

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

**ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ ΣΤΗΝ
ΤΟΠΙΚΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ:
Η ελληνική περίπτωση Τραπεζών Χρόνου**

Διδακτορική Διατριβή

ΣΕΒΑΣΤΗ Ι. ΧΟΝΔΡΟΥ

Επιβλέπων Καθηγητής: Νικόλαος Κομνηνός Χλέπας

ΑΘΗΝΑ

ΙΟΥΝΙΟΣ 2020

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΤΡΟΠΗ

Επιβλέπων

Καθηγητής ΕΚΠΑ στο
γνωστικό αντικείμενο
«Περιφερειακή Διοίκηση
και Αυτοδιοίκηση»

**Νικόλαος Κομνηγός
Χλέπας**

Μέλος

Καθηγητής ΕΚΠΑ στο
γνωστικό αντικείμενο
«Διοικητική Επιστήμη»

**Αντώνιος
Μακρυδημήτρης**

Μέλος

Καθηγήτρια ΕΚΠΑ στο
γνωστικό αντικείμενο
«Θεσμοί και Πολιτικές
Πολεοδομίας,
Χωροταξίας και
Περιβάλλοντος»

Γεωργία Γιαννακούρου

ΑΦΙΕΡΩΣΗ

Αυτή η εργασία είναι αφιερωμένη στη συνειδητή προσπάθεια για θετική αλλαγή.

Σε εκείνους,

που εργάζονται για την επέκταση των ορίων της ταυτότητάς τους.

Στη μητέρα,

που δίνει τον καλύτερο εαυτό της στην προσπάθειά της να κληροδοτήσει έναν καλύτερο κόσμο στις επόμενες γενιές.

Στις ομάδες,

που δημιουργούν θύλακες μιας εναλλακτικής πραγματικότητας.

Στους θεσμούς,

που υποστηρίζουν την προσπάθεια αυτή και ενεργούν καταλυτικά για την επέκτασή της.

Στην δύναμη της κοινότητας,

που συνεργάζεται για έναν κοινό σκοπό.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η εκπόνηση μιας διδακτορικής διατριβής είναι μια μακρά και μοναχική διαδρομή όπου ο ερευνητής, αναλαμβάνει να φέρει σε πέρας ένα «ηρωικό ταξίδι». Αυτό το ταξίδι δεν είναι ανεμπόδιο, ωστόσο πρόσωπα και ιδέες τον συντροφεύουν καθοδηγώντας ή υποστηρίζοντάς τον, προς την κατάκτηση του θησαυρού. Ο θησαυρός του ερευνητή ήρωα δεν είναι κάτι ξένο, έξω εκεί κρυμμένο. Όσο βαδίζει το ηρωικό ταξίδι, κατανοεί ότι ο θησαυρός του πλάθεται στην πορεία από τον ίδιο. Καθ' όλη τη διαδρομή, πλαισιώνεται από αθέατους συμμάχους και χάρη στη δική τους παρουσία και το δικό τους λόγο, αναγνωρίζει τη δύναμη εκείνη που θα τον συνδέσει με τον θησαυρό του. Σε αυτήν την παράγραφο, αποκαλύπτονται στον αναγνώστη, οι σύμμαχοι του δικού μου ταξιδιού.

Για τη συγγραφή αυτής της εργασίας,

Ευχαριστώ θερμά,

- ⇒ Τον επιβλέποντα καθηγητή μου, Νικόλαο Κομνηνό Χλέπα, Αναπληρωτή Καθηγητή Διοικητικής Επιστήμης και Δημοσίου Δικαίου, για την ικανότητά του να αφοουγκράζεται τις ανάγκες μου, την επιστημονική καθοδήγηση και την επιμονή στη λεπτομέρεια, την αστείρευτη υπομονή και τη διαρκή εμπύχωση. Τους ανθρώπους που υπήρξαν μέλη της συμβουλευτικής μου επιτροπής, τον κ. Αντώνη Μακρυδημήτρη, Καθηγητή Διοικητικής Επιστήμης και Δημοσίου Δικαίου, την κ. Γεωργία Γιαννακούρου (Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Διοικητικής Επιστήμης και Δημοσίου Δικαίου), και τον κ. Χαράλαμπο Κουταλάκη (πρώην Επίκουρο Καθηγητή Διοικητικής Επιστήμης του ΕΚΠΑ), για τις καίριες παρατηρήσεις τους.
- ⇒ Όλα τα εγχειρήματα Τραπεζών Χρόνου που δέχτηκαν να συμμετάσχουν στην παρούσα έρευνα, αλλά ιδιαίτερα τους διαχειριστές των Τραπεζών Χρόνου Γλυφάδας, Στέλιο, Χάρη, Τόνια και Γιώργο, Αγίας Βαρβάρας, Ρέα, Αχαρνών, Ζωή, Χαλκίδας, Δήμητρα και Βίκυ, και Χολαργού-Παπάγου «Με λύση», Νάντια και Νίκο.
- ⇒ Περισσότερο ωστόσο ευχαριστώ από καρδιάς τους συνεργάτες μου στην Τράπεζα Χρόνου Δήμου Διονύσου, Βάσια, Δήμητρα, Μαρία και Ελένη, Νίκο και Τζωρτζίνα.
- ⇒ Όλες τις Αστικές Μη Κερδοσκοπικές Εταιρείες που συμμετείχαν στην έρευνα και ιδιαίτερα τον κ. Τάκη Σταύρου, εκπρόσωπο του Εθνικού Εργατοϋπαλληλικού Κέντρου Ν. Εύβοιας, την κ. Μηλέα Παππά, εκπρόσωπο της Λαογραφικής Εταιρείας Βαρνάβα, τη ΜΚΟ ΑΡΣΙΣ, στη Θεσσαλονίκη, τη ΜΚΟ ΕΠΕΚΣΑ (Επιστημονική Εταιρεία για την Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη) στην Αθήνα, και τον Ιδρυτή του ΕΟΕΣ «Εύξεινη Πόλη» κ. Νίκο Κρημνιανιώτη.

- ↪ Όλους τους Δήμους που δέχτηκαν να συνεισφέρουν στην έρευνα την οπτική των φορέων της τοπικής αυτοδιοίκησης και ιδιαίτερα τον Αντιδήμαρχο Κοινωνικής Πολιτικής του Δήμου Αγίας Βαρβάρας, κ. Ανδρέα Λεωτσάκο, την Αντιδήμαρχο Κοινωνικής Πολιτικής, Δια Βίου Μάθησης και Εθελοντισμού του Δήμου Παλλήνης, κ. Ειρήνη Κουνενάκη, τον πρώην Γενικό Γραμματέα του Δήμου Αχαρνών, κ. Νίκο Κρημνιανιώτη και τον Αντιδήμαρχο Στρατηγικού Σχεδιασμού και Ανάπτυξης του Δήμου Διονύσου, κ. Ηλία Υφαντή.
- ↪ Ευχαριστώ θερμά, τους ανθρώπους από το χώρο της εργασίας μου που υποστήριξαν έμπρακτα την προσπάθειά μου αυτή και ιδιαίτερα τον κ. Ηλία Υφαντή, πολιτικό μου προϊστάμενο κατά τη διάρκεια της θητείας μου στο Τμήμα Διαβούλευσης και Εθελοντισμού και την Διευθύντριά μου, ούσα προϊσταμένη του Τμήματος Ανθρώπινου Δυναμικού του Δήμου Διονύσου, κ. Ευαγγελία Αλεξανδρή.
Ακόμη ευχαριστώ τις συναδέλφους μου Ελευθερία, Ελένη, Αγγελική, Σοφία, Αθηνά, Γεωργία και Ελισάβετ για την κατανόηση, την υποστήριξη και την υπομονή που έδειξαν, κατά τα χρονικά διαστήματα που χρειάστηκε να απουσιάσω για τους σκοπούς της εκπόνησης της παρούσας διατριβής.
- ↪ Ακόμη, ευχαριστώ θερμά όσους βοήθησαν στην προβολή της έρευνάς μου και ιδιαίτερα τη Βιβή Συργκάνη και τον Ανδρέα Ρουμελιώτη, από την ηλεκτρονική σελίδα enallaktikos.gr.
- ↪ Σύμμαχοί μου σε αυτή την έρευνα υπήρξαν φίλοι ερευνητές, από την Ελλάδα και το εξωτερικό, με τους οποίους συζητούσα καθ' όλη τη διάρκεια εκπόνησης της διατριβής. Ευχαριστώ τον Απόστολο Χρυσοστόμου που μοιράστηκε την αδημοσίευτη εργασία του μαζί μου, την Helen Panagiotopoulos και την Ελένη Παπαοικονόμου για τις πολύωρες συζητήσεις μας στο skype, την Ειρήνη Σωτηροπούλου, τον Μανώλη Τζουβελέκα, τον Παναγιώτη Ζάννη και τη Φαίη Μαρίνη.
- ↪ Αθέατοι συνοδοιπόροι, εμπνευστές και υποστηρικτές υπήρξαν οι φίλοι μου Στέλλα, Απόστολος, Σπύρος, Διονύσης, Μάρκος, Κώστας, Μαρίζα και Μιχάλης, η αδελφή μου και οι γονείς μου, τους οποίους ευχαριστώ θερμά.
- ↪ Εκείνες που ωστόσο ευγνωμονώ περισσότερο, για την άλλοτε διακριτική και άλλοτε ανυπόμονη παρουσία τους στο σκηνικό των ανθρώπων που συνέβαλαν στην ολοκλήρωση της διατριβής αυτής, είναι οι κόρες μου, Μαριάννα και Μελιτίνη. Τις ευχαριστώ θερμά για την καρτερικότητά τους και το χώρο που μου έδωσαν παραμερίζοντας δικές τους ανάγκες. Ήταν πηγή δύναμης και κινητοποίησης για εμένα, καθ' όλη την προσπάθεια.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η πολύπλοκη φύση και η πρωτόγνωρη ένταση των σύγχρονων οικονομικών και κοινωνικών προκλήσεων δημιουργούν ένα απαιτητικό πλαίσιο εργασίας για τους οργανισμούς της τοπικής αυτοδιοίκησης. Η κοινωνική καινοτομία είναι μια ιδιαίτερη μορφή καινοτομίας που προβάλλεται για την ικανότητά της να δώσει άμεσες και ουσιαστικές λύσεις σε ανεπίλυτα προβλήματα, ενώ κατακτά ολοένα και περισσότερο χώρο, τόσο στην σφαίρα της κοινωνίας, όσο και στις σφαίρες των επιστημών και της πολιτικής. Η αξιοποίησή της από τους φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης συνιστά μέχρι σήμερα ένα «υπό διαμόρφωση αντικείμενο έρευνας».

Η διατριβή, έχοντας ως σκοπό να διαφωτίσει περισσότερο αυτό το αχαρτογράφητο πεδίο, την κοινωνική καινοτομία στην τοπική διακυβέρνηση, τις συνθήκες βιωσιμότητας και τη μετασχηματιστική της διάσταση, μελετά εμπειρικά την ελληνική περίπτωση ανάπτυξης και λειτουργίας Τραπεζών Χρόνου, την περίοδο 2013-2016. Το ελληνικό πεδίο τραπεζικής χρόνου, την περίοδο αυτή αποτελούνταν από δύο θύλακες, τον Χρηματοδοτούμενο, στο πλαίσιο του οποίου λειτούργησαν Τράπεζες Χρόνου μέσα από συμπράξεις Δήμων και Μη-Κυβερνητικών Οργανώσεων, και τον Κινηματικό θύλακα, ο οποίος περιελάμβανε εγχειρήματα άτυπων ομάδων πολιτών.

Καταρχάς ελέγχεται εμπειρικά αν η ελληνική περίπτωση τραπεζικής χρόνου μπορεί να θεωρηθεί ως μια μορφή κοινωνικής καινοτομίας, στη βάση ενός ορισμού με τρεις διαστάσεις, το περιεχόμενο, τη διαδικασία και την ενδυνάμωση. Στη συνέχεια η διατριβή διερευνά τα πρότυπα διακυβέρνησης που αναπτύχθηκαν τόσο στο εσωτερικό των εγχειρημάτων Τραπεζών Χρόνου, όσο και ανάμεσα στους εταίρους των τοπικών συμπράξεων, και εντοπίζει τους παράγοντες που συνέβαλαν στην υψηλή τους ποικιλότητα. Τέλος, εξετάζονται οι συνθήκες βιωσιμότητας των ελληνικών Τραπεζών Χρόνου μέσα από το πρίσμα της θεωρίας για τη μετασχηματίζουσα κοινωνική καινοτομία και ο ιδιαίτερος ρόλος των Δήμων.

Για την επίτευξη του ερευνητικού σκοπού της διατριβής επιλέχθηκε η διερευνητική προσέγγιση αξιοποιώντας κυρίως μεθόδους από το Ποιοτικό Παράδειγμα, όπως έρευνα πεδίου και σε βάθος μελέτη πολλαπλών περιπτώσεων, οι οποίες συνδυάστηκαν με τεχνικές ερωτηματολογίου για την αποτύπωση των δημογραφικών χαρακτηριστικών του πεδίου και των τάσεων των αντιλήψεων των βασικότερων συντελεστών.

Λέξεις Κλειδιά: κοινωνική καινοτομία, τοπική διακυβέρνηση, Τράπεζες Χρόνου, μετασχηματίζουσα κοινωνική καινοτομία, βιωσιμότητα

ABSTRACT

The complexities and the unprecedented strain caused by modern socio-economic challenges create a demanding context for local governments. Social innovation, stems out of other forms of innovation as a promising way to provide immediate and permanent solutions to such wicked problems, and since 2012 has gained more space and appreciation in the spheres of society, science and policy. How local governments make use of social innovation, until today, constitutes an emergent field of scientific research.

This thesis, in order to elucidate the uncharted field of social innovation in local governance, the sustainability traits of socially innovative schemes and the transformative aspects of social innovation, studies empirically the Greek Time Banks, during the period, 2013-2016.

The Greek field of timebanking, during this time, was formed by two niches, the Public or Funded one, where Time Banks functioned through the cooperation of Municipalities and Non Governmental Organizations, and the Grassroots niche, that comprised self-funded and self-organized initiatives of non-formal social groups.

Initially, this study explores whether the Greek case of timebanking can be referred to as a form of social innovation, based on a definition that assesses innovative initiatives according to their content, governance and empowerment attributes. Following that, it investigates the patterns of governance existent within the Time Banks and among the local partnerships, and traces the factors that contributed to their high variety. Finally, it determines the sustainability traits of greek Time Banks under the theoretical spectrum of Transformative Social Innovation and it examines the particular role of Local Governments in it.

The purpose of this research is exploratory and it is mainly based on the qualitative paradigm. Albeit, it combines qualitative data collection and assessment methods such as field research and in-depth study of multiple cases, in order to depict and understand different meanings, with quantitative techniques, with a view to detecting the demographic elements of the Greek field of timebanking and discerning the dominant perceptions of the main actors on key issues.

Key words: social innovation, local governance, Time Banks, transformative social innovation, sustainability

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
1.1 Εισαγωγή	1
1.1.1 Το Υπόβαθρο της έρευνας	1
1.1.2 Το θεωρητικό πλαίσιο της έρευνας.....	3
1.1.2.1 Η πρό(σ)κληση της πολυπλοκότητας.....	3
1.1.2.2 Τεκμηριώνοντας την αναγκαιότητα για κοινωνική καινοτομία.....	5
1.1.2.3 Η ελληνική περίπτωση τραπεζικής χρόνου	6
1.2 Πρόβλημα και ερευνητικά ερωτήματα	7
1.3 Μεθοδολογία	9
1.4 Όρια και περιορισμοί	11
1.4.1 Περιορισμοί έρευνας	11
1.4.2 Όρια γενίκευσης	13
1.5 Η δομή της διατριβής	14

Μέρος Α΄ Κριτική Επισκόπηση Βιβλιογραφίας

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ ΩΣ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ, ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΝΝΟΙΑ & ΠΕΔΙΟ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ	20
2.1 Εισαγωγή	20
2.1.1 Ιστορικό και θεσμικό πλαίσιο ανάπτυξης της κοινωνικής καινοτομίας.....	21
2.1.1.1 Ιστορικό πλαίσιο ανάπτυξης της κοινωνικής καινοτομίας.....	21
2.1.2 Πεδία, τρόποι παρέμβασης και φορείς της κοινωνικής καινοτομίας.....	25
2.1.3 Συμπεράσματα.....	28
2.2 Εννοιολογικός προσδιορισμός της κοινωνικής καινοτομίας	29
2.2.1 Εισαγωγή.....	29
2.2.2 Ορίζοντας την κοινωνική καινοτομία	29
2.2.2.1 Ο ορισμός του <i>Bureau of European Policy Advisers</i>	30
2.2.2.2 Ο ορισμός του προγράμματος <i>TEPSIE (Theoretical, Empirical and Policy Foundations for Social Innovation in Europe)</i>	31
2.2.2.3 Ο ορισμός της χωρικής προσέγγισης στην κοινωνική καινοτομία.....	33
2.2.2.4 Ειδικότερα: Ορισμένα σημαντικά σημεία ως προς τη χρήση του όρου κοινωνική καινοτομία.....	36
2.2.2.5 Ο ορισμός της εργασίας για την κοινωνική καινοτομία	36
2.3 Θεωρητικές προσεγγίσεις στην κοινωνική καινοτομία, την κοινωνικο-τεχνολογική αλλαγή και τη διακυβέρνηση	38
2.3.1 Εισαγωγή.....	38
2.3.2 Η συμβολή της χωρικής-αναπτυξιακής προσέγγισης στη μελέτη της κοινωνικής καινοτομίας	39
2.3.3 Κύκλος ζωής και πρότυπα επέκτασης της κοινωνικής καινοτομίας.....	43
2.3.3.1 Ο κύκλος ζωής της κοινωνικής καινοτομίας	43
2.3.3.2 Ανάγκη για αλλαγές ανώτερης τάξης και ο ρόλος της κοινωνικής καινοτομίας ..	44
2.3.3.3 Πρότυπα επέκτασης της κοινωνικής καινοτομίας.....	45

2.3.3.4	<i>Ο ρόλος της δικτύωσης και των ενδιάμεσων οργανισμών στην επέκταση της κοινωνικής καινοτομίας</i>	46
2.3.4	Πολυεπίπεδη θεώρηση της κοινωνικο-τεχνολογικής μετάβασης	47
2.3.5	Η θεωρία της Μετασχηματίζουσας Κοινωνικής Καινοτομίας.....	50
2.3.6	Συμπεράσματα.....	54
2.4	Κοινωνική Καινοτομία στην τοπική διακυβέρνηση	55
2.4.1	Εισαγωγή.....	55
2.4.2	Δημόσιος τομέας και κοινωνική καινοτομία.....	56
2.4.2.1	<i>Καινοτομική ικανότητα του δημόσιου τομέα: δημόσια κοινωνική καινοτομία</i> ...	56
2.4.2.2	<i>Ο δημόσιος τομέας ως ρυθμιστής της κοινωνικής καινοτομίας</i>	62
2.4.3	Κοινωνική καινοτομία στην τοπική διακυβέρνηση	66
2.4.3.1	<i>Το σύγχρονο πλαίσιο λειτουργίας των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης</i>	67
2.4.3.2	<i>Τοπική διακυβέρνηση και κοινωνική καινοτομία</i>	69
2.4.4	Συμπεράσματα.....	76
2.5	Εμπόδια και παράγοντες βιωσιμότητας της κοινωνικής καινοτομίας	78
2.5.1	Εμπόδια στην ανάπτυξη της κοινωνικής καινοτομίας	78
2.5.1.1	<i>Αδυναμία μέτρησης και δυσκολία χρηματοδότησης της κοινωνικής καινοτομίας</i>	79
2.5.1.2	<i>Χαμηλή ποιότητα διακυβέρνησης</i>	81
2.5.1.3	<i>Έλλειψη επιμόρφωσης</i>	82
2.5.1.4	<i>Πολυπλοκότητα και αβεβαιότητα</i>	83
2.5.1.5	<i>Εμπόδια που σχετίζονται με τη φύση των εμπλεκόμενων φορέων</i>	83
2.5.2	Παράγοντες βιωσιμότητας της κοινωνικής καινοτομίας	86
2.5.3	Συμπεράσματα.....	87
2.6	Συμπεράσματα Κεφαλαίου	90
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ΤΡΑΠΕΖΕΣ ΧΡΟΝΟΥ		95
3.1	Εισαγωγή.....	95
3.2	Απεικονίζοντας το κίνημα τραπεζικής χρόνου.....	97
3.2.1	Εισαγωγή.....	97
3.2.2	Η οικογένεια των κοινοτικών νομισμάτων	97
3.2.3	Τράπεζα Χρόνου: ορισμός, μηχανισμός λειτουργίας, ιστορική καταγωγή και το σήμερα	101
3.2.3.1	<i>Τι είναι οι Τράπεζες Χρόνου;</i>	101
3.2.3.2	<i>Η ιστορική καταγωγή των Τραπεζών Χρόνου</i>	103
3.2.3.3	<i>Κατηγορίες Τραπεζών Χρόνου και τροχιές ανάπτυξης</i>	105
3.2.3.4	<i>Χωρική και αριθμητική κλίμακα ανάπτυξης των Τραπεζών Χρόνου</i>	107
3.2.3.5	<i>Οι φορείς της τραπεζικής χρόνου</i>	108
3.2.4	Τράπεζα Χρόνου: αρχές και φιλοσοφία	108
3.2.4.1	<i>Φιλοσοφία και Θεμελιώδεις Αρχές των Τραπεζών Χρόνου</i>	109
3.2.4.2	<i>Τα αφηγήματα αλλαγής της τραπεζικής χρόνου</i>	111
3.2.4.3	<i>Η έννοια της συμπαραγωγής (Co-production)</i>	111
3.2.5	Τράπεζα Χρόνου: σκοποί και αντίκτυπος για το άτομο και την κοινωνία.....	112
3.2.5.1	<i>Κοινοτική ανάπτυξη</i>	114
3.2.5.2	<i>Πολιτική «ανατροπή» και ανάπτυξη μιας νέας κοσμοθεώρησης</i>	116
3.2.5.3	<i>Οικονομική ανάκαμψη</i>	116
3.2.5.4	<i>Περιβαλλοντική προστασία και βιωσιμότητα</i>	119

3.2.5.5	<i>Ενδυνάμωση</i>	121
3.2.6	Τράπεζα Χρόνου: ανταλλασσόμενες υπηρεσίες και προφίλ χρηστών.....	122
3.2.6.1	<i>Είδη ανταλλασσόμενων υπηρεσιών</i>	122
3.2.6.2	<i>Προφίλ συμμετεχόντων και κίνητρα συμμετοχής</i>	123
3.2.7	Τράπεζα Χρόνου: ειδικότερα θέματα εσωτερικής λειτουργίας και ανάπτυξης	124
3.2.7.1	<i>Μονάδες Χρόνου</i>	124
3.2.7.2	<i>Διαχειριστής (Administrator) – Μεσολαβητής (Time Broker)</i>	125
3.2.7.3	<i>On-line ή off-line λειτουργία του δικτύου</i>	126
3.2.7.4	<i>Η εσωτερική και εξωτερική διακυβέρνηση της τραπεζικής χρόνου</i>	126
3.2.8	Τράπεζες Χρόνου: Υποδειγματικές περιπτώσεις.....	127
3.2.9	Συμπεράσματα.....	128
3.3	Η συνδιαλλαγή των Τραπεζών Χρόνου με τους επίσημους θεσμούς	130
3.3.1	Εισαγωγή.....	130
3.3.2	Οι Τράπεζες Χρόνου ως εργαλείο μεταρρύθμισης του κράτους πρόνοιας	130
3.3.3	Η θεσμική αναγνώριση των Τραπεζών Χρόνου: το φορολογικό και εργασιακό καθεστώς τους.....	132
3.3.4	Συμπεράσματα.....	133
3.4	Εντοπίζοντας τις μεγαλύτερες προκλήσεις της τραπεζικής χρόνου	134
3.4.1	Εισαγωγή.....	134
3.4.2	Εσωτερικά Εμπόδια.....	134
3.4.3	Εξωτερικά εμπόδια.....	135
3.4.4	Η πρόκληση της βιωσιμότητας.....	136
3.4.5	Η μετασχηματίζουσα διάσταση της τραπεζικής χρόνου.....	138
3.4.5.1	<i>Η θεωρία του θύλακα καινοτομίας στη μελέτη της τραπεζικής χρόνου</i>	138
3.4.5.2	<i>Πρότυπα επέκτασης της τραπεζικής χρόνου</i>	140
3.4.6	Ανασκόπηση.....	141
3.5	Μεθοδολογικές προσεγγίσεις στη μελέτη της τραπεζικής χρόνου	142
3.6	Συμπεράσματα	143

Μέρος Β΄ Επιστημολογία, Θεωρητικό Πλαίσιο & Μέθοδοι Έρευνας

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ..... 150

4.1 Εισαγωγή..... 150

4.2 Η επιστημονική προσέγγιση της έρευνας..... 150

4.2.1 Εισαγωγή..... 150

4.2.2 Διεκδικώντας επιστημονική συνοχή και καθαρότητα..... 150

4.2.2.1 *Δύο επιστημολογικοί πόλοι: θετικισμός και σχετικισμός*..... 151

4.2.2.2 *Ερευνητική προσέγγιση: επαγωγισμός και απαγωγισμός, ποσοτικό και ποιοτικό παράδειγμα*..... 152

4.2.3 Η τοποθέτηση της εργασίας σε κομβικά επιστημολογικά διλήμματα για τη φύση της γνώσης, την επιστημονική μέθοδο και το ρόλο του ερευνητή..... 153

4.2.3.1 *Αντικειμενική ή υποκειμενική πραγματικότητα;*..... 153

4.2.3.2 *Αξίωση επιστημονικής βεβαιότητας ή διαχείριση της αβεβαιότητας;*..... 154

4.2.3.3	<i>Επιστημονική ουδετερότητα ή επιστημονική διαφάνεια;</i>	155
4.2.3.4	<i>Πρότυπα επέκτασης της γνώσης: επηλαθευσιμότητα (falsification), επιστημονική επανάσταση ή εναντίωση στη μέθοδο;</i>	156
4.2.3.5	<i>Εμπειρικά θεμελιωμένη θεωρία (grounded theory) vs. θεωρητικά κατευθυνόμενη έρευνα</i>	157
4.2.3.6	<i>Μεθοδολογικός ατομισμός ή μεθοδολογικός ολισμός;</i>	158
4.2.4	Συμπεράσματα.....	158
4.3	Κριτήρια ποιότητας στην ποιοτική έρευνα.....	159
4.3.1	Εισαγωγή.....	159
4.3.2	Συζητώντας για την εγκυρότητα (validity) στην ποιοτική έρευνα.....	160
4.3.3	Η αξιοπιστία στην ποιοτική έρευνα	161
4.3.4	Η αρχή της γενίκευσης ή της δυνατότητας μεταφοράς των συμπερασμάτων	162
4.3.5	Αξιοποίηση πολλαπλών μεθόδων και οπτικών	163
4.3.6	Δειγματοληψία και επιλογή των μονάδων παρατήρησης της έρευνας	163
4.4	Ανασκόπηση Κεφαλαίου.....	164
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΙ ΕΡΕΥΝΑΣ		
166		
5.1	Εισαγωγή.....	166
5.2	Θεωρητικό σχήμα διερεύνησης της ελληνικής περίπτωσης τραπεζικής χρόνου	166
5.2.1	Εισαγωγή.....	166
5.2.2	Ορίζοντας τις βασικές αναλυτικές κατηγορίες.....	166
5.2.3	Χάρτης εννοιών εργασίας: συνδέοντας τις βασικές θεωρητικές έννοιες..	169
5.2.3.1	<i>Καμβάς: Το υπόβαθρο του χάρτη εννοιών</i>	169
5.2.3.2	<i>Το επίπεδο της κοινωνικής καινοτομίας</i>	170
5.2.4	Ανασκόπηση.....	172
5.3	Μέθοδοι Συλλογής Εμπειρικών Δεδομένων.....	173
5.3.1	Εισαγωγή.....	173
5.3.2	Εξετάζοντας ένα ανεξερευνήτο τοπίο με τη διερευνητική προσέγγιση (exploratory research)	173
5.3.3	Θεωρητική εμπέδωση της εργασίας και ανοιχτές (ακόμα) θεωρητικές πτυχές	174
5.3.4	Μονάδα ανάλυσης και μονάδες παρατήρησης.....	174
5.3.5	Ένα «εκτός σχεδίου» ιστορικό έρευνας	174
5.3.6	Δόμηση ερευνητικών ερωτημάτων και μέθοδοι συλλογής εμπειρικών δεδομένων	176
5.3.6.1	<i>1^η Περίοδος Διερεύνησης Οκτώβριος 2014 – Οκτώβριος 2015</i>	176
5.3.6.2	<i>2^η Περίοδος Συλλογής Εμπειρικών Δεδομένων - Δεκέμβριος 2015-Μάρτιος 2016</i>	185
5.3.7	Συγκεντρωτική εικόνα συμμετεχόντων.....	193
5.3.8	Ανασκόπηση.....	195
5.4	Συμμετοχικότητα στην ποιοτική έρευνα	195
5.4.1	Εισαγωγή.....	195

5.4.2	Συμμετοχική έρευνα: τι είναι, φιλοσοφία και εύρος.....	195
5.4.3	Καινοτόμα συμμετοχικά εργαλεία έρευνας	197
5.5	Ηθική ακεραιότητα, ερευνητική διαφάνεια και η γλώσσα της εργασίας .	198
5.5.1	Εισαγωγή.....	198
5.5.2	Στοιχεία της επιστημονικής ηθικής.....	198
5.5.2.1	<i>Εμπιστευτικότητα.....</i>	<i>198</i>
5.5.2.2	<i>Ανωνυμία</i>	<i>199</i>
5.5.3	Ερευνητική διαφάνεια και αναστοχασμός	199
5.5.3.1	<i>Αποκαλύπτοντας μια κρυφή ερευνητική ατζέντα.....</i>	<i>199</i>
5.5.3.2	<i>Μαθήματα αποστασιοποίησης.....</i>	<i>200</i>
5.5.4	Σκέψεις γύρω από τη χρήση της κατάλληλης γλώσσας.....	201
5.5.5	Ανασκόπηση.....	201
5.6	Ανασκόπηση Κεφαλαίου.....	202

Μέρος Γ΄ Παρουσίαση του Ελληνικού Πεδίου Τραπεζών Χρόνου & Συζήτηση Αποτελεσμάτων

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6 ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΠΕΔΙΟ ΤΡΑΠΕΖΩΝ ΧΡΟΝΟΥ 205

6.1	Εισαγωγή.....	205
6.2	Το πλαίσιο ανάπτυξης και λειτουργίας των ελληνικών Τραπεζών Χρόνου	205
6.2.1	Εισαγωγή.....	205
6.2.2	Ιστορικό πλαίσιο ανάπτυξης της τραπεζικής χρόνου στην Ελλάδα.....	206
6.2.2.1	<i>Η Τράπεζα Χρόνου του Ελληνικού Δικτύου Γυναικών Ευρώπης.....</i>	<i>206</i>
6.2.2.2	<i>Το Διακρατικό Πρόγραμμα της Εύξεινης Πόλης SolidarCity</i>	<i>207</i>
6.2.2.3	<i>Το πρόγραμμα «Κοινωνική Ευθύνη» του ΕΟΕΣ Αμφικτυονία και του Δήμου Αγίας Βαρβάρας, στο πλαίσιο του Έτους κατά της Φτώχειας και του Κοινωνικού Αποκλεισμού».....</i>	<i>208</i>
6.2.2.4	<i>Το Πρόγραμμα του ΕΠ Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού (2007-2013) «Κοινωνικές Δομές για την Άμεση Αντιμετώπιση της Φτώχειας».....</i>	<i>208</i>
6.2.3	«Ανιχνεύοντας» τις θεσμικές αναφορές στην κοινωνική καινοτομία.....	210
6.2.3.1	<i>Εθνικό Στρατηγικό Σχέδιο για την Κοινωνική Ένταξη.....</i>	<i>210</i>
6.2.3.2	<i>Το νομικό πλαίσιο για την κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία και την κοινωνική επιχειρηματικότητα</i>	<i>211</i>
6.2.3.3	<i>Συζητώντας τις συνέπειες του θεσμικού κενού.....</i>	<i>213</i>
6.2.4	Αντιλήψεις των συντελεστών της τραπεζικής χρόνου για τα «παράθυρα ευκαιρίας» που ευνόησαν τη διάδοσή της	213
6.2.4.1	<i>Η κοινωνική, οικονομική και ανθρωπιστική κρίση</i>	<i>213</i>
6.2.4.2	<i>Έκφραση ανθρωπιάς και αλληλεγγύης.....</i>	<i>214</i>
6.2.5	Συμπεράσματα.....	215
6.3	Δημογραφικά χαρακτηριστικά του ελληνικού πεδίου Τραπεζών Χρόνου	216
6.3.1	Εισαγωγή.....	216
6.3.2	Δημογραφικά στοιχεία του πεδίου	216
6.3.3	Το περιβάλλον εκκόλαψης και ανάπτυξης των ελληνικών Τραπεζών Χρόνου	217
6.3.4	Τάξη μεγέθους Τραπεζών Χρόνου.....	220

6.3.5	Το προφίλ των μελών των ελληνικών ΤΧ.....	221
6.3.5.1	Τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των μελών των ελληνικών ΤΧ.....	221
6.3.5.2	Προκλήσεις για τις ΤΧ/ΚΔ από το ιδιαίτερο προφίλ των μελών τους.....	225
6.3.6	Συμπεράσματα.....	226
6.4	Η ταυτότητα των ελληνικών Τραπεζών Χρόνου: σκοπός, αρχές και φάσμα δραστηριοτήτων.....	228
6.4.1	Εισαγωγή.....	228
6.4.2	Σκοποί των ελληνικών Τραπεζών Χρόνου	228
6.4.2.1	Σκοπός και στόχοι των ΤΧ/ΚΔ	229
6.4.2.2	Σκοπός και στόχοι των ΤΧ/Κ.....	230
6.4.3	Από τον πυρήνα στην περιφέρεια της ταυτότητας των ελληνικών Τραπεζών Χρόνου	231
6.4.3.1	Πυρήνας της τραπεζικής χρόνου: συναλλαγές.....	231
6.4.3.2	Διεύρυνση του πυρήνα: δραστηριότητες.....	236
6.4.3.3	Στην περιφέρεια της ταυτότητας της τραπεζικής χρόνου: διοργάνωση δράσεων 237	
6.4.4	Χρηματοδότηση της λειτουργίας των ΤΧ.....	239
6.4.5	Βασικές αρχές στην καρδιά των ελληνικών Τραπεζών Χρόνου.....	240
6.4.5.1	Αρχές της τραπεζικής χρόνου στον Χρηματοδοτούμενο θύλακα.....	240
6.4.5.2	Αρχές της τραπεζικής χρόνου στον Κινηματικό θύλακα.....	241
6.4.6	Συμπεράσματα.....	243
6.5	Συμπεράσματα Κεφαλαίου	244
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7 ΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΑΙΝΟΤΟΜΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΕΔΙΟΥ ΤΡΑΠΕΖΩΝ ΧΡΟΝΟΥ		
7.1	Εισαγωγή.....	245
7.2	Η Διάσταση του Περιεχομένου: ανθρώπινες ανάγκες και εξυπηρετούμενοι κοινωνικοί σκοποί.....	246
7.2.1	Εισαγωγή.....	246
7.2.2	Τραπεζική χρόνου και ολοκληρωμένη πραγμάτωση των ανθρώπινων αναγκών.....	246
7.2.3	Αναδυόμενοι κοινωνικοί ρόλοι των ελληνικών Τραπεζών Χρόνου	249
7.2.3.1	Αντιλήψεις των συντελεστών του Χρηματοδοτούμενου θύλακα για τους κοινωνικούς ρόλους των Τραπεζών Χρόνου	249
7.2.3.2	Αντιλήψεις των συντελεστών του Κινηματικού θύλακα για τους κοινωνικούς ρόλους των Τραπεζών Χρόνου.....	252
7.2.3.3	Αντιλήψεις των Μελών για τους κοινωνικούς ρόλους των Τραπεζών Χρόνου..	253
7.2.4	Η Τράπεζα Χρόνου ως εργαλείο πολιτικής στην εργαλειοθήκη των φορέων της Τοπικής Αυτοδιοίκησης.....	254
7.2.4.1	Η λειτουργία των ΤΧ/ΚΔ στην «στρατηγική» υπηρεσία των Δήμων.....	254
7.2.4.2	Πρότυπα διασύνδεσης των ΤΧ/ΚΔ με τις υπηρεσίες και πολιτικές των Δήμων .	255
7.2.5	Συμπεράσματα.....	258
7.3	Η Διάσταση της Διαδικασίας: φορείς του ελληνικού πεδίου τραπεζικής χρόνου, εσωτερικά και εξωτερικά πρότυπα διακυβέρνησης	259
7.3.1	Εισαγωγή.....	259

7.3.2	Οι φορείς του ελληνικού πεδίου τραπεζικής χρόνου: δομικοί και λειτουργικοί ρόλοι.....	259
7.3.2.1	<i>Κοινωνικοί τομείς και τραπεζική χρόνου</i>	260
7.3.2.2	<i>Δομικοί και Λειτουργικοί Ρόλοι στον Χρηματοδοτούμενο Θύλακα</i>	260
7.3.2.3	<i>Λειτουργικοί Ρόλοι και Τρόποι Συμμετοχής των Μελών των ΤΧ/ΚΔ και ΤΧ/Κ</i>	268
7.3.3	Πρότυπα εσωτερικής διακυβέρνησης στο ελληνικό πεδίο τραπεζικής χρόνου	268
7.3.4	Πρότυπα εξωτερικής διακυβέρνησης - συσχέτισης των δομικών ρόλων στο Χρηματοδοτούμενο θύλακα.....	270
7.3.5	Συμπεράσματα.....	278
7.4	Διάσταση Ενδυνάμωσης	279
7.4.1	Εισαγωγή.....	279
7.4.2	Παρουσίαση προσδοκιών των συντελεστών των ΤΧ	279
7.4.3	Αξιολόγηση της «ενδυναμωτικής ικανότητας» των ΤΧ από τους συντελεστές των εγχειρημάτων.....	281
7.4.3.1	<i>Αποτελεσματικότητα ως προς την ενεργοποίηση των μελών</i>	281
7.4.3.2	<i>Αποτελεσματικότητα ως προς την ενεργοποίηση της κοινωνίας</i>	282
7.4.3.3	<i>Εμπόδια ενεργοποίησης</i>	282
7.4.4	Συμπεράσματα.....	285
7.5	Ο κοινωνικός αντίκτυπος του ελληνικού πεδίου τραπεζικής χρόνου	285
7.5.1	Εισαγωγή.....	285
7.5.2	Επίδραση των Τραπεζών Χρόνου στην Τοπική Κοινωνία	286
7.5.3	Τράπεζες Χρόνου και Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης: συγκοινωνούνται δοχεία ή στεγανές δεξαμενές.....	290
7.5.3.1	<i>Η επίδραση της λειτουργίας των ΤΧ/ΚΔ στον τοπικό σύστημα διακυβέρνησης</i>	290
7.5.3.2	<i>Η κοινωνική καινοτομία και τα νέα πρότυπα εργασίας ως μηχανισμός προσαρμογής των Δήμων</i>	294
7.5.4	Συμπεράσματα.....	295
7.6	Ανασκόπηση Κεφαλαίου	295
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8 ΟΙ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΤΡΑΠΕΖΩΝ ΧΡΟΝΟΥ.....		
297		
8.1	Εισαγωγή	297
8.2	Αντιλήψεις και μέριμνα των συντελεστών του ελληνικού πεδίου τραπεζικής χρόνου για τη βιωσιμότητα	298
8.2.1	Εισαγωγή.....	298
8.2.2	Αντιλήψεις και μέριμνα των συντελεστών του Χρηματοδοτούμενου θύλακα για τη βιωσιμότητα των ΤΧ/ΚΔ.....	298
8.2.3	Αντιλήψεις και μέριμνα των συντελεστών του Κινηματικού θύλακα για τη βιωσιμότητα των ΤΧ/Κ.....	301
8.2.4	Συμπεράσματα.....	301
8.3	Συνθήκες βιωσιμότητας των ελληνικών ΤΧ	302
8.3.1	Εισαγωγή.....	302
8.3.2	Αντιλήψεις των συντελεστών του Χρηματοδοτούμενου θύλακα για τους παράγοντες που εμπόδισαν τη βιωσιμότητα των ΤΧ/ΚΔ	302

8.3.3 Αντιλήψεις των συντελεστών του Χρηματοδοτούμενου θύλακα για τους παράγοντες που ενίσχυσαν τη βιωσιμότητα των ΤΧ/ΚΔ	309
8.3.4 Κρίσιμοι παράγοντες της βιωσιμότητας του Χρηματοδοτούμενου θύλακα: μια σύνοψη.....	316
8.3.5 Μεταβαίνοντας σε «ένα παράλληλο σύμπαν τραπεζικής χρόνου», με αφετηρία το τέλος, αξιοποιώντας μαθήματα και εμπειρίες από το ελληνικό πεδίο Τραπεζών Χρόνου.....	317
8.3.5.1 Μαθήματα από τον Χρηματοδοτούμενο θύλακα	317
8.3.5.2 Μαθήματα από τον Κινηματικό θύλακα	319
8.3.6 Αντιλήψεις των συντελεστών του Χρηματοδοτούμενου θύλακα για τις προοπτικές βιωσιμότητας των ΤΧ/ΚΔ.....	320
8.3.6.1 Οι ΤΧ/ΚΔ ήταν σχεδιασμένες να αποτύχουν στην κατάκτηση της βιωσιμότητάς τους	320
8.3.6.2 Οι ΤΧ/ΚΔ θα μπορούσαν να συνεχίσουν να λειτουργούν υπό την αιγίδα των Δήμων	321
8.3.6.3 Οι ΤΧ/ΚΔ θα μπορούσαν να συνεχίσουν να λειτουργούν εθελοντικά.....	321
8.3.6.4 Οι ΤΧ/ΚΔ θα μπορούσαν να συνεχίσουν να λειτουργούν μέσα από μικτά συστήματα	322
8.3.7 Αντιλήψεις των συντελεστών του Κινηματικού θύλακα για τις συνθήκες βιωσιμότητας των ΤΧ/Κ	323
8.3.8 Συμπεράσματα.....	324
8.4 Συμπεράσματα Κεφαλαίου	325

Μέρος Δ΄ Ερμηνεύοντας τα Αποτελέσματα, Γενικά Συμπεράσματα & Συστάσεις Πολιτικής

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9 ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

9.1 Εισαγωγή.....	329
9.2 Ερμηνεύοντας τα αποτελέσματα και απαντώντας τα ερευνητικά ερωτήματα	329
9.2.1 Εισαγωγή.....	329
9.2.2 Το ελληνικό πεδίο τραπεζικής χρόνου	329
9.2.3 Τα κοινωνικά καινοτόμα χαρακτηριστικά του ελληνικού πεδίου Τραπεζών Χρόνου, επί της αρχής και εκ του αποτελέσματος	330
9.2.3.1 Τα κοινωνικά καινοτόμα χαρακτηριστικά της τραπεζικής χρόνου, επί της αρχής	331
9.2.3.2 Τα κοινωνικά καινοτόμα χαρακτηριστικά της ελληνικής περίπτωσης τραπεζικής χρόνου, εκ του αποτελέσματος.....	331
9.2.4 Το ελληνικό πεδίο τραπεζικής χρόνου μέσα από το πρίσμα της μετασχηματίζουσας κοινωνικής καινοτομίας	338
9.2.4.1 Αλλάζοντες το παιχνίδι παράγοντες (game changers).....	340
9.2.4.2 Συστημική Καινοτομία (system innovation)	340
9.2.4.3 Κοινωνική καινοτομία (social innovation).....	341
9.2.4.4 Κοινωνικά Καινοτόμα εγχειρήματα.....	342
9.2.4.5 Η υπερδομή του ελληνικού πεδίου τραπεζικής χρόνου.....	343

9.2.4.6	<i>Αφηγήματα αλλαγής (narratives of change)</i>	343
9.2.4.7	<i>Κοινωνικός μετασχηματισμός (social transformation) – Μετασχηματίζουσα Κοινωνική Καινοτομία (Transformative Social Innovation)</i>	344
9.2.5	Συνθήκες βιωσιμότητας της κοινωνικής καινοτομίας στην τοπική διακυβέρνηση.....	344
9.2.6	Συνθήκες βιωσιμότητας της κοινωνικής καινοτομίας στα διαφορετικά επίπεδα ανάλυσης.....	345
9.2.6.1	<i>Επίπεδο εγχειρήματος</i>	346
9.2.6.2	<i>Επίπεδο κοινωνικής καινοτομίας – επίπεδο πεδίου</i>	347
9.2.6.3	<i>Επίπεδο κοινωνικών υποσυστημάτων (συστημική καινοτομία)</i>	347
9.2.6.4	<i>Επίπεδο κοινωνικού μετασχηματισμού</i>	348
9.2.7	Μία μεταφορά για τη βιωσιμότητα της κοινωνικής καινοτομίας με αναφορά στο ελληνικό πεδίο τραπεζικής χρόνου: το δέντρο στην γλάστρα και το δέντρο στο δάσος	349
9.2.8	Η φύση της δημόσιας κοινωνικής καινοτομίας και ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης	350
9.2.8.1	<i>Στρατηγική ή Ευκαιριακή Αξιοποίηση των Τραπεζών Χρόνου και αντίκτυπος της τραπεζικής χρόνου στην ελληνική κοινωνία</i>	350
9.2.8.2	<i>Πρακτικές Διακυβέρνησης στην παροχή δημόσιων υπηρεσιών</i>	351
9.2.8.3	<i>Λειτουργικοί ρόλοι των Δήμων</i>	352
9.2.8.4	<i>Συγκοινωνούντα δοχεία ή στεγανές δεξαμενές;</i>	353
9.3	Συστάσεις πολιτικής και προβληματισμοί για το μέλλον	354
9.3.1	Εισαγωγή	354
9.3.2	Συστάσεις πολιτικής, πρακτικοί και επιστημονικοί προβληματισμοί.....	354
9.3.2.1	<i>Σχέση επιστήμης-κοινωνίας-πολιτικής: επιστημονική θεώρηση vs πρακτική πραγματικότητα</i>	354
9.3.2.2	<i>Θέσμιση διαδικασιών συμμετοχικής παρακολούθησης και αποτύπωσης των μαθημάτων</i>	355
9.3.2.3	<i>Καινοτομική ικανότητα του δημόσιου τομέα</i>	355
9.3.2.4	<i>Οι ανθρώπινοι πόροι της κοινωνικής καινοτομίας</i>	355
9.3.2.5	<i>Τα πρότυπα διακυβέρνησης των τοπικών συμπράξεων</i>	356
9.3.2.6	<i>Ο χρόνος θέλει χρόνο</i>	356
9.3.2.7	<i>Η θεσμοθέτηση της τραπεζικής χρόνου</i>	357
9.3.2.8	<i>Μια κοινωνία του μοιράσματος και της γενναιοδωρίας;</i>	357
9.3.2.9	<i>Οι ευάλωτες κοινωνικά ομάδες ως «δημιουργικός συμμετοχος στη λύση»</i>	358
9.3.2.10	<i>Ο ρόλος της «χωρικής» και της «θεματικής κοινότητας»</i>	358
	ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ	345

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΩΝ

I. Αναλυτικές Κατηγορίες των Ορισμών για την Κοινωνική Καινοτομία.....	Π/3
II. Πρότυπα Προσκλήσεων Συμμετοχής στην Έρευνα.....	Π/11
III. Σχέδια ερωτηματολογίων	Π/15
IV. Οδηγίες εργαστηρίου χαρτογράφησης θεμάτων – Cynefin	Π/29
V. Οδηγίες συμπλήρωσης Πίνακα Ανθρώπινων Αναγκών – Human Scale Development matrix	Π/35
VI. «Συγκομιδή» αποτελεσμάτων συνάντησης δικτύωσης Τραπεζών Χρόνου Αττικής.....	Π/39
VII. Ερωτηματολόγιο Δομημένων Συνεντεύξεων.....	Π/49
VIII. Παρουσίαση περιπτώσεων μελέτης	Π/57
I. Αναφορές περιπτώσεων μελέτης.....	Π/58
II. Συγκριτική παρουσίαση περιπτώσεων	Π/125

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΙΝΑΚΩΝ

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.1 ΟΙ ΤΕΣΣΕΡΙΣ ΤΥΠΟΙ ΜΕΤΑΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ	64
ΠΙΝΑΚΑΣ 5.1 ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	169
ΠΙΝΑΚΑΣ 5.2 ΧΑΡΤΗΣ ΕΝΝΟΙΩΝ 1ΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗΣ.....	178
ΠΙΝΑΚΑΣ 6.1 ΚΙΝΗΜΑΤΙΚΕΣ ΤΧ	216
ΠΙΝΑΚΑΣ 6.2 ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΟΥΜΕΝΕΣ ΤΧ	217
ΠΙΝΑΚΑΣ 7.1 ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΚΙΝΗΤΡΩΝ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ.....	246
ΠΙΝΑΚΑΣ 7.2 Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΔΟΜΩΝ: ΔΟΜΙΚΟΙ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΙ ΡΟΛΟΙ	261
ΠΙΝΑΚΑΣ 7.3 ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΤΩΝ ΙΔΙΑΙΤΕΡΩΝ ΠΡΟΤΥΠΩΝ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΤΩΝ ΤΟΠΙΚΩΝ ΣΥΜΠΡΑΞΕΩΝ	273

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ

ΓΡΑΦΗΜΑ 5.1 ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΝΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ ΜΕΛΩΝ ΑΝΑ ΤΧ.....	181
ΓΡΑΦΗΜΑ 6.1 ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΜΕΓΕΘΟΥΣ ΤΧ/ΚΔ.....	221
ΓΡΑΦΗΜΑ 6.2 ΗΛΙΚΙΑΚΗ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΜΕΛΩΝ	222
ΓΡΑΦΗΜΑ 6.3 ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΗΛΙΚΙΑΚΗ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΜΕΛΩΝ ΤΧ.....	222
ΓΡΑΦΗΜΑ 6.4 ΚΥΡΙΑ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΜΕΛΩΝ ΤΧ	223
ΓΡΑΦΗΜΑ 6.5 ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ ΜΕΛΩΝ ΤΧ	223
ΓΡΑΦΗΜΑ 6.6 ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΙΚΟΥ ΕΠΙΠΕΔΟΥ ΜΕΛΩΝ	224
ΓΡΑΦΗΜΑ 6.7 ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΕΠΙΠΕΔΟΥ ΜΕΛΩΝ.....	225
ΓΡΑΦΗΜΑ 6.8 ΖΗΤΗΣΗ ΑΓΑΘΩΝ ΚΑΙ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ	233
ΓΡΑΦΗΜΑ 6.9 ΠΡΟΣΦΕΡΟΜΕΝΑ ΑΓΑΘΑ	233
ΓΡΑΦΗΜΑ 7.1 ΤΡΑΠΕΖΙΚΗ ΧΡΟΝΟΥ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΕΣ ΑΝΑΓΚΕΣ.....	247
ΓΡΑΦΗΜΑ 7.2 ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΕΚΠΡΟΣΩΠΩΝ ΔΗΜΩΝ ΓΙΑ ΤΟΥΣ.....	249
ΓΡΑΦΗΜΑ 7.3 ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΕΚΠΡΟΣΩΠΩΝ ΜΚΟ ΓΙΑ ΤΟΥΣ	250
ΓΡΑΦΗΜΑ 7.4 ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΩΝ ΤΧ/ΚΔ ΓΙΑ ΤΟΥΣ	250
ΓΡΑΦΗΜΑ 7.5 ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΜΕΛΩΝ ΤΧ	253
ΓΡΑΦΗΜΑ 7.6 ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ ΔΗΜΩΝ ΠΟΥ ΥΠΗΡΕΤΗΣΑΝ ΟΙ ΤΧ/ΚΔ	255
ΓΡΑΦΗΜΑ 7.7 ΒΑΣΙΚΟΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΙ ΡΟΛΟΙ ΤΩΝ ΜΚΟ	264
ΓΡΑΦΗΜΑ 7.8 ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΙ ΡΟΛΟΙ ΔΗΜΩΝ	265
ΓΡΑΦΗΜΑ 7.9 ΡΟΛΟΙ ΚΑΙ ΤΡΟΠΟΙ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΜΕΛΩΝ ΣΤΗΝ ΤΧ.....	268
ΓΡΑΦΗΜΑ 7.10 ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΕΝΕΡΓΟΠΟΙΗΣΗΣ ΜΕΛΩΝ ΤΧ/ΚΔ	280
ΓΡΑΦΗΜΑ 7.11 ΕΠΙΠΕΔΟ ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΩΝ ΤΧ/ΚΔ.....	281
ΓΡΑΦΗΜΑ 7.12 ΕΠΙΠΕΔΟ ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΔΗΜΩΝ & ΜΚΟ ΑΠΟ	282
ΓΡΑΦΗΜΑ 7.13 ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΜΕΛΩΝ ΤΧ ΓΙΑ ΤΟΥΣ	283
ΓΡΑΦΗΜΑ 7.14 ΔΙΚΤΥΩΣΗ ΤΧ ΜΕ ΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ	287
ΓΡΑΦΗΜΑ 7.15 ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ.....	288
ΓΡΑΦΗΜΑ 7.16 ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗΣ	288
ΓΡΑΦΗΜΑ 7.17 ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΑ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ.....	289
ΓΡΑΦΗΜΑ 7.18 ΧΤΙΣΙΜΟ ΔΥΝΑΤΩΝ ΓΕΙΤΟΝΙΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ	289
ΓΡΑΦΗΜΑ 7.19 ΕΠΙΠΕΔΟ ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΔΗΜΩΝ	291
ΓΡΑΦΗΜΑ 7.20 ΕΠΙΠΕΔΟ ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΔΗΜΩΝ	295

ΓΡΑΦΗΜΑ 8.1 ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΜΚΟ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ	306
ΓΡΑΦΗΜΑ 8.2 ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΔΗΜΩΝ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ.....	307
ΓΡΑΦΗΜΑ 8.3 ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΤΩΝ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΩΝ ΤΧ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΕΜΠΟΔΙΖΟΥΝ ΤΗΝ ΕΠΙΤΥΧΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ ΤΟΥΣ	308
ΓΡΑΦΗΜΑ 8.4 ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΜΚΟ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ	312
ΓΡΑΦΗΜΑ 8.5 ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΔΗΜΩΝ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ.....	313
ΓΡΑΦΗΜΑ 8.6 ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΩΝ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ	314
ΓΡΑΦΗΜΑ 8.7 ΟΙ ΓΝΩΣΕΙΣ, ΑΞΙΕΣ ΚΑΙ ΔΕΞΙΟΤΗΤΕΣ ΠΟΥ	315

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

ΣΧΗΜΑ 2.1 ΣΠΕΙΡΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑΣ.....	43
ΣΧΗΜΑ 2.2 Η ΠΟΛΥΕΠΙΠΕΔΗ ΘΕΩΡΗΣΗ.....	49
ΣΧΗΜΑ 2.3 ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΩΝ ΠΕΝΤΕ ΑΠΟΧΡΩΣΕΩΝ ΑΛΛΑΓΗΣ.....	52
ΣΧΗΜΑ 6.1 Η ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΤΡΑΠΕΖΩΝ ΧΡΟΝΟΥ.....	231
ΣΧΗΜΑ 7.1 ΤΟ ΠΟΛΥΕΠΙΠΕΔΟ ΣΧΗΜΑ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΤΟΥ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΟΥΜΕΝΟΥ ΘΥΛΑΚΑ ΤΧ.....	270
ΣΧΗΜΑ 8.1 ΠΑΡΕΜΠΟΔΙΣΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΣΤΗ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΤΧ/ΚΔ.....	303
ΣΧΗΜΑ 8.2 ΔΙΕΥΚΟΛΥΝΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΣΤΗ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΤΧ/ΚΔ.....	309
ΣΧΗΜΑ 9.1 ΤΡΑΠΕΖΙΚΗ ΧΡΟΝΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΑΠΟΧΡΩΣΕΙΣ ΑΛΛΑΓΗΣ, ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΖΟΥΣΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ	339

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΛΑΙΣΙΩΝ

ΠΛΑΙΣΙΟ 2.1 ΤΥΠΟΙ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΩΝ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΑΙΝΟΤΟΜΩΝ ΕΓΧΕΙΡΗΜΑΤΩΝ ΣΤΑ ΤΟΠΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΥΗΜΕΡΙΑΣ.....	42
ΠΛΑΙΣΙΟ 2.2 ΚΟΜΒΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΥΕΠΙΠΕΔΗ ΘΕΩΡΗΣΗ	48
ΠΛΑΙΣΙΟ 2.3 ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΥ	53
ΠΛΑΙΣΙΟ 2.4 Η ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΒΟΥΚΚΑΕΡΤ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ	61
ΠΛΑΙΣΙΟ 2.5 ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΔΙΚΤΥΑΚΗΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ	62
ΠΛΑΙΣΙΟ 2.6 ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΑΡΕΜΠΟΔΙΣΗΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑΣ	78
ΠΛΑΙΣΙΟ 2.7 ΕΜΠΟΔΙΑ ΜΕΤΡΗΣΗΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑΣ.....	80
ΠΛΑΙΣΙΟ 2.8 ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑΣ.....	86
ΠΛΑΙΣΙΟ 3.1 ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗΣ ΚΟΙΝΟΤΙΚΩΝ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ.....	98
ΠΛΑΙΣΙΟ 3.2 ΟΙ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΤΡΑΠΕΖΙΚΗΣ ΧΡΟΝΟΥ	110
ΠΛΑΙΣΙΟ 3.3 ΥΠΟΔΕΙΓΜΑΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΡΑΠΕΖΩΝ ΧΡΟΝΟΥ	127
ΠΛΑΙΣΙΟ 4.1 ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ ΟΔΗΓΟΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΓΚΥΡΟΤΗΤΑ.....	160
ΠΛΑΙΣΙΟ 4.2 ΤΡΟΠΟΙ ΕΝΙΣΧΥΣΗΣ ΤΗΣ ΠΕΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑΣ	161
ΠΛΑΙΣΙΟ 7.1 ΠΑΡΕΜΠΟΔΙΣΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ	271

Κεφάλαιο 1

Εισαγωγή

1.1 Εισαγωγή

1.1.1 Το Υπόβαθρο της έρευνας

Πολλοί υποστηρίζουν ότι σήμερα βιώνουμε παγκοσμίως τη μετάβαση σε μια εποχή που σηματοδοτείται από ταυτόχρονους μετασχηματισμούς στη σφαίρα της οικονομίας, τις σχέσεις εξουσίας, την πολιτιστική μας ταυτότητα και ανθρώπινη εμπειρία. Επίσης δημιουργείται ένα ολοένα και περισσότερο σύνθετο πλέγμα κοινωνικών αλληλεπιδράσεων (Castells, 2000; Leiserowitz and Fernandez, 2008). Σε αυτό το νέο σκηνικό, το κυρίαρχο κοινωνικό παράδειγμα που δομήθηκε σε υλιστικές κυρίως αξίες (materialism), οι παραδοσιακές κρατικές δομές και η λήψη αποφάσεων μέσω των αγορών αδυνατούν να προσφέρουν επαρκείς λύσεις στις σύγχρονες προκλήσεις τις οποίες εξάλλου η ίδια τους η λογική και λειτουργία δημιούργησαν (Kilbourne and Mittelstaedt, 2008; Scharmer, 2009).

Κοινωνικά προβλήματα όπως η παγκόσμια οικονομική κρίση και πλανητικής έκτασης περιβαλλοντικά φαινόμενα όπως η κλιματική αλλαγή, συνιστούν σύγχρονες αρνητικές καταστάσεις που χαρακτηρίζονται από υψηλό βαθμό απροσδιοριστίας και που κατ' ουσίαν οφείλονται στην πολύπλοκη φύση της σύγχρονης ζωής. Σε αυτό το πλαίσιο, η *πολιτικο-διοικητική πρακτική*, όντας συγκεντρωτική και κυρίως προσανατολισμένη στην οικονομική σφαίρα (Bigo, 2008), καθίσταται ανέτοιμη να ανταποκριθεί με ευελιξία και να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τις σύγχρονες προκλήσεις.

Επίμονα παγκόσμια φαινόμενα, όπως είναι οι νέες μορφές φτώχειας, τα υψηλά ποσοστά ανεργίας, τα ακραία φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού, η οικονομική κρίση και οι αρνητικές συνέπειες της γήρανσης του πληθυσμού, *γίνονται πρωτίστως αντιληπτά στην τοπική κλίμακα*. Σε συνδυασμό με τις περικοπές στους προϋπολογισμούς των τοπικών αρχών ως συνέπεια της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης και της προσπάθειας των εθνικών κρατών για δημοσιονομική προσαρμογή, *οι οργανισμοί της Τοπικής Αυτοδιοίκησης σήμερα καλούνται να ενισχύσουν τη διαχειριστική τους ικανότητα πειραματιζόμενοι με νέους τύπους οριζόντιας δικτύωσης στο πλαίσιο μιας πολυεπίπεδης*

διακυβέρνησης. Συνεπώς, η πολύπλοκη φύση και η πρωτόγνωρη ένταση των σύγχρονων προκλήσεων δημιουργούν ένα απαιτητικό πλαίσιο εργασίας για τις τοπικές κοινότητες του Δυτικού κόσμου, ενώ η αντιμετώπισή τους προϋποθέτει καινοτομικές λύσεις.

Οι λύσεις αυτές τείνουν όχι μόνο να θεραπεύουν τα συμπτώματα της κρίσιμης κατάστασης αλλά αποσκοπούν σε βαθύτερες αλλαγές στο επίπεδο των θεσμών και της λογικής που τους διέπει. Εξάλλου, σήμερα γίνεται ολοένα και πιο κοινά αποδεκτό, ότι στην πηγή των σύγχρονων προβλημάτων βρίσκονται οι αποτυχίες των κυρίαρχων θεσμικών διευθετήσεων.

«Η εμφάνιση δυσχερίστων προβλημάτων θεωρείται ότι καταδεικνύει την αποτυχία των συμβατικών λύσεων και των εγκαθιδρυμένων παραδειγμάτων που βρίσκονται οχρωμένα σε δυσάγωγες θεσμικές διευθετήσεις και στους τρεις τομείς της κοινωνίας.» (Nicholls & Murdock 2012)

Μια ιδιαίτερη μορφή καινοτομίας, που υποσχόμενη για την ικανότητά της να δώσει άμεσες και ουσιαστικές λύσεις κατακτά ολοένα και περισσότερο χώρο, με ιδιαίτερα δυναμικό τρόπο, τόσο στην σφαίρα της κοινωνίας, όσο και στις σφαίρες των επιστημών και της πολιτικής, είναι η κοινωνική καινοτομία.

Η **κοινωνική καινοτομία** εκδηλώνεται κυρίως στο τοπικό επίπεδο (MacCallum et al. 2009), ενεργοποιώντας φορείς από όλους τους τομείς της κοινωνίας, αλλά περισσότερο, τον κοινωνικό και τον κοινοτικό (Daglio et al 2015: 6, EC 2017a:17, EC 2017b: 11). Οι δημόσιοι φορείς φαίνεται να υστερούν σε καινοτομικότητα, ωστόσο ο ρόλος τους παραμένει σπουδαίος για την υποστήριξη της ανάπτυξης, τη βιωσιμότητα και τη μετασχηματίζουσα διάσταση της κοινωνικής καινοτομίας (Mulgan 2007, EC 2010c:26, EC 2017a:6).

Ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον από θεωρητική, αναλυτική, πρακτική και πολιτική σκοπιά παράδειγμα υπήρξε η **ελληνική περίπτωση τραπεζικής κρίσης**, την περίοδο 2013-2016. Περισσότερες από πενήντα (50) Τράπεζες Χρόνου δημιουργήθηκαν στην Ελλάδα μετά το 2010, και ιδιαίτερα το έτος 2013, από κοινωνικές ομάδες, δήμους και εταιρικές συμπράξεις Δήμων με Μη Κερδοσκοπικές Οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών, αξιοποιώντας τα παράθυρα ευκαιρίας που «άνοιξε» η οικονομική κρίση. Έτσι, μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα *δημιουργήθηκε ένας εναλλακτικός θύλακας πειραματισμού με αυτή την ιδιαίτερη μορφή κοινοτικού νομίσματος και κοινωνικής καινοτομίας.*

Η συμμετοχή Δήμων στο Πρόγραμμα των Κοινωνικών Δομών για την Άμεση Αντιμετώπιση της Φτώχειας και η φιλοξενία κοινωνικά καινοτόμων πρωτοβουλιών όπως οι Τράπεζες Χρόνου, δημιούργησαν νέες συνθήκες εργασίας και προϋποθέσεις οριζόντιας δικτύωσης για τους ελληνικούς οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης.

Η εκρηκτική ανάπτυξη της τραπεζικής κρίσης στην Ελλάδα κέντρισε το ερευνητικό ενδιαφέρον, ενώ η διερεύνησή της υπό το θεωρητικό πρίσμα της κοινωνικής καινοτομίας και της διακυβέρνησης, αποτελεί μια συνειδητή επιλογή αυτής της εργασίας με τη φιλοδοξία της πρωτοτυπίας.

Η παρούσα εργασία, έχοντας ως σκοπό να διαφωτίσει περισσότερο αυτό το αχαρτογράφητο πεδίο έρευνας, την κοινωνική καινοτομία στην τοπική διακυβέρνηση και τη μετασχηματιστική της διάσταση, μελετά σε βάθος την ελληνική περίπτωση ανάπτυξης και λειτουργίας Τραπεζών Χρόνου, την περίοδο 2013-2016.

1.1.2 Το θεωρητικό πλαίσιο της έρευνας

1.1.2.1 Η πρό(σ)κληση της πολυπλοκότητας

Μέσα από το πρίσμα της πολυπλοκότητας, το φαινομενικά χαοτικό ξεδίπλωμα της ζωής στη φύση και την κοινωνία, μπορεί να ιδωθεί ως εκδήλωση της δημιουργικότητας που βρίσκεται εγγενής στην ολότητα της ύπαρξης. (Vladimir Dimitrov)¹

Η αναγνώριση της πολύπλοκης φύσης των συστημάτων που επιδιώκει να διαχειριστεί η σύγχρονη δημόσια διοίκηση και στο εσωτερικό των οποίων αναπτύσσονται οι άνθρωποι τις κοινωνικές και οικονομικές τους δραστηριότητες, απαιτεί τον επαναπροσδιορισμό της σχέσης επιστήμης, πολιτικής πρακτικής και κοινωνίας.

Στη ρητορική των πολύπλοκων συστημάτων, για την προσαρμογή των μερών ενός συστήματος σε καταστάσεις αυξημένης πολυπλοκότητας, απαραίτητη προϋπόθεση είναι η καλλιέργεια δεξιοτήτων, δομών, σχέσεων, νέων διαδικασιών και εργαλείων που θα διευκολύνουν την ανάδυση σε ένα ανώτερο επίπεδο πολυπλοκότητας. Σύμφωνα με το νόμο του Ashby (1956, 1991) «κάθε ελεγκτικό σύστημα χρειάζεται να είναι τουλάχιστον τόσο πολύπλοκο όσο το σύστημα που επιχειρεί να ελέγξει» (OECD 2017: 32). Ή πιο απλά, «η πολυπλοκότητα αντιμετωπίζεται με πολυπλοκότητα» (Παπαδημητρίου 2018: 275, Μακρυδημήτρης 2006β). Μια άλλη λύση είναι η μείωση του αντίκτυπου της αυξημένης πολυπλοκότητας του συστήματος, με τον καταμερισμό και την τυποποίηση του έργου (Παναγιωτοπούλου 1997:180) και την ανακατεύθυνση της δράσης σε οργανωτικές δομές μικρότερης κλίμακας² (OECD 2017:32). **Σε κάθε όμως περίπτωση, απαιτείται χτίσιμο ικανότητας αλλαγής, μεταμόρφωσης, αναδημιουργίας και καινοτομίας.**

Εκείνο που ωστόσο συμβαίνει στην πράξη, είναι ότι επιμένουμε να διαχειριζόμαστε την υπαρκτή πολυπλοκότητα, επιβάλλοντας κανόνες και διαδικασίες που δημιουργήθηκαν για να εξυπηρετήσουν παλαιότερες, περισσότερο απλές οργανωτικές δομές, θεσπίζοντας ελεγκτικούς μηχανισμούς για τη διατήρησή τους (OECD 2017:12). Χαρακτηριστικά στη δημόσια διοίκηση παραδείγματα, είναι η επιμονή σε περίπλοκα οργανωτικά και λειτουργικά συστήματα (Κτιστάκη 2014: 81), η πολυνομία και μια «ρυθμιστική πλημμυρίδα» (Καρκατσούλης 2011: 190) που καταλήγει σε ασάφεια

¹ “Complexity, Chaos and Creativity: A Journey beyond System Thinking” <https://teoriadacomplexidade.com.br/wp-content/uploads/2018/01/Complexity-Chaos-and-Creativity.pdf>

² Αυτή η θέση, προωθεί την ιδέα της ενδυνάμωσης της τοπικής ικανότητας των μερών του συστήματος, την αυτοδιοίκηση και τη διοικητική και κοινωνική οργάνωση σε μικρότερη από τη δημοτική κλίμακα.

οδηγιών και κατευθύνσεων, και η προώθηση μεταρρυθμίσεων, στη βάση οικονομικών κυρίως κριτηρίων, στο πλαίσιο του νέου δημόσιου μανάτζμεντ (Ridley 1996, Καρκατσούλης 2001, Τσέκος 2014).

Αυτές οι προσεγγίσεις, αδυνατώντας να προβλέψουν και να ενσωματώσουν την υπαρκτή πολυπλοκότητα, ίσως καταλήγουν να μεροληπτούν, να αδικούν ακόμα και να καταπνίγουν την ελεύθερη έκφραση της δημιουργικότητας των μελών του κοινωνικού συστήματος. Επίσης, προάγοντας βέλτιστες ή καλές πρακτικές οδηγούν σε οργανωτική και θεσμική μονοκαλλιέργεια (Evans, 2004) και μειώνουν τη γενικότερη ποικιλότητα του συστήματος, υπονομεύοντας τη συνολική του ικανότητα να διατηρήσει την ανθεκτικότητά του (resilience) σε εξωτερικά ή εσωτερικά σοκ (Walker et al. 2004).

Οι Jones & Thompson (1999) πραγματεύονται την ανάγκη απομάκρυνσης από τα πρότυπα διοίκησης της εποχής, που είχαν ως βάση τους οργανωτικές αξίες όπως η σταθερότητα, η εμμονή στις διαδικασίες και η γραφειοκρατική ιεραρχία, προκειμένου να δημιουργηθεί χώρος για την καλλιέργεια ευελιξίας, διοίκησης στη βάση των αποτελεσμάτων καθώς και για οργάνωση δικτυακή.

Τα τελευταία χρόνια, ολοένα και περισσότερο αναγνωρίζεται *ο ρόλος της δικτύωσης* ως μέσου συντονισμού της ανθρώπινης δραστηριότητας (Castells, 2000) και η πολυεπίπεδη (Newig and Fritsch, 2009), πολυσυμμετοχική (UNDP, 1997; UNEP, 2002) και πολυκεντρική (Anderson and Ostrom, 2008) *διακυβέρνηση* (EC, 2000) αναδεικνύεται ως καταλληλότερο διοικητικό μοντέλο για τη διαχείριση της νέας πραγματικότητας (Κοντιάδης 2006:52).

Φαινόμενα, όπως η παγκόσμια κλιματική αλλαγή και η οικονομική κρίση, απειλούν όχι μόνο τα ανθρωπογενή συστήματα που στηρίζουν τις ανθρώπινες δραστηριότητες, αλλά και την ίδια την ανθρώπινη ζωή. Μαζί με τα *αισθήματα αγωνίας και φόβου* που γεννούν αυτές οι απειλές, δημιουργείται μια αντίστροφη δύναμη, που ευνοεί τη *βαθύτερη συνειδητοποίηση και κριτική επανεξέταση των κυρίαρχων προτύπων σκέψης και δράσης*, που κατ' αρχήν οδήγησαν σε αυτές, και τον επαναπροσδιορισμό των κομβικών μας πεποιθήσεων, αξιών, στάσεων και συμπεριφορών (Leiserowitz and Fernandez, 2008).

Η κρισιμότητα (criticality) ωθεί στην αυθόρμητη αναδιοργάνωση (self-organisation) των μερών ενός συστήματος, τα οποία προσαρμοζόμενα στις νέες συνθήκες, αξιοποιούν την εγγενή τους δημιουργική ικανότητα, αναπτύσσουν πολύπλοκα δίκτυα αλληλεπίδρασης και παράγουν καινοτομίες.

1.1.2.2 Τεκμηριώνοντας την αναγκαιότητα για κοινωνική καινοτομία

Η παγκόσμια οικονομική κρίση των τελευταίων δέκα περίπου ετών ανέδειξε τη σημασία της κοινωνικής σφαίρας (Social Protection Committee 2012) και δημιούργησε ένα παράθυρο ευκαιρίας για την είσοδο της κοινωνικής καινοτομίας στην πολιτική ατζέντα, στο πλαίσιο διαφορετικών δημόσιων πολιτικών, όπως η καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού³ (Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Πρόνοιας 2014), η Ευρωπαϊκή Στρατηγική 2020 (EC 2010a, EC 2010c) κ.λπ.

Η επιστημονική εξέταση της κοινωνικής καινοτομίας, μολονότι ακόμα υστερεί σε σχέση με το ρυθμό εξέλιξης του φαινομένου και της σημασίας που της αποδίδεται σε πολιτικό επίπεδο, τα τελευταία έξι χρόνια φαίνεται να προσελκύει το ενδιαφέρον ερευνητών από διαφορετικά πεδία έρευνας, με ρυθμούς εντυπωσιακούς.

Το μεγαλύτερο μέρος της επιστημονικής βιβλιογραφίας για την κοινωνική καινοτομία πορεύεται μέσα από την εμπειρική κατάκτηση της γνώσης. Ενώ, πλέον έχουν αρχίσει να διατυπώνονται οι πρώτες θεωρίες που συνδέουν την κοινωνική καινοτομία με την ολοκληρωμένη τοπική ανάπτυξη (Martinelli et al. 2002, 2003, MacCallum et al 2009) και την κοινωνική μεταμόρφωση και αλλαγή (Christensen et al. 2006, Avelino et al. 2014a, Pel & Bauler 2014, Penink & Zuijderwijk 2015, Haxeltine et al. 2015). Ωστόσο, *εξαιτίας της ετερογένειας των προσεγγίσεων, σε καμία περίπτωση δεν μπορούμε ακόμα να μιλάμε για μια ενιαία θεωρία της κοινωνικής καινοτομίας.*

Στην πραγματικότητα, μέχρι σήμερα, η έννοια της κοινωνικής καινοτομίας νοηματοδοτείται ποικιλοτρόπως, γεγονός που εξηγείται από το μεγάλο εύρος εφαρμογών της και τις διαφορετικές καταβολές και λογικές των εμπλεκόμενων φορέων.

Ένα μεγαλύτερο μέρος της βιβλιογραφίας για την κοινωνική καινοτομία ασχολείται με το φαινόμενο στο *επίπεδο των επιχειρημάτων*. Πιο συγκεκριμένα, εξετάζονται θέματα εσωτερικής λειτουργίας, πρόσβασης στους απαραίτητους πόρους για τη χρηματοδότησή τους, τις κυρίαρχες λογικές πίσω από τη λειτουργία τους και τη σχέση τους με την κοινωνική επιχειρηματικότητα (Mulgan et al. 2007, Caulier-Grice et al. 2010, Franz et al. 2012) και την κοινωνική οικονομία (Moulaert & Nussbaumer 2005, Klein et al. 2010, Chalmers 2012).

Σήμερα, γνωρίζουμε τα σημαντικότερα πεδία πολιτικής με τα οποία συνδέονται τα κοινωνικά καινοτόμα εγχειρήματα και έχει ισχυροποιηθεί η εικόνα μας για τις προοπτικές που προκύπτουν από την στρατηγική τους αξιοποίηση, αλλά *μικρή παραμένει η γνώση μας για την εκδήλωση της καινοτομίας στην πράξη. Πώς εμπλέκονται οι οπτικές και λογικές των διαφορετικών τομέων της κοινωνίας; Πώς επεκτείνονται τα κοινωνικά καινοτόμα εγχειρήματα; Ποιος είναι ο ρόλος του δημόσιου τομέα και της τοπικής αυτοδιοίκησης;*

³ <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=88&langId=el&eventsId=1008&furtherEvents=yes>

Μολονότι η επιτυχημένη αξιοποίηση της κοινωνικής καινοτομίας από τους Δήμους θα μπορούσε να δώσει άμεσες λύσεις σε προβλήματα που μέχρι σήμερα αδυνατούν οι ίδιοι να διαχειριστούν επιτυχώς, καθώς και να ενισχύσει την ικανότητα των οργανισμών της τοπικής αυτοδιοίκησης να ανταποκρίνονται με επάρκεια στις αυξανόμενες κοινωνικές ανάγκες, η γνώση μας για το ρόλο τους στη διαδικασία κοινωνικής καινοτομίας παραμένει περιορισμένη (Lauritzen 2013).

1.1.2.3 Η ελληνική περίπτωση τραπεζικής χρόνου

Μια ενδιαφέρουσα περίπτωση για τη μελέτη της κοινωνικής καινοτομίας γενικά και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της σε σχέση με την τοπική διακυβέρνηση είναι η ελληνική εμπειρία Τραπεζών Χρόνου, κατά την περίοδο 2013-2016.

Οι **Τράπεζες Χρόνου** είναι δίκτυα ανταλλαγής υπηρεσιών με μονάδα αποτίμησης της αξίας και μέσο ανταλλαγής, το χρόνο και όχι το χρήμα. Οι σκοποί τους ποικίλουν σημαντικά αλλά κυρίως αποσκοπούν στο χτίσιμο δυνατών κοινοτήτων. Είναι μια ιδιαίτερη μορφή κοινοτικού νομίσματος, με εκατοντάδες εφαρμογές σε όλον τον κόσμο και συχνά χαρακτηρίζονται ως κοινωνική καινοτομία (Seyfang & Longhurst 2012, 2013, 2015, Weaver et al. 2015).

Μέχρι σήμερα δεν έχει υπάρξει κάποια συστηματική προσπάθεια αποτύπωσης των κοινωνικά καινοτομικών χαρακτηριστικών της τραπεζικής χρόνου. Για το λόγο αυτό, **η εργασία ξεκινάει από τη διατύπωση ενός ορισμού εργασίας για την κοινωνική καινοτομία και την αντίγνωση των κοινωνικά καινοτομικών χαρακτηριστικών του ελληνικού πεδίου τραπεζικής χρόνου και για τους δύο θύλακες, τον Κινηματικό και το Χρηματοδοτούμενο, εντοπίζοντας και συζητώντας τις μεταξύ τους ομοιότητες και διαφορές.**

Επίσης, με αφορμή την ελληνική περίπτωση τραπεζικής χρόνου, **εξετάζονται οι συνθήκες που επιδρούν στη βιωσιμότητα των Τραπεζών Χρόνου και της κοινωνικής καινοτομίας στην τοπική διακυβέρνηση γενικότερα.** Η παρουσία του Χρηματοδοτούμενου θύλακα, την περίοδο 2013-2016 υπήρξε ιδανική για τη διερεύνηση του ιδιαίτερου ρόλου των οργανισμών της τοπικής αυτοδιοίκησης σε αυτή τη διαδικασία.

1.2 Πρόβλημα και ερευνητικά ερωτήματα

Γενικός σκοπός της παρούσας εργασίας είναι:

να διερευνήσει την κοινωνική καινοτομία στην τοπική διακυβέρνηση, μέσα από τη σε βάθος εξέταση της ελληνικής περίπτωσης Τραπεζών Χρόνου, την περίοδο 2013-2016.

Ειδικότεροι στόχοι είναι:

η ανίχνευση των συνθηκών βιωσιμότητας και η διερεύνηση της μετασχηματίζουσας διάστασης της κοινωνικής καινοτομίας, καθώς και η εξέταση του ιδιαίτερου ρόλου των ελληνικών Δήμων σε αυτή την πορεία.

Η ελληνική περίπτωση τραπεζικής χρόνου ήταν ένα ανεξερεύνητο πεδίο και για το λόγο αυτό επιλέχθηκε η διερευνητική προσέγγιση για την εξέτασή της. Τα ερευνητικά ερωτήματα που διατυπώνονται ακολούθως προέκυψαν σταδιακά, καθώς προχωρούσε η έρευνα και η κατανόησή μας για τα σημαντικότερα θέματα που αφενός απασχολούσαν τους συντελεστές του πεδίου και αφετέρου τη βιβλιογραφία για την κοινωνική καινοτομία και την τραπεζική χρόνου.

Αρχικά, σκοπός ήταν η χαρτογράφηση του πεδίου και η ανίχνευση των σημαντικότερων θεμάτων, καθώς και η διερεύνηση των διαστάσεων των ελληνικών Τραπεζών Χρόνου που συνδέονταν με την έννοια της κοινωνικής καινοτομίας. Στη συνέχεια, η έρευνα επικεντρώθηκε στην ανίχνευση των συνθηκών βιωσιμότητάς τους, τη διερεύνηση των στοιχείων εκείνων που σηματοδοτούσαν τη μετασχηματίζουσα τους διάσταση και την εξέταση της συνδρομής των ελληνικών Δήμων σε αυτή τη διεργασία.

Από νωρίς έγινε σαφές ότι το ελληνικό πεδίο τραπεζικής χρόνου αποτελούνταν από δύο διακριτούς θύλακες. Στον έναν, πρωταγωνιστούσαν άτυπες πρωτοβουλίες πολιτών και στον άλλον, οργανισμοί της Τοπικής Αυτοδιοίκησης και Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις. Συλλέχθηκαν στοιχεία και για τους δύο θύλακες, συμβάλλοντας με αυτόν τον τρόπο στην καλύτερη κατανόηση της ‘εντύπωσης’ (imprint) των λογικών και των προτύπων των διαφορετικών τομέων της κοινωνίας στη διαδικασία κοινωνικής καινοτομίας.

Τα ερωτήματα λοιπόν που καθοδήγησαν την έρευνα στην οποία στηρίζεται η παρούσα διατριβή ήταν τα εξής:

Ποια είναι τα δομικά χαρακτηριστικά του ελληνικού πεδίου τραπεζικής χρόνου;

- α. Ποιοι είναι οι **βασικοί συντελεστές** των Τραπεζών Χρόνου (ΤΧ) και πώς οι ίδιοι νοηματοδοτούν την ανάπτυξή τους;
- β. Ποιους **ρόλους** επιτέλεσαν οι Τράπεζες Χρόνου στην Ελλάδα; Πώς συνδέονται με τους σκοπούς και τη φιλοσοφία της τραπεζικής χρόνου;

- γ. Ποιες ήταν οι σημαντικότερες **προκλήσεις** που αντιμετώπισαν και πώς επηρέασαν την **πραγμάτωση των σκοπών** τους και το πλαίσιο λειτουργίας τους;
- δ. Ποιες **υπηρεσίες** ανταλλάσσονται στο εσωτερικό των ΤΧ; Είναι συμπληρωματικές ή ανταγωνιστικές προς εκείνες που παρέχονται από το επίσημο σύστημα κοινωνικής πρόνοιας;
- ε. Ποιο είναι το **ιδεολογικό έρεισμα** των ελληνικών Τραπεζών Χρόνου;

Ποια είναι τα κοινωνικά καινοτόμα χαρακτηριστικά των ελληνικών Τραπεζών Χρόνου;

- α. Ποιες **ανθρώπινες ανάγκες** ικανοποιούνται μέσω της συμμετοχής σε σχήματα Τραπεζών Χρόνου; Ποια είναι τα **κίνητρα συμμετοχής** των μελών των ΤΧ;
- β. Πώς επηρεάζονται τα **πρότυπα διακυβέρνησης** μέσα από αυτή την εναλλακτική μορφή συσχέτισης;
- γ. Πώς **ενδυναμώνονται οι άνθρωποι** μέσα από τη συμμετοχή τους σε Τράπεζες Χρόνου;
- δ. Ποια ήταν τα **παράθυρα ευκαιρίας** – οι «**αλλάζοντες το παιχνίδι παράγοντες**» (game changers) που έφεραν τις ΤΧ στο προσκήνιο;
- ε. Με ποια **αφηγήματα αλλαγής** συνδέθηκε η τραπεζική χρόνου στην Ελλάδα;

Ποιος ήταν ο ρόλος των Δήμων (θεσμικός και αναδυόμενος) στο πλαίσιο της οριζόντιας και πολυεπίπεδης διακυβέρνησης των Τραπεζών Χρόνου στη χώρα μας;

- α. Πόσο **συνειδητή ήταν η επιλογή** δημιουργίας ΤΧ στο πλαίσιο του Προγράμματος των Κοινωνικών Δομών από τους συμμετέχοντες Δήμους; Αξιοποιήθηκαν οι ΤΧ ως εργαλεία πολιτικής των Δήμων και ποιους **στρατηγικούς στόχους και πεδία πολιτικής τους** υπηρέτησαν; Παρατηρήθηκαν πρακτικές διακυβέρνησης και ολοκλήρωσης στο επίπεδο των παρεχόμενων δημόσιων υπηρεσιών;
- β. Πώς έγινε η **διακυβέρνηση των τοπικών αναπτυξιακών συμπράξεων** στο πλαίσιο του προγράμματος των Κοινωνικών Δομών για την Άμεση Αντιμετώπιση της Φτώχειας;
- γ. Ποιους **ρόλους** υιοθέτησαν οι Δήμοι; Ποιους από αυτούς εκπλήρωσαν ικανοποιητικά και πώς ερμηνεύεται αυτό; Ποιους ρόλους δεν εκπλήρωσαν ικανοποιητικά και πώς ερμηνεύεται αυτό;
- δ. Ποιους **πόρους** συνεισέφεραν οι Δήμοι στο πλαίσιο του Προγράμματος των Κοινωνικών Δομών για την Άμεση Αντιμετώπιση της Φτώχειας;

Τι μαθαίνουμε μέσα από το παράδειγμα της τραπεζικής χρόνου, για τη φύση της δημόσιας κοινωνικής καινοτομίας και το ρόλο της τοπικής αυτοδιοίκησης σε αυτή;

Ποιοι παράγοντες διευκόλυναν και ποιοι εμπόδισαν τη βιωσιμότητα των Τραπεζών Χρόνου;

- α. Πώς ομαδοποιούνται;
 - β. Με ποιους τρόπους επηρέασε η «*θεσμοθέτηση*» των ΤΧ στο πλαίσιο του Προγράμματος «Κοινωνικές Δομές για την Άμεση Αντιμετώπιση της Φτώχειας» την *εδραίωση* της συγκεκριμένης μορφής κοινωνικής καινοτομίας; Ποιος ήταν ο *βαθύτερος αντίκτυπος* από τη λειτουργία των ΤΧ;
 - γ. Πώς διαχειρίστηκαν οι εμπλεκόμενοι συντελεστές το θέμα της βιωσιμότητας και ποιες προοπτικές εξέλιξης της τραπεζικής χρόνου διαβλέπουν για το μέλλον;
- Τι συμπεραίνουμε για τη βιωσιμότητα της κοινωνικής καινοτομίας και το ρόλο της τοπικής αυτοδιοίκησης σε αυτή;***

Τι παρατηρούμε για το ελληνικό πεδίο Τραπεζών Χρόνου μέσα από το πρίσμα της μετασχηματίζουσας κοινωνικής καινοτομίας;

- α. Με ποιες *αλλαγές* συνδέθηκαν οι ελληνικές Τράπεζες Χρόνου *στο επίπεδο των συστημάτων και της κοινωνίας* γενικότερα;
 - β. Ποιες *συνθήκες* διευκόλυναν και ποιες εμπόδισαν την κλιμάκωση της τραπεζικής χρόνου στην Ελλάδα, σε αλλαγές ευρύτερης τάξης;
- Τι εκμαιεύουμε για τη μετασχηματίζουσα διάσταση της κοινωνικής καινοτομίας, εν γένει;***

1.3 Μεθοδολογία

Μολονότι αξιολογείται θετικά η κατάκτηση ενός υψηλού επιπέδου επιστημολογικής και μεθοδολογικής καθαρότητας, που διαχέεται σε όλες τις διαστάσεις του σχεδίου έρευνας, το μεγάλο εύρος του θέματος της παρούσας εργασίας και η πρωτοτυπία του, διαμόρφωσαν ένα φιλοσοφικό τοπίο έρευνας με την ταυτόχρονη παρουσία αντίθετων πόλων.

Ο τρόπος με τον οποίο η εργασία αυτή τοποθετείται σε καίρια επιστημολογικά και μεθοδολογικά ζητήματα αναλύεται στην ενότητα 4.2. Η φιλοσοφική της θέση για τη φύση της πραγματικότητας και της γνώσης, την τοποθετεί εγγύτερα στον κοινωνικό δομισμό, ενώ υπάρχουν και στοιχεία του πεδίου, όπως είναι για παράδειγμα το θεσμικό πλαίσιο ή τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του, τα οποία δεχόμαστε ότι μπορούν να προσεγγιστούν αντικειμενικά, αξιοποιώντας μεθόδους του θετικιστικού παραδείγματος. Βέβαια σημειώνεται ότι στο πλαίσιο της μελέτης της μετασχηματίζουσας κοινωνικής καινοτομίας, τα στοιχεία του θεσμικού πλαισίου μπορεί να νοηματοδοτούνται ποικιλοτρόπως από τους συντελεστές του πεδίου, ενώ μέρος της διεργασίας κοινωνικού μετασχηματισμού είναι και η αλλαγή του θεσμικού πλαισίου.

Ίσως να μην είναι τυχαίο το γεγονός ότι οι θεωρίες της κοινωνικής καινοτομίας που εξετάζουν τη μετασχηματιστική της διάσταση, τείνουν να υιοθετούν οργανικά σχήματα

για την αποτύπωση και ανάλυσή της (Westley 2008, 2013, Haxeltine et al. 2015, Jørgensen et al. 2014). Οι μέθοδοι που είναι καταλληλότερες για την αποτύπωση της δυναμικής ενός συστήματος τη στιγμή της ανάδυσής του είναι η έρευνα πεδίου και η παρατήρηση, καθώς και η διεξαγωγή πολυσυμμετοχικών εργαστηρίων όπου διευκολύνεται η δυναμική αλληλεπίδραση των διαφορετικών οπτικών (Χόνδρου 2012, OECD 2017:12-17, 23, 41, EC 2017a:34-36).

Αναφορικά με τη σχέση του επιστήμονα με το αντικείμενο διερεύνησης, η αρχική θέση της παρούσας εργασίας ήταν ότι η επιστημονική κοινωνική έρευνα οφείλει να επιδιώξει την υποστήριξη της πραγματικότητας που μελετά, αλλάζοντάς την προς την κατεύθυνση των βέλτιστων προοπτικών της. Ωστόσο, η πρακτική εφαρμογή μιας έρευνας δράσης αντιμετώπισε πολλές δυσκολίες, οι οποίες συζητώνται αναλυτικά στην ενότητα 5.4.2.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, επιλέχθηκε η διερευνητική προσέγγιση για τη μελέτη της ελληνικής περίπτωσης τραπεζικής χρόνου, αξιοποιώντας κυρίως εργαλεία ποιοτικής έρευνας τα οποία συνδυάστηκαν κατά περίπτωση με τεχνικές ερωτηματολογίου για την αποτύπωση των δημογραφικών χαρακτηριστικών του πεδίου και των τάσεων των αντιλήψεων των βασικότερων συντελεστών, σε κάποια σημαντικά ζητήματα.

Αναλυτικότερα, το σχέδιο έρευνας και οι μέθοδοι συλλογής δεδομένων καταγράφονται στην ενότητα 5.3. Οι περιορισμοί αυτής της εργασίας που συζητούνται στην αμέσως επόμενη ενότητα καθώς και οι προκλήσεις που συναντήθηκαν, οδήγησαν στη διαμόρφωση ενός σύνθετου συνόλου μεθόδων.

Η συλλογή δεδομένων χωρίστηκε σε δύο περιόδους και έγινε μέσω κύκλων συλλογής και επεξεργασίας των αναδυόμενων κατηγοριών και θεμάτων, και επανασχεδιασμού της εργασίας, τόσο θεωρητικά όσο και μεθοδολογικά. Θεωρούμε ότι μέσα από τη συμμετοχή σχεδόν όλων των εμπλεκόμενων οπτικών και την επιμήκυνση του χρόνου συλλογής δεδομένων επιτεύχθηκε ο απαραίτητος θεωρητικός κορεσμός (saturation).

Για την ανάλυση και παρουσίαση των δεδομένων των ερωτηματολογίων αξιοποιήθηκαν απλές μέθοδοι περιγραφικής στατιστικής. Η ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων έγινε χωρίς την αξιοποίηση κάποιου λογισμικού, με τη χρήση νοητικών χαρτών (mind maps⁴) και άλλων μορφών κωδικοποίησης των παραγόμενων κειμένων. Οι κατηγορίες επανελέγχονταν με τη βοήθεια των συντελεστών του πεδίου και συχνά προστέθηκαν ή αφαιρέθηκαν κατηγορίες. Η παρουσίασή τους έγινε μέσω σχημάτων και πινάκων.

Επίσης, στα πρώτα στάδια συλλογής εμπειρικών δεδομένων, αξιοποιήθηκαν μέθοδοι έρευνας όπου οι συμμετέχοντες είχαν τη δυνατότητα να διαμορφώσουν τις δικές τους θεματικές κατηγορίες και να νοηματοδοτήσουν μόνοι τους τις πληροφορίες που αναδύονταν. Έτσι, η συνάντηση δικτύωσης των ΤΧ Αττικής και η χαρτογράφηση με

⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Mind_map

το πλαίσιο Cynefin ανέδειξαν σημεία έντασης και τα σημαντικότερα θέματα που απασχολούσαν τους συντελεστές του πεδίου.

Στην επόμενη ενότητα συζητώνται οι μεγαλύτεροι περιορισμοί της έρευνας και τα όρια γενίκευσης των συμπερασμάτων.

1.4 Όρια και περιορισμοί

Όρια στη ικανότητα μεταφοράς των συμπερασμάτων σε άλλα πλαίσια, προκύπτουν από το σχεδιασμό της έρευνας και τη διατύπωση των ερευνητικών ερωτημάτων. Επίσης, περιορισμοί που δεν ήταν εφικτό να αντιμετωπιστούν αποτελεσματικά πιθανόν να περιόρισαν τη γενικευσιμότητα των συμπερασμάτων της έρευνας.

1.4.1 Περιορισμοί έρευνας

Οι μεγαλύτερες προκλήσεις που αντιμετωπίστηκαν άλλοτε επιτυχώς και άλλοτε με μικρότερη επιτυχία ήταν οι ακόλουθες:

- Η ευρύτητα του θέματος σε συνδυασμό με την πρωτοτυπία του.** Το γεγονός ότι η ελληνική περίπτωση τραπεζικής χρόνου δεν είχε μελετηθεί στο παρελθόν, επέβαλε την επένδυση μεγάλου μέρους του χρόνου και των ερωτημάτων της έρευνας, στην χαρτογράφηση των δημογραφικών χαρακτηριστικών του πεδίου. Διαφορετικοί συντελεστές, κατείχαν διαφορετικές πληροφορίες γύρω από σημαντικές πτυχές του πεδίου και άρα η έρευνα χρειάστηκε να επεκταθεί σε διαφορετικές ομάδες υποκειμένων, συγκεκριμενοποιώντας κατά περίπτωση τα ερωτήματα και τις προσεγγίσεις.
- Χαμηλός βαθμός ανταπόκρισης στην έρευνα ερωτηματολογίου.** Θεωρούμε ότι η ανταπόκριση των συντελεστών του πεδίου ήταν δυσανάλογα μικρή σε σχέση με την προσπάθεια που καταβλήθηκε προκειμένου να παρακινηθεί η συμμετοχή τους στην έρευνα ερωτηματολογίου. Για παράδειγμα, η χαμηλή ανταπόκριση των μελών των ΤΧ δυσχέρανε την αναγωγή των ευρημάτων στο σύνολο του πληθυσμού. Ωστόσο, τα αποτελέσματα της ποιοτικής έρευνας συνέβαλαν «θεραπευτικά» και ουσιαστικά στον εντοπισμό των σημείων που έχρηζαν προσοχή και στην ορθότερη ανάγνωση των ευρημάτων.
- «Εκτόξευση» του επιστημονικού ενδιαφέροντος για την κοινωνική καινοτομία μετά το 2013.** Το επιστημονικό πεδίο για την κοινωνική καινοτομία κατά την έναρξη αυτής της εργασίας, το Μάιο του 2011, αποτελούνταν από ελάχιστα ακαδημαϊκά κείμενα και κάποιες αναφορές οργανισμών. Μετά το 2013, η χρηματοδότηση της έρευνας για την κοινωνική καινοτομία είχε ως αποτέλεσμα την «εκρηκτική» παραγωγή επιστημονικών κειμένων, τα οποία ωστόσο δεν ήταν δυνατόν να επισκοπηθούν στο σύνολό τους, παράλληλα με τη συλλογή και ανάλυση των εμπειρικών δεδομένων.

1.4.2 Όρια γενίκευσης

Η έρευνα αυτή επιχειρεί να κατανοήσει την κοινωνική καινοτομία εμβαθύνοντας σε μια ιδιαίτερη πτυχή της, την τραπεζική χρονο, στο πολιτισμικό πλαίσιο της ελληνικής κοινωνίας και μάλιστα σε συγκεκριμένη χρονική περίοδο.

Είναι σαφές ότι τα αποτελέσματα της έρευνας θα αφορούν καταρχάς την ελληνική περίπτωση τραπεζικής χρονο της περιόδου 2013-2016, ενώ κάθε προσπάθεια μεταφοράς των συμπερασμάτων σε άλλα πλαίσια θα πρέπει να γίνεται με προσοχή. Θεωρούμε ότι ο συνδυασμός των μεθόδων που χρησιμοποιήθηκαν και η συμμετοχή των διαφορετικών ομάδων συντελεστών στην έρευνα, συνέβαλαν σε ένα σημαντικό επίπεδο κορεσμού των θεμάτων και των οπτικών του πεδίου και ότι άρα, τα συμπεράσματα ανταποκρίνονται με ακρίβεια στην ελληνική περίπτωση τραπεζικής χρονο.

- Η τραπεζική χρονο ως μορφή κοινωνικής καινοτομίας.** Τα κοινωνικά καινοτόμα χαρακτηριστικά της ελληνικής περίπτωσης Τραπεζών Χρόνου, θεωρούμε ότι θα διαφοροποιούνται σημαντικά από περιοχή σε περιοχή και από εποχή σε εποχή, με τρόπους ωστόσο που δεν είναι δυνατόν να εκτιμήσουμε εκ των προτέρων.
- Τα ευρήματα που αφορούν τη μετασηματιστική διάσταση της τραπεζικής χρονο επηρεάζονται από το ελληνικό πλαίσιο ανάδυσής της,** δηλαδή τη συγκυρία της οικονομικής κρίσης και τη χρηματοδότηση της δημιουργίας Κοινωνικών Δομών για την άμεση αντιμετώπιση της φτώχειας από ελληνικούς Δήμους. Ωστόσο, θεωρούμε ότι τα πρότυπα νοημάτων που αναδύθηκαν στους δύο θύλακες τραπεζικής χρονο, τον Κινηματικό και τον Χρηματοδοτούμενο, είναι πιθανό να έχουν ισχύ και σε άλλα πολιτισμικά πλαίσια.
- Ο ρόλος των ΟΤΑ στο πλαίσιο της ελληνικής περίπτωσης τραπεζικής χρονο ως ρόλος των ΟΤΑ στη διαδικασία κοινωνικής καινοτομίας στην τοπική διακυβέρνηση.** Τα θέματα που αναδείχθηκαν στο πλαίσιο της εμπειρικής έρευνας σε σχέση με το ρόλο των ελληνικών Δήμων στη διαδικασία κοινωνικής καινοτομίας, θεωρούμε ότι εξαρτώνται σημαντικά από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ελληνικής δημόσιας διοίκησης και αυτοδιοίκησης. Τα κυρίαρχα πρότυπα διοίκησης, ο θεσμικός ρόλος των ΟΤΑ α΄ βαθμού στην ελληνική πολιτεία, η κυρίαρχη κουλτούρα, η χαμηλή εξοικείωση με οριζόντια πρότυπα διακυβέρνησης και την ισότιμη συνεργασία με φορείς της κοινωνίας των πολιτών, θεωρούμε ότι συγκροτούν έναν κορμό συμπερασμάτων μη γενικεύσιμων εκτός του ελληνικού πλαισίου.
- Οι παράγοντες βιωσιμότητας του ελληνικού πεδίου τραπεζικής χρονο ως παράγοντες βιωσιμότητας της τραπεζικής χρονο και της κοινωνικής καινοτομίας στην τοπική διακυβέρνηση.** Θεωρούμε ότι οι κατηγορίες παραγόντων βιωσιμότητας που ανιχνεύθηκαν στο πλαίσιο της έρευνας αυτής, θα μπορούν να αξιοποιηθούν για την ανάλυση των συνθηκών βιωσιμότητας της τραπεζικής χρονο, αλλά και της κοινωνικής καινοτομίας γενικότερα.

- ☑ Παράγοντες όπως η ιδιαίτερη φύση της κοινωνικής καινοτομίας, το επίπεδο εξοικείωσης του κόσμου με τα νέα στοιχεία που εισάγει, η κυρίαρχη κουλτούρα απέναντι στην αλλαγή, τα διοικητικά πρότυπα, ο τρόπος αλληλεπίδρασης της κοινωνικής καινοτομίας με το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο κ.α., θεωρούμε ότι είναι συνθήκες που προσδιορίζονται πολιτισμικά από το εκάστοτε πλαίσιο.
- ☑ Τα **θεωρητικά σχήματα που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας**, θα μπορούσαν να μεταφερθούν με ευκολία για τη συγκριτική μελέτη της τραπεζικής χρόνου και άλλων μορφών κοινωνικής καινοτομίας ή της τραπεζικής χρόνου σε διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια, ως προς τις διαστάσεις που εξετάζονται εδώ, δηλαδή την κοινωνική καινοτομία, τη μετασχηματιστική διάσταση και βιωσιμότητα, και το ρόλο των οργανισμών της τοπικής αυτοδιοίκησης.

1.5 Η δομή της διατριβής

Η εργασία αυτή είναι δομημένη σε τέσσερα μέρη. Στο Μέρος Α' αναλύεται η υφιστάμενη βιβλιογραφία για την κοινωνική καινοτομία, την τραπεζική χρόνου και τη διακυβέρνηση (Κεφάλαια 2 και 3). Στον επίλογο του Μέρους Α' προσδιορίζονται τα ερευνητικά κενά στα οποία εστιάζει η παρούσα έρευνα και στο Μέρος Β' παρουσιάζονται το επιστημολογικό και μεθοδολογικό υπόβαθρο της έρευνας, οι μέθοδοι συλλογής δεδομένων, το σχέδιο και οι θεωρητικοί χάρτες αυτής (Κεφάλαια 4 και 5). Ακολούθως, στο Μέρος Γ' παρουσιάζονται και συζητώνται τα αποτελέσματα της έρευνας (Κεφάλαια 6, 7 και 8). Στο τελευταίο Μέρος Δ', ερμηνεύονται τα αποτελέσματα και απαντώνται τα ερευνητικά ερωτήματα της εργασίας.

Μέρος Α'

- ☐ Στο **Κεφάλαιο 2** αναλύεται η κοινωνική καινοτομία, ως φαινόμενο, επιστημονική έννοια και πεδίο πολιτικής. Παρουσιάζονται οι σημαντικότερες μορφές κοινωνικής καινοτομίας και οι φορείς του πεδίου, και επισημαίνεται η ιδιαιτερότητά της έναντι άλλων μορφών καινοτομίας. Τεκμηριώνεται η πολιτική της σημασία μέσα από την παρουσίαση επίσημων κειμένων και στρατηγικών σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο, και επισκοπούνται οι σημαντικότερες μέχρι σήμερα θεωρητικές προσεγγίσεις στη μελέτη της, συμπεριλαμβανομένων των θεωριών για τη μετασχηματίζουσα κοινωνική καινοτομία και την πολυεπίπεδη διαχείριση κοινωνικο-τεχνολογικών μεταβάσεων. Ακόμη, επιχειρείται η εννοιολογική αποσαφήνιση του όρου και παρουσιάζεται ο ορισμός με τον οποίο προσδιορίζει το φαινόμενο της κοινωνικής καινοτομίας η παρούσα έρευνα. Τέλος, εξετάζεται ο ιδιαίτερος ρόλος του δημόσιου τομέα και της τοπικής αυτοδιοίκησης και παρουσιάζονται οι σημαντικότερες επιστημονικές πηγές για τη διακυβέρνηση.
- ☐ Στο **Κεφάλαιο 3**, παρουσιάζεται η υπάρχουσα βιβλιογραφία για την τραπεζική χρόνου. Αποτυπώνεται η ιστορία και η φιλοσοφία του κινήματος και εκτίθενται

οι βασικοί σκοποί των Τραπεζών Χρόνου. Παρουσιάζονται στοιχεία του θεσμικού πλαισίου υποδοχής της τραπεζικής χρονο από διαφορετικές ομάδες κρατών και οι προοπτικές στρατηγικής της αξιοποίησης στο πλαίσιο των κυρίαρχων θεσμικών διευθετήσεων και ιδιαίτερα των πολιτικών κοινωνικής πρόνοιας. Επίσης, συζητώνται παράγοντες επιτυχίας και τα μεγαλύτερα εμπόδια για τη λειτουργία και τη βιωσιμότητα των εγχειρημάτων Τραπεζών Χρόνου.

Μέρος Β΄

- **Στο Κεφάλαιο 4**, τοποθετείται η εργασία σε μια σειρά από επιστημολογικά και μεθοδολογικά διλήμματα. Με αυτόν τον τρόπο διευκολύνεται η κατανόηση του αναγνώστη για τη «φιλοσοφική τοποθέτηση» της έρευνας σε σημαντικά θέματα για τη φύση της πραγματικότητας, την επιστημονική γνώση και τα πρότυπα επέκτασής της, καθώς και το ρόλο του ερευνητή-επιστήμονα σε αυτή τη διαδικασία. Επίσης, συζητώνται τα κριτήρια επιστημονικής ποιότητας που λήφθηκαν υπόψη κατά το σχεδιασμό της έρευνας.
- **Στο Κεφάλαιο 5**, προσδιορίζονται οι έννοιες που χρησιμοποιήθηκαν ή αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας και παρουσιάζονται τα νοητικά σχήματα παραδοχών μέσα από τις οποίες σχετίζονται. Ακολούθως, παρουσιάζεται το σχέδιο της έρευνας και συζητώνται συνοπτικά οι μέθοδοι συλλογής δεδομένων που αξιοποιήθηκαν. Τέλος, εξετάζονται οι σημαντικότερες προκλήσεις σε σχέση με την τήρηση των «απαραίτητων αποστάσεων» από το αντικείμενο της έρευνας, την παρακίνηση των συντελεστών του πεδίου για συμμετοχή, την τήρηση κάποιων βασικών κανόνων επιστημονικής ηθικής και τη χρησιμοποίηση μιας γλώσσας κατάλληλης, που να προκύπτει από το γλωσσικό πλαίσιο αναφοράς του πεδίου, διατηρώντας ταυτόχρονα τη σύνδεση με το θεωρητικό υπόβαθρο της εργασίας.

Μέρος Γ΄

Το τρίτο μέρος είναι χωρισμένο σε τρία Κεφάλαια. Σε αυτά παρουσιάζονται και συζητώνται τα αποτελέσματα της έρευνας, συνδυάζοντας στοιχεία των διαφορετικών μεθόδων.

- **Στο Κεφάλαιο 6**, παρουσιάζονται η ιστορία και τα δομικά χαρακτηριστικά του ελληνικού πεδίου τραπεζικής χρονο: η δημογραφία του πεδίου, το προφίλ των μελών των ελληνικών ΤΧ, τα όρια της ταυτότητας των ελληνικών ΤΧ, οι αρχές στη βάση της φιλοσοφίας των δύο θυλάκων και οι επιδιωκόμενοι σκοποί τους.
- **Στο Κεφάλαιο 7**, εξετάζονται τα καινοτομικά χαρακτηριστικά του ελληνικού πεδίου τραπεζικής χρονο ως προς α) τη διάσταση του περιεχομένου, στη βάση των ικανοποιούμενων ανθρώπινων αναγκών και των εξυπηρετούμενων κοινωνικών σκοπών, β) τη διάσταση της διαδικασίας όπου παρουσιάζονται οι δομικοί και λειτουργικοί ρόλοι του πεδίου, καθώς και θέματα γύρω από την εσωτερική και εξωτερική διακυβέρνηση των δικτύων ΤΧ, και γ) τη διάσταση της ενδυνάμωσης. Επίσης, συζητώνται οι αντιλήψεις των συντελεστών του

πεδίου αναφορικά με τον κοινωνικό αντίκτυπο της λειτουργίας των ΤΧ. Τέλος, εξετάζεται η μετασχηματιστική διάσταση του ελληνικού πεδίου ΤΧ.

- Στο **Κεφάλαιο 8**, παρουσιάζονται οι αντιλήψεις των συντελεστών του πεδίου για τις συνθήκες βιωσιμότητας των ελληνικών ΤΧ και τους παράγοντες που εμπόδισαν την επιτυχή έκβαση των εγχειρημάτων, και τη μετάφρασή τους σε ευρύτερες κοινωνικές αλλαγές. Ακόμη, εξετάζονται τα μαθήματα από τους δύο θύλακες τραπεζικής χρόνου. Τέλος, μελετάται η βιωσιμότητα των ΤΧ μέσα από το πρίσμα της θεωρίας για τη Μετασχηματίζουσα Κοινωνική Καινοτομία. Διακρίνονται τέσσερα επίπεδα ανάλυσης της βιωσιμότητας, το πρώτο είναι στην κλίμακα του εγχειρήματος (κοινωνικά καινοτόμο εγχείρημα), το δεύτερο σε εκείνην του πεδίου (κοινωνική καινοτομία), το τρίτο στο επίπεδο των κοινωνικών υποσυστημάτων (συστημική καινοτομία) και το τελευταίο στο επίπεδο της κοινωνίας συνολικά (κοινωνικός μετασχηματισμός).

Μέρος Δ΄

- Στην τελευταία ενότητα της εργασίας, στο **Κεφάλαιο 9**, απαντώνται τα ερευνητικά ερωτήματα και ερμηνεύονται τα αποτελέσματα της έρευνας, με βάση όσα έχουν συζητηθεί στα Κεφάλαια 2, 3 και 5. Τέλος, διατυπώνονται συστάσεις πολιτικής και εντοπίζονται θέματα και ερωτήματα προς μελλοντική επιστημονική διερεύνηση.

Μέρος Α΄

Κριτική Επισκόπηση Βιβλιογραφίας

Η Κοινωνική Καινοτομία ως Φαινόμενο, Επιστημονική Έννοια και Πεδίο Πολιτικής

2.1 Εισαγωγή

Η αύξηση του επιστημονικού ενδιαφέροντος για την αποτύπωση των στοιχείων που διέπουν την ανάπτυξη, τη διεργασία και τη μετασχηματιστική επίδραση της κοινωνικής καινοτομίας, έχει συμβάλει καθοριστικά στην ανάπτυξη ενός νέου και μάλιστα εξαιρετικά δυναμικού πεδίου έρευνας⁵. Αντίστοιχα έχει εκφραστεί σε πολιτικό επίπεδο η ανάγκη για βαθύτερη κατανόηση των παραγόντων που οδηγούν με επιτυχία στην αξιοποίησή της (ECb 2010, BEPA 2011). Πολυάριθμα επιτυχημένα κοινωνικά καινοτόμα εγχειρήματα, ενισχύουν το επιχείρημα ότι η αξιοποίηση των χαρισμάτων και των πόρων της κοινότητας, η συνεργασία μεταξύ διαφορετικών φορέων της κοινωνίας, η ενσωμάτωση κοινωνικών σκοπών στην επιχειρηματική δραστηριότητα και η υιοθέτηση μιας ολοκληρωμένης προσέγγισης στην τοπική ανάπτυξη μπορούν να πραγματοποιήσουν ανθρώπινες ανάγκες που το κράτος και οι αγορές ‘αγνοούν’, να αντιμετωπίσουν επίμονες προκλήσεις και να επιφέρουν σταδιακά αλλαγές σε ολόκληρη την κοινωνία (βλ. ενότητα 2.1.2).

Σε πολιτικό επίπεδο, βλέπουμε πλήθος δυτικών κρατών και τους πολιτικούς σχηματισμούς αυτών, όχι μόνο να χρησιμοποιούν τον όρο κοινωνική καινοτομία (The Economist Intelligence Unit 2016: 11)⁶ αλλά και να προωθούν στην πράξη πολιτικές και δράσεις για την στήριξη και την πραγμάτωσή της (Goldenberg et al. 2009, EC 2010a, CRESSI 2015, Howaldt et al. 2018). Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει δημιουργήσει

⁵ Η διερεύνηση του όρου “social innovation” στο google scholar ανά διετία, από το 2008 έως σήμερα, εμφανίζει (σήμερα 4/1/2019) την ακόλουθη εικόνα: 2008-2009: 4.780 αποτελέσματα, 2010-2011: 8.000 αποτελέσματα, 2012-2013: 12.800, 2014-2015: 18.300, 2016-2017: 22.100 και 2018-2019: 296.000 αποτελέσματα. Επομένως, παρατηρείται διαχρονικά, την τελευταία δεκαετία, συνεχής αύξηση των επιστημονικών κειμένων που ασχολούνται με την κοινωνική καινοτομία.

⁶ Ιστορικό ορόσημο της αναγνώρισης της κοινωνικής καινοτομίας σε διεθνές πολιτικό επίπεδο είναι η δημιουργία Γραφείου Κοινωνικής Καινοτομίας και Συμμετοχής των Πολιτών στο Λευκό Οίκο, το Δεκέμβριο του 2009, επί της προεδρίας του Barack Obama.

https://en.wikipedia.org/wiki/Office_of_Social_Innovation_and_Civic_Participation

νέα χρηματοδοτικά εργαλεία για την οικονομική υποστήριξη του κοινωνικού πειραματισμού (EaSI)⁷ και την εγκαθίδρυση μιας πιο «περιεκτικής» (inclusive), προσανατολισμένης στη δημιουργικότητα και την καινοτομία κουλτούρας (BEPA 2011, BEPA 2017, EC 2013a, 2013b, TEPsIE 2014ab). Η ελληνική πολιτική, δε μένει αμέτοχη αλλά ακολουθεί τις εξελίξεις με πιο αργό ρυθμό.

Επιστημονικά, το συγκεκριμένο φαινόμενο, μέχρι μόλις πριν πέντε χρόνια προσεγγιζόταν μέσα από δύο βασικά θεωρητικά ρεύματα: εκείνο που έβλεπε την κοινωνική καινοτομία ως μια ιδιαίτερη μορφή κοινωνικής επιχειρηματικότητας και μελετούσε τις εσωτερικές της ποιότητες και διαδικασίες⁸ (Murray et al. 2010, The Young Foundation 2012) και εκείνο που θεωρούσε την κοινωνική καινοτομία ως ένα χωρικά εντοπισμένο φαινόμενο των πόλεων και γειτονιών που αντιμετώπιζαν σοβαρά προβλήματα κοινωνικής αποσάθρωσης (Moulaert 2009). Σήμερα, η θεώρηση της κοινωνικής καινοτομίας έχει εμπλουτιστεί από πλήθος νεότερων προσεγγίσεων (EC 2017a, Howaldt et al. 2018).

Σκοπός του Κεφαλαίου είναι να εντοπίσει τα χαρακτηριστικά του ιστορικού και κοινωνικο-οικονομικού πλαισίου ανάπτυξης της κοινωνικής καινοτομίας, να καταδείξει τα σημαντικότερα πεδία και τους κύριους τρόπους παρέμβασης των κοινωνικά καινοτόμων εγχειρημάτων, να καταγράψει τους βασικούς φορείς του πεδίου, να προσδιορίσει εννοιολογικά αυτή τη νέα επιστημονική μονάδα ανάλυσης και να παρουσιάσει τους θεωρητικούς πυλώνες εξέτασής της.

2.1.1 Ιστορικό και θεσμικό πλαίσιο ανάπτυξης της κοινωνικής καινοτομίας

2.1.1.1 Ιστορικό πλαίσιο ανάπτυξης της κοινωνικής καινοτομίας

Οι συγγραφείς της Έκθεσης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής με τίτλο “Social Innovation as a trigger for Transformations – The role of Research” παρατηρούν ότι η έρευνα για την κοινωνική καινοτομία από το 2000 και μετά, τείνει να εξετάζει το φαινόμενο έξω από την ιστορική του διάσταση (EC 2017a). Η επίγνωση της ιστορικότητας της κοινωνικής καινοτομίας, σύμφωνα με τους ίδιους, κρίνεται σκόπιμη για τον προσδιορισμό των δυνατικών της ρόλων, σε πρακτικό και πολιτικό επίπεδο (EC 2017a:11). Σε παρόμοια συμπεράσματα καταλήγει και η πρόσφατη αναφορά για το Όραμα και τις Τάσεις για την Κοινωνική Καινοτομία στην Ευρώπη (EC 2017b).

Ο Moulaert και οι συνεργάτες του (EC 2017a:11-23), έχοντας ως κριτήριο αναφοράς τη μετασχηματιστική διάσταση της κοινωνικής καινοτομίας, διακρίνουν τέσσερα ιστορικά στάδια ανάπτυξής της.

⁷ <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1081>

⁸ Δηλαδή εστίαζε στην εξέταση της εσωτερικής διακυβέρνησης της κοινωνικής καινοτομίας, μέσα από την σκοπιά των επιχειρήσεων-οργανώσεων.

Η πρώτη περίοδος (18^{ος}-19^{ος} αιώνας) περιλαμβάνει παραδείγματα ριζικών κοινωνικών και πολιτικών αλλαγών (Godin 2012, Martinelli et al. 2010, EC 2017a),⁹ ενώ σύμφωνα με τους Defourny & Nyssens (2013:40-53) στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, η κοινωνική καινοτομία ταυτίστηκε με την ανάπτυξη της λεγόμενης κοινωνικής οικονομίας¹⁰.

Η δεύτερη περίοδος (αρχές 20^{ού} αιώνα έως τη δεκαετία του 1970) χαρακτηρίζεται από μείωση του ενδιαφέροντος για την κοινωνική καινοτομία και περιορίζεται στην αναγνώριση των κοινωνικών επιπτώσεων της τεχνολογικής αλλαγής (Weber 1997) και τις δεξιότητες του καινοτόμου επιχειρηματία (Schumpeter 2000). Επίσης, περιλαμβάνει τη σημαντικότερη ίσως μορφή κοινωνικής καινοτομίας του προηγούμενου αιώνα, τη δημιουργία του «κράτους πρόνοιας» (Moulaert et al. 2013a, Oosterlynck et al. 2013).

Η τρίτη περίοδος (από τη δεκαετία του 1970 έως τα τέλη του 20^{ού} αιώνα) εκδηλώνεται με την ανάπτυξη κινήσεων για την αναγνώριση και προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου και την περιβαλλοντική προστασία (Gerometta et al. 2005, Ailenei et al. 2010, Martinelli et al. 2010). Ο Oosterlynck και οι συνεργάτες του (2013:29) συμπληρώνουν ότι αυτή η μορφή κοινωνικής καινοτομίας αναπτύχθηκε ως ένας *εναλλακτικός τρόπος αποκάλυψης των ανθρώπινων αναγκών και αντιμετώπισης της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού που προέκυψαν μετά την πετρελαϊκή κρίση*. Κύριο χαρακτηριστικό της περιόδου είναι η απόπειρα ικανοποίησης συγκεκριμένων αναγκών μέσω της οργανωμένης συλλογικής δράσης ομάδων της κοινωνικής βάσης (grassroots) (Chambon et al. 1982 αναφέρεται στο EC 2017a), σε τομείς όπως η κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία, η κοινοτική ανάπτυξη, η αναζωογόνηση των πόλεων κ.α.

Την τέταρτη περίοδο (από το 2010 περίπου έως σήμερα) παρατηρείται ραγδαία ανάπτυξη της κοινωνικής καινοτομίας λόγω της οικονομικής κρίσης, της αναγνώρισής της σε ευρωπαϊκό πολιτικό επίπεδο (BEPA 2011, Social Innovation Europe Initiative

⁹ Για δυο περίπου αιώνες το φαινόμενο συνδέθηκε με την εργατική αλληλεγγύη και τη μεταρρυθμιστική προσπάθεια ουτοπικών σοσιαλιστών όπως ο Robert Owen (Heilbroner 2000), καθώς και μικρής κλίμακας κοινοτικά πειράματα με αναρχικές καταβολές (Martinelli et al 2003).

¹⁰ Η **κοινωνική ή αλληλέγγυα οικονομία**, συνήθως αναφέρεται στον οικονομικό χώρο ανάμεσα στη δημόσια οικονομία και την αγορά, και θεωρείται θεμελιώδες συστατικό μιας οργανωμένης κοινωνίας πολιτών (Amin et al. 2002, Γεώργιας, 2013, Νάσιουλας 2016, Sacchetti et al. 2017). Το 10% περίπου του εργατικού δυναμικού στα κράτη μέλη της Ε.Ε. απασχολούνται στον τρίτο τομέα, ο οποίος λειτουργεί σαν δίκτυο ασφαλείας απέναντι στην κρίση, πολύ περισσότερο επειδή προσφέρει απασχόληση και ευκαιρίες κοινωνικής ενσωμάτωσης σε εύλωτες ομάδες του πληθυσμού.

Θεμέλιο της κοινωνικής οικονομίας είναι η αλληλεγγύη και η ατομική συμμετοχή μέσω της ανάπτυξης της ιδιότητας του ενεργού πολίτη. Η αλληλέγγυα οικονομία είναι κοινωνικά υπεύθυνη και συμβάλει στην ποιότητα ζωής, την περιβαλλοντική προστασία, την τοπική ανάπτυξη και την κοινωνική συνοχή. Επίσης, θεωρείται δείκτης δημοκρατίας. Οι φορείς της κοινωνικής οικονομίας υιοθετούν δημοκρατικά και ισότιμα σχήματα εσωτερικής οργάνωσης και επιπρόσθετα εμπλουτίζουν την ποικιλότητα και ανθεκτικότητα του κοινωνικο-οικονομικού συστήματος. Τέλος, η αλληλέγγυα οικονομία ανταποκρίνεται στις ευρωπαϊκές προτεραιότητες για την κοινωνική συνοχή, την πλήρη απασχόληση, την καταπολέμηση της φτώχειας, τη συμμετοχική δημοκρατία, την καλή διακυβέρνηση και τη βιώσιμη ανάπτυξη (Χάρτα Κοινωνικής Οικονομίας).

http://www.amice-eu.org/userfiles/file/2007_08_20_EN_SE_charter.pdf

2011¹¹) και της αυξημένης επένδυσης πόρων για την επιστημονική της διερεύνηση (EC 2017a). Σύμφωνα με τον Moulart και τους συνεργάτες του (EC 2017a), ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της τελευταίας περιόδου είναι ο πρωταγωνιστικός ρόλος των οργανώσεων του ιδιωτικού τομέα, όπως είναι οι κοινωνικές επιχειρήσεις (BEPA 2011, World Economic Forum 2016) και η διαχείριση της κοινωνικής καινοτομίας ως εργαλείο αύξησης της απασχολησιμότητας και ενίσχυσης της οικονομικής μεγέθυνσης (Mulgan 2006, Murray et al. 2010).

Κοινό χαρακτηριστικό πίσω από τις διαφορετικές μορφές εκδήλωσης της κοινωνικής καινοτομίας στις τέσσερις περιόδους είναι η ανταπόκριση της κοινωνίας ή των θεσμών σε κρίσιμες καταστάσεις.

☞ *Η κρίση «τέχνας κατεργάζεται»*

Ειδικότερα την περίοδο που διανύουμε σήμερα, το πλαίσιο ανάπτυξης της κοινωνικής καινοτομίας διαμορφώνεται από ένα σύνθετο πλέγμα προκλήσεων, περιορισμών και ευκαιριών, που καθιστά τις υπάρχουσες λύσεις ανεπαρκείς.¹² Ο Moulart και οι συνεργάτες του (2013:2) χαρακτηριστικά αναφέρουν ότι:

«κοινωνικά καινοτόμες δράσεις, στρατηγικές, πρακτικές και διαδικασίες αναδύονται κάθε φορά που προβλήματα φτώχειας, αποκλεισμού, διαχωρισμού και εξαθλίωσης ή ευκαιρίες βελτίωσης των όρων ζωής δεν μπορούν να βρουν ικανοποιητικές λύσεις στο θεσμικό πεδίο του δημοσίου ή στην ιδιωτική δράση.»

Η νοηματοδότηση της κοινωνικής καινοτομίας στο πλαίσιο της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης έχει πολλαπλές αναγνώσεις (Peters et al. 2011¹³), ωστόσο

¹¹ https://ec.europa.eu/growth/industry/innovation/policy/social_en

¹² Η αναφορά του BEPA (2011:24-27) αποδίδει την ακαταλληλότητα των υπάρχουσών λύσεων στις **αποτυχίες της αγοράς, του κράτους και της κοινωνίας των πολιτών**. Οι αποτυχίες της αγοράς, προέρχονται από την παρουσία θετικών ή αρνητικών εξωτερικοτήτων (externalities) οι οποίες ωστόσο δεν μπορούν να αποτυπωθούν στο σύστημα των τιμών και άρα να αποδώσουν τις πραγματικές αξίες κόστους-οφέλους, μιας δραστηριότητας. Άλλοι παράγοντες αποτυχίας της αγοράς είναι ο δημόσιος χαρακτήρας κάποιων αγαθών και η παροχή τους μέσα από θεσμικά κατοχυρωμένα μονοπώλια, καθώς και οι ασυμμετρίες στην πληροφόρηση.

Οι αποτυχίες του κράτους προκύπτουν από τη γραφειοκρατική του κουλτούρα και δομή, την αναποτελεσματική χρήση πόρων και διεύθυνση του ανθρώπινου δυναμικού, και την έλλειψη κινήτρων για αλλαγή και καινοτομία. Οι προσπάθειες εφαρμογής συστημάτων που στηρίζονταν στην οικονομική λογική, από τα τέλη του '90 και μετά, όπως το Νέο Δημόσιο Μάνατζμεντ, δεν υπήρξαν συνολικά αποτελεσματικές στην αύξηση της παραγωγικότητας και της αποδοτικότητας.

Ο κοινωνικός τομέας, τέλος, εξαιτίας της έλλειψης πόρων και της κατακερματισμένης φύσης του, αδυνατεί να δημιουργήσει βιώσιμες και μακροχρόνιες λύσεις. Επίσης, η αναφορά σημειώνει ότι λόγω της εξάρτησης των φορέων του κοινωνικού τομέα από κρατικούς κυρίως πόρους, οι στόχοι και οι δράσεις τους προσαρμόζονται ώστε να ικανοποιούνται οι απαιτήσεις των χρηματοδοτών του.

¹³ Το πλαίσιο της οικονομικής κρίσης, σύμφωνα με τον Peters και τους συνεργάτες του (2011:16) δημιουργεί ένα παράδοξο σχήμα. *Αφενός, η κρίση κάνει πιο επιτακτική την ανάγκη για αλλαγή, αφετέρου, την εμποδίζει και την καθιστά πιο δυσχερή*. Ως προς το δεύτερο σκέλος, οι λόγοι που εξηγούν τα εμπόδια αλλαγής του δημοσίου τομέα λόγω της κρίσης, ποικίλουν: α) Η αλλαγή, και ιδιαίτερα η θεσμοθέτηση της κοινωνικής καινοτομίας, *ενέχει κόστος* το οποίο δεν είναι εύκολο να καλυφτεί σε περιόδους οικονομικής δυστοκίας. β) Επίσης, το *επείγον της αντιμετώπισης των συνεπειών της κρίσης*, προτάσσει τα ήδη γνωστά σχήματα δράσης. γ) Τέλος, η διάθεση για πειραματισμό και ανάληψη ρίσκου από τους

κοινή είναι η πεποίθηση ότι ανέδειξε την κοινωνική διάσταση των μεγαλύτερων προκλήσεων που αντιμετωπίζουμε σήμερα και την ανάγκη για καινοτομικές παρεμβάσεις (BEPA 2011:8, EC 2017a:11).

☞ *Ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο ανάδυσης της κοινωνικής καινοτομίας*

Οι ρίζες της ευρωπαϊκής πολιτικής για την κοινωνική καινοτομία εντοπίζονται σε προγράμματα όπως το URBAN, το LEADER και η Κοινοτική Πρωτοβουλία EQUAL που χρηματοδότησαν δράσεις κοινοτικής και ολοκληρωμένης τοπικής ανάπτυξης, ήδη από τα τέλη του 20^{ού} αιώνα (Sabado et al. 2015:10-19). Ωστόσο, από το 2010 και έπειτα, η πολιτική αναγνώριση της σημασίας της κοινωνικής καινοτομίας σε ευρωπαϊκό επίπεδο είναι αξιοσημείωτη (ECb 2010, BEPA 2011). Οι προσδοκίες δε για το ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει είναι ιδιαίτερα υψηλές. Για παράδειγμα η αναφορά του BEPA γράφει:

«... η κοινωνική καινοτομία όχι μόνο μπορεί να ανταποκριθεί σε νέα κοινωνικά προβλήματα που δεν μπορούν να επιλυθούν με τα παλιά εργαλεία πολιτικής, αλλά και να χρησιμοποιηθεί ως **εργαλείο διαχείρισης παγκόσμιων προκλήσεων** (όπως η κλιματική αλλαγή) και **διασφάλισης των οικονομικών επιδόσεων κατά τη διάρκεια μεγάλων διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων.**» (BEPA 2011:33)

«...είναι απαραίτητη για την αντιμετώπιση της φτώχειας, την αύξηση της απασχόλησης, την ανάπτυξη ικανοτήτων και συμμετοχής, και την προώθηση αλλαγών στις παραγωγικές και καταναλωτικές συνήθειες» (BEPA 2011:14).

Η Ευρωπαϊκή Ένωση αποδεικνύει έμπρακτα την υψηλή σημασία που αποδίδει στην κοινωνική καινοτομία, μέσω της χρηματοδότησης μιας σειράς υποστηρικτικών δράσεων.¹⁴ Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι α) τα προγράμματα ενθάρρυνσης του κοινωνικού πειραματισμού για την προώθηση της απασχόλησης (PROGRESS, EaSI) (EC 2013c), β) επιστημονικές έρευνες κάτω από τα Προγράμματα Πλαίσιο για την Έρευνα και την Καινοτομία, FP6, FP7 και HORIZON 2020, και γ) η δημιουργία ευρωπαϊκής πλατφόρμας παρακολούθησης της κοινωνικής καινοτομίας και δικτύωσης των φορέων της (Social Innovation Europe¹⁵).

Ο τρόπος ενσωμάτωσης της κοινωνικής καινοτομίας στο εσωτερικό των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης ποικίλει σημαντικά (BEPA 2011:10-11). Για παράδειγμα, οι χώρες του Μεσογειακού Νότου, φαίνεται να υστερούν στην ανάπτυξη κοινωνικών καινοτομιών, γεγονός που αποδίδεται στα ισχυρά διαπροσωπικά δίκτυα κοινωνικής αλληλεγγύης και υποστήριξης, ενώ τα πολυάριθμα εγχειρήματα συνεργατικής οικονομίας παραμένουν κατακερματισμένα (Kazeron 2008).

φορείς του δημόσιου τομέα, που είναι φύσει χαμηλή, μειώνεται ακόμα περισσότερο σε κρίσιμες περιόδους.

¹⁴ Για μια αναλυτικότερη καταγραφή των υποστηρικτικών δράσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον τομέα της έρευνας βλ. (EC 2013b, EC 2017a), στον τομέα του κοινωνικού πειραματισμού, βλ. (EC 2013c), στον τομέα της τοπικής ανάπτυξης βλ.(Sabado et al 2015), ενώ για μια γενικότερη επισκόπηση των πολιτικών της ΕΕ στον τομέα της κοινωνικής καινοτομίας βλ.(BEPA 2010, 2014, EC 2017b).

¹⁵ <https://www.siceurope.eu/> (Social Innovation Europe)

Στην Ελλάδα ειδικότερα, η οικονομική κρίση ενίσχυσε την κινηματική δράση της κοινωνίας των πολιτών και δημιούργησε ευκαιρίες για την ανάπτυξη κοινωνικών καινοτομιών σε τομείς όπως η κοινωνική αλληλεγγύη, τα κοινοτικά νομίσματα, η κοινωνική επιχειρηματικότητα, η εκπαίδευση και τα βιώσιμα πρότυπα διαβίωσης¹⁶. Ωστόσο, ακόμα και σήμερα, σημειώνεται υστέρηση στη θεσμική αναγνώριση της κοινωνικής καινοτομίας και την εμπέδωση των προοπτικών ανάπτυξης που παρέχονται μέσω αυτής.

2.1.2 Πεδία, τρόποι παρέμβασης και φορείς της κοινωνικής καινοτομίας

Τα περισσότερο διαδεδομένα πεδία εκδήλωσης κοινωνικών καινοτομιών σήμερα είναι (α) η αστική ανάπτυξη (ανάπτυξη των γειτονιών) (Gerometta et al. 2005, Moulaert et al., 2010), (β) η οικονομία (ενίσχυση της χρηματικής ρευστότητας μέσα από την εγκαθίδρυση Τοπικών Συστημάτων Εμπορικών Συναλλαγών (Local Exchange Trade Systems-LETS, την έκδοση κοινοτικών νομισμάτων (parallel currencies) και τη δημιουργία Τραπεζών Χρόνου, ασφάλιση – ταμεία αλληλοβοήθειας, χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες – ηθικές τράπεζες, οικονομία του μοιράσματος – car-pooling, κοινωνική επιχειρηματικότητα) (Seyfang 2001a, 2004, 2006a, 2006b, Boyle 2005), (γ) η στέγαση και η κοινοτική διαβίωση (δημιουργία κοινοτικών οικολογικών πειραμάτων και co-housing κοινότητες) (Hines, 2005; Meltzer, 2005; The Young Foundation, 2012), (δ) η εκπαίδευση και η κατάρτιση, (ε) ο πολιτισμός και ο αθλητισμός (Siel Bleu¹⁷), (στ) η πολιτική προστασία, (ζ) η κοινωνική προστασία, νέα μοντέλα φροντίδας παιδιών, η παροχή υπηρεσιών υγείας κατ' οίκον, (η) η κοινωνική και οικονομική ένταξη περιθωριοποιημένων ομάδων της κοινωνίας (Discovering Hands¹⁸), και (θ) η πράσινη ανάπτυξη και βιωσιμότητα (π.χ. αξιοποίηση φυσικών πόρων μέσα από συνεργατικά σχήματα) (Seyfang and Smith, 2007).

Εγγενή στοιχεία στη διαδικασία κοινωνικής καινοτομίας είναι **οι συνεργατικές διαδικασίες μάθησης, η συνδημιουργία (co-creation) και η ενεργοποίηση των πολιτών και της κοινωνίας**. Ο Klein και οι συνεργάτες του (2010) που μελέτησαν το μοντέλο κοινωνικής οικονομίας του Montreal υποστήριξαν ότι η κοινωνική καινοτομία προέρχεται από τη **διασύνδεση** ανθρώπων και φορέων που είθισται να παραμένουν απομονωμένοι. Ειδικότερα, η εφαρμογή της κοινωνικής καινοτομίας στο πεδίο των πολιτικών «ευημερίας» δημιουργεί και αξιοποιεί δίκτυα εγγύτητας στη βάση της

¹⁶ Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η ανάπτυξη πλήθους «εκκολαπτηρίων» και hubs για την κοινωνική επιχειρηματικότητα, την κοινωνική οικονομία και καινοτομία, όπως το Solidarity Mission (<http://solidaritymission.org/>), το Ashoka (<https://www.ashoka.org/en>), το Impact Hub (<https://athens.impacthub.net/>), οι 180^ο μοίρες (<http://180moires.org/blog/>) το Επιχειρώ Κοινωνικά του Δήμου Αθηναίων <https://social.developathens.gr/https://social.developathens.gr/> και η καθιέρωση νέων θεσμών δικτύωσης όπως το Φεστιβάλ των Κοινών και το Φεστιβάλ για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία, καθώς και θεματικά συνέδρια (<http://www.social-business-conference.gr/home/>, <http://www.ert.gr/eidiseis/ellada/kinonia/xekina-to-4o-panevropaiko-synedrio-kinonikis-ke-allilengyas-ikonomias/>).

¹⁷ <http://www.sielbleu.org/>

¹⁸ <http://www.discovering-hands.de/en/>

κοινωνίας. Έτσι ενισχύονται οι σχέσεις της κοινότητας και βελτιώνονται τα επίπεδα αλληλεγγύης μεταξύ των πολιτών (Oosterlynck et al. 2013:33).

Συχνά τα συνεργατικά αυτά σχήματα αναπτύσσονται στο εσωτερικό νέων μορφών οργανώσεων και κοινωνικών θεσμών, όπως είναι οι ενδιάμεσοι οργανισμοί (Hargreaves et al. 2013, DoW 2014:28), τα δίκτυα κοινωνικής καινοτομίας (Social Innovation Europe), τα Living Labs¹⁹ και τα τοπικά πειράματα (Westley et al. 2017). Οι θεσμοί αυτοί, προκαλούν αλλαγές στις μορφές διακυβέρνησης αυξάνοντας το βαθμό της αλληλεξάρτησης στο εσωτερικό της κοινωνίας (Edwards-Schachter 2015).

Ενώ συχνά αναφέρεται ότι **η κοινωνική καινοτομία μπορεί να προκύψει από όλους τους τομείς της κοινωνίας, ήτοι την αγορά, το κράτος, την κοινωνία των πολιτών²⁰ και τις άτυπες ομάδες** (Sabado et al., 2015:23), τα υπάρχοντα ρεύματα έρευνας αποδίδουν διαφορετική αξία στο δυνητικό τους ρόλο.

Τα ερευνητικά προγράμματα μεταξύ 1995 και 2010, εξετάζουν την κοινωνική καινοτομία μέσα από τη χωρική της διάσταση και εστιάζουν στη δράση των κινημάτων αστικής αναζωογόνησης, αναβίωσης της κοινότητας και μείωσης του κοινωνικού αποκλεισμού (Martinelli et al. 2003, Moulaert et al. 2005, Ailenei & Lefebvre 2010, Moulaert 2010). Επομένως, επικεντρώνονται στο ρόλο του κοινωνικού και του κοινοτικού τομέα στην πρόκληση ριζικών κοινωνικών αλλαγών. Αντίστοιχα, την υψηλή σπουδαιότητα του κοινωνικού τομέα στην ανάπτυξη κοινωνικών καινοτομιών, επιβεβαιώνουν και πιο πρόσφατα προγράμματα, όπως το TEPsIE²¹ (2014a:35) και το WILCO (Evers & Ewert 2012:5,19)²².

Όπως ήδη περιγράφηκε πιο πάνω, η ευρωπαϊκή πολιτική, συνδέει την κοινωνική καινοτομία λιγότερο με τον στόχο της κοινωνικής αλλαγής και περισσότερο με στόχους οικονομικής φύσης, (π.χ. αύξηση της αποδοτικότητας στην παροχή υπηρεσιών, ενίσχυση της απασχόλησης) που συνδέονται με την απορύθμιση του κράτους πρόνοιας και τις δημοσιονομικές περικοπές λόγω της κρίσης (EC 2017a). Δεν είναι τυχαίο επομένως, ότι από το 2010 και μετά περίπου, η έρευνα για την κοινωνική καινοτομία εστιάζει ξανά στον ιδιωτικό τομέα και προσδίδει πρωταγωνιστικό ρόλο στην κοινωνική

¹⁹ Το living lab είναι μια ερευνητική έννοια (Edwards-Schachter et al 2012). Αναφέρεται στην έρευνα δράσης που εστιάζει στους χρήστες υπηρεσιών, μέσα από τη δημιουργία οικοσυστημάτων ‘ανοιχτής καινοτομίας’, με σκοπό την εμπειρική μάθηση. Στις διαδικασίες αυτές συμμετέχουν όλοι οι τομείς της κοινωνίας. (World Bank 2015, <http://www.openlivinglabs.eu/>)

²⁰ Με τον όρο κοινωνία των πολιτών αναφερόμαστε στη δράση μη κρατικών φορέων, οι οποίοι συμμετέχουν στη διαδικασία χάραξης και υλοποίησης δημόσιων πολιτικών. Για μια νεότερη θεωρητική παρουσίαση του τρίτου τομέα βλ. Ζαννής (2013), για τη θεσμική συγκρότηση της κοινωνίας των πολιτών στην Ευρώπη, βλ. Φερόνας (2017), ενώ για το ρόλο της κοινωνία των πολιτών στη δημόσια διοίκηση, βλ. Μακρυδημήτρης (2006α).

²¹ Theoretical, Empirical and Policy Foundations for Social Innovation in Europe <https://youngfoundation.org/publications/tepsie-social-innovation-overview-parts-i-ii-iii-iv-and-bibliography/>

²² WILCO-Welfare Innovations at the Local Level in Favour of Cohesion. Μέσα από τη μελέτη 78 περιπτώσεων κοινωνικής καινοτομίας, σε δέκα ευρωπαϊκά κράτη, διαπίστωσε σαφές προβάδισμα του κοινωνικού τομέα, σημαντική εμπλοκή του δημόσιου τομέα και μικρότερη συμμετοχή του ιδιωτικού. <http://www.wilcoproject.eu/>

επιχειρηματικότητα (Mulgan et al. 2007, BEPA 2011, BEPA 2014, Franz et al. 2012, TEPSIE 2014a:26).

Οι νεότερες αναφορές της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (EC 2017a και EC 2017b) αντιμετωπίζουν αυτή την τάση στην τρέχουσα προγραμματική περίοδο κριτικά και καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι τα χρηματοδοτικά εργαλεία της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα πρέπει να γίνουν πιο ευέλικτα, ώστε να δοθεί περισσότερος χώρος συμμετοχής στις ομάδες του κοινοτικού τομέα και τις οργανώσεις του κοινωνικού τομέα.

Μία ακόμα τάση της προηγούμενης προγραμματικής περιόδου για την οποία ασκείται κριτική σε διαφορετικές λογικές βάσεις, είναι η ανάθεση κρατικών αρμοδιοτήτων, κυρίως στον τομέα της παροχής κοινωνικών υπηρεσιών και υπηρεσιών φροντίδας, σε φορείς της κοινωνίας των πολιτών.²³

Ο Oosterlynck και οι συνεργάτες του (2013:28), ερευνητές του προγράμματος ImPRovE²⁴, αναγνωρίζουν στους οργανισμούς του δημόσιου τομέα, αφενός, το ρόλο του ρυθμιστή που διασφαλίζει τη δημοκρατικότητα και τη διαφάνεια των διαδικασιών, και αφετέρου, το ρόλο του σχεδιαστή που διαμορφώνει ένα τοπίο πολιτικής, ευέλικτο και ανοιχτό στο νέο.

Από τη συζήτηση που προηγήθηκε, διαφαίνεται ότι η προώθηση της κοινωνικής καινοτομίας σε ευρωπαϊκό επίπεδο, έχει πολιτικό χαρακτήρα (Edmiston 2016) και δεν διέπεται από ιδεολογική ουδετερότητα, όπως συχνά υπονοείται στα επίσημα κείμενα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (EC 2017a).²⁵ Οι Nicholls & Murdoch (2012) (αναφέρεται στο The Young Foundation 2012:15) σχολιάζουν την ηθική διάσταση της κοινωνικής καινοτομίας, υποστηρίζοντας ότι συνδέεται με το μετασχηματισμό των κυρίαρχων κοινωνικών αξιών και αντιλήψεων: *«Η κοινωνική καινοτομία δεν είναι ποτέ ουδέτερη, αλλά πάντα πολιτική και κοινωνικά κατασκευασμένη.»*

Η θέση που φαίνεται να επικρατεί σήμερα είναι ότι **η κοινωνική καινοτομία αναδύεται στα σημεία «διασταύρωσης» των διαφορετικών τομέων της κοινωνίας** (Davies & Simon 2013:7). Επομένως, οι φορείς όλων των τομέων, συμμετέχουν σε διαφορετικό βαθμό και σε διαφορετικά στάδια στην διαδικασία κοινωνικής καινοτομίας, αλλά συμπληρωματικά και εξίσου καθοριστικά (Moulaert 2000, Mulgan 2006, 2007, Klein 2009, Biggs and Westley 2010, BEPA 2011:34, Evers & Ewert 2012:4).

²³ Εκπρόσωποι της κριτικής προσέγγισης, συνδέουν το φαινόμενο αυτό με μια νεοφιλελεύθερη τάση επιβολής της λογικής του ιδιωτικού τομέα στη σφαίρα του δημοσίου. Ο Swyngedouw (2009: 70-71) σημειώνει ότι *«οι σκοποί των φορέων της κοινωνίας των πολιτών δεν ταυτίζονται απαραίτητα με το δημόσιο καλό»*. Από μια λιγότερο ιδεολογικά χρωματισμένη σκοπιά, η μεταβίβαση κρατικών αρμοδιοτήτων σε ΜΚΟ, ενέχει κινδύνους, όπως είναι α) η διαμόρφωση τοπικών μονοπωλίων που αναπαράγουν τη λογική του δημόσιου τομέα και εστιάζουν στη διατήρηση των ΜΚΟ στην αγορά, β) η αναπαραγωγή θεσμικών ακαμψιών, και (γ) ο αποκλεισμός νέων οργανώσεων, ιδεών και καινοτομικών πρακτικών (Oosterlynck et al. 2013:28).

²⁴ Το ερευνητικό πρόγραμμα ImPRovE Poverty Reduction in Europe: Social Policy and Innovation, χρηματοδοτήθηκε από το FP7 και είχε ως σκοπό τη μελέτη των ευρωπαϊκών πολιτικών για τη φτώχεια και την κοινωνική πολιτική μέσα από το πρίσμα της κοινωνικής καινοτομίας. <http://improve-research.eu/>

²⁵ Για μια φιλοσοφική και επιστημονική συζήτηση για το ρόλο της ηθικής διάστασης στην πολιτική πρακτική, βλ. Μακρυνδημήτρης 2015.

Ιδιαίτερη ερευνητική σημασία, έχει η ανάλυση της δυναμικής των σχέσεων ανάμεσα στους διαφορετικούς φορείς και τομείς της κοινωνίας, και η εξέταση της αλληλεπίδρασης των κυρίαρχων λογικών τους (Pel and Bauler 2014:29-32, Nicholls & Murdoch 2012), στο πλαίσιο της διεργασίας κοινωνικής καινοτομίας.²⁶ Μια πρώτη τέτοια προσπάθεια έγινε από τη Flor Avelino και τη Julia Wittmayer (2014:13, 2016).²⁷ Δύο από τα βασικότερα συμπεράσματα της ανάλυσής τους είναι ότι **η κοινωνική καινοτομία μπορεί να αναδυθεί σε κάθε τομέα της κοινωνίας, αλλά προκειμένου να έχει μετασχηματιστικό χαρακτήρα, χρειάζεται να επηρεάσει όλους τους τομείς, τους θεσμούς και τις λογικές που τους διέπουν**. Επίσης, οι αλλαγές ανάμεσα στα όρια ή στο χώρο που καταλαμβάνουν οι διαφορετικοί τομείς πολιτικής (σε ένα συγκεκριμένο πεδίο πολιτικής) μπορεί με τη σειρά τους να συνιστούν κοινωνική καινοτομία.

2.1.3 Συμπεράσματα

Οι ιστορικές ρίζες της κοινωνικής καινοτομίας εντοπίζονται στη δράση των ουτοπικών σοσιαλιστών του 19^{ου} αιώνα και τις έντονες αλλαγές που προκλήθηκαν στα πρότυπα οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης, λόγω της βιομηχανικής επανάστασης και της αστικοποίησης. Η κοινωνική καινοτομία συνδέεται με προσπάθειες αντιμετώπισης κρίσιμων περιόδων και επίλυσης προβλημάτων με υψηλή πολυπλοκότητα τα οποία διαπερνούν τους τομείς της κοινωνίας και στα οποία οι υπάρχουσες λύσεις αδυνατούν να ανταποκριθούν επιτυχώς.

Η πρόσφατη οικονομική κρίση και οι προεκτάσεις της στον δημόσιο τομέα έχουν δημιουργήσει υψηλές προσδοκίες στη σφαίρα της πολιτικής για το ρόλο της κοινωνικής καινοτομίας στην αντιμετώπιση των σύγχρονων προκλήσεων και την ικανοποίηση των αυξημένων κοινωνικών αναγκών.

Η ιδιαιτερότητά της είναι ότι αναδύεται στα όρια μεταξύ των διαφορετικών τομέων της κοινωνίας, επηρεαζόμενη από τις λογικές που τους διέπουν, εμποδιζόμενη από τα περιοριστικά τους πρότυπα και αξιοποιώντας τους πόρους και τις δυνατότητές τους. Για το λόγο αυτό, η διακυβέρνησή της συνιστά μια νέα πρόκληση.

Πρώιμες αναφορές απέδιδαν εργαλειακό χαρακτήρα στην κοινωνική καινοτομία την οποία έβλεπαν να υπηρετεί το στόχο της οικονομικής μεγέθυνσης. Σήμερα, η

²⁶ Αναλυτικότερα, η δημόσια λογική συνδέεται με μεταρρυθμίσεις στο κράτος πρόνοιας με σκοπό την αύξηση της αποτελεσματικότητας και της αποδοτικότητας, σε συνθήκες οικονομικής στενότητας. Η λογική του ιδιωτικού τομέα εκφράζεται από τη μέριμνα ολοκλήρωσης της αρχής της κερδοφορίας με κοινωνικούς σκοπούς και την υποστήριξη της τεχνολογικής καινοτομίας με τις αντίστοιχες οργανωσιακές αλλαγές. Τέλος, στον κοινωνικό τομέα, η κοινωνική καινοτομία αφορά τόσο αλλαγές στα εσωτερικά πρότυπα διακυβέρνησης των οργανώσεων του τρίτου τομέα όσο και την παραγωγή καινοτόμων αποτελεσμάτων. Επίσης, σε αρκετές περιπτώσεις, η λογική του κοινοτικού τομέα εκφέρει ένα αίτημα για ευρύτερη κοινωνική αλλαγή. (Nicholls & Murdoch 2012)

²⁷ Στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος TRANSIT (Avelino & Wittmayer (DoW) 2014, Pel et al. 2015), χαρτογραφήθηκαν οι διαφορετικοί τομείς και οι ατομικοί και οργανωτικοί ρόλοι που εμπλέκονται στη διαδικασία κοινωνικής καινοτομίας, και αναλύθηκε η μεταξύ τους σχέση αξιοποιώντας το σχήμα χαρτογράφησης μιγμάτων πολιτικών ευημερίας των Defourny & Pestoff (2008:7) (Welfare Mix scheme).

κοινωνική καινοτομία έχει συνδεθεί με την αντιμετώπιση δυσεπίλυτων κοινωνικών προβλημάτων και την επιδίωξη κοινωνικών σκοπών, όπως είναι η μείωση του κοινωνικού αποκλεισμού και η αντιμετώπιση της φτώχειας. Η εδραίωσή της σε ξεχωριστό πεδίο έρευνας είναι πρόσφατο φαινόμενο το οποίο μάλιστα εκδηλώνεται με εξαιρετική δυναμική και ένταση.

Στις επόμενες ενότητες παρουσιάζονται οι εγγύτερες στους σκοπούς της εργασίας θεωρητικές προσεγγίσεις στη μελέτη της κοινωνικής καινοτομίας.

2.2 Εννοιολογικός προσδιορισμός της κοινωνικής καινοτομίας

2.2.1 Εισαγωγή

Μέχρι σήμερα δεν υπάρχει ένας κοινά αποδεκτός ορισμός που να καθοδηγεί την επιστημονική κοινότητα και την πολιτική πρακτική, γεγονός που ερμηνεύεται αφενός, από το νεαρό του συγκεκριμένου επιστημονικού πεδίου, και αφετέρου, από την ποικιλότητα των φαινομένων που περιγράφει. Σημεία με μεγάλη αποδοχή είναι η ικανότητα των κοινωνικά καινοτόμων εγχειρημάτων να επιδρούν στα πρότυπα διακυβέρνησης και κοινωνικής συσχέτισης και να ενδυναμώνουν τα εμπλεκόμενα άτομα, φορείς και κοινότητες.²⁸

2.2.2 Ορίζοντας την κοινωνική καινοτομία

Ο όρος κοινωνική καινοτομία καθιερώθηκε επιστημονικά, στις αρχές της δεκαετίας του '90 από το ερευνητικό πρόγραμμα Social Innovation, Governance and Community (SINGOCOM)²⁹ για να εκφράσει μια νέα ολοκληρωμένη προσέγγιση στην τοπική ανάπτυξη (Integrated Area Development), σε μικρή χωρική κλίμακα όπως η γειτονιά (Moulaert et al. 1992).

Πλέον, πλήθος ορισμών, με διαφορετικά σημεία εστίασης, χρησιμοποιούνται σε πρακτικό, επιστημονικό και θεωρητικό επίπεδο για να περιγράψουν το φαινόμενο της κοινωνικής καινοτομίας. Αλλά και στο εσωτερικό κάθε μιας από τις τρεις αυτές σφαίρες θεώρησης, η κοινωνική καινοτομία οριοθετείται ποικιλοτρόπως. Ακριβώς εξαιτίας της ικανότητάς της να «γεφυρώνει διαφορετικούς κοινωνικούς κόσμους» (Star & Griesemer 1989) και να «ταξιδεύει άνετα μεταξύ διαφορετικών πεδίων εφαρμογής»

²⁸ Για μια εκτενή καταγραφή των ορισμών για την κοινωνική καινοτομία, βλ. Παράρτημα Ι.

²⁹ <http://users.skynet.be/bk368453/singocom/index2.html>

(Pel & Bauler 2014:26), συχνά χαρακτηρίζεται ως έννοια «ημιτελής» (quasi-concept³⁰) (TEPSIE 2014a:10-11, Harrison & Jensen 2013) ή «οριακή» (boundary concept).

Η απουσία ενός κοινά αποδεκτού ορισμού, άλλοτε συγκαταλέγεται στους παράγοντες που εμποδίζουν τη χρηματοδότηση και την πολιτική υποστήριξη των καινοτόμων επιχειρημάτων (Schmitz et al. 2013) και άλλοτε θεωρείται «αναγκαίο κακό» που ερμηνεύεται από τη θεμελίωση της κοινωνικής καινοτομίας σε ένα ευρύ φάσμα καθημερινών πρακτικών (The Young Foundation 2012:4) και διαφορετικών κινήτρων των εμπλεκόμενων φορέων.

Στη συνέχεια παρουσιάζονται τρία γενικά συστήματα εννοιολογικής οριοθέτησης της κοινωνικής καινοτομίας. Η ταξινόμηση του Bureau of European Policy Advisers (2011) ορίζει την κοινωνική καινοτομία στη βάση τριών διαστάσεων, με κριτήριο την έκτασή της και τους εμπλεκόμενους σε αυτήν φορείς. Η ανάλυση του ορισμού του ερευνητικού προγράμματος TEPSIE (2014a) προσεγγίζει με αρκετά ολοκληρωμένο τρόπο τις διαστάσεις που “θα έπρεπε να” διέπουν έναν ορισμό για την κοινωνική καινοτομία. Τέλος, ο ορισμός που έχει συνδεθεί με τη χωρική προσέγγιση και ειδικότερα το έργο του Frank Moulaert και των συνεργατών του, και από τον οποίο εμπνέεται η παρούσα εργασία, ορίζει την κοινωνική καινοτομία στη βάση τριών διαστάσεων, το περιεχόμενο, τη διαδικασία και την ενδυνάμωση.

2.2.2.1 Ο ορισμός του Bureau of European Policy Advisers

Στην αναφορά του BEPA “Empowering people, driving change” (2011:33) η κοινωνική διάσταση της καινοτομίας προσεγγίζεται σε αντιδιαστολή με την κερδοφορία και σχετίζεται με αξίες όπως η αλληλεγγύη, και οικονομικές έννοιες, όπως η ευημερία και η ποιότητα ζωής.

Η εργασία του BEPA ορίζει την κοινωνική καινοτομία μέσα από τρία επίπεδα θεώρησης, την κοινωνική ζήτηση, τις κοινωνικές προκλήσεις και τη συστημική αλλαγή (2011: 36-40).³¹

(α) Η πρώτη προσέγγιση βλέπει την κοινωνική καινοτομία ως μια προσπάθεια διόρθωσης των αποτυχιών της λειτουργίας των αγορών και του κράτους πρόνοιας και αναγνωρίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στον κοινωνικό επιχειρηματία.

«(από τη σκοπιά της κοινωνικής ζήτησης), οι κοινωνικές καινοτομίες είναι καινοτομίες που ανταποκρίνονται στα **κοινωνικά αιτήματα** τα οποία παραδοσιακά δεν διαχειρίζονται η αγορά ή οι υπάρχοντες θεσμοί και που απευθύνονται προς τις **ευάλωτες ομάδες της κοινωνίας...**» (BEPA, 2011:37)

(β) Η δεύτερη οπτική, είναι ευρύτερη και βλέπει την κοινωνική και την οικονομική διάσταση ως συστατικά ενός ενιαίου μακροσυνόλου που συμβάλλουν συνδυαστικά

³⁰ Με τον όρο quasi-concept περιγράφονται έννοιες με υβριδικό χαρακτήρα που χρησιμοποιούνται τόσο εμπειρικά, όσο και θεωρητικά, αν και έχουν μια επιστημονικά ατελή φύση. Η απροσδιοριστία που τις χαρακτηρίζει τις καθιστά εύπλαστες στην προσαρμογή σε διαφορετικά πλαίσια. (TEPSIE 2014a)

³¹ Για μια αναλυτικότερη παρουσίαση παραδειγμάτων με γνώμονα τις τρεις διαστάσεις προσδιορισμού του «κοινωνικού» βλ. BEPA 2011:43-52.

στην κοινωνική ευημερία μέσα από την εγκαθίδρυση νέων μορφών κοινωνικής συσχέτισης.

«(από τη σκοπιά των κοινωνικών προκλήσεων), οι κοινωνικές καινοτομίες είναι καινοτομίες που ανταποκρίνονται σε εκείνες τις **κοινωνικές προκλήσεις** όπου τα όρια ανάμεσα στην κοινωνία και την οικονομία είναι ρευστά, και **απευθύνονται στην κοινωνία συνολικά.**» (BEPA, 2011:38)

(γ) Η τρίτη οπτική, εξετάζει τον απώτερο σκοπό της κοινωνικής καινοτομίας που σύμφωνα με το BEPA (2011: 38) είναι «η βιώσιμη συστημική αλλαγή» που προκύπτει από μια διαδικασία οργανωσιακής ανάπτυξης και μεταβολές στις σχέσεις ανάμεσα στους θεσμούς και τους ενδιαφερόμενους πολίτες.

«(από τη σκοπιά της συστημικής αλλαγής), οι κοινωνικές καινοτομίες είναι καινοτομίες που συμβάλουν στη **μεταρρύθμιση της κοινωνίας** προς την κατεύθυνση μιας πιο συμμετοχικής αρένας όπου η **ενεργός συμμετοχή** και η **μάθηση** είναι τόσο πηγές όσο και αποτελέσματα της ευημερίας.» (BEPA, 2011:40)

Οι τρεις αυτές προσεγγίσεις χτίζουν η μία πάνω στην άλλη και ενεργοποιούν την αγορά (κοινωνική επιχειρηματικότητα), την κοινωνία των πολιτών και το κράτος αντίστοιχα.

2.2.2.2 Ο ορισμός του προγράμματος TEPSIE (Theoretical, Empirical and Policy Foundations for Social Innovation in Europe)

Ο αρχικός ορισμός του TEPSIE (The Young Foundation 2012: 18) ορίζει την κοινωνική καινοτομία ως εξής:

«Κοινωνικές καινοτομίες είναι νέες λύσεις (προϊόντα, υπηρεσίες, μοντέλα, αγορές, διαδικασίες κ.λπ.) που ταυτόχρονα **ικανοποιούν μια κοινωνική ανάγκη** (πιο αποτελεσματικά από υπάρχουσες λύσεις) και οδηγούν σε **νέες ή βελτιωμένες ικανότητες και σχέσεις** και σε καλύτερη αξιοποίηση των χαρισμάτων (assets) και πόρων. Με άλλα λόγια, οι κοινωνικές καινοτομίες είναι και **καλές για την κοινωνία** και **εμπλουτίζουν την ικανότητα δράσης της κοινωνίας.**»

Στη συνέχεια, εξελίχτηκε ως εξής (TEPSIE 2014a:14):

«Ορίζουμε την κοινωνική καινοτομία ως νέες προσεγγίσεις για την **αντιμετώπιση κοινωνικών αναγκών**. Είναι **κοινωνικές τόσο στα μέσα όσο και στους σκοπούς**. Ενσωματώνουν και κινητοποιούν τους ωφελούμενους και βοηθούν στο **μετασχηματισμό των κοινωνικών σχέσεων βελτιώνοντας την πρόσβασή τους στην εξουσία και τους πόρους**.»

Ο ορισμός του TEPSIE στηρίζεται στην παραδοχή ότι τα παραδείγματα κοινωνικής καινοτομίας μοιράζονται πέντε κοινά χαρακτηριστικά:

(α) **Απαντούν σε κάποια κοινωνική ανάγκη**³². Προτιμούν συνειδητά τη χρήση της «ανάγκης» ως αναλυτική κατηγορία προσέγγισης της κοινωνικής καινοτομίας, σε σχέση με άλλες έννοιες όπως φτώχεια, δικαιώματα, προβλήματα, επιθυμίες (The Young Foundation 2012:20).³³ Βέβαια, οι συγγραφείς βλέπουν στην έννοια ανάγκη μια «ελλειμματική προσέγγιση» (deficit based approach) η οποία, ισχυρίζονται ωστόσο ότι μπορεί να συνδυαστεί με μια «καταξιοτική προσέγγιση» (assets based approach) που εστιάζει στις ικανότητες, τους πόρους και τα χαρίσματα των ανθρώπων.

(β) **Είναι νεωτερικά**, όχι απαραίτητα στο επίπεδο της σύλληψης της ιδέας και της αρχικής της εφαρμογής. Μπορεί να αφορά την υιοθέτηση παλαιότερων ιδεών σε νέα πλαίσια.

(γ) **Είναι αποτελεσματικά**. Ο αρχικός ορισμός (The Young Foundation 2012:19) δίνει μεγάλη σημασία στην ύπαρξη μετρήσιμης βελτίωσης στους όρους αποτελεσματικότητας (ικανοποίηση ατόμων, εξοικονόμηση πόρων, βελτίωση κοινωνικών δεικτών) που υπαγορεύονται από τις *«κοινωνικές αξίες που επιχειρεί το project να προωθήσει»*. Μια δυσκολία που προκύπτει εδώ, είναι ότι βάσει αυτής της συνθήκης δεν μπορούμε να απονείμουμε τον τίτλο «κοινωνική καινοτομία» σε μια δραστηριότητα η οποία δεν έχει ακόμα αποδείξει στην πράξη την ικανότητά της να ικανοποιεί μια κοινωνική ανάγκη, πιο αποτελεσματικά σε σχέση με άλλες εναλλακτικές. Αυτή η θέση αναγνωρίζεται στα μεταγενέστερα κείμενα του TEPSIE (2014ab) *«η υψηλή αβεβαιότητα που χαρακτηρίζει την κοινωνική καινοτομία... καθιστά αδύνατη την εκ των προτέρων πρόβλεψη...»* των αποτελεσμάτων της.

(δ) **Βρίσκονται στο στάδιο της υλοποίησης** και όχι της σύλληψης της ιδέας και άρα διαφέρουν από την «κοινωνική εφεύρεση» (social invention) (TEPSIE 2014a:14).

(ε) **Εμπλουτίζουν την ικανότητα της κοινωνίας για δράση**. Οι ερευνητές του TEPSIE θεωρούν ότι η διαδικασία της κοινωνικής καινοτομίας *«εμπλουτίζει την ικανότητα της κοινωνίας να δρα»* (2012:20) μέσα από την ενεργό συμμετοχή των

³² Ως **κοινωνικές ανάγκες**, ορίζονται από τους συγγραφείς, οι ανάγκες των οποίων η μη ικανοποίηση μπορεί να προκαλέσει σημαντική βλάβη στην κοινωνία. (Doyal & Gough 1991, αναφέρεται στο The Young Foundation 2012:19)

³³ Δικαιολογούν την προτίμηση του όρου «ανάγκη» ως εξής: η έννοια «πρόβλημα» ενέχει κοινωνικό στιγματισμό, αντίθετα με την έννοια ανάγκη που είναι ζωτική λειτουργία όλων των ανθρώπων. Η έννοια «δικαίωμα» θεμελιώνεται μέσα από το κράτος δικαίου αλλά δεν έχει τόσο συνάφεια με την καθημερινή ζωή των ανθρώπων στην οικογένεια και την κοινότητα.

ωφελουμένων (TEPSIE 2014a:14), την ανάπτυξη νέων δεξιοτήτων και σχέσεων, την υιοθέτηση νέων ρόλων και την καλύτερη αξιοποίηση των πόρων.

(στ) **Μετασχηματισμός κοινωνικών σχέσεων.** Συνεχίζουν λέγοντας, ότι η διαδικασία κοινωνικής καινοτομίας συχνά προκαλεί αλλαγές στις σχέσεις διακυβέρνησης καθώς βελτιώνει την κοινωνικο-πολιτική ικανότητα των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων. Μάλιστα αναφέρεται ότι «ο κοινωνικός μετασχηματισμός είναι συνειδητός σκοπός των κοινωνικών καινοτομιών».

2.2.2.3 Ο ορισμός της χωρικής προσέγγισης στην κοινωνική καινοτομία

Ο ορισμός της κοινωνικής καινοτομίας που υιοθετείται στην παρούσα εργασία είναι επηρεασμένος από το έργο του Moulaert και των συνεργατών του (Moulaert et al. 1992, Gerometta et al. 2005). Μια σημαντική αναλυτική συνεισφορά της χωρικής προσέγγισης είναι ο ορισμός της κοινωνικής καινοτομίας στη βάση του τρίπτυχου «περιεχόμενο – διαδικασία – ενδυνάμωση». ***Η κοινωνική καινοτομία αναφέρεται σε μια πολυδιάστατη διεργασία κοινωνικής αλλαγής που α) αποσκοπεί στην ικανοποίηση μη απαντημένων -από το κράτος και την αγορά- ανθρωπίνων αναγκών (διάσταση περιεχομένου-ανάγκες), β) με ένα θεσμικά καινοτόμο τρόπο που μεταβάλλει ριζικά τις κοινωνικές συσχετίσεις (διάσταση διαδικασίας-διακυβέρνηση), γ) ενδυναμώνοντας τη συμμετοχική ικανότητα των πολιτών και διευκολύνοντας την πρόσβαση στους απαραίτητους για την ανθρώπινη ανάπτυξη πόρους (διάσταση ενδυνάμωσης).***

I. Η διάσταση του περιεχομένου

Ο πιο συνήθης προσδιορισμός της διάστασης του περιεχομένου της κοινωνικής καινοτομίας, γίνεται με αναφορά στην έννοια των αναγκών. Κάποιοι συγγραφείς ορίζουν την κοινωνική καινοτομία έχοντας ως σημείο αναφοράς κοινωνικές αξίες, όπως η αυτονομία, η συμμετοχική λήψη αποφάσεων, η αλληλεγγύη και η λογική του μοιράσματος (Haxeltine et al. 2015: 19). Οι Nicholls & Murdoch (2012) σχολιάζουν την ηθική διάσταση της κοινωνικής καινοτομίας, λέγοντας ότι «... δεν είναι ποτέ ουδέτερη αλλά πάντα πολιτική και κοινωνικά κατασκευασμένη (έννοια)». Επιπρόσθετα, συνδέεται με το μετασχηματισμό των κυρίαρχων κοινωνικών αξιών και αντιλήψεων, αναδεικνύοντας τη γνώση και τους πολιτισμικούς πόρους των κοινοτήτων.³⁴

Άλλοι πάλι ορισμοί, προσδιορίζουν την κοινωνική καινοτομία σε σχέση με τα κοινωνικά της αποτελέσματα (βελτίωση ποιότητας ζωής) (Pol & Ville 2008) και την αντιμετώπιση συγκεκριμένων κοινωνικών προκλήσεων (Stanford Social Innovation Review) και μεταρρύθμισης των θεσμών που τις εντείνουν (TEPSIE 2014a:9).

³⁴ Η Caulier-Grice και οι συνεργάτες της, θεωρούν ότι οι κοινωνικές αξίες έχουν υποκειμενικό χαρακτήρα, συχνά αλληλοαποκλείονται και χρωματίζονται ανάλογα με το πλαίσιο. Συνεπώς δεν θα έπρεπε να είναι μέρος ενός ορισμού για την κοινωνική καινοτομία (The Young Foundation 2012:15).

Συχνά, απαντώνται ορισμοί που συνταιριάζουν τα στοιχεία του περιεχομένου που προαναφέρθηκαν, όπως φαίνεται στον ορισμό που ακολουθεί:

«η κοινωνική καινοτομία είναι ρητά για το κοινωνικό και το δημόσιο καλό. Είναι καινοτομία που εμπνέεται από την **επιθυμία να απαντηθούν κοινωνικές ανάγκες** που αγνοούνται από παραδοσιακές μορφές της ιδιωτικής αγοράς παροχής (υπηρεσιών και προϊόντων) και που συχνά, μόνο πενιχρά έχουν εξυπηρετηθεί από τις δημόσιες/κρατικές υπηρεσίες... **απαντά σε μεγάλες κοινωνικές προκλήσεις**.» (Harris & Albury 2009)

II. Η διάσταση της διαδικασίας

Ένα σημείο στο οποίο συγκλίνουν οι περισσότεροι ορισμοί της κοινωνικής καινοτομίας είναι η **επίδραση των κοινωνικά καινοτόμων εγχειρημάτων στα πρότυπα διακυβέρνησης και τη φύση της κοινωνικής αλληλεπίδρασης**. Ο ορισμός του The Young Foundation καθιστά σαφές ότι η κοινωνική καινοτομία πηγάζει τόσο από τα *αποτελέσματα της καινοτομικής δραστηριότητας*, τα οποία μπορεί να είναι, είτε η ικανοποίηση κοινωνικών αναγκών, είτε η αντιμετώπιση επίμονων προκλήσεων, (Cahill 2010) όσο και από τη *διαδικασία* με την οποία επιδιώκονται τα αποτελέσματα αυτά. Αντίστοιχα, η αναφορά του BEPA για την κοινωνική καινοτομία κάνει ειδική μνεία στη διαδικασία της κοινωνικής καινοτομίας (2011:35-36) επισημαίνοντας ότι είναι εξίσου σημαντική με τα αποτελέσματα και τις εκροές της.

Ο Moulart και οι συνεργάτες του, πρώτοι αναφέρθηκαν στη διάσταση της διαδικασίας, ως τις αλλαγές στα πρότυπα διακυβέρνησης που επηρεάζουν τη μετασχηματίζουσα ικανότητα της κοινωνικής καινοτομίας (Gerometta et al. 2005).

«Η κοινωνική καινοτομία είναι σε σημαντικό βαθμό θέμα διαδικασίας στην καινοτομία, όπως αλλαγές στις κοινωνικές σχέσεις συμπεριλαμβανομένων των σχέσεων εξουσίας.» (Moulart 2005)

Το ερευνητικό πρόγραμμα TRANSIT έχει στηρίξει σχεδόν αποκλειστικά τον ορισμό του για την κοινωνική καινοτομία στις αλλαγές των κοινωνικών σχέσεων.

«Η κοινωνική καινοτομία: είναι αλλαγή στις κοινωνικές σχέσεις, και ενέχει τρόπους δράσης, οργάνωσης, παιδείας/νοσηματοδότησης και/ή μάθησης. Τα αντικείμενα της κοινωνικής καινοτομίας μπορεί να είναι ιδέες, πράγματα και/ή δραστηριότητες.» (Haxeltine et al. 2015: 50-54)

«Η κοινωνική καινοτομία εκδηλώνεται μέσα από πολύπλοκες κοινωνικές σχέσεις που συνδιαμορφώνονται (co-produced) σε κάθε μια από αυτές τις διαστάσεις (Haxeltine et al.2015:19).

Μολονότι, η διάκριση ανάμεσα στη διάσταση του περιεχομένου και της διαδικασίας βοηθάει σε αναλυτικό επίπεδο, ο διαχωρισμός τους δεν είναι ούτε εύκολος, ούτε πάντα εφικτός, αφού «η ίδια η διαδικασία της κοινωνικής καινοτομίας είναι ένα αποτέλεσμα» (BEPA 2011:10).

III. Η διάσταση της ενδυνάμωσης

Η ποιότητα της ενδυνάμωσης προσεγγίζεται διαφορετικά από τους ερευνητές και η συστηματική της ανάλυση δεν έχει κατακτηθεί έως σήμερα.³⁵ Κάποιες πηγές ερμηνεύουν την ενδυνάμωση ως τη **βελτίωση της ικανότητας των ατόμων** (α) να αποκτήσουν πρόσβαση στους απαραίτητους για την ικανοποίηση των αναγκών τους πόρους (Moulaert et al. 2013b:3) ή (β) να εκφράσουν την άποψή τους για τα κοινά και να λάβουν ενεργό ρόλο στις υποθέσεις της κοινότητάς τους (Moulaert et al. 2013a:2, Davies & Simon 2013:11).³⁶ (γ) Αλλού συνδέεται με την **ενίσχυση της ικανότητας των ατόμων** να επηρεάσουν τη διαδικασία καινοτομίας και αλλαγής (Penink & Zuijderwijk 2015:9). (δ) Άλλες πάλι πηγές εξετάζουν την ενδυνάμωση ως συλλογική ποιότητα, δηλαδή ως τη **βελτίωση της συλλογικής πολιτικής και αναπτυξιακής ικανότητας** (Moulaert & Sekia 2003:299) φορέων από όλους τους κοινωνικούς τομείς.

«[Η ενδυνάμωση είναι] **λειτουργική πτυχή των δρώντων** και μια **διαδικασία** μέσω της οποίας οι άνθρωποι αποκτούν μια **αίσθηση επιρροής και κατεύθυνσης** πάνω στις καταστάσεις που τους επηρεάζουν. Ενέχει **ικανότητα** (κρίση και ικανότητα άσκησης ελέγχου επί των ιδίων πράξεων και γεγονότων), **αντίκτυπο** (αίσθηση και εμπειρία ότι οι δράσεις επιτυγχάνουν ένα συγκεκριμένο αποτέλεσμα ως προς την αμφισβήτηση, αλλαγή και αντικατάσταση των υπαρχόντων θεσμών) και **ανθεκτικότητα** (ανάπτυξη ικανοτήτων αντίστασης στα εμπόδια και τις εμπειρίες αποτυχίας και ανάπτυξης στρατηγικών ευελιξίας στις συνθήκες που αλλάζουν).» (Haxeltine et al. 2015: 53)

Σε κάθε περίπτωση σχετίζεται τόσο με τη διάσταση του περιεχομένου όσο και της διαδικασίας.

«[Η κοινωνική καινοτομία αφορά]... καινοτομία στις κοινωνικές σχέσεις, τις δομές διακυβέρνησης (και επιφέρει) μεγαλύτερη **κοινωνική ενδυνάμωση** κ.λπ.» (Moulaert et al. 2013a:2)

Από αναλυτική και μεθοδολογική σκοπιά, οι Jørgensen et al. (2015: 79-80) επισημαίνουν ότι η χρήση της ενδυνάμωσης ως αναλυτική κατηγορία εργασίας σε ένα πλαίσιο με ένθετες μονάδες ανάλυσης ενέχει σημαντικές δυσκολίες, διότι ως έννοια

³⁵ Η ενδυνάμωση μπορεί να είναι **υποκειμενική** (ως η δηλωμένη αντίληψη των ατόμων για την ικανότητά τους να επηρεάσουν τη διαδικασία διακυβέρνησης) ή **αντικειμενική**. Καταλυτικό ρόλο στην ενίσχυση της υποκειμενικής ενδυνάμωσης φαίνεται να έχει η συμμετοχή (Davies & Simon 2013, Brodie et al. 2011). Αντίστοιχα με ό,τι ισχύει για την υποκειμενική ενδυνάμωση, υπάρχουν ευρήματα που συνηγορούν ότι παρόμοια σχέση αναπτύσσεται ανάμεσα στη συμμετοχή και τις αντικειμενικές μορφές ενδυνάμωσης, εφόσον υπάρχουν οι **κατάλληλες συνθήκες πλαισίου** (McLean & Andersson 2009) όπως **θεσμικές αλλαγές, πολιτική βούληση και επαγγελματική υποστήριξη της συλλογικής δράσης** (Cornwall 2008).

Ένα ενδιαφέρον ερώτημα το οποίο ωστόσο δεν έχει ακόμα μελετηθεί σε βάθος είναι 'κατά πόσο η ατομική ενδυνάμωση μπορεί να αθροιστεί σε συλλογική ενδυνάμωση'. Η εργασία του Kesby (2003 αναφέρεται στο Davies & Simon 2013:12) αρνείται την ύπαρξη σχέσης αιτιότητας ανάμεσα στις δύο, και αμφισβητεί τη δυνατότητα της ατομικής ενδυνάμωσης να επιφέρει ευρύτερες συστημικές αλλαγές. Υπονοείται λοιπόν, η **ύπαρξη κάποιου «τυφλού σημείου», το οποίο χρειάζεται να ενεργοποιηθεί πριν μπορέσει να μεταφραστεί η ατομική ενδυνάμωση σε θετική συλλογική δράση.**

³⁶ Η έννοια της ενδυνάμωσης συνδέεται με τον όρο της διακυβέρνησης από τον Καθηγητή Α. Μακρυδημήτρη (2015:34), μέσα από την πλήρωση των συνθηκών της ισονομίας και της δυνατότητας έκφρασης γνώμης και συμμετοχής των πολιτών στην πολιτική διαδικασία.

νοηματοδοτείται με πολύ διαφορετικούς τρόπους από τους εμπλεκόμενους φορείς, τα ενδιαφερόμενα άτομα αλλά και τους ίδιους τους ερευνητές.

2.2.2.4 Ειδικότερα: Ορισμένα σημαντικά σημεία ως προς τη χρήση του όρου κοινωνική καινοτομία

Περιγραφική ή κανονιστική προσέγγιση. Κάποιοι ορισμοί προσεγγίζουν την κοινωνική καινοτομία περιγραφικά, ενώ άλλοι της προσδίδουν κανονιστικό χαρακτήρα. Ως προς τη δεύτερη προσέγγιση, αξίζει να σημειωθεί ότι υπάρχουν φωνές θεωρητικών που επισημαίνουν ότι «δεν υπάρχει κάτι εγγενές καλό στην κοινωνική καινοτομία» (Lindhult 2008, αναφέρεται στο TEPSIE 2014a:13), ειδικά εάν τα προβλήματα που χρειάζεται να διαχειριστούμε προϋποθέτουν μεγάλης κλίμακας δημόσιες μεταρρυθμίσεις (TEPSIE 2014a:36). Επιπλέον, σημειώνεται ότι η δράση της κοινωνικής καινοτομίας μπορεί να έχει διασπαστικό χαρακτήρα, εντείνοντας τον κοινωνικό αποκλεισμό κάποιων κοινωνικών ομάδων (Nicholls & Murdoch 2012).

Ωστόσο, μάλλον κυρίαρχη είναι η προσέγγιση που αντιμετωπίζει την κοινωνική καινοτομία, θετικά εκ προοιμίου, ως μέσο για την αντιμετώπιση «κοινωνικών κακών», όπως είναι η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός και τη διασφάλιση της «κοινωνικής και οικολογικής ανθεκτικότητας» (Westley 2008). Ως καταλύτες επιτυχίας λειτουργούν η ένταξη κοινωνικά περιθωριοποιημένων ομάδων του πληθυσμού και η ενεργός τους συμμετοχή στα κοινά (Westley 2012).

☞ Εύρος αντίκτυπου κοινωνικής καινοτομίας

Το εύρος του αντίκτυπου της κοινωνικής καινοτομίας μπορεί να αναλυθεί σε δύο επίπεδα, (α) το φάσμα των αποδεκτών της κοινωνικής καινοτομίας και (β) το εύρος της «συστημικότητας» των επιδιωκόμενων (ή μη) αλλαγών. Αρκετοί ορισμοί προσδιορίζουν την κοινωνική καινοτομία σε σχέση με τις κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες (Moulaert et al. 2005, BEPA, 2011:37, Oosterlynck et al. 2013:3) ενώ άλλοι, την θέλουν να απευθύνεται στην κοινωνία συνολικά (βλ. ορισμούς BEPA 2011).

Ο Moulaert και οι συνεργάτες του ήταν οι πρώτοι που ερεύνησαν το φαινόμενο της κοινωνικής καινοτομίας ως **εργαλείο ανασύστασης του κοινωνικού ιστού των πόλεων μέσα από την κοινωνική ένταξη και την ενδυνάμωση των περισσότερο ευάλωτων μελών της κοινωνίας** (1992). Λίγα χρόνια αργότερα, γράφουν σχετικά:

«[η κοινωνική καινοτομία] αναφέρεται σε εκείνες τις **αλλαγές στην ημερήσια διάταξη, την αντιπροσώπευση και τους θεσμούς** που οδηγούν σε μια **καλύτερη ένταξη των αποκλεισμένων ομάδων και ατόμων σε διάφορες σφαίρες της κοινωνίας σε διαφορετικά χωρικά επίπεδα** [...] στην εναντίωση και την υπέρβαση συντηρητικών δυνάμεων που [...] διατηρούν καταστάσεις κοινωνικού αποκλεισμού.» (Moulaert and Nussbaumer 2005)

2.2.2.5 Ο ορισμός της εργασίας για την κοινωνική καινοτομία

Η παρούσα διατριβή, επιλέγει να ορίσει την κοινωνική καινοτομία, υιοθετώντας το πρότυπο των τριών διαστάσεων της χωρικής προσέγγισης, ως εξής:

Η κοινωνική καινοτομία είναι μια κοινωνική πρακτική που εντείνεται σε περιόδους κρίσης. Αποσκοπεί στην ικανοποίηση αναπάντητων ανθρώπινων αναγκών και την αντιμετώπιση σύγχρονων προκλήσεων, μέσα από αλλαγές στα κυρίαρχα πρότυπα διακυβέρνησης και κοινωνικής συσχέτισης, τη δημιουργική χρήση αναξιοποίητων χαρισμάτων και πόρων, και τη συνεργασία διαφορετικών τομέων της κοινωνίας και φορέων. Εγγενής στη διαδικασία κοινωνικής καινοτομίας είναι η ευκαιρία ενδυνάμωσης των εμπλεκόμενων ανθρώπων, χρηστών και κοινοτήτων.

☉•☪

Στις αμέσως επόμενες ενότητες, παρουσιάζουμε πιο αναλυτικά, τις σημαντικότερες μέχρι σήμερα θεωρητικές προσεγγίσεις στην κοινωνική καινοτομία, που ασχολούνται με την επίδρασή της στο τοπικό επίπεδο και το αστικό τοπίο, και την ικανότητά της να μετασχηματίζεται σε ευρύτερες κοινωνικές αλλαγές.

2.3 Θεωρητικές προσεγγίσεις στην κοινωνική καινοτομία, την κοινωνικο-τεχνολογική αλλαγή και τη διακυβέρνηση

2.3.1 Εισαγωγή

Η κοινωνική καινοτομία είναι ένα νεοφυές, διεπιστημονικό και πολυσύνθετο πεδίο μελέτης. Ο μεγαλύτερος όγκος της σχετικής βιβλιογραφίας δημιουργήθηκε την τελευταία δεκαετία, με την εντυπωσιακότερη μέχρι σήμερα ανάπτυξη της να λαμβάνει χώρα από το 2013 και μετά. Αυτό οφείλεται στην άμεση υποστήριξη της έρευνας από τα Προγράμματα Πλαίσιο για την Έρευνα και την Καινοτομία FP7 και Horizon 2020.³⁷

Τα θεωρητικά σχήματα ταξινόμησης των διαφορετικών προσεγγίσεων στην κοινωνική καινοτομία, ποικίλουν σημαντικά (BEPA 2011:32, Choi & Majumdar 2015, Ayob et al. 2016, Moulaert 2010, Howaldt et al. 2014, Oosterlynck et al. 2013a, 2013b, Rüede & Lurtz 2012, EC 2017b), ανάλογα με τη μεθοδολογία της επισκόπησης και τους σκοπούς της έρευνας.

Ο Moulaert και οι συνεργάτες του (EC 2017a) εντοπίζουν δύο ερευνητικούς πόλους μελέτης και προσδιορισμού της κοινωνικής καινοτομίας, τον **οργανωσιακό** (Αγγλοσαξονική Σχολή) (Mulgan 2007, BEPA 2010, 2014, EC 2013a, Sabado et al. 2015) και τον **χωρικό** (Ευρωπαϊκή-Καναδέζικη Σχολή) (Moulaert et al. 2013a, MacCallum et al 2009, Haxeltine et al. 2016, Oosterlynck et al. 2013a, Gibson-Graham & Roelvink 2009). Οι δύο πόλοι αποτελούν τα όρια ενός ενιαίου φάσματος με υψηλή ωστόσο εσωτερική ποικιλομορφία.

Σύμφωνα με τα συμπεράσματα των πιο πρόσφατων αναφορών της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την κοινωνική καινοτομία (EC 2017a:31-34, EC 2017b:8) αλλά και άλλων ερευνών (WILCO 2013) «η κοινωνική καινοτομία δεν μπορεί να περιοριστεί ... στο εσωτερικό μεμονωμένων θεωριών» και η προσέγγισή της πρέπει να είναι όχι μόνο διεπιστημονική (interdisciplinary) αλλά και «υπερεπιστημονική» (transdisciplinary) (Moulaert 2013, EC 2017a:49).

Στις επόμενες παραγράφους συζητώνται οι θεωρητικές προσεγγίσεις στην κοινωνική καινοτομία, την κοινωνικο-τεχνολογική αλλαγή και τη διακυβέρνηση, που ενέπνευσαν την εστίαση της παρούσας έρευνας και βοήθησαν στην ερμηνεία των αποτελεσμάτων της. Συγκεκριμένα, α) Για την εξέταση των παραγόντων που διευκολύνουν και εμποδίζουν την επιτυχημένη πορεία των εγχειρημάτων κοινωνικής καινοτομίας αξιοποιήθηκαν πηγές από την **πραγματιστική-οργανωσιακή σχολή** (Mulgan 2006,

³⁷ Για μια αναλυτική καταγραφή των ερευνητικών προγραμμάτων που χρηματοδοτήθηκαν από την Ε.Ε. από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 έως και σήμερα βλ. European Commission (2017a) και το Παράρτημα «Research on Social Innovation» που βρίσκεται στον σύνδεσμο https://ec.europa.eu/research/social-sciences/pdf/project_synopses/ssh-projects-fp7-5-6-social-innovation_en.pdf.

The Young Foundation 2012, TEPsIE 2014a), ενώ β) για την κατανόηση της μετασχηματιστικής διάστασης της κοινωνικής καινοτομίας εξετάστηκε σε βάθος το ερευνητικό πρόγραμμα TRANSIT³⁸, καθώς και βιβλιογραφικές πηγές από το χώρο της πολυεπίπεδης διαχείρισης κοινωνικο-τεχνολογικών μεταβάσεων (Smith, 2004, 2006, 2007, Geels 2010, Seyfang and Haxeltine 2012, Chilvers & Longhurst 2015) και τη **συστημική προσέγγιση**³⁹ (Westley et al. 2009, Westley & Antadze 2010, Biggs et al. 2010, McGowan & Westley 2017). Τέλος, γ) προκειμένου να διευκολυνθεί η εξέταση της διάστασης της διακυβέρνησης της κοινωνικής καινοτομίας, επισκοπήθηκαν πηγές από το ομώνυμο πεδίο των επιστημών της διοίκησης και της συνεργατικής καινοτομίας (βλ. ενότητα 2.4).⁴⁰

2.3.2 Η συμβολή της χωρικής – αναπτυξιακής προσέγγισης στη μελέτη της κοινωνικής καινοτομίας

Η κοινωνική καινοτομία **εδραιώθηκε** χάρη στην χωρική-αναπτυξιακή προσέγγιση (territorial approach, integrated local development approach). Εκπρόσωποι αυτής της προσέγγισης, μελέτησαν παραδείγματα αλληλοβοήθειας και ενδογενούς ανάπτυξης στο πεδίο της στέγασης (Abramo 2009) και της επιχειρηματικότητας (Hillman 2009), της κοινωνικής και κοινοτικής οικονομίας (Moulaert & Ailenei 2005, Gibson-Graham 2009, Ailenei & Lavebre 2010), τα μεγάλα κοινωνικά κινήματα (Martinelli et al. 2003), περιπτώσεις συμμετοχικού σχεδιασμού και προϋπολογισμού (Novy & Leubolt 2005), διαδικασίες στο πλαίσιο υλοποίησης της Τοπικής Αντζέντα 21 (Local Agenda 21) (Novy & Hammer 2007) και παραδείγματα συστημάτων κοινωνικής πρόνοιας (Oosterlynk et al 2013).

Στις αρχές της δεκαετίας του '90 τα εδαφικά μοντέλα καινοτομίας (Martinelli et al. 2002, Moulaert & Sekia 2003) άρχισαν να κερδίζουν έδαφος ακριβώς επειδή αναγνώριζαν τις κοινωνικές, πολιτικές, οργανωτικές και πολιτισμικές διαστάσεις που επηρεάζουν την τοπική (κοινωνική) καινοτομία (Moulaert & Nussbaumer 2008). Όπως υποστηρίζουν οι Moulaert & Nussbaumer (2008) ***οι αλλαγές στα πρότυπα συσχέτισης των ανθρώπων και των ομάδων, ανοίγουν διόδους για την ικανοποίηση των βασικών κοινωνικών αναγκών, στην οποία εξάλλου αποσκοπεί η αναπτυξιακή διαδικασία.***

³⁸ <http://www.transitsocialinnovation.eu/>

³⁹ Η προσέγγιση του Πανεπιστημίου του Waterloo εξετάζει την κοινωνική καινοτομία μέσα από το πρίσμα των θεωριών της οργανωσιακής πολυπλοκότητας. <https://uwaterloo.ca/waterloo-institute-for-social-innovation-and-resilience/>.

⁴⁰ Άλλες διαστάσεις της μελέτης της κοινωνικής καινοτομίας, αφορούν τις εσωτερικές διεργασίες των ομάδων και το σχηματισμό κοινωνικού κεφαλαίου, τη δυναμική των κοινωνικών κινήματων και τη συλλογική δράση (Gerometta et al. 2005, Shawki 2013), τις διεργασίες αυτοοργάνωσης άτυπων ομάδων από τη βάση της κοινωνίας (grassroots social innovation) (Martinelli et al. 2002, 2003, Seyfang and Smith 2007), την αξιοποίηση της κοινωνικής καινοτομίας για την άσκηση πολιτικής (Biggs et al. 2010), το σχεδιασμό (McGowan & Westley 2017) και την υλοποίηση δημόσιων πολιτικών (Mulgan 2006, Seyfang 2006b, Mulgan et al. 2010, Biggs et al. 2010).

Δύο σημαντικά στοιχεία της προσέγγισης αυτής είναι ότι αναγνωρίζει ως σκοπό της καινοτομίας ένα **ευρύτερο όραμα για την ευημερία** που δεν περιορίζεται στην οικονομική μεγέθυνση και ότι **αναδεικνύει τη σπουδαιότητα και σημαντικότητα νέων κοινωνικών δρώντων**, όπως είναι τα κοινωνικά κινήματα και οι οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών (Fontan et al. 2008: 23), στη διαδικασία κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης. Ένα τρίτο σημείο, είναι ότι συνέβαλε στην **διεύρυνση της κατανόησής μας για το φαινόμενο της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού**⁴¹.

Σε αυτό το πλαίσιο, η φτώχεια δεν ταυτίζεται με την οικονομική και την υλική αποστέρηση (Oosterlynck et al. 2013:2), ενώ η αντιμετώπισή της υποστηρίζεται ότι μπορεί να επιτευχθεί καλύτερα μέσα από ολοκληρωμένες και συμμετοχικές δράσεις και πολιτικές που είναι στενά συνυφασμένες με την καθημερινότητα των αποκλεισμένων κοινωνικών ομάδων (Oosterlynck et al. 2013:20). Μέσα από διαδικασίες κοινωνικής μάθησης, αποκάλυψης των αναγκών, αύξησης της επίγνωσης και της κοινωνικοπολιτικής κινητοποίησης, η κοινωνική καινοτομία έχει ως αποτέλεσμα την **ενδυνάμωση των ατόμων** (Oosterlynck et al. 2013:21, Moulaert & Nussbaumer 2008, Nussbaumer & Moulaert 2003). Για το λόγο αυτό, προτείνεται ότι **οι στρατηγικές καταπολέμησης της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού «πρέπει να περιλαμβάνουν τη βελτίωση της ικανότητας των κοινωνικά αποκλεισμένων ατόμων και ομάδων να αποκαλύπτουν τις κοινωνικές τους ανάγκες και να ενεργούν συλλογικά για την πρόσβαση στον έλεγχο των μέσων που θα τις ικανοποιήσουν»** (Oosterlynck et al. 2013:20).

Τέλος, συναφής με το ζήτημα της φτώχειας και σημαντική για τους σκοπούς της εργασίας αυτής, είναι η εστίαση της χωρικής-αναπτυξιακής προσέγγισης στη μελέτη της κοινωνικής καινοτομίας ως τρόπου ανοικοδόμησης του κράτους πρόνοιας και των θεσμών του, και την **καλλιέργεια μιας νέας κουλτούρας παροχής υπηρεσιών και διακυβέρνησης των τοπικών συστημάτων «ευημερίας»**.

Τα βασικότερα θέματα που απασχολούν την προσέγγιση που μελετά την κοινωνική καινοτομία ως εργαλείο τοπικής κοινωνικής ανάπτυξης και ευημερίας, είναι οι σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στο κράτος και τους άλλους τομείς της κοινωνίας και η κατανομή των ρόλων, ευθυνών και κανόνων λογοδοσίας σχετικά με την παροχή δημόσιων αγαθών. (Oosterlynck et al. 2013:12-15)

Οι ρίζες αυτής της προσέγγισης εντοπίζονται στην κριτική του κοινωνικού κράτους από τη Νέα Αριστερά (Fraser 2012) σύμφωνα με την οποία, **οι δομές και λειτουργίες του κράτους πρόνοιας δημιουργούν ένα ασφυκτικό πλαίσιο διακυβέρνησης που καταπιέζει την αυτονομία των πολιτών και την αποτελεσματική ικανοποίηση των**

⁴¹ Τόσο το φαινόμενο της φτώχειας όσο και η αντίληψή μας για αυτήν, άλλαξαν δραματικά μετά τη δεκαετία του '70. Η μείωση της δυνατότητας συσσώρευσης πλούτου μέσω της βιομηχανικής παραγωγής την περίοδο των πετρελαϊκών κρίσεων, η εξασθένηση των δικτύων αλληλεγγύης, η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, η τεχνολογική επανάσταση στην πληροφορική και η μετάβαση σε μια οικονομία που βασίζεται στην παροχή υπηρεσιών, επηρέασαν την κατανομή και τη φύση των κοινωνικών κινδύνων και οδήγησαν την δεκαετία του '80 στην εμφάνιση νέων μορφών φτώχειας και σε φαινόμενα μακροχρόνιου κοινωνικού αποκλεισμού (Oosterlynck et al. 2013:4-5).

αναγκών τους. Οι Oosterlynck et al. (2013:14) χαρακτηριστικά γράφουν ότι «το πολιτικό πλαίσιο περιορίζει τη θεσμική ικανότητα προσαρμογής και σηματοδοτεί αυξημένες δυσκολίες στην πραγμάτωση των κοινωνικών αναγκών». Αλλού αναφέρεται ότι «η κοινωνική καινοτομία είναι η μάχη ενάντια στη θεσμική ρύπανση που γεννά κοινωνικές οχλήσεις» (Chambon et al. 1982:67).

Αλλά και το ευρύτερο πλαίσιο αλλαγών που διαμόρφωσε το ευρωπαϊκό τοπίο από τα τέλη του 20^{ού} αιώνα έως σήμερα, ενέτεινε την ανάγκη για θεσμικές μεταρρυθμίσεις στο πεδίο των πολιτικών «ευημερίας» και της δημόσιας διοίκησης γενικότερα.⁴² Σκοπός των μεταρρυθμίσεων ήταν η βελτίωση των οικονομικών επιδόσεων του δημόσιου τομέα, μέσα από τρεις κυρίως στρατηγικές: τη μείωση των γραφειοκρατικών βαρών, την αποκέντρωση των αρμοδιοτήτων και τη δημιουργία μιγμάτων πολιτικών «ευημερίας».

Η σημαντικότερη ερευνητική συνεισφορά μέχρι σήμερα, σε αυτό το πλαίσιο σκέψης είναι το ερευνητικό πρόγραμμα WILCO (Welfare innovations at the local level in favour of cohesion), το οποίο εξέτασε 78 τοπικές περιπτώσεις κοινωνικής καινοτομίας στα τοπικά συστήματα «ευημερίας», σε 10 ευρωπαϊκές χώρες.⁴³ Ειδικότερα, μελέτησε τη σχέση ανάμεσα στην ανάδυση της κοινωνικής καινοτομίας στα πεδία της φροντίδας παιδιών, απασχόλησης και στέγασης, και τις εφαρμοζόμενες λόγω της κρίσης πολιτικές λιτότητας, και διερεύνησε ποιες τοπικές συνθήκες υποστηρίζουν την ανάπτυξη κοινωνικών καινοτομιών.

Αξιοποιώντας τα ευρήματα της εν λόγω έρευνας, διακρίνονται πέντε τύποι παρεμβάσεων (Evers & Ewert 2012: 8-17) των κοινωνικά καινοτόμων εγχειρημάτων στα τοπικά συστήματα κοινωνικής πρόνοιας.

Εκτός από τα στοιχεία στο πλαίσιο 2.1, διαπιστώθηκε ότι τα κοινωνικά καινοτόμα εγχειρήματα δημιουργούν μία νέα γλώσσα για την ευημερία (Evers & Ewert 2012:16). Επομένως, οι κοινωνικές καινοτομίες ανοίγουν την πρόσβαση σε **νέα επίπεδα κατανόησης και νοηματοδότησης του τι σημαίνει ευημερία** και πώς παρέχεται. Κοινό χαρακτηριστικό που αξίζει να συγκρατήσουμε είναι ότι οι πολίτες, η κοινωνία των πολιτών και η κοινότητα αναλαμβάνουν πιο ενεργούς ρόλους και γίνονται συμμετοχοί στη διαδικασία παροχής υπηρεσιών (Johansson and Hvinden 2012:46).

⁴² Η κρίση του κράτους πρόνοιας είναι σύμφωνα με τον Oosterlynck και τους συνεργάτες του (2013:13) μέρος της γενικότερης κρίσης του κράτους και των διαδικασιών αποκρατικοποίησης (Jessop 2002, Swyngedouw 2009).

⁴³ www.wilcoproject.eu

**ΠΛΑΙΣΙΟ 2.1 ΤΥΠΟΙ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΩΝ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΑΙΝΟΤΟΜΩΝ
ΕΓΧΕΙΡΗΜΑΤΩΝ ΣΤΑ ΤΟΠΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΥΗΜΕΡΙΑΣ**

<p>Καινοτομίες στις υπηρεσίες και τους τρόπους αντιμετώπισης των χρηστών</p> <ul style="list-style-type: none"> - Επένδυση στις ικανότητες (assets based approach) και όχι στα ελλείμματα - Χρήση ανοιχτών διαδικασιών που δεν στιγματίζουν τους ωφελούμενους - Γεφύρωση των κενών ανάμεσα στις παρεχόμενες επαγγελματικές υπηρεσίες και τις ζωές των ωφελούμενων - Υπηρεσίες που διασυνδέουν προηγούμενες δομές υποστήριξης, και - Προσωποποιημένη παροχή υπηρεσιών
<p>Καινοτομίες στις ρυθμίσεις και τα δικαιώματα</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ευέλικτες μορφές παροχής βοήθειας κατά περίπτωση - Παρεχόμενες υπηρεσίες για την προστασία από νέες μορφές κινδύνου και διεκδίκηση νέων μορφών δικαιωμάτων - Εργασία με τη χρήση «κοινωνικών συμβολαίων» ανάμεσα στους παρόχους και τους ωφελούμενους
<p>Καινοτομίες στη διακυβέρνηση</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ενδυνάμωση μονάδων και οργανώσεων που λειτουργούν αξιοποιώντας νέα οργανωτικά πρότυπα - Δημιουργία χώρων συμμετοχής και έκφρασης στη δημόσια σφαίρα - Διοργάνωση συμμετοχικών μορφών δημόσιου διαλόγου για τη συζήτηση και αντιμετώπιση των προκλήσεων γύρω από τις πολιτικές κοινωνικής συνοχής - Δημιουργία θεματικών ομάδων και συνεργασιών
<p>Καινοτομίες στους τρόπους εργασίας και χρηματοδότησης</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ευελιξία στις μορφές απασχόλησης - Διαφοροποιημένα σύνολα εργασίας (επαγγελματικές ομάδες συνεργάζονται με εθελοντές και άλλους φορείς) - Προσανατολισμένη εργασία σε μια ξεκάθαρη αποστολή και επαγγελματισμός που συνδυάζει προηγούμενα κατακερματισμένες γνώσεις - Βραχυχρόνια σχήματα εργασίας και συνδυασμός πόρων από διαφορετικές ομάδες ενδιαφερόμενων
<p>Καινοτομίες στα τοπικά συστήματα «ευημερίας»</p> <ul style="list-style-type: none"> - Λιγότερο δημόσιο, εμπλοκή περισσότερων τομέων - Λιγότερη τυποποίηση, περισσότερη ποικιλία και τοπικές διευθετήσεις κοινωνικής πρόνοιας - Αναβάθμιση της κοινότητας σε μικτά συστήματα «ευημερίας» - Ενσωμάτωση οικονομικών και κοινωνικών λογικών - «Ολοκλήρωση» (integration) των πολιτικών «ευημερίας» με τις πολιτικές αστικής ανάπτυξης

Πηγή: Ιδία επεξεργασία από Evers & Ewert 2012

Μέσα από την χωρική και την αναπτυξιακή προσέγγιση, προκύπτει ότι καταλύτης για το μετασχηματισμό της κοινωνικής καινοτομίας σε κοινωνική ανάπτυξη και κοινωνική ευημερία είναι οι αλλαγές στα πρότυπα διακυβέρνησης, η αναβάθμιση του ρόλου της κοινότητας και η ενδυνάμωση των πολιτών, που επιτυγχάνονται με την κοινωνική, οικονομική και πολιτική ενεργοποίησή τους.

Στις παραγράφους που ακολουθούν παρουσιάζονται τα διαφορετικά επίπεδα επίδρασης της κοινωνικής καινοτομίας και εξετάζεται η ικανότητα των κοινωνικά καινοτόμων εγχειρημάτων να μεταφράζονται σε ευρύτερες κοινωνικές αλλαγές. Ακολούθως, παρουσιάζονται οι δύο σημαντικότερες μέχρι σήμερα θεωρίες για τη μετασχηματίζουσα διάσταση της κοινωνικής καινοτομίας.

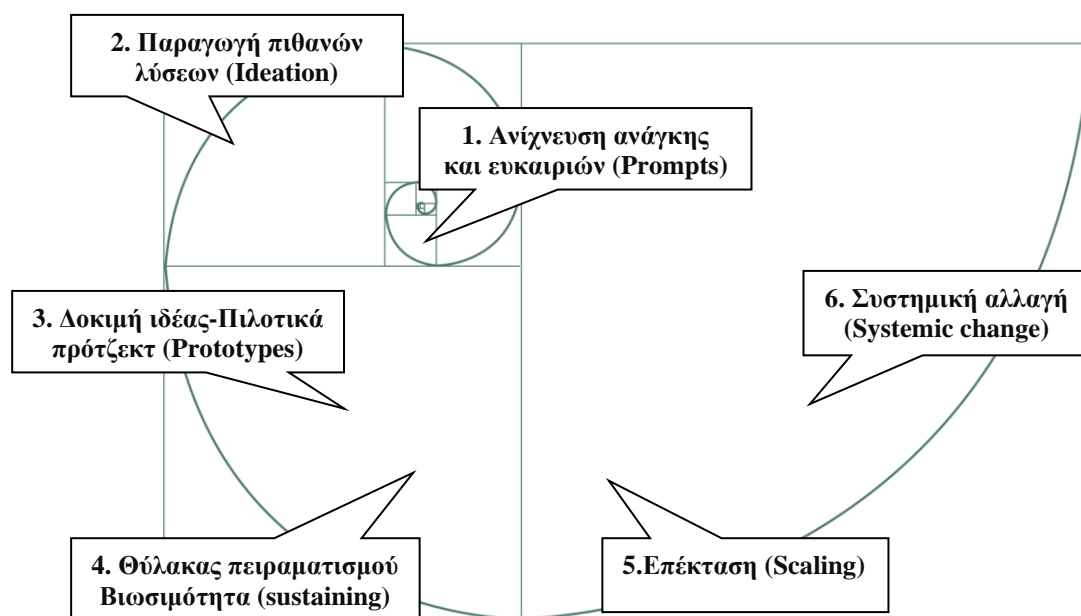
2.3.3 Κύκλος ζωής και πρότυπα επέκτασης της κοινωνικής καινοτομίας

2.3.3.1 Ο κύκλος ζωής της κοινωνικής καινοτομίας

Ο κύκλος ζωής της κοινωνικής καινοτομίας περιγράφεται άλλοτε με γραμμικό τρόπο και άλλοτε στα πρότυπα εξέλιξης των βιολογικών συστημάτων. Η σκιαγράφηση των διαφορετικών σταδίων είναι σημαντική, γιατί σε κάθε στάδιο ανάπτυξης εκδηλώνονται διαφορετικές απαιτήσεις προώθησης, διοίκησης, ηγεσίας, συμμετοχής και χρηματοδότησης της κοινωνικής καινοτομίας.

Το πιο γνωστό ίσως σχήμα αποτύπωσης της εξελικτικής πορείας της κοινωνικής καινοτομίας είναι η Σπείρα της Κοινωνικής Καινοτομίας που φαίνεται στο σχήμα 2.1. Εδώ διακρίνονται έξι αναπτυξιακά στάδια, από την ανίχνευση της κοινωνικής ανάγκης έως και τη συστημική αλλαγή (BEPA 2011:53-54).

ΣΧΗΜΑ 2.1 ΣΠΕΙΡΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑΣ

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία*

Αναγνωρίζοντας την αναλυτική αξία του ανωτέρω σχήματος, αξίζει να τονιστεί παράλληλα ότι λόγω του υψηλού βαθμού απροσδιοριστίας της διαδικασίας κοινωνικής καινοτομίας, κάποια από τα ανωτέρω βήματα πιθανόν να παραλειφθούν. Εξίσου πιθανό είναι να εμφανιστούν κυκλικές κινήσεις στο εσωτερικό του συστήματος.

Η οικοσυστημική προσέγγιση υιοθετεί την αρχή της συνεξέλιξης και διατείνεται ότι **η διάδοση της κοινωνικής καινοτομίας και των αποτελεσμάτων της δεν μπορούν να ελεγχθούν, ούτε να προβλεφθούν εκ των προτέρων** (Westley 2012, TEPSIE 2014a:24). Αυτό συμβαίνει επειδή συχνά μια μορφή κοινωνικής καινοτομίας λειτουργεί ως πλατφόρμα ανάδυσης άλλων καινοτομιών μέσα από μηχανισμούς προσαρμογής (adaptation). Επιπρόσθετα, τα κοινωνικά στοιχεία που επιδιώκουμε να αλλάξουμε (συμπεριφορές, κοινωνικές σχέσεις, διαδικασίες) είναι ιδιαίτερα σύμπλοκα

και συνεπώς δεν μπορούμε εκ των προτέρων να γνωρίζουμε πώς η κοινωνική καινοτομία θα επιδράσει πίσω στο κοινωνικό οικοσύστημα.

2.3.3.2 Ανάγκη για αλλαγές ανώτερης τάξης και ο ρόλος της κοινωνικής καινοτομίας

«Δεν μπορείς να επιλύσεις ένα πρόβλημα μέσα από το πλαίσιο της σκέψης που το δημιούργησε.»

(Albert Einstein)

Ολοένα και περισσότερο γίνεται αντιληπτό ότι οι σύγχρονες προκλήσεις έχουν χαρακτήρα συστημικό και άρα η αντιμετώπισή τους προϋποθέτει αλλαγές ανώτερης τάξης (Tsoukas & Paroulias 2005, Rotmans 2006). *Πόσο όμως εφικτές είναι;*

Η ανάγκη για συστημική αλλαγή και η εφικτότητά της, συνδιαλέγονται μέσα σε ένα πλαίσιο παραδοξότητας (Seyfang & Smith 2007:588). Ο Peters και οι συνεργάτες του (2011:20) εξετάζοντας τη σχέση ανάμεσα στην οικονομική κρίση και τα πρότυπα διακυβέρνησης της δημόσιας διοίκησης, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι την εποχή της κρίσης, και παρόλη την ανάγκη για ριζικές αλλαγές, ευνοούνται μάλλον οι προσαυξητικές βελτιώσεις (incremental change). Το ερώτημα που γεννάται είναι εάν η κοινωνική καινοτομία μπορεί να άρει αυτή την ακινησία (inertia) του συστήματος.

Αρκετοί ερευνητές διατείνονται ότι η κοινωνική καινοτομία μπορεί να κάμψει τις αντιστάσεις στο επίπεδο του καθεστώτος και να επιφέρει βαθύτερες αλλαγές στην κοινωνία (Jessop et al. 2013, Haxeltine et al. 2013, Moore & Westley 2011a). Διχογνωμία υπάρχει ωστόσο, για το αν η εκδήλωση κοινωνικών καινοτομιών επιφέρει σε κάθε περίπτωση συστημικές αλλαγές, ή όχι.

Οι Pel & Bauler (2014:12) επισημαίνουν ότι ο κοινωνικός μετασχηματισμός είναι ένα ενδεχόμενο, εξίσου πιθανό με την «αιχμαλωσία» της κοινωνικής καινοτομίας από το υπάρχον καθεστώς.

Σε κάθε περίπτωση, συναίνεση φαίνεται να υπάρχει γύρω από το ρυθμό της κοινωνικής αλλαγής. Ο Veit Bader (2014) παρατηρεί ότι η μετασχηματίζουσα αλλαγή δεν επέρχεται μέσα από μεγάλες επαναστάσεις αλλά είναι μια αργή διαδικασία επίμονης προσπάθειας. Αυτή η προσπάθεια είναι άλλοτε συνειδητή και ενεργοποιείται από συγκεκριμένες πολιτικές ομάδες (Bouckaert 2015:13) και άλλοτε εκτυλίσσεται φυσικά, μέσα από διαδικασίες συνεξέλιξης (co-evolution) (Kemp & Rotmans 2001, Geels 2005).

Σύμφωνα με τα πορίσματα του ερευνητικού προγράμματος TEPSIE (TEPSIE 2014a:35),

*«η **συστημική καινοτομία** ενέχει την αξιοποίηση ενός συνόλου αλληλοσυνδεδεμένων καινοτομιών, [...] με την καινοτομία να λαμβάνει χώρα τόσο στα επιμέρους τμήματα του συστήματος όσο και στους τρόπους αλληλεπίδρασής τους».*

Έχοντας λοιπόν ορίσει με αυτόν τον τρόπο τη **συστημική καινοτομία**, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι *εξ ορισμού, η ανάπτυξη ενός καινοτόμου εγχειρήματος δεν προκαλεί*

συστημική αλλαγή. Προχωρώντας την ίδια συλλογιστική ένα επίπεδο πιο πάνω, αναφέρει ότι ο **κοινωνικός μετασχηματισμός** είναι το αποτέλεσμα συνεργιών ανάμεσα σε αλλαγές στο επίπεδο των συστημάτων.

Επίσης, επισημαίνεται ότι η συστημική αλλαγή, είναι εξαιρετικά δύσκολο να επιτευχθεί τυχαία, χωρίς τη **συνειδητή κινητοποίηση προθέσεων** και στρατηγικών κοινωνικής αλλαγής. Ένα μικρό μόνο μέρος της βιβλιογραφίας έχει ασχοληθεί με την επισκόπηση των στρατηγικών που αναπτύσσονται από κοινωνικά καινοτόμα εγχειρήματα προκειμένου να επιτύχουν ευρύτερες συστημικές αλλαγές (Seyfang & Longhurst 2015, OECD 2017, Evers Ewert 2012, Moore & Westley 2011). Σε αυτές τις εργασίες καταγράφονται για παράδειγμα στρατηγικές όπως γεωγραφική και αριθμητική επέκταση, διάχυση των αρχών και αξιών των εγχειρημάτων με τη βοήθεια των κοινωνικών δικτύων, μετάδοση μιας ευρύτερης κουλτούρας αλλαγής μέσα από την αναπλαισίωση ιστοριών, αξιών και πεποιθήσεων, συνειδητές προσπάθειες αλλαγής του νομικού και πολιτικού πλαισίου, επένδυση στη μετασχηματίζουσα μάθηση, δικτύωση και συμμετοχή σε κοινότητες πρακτικής, ανίχνευση εναλλακτικών πόρων κ.α. (Moore et al. 2015, αναφέρεται στο Haxeltine et al. 2015:80).

Στο πλαίσιο της προηγούμενης συζήτησης, η αναφορά του BEPA (2011:33) διατυπώνει το ερώτημα κατά πόσο η εκδήλωση κοινωνικών καινοτομιών διαμηνύει την ύπαρξη μιας νέας λογικής παροχής υπηρεσιών που μπορεί να επιφέρει ριζικές αλλαγές στα συστήματα «ενημερίας». Το ερευνητικό πρόγραμμα WILCO, αφενός συνιστά να μην αξιολογείται η επιτυχία της κοινωνικής καινοτομίας βάσει της μετασχηματίζουσας της διάστασης διότι υπάρχουν πλήθος επιτυχημένων παραδειγμάτων και μαθημάτων στο επίπεδο των μεμονωμένων εγχειρημάτων. Αφετέρου, απαντά το ερώτημα θετικά, έχοντας διαπιστώσει ότι **μικρής κλίμακας καινοτομίες σηματοδοτούν ευρύτερες θεσμικές αλλαγές και μεταρρυθμίσεις στο σύστημα πρόνοιας.**

Στις αμέσως επόμενες παραγράφους συζητώνται τα διαφορετικά πρότυπα επέκτασης και κλιμάκωσης της κοινωνικής καινοτομίας.

2.3.3.3 Πρότυπα επέκτασης της κοινωνικής καινοτομίας

Η επέκταση της κοινωνικής καινοτομίας και η μετάφρασή της σε ευρύτερες συστημικές αλλαγές και κοινωνικό μετασχηματισμό, μπορεί να εκδηλωθεί μέσα από πρότυπα αμφισβήτησης και σύγκρουσης, συνεργασίας ή ανταγωνισμού, συγχώνευσης - αιχμαλωσίας (capture) - υποχώρησης, αφομοίωσης, συμβίωσης ή παρασιτισμού (Haxeltine et al. 2015:81). Η εμπειρική έρευνα του προγράμματος TRANSIT αποκάλυψε τα εξής πρότυπα επέκτασης (Pel et al. 2015: 21, Haxeltine et al. 2015: 34-37):

(α) **Δημιουργία «σκιάδους συστήματος»** που αναπτύσσεται παράλληλα με την επίσημη ‘οικονομία’, χωρίς να αντιμετωπίζει σοβαρούς περιορισμούς, όπως είναι για παράδειγμα η δημιουργία της εναλλακτικής οικονομίας (κοινοτικά νομίσματα,

οικοχωριά, πόλεις σε μετάβαση, εγχειρήματα περμακουλτούρας κ.λπ.). *Η επέκταση γίνεται με οργανικό τρόπο, μέσα από τη φυσική μεγέθυνση των τοπικών πρωτοβουλιών και την ανάπτυξη σχέσεων ανάμεσά τους.*

(β) **Επέκταση κλίμακας (scale-out) και ανάδυση υβριδικών μορφών**, όπου το παράλληλο σύστημα αρχίζει να σταθεροποιείται, να αναγνωρίζει την ταυτότητά του και να διεκδικεί συλλογικά την καθιέρωσή του. Η παρουσία «παραγόντων που αλλάζουν το παιχνίδι» ανοίγουν παράθυρα ευκαιρίας για τη μεταφορά της κοινωνικής καινοτομίας από το micro επίπεδο των ατομικών πρωτοβουλιών, στο meso επίπεδο της συστημικής καινοτομίας (π.χ. υιοθέτηση παράλληλων νομισμάτων από οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης ως μέσο συναλλαγής των πολιτών με το Δήμο⁴⁴) (σκιώδης θεσμοθέτηση). *Η αλληλεπίδραση ανάμεσα στα πιο ριζοσπαστικά στοιχεία της κοινωνικής καινοτομίας με το κυρίαρχο σύστημα είναι πιθανόν να οδηγήσει σε προσαρμογές και υβριδικές μορφές της κοινωνικής καινοτομίας.*

(γ) **Διαδρομή αμφισβήτησης**, όπου οι κοινωνικά καινοτομικές πρακτικές έρχονται σε σύγκρουση με το κυρίαρχο πλαίσιο και τους θεσμούς του.

(δ) **Επιβαλλόμενη διαδρομή αλλαγής**, όπου οι επίσημοι θεσμοί υιοθετούν την κοινωνική καινοτομία ως κυβερνητικό εργαλείο για την επίτευξη συγκεκριμένων στρατηγικών πολιτικών στόχων (θεσμοθέτηση της κοινωνικής καινοτομίας).

2.3.3.4 Ο ρόλος της δικτύωσης και των ενδιάμεσων οργανισμών στην επέκταση της κοινωνικής καινοτομίας

Ένα θέμα που καταλαμβάνει χώρο στις συζητήσεις για την επέκταση της κοινωνικής καινοτομίας είναι ο **ρόλος της δικτύωσης και των ενδιάμεσων οργανισμών**.

Η **εσωτερική και εξωτερική δικτύωση**, μαζί με τις διαδικασίες μάθησης και διαχείρισης των προσδοκιών είναι, σύμφωνα με τη θεωρία της Στρατηγικής Διαχείρισης Τεχνολογικών Θυλάκων⁴⁵ (Strategic Technological Niche Management) (Kemp et al. 1998, Hoogma et al. 2002, Smith 2002, Seyfang & Longhurst 2015), οι βασικοί παράγοντες που προσδιορίζουν την ικανότητα επιτυχίας και επέκτασης μιας τεχνολογίας, έξω από τα όρια του θύλακα. Οι Seyfang & Longhurst (2015) εξέτασαν μέσα από το παράδειγμα των κοινοτικών νομισμάτων, την ισχύ της θεωρίας αυτής για

⁴⁴ Χαρακτηριστικό παράδειγμα εδώ είναι το Bristol της Αγγλίας, όπου εκδίδεται το παράλληλο νόμισμα Bristol Pounds. Εκεί, οι πολίτες έχουν δικαίωμα να πληρώνουν μέρος των τοπικών φόρων σε εναλλακτικό νόμισμα.

⁴⁵ Ο **θύλακας ή θώκος (niche)** είναι μια προστατευμένη (θεσμικά) περιοχή, όπου τα καινοτόμα εγχειρήματα αναπτύσσονται χωρίς να εκτίθενται στους μηχανισμούς του ανταγωνισμού της αγοράς. Η ανάπτυξη νέων τεχνολογιών στο επίπεδο του θύλακα οδηγεί σε διαδικασίες κοινωνικής μάθησης που με την πάροδο του χρόνου μπορεί να οδηγήσουν σε μετασχηματισμό του υπάρχοντος συστήματος. Ο θύλακας μπορεί να είναι εκκολαπτήριο ιδεών ή νέων τεχνολογιών (π.χ. ηλεκτρικά αυτοκίνητα) ακόμα και εναλλακτικών παραδειγμάτων (π.χ. οικοκοινότητες) (Smith & Raven 2012).

Οι Geels & Deuten (2006:390) ασκούν κριτική στις προσεγγίσεις που εστιάζουν αποκλειστικά στο θύλακα αγνοώντας τις παραμέτρους του εξωτερικού περιβάλλοντος. Επιπρόσθετα, υποστηρίζεται (Geels 2005) ότι η ταυτόχρονη ανάλυση στο επίπεδο του καθεστώτος και του κοινωνικο-τεχνολογικού τοπίου βοηθά στην καλύτερη κατανόηση της πολυδιάστατης και πολυεπίπεδης διαδικασίας αλλαγής. Η πολυεπίπεδη προσέγγιση συζητείται στην επόμενη ενότητα.

την περίπτωση της κοινωνικής καινοτομίας από τη βάση (grassroots social innovation). Τα ευρήματά τους υποστήριξαν ότι *η εσωτερική δικτύωση ιδιαίτερα, παραμένει κρίσιμος παράγοντας και στην περίπτωση της κοινωνικής καινοτομίας.*

Η **δικτύωση**, βοηθάει στη μεταφορά χρήσιμων πληροφοριών και την αύξηση της επίγνωσης και εμπιστοσύνης των μελών του δικτύου για την καινοτομία (TEPSIE 2014a:23). Επίσης, μέσω αυτής, όπως προτείνει το μοντέλο του Berkana Institute για την αναδύομενη αλλαγή Two Loops Model⁴⁶, επιτυγχάνεται η θρέψη και αλληλοϋποστήριξη των μεμονωμένων εγχειρημάτων, η διασύνδεσή τους και η ανάδειξη του συλλογικού τους σκοπού. Χωρίς την απαραίτητη διασύνδεση, η ισχύς των μεμονωμένων εγχειρημάτων θα παραμείνει χαμηλή, δεν θα μπορέσουν να αποκτήσουν επίγνωση της κοινής τους ταυτότητας, ούτε να αναπτύξουν συλλογική φωνή.

Το ρόλο της δικτύωσης συχνά αναλαμβάνουν ενδιάμεσοι οργανισμοί⁴⁷. Οι **ενδιάμεσες οργανώσεις** (intermediary organisations) μελετήθηκαν εμπειρικά από τα ερευνητικά προγράμματα TEPSIE και TRANSIT. Η μελέτη δώδεκα ενδιάμεσων οργανισμών με διεθνή διάσταση και τοπική παρουσία⁴⁸, από το ερευνητικό πρόγραμμα TRANSIT (Jørgensen et al. 2015), παρείχε χρήσιμες πληροφορίες για τη φύση των υπηρεσιών που προσφέρουν και την επίδρασή τους στην επέκταση της κοινωνικής καινοτομίας.

Οι ενδιάμεσες οργανώσεις (π.χ. θεσμοί, ομάδες και δίκτυα) παρέχουν εκπαιδευτικές υπηρεσίες και mentoring, διασυνδέουν τις τοπικές πρωτοβουλίες, λειτουργούν ως μηχανισμοί επιρροής της κατεύθυνσης των δημόσιων πολιτικών, παρέχουν (συχνά) την ηλεκτρονική πλατφόρμα προβολής των τοπικών εγχειρημάτων, διοργανώνουν εκδηλώσεις ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης, και βοηθούν στην ανάπτυξη και επέκταση του διεθνούς δικτύου (Jørgensen et al. 2015:33).

Γίνεται λοιπόν σαφές, ότι όχι μόνο διευκολύνουν τη διαδικασία υιοθέτησης των βασικών στοιχείων της κοινωνικής καινοτομίας από τα τοπικά εγχειρήματα (Evers & Ewert 2012:19) αλλά και **διασφαλίζουν τις συνθήκες επέκτασης της κοινωνικής καινοτομίας συνολικά, δημιουργώντας το πλαίσιο δικτύωσης και συλλογικής μάθησης των εγχειρημάτων** (TEPSIE 2014a:24).

Στις επόμενες ενότητες παρουσιάζονται δύο συγγενικές θεωρίες για τον κοινωνικό μετασχηματισμό, από τις οποίες εμπνέεται το θεωρητικό πλαίσιο της παρούσας εργασίας: η πολυεπίπεδη θεώρηση της κοινωνικο-τεχνολογικής καινοτομίας και η θεωρία της μετασχηματίζουσας κοινωνικής καινοτομίας.

2.3.4 Πολυεπίπεδη θεώρηση της κοινωνικο-τεχνολογικής μετάβασης

⁴⁶ <http://berkana.org/about/our-theory-of-change/>

⁴⁷ Ένας άλλος ιδιαίτερα διαδεδομένος τρόπος δικτύωσης των μεμονωμένων εγχειρημάτων είναι οι κοινότητες πρακτικής (communities of practice).

⁴⁸ The Impact Hub, Ashoka, Time Banks, Credit Unions, RIPESS, FABLABS, Hackerspace, Living Knowledge Network, DESIS-network, Global Ecovillage Network, Transition Towns, INFORSE.

Η πολυεπίπεδη θεώρηση (multi-scalar approach) είχε καθοριστική επίδραση στο πεδίο των κοινωνικο-τεχνολογικών μεταβάσεων (Smith et al. 2010). Με τον όρο «**μετάβαση**» εννοούμε τις θεμελιώδεις αλλαγές των δομών, της κουλτούρας και των πρακτικών του κοινωνικού συστήματος (Frantzeskaki et al. 2012) προς ένα μακροχρόνιο όραμα.

ΠΛΑΙΣΙΟ 2.2 ΚΟΜΒΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΥΕΠΙΠΕΔΗ ΘΕΩΡΗΣΗ

Μετάβαση, (transition) είναι μια διεργασία συνεπιρροής των εξελίξεων στις υποπεριοχές: τεχνολογία, οικονομία, θεσμοί, συμπεριφορά, κουλτούρα, οικολογία, συστήματα αξιών κ.λπ., ενός ευρύτερου κοινωνικο-οικονομικού συστήματος. *Το σύνολο των συνδεδεμένων αλλαγών διαμορφώνει ένα πολύπλοκο δίκτυο σχέσεων πολλαπλής αιτιότητας και συνεξέλιξης των μεμονωμένων αλλαγών.*

Διαχείριση Μετάβασης (transition management) είναι μια *συλλογική, συνεργατική προσπάθεια* προς την πραγματοποίηση μιας μετάβασης, με έναν *ενέλικτο και σταδιακό τρόπο, χρησιμοποιώντας τις δυναμικές του συστήματος και κοινά οράματα*. Απαιτεί την υιοθέτηση ενός μεγάλου εύρους πολιτικών, η επιλογή των οποίων και η χρονική στιγμή υλοποίησής τους, ταιριάζει απόλυτα στις ιδιαίτερες κάθε στιγμή συνθήκες της μετάβασης. *Αφορά τη βελτίωση του συστήματος, αλλά πολύ περισσότερο την καινοτόμο αλλαγή του.*

Καινοτομία Συστήματος, (system innovation) είναι το σύνολο των αλλαγών στα κοινωνικο-τεχνολογικά συστήματα πέρα και πάνω από απλές αλλαγές στα τεχνικά τους συστατικά. Οδηγούν σε νέες διασυνδέσεις και δίκτυα, νέα γνώση, καινούριους κανόνες και ρόλους των κοινωνικών δρώντων, και κάποιες φορές σε νέες μορφές διοικητικής και πολιτικής οργάνωσης.

Πηγή: Rotmans et al., 2000, 2001

Οι Rip και Kemp (1998), ο Geels (2005) και οι Geels & Schot (2010) διακρίνουν τρία διαφορετικά επίπεδα ανάλυσης της μεταβατικής διαδικασίας, το **θύλακα** (niche), το **καθεστώς** (regime) και το **τοπίο** (landscape).

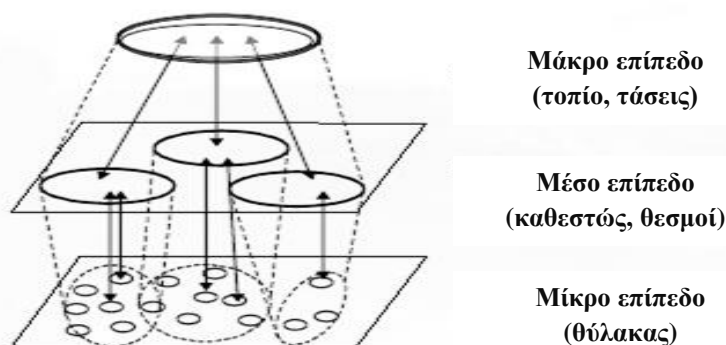
Το κοινωνικο-τεχνολογικό τοπίο (landscape), περιλαμβάνει τις μακρο-μεταβλητές ή μεταβλητές υποβάθρου, όπως είναι οι υλικές υποδομές, η πολιτική κουλτούρα, οι συμμαχίες, κοινωνικές αξίες και κοσμοθεωρίες, τα μακροοικονομικά μεγέθη, η δημογραφία και το φυσικό περιβάλλον. Αλλάζει με πολύ αργό ρυθμό και είναι *το επίπεδο εκδήλωσης των κοινωνικών μετασχηματισμών*.

Το καθεστώς (regime), εμπεριέχει τις κυρίαρχες πρακτικές, τους κανόνες και υποθέσεις που καθοδηγούν την ιδιωτική και τη δημόσια πολιτική δράση σε ένα πεδίο πολιτικής. Αποτελείται από νοητικές, κοινωνικές, οικονομικές, θεσμικές και τεχνολογικές διαδικασίες που «κλειδώνουν» το σύστημα σε μια χαραγμένη τροχιά ανάπτυξης, απωθώντας νέες και ενδεχομένως καλύτερες εναλλακτικές (Seyfang & Smith 2007:588).

Επομένως, υπάρχει η άποψη ότι άτομα και φορείς του καθεστώτος δεσμεύονται από παραδοσιακούς τρόπους σκέψης και παλιές τεχνολογίες, κι επομένως προσανατολίζουν τη συμπεριφορά τους σε δραστηριότητες που βελτιώνουν το υπάρχον σύστημα, χωρίς να το αλλάζουν ριζικά. Αντίθετα, τείνουν να εκδηλώνουν με στρατηγικό τρόπο την αντίστασή τους στην αλλαγή.

Οι θεμελιώδεις αλλαγές στο καθεστώς, σύμφωνα με την πολυεπίπεδη θεώρηση προκύπτουν όταν οι παράγοντες του πλαισίου δημιουργούν ευκαιρίες που δίνουν χώρο για την έρευνα και τον πειραματισμό με νέες τεχνολογίες και πρακτικές. Ο πειραματισμός λαμβάνει χώρα στο επίπεδο του θύλακα (βλ. υποσημείωση 45).

**ΣΧΗΜΑ 2.2 Η ΠΟΛΥΕΠΙΠΕΔΗ ΘΕΩΡΗΣΗ
ΣΤΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΩΝ ΜΕΤΑΒΑΣΕΩΝ**

Πηγή: Geeds and Kemp 2001

Η δόμηση των τριών επιπέδων και οι ιδιότητές τους έχουν αμφισβητηθεί από αρκετούς ερευνητές (Genus & Coles 2008, Rotmans & Loorbach 2010, Riddell & Westley 2013). Για παράδειγμα, ο εξωγενής χαρακτήρας της μακρο-κλίμακας του «τοπίου» (landscape) δεν αφήνει περιθώρια ερμηνείας των αλλαγών που έχουν ως σημείο εκκίνησης μεταβολές του ίδιου του πλαισίου (Riddell & Westley 2013). Οι Seyfang & Longhurst (2013) καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η χρήση της πολυεπίπεδης θεωρίας κοινωνικο-τεχνολογικών μεταβάσεων για την ανάλυση καινοτομιών με έντονα αξιολογικό και κοινωνικό χαρακτήρα, θα πρέπει να γίνεται με προσοχή, λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι το συγκεκριμένο μοντέλο αναπτύχθηκε για τη μελέτη τεχνολογικών καινοτομιών, οι οποίες εμφανίζουν πολύ διαφορετικά πρότυπα διάχυσης και μετασχηματισμού.

Σ•Ω

Η θεωρία για τη Μετασχηματίζουσα Κοινωνική Καινοτομία, που παρουσιάζεται στην επόμενη ενότητα, συγγενεύει με την πολυεπίπεδη θεώρηση των κοινωνικο-τεχνολογικών μεταβάσεων. Τα σημεία στα οποία διαφοροποιείται είναι τα ακόλουθα: (α) αμφισβητεί τη σταθερότητα της θεωρητικής δόμησης των τριών βασικών επιπέδων της πολυεπίπεδης θεώρησης. (β) υιοθετεί την οικοσυστημική προσέγγιση και τη συνεξέλιξη ως μηχανισμό αλλαγής. (γ) Τέλος, παρατηρεί έξωθεν τη διαδικασία

μετασχηματίζουσας κοινωνικής καινοτομίας και δεν ξεκινά με τη διατύπωση ενός ‘συνεκτικού οράματος για το μέλλον’.

2.3.5 Η θεωρία της Μετασχηματίζουσας Κοινωνικής Καινοτομίας

Το ερευνητικό πρόγραμμα TRANSIT-Transformative Social Innovation Theory⁴⁹ είναι το πρώτο εγχείρημα ανάπτυξης μιας θεωρίας για τη διεργασία μετάφρασης της κοινωνικής καινοτομίας σε ευρύτερο κοινωνικό μετασχηματισμό (societal transformation). Ερευνητικός του σκοπός, ήταν η εξέταση της αλληλεπίδρασης της κοινωνικής καινοτομίας, με άλλα επίπεδα αλλαγής και η διερεύνηση των σχετικών προτύπων ενδυνάμωσης και αποδυνάμωσης⁵⁰ των εμπλεκόμενων δρώντων⁵¹. Οι **πέντε αποχρώσεις της αλλαγής και της καινοτομίας** (shades of change and innovation) που διακρίνει το TRANSIT είναι οι ακόλουθες:

(1) κοινωνική καινοτομία, (2) συστημική καινοτομία, (3) αλλάζοντες το παιχνίδι παράγοντες, (4) αφηγήματα αλλαγής, (5) κοινωνικός μετασχηματισμός.

Η κοινωνική καινοτομία (social innovation): είναι αλλαγή στις κοινωνικές σχέσεις, και ενέχει τρόπους δράσης, οργάνωσης, πλαισίωσης/νοηματοδότησης και/ή μάθησης. Τα αντικείμενα της κοινωνικής καινοτομίας μπορεί να είναι ιδέες, πράγματα και/ή δραστηριότητες. (Haxel et al. 2015: 50-54)⁵²

Η συστημική καινοτομία (system innovation): είναι αλλαγή στο επίπεδο των κοινωνικών υποσυστημάτων, συμπεριλαμβανομένων θεσμών, κοινωνικών δομών και φυσικών υποδομών. (Avelino et al. 2014a: 9)

Οι αλλάζοντες το παιχνίδι παράγοντες: Είναι οι μακρο-εξελίξεις που γίνονται αντιληπτές να αλλάζουν το παιχνίδι (κανόνες, πεδία, παίχτες) της κοινωνικής αλληλεπίδρασης.⁵³ (Avelino et al. 2014a: 9)

⁴⁹ Το διεθνές ερευνητικό πρόγραμμα TRANSIT (www.transitsocialinnovation.eu) ξεκίνησε το 2014 και ολοκληρώθηκε το 2017. Τόσο η θεματική και η στοχοθεσία του, όσο η μεθοδολογία και τα πρότυπα οργάνωσης του ίδιου του project εμφανίζουν καινοτομικά στοιχεία. Για παράδειγμα, διοργανώθηκαν επιστημονικές συναντήσεις με την αξιοποίηση καινοτόμων εργαλείων διαλόγου, ανοίγοντας με αυτόν τον τρόπο την κοινωνική καινοτομία στην επιστημονική έρευνα, και δημιουργήθηκαν εκπαιδευτικά εργαλεία με σκοπό την υποστήριξη της ανάπτυξης κοινωνικών καινοτομιών με υψηλή μετασχηματίζουσα ικανότητα (μετασχηματίζουσα επιστήμη).

Η εμπειρική έρευνα του TRANSIT αποτελείται από δύο μέρη, την έρευνα ερωτηματολογίου σε 200 τοπικές πρωτοβουλίες κοινωνικής καινοτομίας και τη σε βάθος μελέτη είκοσι περιπτώσεων διεθνών δικτύων που δραστηριοποιούνται σε πεδία όπως αγροτική παραγωγή, ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, κοινωνική οικονομία, κοινοτικά νομίσματα και που προέρχονται από διαφορετικούς τομείς της κοινωνίας (κοινότητα, δημόσιος τομέας, αγορά) σε Ευρώπη και Λατινική Αμερική.

⁵⁰ Ως παράγοντες ενδυνάμωσης και αποδυνάμωσης, το νοητικό πλαίσιο του TRANSIT αναγνωρίζει τη διακυβέρνηση, την κοινωνική μάθηση, την πρόσβαση σε πόρους (χρηματοδότηση) και την παρακολούθηση.

⁵¹ Οι εμπλεκόμενοι ρόλοι, δομούνται σε τρία ένθετα επίπεδα, τα διεθνή δίκτυα κοινωνικής καινοτομίας, τους ενδιάμεσους οργανισμούς και τα άτομα.

⁵² Ο αρχικός ορισμός στο Avelino et al. (2014a:19) όριζε την κοινωνική καινοτομία σε συνάρτηση με την καινοτομικότητα στο επίπεδο των κοινωνικών πρακτικών και όχι τις κοινωνικές σχέσεις.

⁵³ Οι αλλάζοντες το παιχνίδι παράγοντες μπορεί να έχουν μακροχρόνιο ή πιο βραχυχρόνιο χαρακτήρα. Επίσης η σημασία τους δομείται κοινωνικά και άρα έχουν υποκειμενική φύση, σε αντίθεση με την έννοια

Τα αφηγήματα αλλαγής: είναι «λόγοι» (discourses) για την αλλαγή και την καινοτομία, π.χ. σύνολα ιδεών, εννοιών, μεταφορές, ή/και ιστορίες αλλαγής και καινοτομίας. (Avelino et al. 2014a: 9)

Κοινωνικός μετασχηματισμός: είναι η *θεμελιώδης και επίμονη αλλαγή στην κοινωνία*, που διαπερνά και ξεπερνά τα κοινωνικά υποσυστήματα και περιλαμβάνει ταυτόχρονες αλλαγές σε πολλές διαστάσεις.⁵⁴ (Avelino et al. 2014a: 9)

Ένα βασικό στοιχείο του τρόπου με τον οποίο απεικονίζονται οι διαφορετικές αποχρώσεις της αλλαγής στο νοητικό χάρτη της Flor Avelino και των συνεργατών της (2014) είναι ότι η αλλαγή μπορεί να προκύψει σε οποιοδήποτε επίπεδο, και επιπλέον δεν υπάρχουν ενδογενείς και εξωγενείς μεταβλητές. **«Ο κοινωνικός μετασχηματισμός είναι το αποτέλεσμα συγκεκριμένων προτύπων αλληλεπίδρασης ανάμεσα στην κοινωνική καινοτομία, τη συστημική καινοτομία, τους παράγοντες που αλλάζουν το παιχνίδι και τα αφηγήματα αλλαγής.»** (Avelino et al. 2014:5).

του τοπίου (landscape) που αναπτύχθηκε στην ενότητα 2.3.5, η οποία περιγράφεται με αντικειμενικό τρόπο. Επίσης, αντίθετα με την Πολυεπίπεδη Θεώρηση στην αλλαγή, η μακρο-μεταβλητή των παραγόντων που αλλάζουν το παιχνίδι μπορεί να έχει εξωγενή ή ενδογενή χαρακτήρα και ως εκ τούτου, περιλαμβάνει πολλά φαινόμενα, όπως δημογραφικές εξελίξεις (γήρανση πληθυσμού, μεταναστευτικά ρεύματα), οικολογικά φαινόμενα (κλιματική αλλαγή), κοινωνικο-τεχνολογικές επαναστάσεις (πληροφορική και διαδίκτυο), ανάπτυξη κοινωνικών κινημάτων (π.χ. Occupy Movement), κοινωνικο-πολιτικές αλλαγές (οικονομική κρίση) κ.α. (Avelino et al. 2014a).

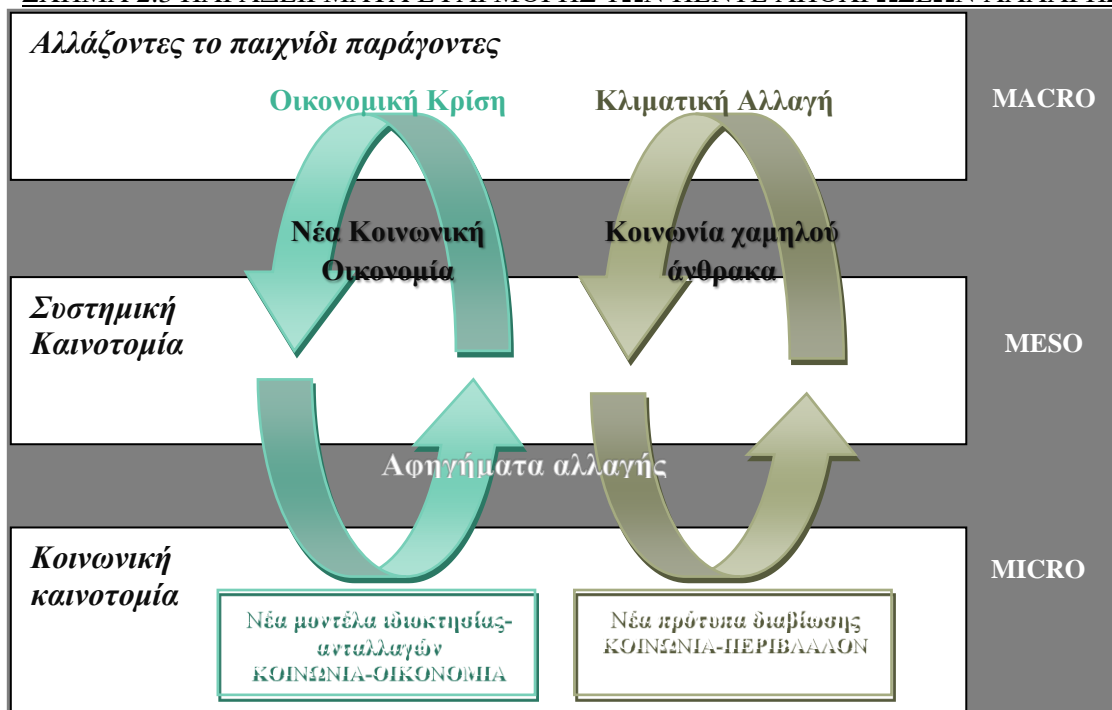
Για μια πληρέστερη εικόνα της θεωρητικής εφαρμογής της έννοιας των παραγόντων που αλλάζουν το παιχνίδι σε διαφορετικά πλαίσια, βλ. (Avelino et al. 2014b).

⁵⁴ Ο ορισμός του Haxeltine και των συνεργατών του, επίσης ερευνητών του TRANSIT, προσεγγίζει τη μετασχηματίζουσα αλλαγή στο επίπεδο των κοινωνικών υποσυστημάτων και όχι την κοινωνία συνολικά (Haxeltine et al. 2015: 28-29). Επίσης, ταιριάζει στις προδιαγραφές της Frances Westley σύμφωνα με την οποία, μια αλλαγή έχει μετασχηματίζοντα χαρακτήρα εφόσον επιφέρει *αλλαγές στην εξουσία, τη ροή των πόρων, τις βασικές πρακτικές, τα συστήματα αξιών και τους κανόνες του συστήματος* (2015: 62).

Ο κοινωνικός μετασχηματισμός μπορεί να θεωρηθεί και ως παράγοντας που αλλάζει το παιχνίδι, αλλά το αντίστροφο δεν ισχύει απαραίτητα. Σε παρόμοιο πνεύμα κινείται και ο ορισμός του Social Transformation Project, (www.stproject.org) που βλέπει τον κοινωνικό μετασχηματισμό να επιφέρει βαθιές και θεμελιώδεις αλλαγές στη φύση της κοινωνίας.

Ο τρόπος με τον οποίο συνδέονται οι «πέντε αποχρώσεις αλλαγής» στη θεωρία για τη Μετασχηματίζουσα Κοινωνική Καινοτομία φαίνεται στο Σχήμα 2.3.

ΣΧΗΜΑ 2.3 ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΩΝ ΠΕΝΤΕ ΑΠΟΧΡΩΣΕΩΝ ΑΛΛΑΓΗΣ

Πηγή: *Ιδία. Επεξεργασία από TRANSIT -Avelino et al. 2014a*⁵⁵

Αλλάζοντες το παιχνίδι παράγοντες, όπως είναι η οικονομική κρίση, η κλιματική αλλαγή και η τεχνολογική επανάσταση, *επηρεάζουν μέσω των αφηγημάτων αλλαγής τη συστημική καινοτομία* σε τομείς όπως η υγεία και η κοινωνική πρόνοια, η διατροφή και η γεωργία, η ενέργεια, μεταφορές, η διαχείριση των υδάτινων πόρων και η οικονομία.

Οι παράγοντες που αλλάζουν το παιχνίδι *μπορεί να δράσουν καταλυτικά στην εκκίνηση της κοινωνικής καινοτομίας*, να έχουν ενδυναμωτικό και διευκολυντικό ρόλο, να δημιουργήσουν κλίμα αποδοχής του καινοτόμου εγχειρήματος και να ενισχύσουν την επίγνωση για την υπάρχουσα κατάσταση *τεκμηριώνοντας την ανάγκη αλλαγής* (Jørgensen et al. 2015: 51-52).

Τα αφηγήματα αλλαγής, ως λόγοι για την αλλαγή και την καινοτομία, παρουσιάζουν μέσα από εικόνες και λέξεις τον τρόπο με τον οποίο 'πιστεύουν' τα εγχειρήματα ότι μπορούν να αλλάξουν την κοινωνική πραγματικότητα. Σημειώνεται ότι *η ίδια η έννοια «κοινωνική καινοτομία» μπορεί να είναι ένα αφήγημα αλλαγής που σύμφωνα με τον Erik Paredis (2014), συγκεντρώνει διάσπαρτες «αντι-ηγεμονικές δυνάμεις»* (αναφέρεται στο Pel & Bauler 2014:11).

⁵⁵ Σε αυτό το σχήμα, η κοινωνική καινοτομία αντιστοιχεί στη μικρο-κλίμακα, η συστημική καινοτομία στη μεσο-κλίμακα και οι αλλάζοντες το παιχνίδι παράγοντες είναι στοιχεία της μακρο-κλίμακας. Τέλος, τα αφηγήματα αλλαγής φαίνεται να έχουν καθοριστικό ρόλο στη μεταφορά μηνυμάτων και τη διαμόρφωση της «υπερδομής» μεταξύ των διαφορετικών επιπέδων.

Αναλυτικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι προτάσεις του Rolf Reissig (2014:53-54 αναφέρεται στο Haxeltine et al. 2015:64) για τον **κοινωνικό μετασχηματισμό**, τον οποίο θεωρεί ως μια ειδική μορφή κοινωνικής αλλαγής:

ΠΛΑΙΣΙΟ 2.3 ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΥ

- Ο μετασχηματισμός είναι μια διαδικασία καταστροφής που ακολουθείται από την οικοδόμηση μιας νέας κοινωνικής τάξης.
- Είναι πολυδιάστατος και αφορά το επίπεδο των δομών, των θεσμών, της κουλτούρας και των προτύπων ζωής.
- Επηρεάζεται από μακροχρόνιες συνειδητές προσπάθειες αλλαγής καθώς και από ακούσιες εξελικτικές κοινωνικές διεργασίες.
- Συνήθως εγείρεται από εσωτερικά αίτια (συγκρούσεις, κρίσεις, προστριβές ανάμεσα στα επιμέρους συστατικά του συστήματος). Μπορεί να προκληθεί και από εξωτερικά αίτια (π.χ. φυσική καταστροφή).
- Έχει διαφορετικές μορφές και πρότυπα εκδήλωσης και εκτυλίσσεται σε ποικίλες χρονικές κλίμακες.
- Η τελική έκβαση της μετασχηματίζουσας διεργασίας δεν μπορεί να είναι εκ των προτέρων γνωστή.
- Κατά τη διαδικασία μετασχηματισμού αναδύονται νέοι σημαντικοί δρώντες που είναι φορείς του αναδυόμενου νέου αναπτυξιακού προτύπου.

Πηγή: Rolf Reissig (2014:53-54)

Από μια γενικότερη φιλοσοφική σκοπιά στον κοινωνικό μετασχηματισμό, τίθεται το ερώτημα «**Από πού ξεκινάει η αλλαγή;**». Ξεκινάμε αλλάζοντας τις δομές (θεσμούς, οργανισμούς, νομοθεσία) και ακολούθως αναμένουμε αλλαγές στο επίπεδο της κουλτούρας και των κοινωνικών πρακτικών; Ή μήπως πρώτα επιδιώκουμε την αλλαγή της υπερδομής, των αξιών, των ιδεών και της κουλτούρας, και μέσα από τη δημιουργία ενός δεκτικού στην αλλαγή πλαισίου, προωθούμε αλλαγές στο επίπεδο των δομών και πρακτικών; (Bouckaert 2015:10)

Τα μεθοδολογικά και θεωρητικά κείμενα του TRANSIT θεμελίωσαν τη διαδικαστική/σχεσιακή προσέγγιση του Προγράμματος, στη βάση της θεωρία των Chilvers & Longhurst (2015). Η θεωρία αυτή υιοθετεί ένα σχεσιακό συνεξελικτικό πλαίσιο ανάλυσης (relational co-evolutionary framing) τεσσάρων γενικών διαστάσεων εκδήλωσης της κοινωνικής καινοτομίας, την οργάνωση (organisation), τη γνώση (knowledge), τη δράση (practice) και τη (γνωστική) πλαισίωση (framing).

Το **κοινωνικό πλαίσιο**, σε αυτή την εκδοχή της θεωρίας μετασχηματίζουσας κοινωνικής καινοτομίας ορίζεται ως το σύνολο των παραγόντων του πλαισίου εντός του οποίου λαμβάνει χώρα η κοινωνική καινοτομία (και οι κοινωνικά καινοτόμες πρωτοβουλίες), συμπεριλαμβανομένων (i) των κατεστημένων θεσμών και δομών, (ii) των σχετιζόμενων με την κοινωνική καινοτομία δρώντων και δικτύων, (iii) και τις

ευρύτερες κοινωνικές συνθήκες πλαισίου. Οι «κατεστημένοι /κυρίαρχοι θεσμοί» (τυπικοί και άτυποι) διαμορφώνουν και περιορίζουν την κοινωνική καινοτομία αλλά και επηρεάζονται (έως και αντικαθίστανται) από αυτήν (Haxeltine 2015:21).

Το ερευνητικό πρόγραμμα TRANSIT υιοθετεί την αρχή της συνεξέλιξης (co-evolution) για να εξηγήσει τη δυναμική που αναπτύσσεται ανάμεσα στις διαφορετικές διαδρομές μετασχηματίζουσας αλλαγής. Σύμφωνα με τον Haxeltine (2015: 33), η συνεξέλιξη είναι μια ειδική μορφή αλληλεξάρτησης που συμβαίνει όταν *οι τρόποι ανάπτυξης διαφορετικών υποσυστημάτων αλληλοεπηρεάζονται αλλά και διατηρούν μερικώς την αυτονομία τους.*

2.3.6 Συμπεράσματα

Στην ενότητα 2.3, τεκμηριώθηκε η αναγκαιότητα για αλλαγές ανώτερης τάξης και συζητήθηκε ο ρόλος της κοινωνικής καινοτομίας στην παραγωγή ευρύτερων κοινωνικών αλλαγών. Σημειώθηκε ότι η αποδεδειγμένη ικανότητα των κοινωνικά καινοτόμων εγχειρημάτων να παράγουν εναλλακτικές λύσεις με υψηλή αποτελεσματικότητα σε μικρή κλίμακα δεν μεταφράζεται αυτόματα σε ευρύτερες συστημικές αλλαγές. Ακινήσιες του συστήματος που οφείλονται σε εξαρτήσεις διαδρομής («πεπατημένη», path dependency) και τις παγιωμένες κοσμοαντιλήψεις που μοιράζεται η κοινωνία, επιβραδύνουν ή εμποδίζουν τη διεργασία κοινωνικού μετασχηματισμού.

Ακόμη, παρουσιάστηκαν, γραμμικά και μη, μοντέλα αποτύπωσης του κύκλου ζωής της κοινωνικής καινοτομίας και τα διαφορετικά πρότυπα επέκτασής της, καθώς και οι δύο σημαντικότερες μέχρι σήμερα προσεγγίσεις στη μελέτη της μετασχηματίζουσας διάστασης της κοινωνικής καινοτομίας, η πολυεπίπεδη θεώρηση των κοινωνικο-τεχνολογικών μεταβάσεων και η θεωρία για την μετασχηματίζουσα κοινωνική καινοτομία. Εκτέθηκαν οι βασικές τους έννοιες, οι ομοιότητες και διαφορές τους, και η συμβολή τους στην καλύτερη κατανόηση και καθοδήγηση της διεργασίας επέκτασης της κοινωνικής καινοτομίας.

Η κοινωνική καινοτομία χρειάζεται να ξεπεράσει παραδοξότητες όπως είναι η χαμηλή εφικτότητα υλοποίησής της σε περιόδους κρίσης, όταν δηλαδή είναι περισσότερο απαραίτητη, και η επέκταση και καθιέρωσή της χωρίς να αιχμαλωτιστεί από τα υπάρχοντα συστήματα θεσμών.

Μεταξύ των συνθηκών που καταγράφονται στη βιβλιογραφία ότι διευκολύνουν τη διεργασία επέκτασης της κοινωνικής καινοτομίας και τη συστημική αλλαγή, είναι η συνειδητή κινητοποίηση προθέσεων και στρατηγικών κοινωνικής αλλαγής και η ύπαρξη βιώσιμων οραμάτων. Η εσωτερική και εξωτερική δικτύωση των κοινωνικά καινοτόμων εγχειρημάτων με άλλα εγχειρήματα και επίσημους θεσμούς είναι μια ειδικότερη συνθήκη που δημιουργεί την απαραίτητη για την ανάδυση ενός νέου συστήματος, διασύνδεση.

Ένας καινούριος οργανωσιακός ρόλος που ανακύπτει είναι οι ενδιάμεσοι οργανισμοί, αποστολή των οποίων είναι η διευκόλυνση της επικοινωνίας ανάμεσα στα εγχειρήματα και τους επίσημους θεσμούς, η εκπαίδευση σε νέες απαραίτητες δεξιότητες, η προβολή και η τεχνολογική υποστήριξη της κοινωνικής καινοτομίας.

Η αποδοχή της κοινωνικής καινοτομίας από την κοινωνία και η θετική στάση των οργανισμών του δημόσιου τομέα έχουν καθοριστική επίδραση στην επέκτασή της στα ευρύτερα κοινωνικά υποσυστήματα. Οι ιδιαίτεροι ρόλοι με τους οποίους μπορεί να συνδράμει την κοινωνική καινοτομία το κράτος, και οι οργανισμοί της τοπικής αυτοδιοίκησης ειδικότερα, καθώς και η απαίτηση για νέα σχήματα και πρότυπα διακυβέρνησης, συζητώνται στην επόμενη ενότητα.

2.4 Κοινωνική Καινοτομία στην τοπική διακυβέρνηση

“Ο κόσμος χρειάζεται περισσότερη κοινωνική καινοτομία -και έτσι όλοι όσοι φιλοδοξούν να επιλύσουν τα πιο δύσκολα προβλήματα του κόσμου... πρέπει να εγκαταλείψουν τα παλιά πρότυπα απομόνωσης, πατερναλισμού και ανταγωνισμού και να επιδιώξουν να κατανοήσουν, να αγκαλιάσουν και να ενεργοποιήσουν δια-τομεακές δυναμικές για να βρουν νέους τρόπους δημιουργίας κοινωνικής αξίας.” (Phills et al. 2008:43)

2.4.1 Εισαγωγή

Αναφερθήκαμε στον καταλυτικό ρόλο του κράτους στην ανάπτυξη κοινωνικών καινοτομιών και πολύ περισσότερο, τη μετάφρασή τους σε ευρύτερο μετασχηματισμό της κοινωνίας (BEPA 2011:16). Η αποτελεσματική διαχείριση της κοινωνικής καινοτομίας, προϋποθέτει την ανάληψη νέων ρόλων από τους οργανισμούς του δημόσιου τομέα και την τοπική αυτοδιοίκηση (Lauritzen 2013), τη διευρυμένη συμμετοχή φορέων και πολιτών στις διαδικασίες λήψεως αποφάσεων (Davies & Simon 2013, Daglio et al. 2015: 30-35, World Bank and ENoLL 2015) και την παροχή υπηρεσιών (Bovaird 2007), τη διευκόλυνση της ανάληψης πρωτοβουλιών από τους φορείς του κοινωνικού, του κοινοτικού και του ιδιωτικού τομέα και την ανάπτυξη δεξιοτήτων διακυβέρνησης των οριζόντιων δικτύων συνεργασίας.

Η οργανωσιακή προσέγγιση στην κοινωνική καινοτομία εξετάζει τις συνθήκες της αποτελεσματικής της διαχείρισης στο επίπεδο του εγχειρήματος, ωστόσο ελάχιστα γνωρίζουμε για το ρόλο του κράτους στη διαδικασία κοινωνικής καινοτομίας και ιδιαίτερα στην εξωτερική της διακυβέρνηση, και αντιστρόφως για την επίδραση της κοινωνικής καινοτομίας στα δημόσια συστήματα διακυβέρνησης (TEPSIE 2014a:38).

Στην ενότητα αυτή, παρουσιάζονται, επιστημονικές αναφορές στη δημόσια κοινωνική καινοτομία και οι σημαντικότερες πηγές από το πεδίο της διακυβέρνησης. Εξετάζονται οι παράγοντες που επηρεάζουν την καινοτομικότητα των οργανισμών του δημοσίου και της τοπικής αυτοδιοίκησης, παρουσιάζονται τα χαρακτηριστικά της δικτυακής

διακυβέρνησης και η θεωρία για τη μεταδιακυβέρνηση των δικτύων συνεργασίας και αναλύεται η διαλεκτική σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στην κοινωνική καινοτομία και τη θεσμοθέτησή της. Τέλος, συζητώνται ο ιδιαίτερος ρόλος της ενεργούς συμμετοχής των πολιτών και του κοινωνικού κεφαλαίου στη διαδικασία κοινωνικής καινοτομίας.

2.4.2 Δημόσιος τομέας και κοινωνική καινοτομία

Κοινή είναι η θέση ότι *ο δημόσιος τομέας παίζει σημαντικό ρόλο στην προώθηση και υποστήριξη της κοινωνικής καινοτομίας*, (α) ως αποδέκτης της καινοτομίας, (β) ως συνδημιουργός-φορέας, και (γ) ως ρυθμιστής του τοπίου (TEPSIE, WILCO, LIPSE, BEPA 2011:16).

Στην ακαδημαϊκή λογοτεχνία, συναντάται ωστόσο και η αντίθετη άποψη, δηλαδή ότι *η κοινωνική καινοτομία είναι μια «δραστηριότητα πέρα από το κράτος»* (Pel & Bauler 2014:30), στο σκεπτικό ότι περιλαμβάνει εκδηλώσεις κοινωνικών κινήματων που κινούνται είτε στη σκιά του κράτους, είτε εναντιωματικά προς αυτό (Swyngeudouw 2005). Άλλοι συγγραφείς, ισχυρίζονται ότι η εμπλοκή των δημόσιων θεσμών στη διαδικασία καινοτομίας είναι ανεπιθύμητη, επειδή οι αγορές αυτορυθμίζονται μόνες τους (Lane et al. 2009:114). Σε παρόμοιο πνεύμα αλλά από άλλη σκοπιά, ο Christian Bason (2010:151) συγγραφέας του βιβλίου *Leading Public Sector Innovation* και πρώην στέλεχος του Δανέζικου MindLab, τονίζει ότι *οι πολίτες «είναι οι ειδικοί στις ζωές τους και κανείς –μα κανείς– άλλος δεν πρέπει να διεκδικεί αυτόν το ρόλο»*. Ακόμα, έχει θεωρηθεί ότι *η κρατική παρέμβαση υποβαθμίζει την αυτονομία των ενώσεων της κοινωνίας των πολιτών* (MacCallum et al 2009, The Young Foundation 2010).

Οι Evers & Ewert (2012:20-21) υποστηρίζουν ότι ο σκεπτικισμός που επικρατεί σήμερα για το ρόλο του κράτους στην κοινωνική καινοτομία, σε βάθος χρόνου δεν μπορεί να είναι βάσιμος. Ιδιαίτερα οι κοινωνικές καινοτομίες που αφορούν την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών, χρειάζονται την κρατική υποστήριξη (TEPSIE 2014a:34) και άρα δεν θα έπρεπε το κράτος να μείνει αποκλεισμένο από αυτή τη διαδικασία.

2.4.2.1 Καινοτομική ικανότητα του δημόσιου τομέα: Δημόσια κοινωνική καινοτομία

Οι δημόσιοι οργανισμοί μπορεί να εμπλέκονται άμεσα στη διαδικασία κοινωνικής καινοτομίας, συμμετέχοντας σε καινοτομικά σχήματα και αναλαμβάνοντας ενεργό ρόλο στην ανάπτυξη και υιοθέτησή της (Daglio et al. 2015). Ωστόσο, κοινή είναι η πεποίθηση ότι *η καινοτομική ικανότητα του δημόσιου τομέα χρειάζεται ενίσχυση* (Lewis & Ricard 2014:2).

Η θέση αυτή τεκμηριώνεται από την παρουσία των κάτωθι συνθηκών που ανέπτυξαν οι Macmillan & Cain 2010 (αναφέρεται στο Sørensen & Torfing 2014:4): (α) *την ανάγκη για ανταπόκριση στα αυξημένα αιτήματα των πολιτών υπό το καθεστώς των δημοσιονομικών περιορισμών και το αίτημα για αποδοτικότερη παροχή δημόσιων υπηρεσιών* (Hood 2010), (β) *το αίτημα επίλυσης δύσκολων προβλημάτων (wicked*

problems) με υψηλό βαθμό πολυπλοκότητας (Kooiman 2003, Van Bueren et al. 2003), (γ) τα κενά υλοποίησης των σχεδιαζόμενων δημόσιων πολιτικών (*policy implementation gap*) (Pressman & Wildavsky 1973) και (δ) τον κακό σχεδιασμό πολιτικών που δε λαμβάνουν υπόψη το σύνολο των παραγόντων γύρω από τα υπό ρύθμιση θέματα και την εφικτότητα υλοποίησης των ρυθμίσεων.

Οι Sørensen & Torfing 2014:2-4 παρουσιάζουν τις ακόλουθες μορφές δημόσιας καινοτομίας, ανάλογα με τη φύση της αναγκαιότητας, στη βάση της κατηγοριοποίησης των Macmillan & Cain (2010).

**ΠΙΝΑΚΑΣ 2.1 ΔΟΜΙΚΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ
& ΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΕΣ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΕΣ**

Δομικές Προκλήσεις	Δημόσια καινοτομία
Οικονομική κρίση	Καινοτομία στις δημόσιες υπηρεσίες
Δυσεπίλυτα προβλήματα	Καινοτομία στις πολιτικές
Προβλήματα υλοποίησης	Καινοτομία στις διαδικασίες σχεδιασμού και λήψης πολιτικών αποφάσεων και στα οργανωτικά πρότυπα
Υψηλή πολυπλοκότητα	Συστημική καινοτομία

Πηγή: Sørensen & Torfing 2014:2-4

Η δημόσια καινοτομία συνήθως ορίζεται σε αντιδιαστολή με την ιδιωτική καινοτομία, έχοντας ως κριτήριο τον φορέα της καινοτομίας. Δηλαδή, *αν μια καινοτομία αναδύεται ή υλοποιείται από οργανισμούς του δημόσιου τομέα, καλείται **δημόσια καινοτομία***. Οι Sørensen & Torfing (2014:3) θεωρούν επιπρόσθετα ότι η δημόσια καινοτομία διαφοροποιείται από την ιδιωτική, επειδή η πρώτη, αφορά κυρίως το σχεδιασμό, την υλοποίηση και διάχυση νέων πολιτικών και υπηρεσιών, ενώ η δεύτερη, την παραγωγή νέων προϊόντων. Θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε τη δημόσια κοινωνική καινοτομία, ως μια υποκατηγορία της δημόσιας καινοτομίας. Ωστόσο, **έχοντας υπόψη την ανάλυση που αναπτύχθηκε στην ενότητα 2.2, συνειδητοποιούμε ότι οι διαστάσεις της διαδικασίας και της ενδυνάμωσης, θα τείνουν να προκαλέσουν ουσιαστικές αλλαγές στον τρόπο εργασίας του δημόσιου τομέα, κατά τη διαδικασία κοινωνικής καινοτομίας.**

Οι παράγοντες που σύμφωνα με τους Garud & Karnøe (2001, αναφέρεται στο Lewis & Ricard⁵⁶ 2014:2) επηρεάζουν, θετικά ή αρνητικά, τη δημόσια καινοτομία είναι η *παγίωση συγκεκριμένων ικανοτήτων* κατά την εκπλήρωση του δημόσιου διοικητικού και πολιτικού έργου (Barney 2001), η *ριζική ρήξη που επιφέρει η καινοτομία με τις υπάρχουσες πρακτικές και πολιτικές* (Osborne & Brown 2011) και η *μάχη αρμοδιοτήτων* ανάμεσα στη χάραξη νέων διαδρομών και την εξάρτηση διαδρομής⁵⁷ (path

⁵⁶ <http://www.lipse.org/>

Οι Lewis & Ricard είναι μέλη της ερευνητικής ομάδας του προγράμματος LIPSE - Learning from Innovation in Public Sector Environments, σκοπός του οποίου ήταν η ανίχνευση των κινητήριων δυνάμεων και των εμποδίων στη δημόσια καινοτομία. Το πρόγραμμα χρηματοδοτήθηκε από το FP7, υλοποιήθηκε με τη συνεργασία δώδεκα πανεπιστημίων σε έντεκα χώρες και συντονίστηκε από το Erasmus University Rotterdam. Το πρότζεκτ ξεκίνησε στις αρχές του 2013 και ολοκληρώθηκε στα τέλη του 2017.

⁵⁷ Η έννοια της «εξάρτησης διαδρομής» (path dependence) προέρχεται από το χώρο της θεωρίας του χάους και εδώ χρησιμοποιείται για να εκφράσει τεχνολογικά και θεσμικά «μπλοκαρίσματα» (lock-in) σε

dependency) (Steinmo & Thelen 1992). Σε αντιπαραβολή με τον ιδιωτικό τομέα, τα πρότυπα δημόσιας διακυβέρνησης παρουσιάζουν ακόμα βαθύτερα χαραγμένες διαδρομές, διότι στηρίζονται σε θεσμούς που αποσκοπούν στην προστασία και τη διατήρηση του καθεστώτος (Pierson 2000, αναφέρεται στο Peters et al. 2011:16)⁵⁸.

Από την άλλη πλευρά, *καταλυτικά υποστηρίζουν τη δημόσια καινοτομία, η διασύνδεση και η συνεργασία*. Σύμφωνα με τους Osborne & Gaebler (1993), οι μεταρρυθμίσεις του Νέου Δημόσιου Μάνατζμεντ⁵⁹ (New Public Management) εμπειρεύχον τις πρώτες προσπάθειες εκκόλαψης της δημόσιας καινοτομίας. Μια νεότερη διοικητική τάση, καθοδηγεί τη δημόσια καινοτομία, μέσα από το *πεδίο της συνεργατικής πολιτικής και τη δικτυακή διακυβέρνηση* (interactive governance) (Bevir & Rhodes 2001, Καρκατσούλης 2004, Torfing 2012).

Με τις συνθήκες ανάπτυξης συνεργατικών σχημάτων δημόσιας καινοτομίας και τις θεωρίες διερεύνησής τους ασχολήθηκαν επισταμένα οι καθηγητές Eva Sørensen και Jacob Torfing (2011, 2013). Το επιστημονικό ρεύμα που σύμφωνα με τους ίδιους (2014: 4) εστιάζει στην *συνεργασία*, έχει τις ρίζες του, τόσο σε θεωρίες για την καινοτομία στον ιδιωτικό τομέα (Lundvall 1985, Teece 1992, Edquist & Hommen 1999), όσο και σε θεωρίες της διακυβέρνησης (Borins 2001, 2014, Hartley 2005, Nambisan 2008, Bommet 2010, Hartling et al. 2013).

Ο Bommet (2010) υποστηρίζει ότι η «συνεργατική καινοτομία στο δημόσιο τομέα» (collaborative innovation in the public sector) ανοίγει τον κύκλο καινοτομίας σε περισσότερους δρώντες και τομείς, ξεπερνά πολιτισμικά εμπόδια και δημιουργεί ευρεία κοινωνικο-πολιτική υποστήριξη. Επίσης, η συνεργασία διαφορετικών ατόμων και φορέων διευκολύνει νέους τρόπους νοηματοδότησης των πολιτικών προβλημάτων, βοηθάει στην ανάπτυξη νέων ιδεών, εμπλουτίζει τις προτεινόμενες εναλλακτικές και

λιγότερο επιθυμητές συνθήκες. Τα μη-γραμμικά μοντέλα της θεωρίας του χάους είναι ιδιαίτερα ευαίσθητα στις αρχικές συνθήκες. Μικρά και ανεπαίσθητα γεγονότα-ελκυστές (attractors) είναι αρκετά για να καθορίσουν και να εγκλωβίσουν/ή και να απογειώσουν ολόκληρο το σύστημα (Berkhout, 2002). Οι Liebowitz S. and E. Margolis (1995), αναφέρουν ότι η εξάρτηση διαδρομής έχει τρία επίπεδα. Στο πρώτο, η εξάρτηση οδηγεί σε ένα άριστο αποτέλεσμα, στο δεύτερο η εξάρτηση οδηγεί σε ανεπιθύμητο αποτέλεσμα αλλά η διαδρομή επιδέχεται διορθώσεις, και στην τρίτη περίπτωση, οδηγεί σε ανεπιθύμητο αποτέλεσμα, το οποίο όμως δεν μπορεί να διορθωθεί μέσω της συγκεκριμένης διαδρομής. Το μεγαλύτερο μέρος της βιβλιογραφίας για την εξάρτηση διαδρομής, αναφέρεται στο τρίτο επίπεδο. Στη βιολογία, η έννοια της εξάρτησης διαδρομής αποδίδεται με τον όρο “contingency” και αφορά τη μη αναστρέψιμη πορεία ενός οργανισμού μέσω της φυσικής επιλογής.

Η φράση του “lock-in by historical events” (Arthur, 1989), στην πραγματικότητα αφορά είτε στον εγκλωβισμό σε μια αρνητική κατάσταση, είτε στην αδυναμία εκμετάλλευσης μιας θετικής κατάστασης (Liebowitz S. and E. Margolis, 1999).

⁵⁸ Αναλυτικότερα, οι παρεμποδιστικοί παράγοντες στην κοινωνική καινοτομία που σχετίζονται με τη φύση του δημόσιου τομέα, παρουσιάζονται στην ενότητα 2.5.1

⁵⁹ Συστατικά στοιχεία εφαρμογής του Νέου Δημόσιου Μάνατζμεντ ήταν η μεταβίβαση αρμοδιοτήτων σε κατώτερα διοικητικά επίπεδα, η εντολή της παροχής υπηρεσιών δημόσιου συμφέροντος σε φορείς του ιδιωτικού τομέα και η εφαρμογή αρχών οργάνωσης και διοίκησης των επιχειρήσεων στον δημόσιο τομέα (Politt & Bouckaert 2004). Τα κίνητρα πίσω από αυτή τη μορφή διοικητικών μεταρρυθμίσεων ήταν η αύξηση της οικονομικής αποδοτικότητας και η εξοικονόμηση πόρων, καθώς και η «διοικητική αναβάθμιση των κρατών μελών της ΕΕ, στα πλαίσια των ευρωπαϊκών αντιλήψεων σε σχέση με το κράτος, την πολιτική και τη διοίκηση» (Ridley 1996:16-29 αναφέρεται στο Κτιστάκη 2014:90).

επιτυγχάνει μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα κατά την υλοποίηση και τη διάχυση της καινοτομίας (Sørensen και Torfing 2011).

Κοινός τόπος των θεωριών της διακυβέρνησης είναι η θέση ότι ***η οργανωτική μορφή των δικτύων διακυβέρνησης είναι ένα ιδιαίτερα εννοϊκό περιβάλλον καλλιέργειας της συνεργατικής καινοτομίας*** (Scharpf 1994, Kickert et al. 1997, Sørensen και Torfing 2007, αναφέρονται στο Sørensen και Torfing 2014:5). Από μια αναλυτική σκοπιά, αξίζει να σημειώσουμε ότι ***τα δίκτυα, δεν είναι μόνο εναλλακτικός τρόπος συσχέτισης των δρώντων στο πλαίσιο της κοινωνικής καινοτομίας, αλλά αποτελούν δομικά χαρακτηριστικά του οικοσυστήματος κοινωνικής καινοτομίας, από όπου ανατροφοδοτούν τη διαδικασία κοινωνικής καινοτομίας.***

Εκτός από τη βελτίωση της καινοτομικής ικανότητας (Freeman 1991, Dente et al. 2005) (αναφέρεται στο Sørensen & Torfing 2014:6), οι θεωρίες της διακυβέρνησης υποστηρίζουν ότι η επιτυχημένη δημιουργία και αξιοποίηση των δικτύων θα οδηγήσει σε υψηλότερα επίπεδα αποδοτικότητας και αποτελεσματικότητας (Kooiman 1993) και την ενίσχυση της ποιότητας της δημοκρατίας (Klijn & Skelcher 2007).

«Το **δίκτυο διακυβέρνησης** είναι μια χρονικά προσδιορισμένη θεσμοθέτηση ενός χώρου-πεδίου, αλληλεξαρτώμενων αλλά και λειτουργικά αυτόνομων και αυτοδιοικούμενων δρώντων που συνεργάζονται σε μια κοινή προσπάθεια να πραγματοποιήσουν ‘διαπραγματευόμενους στόχους’ που συμβάλλουν σε κάποιο δημόσιο σκοπό/ ή πρόθεση σε μια χρονική στιγμή.» (Sørensen και Torfing 2014:5)

Τα **δίκτυα**, σύμφωνα με τον Rhodes (1996: 660), έχουν κοινά χαρακτηριστικά (i) την αλληλεξάρτηση των συμμετεχόντων, (ii) τη συμμετοχή μη κρατικών δρώντων, (iii) τη διαρκή ανάγκη ανταλλαγής πόρων και διαπραγμάτευσης των στόχων και των κανόνων του παιχνιδιού, (iv) την εμπιστοσύνη, (v) τη συνεργασία και (vi) την αυτονομία από το κράτος. Τα δίκτυα συμπληρώνουν τις οριζόντιες και ιεραρχικές δομές, δηλαδή την αγορά και το κράτος αντίστοιχα, στην κατανομή και διανομή πόρων, καθώς και την άσκηση ελέγχου και συντονισμού.

Η διαχείριση των οριζόντιων δικτύων και η εργασία σε ένα πλαίσιο συμμετοχικής ηγεσίας δεν είναι απλή υπόθεση (Kickert et al. 1997, Dror 2008). Στα **δίκτυα** συμμετέχουν δρώντες που προέρχονται από διαφορετικούς τομείς της κοινωνίας με αποτέλεσμα να επηρεάζονται από άλλα πλαίσια σκέψης, να εκπροσωπούν ανταγωνιστικά συμφέροντα και να νοηματοδοτούν διαφορετικά, τη φύση των προβλημάτων και τις απαιτούμενες λύσεις (Schön and Rein 1994).

Η συμμετοχή των οργανισμών του δημόσιου τομέα σε οριζόντια δίκτυα συνεργασίας, ενέχει επιπλέον προβλήματα. Χαρακτηριστικά αναφέρονται (α) η διάσταση ανάμεσα στο οριζόντιο σύστημα λήψης αποφάσεων της διακυβέρνησης και το αυστηρό κανονιστικό πλαίσιο του κυβερνητικού έργου, (β) τα ασαφή όρια ευθύνης που μπορεί να οδηγήσουν στην εκατέρωθεν αποφυγή της και σε θέματα λογοδοσίας, και (γ) οι σχέσεις εξάρτησης που αναπαράγουν τις ήδη υπάρχουσες ανισότητες εξουσίας (Stoker 1998).

☞ Η επιστημονική συνεισφορά των θεωριών της διακυβέρνησης

Ένα πεδίο έρευνας που θα μπορούσε να αξιοποιηθεί σε θεωρητικό επίπεδο για την καλύτερη κατανόηση της διάστασης της διαδικασίας της κοινωνικής καινοτομίας και σε πρακτικό επίπεδο για την αποτελεσματική της διαχείριση είναι η διακυβέρνηση.

«Η έννοια της διακυβέρνησης σε θεωρητικό επίπεδο, συνδέει τις θεωρίες συστημικού μετασχηματισμού με τις θεωρίες δικτύων, πολιτικής και δημόσιας διοίκησης» (Pel & Bauler 2014:3).

Σπουδαία είναι η συνεισφορά στη **μελέτη του αντικειμένου της διακυβέρνησης** από τους θεωρητικούς της δημόσιας διοίκησης στην παραγωγή τυπολογιών (Rhodes 1996, Stoker 1998, Kooiman 1999, Osborne 2006, Steen-Johnsen et al. 2011, Bouckaert 2015), την ανάδειξη της σημασίας των δικτύων (Marsh & Rhodes 1992, Rhodes 1997, Atkinson & Coleman 1992), την ανάλυση των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης στην αλλαγή των προτύπων διακυβέρνησης (Peters et al. 2010), τη μελέτη των «αστικών καθεστώτων» (Stone 1989, Stoker 2001), τη σύνδεση της δημόσιας και κοινωνικής καινοτομίας με τη διακυβέρνηση (Newman et al. 2001, Osborne 2010, Pollitt & Bouckaert 2011, Alexander et al. 2011, Lewis et al. 2011, Adams & Hess, Bekkers et al. 2013, Denters & Rose 2005, Lewis et al. 2014, Frees et al. 2014), την ανάλυση της μεταδιακυβέρνησης των δικτύων με σκοπό την προαγωγή της κοινωνικής καινοτομίας (Sørensen 2014) και την ανάλυση των συνθηκών συμπαραγωγής και συμμετοχικής διακυβέρνησης (Lowndes et al. 2001, Eggers & Singh 2009, Sorensen & Torfing 2011, Bekkers et al. 2013).

Η έννοια της διακυβέρνησης δεν έχει χρησιμοποιηθεί ωστόσο αποκλειστικά από το πεδίο της επιστήμης της δημόσιας διοίκησης. Έχει ακόμη μελετηθεί στο πλαίσιο της επιχειρηματικής διακυβέρνησης (corporate governance) (Graz & Nolke 2008), της διεθνούς διακυβέρνησης (Jonsson & Tallberg 2010), της παγκόσμιας οικονομικής διακυβέρνησης (Djelic & Quack 2010), της δημοκρατικής διακυβέρνησης (March 1995) (αναφέρονται στο Steen-Johnson et al. 2011: 3-4) και της διακυβέρνησης των οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών (civil society governance) (Steen-Johnson et al. 2011). Ενώ, άλλα σημαντικά πεδία έρευνας είναι η αστική (Haus et al. 2004, Getimis & Grigoriadou 2004, Meijer & Bolívar 2016) και η πολυεπίπεδη διακυβέρνηση (Papadopoulos 2007, Gietimis 2016).

Ο Rhodes (1996) στο άρθρο του ‘Governing without government’ γράφοντας μέσα από την εμπειρία των αλλαγών στον αγγλικό τύπο «κυβέρνησης» (governing) διακρίνει τουλάχιστον έξι διαφορετικές χρήσεις του όρου. Η «διακυβέρνηση» έχει χρησιμοποιηθεί ως πολιτική πρόταση για ένα ελάχιστο κράτος, ως συνώνυμο του Νέου Δημόσιου Μάνατζμεντ, της εταιρικής διακυβέρνησης και της καλής διακυβέρνησης, ενώ συνήθως σχετίζεται με τα «αυτοοργανωόμενα» (self-organized) δίκτυα.

Οι Rosenau & Czempiel (1992), χαρακτηρίζουν τη διακυβέρνηση ως «*μια διαδικασία δια-κυβέρνησης χωρίς κυβέρνηση*» που περιλαμβάνει νέους συμμετοχικούς μηχανισμούς επίλυσης προβλημάτων και νέους δρώντες. Παρομοίως, ο Victor Bekkers (2010: 165) προσδιορίζει την έννοια της διακυβέρνησης (governance) σε αντιδιαστολή

με το «κυβερνάν» (governing) και σε συνάρτηση με τη συμμετοχή νέων κοινωνικών δρώντων, εκτός από το κράτος, στη διαδικασία αλλαγής.

Όπως γράφει χαρακτηριστικά ο Kooiman (1993:252 αναφέρεται στο Rhodes 1996) η κοινωνικο-πολιτική διακυβέρνηση προσανατολίζεται στη δημιουργία προτύπων αλληλεπίδρασης όπου η πολιτική και η παραδοσιακή ιεραρχική μορφή δια-κυβέρνησης συμπληρώνονται από την κοινωνική αυτοοργάνωση και η λογοδοσία διαχέεται ανάμεσα σε δημόσιους και ιδιωτικούς δρώντες.

Ο Bouckaert (2015) στο άρθρο του με τίτλο «*Διακυβέρνηση: Τυπολογία και Προκλήσεις*» συστηματοποιεί τη μελέτη της διακυβέρνησης, στη βάση πέντε διαστάσεων.

ΠΛΑΙΣΙΟ 2.4 Η ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ BOUCKAERT ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ

- Η επιχειρηματική/οργανωσιακή διακυβέρνηση** (corporate governance) αφορά στα πρότυπα εσωτερικής οργάνωσης ενός οργανισμού ή μιας υπηρεσιακής μονάδας.
- Η επιτελική διακυβέρνηση** (holding governance) υπαγορεύεται είτε από τη διοικητική υπαγωγή διαφορετικών οργανισμών ή τμημάτων σε μια ευρύτερη διοικητική ολότητα, είτε από την από κοινού ενασχόληση με έναν στόχο πολιτικής ή την επίλυση ενός κοινού προβλήματος. Όσο πιο αυτόνομοι είναι οι οργανισμοί, τόσο μεγαλύτερη θα είναι η ανάγκη για συντονισμό. Η έννοια της επιτελικής διακυβέρνησης, καθοδηγεί λοιπόν την **ανάλυση των σχέσεων αλληλεπίδρασης, τις αναδυόμενες συνέργιες και συνεργασίες, την κατανομή και το συντονισμό των εργασιών των αυτόνομων οργανισμών**.
- Η διακυβέρνηση της παροχής δημόσιων υπηρεσιών** (public service governance) συμπεριλαμβάνει τις πρακτικές διαχείρισης της σχέσης ανάμεσα στο δημόσιο τομέα, τον ιδιωτικό και τον μη-κερδοσκοπικό τομέα στο πλαίσιο της συνεργασίας τους για την παροχή υπηρεσιών δημόσιου χαρακτήρα και τη διασφάλιση υψηλής ικανότητας ανταπόκρισης εκ μέρους του ιδιωτικού και του τρίτου τομέα.
- Η διακυβέρνηση της υπερδομής** (suprastructure) αναγνωρίζει ότι «πέρα και πάνω» από τη θεσμική υποδομή της διακυβέρνησης βρίσκονται οι ιδέες, αξίες, ιδεολογίες και κουλτούρες που συνιστούν συστατικό στοιχείο των οργανισμών και των θεσμών.

Η έννοια της «υπερδομής» περιλαμβάνει όλες εκείνες τις άυλες διαστάσεις του κοινωνικού πλαισίου που επηρεάζουν τα συστήματα αξιών, σκέψης και κοσμοθεώρησης των ανθρώπων. Τα **αφηγήματα** είναι οι «λόγοι» (discourses) με τους οποίους επικοινωνείται η υπερδομή (σύνολα ιδεών, μεταφορές, μύθοι, σλόγκαν, ιστορίες, έννοιες κ.λπ.). Εκτός ωστόσο από τα αφηγήματα, υπάρχουν και **άδηλες μορφές έκφρασης της υπερδομής** όπως είναι τα σύμβολα και τα πρότυπα οργάνωσης και κοινωνικής συσχέτισης.

Τα στοιχεία της υπερδομής του οικοσυστήματος κοινωνικής καινοτομίας θα καθορίσουν σε σημαντικό βαθμό την ετοιμότητα και την δεκτικότητα απέναντι στην αλλαγή (TEPSIE 2014a:24)

- ☑ Τέλος, **η συστημική διακυβέρνηση** (systemic governance) αφορά την πολιτειακή δομή της διακυβέρνησης που προσδιορίζει την κατανομή των στόχων πολιτικής, των πόρων και τις εξουσίες μεταξύ των διαφορετικών επιπέδων, υποσυστημάτων και φορέων.

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία, από Bouckaert (2015)*

ΠΛΑΙΣΙΟ 2.5 ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΔΙΚΤΥΑΚΗΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ

- ☑ Αναφέρεται σε ένα σύνολο θεσμών και δράσεων, μέσα και **πέρα από τον κρατικό τομέα**.
- ☑ Αποδίδει **την ευθύνη** για την αντιμετώπιση κοινωνικών και οικονομικών ζητημάτων **σε περισσότερους οργανισμούς**.
- ☑ Οι σχέσεις των θεσμών που εμπλέκονται στη συλλογική δράση διέπονται από **υψηλή αλληλεξάρτηση** και **η εξουσία είναι διάχυτη**.
- ☑ Εντοπίζει την **ικανότητα** των δράσεων σε σχέση με **νέα εργαλεία «πλοήγησης»** (steering) που διαφοροποιούνται από την εντολή και την κρατική εξουσία.
- ☑ Πραγματώνεται μέσα από αυτόνομα, **αυτοδιοικούμενα δίκτυα** δράσεων.

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία, από Gerry Stoker (1998)*

2.4.2.2 Ο δημόσιος τομέας ως ρυθμιστής της κοινωνικής καινοτομίας

Η κοινωνική καινοτομία προκαλεί τα κυρίαρχα οργανωτικά πρότυπα, τόσο στο εσωτερικό των καινοτόμων επιχειρημάτων, όσο και στις σχέσεις τους με το εξωτερικό περιβάλλον. Η επέκταση της κοινωνικής καινοτομίας ιδιαίτερα, προϋποθέτει υψηλά επίπεδα διασύνδεσης και συνεργασία φορέων από όλους τους τομείς της κοινωνίας. Η διασύνδεση αυτή, συχνά έχει τα χαρακτηριστικά των δικτύων διακυβέρνησης που συζητήθηκαν στην αμέσως προηγούμενη ενότητα.

Οι οργανισμοί του δημοσίου και της τοπικής αυτοδιοίκησης, καλούνται είτε να συμμετάσχουν ως ισότιμα μέλη των οριζόντιων δικτύων διακυβέρνησης, είτε ως ρυθμιστές των κανόνων λειτουργίας τους. Όπως αποκαλύπτει η ελληνική περίπτωση τραπεζικής κρίσης που συνιστά το αντικείμενο μελέτης της παρούσας έρευνας, μπορεί να συμβούν και τα δύο ταυτόχρονα.

☞ Η θεωρία της μεταδιακυβέρνησης⁶⁰ των κοινωνικών δικτύων

«Ο τρόπος μεταδιακυβέρνησης των δικτύων καθορίζει το βαθμό συμβολής τους στη δημόσια καινοτομία.» (Sørensen & Torfing 2014)

Η οργάνωση των στρατηγικών αντιμετώπισης των σύγχρονων προκλήσεων, μέσα από συνεργατικά σχήματα και δίκτυα, προϋποθέτει ικανότητες και συστήματα κατάλληλα για τη διευκόλυνση της οριζόντιας διακυβέρνησης⁶¹ (Agranoff & McGuire 2003, Korpenjan & Klijn 2004 αναφέρεται στο Penink & Zuijderwijk 2015:13, Penink & Zuijderwijk 2015:12).

Όπως προαναφέρθηκε, μια σημαντική πτυχή της δικτυακής διακυβέρνησης είναι η ικανότητα των δικτύων να αναπτύσσουν «οριζόντιους μηχανισμούς διακυβέρνησης του εαυτού τους». Η εργασία των Sørensen & Torfing (2009, 2011) εισάγει ένα ακόμα στοιχείο, το ρόλο της εξωτερικής διαχείρισης των δικτύων χωρίς αναφορά σε εργαλεία επιβολής και ελέγχου. Αυτή τη μορφή διακυβέρνησης αποκαλούν **μεταδιακυβέρνηση**. Με άλλα λόγια, **η μεταδιακυβέρνηση είναι «η διακυβέρνηση της διακυβέρνησης»** (Sørensen & Torfing 2009:245).⁶²

Οι Sørensen & Torfing (2014: 3) ξεκινώντας από την υπόθεση ότι **προκειμένου να μπορέσουν τα δίκτυα να συμβάλουν στη δημόσια καινοτομία πρέπει να «μετακυβερνηθούν» (to be metagoverned) με αυτό το ρητό σκοπό (την καινοτομία), προωθώντας τη συνεργατική καινοτομία σε όλα τα στάδια**, διακρίνουν τέσσερις τύπους μεταδιακυβέρνησης με κριτήρια την υψηλή ή χαμηλή παρέμβαση και την ενεργό ή αποστασιοποιημένη διακυβέρνηση του δικτύου (2014:6). (βλ. Πίνακα 2.1)

⁶⁰ Στο ελληνικό ερευνητικό πεδίο των πολιτικών επιστημών, ο όρος χρησιμοποιείται από τους Κ. Λάβδα και Δ. Χρυσόχου (2006: 9) στο πλαίσιο της μελέτης της «ευρωπαϊκής πολιτείας» και συμβολίζει την «απο-ιεράρχηση της πολιτικής διαδικασίας... στη λογική του ευρωπαϊκού συστήματος συνδιάθεσης που διέπεται από συνθήκες σύνθετης αλληλεξάρτησης». Λίγο παρακάτω αναφέρεται «η μεταδιακυβέρνηση, ως κατευθυντήρια αρχή ανάπτυξης οριζόντιων, μη-ιεραρχικών σχέσεων ανάμεσα σε συγκυρίαρχους δρώντες».

http://eeep.pspa.uoa.gr/fileadmin/eeep.pspa.uoa.gr/uploads/IEIP_Working_Papers/WP__2006_-_A0206.pdf

⁶¹ Για παράδειγμα, ο Bader (2014) προτείνει την **αξιοποίηση του μοντέλου διακυβέρνησης της συμμετοχικής δημοκρατίας** (associative democracy), για την υποστήριξη της κοινωνικής καινοτομίας. Η συμμετοχική δημοκρατία όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι Pel & Bauler (2014:12) «*συνδυάζει διαφορετικές αξίες, όπως αποδοτικότητα, λογοδοσία, ισότητα και φωνή*» και δημιουργεί νέες θεσμικές διευθετήσεις.

⁶² Ο Jan Kooiman (2002) διακρίνει **τρία επίπεδα διακυβέρνησης**. Η **διακυβέρνηση πρώτης τάξης** ασχολείται με την καθημερινή δραστηριότητα του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα. Η **διακυβέρνηση δεύτερης τάξης** αφορά το θεσμικό πλαίσιο που οργανώνει τη διακυβέρνηση πρώτης τάξης. (Οι Korpenjan & Klijn 2004 ορίζουν τις **διαδικασίες διακυβέρνησης** ως τη διαπραγμάτευση των κανόνων του «θεσμικού παιγνίου».) Τέλος, η **διακυβέρνηση τρίτης τάξης** υπαγορεύει τις αρχές για την ίδια τη διακυβέρνηση και άρα συμβουλεύει τη διαδικασία της μεταδιακυβέρνησης της διακυβέρνησης.

**ΠΙΝΑΚΑΣ 2.1 ΟΙ ΤΕΣΣΕΡΙΣ ΤΥΠΟΙ ΜΕΤΑΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ
ΤΩΝ SØRENSEN & TORFING**

	Χαμηλή παρέμβαση	Υψηλή παρέμβαση
Hands-on	Προσδιορισμός πλαισίου, πολιτικών στόχων και κατανομή διαθέσιμων πόρων	Στρατηγικός σχεδιασμός θεσμικού πλαισίου λειτουργίας του δικτύου, επιρροή δομών, κινήτρων, νοηματοδότηση και προσδιορισμός ταυτότητας
Hands-off	Ικανός συντονισμός της συνεργασίας μεταξύ των μελών του δικτύου, διευκόλυνση (facilitation) ικανότητας αυτοοργάνωσης του δικτύου διακυβέρνησης	Συμμετοχή στη διαδικασία διαπραγματεύσεων και στη γενικότερη λειτουργία του δικτύου (ως εταίρος)

Πηγή: Sørensen & Torfing 2014: 6-8, Stevens & Verhoest 2015: 5-8

Η ανάλυση των Sørensen & Torfing (2014) θίγει την ισορροπία ανάμεσα στον έλεγχο και την αυτονομία. Ο **υπερβολικός έλεγχος** μπορεί να υποβαθμίσει την ικανότητα αυτοοργάνωσης, ενώ η **υπερβολική αυτονομία** μπορεί να οδηγήσει σε έλλειψη προσανατολισμού και κατάτμηση.

Ενδιαφέρουσα είναι στην προσέγγισή τους η ύπαρξη διακριτού ρόλου για τον φορέα που ασκεί τη μεταδιακυβέρνηση (metagovernor). Ο δρών που ασκεί τη μεταδιακυβέρνηση χρειάζεται να εκδηλώνει ποιότητες και ικανότητες όπως οργανωτικότητα, καλή οικονομική διαχείριση, εξουσία, κομβικότητα (nodality). Επίσης, σημειώνουν ότι οι προθέσεις πίσω από την ανάπτυξη ενός δικτύου διακυβέρνησης θα πρέπει να οδηγήσουν στην ενεργοποίηση διαφορετικών τύπων μεταδιακυβέρνησης.

☞ *Θεσμοθέτηση της μετασχηματίζουσας κοινωνικής καινοτομίας: παραδοξότητα ή ταυτολογία;*

Πιο συχνά, ο δημόσιος τομέας συμμετέχει στη διαδικασία κοινωνικής καινοτομίας, ρυθμίζοντας το πλαίσιο για την ανάπτυξή της και θεσπίζοντας εργαλεία (χρηματοδοτικά, ρυθμιστικά) που την υποστηρίζουν (ή την εμποδίζουν). Ο Oosterlynck και οι συνεργάτες του (2013:25), ερευνητές του προγράμματος ImPRonE, στο πλαίσιο του οποίου μελετήθηκαν οι σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στην κοινωνική καινοτομία και τις πολιτικές αντιμετώπισης της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, διαπίστωσαν ότι *οι δημόσιοι θεσμοί συμβάλλουν στην κοινωνική καινοτομία με τρεις τρόπους*. Πρώτον, μπορούν να βοηθήσουν στην προώθηση και **υποστήριξη κουλτούρας καινοτομίας**, μέσα από το σχεδιασμό ενός βοηθητικού θεσμικού πλαισίου και τη θεσμοθέτηση εργαλείων που ενισχύουν τον κοινωνικό πειραματισμό. Δεύτερον, μπορούν να αναλάβουν το ρόλο της προώθησης και του **συντονισμού των μικτών δικτύων εμπλεκομένων**, δημιουργώντας ένα 'σύστημα συγχρονισμένων πολιτικών στην υπηρεσία μιας ενιαίας στρατηγικής'. Τρίτον, έχουν την **ευθύνη προστασίας των δικαιωμάτων** των πολιτών.

Οι Pel & Bauler, ερευνητές του TRANSIT, σημειώνουν ότι η κοινωνική καινοτομία δεν μπορεί παρά να αλληλεπιδράσει με τις θεσμικές διευθετήσεις που επιχειρεί να αλλάξει (2014:10).

Οι θεσμοί, μέσα από ρυθμιστικά, κανονιστικά, πολιτισμικά και γνωστικά στοιχεία, παρέχουν σταθερότητα και νόημα στην κοινωνική ζωή (Scott 2008:41). Οι Edquist & Johnson (1997) ορίζουν τους θεσμούς ως τις κοινές συνήθειες, **ρουτίνες και καθιερωμένες πρακτικές**, τους κανόνες και νόμους που ρυθμίζουν τις σχέσεις αλληλεπίδρασης μεταξύ των ατόμων, των ομάδων και οργανώσεων.

Η θεσμοθέτηση της κοινωνικής καινοτομίας, μπορεί να γίνει, είτε μέσα από την **εγκαθίδρυση νέων κανόνων** που μπορεί να συνιστούν και οι ίδιοι καινοτομία (συμμετοχική δημοκρατία), είτε μέσα από **προσθήκες στο ήδη υπάρχον θεσμικό πλαίσιο** (Pel & Bauler 2014:22).

Σήμερα, η κοινωνική καινοτομία δεν είναι ένα περιθωριοποιημένο φαινόμενο που εκδηλώνεται μόνο στον κοινωνικό και κοινοτικό τομέα. Αντίθετα, καθοδηγεί τα οράματα και τους στόχους δημόσιας πολιτικής, σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Επομένως, όχι τυχαία οι πολιτικοί φορείς σε διαφορετικά διοικητικά επίπεδα, αναζητούν τρόπους θεσμοθέτησής της.

Οι Pel & Bauler (2014:22) εκφράζουν μάλιστα έκπληξη για τον τρόπο με τον οποίο η *έννοια της κοινωνικής καινοτομίας κερδίζει έδαφος, ακόμα και ανάμεσα στις θεσμικές περιοχές που επιχειρεί να αλλάξει*. Στο ίδιο κείμενο, αναφέρονται στη «**φωτεινή**» και την «**σκοτεινή**» πλευρά της θεσμοθέτησης της κοινωνικής καινοτομίας. Από τη μια πλευρά, **η θεσμοθέτηση μπορεί να σηματοδοτεί την ενόδωση των προσπαθειών κοινωνικού μετασχηματισμού**, όπως στην περίπτωση των κοινοτικών νομισμάτων και της τραπεζικής χρονο. Από την άλλη, μπορεί να προαγγέλλει την **κατασίγαση της μετασχηματίζουσας δυνατότητας της κοινωνικής καινοτομίας και την αιχμαλωσία της από τους θεσμούς που επιδίωξε να αλλάξει**.⁶³

Προς ενίσχυση της δεύτερης θέσης, θεωρητικοί από το πεδίο των κοινωνικο-τεχνολογικών μεταβάσεων ισχυρίζονται ότι η φυσική εξέλιξη της θεσμοθέτησης της κοινωνικής καινοτομίας είναι η αναπαραγωγή του συστήματος και η έκπτωση της μετασχηματίζουσας δυναμικής της κοινωνικής καινοτομίας (Geels & Shot 2007). Σε παρόμοια συμπεράσματα, από διαφορετική σκοπιά, καταλήγει και ο Swyngedouw (2005).

Βεβαίως, υπάρχει και η άποψη ότι σε κάποιες περιπτώσεις η ανάπτυξη και λειτουργία των εγχειρημάτων είναι τόσο συνδεδεμένη με τους επίσημους θεσμούς, που είναι ταυτολογία να μιλάμε για θεσμοθέτηση της κοινωνικής καινοτομίας (Pel & Bauler 2014:8).

Η σχέση ανάμεσα στην κοινωνική καινοτομία και τους δημόσιους θεσμούς, αναμένεται να εμφανίζει συγκρουσιακά στοιχεία (Lane et al. 2009, MacCallum et al 2009). Αυτά

⁶³ Για αναφορά σε συγκεκριμένα παραδείγματα, βλ. Pel & Bauler 2014:25.

προκύπτουν από τις διαφορές στα εσωτερικά (ιδεολογικές αρχές, κώδικες πρακτικής, πρότυπα διακυβέρνησης) και εξωτερικά (νομικό πλαίσιο και άτυποι κανόνες συμπεριφοράς) συστήματα κανόνων των καινοτόμων εγχειρημάτων (Farrell 2014)

Οι Pel & Bauler (2014:15) σχολιάζουν ότι στην πράξη, χρειάζεται τόσο τα εγχειρήματα κοινωνικής καινοτομίας, όσο και οι επίσημοι θεσμοί, να αναρωτηθούν πάνω στην ποιότητα της σχέσης των εσωτερικών και εξωτερικών κανόνων, με σκοπό τον *εντοπισμό πιθανών σημείων σύγκρουσης*. Τα κοινωνικά εγχειρήματα από την πλευρά τους, θα πρέπει να έχουν μια σαφή εικόνα του κοινωνικού αντίκτυπου που θέλουν να δημιουργήσουν και άρα της έκτασης των συστημικών αλλαγών που είναι διατεθειμένα να επιδιώξουν. Αντίστροφα, οι φορείς σχεδιασμού πολιτικών, θα πρέπει να αναλογιστούν, ποια μέρη της κοινωνικής καινοτομίας επιθυμούν να παγιώσουν και αν οι κανόνες του υπάρχοντος συστήματος περιορίζουν την εκτύλιξη της μετασχηματίζουσας διαδικασίας. Βέβαια, λόγω της υψηλής πολυπλοκότητας της διαδικασίας κοινωνικής καινοτομίας, το εν λόγω επίπεδο επίγνωσης είναι μάλλον δυσαπόκτητο.

2.4.3 Κοινωνική καινοτομία στην τοπική διακυβέρνηση

Οι δυσμενείς επιπτώσεις των σύγχρονων κοινωνικών προκλήσεων γίνονται πρωτίστως αντιληπτές στο τοπικό επίπεδο. Το βάρος για την αντιμετώπισή τους, επίσης σε σημαντικό βαθμό μετατοπίζεται στην τοπική κλίμακα, άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο επιτυχημένα (Φερώνας 2004, αναφέρεται στο Κοντιάδης 2006: 57). Ως εκ τούτου, έχουν οδηγηθεί αρκετοί μελετητές να θεωρούν το τοπικό, ως το ιδανικό επίπεδο για την εκκόλαψη της κοινωνικής καινοτομίας⁶⁴. Αυτή η θέση ενισχύεται από επιχειρήματα που θεωρούν ότι η κοινωνική καινοτομία κυοφορείται από τις οργανωμένες και άτυπες ομάδες πολιτών και κινήματα κοινωνικού και πολιτικού ακτιβισμού που δραστηριοποιούνται συνήθως στο επίπεδο της γειτονιάς και της κοινότητας (Moulaert et al. 2010:49).

Το **τοπικό επίπεδο** είναι εκείνη η χωρική διάσταση όπου οι άνθρωποι βιώνουν και εκφράζουν τις ανάγκες τους, αναπτύσσουν δράσεις αλληλεγγύης, χτίζουν τη συλλογική τους ταυτότητα, οργανώνουν τη συλλογική τους δράση και εκπροσωπούνται πολιτικά με μεγαλύτερη αμεσότητα.

Η αυτοδιοίκηση ως σύστημα διοικητικής οργάνωσης⁶⁵, χαρακτηρίζεται από διοικητική αυτοτέλεια των υποθέσεων τοπικού ενδιαφέροντος, διοικητική αυτοτέλεια των οργάνων που διοικούν και δημοσιονομική αυτοτέλεια (Κτιστάκη 2014: 62). Η πολιτική

⁶⁴ Οι χωρικές προσεγγίσεις στην κοινωνική καινοτομία, επικεντρώνονται στην τοπική της διάσταση. Αξιολογούν την κοινωνική καινοτομία ως τρόπο ενίσχυσης της εδαφικής συνοχής (Moulaert & Sekia 2003), αστικής διακυβέρνησης (URBACT II 2015), βιώσιμης αστικής ανάπτυξης (Angelidou & Psaltoglou 2017) και αναβίωσης της κοινότητας (Cahn & Rowe 1992, Gerometta et al. 2005, Gibson-Graham & Roelvink 2013).

⁶⁵ Για μια αναλυτική περιγραφή του συστήματος οργάνωσης της ελληνικής τοπικής αυτοδιοίκησης και των νομικών προσώπων αυτής βλ. Μπέσιλα-Βήκα (2011).

δράση στο επίπεδο της α/βάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης θεωρείται ότι ενισχύει τα επίπεδα δημοκρατικής νομιμοποίησης (Hlepas 2003:221), ενώ η ίδια η δημοκρατική πολιτεία «*συνάπτεται οργανικά και αδιάσπαστα*» με την τοπική αυτοδιοίκηση (Μακρυδημήτρης 2008:178).

Ωστόσο, ολοένα και περισσότερο γίνεται αντιληπτό ότι η χωρική κλίμακα εστίασης της κοινωνικής καινοτομίας, δεν μπορεί να περιορίζεται στο τοπικό επίπεδο (Moulaert 2010:12). Οι προκλήσεις στις οποίες συνήθως στοχεύουν τα κοινωνικά καινοτόμα εγχειρήματα έχουν τις ρίζες τους σε υπερτοπικό επίπεδο⁶⁶ και άρα δεν είναι δυνατό να αντιμετωπιστούν χωρίς τη δικτύωση με φορείς που δραστηριοποιούνται σε ανώτερες χωρικές και διοικητικές κλίμακες. Επίσης, η πολυπλοκότητα των θεμάτων είναι τόσο υψηλή, οπότε απαραίτητη είναι η συνεργασία με φορείς του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα,⁶⁷ κάνοντας ως εκ τούτου τα όρια του δημόσιου τομέα ασαφή και λιγότερο διακριτά (Μακρυδημήτρης 2008:459).

Ο Oosterlynck και οι συνεργάτες του, προς επικύρωση της ανωτέρω πρότασης, παρατηρούν ότι τα πιο επιτυχημένα παραδείγματα κοινωνικής καινοτομίας δεν παραμένουν τοπικά απομονωμένα, αλλά επιδιώκουν συνεργασίες με φορείς που έχουν υπερτοπική διάσταση και καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι **η αποτελεσματική ικανοποίηση των αναγκών και η ενδυνάμωση των ανθρώπων μέσω της κοινωνικής καινοτομίας θα πρέπει να καθοδηγείται από πολυεπίπεδες και πολυκεντρικές στρατηγικές** (2013:31).

Σε κάθε περίπτωση, ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης στην ανάπτυξη και την ενίσχυση της κοινωνικής καινοτομίας είναι ιδιαίτερα σημαντικός, ωστόσο μέχρι σήμερα γνωρίζουμε ελάχιστα για τις προϋποθέσεις εκτύλιξης της δυναμικής και αξιοποίησής του.

2.4.3.1 Το σύγχρονο πλαίσιο λειτουργίας των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης

Την τελευταία εικοσαετία, το πλαίσιο λειτουργίας των οργανισμών της πρωτοβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης χαρακτηρίστηκε από υψηλή μεταβλητότητα. Βασικά στοιχεία των μεταρρυθμιστικών προγραμμάτων της εποχής, ήταν η μεταβίβαση αρμοδιοτήτων από τα πάνω προς τα κάτω⁶⁸, με παράλληλη ενίσχυση της διοικητικής ικανότητας των

⁶⁶ Για παράδειγμα, η γήρανση του πληθυσμού, η οικονομική κρίση, η κλιματική αλλαγή, η φτώχεια και η μαζική μετανάστευση, έχουν υπερτοπικό και διακρατικό χαρακτήρα, και ως εκ τούτου η πολυεπίπεδη διακυβέρνησή τους (σε παγκόσμιο, ευρωπαϊκό, εθνικό, περιφερειακό, τοπικό επίπεδο) είναι απαραίτητη.

⁶⁷ «*Το γενικό κοινωνικό πεδίο μοιάζει να ανασυντάσσεται στην εποχή μας και να αναοριοθετείται με τρόπο σύνθετο και εν πολλοίς απρόβλεπτο ανάμεσα σε τρεις διακριτούς αν και αλληλοεπηρεαζόμενους πόλους: το Κράτος, ήτοι, το Δημόσιο per se, τις μη κρατικές επιχειρηματικές οργανώσεις, που ενεργούν στη σφαίρα της αγοράς, και τις οργανώσεις και ποικίλες εκφάνσεις της κοινωνίας των πολιτών που έχουν έναν κατά βάση μη κρατικό και μη κερδοσκοπικό χαρακτήρα.*» (Μακρυδημήτρης 2008:422)

⁶⁸ Για μια ενδελεχή θεώρηση των τρόπων με τους οποίους προσδιορίστηκε διαχρονικά ο όρος «τοπική υπόθεση» στο ελληνικό πολιτειακό σύστημα, βλ. Παπαδημητρίου (2018: 241-252).

φορέων της τοπικής αυτοδιοίκησης μέσα από τη δημιουργία μεγαλύτερων και ισχυρότερων Δήμων.⁶⁹

Όφελος από αυτή τη μεταβίβαση αρμοδιοτήτων ήταν ότι ενισχύθηκε, έστω και επί της αρχής η πολιτειακή θέση και σημασία των οργανισμών της τοπικής αυτοδιοίκησης έναντι των αποκεντρωμένων δομών του κράτους (Χλέπας 1999). Επίσης, δόθηκε η δυνατότητα επίλυσης κοινωνικών προβλημάτων⁷⁰ σε εκείνο το επίπεδο διοίκησης που είναι πιο κοντά στην καθημερινότητα των πολιτών (αρχή της εγγύτητας). Το σκεπτικό πίσω από την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών στο τοπικό επίπεδο συνδέεται με επιχειρήματα όπως η ορθότερη νοηματοδότηση των προβλημάτων και η κινητοποίηση των απαραίτητων τοπικών πόρων και δικτύων για την αποτελεσματική τους διαχείριση (Κοντιάδης 2006:53, 61). Με αυτόν τον τρόπο βελτιώνεται η ικανότητα ανταπόκρισης στα κοινωνικά αιτήματα, ενώ παράλληλα διευκολύνεται η συμμετοχή φορέων από τον ιδιωτικό και τον κοινωνικό τομέα (Handler 1996) και αυξάνεται η λογοδοσία.

Ο αντίλογος στη δημιουργία νέων θεσμικών επιπέδων και την ανακατανομή των αρμοδιοτήτων μέσω διαδικασιών αποκέντρωσης και διοικητικής αναδιάρθρωσης, είναι ότι με αυτόν τον τρόπο δημιουργούνται σύνθετα δίκτυα σχέσεων (Κοντιάδης 2006: 55), με υψηλό κατακερματισμό, η διαχείριση και ο συντονισμός των οποίων είναι δύσκολη υπόθεση (Kazeron 2010, Παπαδημητρίου 2018:283). Επίσης, η συνεχής μεταβίβαση αρμοδιοτήτων στο τοπικό επίπεδο, χωρίς τη μεταφορά των αντίστοιχων πόρων για την υλοποίησή τους⁷¹ μπορεί να οδηγήσει σε αυτό που οι Oosterlynck et al. (2013:27) αποκαλούν «*θεσμοθετημένη αποποίηση ευθυνών*» (institutional de-responsibilization).⁷² Ένα άλλο σημείο κριτικής από μια διοικητική σκοπιά είναι ο κίνδυνος να γίνει το τοπικό επίπεδο, πεδίο εναπόθεσης αρμοδιοτήτων και ευθυνών, διατηρώντας μια *παρεξηγημένη ερμηνεία της επικουρικότητας*. (Oosterlynck et al. 2013:31)

Βέβαια, η οικονομική κρίση προκάλεσε συζητήσεις για τα όρια της μεταφοράς λειτουργιών από την κεντρική κυβέρνηση προς το κράτος και τις αυτοδιοικητικές δομές (Hlepas 2016) και σε κάποιες περιπτώσεις αντίστροφη τάση συγκέντρωσης του ελέγχου ξανά σε κεντρικό επίπεδο (Whole-of-Government approach) (Christensen & Laegreid 2007, Peters et al. 2011:18). Αυτή, συνοδεύεται από περιστολή της οργανωσιακής αυτονομίας των τοπικών κυβερνήσεων και έμφαση στη νομιμοποίηση που προέρχεται από την αποτελεσματικότητα της διοίκησης (output legitimacy) και όχι τη συμμετοχικότητα των πολιτών (input legitimacy).

⁶⁹ Για μια εκτενή επισκόπηση των χωρικών μεταρρυθμίσεων των τελευταίων δεκαετιών στην Ελλάδα και ανάλυση των επιπτώσεών τους, βλ. Hlepas (2003, 2011), Kallimeri (2018), Tsekos & Hlepas (to be published in 2019).

⁷⁰ Βλ. ιδιαίτερα, τα στοιχεία ε και στ του άρθρου 75 του Κώδικα Δήμων και Κοινοτήτων (ν. 3463/2006).

⁷¹ Το Σύνταγμα της Ελλάδας, στο άρθρο 102 παρ.5 προβλέπει ότι η μεταβίβαση αρμοδιοτήτων από κεντρικά και περιφερειακά όργανα πρέπει να συνοδεύεται από την αντίστοιχη μεταβίβαση πόρων για την αποτελεσματική τους άσκηση.

⁷² Για το ζήτημα της αναλογικής με τις αρμοδιότητες διάθεσης πόρων, στην ελληνική αυτοδιοικητική πραγματικότητα, βλ. Χλέπας (2001: 66).

Σήμερα, οι οργανισμοί της τοπικής αυτοδιοίκησης (ΟΤΑ) καλούνται να αναπτύξουν τις πολιτικές τους μέσα σε σύνθετα πλαίσια οριζόντιας και κατακόρυφης διακυβέρνησης (Κοντιάδης 2006). Τόσο η κατάρτιση και εκτέλεση των νόμων όσο και η σχεδίαση και εφαρμογή των δημόσιων πολιτικών «εξυφαινονται με τρόπο εξαιρετικά σύνθετο στα διάφορα επίπεδα του πολιτικοδιοικητικού μηχανισμού»⁷³, ενώ η «έκταση της δυνατότητας διαπλαστικής παρεμβολής» των ΟΤΑ (Μακρυδημήτρης 2008:33-34) παραμένει μικρή. Σε κάθε όμως περίπτωση, η ανάπτυξη καινοτομιών και η καλλιέργεια των δεξιοτήτων που θα υποστηρίξουν την ικανότητά τους να ανταποκρίνονται στο περιοριστικό κοινωνικο-οικονομικό περιβάλλον, τις απαιτήσεις της κεντρικής διοίκησης, τις αυξημένες ανάγκες των πολιτών και να διαχειριστούν αποτελεσματικά την αυξημένη πολυπλοκότητα του συστήματος, είναι μάλλον μονόδρομος.

2.4.3.2 Τοπική διακυβέρνηση και κοινωνική καινοτομία

Η έννοια της τοπικής διακυβέρνησης, σε αυτή την εργασία γίνεται αντιληπτή μέσα από δύο διαστάσεις. Η πρώτη περιλαμβάνει δομικά στοιχεία του τοπικού συστήματος διακυβέρνησης, όπως είναι οι τοπικές πολιτειακές δομές, το κανονιστικό πλαίσιο που διέπει τη λειτουργία τους και οι εφαρμοζόμενες πολιτικές και στρατηγικές. Επίσης, εμπλουτίζεται από στοιχεία της φυσιογνωμίας του τόπου και της τοπικής κουλτούρας. Η δεύτερη, αφορά τις σχέσεις που αναπτύσσονται στο εσωτερικό των επίσημων δομών, αλλά και ανάμεσα σε αυτές και τους τοπικούς φορείς και πολίτες.

Η **καινοτομία στην τοπική διακυβέρνηση** θα μπορούσε επομένως να ορίζεται σε σχέση με το επίπεδο διακυβέρνησης, δηλαδή ως καινοτομίες στο επίπεδο της τοπικής αυτοδιοίκησης⁷⁴, ή ως καινοτομίες σε ένα συνδυασμό των ανωτέρων παραγόντων (σχέσεις και διαδικασίες λήψης αποφάσεων, νέοι συμμετέχοντες φορείς, νέες καινοτόμες πολιτικές, αλλαγή κουλτούρας κ.λπ.)

Το τοπικό σύστημα διακυβέρνησης είναι επομένως ένα πολύπλοκο σύστημα. Σήμερα υπάρχουν ενδείξεις ότι τα βασικά του συστατικά επηρεάζονται από τη δράση κοινωνικά καινοτόμων εγχειρημάτων. Για παράδειγμα οι Evers & Ewert (2012:14) παρατήρησαν ότι η παροχή κοινωνικά καινοτομικών υπηρεσιών προκαλεί αλλαγές στις δομές και τις ρουτίνες των τοπικών πολιτικών συστημάτων, λόγω της αξιοποίησης συμμετοχικών διαδικασιών που προβλέπουν πιο ενεργούς ρόλους για τους εμπλεκόμενους. Ωστόσο, η αποτύπωση της σχέσης ανάμεσα στην κοινωνική καινοτομία και την τοπική διακυβέρνηση, παραμένει αχαρτογράφητη.

Ο Δανός πολιτικός επιστήμονας, διαχειριστής του TEPSIE και συντονιστής του The Danish Municipal Network for Social Innovation⁷⁵, John René Keller Lauritzen (2013)

⁷³ Αυτή η σύνθετη οργάνωση του κράτους και των λειτουργιών του, συχνά αντανακλούν τα ετερόκλητα στοιχεία μιας κοινωνίας (Μακρυδημήτρης 2008:38).

⁷⁴ Για παράδειγμα, το ερευνητικό πρόγραμμα WILCO που ασχολήθηκε με καινοτομίες στα συστήματα κοινωνικής πρόνοιας, ορίζει τις **καινοτομίες στην τοπική διακυβέρνηση**, ως καινοτομίες που συλλαμβάνονται και υλοποιούνται πάνω από το οργανωσιακό επίπεδο (Moore & Hartley 2010: 53).

⁷⁵ <http://www.dti.dk/the-danish-municipality-network-on-social-innovation/32715>

στο άρθρο του για την κοινωνική καινοτομία στην τοπική αυτοδιοίκηση καταγράφει τη δανέζικη εμπειρία. Καταλήγει στο συμπέρασμα ότι **η κοινωνική καινοτομία μπορεί να μετριάσει τις αρνητικές κοινωνικές επιπτώσεις που προκάλεσαν οι περικοπές στους προϋπολογισμούς των τοπικών κυβερνήσεων στην Ευρώπη.**

Σύμφωνα με τον ίδιο, προϋπόθεση για να μπορέσουν οι Δήμοι να αξιοποιήσουν το δυναμικό της κοινωνικής καινοτομίας, είναι να αλλάξει ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνονται το ρόλο τους, ώστε από «επιδιορθωτές» (fixer) να γίνουν «διευκολυντές» (facilitator).

Η τοπική αυτοδιοίκηση μπορεί να επηρεάσει την κοινωνική καινοτομία μέσω της δημιουργίας *ενοϊκού περιβάλλοντος* για την ανάπτυξή της (Lauritzen 2013:3-4). Επίσης, σημαντικό ρόλο διαδραματίζει η αυτοδιοίκηση στην *πρακτική υποστήριξη της κοινωνικής καινοτομίας*, μέσα από τη συμμετοχή στη χρηματοδότησή της, την παροχή εξοπλισμού και την παραχώρηση εγκαταστάσεων, τη διευκόλυνση δικτύωσης, την παραχώρηση και το μοίρασμα αρμοδιοτήτων και τη συνεργασία με υπηρεσίες του Δήμου.

Οι Lewis & Ricard (2014:2) θεωρούν ότι η **καινοτομική ικανότητα των Δήμων** εξαρτάται από στοιχεία όπως *οι δομές διακυβέρνησης, οι σχέσεις που αναπτύσσονται μέσω της κοινωνικής δικτύωσης και η ύπαρξη κατάλληλης ηγεσίας*. Άλλοι συγγραφείς θέτουν ως αναγκαία συνθήκη για την ανάπτυξη της τοπικής κοινωνικής καινοτομίας, *το χτίσιμο τοπικής ικανότητας για συνειδητή αλλαγή και δημιουργική αναπλαισίωση των προβλημάτων* μεταξύ των οργανώσεων, επιχειρήσεων και ομάδων της τοπικής κοινωνίας (Gonzalez et al. 2009).

Τα καταγεγραμμένα **οφέλη για την τοπική αυτοδιοίκηση** είναι η ταχύτερη και αποτελεσματικότερη αποκάλυψη των κοινωνικών αναγκών, η καλύτερη στόχευση των λύσεων, η παροχή οικονομικά αποδοτικών υπηρεσιών, η ικανοποίηση αναγκών που δεν θα μπορούσαν να καλυφθούν από το τοπικό σύστημα, η προώθηση της ιδιότητας του ενεργού πολίτη (active citizenship), η αντιστάθμιση των αρνητικών συνεπειών των δημοσιονομικών περικοπών και η προώθηση της απασχόλησης και της τοπικής οικονομικής μεγέθυνσης (Lauritzen 2013).

Οι **παράγοντες που εμποδίζουν** την ενεργό συμμετοχή των Δήμων στη διαδικασία κοινωνικής καινοτομίας αφορούν αφενός προβλήματα που προκύπτουν από τη φύση της κοινωνικής καινοτομίας και τα οποία σχολιάζονται εκτενώς στην ενότητα 2.5, και αφετέρου συνδέονται με τις ιδιαίτερες τοπικές πολιτικές, διοικητικές και πολιτισμικές συνθήκες.

Μεγαλύτερη βαρύτητα, σημειώνεται από τον Lauritzen (2013:9), πως έχει η πολιτική απροθυμία των Δήμων να απελευθερώσουν το μονοπώλιο της ευθύνης παροχής υπηρεσιών κοινωνικής πολιτικής και πρόνοιας και να αναπτύξουν οριζόντιες σχέσεις με εθελοντές, επιχειρήσεις, μη-κυβερνητικές/μη-κερδοσκοπικές οργανώσεις και τους πολίτες. Οι Δήμοι, είθισται να δίνουν τις λύσεις στις κοινωνικές προκλήσεις που εμφανίζονται στο τοπικό επίπεδο. Από την άλλη, αυτή η παγιωμένη πρακτική έχει

δημιουργήσει συγκεκριμένες προσδοκίες στους πολίτες για την κατανομή των ρόλων ανάμεσα στις υπηρεσίες των Δήμων και τους ίδιους.⁷⁶

Επομένως, οι παγιωμένες κουλτούρες και πρακτικές που καθιστούν την τοπική αυτοδιοίκηση «αρχηγό» και όχι ισότιμο εταίρο, προκαλούν την οριζόντια διακυβέρνηση των δικτύων κοινωνικής καινοτομίας. Τέλος, η διαχείριση της κοινωνικής καινοτομίας προϋποθέτει νέες διοικητικές πρακτικές, δεξιότητες, και ικανότητες, όπως η αντίληψη του πεδίου (reflective skills), το χτίσιμο σχέσεων και η μεσολάβηση, η διαχείριση των γνώσεων και των πόρων κ.α. (Moore & Westley, αναφέρεται στο Menders et al. 2012:26).

Η στρατηγική αξιοποίηση της κοινωνικής καινοτομίας στο τοπικό επίπεδο προϋποθέτει σύμφωνα με τον Lauritzen (2013:9) *καλή καταγραφή των εμπλεκόμενων ομάδων και φορέων, των κοινωνικών αναγκών και των ανεκμετάλλευστων πόρων.* Επομένως αναγκαία συνθήκη για τη συνειδητή αξιοποίηση της κοινωνικής καινοτομίας είναι η καλή χαρτογράφηση του πεδίου.

I. Ενεργός συμμετοχή και κοινωνική καινοτομία

Στο πλαίσιο της μελέτης της κοινωνικής καινοτομίας, αναδεικνύεται μια ιδιαίτερη πτυχή της τοπικής διακυβέρνησης, η ενεργός συμμετοχή των πολιτών⁷⁷. Ερευνητικές πηγές από το χώρο της κοινωνικής καινοτομίας αναγνωρίζουν την σπουδαιότητα της διευρυμένης συμμετοχής ιδιαίτερα κατά τα στάδια της χαρτογράφησης των κοινωνικών αναγκών και της παραγωγής ιδεών (Mulgan 2007). Αντίστοιχα υπάρχουν αναφορές για τη θετική επίδραση των συμμετοχικών διαδικασιών και της εδραίωσης δυνατών συνεργασιών κατά την υλοποίηση και επέκταση της κοινωνικής καινοτομίας (BEPA 2011:11).⁷⁸

⁷⁶ Η εμπειρία αυτή, παρόλο που προέρχεται από μια χώρα με τόσο διαφορετικά χαρακτηριστικά και αλλότρια συγκροτημένο σύστημα διακυβέρνησης, ταιριάζει αρκετά στην ελληνική πραγματικότητα. Ο λόγος είναι ότι και στις δύο περιπτώσεις, οι αντιλήψεις των πολιτών για το ρόλο του δημοσίου συγκλίνουν στην αναγκαιότητα για ένα κράτος δυνατό.

⁷⁷ Οι Davies & Simon (2013: 7-8) τονίζουν ότι η έννοια της ενεργούς συμμετοχής (citizen engagement) δεν είναι κατάλληλη για την περιγραφή των αμφίδρομων σχέσεων που αναπτύσσονται ανάμεσα στο κράτος, τους φορείς της κοινωνίας των πολιτών και την κοινότητα στο πλαίσιο της κοινωνικής καινοτομίας. Αυτήν την αμοιβαιότητα αποτυπώνουν καλύτερα οι όροι «συμπαράγωγη» και «συνδημιουργία». Ακόμη αναφέρουν ότι η έννοια «πολίτης» προσιδιάζει περισσότερο στους ρόλους που εκδηλώνουν οι άνθρωποι σε ένα πολιτειακό πλαίσιο και άρα η χρήση της σε συνάφεια με την κοινωνική καινοτομία αγνοεί τις δραστηριότητες εκείνες που λαμβάνουν χώρα έξω από τους επίσημους πολιτειακούς θεσμούς.

⁷⁸ Συχνά στη βιβλιογραφία χρησιμοποιούνται τα πέντε επίπεδα δημόσιας συμμετοχής που εισήγαγε η Διεθνής Ένωση για τη Δημόσια Συμμετοχή (International Association for Public Participation) (Davies & Simon 2013: 6). Η συμμετοχική διαδικασία (α) μπορεί να έχει μονοσήμαντη ροή, από τους φορείς λήψεως δημόσιων αποφάσεων προς τους πολίτες (πληροφόρηση) ή (β) τους πολίτες προς το κράτος (συμβουλευτική -consultation), (γ) μπορεί να ενσωματώνει τις οπτικές των πολιτών καθ' όλη τη διάρκεια της διαδικασίας σχεδιασμού (ενσωμάτωση -involvement), (δ) να αντιμετωπίζει τους πολίτες ως συνεργάτες όχι μόνο στη φάση της παραγωγής εναλλακτικών ιδεών αλλά και στη φάση της αξιολόγησης και της επιλογής των προτεινόμενων λύσεων (συνεργασία collaboration). (ε) Τέλος, η συμμετοχική διαδικασία μπορεί να δίνει την ελευθερία της τελικής επιλογής στους ίδιους τους πολίτες

Η ενίσχυση της συμμετοχικότητας ενθαρρύνεται σε πολλά επίπεδα. Στο πλαίσιο των επιστημών της ανάπτυξης συχνά της αποδίδεται εργαλειακός χαρακτήρας (UN 2008, Mansuri & Rao 2004, Cleaver 1999)⁷⁹, ωστόσο υπάρχουν και προσεγγίσεις που αναγνωρίζουν εγγενή αξία στη συμμετοχή. Για παράδειγμα στο μοντέλο του Manfred Max-Neef για την Ανάπτυξη Ανθρώπινης Κλίμακας (Max-Neef et al. 1991), η συμμετοχή είναι μια από τις εννιά θεμελιώδεις ανάγκες που οι άνθρωποι και οι κοινότητες επιχειρούν να ικανοποιήσουν, εξίσου σημαντική με τις ανάγκες για επιβίωση, στοργή και ελευθερία. Επίσης εμφανίζεται να λειτουργεί ως καταλύτης στην ολοκληρωμένη πραγμάτωση ενός μεγάλου φάσματος αναγκών του ατόμου και της κοινότητας.

Η ανάλυση των Davies & Simon (2013: 9-19) για το ρόλο της ενεργούς συμμετοχής των πολιτών στη διαδικασία κοινωνικής καινοτομίας κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η συμμετοχικότητα *έχει οφέλη αλλά ενέχει και κινδύνους*. Η εργασία τους βασίστηκε σε μια μελέτη περίπτωσης και τη βιβλιογραφική επισκόπηση επιστημονικών κειμένων και αναφορών διεθνών οργανισμών από τα πεδία της διεθνούς ανάπτυξης, την αναβίωσης της κοινότητας, τις δημόσιες υπηρεσίες και την τεχνολογική και επιχειρηματική καινοτομία.

☞ *Τα οφέλη της ενεργούς συμμετοχής των πολιτών στη διαδικασία κοινωνικής καινοτομίας*

Μέσω της συμμετοχής, ενισχύεται το κοινωνικό κεφάλαιο, αυξάνεται η κοινωνική συνοχή (Hewstone 2003 αναφέρονται στο Davies & Simon 2013:11) και βελτιώνονται τα επίπεδα ανάπτυξης και η ποιότητα της δημοκρατίας. Επομένως, **μετασχηματίζονται τα δομικά χαρακτηριστικά της τοπικής διακυβέρνησης** λόγω των αλλαγών στα πρότυπα κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Επιπρόσθετα, η συμμετοχή βοηθάει **στο χτίσιμο συλλογικής νοημοσύνης** μέσα από τη διάδοση άδηλων-μη κωδικοποιήσιμων γνώσεων (tacit knowledge) (Polanyi 1966).

Στο πλαίσιο της διαδικασίας κοινωνικής καινοτομίας, οι Davies & Simon (2013) επιχειρηματολογούν ότι μέσω της ενσωμάτωσης (engagement) περισσότερων ανθρώπων, η **τοπική αυτοδιοίκηση** μπορεί:

- να κατανοήσει σε μεγαλύτερο βάθος και στην ολότητά τους τις καταστάσεις που επιχειρεί να διαχειριστεί, (σε βάθος κατανόηση αναγκών)⁸⁰

(ενδυνάμωση). Ένα έκτο επίπεδο συμμετοχής που έχει μεγάλη συνάφεια με την κοινωνική καινοτομία είναι η **συμπαράγωγη** (co-production, co-creation).

⁷⁹ Επικρατεί βέβαια και η άποψη ότι η διατεινόμενη σχέση ανάμεσα στη συμμετοχή και τις αναπτυξιακές επιδόσεις ή άλλους στόχους πολιτικής έχει κυρίως ηθική και λογική βάση, καθώς απουσιάζουν τα εμπειρικά εκείνα στοιχεία που την επιβεβαιώνουν (Nicholson 2005:4, UN 2008). Άλλοι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι η ηθική και κανονιστική διάσταση της ενεργούς συμμετοχής ενισχύει το αίσθημα ικανοποίησης των ανθρώπων και βοηθάει τη νοηματοδότηση της αναπτυξιακής προσπάθειας σε σχέση με την ευημερία του κοινωνικού συνόλου (Williams 1976 αναφέρεται στο Davies & Simon 2013: 4, Cornwall & Brock 2005: 2).

⁸⁰ Οι Davies & Simon (2013: 26-27) σχολιάζουν ότι ιδιαίτερα στο δημόσιο τομέα υπάρχει σοβαρό έλλειμμα χαρτογράφησης των κοινωνικών αναγκών που συμβάλει σε χαμηλά επίπεδα ανταπόκρισης.

- ☑ να αφουγκραστεί τις καινοτόμες ιδέες των ανθρώπων, (αξιοποίηση πόρων)
- ☑ να συμπεριλάβει ποικίλες οπτικές στο σχεδιασμό, διασφαλίζοντας το συμφέρον του όλου και αναδεικνύοντας τις καταλληλότερες λύσεις, (καλός σχεδιασμός)
- ☑ να βελτιώσει το επίπεδο νομιμοποίησης της καινοτομίας, (νομιμοποίηση) και
- ☑ να «προεξοφλήσει» τις απαιτούμενες αλλαγές συμπεριφοράς που πολλά από τα προβλήματα που επιδιώκει να αντιμετωπίσει μέσω της κοινωνικής καινοτομίας προϋποθέτουν. (αποτελεσματικότητα)

Η τελική αναφορά του προγράμματος Pathways to People εντόπισε **οφέλη της συμμετοχής για το άτομο**, όπως η **απόκτηση νέων δεξιοτήτων**, η δημιουργία νέου κύκλου επαφών και η δικτύωση, η αύξηση της πρόσβασης σε επαγγελματικές ευκαιρίες, και οφέλη με μετασχηματιστικό χαρακτήρα, όπως η **ατομική ενδυνάμωση**, η ανάπτυξη φιλίας, αισθήματος κοινότητας, εμπιστοσύνης και αυταξίας και η βελτίωση της ευημερίας (2011). Μέσα από την ενεργό συμμετοχή των ατόμων στα κοινά **χτίζονται νέες δεξιότητες και αυτοπεποίθηση** (Brodie et al. 2011, Barnes & Shardlow 2008).⁸¹

Σε ένα μετα-επίπεδο ανάλυσης η ενεργός συμμετοχή υποστηρίζεται ότι **χτίζει συμμετοχικές και κοινοτικές ικανότητες** (citizenship skills) που ενισχύουν τη μελλοντική πρόθεση και ικανότητα δημόσιας συμμετοχής των ατόμων (Davies & Simon 2013:15-18). Οι ρίζες της πρότασης αυτής, ανιχνεύονται στο επιχείρημα του Alexis de Tocqueville ότι 'η συμμετοχή σε εθελοντικές ενώσεις και άτυπες ομάδες έχει διδακτικό χαρακτήρα, καθώς λειτουργεί σαν «**σχολείο δημοκρατίας**»'.

☞ *Κίνδυνοι από τη συμμετοχή των πολιτών*

Αναφορικά με τους **κινδύνους** που ενέχει η συμμετοχική διαδικασία, σημειώνεται στη βιβλιογραφία ότι σπάνια θίγονται ή εξετάζονται εμπειρικά. Η επισκόπηση των Davies & Simon (2013: 16, 20-25) επισημαίνει ότι οι κίνδυνοι αφορούν όχι μόνο τη μη εκπλήρωση των επιδιωκόμενων στόχων αλλά και την επιδείνωση της προϋπάρχουσας κατάστασης.

Η παρουσίαση των αποτελεσμάτων της μετα-αναλύσης των Gaventa & Barret (2010) σε ένα τυχαίο δείγμα 100 μελετών αποτύπωσης των αποτελεσμάτων τεσσάρων διαφορετικών τύπων ενεργούς συμμετοχής σε 20 χώρες, επιβεβαιώνει τη θέση αυτή. Η εργασία τους, διακρίνει αποτελέσματα που αφορούν την απόκτηση νέων δεξιοτήτων συμμετοχής και συλλογικής δράσης, την ενδυνάμωση ή αποδυνάμωση σε

⁸¹ Τα **οφέλη φαίνεται να αυξάνονται** όταν η συμμετοχική διαδικασία έχει συλλογικό χαρακτήρα (π.χ. μέσα από φόρουμ διαλόγου) και όχι εξατομικευμένο (π.χ. υπογραφη λίστας παραπόνων) (2011). Με τον όρο «**mini-publics**» ο Archon Fung (2003) περιέγραψε μια ιδιαίτερη μορφή πολιτικής συμμετοχής με καινοτομικά χαρακτηριστικά, όπως τα δικαστήρια και φόρουμ πολιτών και οι συμμετοχικοί προϋπολογισμοί. Για την ενίσχυση της μελλοντικής ωφέλειας από τη συμμετοχή, προσέθεσε δύο ακόμα συνθήκες, η συμμετοχική διαδικασία να επαναλαμβάνεται τακτικά και να είναι σαφείς οι συνέπειες για τον συμμετέχοντα. Η τακτική επανάληψη εξοικειώνει με τη συμμετοχή, καθιερώνει θετικές συνήθειες και ενισχύει τη συμμετοχική μάθηση, ενώ η σαφήνεια των αποτελεσμάτων απαντά στο γνωσιακό (cognitive) επίπεδο των ατόμων ικανοποιώντας τη θεμελιώδη ανάγκη τους για κατανόηση.

υποκειμενικούς και αντικειμενικούς όρους, την αύξηση ή μείωση της κρατικής λογοδοσίας και του επιπέδου ανταπόκρισης των παρεχόμενων υπηρεσιών στις ανάγκες των πολιτών και την επίτευξη ή μη του στόχου της κοινωνικής ενσωμάτωσης (social inclusion) και συνοχής.

Μέσα από τη μελέτη των εργασιών των Mohan (2001), Platteau (2008), Dalziel et al. (2007), Beetham et al. (2008), Shapiro (1999), Cooke & Kothari (2001) και Mulgan (2008), οι Davies & Simon (2013: 21-25) κατέληξαν στις ακόλουθες συνθήκες που ενισχύουν το ενδεχόμενο πρόκλησης βλάβης: (α) αποκλεισμός βασικών ομάδων ενδιαφερομένων από τη διαδικασία, (β) έντονη ασυμμετρία στην κατανομή της εξουσίας, (γ) μη αντιπροσωπευτικό δείγμα συμμετεχόντων, (δ) τήρηση διαδικασιών που δεν ευνοούν την έκφραση όλων των οπτικών, (ε) επαναλαμβανόμενη συμμετοχή των ίδιων ανθρώπων και φορέων με αποτέλεσμα να προκαλείται κούραση και σταδιακή απαξίωση της διαδικασίας, και (στ) μη μετάφραση των συμπερασμάτων της συμμετοχικής διαδικασίας σε απτές δράσεις που καταλήγουν σε απαξίωση της ίδιας της συμμετοχικότητας (Mulgan 2008: 224, Stoker 2004).

Ένα τελευταίο θέμα στο οποίο αξίζει να αναφερθούμε είναι η **παραδοξότητα** που εύστοχα επισήμαναν ο Platteau (2008), οι Dalziel et al. (2007) και οι Beetham et al. (2008), ότι στα πεδία και στις περιοχές που η ανάγκη συμμετοχής είναι πιο μεγάλη, για παράδειγμα σε φτωχές γειτονιές ή σε ομάδες που εμφανίζουν υψηλό βαθμό περιθωριοποίησης, η πιθανότητα επιτυχίας αυτών των προσεγγίσεων είναι μικρότερη.

II. Ο ρόλος του κοινωνικού κεφαλαίου στην κοινωνική καινοτομία

Ένα ακόμα στοιχείο του τοπικού συστήματος διακυβέρνησης είναι τα επίπεδα κοινωνικού κεφαλαίου που το χαρακτηρίζουν.⁸² Η σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στο κοινωνικό κεφάλαιο και την κοινωνική καινοτομία έχει προσελκύσει το ενδιαφέρον ερευνητών του πεδίου αλλά η γνώση μας για αυτήν παραμένει σε πρωταρχικό επίπεδο.

Το κοινωνικό κεφάλαιο μπορεί να ειπωθεί ως δομικό στοιχείο του οικοσυστήματος κοινωνικής καινοτομίας, το οποίο διευκολύνει ή εμποδίζει τη διαδικασία κοινωνικής καινοτομίας. Ωστόσο, είναι και εκροή της διαδικασίας κοινωνικής καινοτομίας, μέσω της οποίας χτίζεται και συνδιαμορφώνεται.

Οι εμπειρικές μελέτες που ακολούθησαν επιβεβαίωσαν τη θέση ότι η παρουσία υψηλού κοινωνικού κεφαλαίου συνδέεται με **αυξημένες αναπτυξιακές επιδόσεις** και αποτελεσματικότητα στην υλοποίηση των δημόσιων πολιτικών (Jochum 2003). Οι

⁸² Πρώτος ο σοσιαλιστής κοινωνιολόγος Pierre Bourdieu (1992) μίλησε για την επίδραση του κοινωνικού κεφαλαίου, το οποίο είδε ως το *άθροισμα των πόρων που διαθέτει ένα δίκτυο θεσμοθετημένων σχέσεων* στη διατήρηση της ταξικής δομής που παρήγαγε τον κοινωνικό αποκλεισμό της εργατικής τάξης από την εξουσία και τον πλούτο. Η χρήση του όρου ως αναλυτικό εργαλείο για την εξήγηση της αναπτυξιακής διαδικασίας, καθιερώθηκε από τον Robert Putnam (1993, 2000) και το έργο του Bowling Alone. Σε αυτό, ορίζει το **κοινωνικό κεφάλαιο** ως: «...τα στοιχεία εκείνα της κοινωνικής ζωής – δίκτυα, κανόνες και εμπιστοσύνη – που βοηθούν τους συμμετέχοντες να ενεργούν από κοινού πιο αποτελεσματικά για να επιτύχουν τους κοινούς τους στόχους.»

Menders et al. (2012:15-16) χρησιμοποιούν τη διάκριση του Granovetter ανάμεσα στους ισχυρούς και τους ασθενείς κοινωνικούς δεσμούς για να ερμηνεύσουν τα διαφορετικά **πρότυπα επίδρασης του κοινωνικού κεφαλαίου στην καινοτομία**. Συμφωνούν με το εύρημα του Burt (2002) ότι οι *ασθενείς δεσμοί* επιτρέπουν την ταχύτερη διάχυση και υιοθέτηση νέων ιδεών, αλλά ανακάλυψαν ότι στο στάδιο της υλοποίησης, οι *ισχυροί κοινωνικοί δεσμοί* λειτουργούν πιο βοηθητικά.

Οι Mulgan et al. (2007:18) παρατήρησαν την **ύπαρξη αρνητικής σχέσης αιτιότητας ανάμεσα στο οργανωτικό κεφάλαιο -που είναι ένας συνδυασμός του κοινωνικού και του διανοητικού κεφαλαίου μιας οργάνωσης- και την κοινωνική καινοτομία**. Υποστήριξαν ότι η θεσμοθετημένη γνώση και εμπειρία ενός οργανισμού που αποθηκεύεται σε βάσεις δεδομένων, διαδικασίες, πρότυπα, εγχειρίδια και δομές, και η οργανωσιακή κουλτούρα που εντυπώνεται ως υποθέσεις, πεποιθήσεις, αξίες και κανόνες στο μυαλό των ανθρώπων, εμποδίζουν τη μετατόπιση του συστήματος.

Οι Menders et al. (2012:15) παρουσιάζουν από την άλλη στοιχεία από την έρευνα των Carmona et al. (2010), σε περισσότερες από 1000 ισπανικές επιχειρήσεις, που δείχνουν ότι η σχέση ανάμεσα στην καινοτομία και το οργανωτικό κεφάλαιο είναι πιο περίπλοκη, επειδή διαμεσολαβείται από το κοινωνικό κεφάλαιο, με το οποίο σχετίζεται θετικά.

Ειδικότερα στο δημόσιο τομέα, και πόσο μάλλον την τοπική αυτοδιοίκηση, η παρουσία κοινωνικού κεφαλαίου συχνά εκδηλώνεται μέσα από δίκτυα πελατειακών σχέσεων, τα οποία ανάλογα με τα ιδιαίτερα κάθε φορά συμφέροντα, μπορεί είτε να ενισχύσουν, είτε να εμποδίσουν την κοινωνική καινοτομία (Mulgan et al. 2007).

2.4.4 Συμπεράσματα

Το αίτημα διατήρησης ενός υψηλού επιπέδου ανταπόκρισης του δημόσιου τομέα στην αυξημένη ζήτηση των πολιτών για κοινωνικές υπηρεσίες και η ανάγκη της κοινωνίας για αυτοέκφραση και ενεργό συμμετοχή, καθώς και οι θετικές προσδοκίες γύρω από το ρόλο της κοινωνικής καινοτομίας σε αυτή την προσπάθεια, προσκαλούν τους οργανισμούς του δημόσιου τομέα να πειραματιστούν με νέα οργανωτικά πρότυπα και να αναλάβουν νέους ρόλους.

Στο πλαίσιο της διαδικασίας κοινωνικής καινοτομίας, οι οργανισμοί του δημόσιου τομέα μπορούν είτε να συμμετέχουν ως φορείς της καινοτομίας, χρηματοδοτώντας και συντονίζοντας κοινωνικά καινοτόμες πρωτοβουλίες, είτε να είναι αποδέκτες αυτής, διασφαλίζοντας την ύπαρξη διαδικασιών προμηθειών που επιτρέπουν την ‘ισότιμη’ συμμετοχή των κοινωνικών επιχειρήσεων σε διαγωνιστικές διαδικασίες του δημοσίου, είτε να ρυθμίζουν το πλαίσιο ανάπτυξής της.

Η συμμετοχή του δημόσιου τομέα στη διαδικασία κοινωνικής καινοτομίας, από άλλους θεωρείται απαραίτητη συνθήκη για την παραγωγή βιώσιμων λύσεων που επιφέρουν ευρύτερη κοινωνική μεταμόρφωση (μέσω της θεσμοθέτησης της κοινωνικής καινοτομίας) (BEPA 2011: 16, TEPSIE 2014a: 34), ενώ για άλλους είναι περιττή, έως και ανεπιθύμητη λόγω της δυνητικής παγίδευσης της καινοτομικών στοιχείων από τους υπάρχοντες θεσμούς (Pel & Bauler 2014:30, Swyngedouw 2005, Lane et al.2009: 114, Bason 2010:151). Σε κάθε περίπτωση, η κοινωνική καινοτομία προσκαλεί τη συνεργασία και τη διακυβέρνηση των καινοτόμων πρωτοβουλιών μέσα από οριζόντια (πολυκεντρικά) και κατακόρυφα (πολυεπίπεδα) δίκτυα συνεργασίας, όπου ‘η ιεραρχική μορφή δια-κυβέρνησης ενισχύεται από την κοινωνική αυτοοργάνωση’.

Η οριζόντια διακυβέρνηση των πολύπλοκων σχημάτων οργάνωσης (δικτυακή διακυβέρνηση) απαιτεί διαφορετικές δεξιότητες, όπως είναι η συμμετοχική ηγεσία, και στηρίζεται σε μια πιο ανοιχτή διοικητική κουλτούρα. Μέσα από τη θεωρητική προσέγγιση της συνεργατικής καινοτομίας έχει αναπτυχθεί ένας νέος επιστημονικός όρος, η μεταδιακυβέρνηση, που με άλλα λόγια είναι η διακυβέρνηση της οριζόντιας διακυβέρνησης. Η εξωτερική διακυβέρνηση των οριζόντιων δικτύων μπορεί να γίνεται από το φορέα που ασκεί τη μεταδιακυβέρνηση, χρησιμοποιώντας διαφορετικά μίγματα παρεμβατικότητας και αποστασιοποίησης, τα οποία καταλήγουν σε πρότυπα συντονισμού τα οποία είναι μεταξύ τους συμπληρωματικά και όχι αλληλοαποκλειόμενα.

Οι έρευνες που εξετάζουν το ρόλο της τοπικής αυτοδιοίκησης στη διαδικασία κοινωνικής καινοτομίας δεν λαμβάνουν υπόψη τις ιδιαίτερες θεσμικές συνθήκες του τοπικού επιπέδου και δεν διαφοροποιούνται σημαντικά από τις αναλύσεις που αφορούν τη δημόσια καινοτομία γενικότερα. Παρόλα αυτά, παρέχουν μια αρχική βάση για τη μελλοντική διερεύνηση της αμφίδρομης σχέσης ανάμεσα στα τοπικά συστήματα διακυβέρνησης και την κοινωνική καινοτομία.

Τα εμπόδια συμμετοχής του δημόσιου τομέα στη διαδικασία κοινωνικής καινοτομίας προκύπτουν από την παγίωση συγκεκριμένων ικανοτήτων κατά την εκπλήρωση του διοικητικού έργου, τη ρήξη με τις κυρίαρχες πρακτικές και πολιτικές, τη μάχη για τη διατήρηση της ισχύος καθώς αλλάζουν οι ρόλοι και μεταβιβάζονται αρμοδιότητες, τις διαφορετικές λογικές στις οποίες στηρίζονται οι συνεργαζόμενοι κοινωνικοί τομείς, κ.α. Κοινή συνισταμένη όλων των παραπάνω είναι οι βαθιά χαραγμένες διαδρομές που χαρακτηρίζουν τις δομές και τη λειτουργία του δημόσιου τομέα.

Στην επόμενη ενότητα δίνεται περισσότερος χώρος για την ανάλυση των παραγόντων που εμποδίζουν την κοινωνική καινοτομία και γίνεται μια σύντομη αναφορά στις ερευνητικές πηγές που θίγουν το θέμα της βιωσιμότητάς της.

2.5 Εμπόδια και παράγοντες βιωσιμότητας της κοινωνικής καινοτομίας

Έχοντας πλέον αναλύσει τις σημαντικότερες θεωρητικές, πολιτικές και πρακτικές διαστάσεις της κοινωνικής καινοτομίας, σε αυτή την ενότητα επιχειρείται η συστηματοποίηση των εμποδίων και των συνθηκών βιωσιμότητάς της που εντοπίζονται στην υπάρχουσα βιβλιογραφία.

2.5.1 Εμπόδια στην ανάπτυξη της κοινωνικής καινοτομίας

ΠΛΑΙΣΙΟ 2.6 ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΑΡΕΜΠΟΔΙΣΗΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑΣ

ΕΜΠΟΔΙΟ	ΑΙΤΙΕΣ
Αδυναμία μέτρησης	<i>Αοριστία ορισμού κοινωνικής καινοτομίας Πολυπλοκότητα φαινομένου Κατακερματισμός φορέων Χαμηλή κατανόηση ανάγκης για μετρήσιμα αποτελέσματα Ευρεία διάχυση αποτελεσμάτων</i>
Δυσκολία χρηματοδότησης	<i>Κινηματική φύση φαινομένου -Οργανώσεις χωρίς παραδοσιακά επιχειρηματικά χαρακτηριστικά -Μικρό μέγεθος εγχειρημάτων -Ακατάλληλο ανθρώπινο δυναμικό -Εξάρτηση από επιχορηγήσεις Δυσκολία μέτρησης του κοινωνικού αντίκτυπου -Μη οικονομική φύση των αποτελεσμάτων -Απαξίωση των κοινωνικών σκοπών από επενδυτικά κεφάλαια Έλλειψη δικτύου υποστήριξης Θεσμικό πλαίσιο για δημόσιες προμήθειες</i>
Χαμηλή ποιότητα διακυβέρνησης	<i>Οργανωτικά πρότυπα φορέων -προσωρινή μείωση αποδοτικότητας -status quo -νοοτροπία Γενικό πλαίσιο λειτουργίας Έλλειψη συντονισμού Κατακερματισμός Γραφειοκρατική λογική Κακή ηγεσία Διαφορές στους χρονικούς ορίζοντες και το βάθος των κοινωνικών συγκρούσεων Ελλιπής θεσμοθέτηση</i>
Έλλειψη επιμόρφωσης	<i>Απουσία επαγγελματικής αναγνώρισης Έλλειψη κινήτρων</i>
Πολυπλοκότητα – Αβεβαιότητα	<i>Πολυδιάστατη φύση φαινομένου</i>

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία από Menders et al. 2012, OECD 2011: 9-10, Mulgan 2006, The Young Foundation 2012, Caulier-Grice et al. 2010, TEPSIE 2014a, BEPA 2011*

Τα εμπόδια ανάπτυξης και ανάπτυξης της κοινωνικής καινοτομίας αφορούν τόσο την ίδια τη φύση των φορέων της κοινωνικής καινοτομίας,⁸³ όσο και δομικά χαρακτηριστικά των συστημάτων μέσα στα οποία εξελίσσεται.

2.5.1.1 Αδυναμία μέτρησης και δυσκολία χρηματοδότησης της κοινωνικής καινοτομίας

Το αυξημένο πολιτικό και ερευνητικό ενδιαφέρον για την κοινωνική καινοτομία ανέδειξε τη **σημασία της μέτρησής της**, που ξεκινά με τη χαρτογράφηση των βασικών φορέων και των διακριτών εγχειρημάτων και φτάνει μέχρι την αποτίμηση του ευρύτερου αντίκτυπου της κοινωνικής καινοτομίας.

Το ερευνητικό πρόγραμμα TEPSIE ήταν το πρώτο που ασχολήθηκε με τη μέτρηση της κοινωνικής καινοτομίας σε μεγαλύτερο βάθος. Αρχικά, για την **αποτίμηση του πλαισίου ανάπτυξης** (εξωτερικό περιβάλλον) της κοινωνικής καινοτομίας, προτάθηκε η αξιοποίηση των υφιστάμενων συστημάτων μέτρησης της καινοτομικότητας στον ιδιωτικό και το δημόσιο τομέα⁸⁴ και ιδιαίτερα εκείνων που περιγράφουν τα κοινωνικά και κανονιστικά της χαρακτηριστικά⁸⁵ (TEPSIE 2014a:17).

Αντίστοιχα, τεκμηριώνεται η αναγκαιότητα αξιολόγησης των μεμονωμένων εγχειρημάτων, στη λογική ότι θα αναδείξει το έργο τους, κάνοντας ορατά τα αποτελέσματά τους, θα διευκολύνει την πρόσβασή τους σε πόρους χρηματοδότησης και θα βοηθήσει στην αναπαραγωγή καλών πρακτικών (TEPSIE 2014a:18). Επιπροσθέτως, η μέτρηση των εκροών και των αποτελεσμάτων των επιμέρους εγχειρημάτων θα μπορούσε να δώσει μια ποσοτική εικόνα του ευρύτερου κοινωνικού αντίκτυπου της κοινωνικής καινοτομίας (TEPSIE 2014a:17).⁸⁶

Όμως, παρά τα οφέλη που θα προέκυπταν από τη μέτρηση της κοινωνικής καινοτομίας, θεωρητικά, πολιτικά και πρακτικά εμπόδια δυσχεραίνουν αυτή την προσπάθεια.

Ως βασικά εμπόδια μέτρησης αναφέρονται τα ακόλουθα:

⁸³ Για παράδειγμα, ο Joseph Schumpeter, είδε την καινοτομία ως απόλυτα συνυφασμένη με τις ιδιότητες του καινοτόμου-επιχειρηματία και την ικανότητά του να προσπεράσει τρία βασικά προβλήματα: την αβεβαιότητα, την τάση για αναπαραγωγή της πεπατημένης και την κάμψη της αντίστασης της κοινωνίας στην αλλαγή (Schumpeter 1935).

⁸⁴ The Innovation Union Scoreboard (EU), Global Innovation Index (INSEAD), Innovation in Public Sector Organisations (NESTA), Measure Public Innovation in the Nordic Countries (MEPIN), Global Competitiveness Index (WEF).

⁸⁵ OECD Better Life Index, European System of Social Indicators (GESIS), Civil Society Index (CIVICUS).

⁸⁶ Για μια αναλυτικότερη καταγραφή των διαφορετικών διαστάσεων μέτρησης της καινοτομικότητας βλέπε Schmitz et al. 2013.

ΠΛΑΙΣΙΟ 2.7 ΕΜΠΟΔΙΑ ΜΕΤΡΗΣΗΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑΣ

- ☑ Η **απουσία ενός κοινά αποδεκτού ορισμού** της κοινωνικής καινοτομίας. Βασική προϋπόθεση της μέτρησης είναι να γνωρίζουμε τι μετράμε. Κάποιες κοινωνικές επιχειρήσεις πιθανόν να μην παράγουν κοινωνικές καινοτομίες, ενώ άλλες επιχειρήσεις του ιδιωτικού τομέα, παρόλο που αποσκοπούν στο κέρδος, είναι πιθανόν να παράγουν κοινωνικές καινοτομίες.
- ☑ Ο **κατακερματισμός των φορέων** κοινωνικής καινοτομίας δυσχεραίνει τη χαρτογράφησή τους.
- ☑ Η **ασάφεια των ορίων** μεταξύ των εμπλεκόμενων φορέων στη διαδικασία κοινωνικής καινοτομίας.
- ☑ Η **πολυπλοκότητα** του φαινομένου καθιστά πολύ δύσκολη την ποσοτικοποίηση του κοινωνικού αντίκτυπου της κοινωνικής καινοτομίας.
- ☑ Η **ανυπαρξία κουλτούρας** παρακολούθησης και έλλειψη κατάλληλων εργαλείων για την αξιολόγηση των αποτελεσμάτων των εγχειρημάτων.
- ☑ **Δυσκολία οικονομικής αποτίμησης** των αποτελεσμάτων, του κόστους και του οφέλους της κοινωνικής καινοτομίας.⁸⁷
- ☑ Η **ευρεία διάχυση των αποτελεσμάτων** της κοινωνικής καινοτομίας, δυσχεραίνει ακόμα περισσότερο τη μέτρηση του παραγόμενου κοινωνικού αντίκτυπου και τη δυνητική εξοικονόμηση πόρων⁸⁸.

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία από Menders et al. (2012:11), OECD 2011:9-10, Fostering Innovation to Address Social Challenges*

Κατόπιν αυτών, είναι πρόδηλο ότι οι δυσκολίες ποσοτικής αποτίμησης έχουν αρνητική επίδραση και στη χρηματοδότηση της κοινωνικής καινοτομίας. Μάλιστα, η **αδυναμία βιώσιμης χρηματοδότησης** κατατάσσεται μεταξύ των μεγαλύτερων εμποδίων που συναντά η κοινωνική καινοτομία (Mulgan 2006, The Young Foundation 2012, Caulier-Grice et al. 2010).

Οι λόγοι που καθιστούν την επένδυση στα κοινωνικά καινοτόμα εγχειρήματα προβληματική είναι η κινηματική φύση της κοινωνικής καινοτομίας, η εμπλοκή οργανώσεων χωρίς παραδοσιακά επιχειρηματικά χαρακτηριστικά, η δυσκολία μέτρησης του κοινωνικού αντίκτυπου, το μικρό μέγεθος εκκίνησης των εγχειρημάτων,

⁸⁷ Συνεπώς, δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι οι έρευνες που επιχειρούν να αποτυπώσουν ποσοτικά, τα αποτελέσματα και το μακροχρόνιο κοινωνικό αντίκτυπο της κοινωνικής καινοτομίας σπανίζουν. Στις αξιολογες προσπάθειες μέτρησης του κοινωνικού αντίκτυπου συγκαταλέγεται η εργασία του Reynolds (2006) που επιχείρησε να αποτυπώσει τις επιπτώσεις ενός προγράμματος υποστήριξης των παιδιών που εφαρμόστηκε στις αρχές της δεκαετίας του '80 από το Chicago Child Parent Center.

⁸⁸ Δηλαδή, από μια δραστηριότητα, όπως είναι η εφαρμογή της τραπεζικής χρονομίας για την κοινωνική ενσωμάτωση της τρίτης ηλικίας, μπορεί να προκαλείται εξοικονόμηση κρατικών πόρων για την παροχή υπηρεσιών κοινωνικής φροντίδας, η οποία ωστόσο δεν μπορεί να ληφθεί υπόψη, αν δεν αποτιμηθεί ποσοτικά, ούτε και να επανεπενδυθεί στο σύστημα τραπεζικής χρονομίας.

η μη οικονομική φύση των προσφερόμενων αγαθών και υπηρεσιών⁸⁹ και η απαξίωση της επιδίωξης κοινωνικών σκοπών από τα επενδυτικά κεφάλαια (BEPA 2011: 103-104). Επίσης, ο υψηλός βαθμός εξάρτησης των οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών από επιχορηγήσεις, οι οποίες είναι χρήσιμες στα αρχικά στάδια της διαδικασίας κοινωνικής καινοτομίας αλλά όχι κατάλληλο εργαλείο χρηματοδότησης σε μεταγενέστερα στάδια (Menders et al. 2012:9).

Σημαντικά εμπόδια στη χρηματοδότηση της κοινωνικής καινοτομίας είναι, επίσης, η απουσία προσωπικού με υψηλό βαθμό κατάρτισης σε θέματα επιχειρηματικότητας και χρηματοδότησης, καθώς και η έλλειψη δικτύων και ενδιάμεσων οργανισμών, που θα μπορούσαν να παρέχουν υποστήριξη -νομικές, χρηματοοικονομικές και οργανωσιακές συμβουλές (TEPSIE 2014a:35)- στα μεμονωμένα εγχειρήματα.

Αξίζει να σημειωθεί, τέλος, ότι ενώ η δημόσια χρηματοδότηση θα μπορούσε να παίζει σημαντικό ρόλο στα αρχικά στάδια της κοινωνικής καινοτομίας, εμποδίζεται από τις διατάξεις για τις διαδικασίες των δημόσιων προμηθειών (Caulier-Grice et al. 2010).⁹⁰

2.5.1.2 Χαμηλή ποιότητα διακυβέρνησης

Ένα εμπόδιο για την ανάπτυξη της κοινωνικής καινοτομίας, που απαντάται συχνά στη βιβλιογραφία, είναι η χαμηλή ποιότητα διακυβέρνησης. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η διακυβέρνηση μπορεί να αναλυθεί σε δύο επίπεδα, στο επίπεδο της οργάνωσης (εσωτερική διακυβέρνηση) και στο επίπεδο του συστήματος διακυβέρνησης, στο πλαίσιο του οποίου αναπτύσσονται οι κοινωνικές καινοτομίες (εξωτερική διακυβέρνηση).

Στο επίπεδο της εσωτερικής διακυβέρνησης, σύμφωνα με τον Mulgan και τους συνεργάτες του (2007:18), τα εμπόδια ανάπτυξης της κοινωνικής καινοτομίας απορρέουν από τα οργανωτικά πρότυπα των εμπλεκόμενων φορέων. Αναλυτικότερα, αναφέρονται η *μείωση της αποδοτικότητας* (efficiency) της λειτουργίας του οργανισμού κατά το στάδιο του πειραματισμού με το νέο,⁹¹ τα *εγκαθιδρυμένα συμφέροντα* που είναι συνδεδεμένα με τη διατήρηση του υπάρχοντος καθεστώτος (ιδιαίτερα στο δημόσιο τομέα),⁹² και η *νοοτροπία των ανθρώπων* (αξίες, κουλτούρα, κανόνες, αρνητικά

⁸⁹ Τα πεδία στα οποία η οικονομία της αγοράς αποτυγχάνει είναι ακριβώς εκείνα όπου η κοινωνική καινοτομία είναι επιτακτικότερη. Σε αυτή τη βάση, το ερευνητικό πρόγραμμα TEPSIE συμπεραίνει ότι *τα εγχειρήματα κοινωνικής καινοτομίας με υψηλό κοινωνικό αντίκτυπο θα δυσκολεύονται ιδιαίτερα να έχουν πρόσβαση σε πόρους για τη χρηματοδότηση της δράσης τους.* (TEPSIE 2014a:26)

⁹⁰ Συγκεκριμένα, οι διατάξεις των δημόσιων συμβάσεων ευνοούν την παροχή υπηρεσιών από μεγάλες επιχειρήσεις με αποδεδειγμένη πολυετή λειτουργία. Στις οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών αποδίδεται μεγαλύτερη επικινδυνότητα, και επιπρόσθετα, από τη δική τους πλευρά, οι μικρές οργανώσεις χρειάζεται να διαχειριστούν υψηλότερο κόστος συναλλαγών κ.α. (Menders et al. 2012:10).

⁹¹ Και άλλοι θεωρητικοί έχουν αναφερθεί στην αρνητική σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην αποδοτικότητα και την καινοτομία. Ένα σύστημα με υψηλά επίπεδα αποδοτικότητας θα τείνει να αντιστέκεται στην καινοτομία, την οποία πιθανόν και να μην χρειάζεται. Σε κάθε περίπτωση, στα πρώτα στάδια εφαρμογής ενός νέου προτύπου είναι πολύ πιθανό να παρατηρηθούν μειώσεις στα επίπεδα αποδοτικότητας.

⁹² Στην ενότητα 2.4.2.1 επισημάνθηκε ότι δεν μπορούμε να θεωρούμε ότι η υιοθέτηση κοινωνικών καινοτομιών γίνεται με τρόπο αρμονικό, προς το συμφέρον όλων. Ανάλογα με ό,τι παρατηρείται για την τεχνολογική καινοτομία, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η υιοθέτηση της κοινωνικής καινοτομίας θα έχει

στερεότυπα) που εντυπώνεται στα συστήματα, τις διαδικασίες, τις συνήθειες και τη συλλογική μνήμη του οργανισμού (οργανωτικό κεφάλαιο).

Στο επίπεδο της εξωτερικής διακυβέρνησης, τα εμπόδια που προκύπτουν από το γενικότερο πλαίσιο λειτουργίας των εγχειρημάτων κοινωνικής καινοτομίας είναι η *διοικητική κουλτούρα* που είναι προσανατολισμένη στην κατακόρυφη μεταβίβαση της επικοινωνίας και της εξουσίας⁹³, (Stoker 1998, BEPA 2011: 116), η *κακή ηγεσία*, οι *διαφορές στους χρονικούς ορίζοντες και το βάθος των κοινωνικών συγκρούσεων*, η *έλλειψη συντονισμού* και η *απουσία διασύνδεσης* (Stoker 1998). Μάλιστα, έχει ειπωθεί σχετικά, ότι «η διασύνδεση ιδεών, πόρων και ανθρώπων είναι απαραίτητη συνθήκη για την ανάπτυξη και επέκταση της κοινωνικής καινοτομίας» (Menders et al. 2012:10).

Τέλος, ένα ακόμα δομικό στοιχείο της διακυβέρνησης, που λειτουργεί παρεμποδιστικά, είναι ο ελλιπής νομικός προσδιορισμός των όρων «κοινωνική καινοτομία», «κοινωνική οικονομία» και «κοινωνική επιχειρηματικότητα» και κατά συνέπεια η **ατελής θεσμοθέτηση και καθιέρωσή τους**. Ενώ στο επίπεδο της Ευρωπαϊκής Ένωσης γίνεται μια προσπάθεια ολοκληρωμένης διαχείρισης της στρατηγικής για την ανάπτυξη της κοινωνικής καινοτομίας, σε εθνικό επίπεδο απουσιάζουν οι οργανισμοί, η τεχνογνωσία, η επιμόρφωση και η κουλτούρα που ευνοεί τον κοινωνικό πειραματισμό και τη δημιουργία ανοιχτών χώρων ανάδυσής της κοινωνικής καινοτομίας.

2.5.1.3 Έλλειψη επιμόρφωσης

Ένας σημαντικός παράγοντας παρεμπόδισης της κοινωνικής καινοτομίας, όπως έχει αναφερθεί ακροθιγώς ανωτέρω, είναι η έλλειψη των γνώσεων, δεξιοτήτων και στάσεων που απαιτούνται για την ανάπτυξή της, (Clark 2007 αναφέρεται στο BEPA 2011:107, OECD 2011:9-10) καθώς είναι φύσει πολύπλοκη και αναδυόμενη, και επομένως χαρακτηρίζεται από υψηλή απροσδιοριστία, εξάρτηση από παράγοντες του εξωτερικού περιβάλλοντος (πλαισίου) και αβεβαιότητα. Επίσης, μια συνθήκη που σύμφωνα με το BEPA (2011:107) επηρεάζει αρνητικά την κινητοποίηση των συντελεστών της κοινωνικής καινοτομίας σε σχέση με την εκπαίδευσή τους, είναι η *απουσία της επαγγελματικής αναγνώρισης των «κοινωνικών καινοτόμων» (social innovators)*.

Πάντως, σταδιακά αναπτύσσονται νέα εκπαιδευτικά προγράμματα και σεμινάρια επιμόρφωσης σε πεδία όπως η συμμετοχική ηγεσία, η κοινωνική επιχειρηματικότητα, η κοινωνική οικονομία και ο συνεργατισμός, η κοινοτική ανάπτυξη, ενώ παράλληλα

«κόστος» για ένα μέρος της κοινωνίας (van der Geest & Heuts 2008, αναφέρεται στο Menders et al. 2012).

⁹³ Η κυρίαρχη πρακτική της κατακόρυφης μεταβίβασης της εξουσίας από τα πάνω προς τα κάτω διαχωρίζει τους σχεδιαστές πολιτικών από τους χρήστες, συμβάλλει στην παθητικότητα των πολιτών, δυσχεραίνει την αμοιβαία μάθηση και δημιουργεί ένα ασφυκτικό και περιοριστικό περιβάλλον για την ανάπτυξη της κοινωνικής καινοτομίας (BEPA 2011: 116).

συστήνονται και φορείς με αποστολή τη δικτύωση και τη συμβουλευτική υποστήριξη των ηγεσιών των ευρωπαϊκών ΜΚΟ.⁹⁴

2.5.1.4 Πολυπλοκότητα και αβεβαιότητα

Η πολύπλοκη φύση της κοινωνικής καινοτομίας, η αβεβαιότητα και η χαμηλή ικανότητα προσδιορισμού των κινδύνων που ενέχει δυσχεραίνουν την ανάπτυξή της.

Οι Menders et al. (2012:20) σημειώνουν ότι η πολυπλοκότητα είναι εγγενές χαρακτηριστικό της κοινωνικής καινοτομίας. Συνεπώς, δεν είναι εφικτό να προβλέψουμε τα αποτελέσματά της, παρά μόνο να τα παρατηρήσουμε εκ των υστέρων. Αντίστοιχα, οι δυνητικοί ωφελούμενοι και οι πιθανοί επενδυτές και συνεργάτες, δεν μπορούν εκ των προτέρων να διακρίνουν πώς θα ωφεληθούν, ώστε να πειστούν να συμμετάσχουν.

Η πολυπλοκότητα αυτή οφείλεται στην πολυδιάστατη φύση της κοινωνικής καινοτομίας και την αναγκαία συμμετοχή πολλών διαφορετικών εμπλεκόμενων - stakeholders- (OECD 2011:9-10), αλλά και στην πολύπλοκη φύση των προβλημάτων που επιχειρούν να διαχειριστούν τα κοινωνικά καινοτομικά εγχειρήματα (Chalmers 2012).

2.5.1.5 Εμπόδια που σχετίζονται με τη φύση των εμπλεκόμενων φορέων

Η Caulier-Grice και οι συνεργάτες της (The Young Foundation 2012:26-30) αναλύουν τα εμπόδια στην κοινωνική καινοτομία με βάση τους τομείς δραστηριοποίησης των εμπλεκόμενων φορέων (κερδοσκοπικός τομέας, ιδιωτικός τομέας, ανεπίσημος-κοινοτικός τομέας, δημόσιος τομέας).

I. Μη κερδοσκοπικός τομέας (κοινωνικός)

Ο μη κερδοσκοπικός τομέας διαχειρίζεται πλήθος θεμάτων και αποτελείται από πολλές οργανώσεις μικρού μεγέθους, χωρίς υψηλές προοπτικές ανάπτυξης. Χαρακτηρίζεται από έντονο κατακερματισμό και χαμηλή δικτύωση, στοιχεία που αποδυναμώνουν την ικανότητα εξοικονόμησης πόρων. (The Young Foundation 2012:26-30 και OECD 2011:9-10). Για τους λόγους αυτούς, αντί να αναπτύσσει μια στρατηγική προσέγγιση, καταφεύγει κυρίως σε ευκαιριακές λογικές. Τέλος, οι φορείς του μη κερδοσκοπικού τομέα αντιμετωπίζουν δυσκολίες στη χρηματοδότηση του έργου τους, ιδιαίτερα σε περιόδους κρατικών περικοπών (The Young Foundation 2012:27-28).

⁹⁴ EUCLID www.euclidnetwork.eu

II. *Ιδιωτικός τομέας*

Ο ιδιωτικός τομέας παίζει ολοένα και σημαντικότερο ρόλο στην παροχή κοινωνικά καινοτόμων αγαθών και υπηρεσιών, αξιοποιώντας τις ευκαιρίες που αναδύονται κυρίως στους τομείς των πράσινων τεχνολογιών, της υγείας και της κοινωνικής προστασίας. Αρνητικό στοιχείο είναι ο βραχύβιος ορίζοντας των προγραμμάτων εταιρικής κοινωνικής ευθύνης. Ένα πεδίο που φαίνεται να μπορεί να στηρίξει με πιο πρόσφορο τρόπο την κοινωνική καινοτομία είναι η κοινωνική επιχειρηματικότητα (The Young Foundation 2012:29).

III. *Ανεπίσημος τομέας (κοινοτικός)*

Ο ανεπίσημος-κοινοτικός τομέας αναφέρεται στη δραστηριότητα των ατόμων, των κοινωνικών κινημάτων και των άτυπων ομάδων⁹⁵ στα πεδία του εθελοντισμού, της κοινωνικής αλληλεγγύης και της υπεράσπισης των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Οι βασικές δυσκολίες που απορρέουν από τα χαρακτηριστικά του εν λόγω τομέα είναι η δυσκολία διατήρησης ενός υψηλού επιπέδου κινητοποίησης των εμπλεκόμενων για μεγάλο χρονικό διάστημα, είτε λόγω έλλειψης ελεύθερου χρόνου είτε λόγω κακής διαχείρισης του διαθέσιμου εθελοντικού δυναμικού. Επίσης, είναι ανεπαρκή τα διαθέσιμα κεφάλαια για την οικονομική υποστήριξη των δράσεων των άτυπων ομάδων πολιτών και μειωμένη η οργανωτική ικανότητα των εμπλεκόμενων (The Young Foundation 2012:29-30).

IV. *Δημόσιος τομέας*

Ο δημόσιος τομέας έχει αναπτύξει πολλές κοινωνικές καινοτομίες, τις οποίες ωστόσο ενσωματώνει οργανικά και γι' αυτό συχνά αγνοούνται. Χαρακτηριστικά παραδείγματα δημόσιας κοινωνικής καινοτομίας υπήρξαν το κράτος πρόνοιας και τα συστήματα δωρεάν υγειονομικής περίθαλψης και παιδείας (The Young Foundation 2012:29-30).

Συνεπώς, το κράτος διαθέτει τα εργαλεία για να επιφέρει συστημικές αλλαγές, αλλά η ίδια η δομή και η λογική της δημόσιας διοίκησης δεν ευνοούν την καινοτομία.

Συγκεκριμένα, το *μέγεθος του δημοσίου* και η *πολυπλοκότητα της εσωτερικής του διάρθρωσης* δεν δημιουργούν τις ιδανικές συνθήκες για την ανάπτυξη καινοτομιών (Koch & Hauknes 2005). Το δημόσιο χαρακτηρίζεται από μονοπωλιακές δομές (Mulgan 2007) και από πλήθώρα οργανωτικών μονάδων χωρίς ουσιαστική διασύνδεση μεταξύ τους (The Young Foundation 2012:28 και Mulgan 2007). Ο κατακερματισμός αυτός δεν ευνοεί την ανάπτυξη μακροπρόθεσμου προγραμματισμού (Mulgan & Albury 2003). Δεδομένου ότι οι γραφειοκρατικές διαδικασίες επιμηκύνουν σημαντικά την περίοδο από τον σχεδιασμό μιας ιδέας μέχρι την υλοποίησή της (The Young Foundation 2012:28 και Mulgan 2007) και λαμβάνοντας υπόψη τη συχνότητα αλλαγής της πολιτικής ηγεσίας, διαπιστώνεται ότι η απαραίτητη συνέχεια της δημόσιας

⁹⁵ Π.χ. atenistas-Syn-Athina.

καινοτομίας καθίσταται εκ των πραγμάτων δυσχερής (The Young Foundation 2012:28).

Η **πολυπλοκότητα του δημοσίου**, όμως, δεν αφορά μόνο τη διοικητική του διάρθρωση, αλλά την ίδια τη φύση του, ως προς τον *ιδιαιτέρο ρόλο* που καλείται να διαδραματίσει ευρύτερα στην κοινωνία. Πρέπει να εξισορροπεί διαφορετικά συμφέροντα, να ανταποκρίνεται γρήγορα σε εξωτερικές προκλήσεις, να υπακούει στις αρχές της λογοδοσίας και της διαφάνειας και να παρέχει το απαραίτητο πλαίσιο σταθερότητας και λειτουργίας των άλλων τομέων της κοινωνίας. Η υψηλή αυτή πολυπλοκότητα επηρεάζει την *ικανότητα του να καινοτομεί* (The Young Foundation 2012:28).

Σημαντικά εμπόδια για την ανάπτυξη της καινοτομίας στο δημόσιο αναδύονται και λόγω της **κουλτούρας της δημόσιας διοίκησης**. Το δημόσιο δεν διαθέτει την κατάλληλη οργανωσιακή κουλτούρα⁹⁶ (Mulgan & Albury 2003), καθώς χαρακτηρίζεται από *τυπολατρεία* (Koch & Hauknes 2005) και εμφανίζει *αδυναμία οργανωσιακής μάθησης*⁹⁷ (Charman, 2002:13 και Koch & Hauknes 2005) αλλά και *διστακτικότητα απέναντι στην ανάληψη κινδύνου και τον κοινωνικό πειραματισμό* (Chalmers 2012 και Mulgan 2007 και Koch & Hauknes 2005). Ταυτόχρονα, η αβεβαιότητα των αποτελεσμάτων της καινοτομίας (Koch & Hauknes 2005 και Mulgan 2007) σε συνδυασμό με την υποχρέωση της λογοδοσίας των πολιτικών και την υψηλή ευθύνη που έχουν για την παραγωγή κοινωνικά ωφέλιμων αποτελεσμάτων αποτρέπουν τη σχετική ανάληψη ρίσκου (Koch & Hauknes 2005). Για τους λόγους αυτούς, όπως παρατηρεί ο Mulgan (2007:156), είναι πιο συνηθισμένες «οι προσ αυξητικές βελτιώσεις των υφιστάμενων (δημόσιων) μοντέλων παρά η επινόηση ριζικά νέων».

Εκτός από την οργανωσιακή κουλτούρα του δημοσίου, περιοριστική επίδραση έχει το **πλήθος των γραφειοκρατικών διαδικασιών** που είναι βαθιά «εμπεδωμένες» στις λογικές και τους σκοπούς του κυρίαρχου καθεστώτος και οι οποίες εμφανίζουν υψηλό βαθμό ακινησίας (inertia) (The Young Foundation 2010, Moulaert 2009:15-16).

Σε επίπεδο ανθρώπινου δυναμικού, εντοπίζεται **ανεπάρκεια των κατάλληλων ανθρώπων** για την εκκόλαψη τη κοινωνικής καινοτομίας (The Young Foundation 2012:28). Αυτό οφείλεται τόσο στην *απουσία κινήτρων* (Mulgan & Albury 2003) όσο και στην *έλλειψη επιμόρφωσης* για την απόκτηση δεξιοτήτων ανάπτυξης της κοινωνικής καινοτομίας (Mulgan & Albury, 2003 και BEPA 2011:102-116).

Τέλος, δυσχεραίνουν την προώθηση της κοινωνικής καινοτομίας στο δημόσιο, η **πενιχρή ή μηδενική αφιέρωση κονδυλίων του προϋπολογισμού γι' αυτό τον σκοπό**

⁹⁶ Περιοριστική οργανωσιακή κουλτούρα και ακατάλληλα οργανωτικά πρότυπα, απροθυμία αναγνώρισης αποτυχιών, αποστροφή κινδύνου.

⁹⁷ Αποστροφή στην αποτυχία και αδυναμία μετατροπής της σε μαθήματα, πίεση για παροχή ομοιογενών υπηρεσιών, έμφαση σε συστήματα εντολής και ελέγχου, απουσία αξιολόγησης πολιτικών, έλλειψη χρόνου για ανάπτυξη νέων δραστηριοτήτων, αποκλειστική ενασχόληση με τη διαχείριση καθημερινών θεμάτων, μυστικοπάθεια και ελλιπής επικοινωνία, χαμηλή εστίαση στην αύξηση της επίδοσης του οργανισμού και βελτίωσης των τελικών αποτελεσμάτων, απουσία επαγγελματικής ακεραιότητας και υπαγωγή σε εγκαθιδρυμένα συμφέροντα.

(The Young Foundation 2012:28), καθώς και η *έλλειψη των κατάλληλων τεχνολογικών μέσων και υποδομών* (Koch & Hauknes 2005).

2.5.2 Παράγοντες βιωσιμότητας της κοινωνικής καινοτομίας

Το θέμα της βιωσιμότητας της κοινωνικής καινοτομίας θίγεται ελάχιστα στην υπάρχουσα βιβλιογραφία. Ενδεχομένως να θεωρείται αυτονόητο ότι ο εντοπισμός και η εξάλειψη των προαναφερθέντων εμποδίων διασφαλίζει αυτόματα και τη βιωσιμότητα της κοινωνικής καινοτομίας. Σύμφωνα με τον Haxeltine (2015: 47-49), οι βασικοί παράγοντες που καθιστούν βιώσιμη μια κοινωνική καινοτομία είναι οι εξής:

ΠΛΑΙΣΙΟ 2.8 ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑΣ

Αλλάζοντες το παιχνίδι παράγοντες

- Αξιοποίηση ευκαιριών θεσμικής αλλαγής.

Επικοινωνία με το υπάρχον πλαίσιο

- Ανάπτυξη διαλεκτικής σχέσης με τους υπάρχοντες θεσμούς, οργανισμούς και δρώντες (οι οποίοι μπορεί να είναι περισσότερο ή λιγότερο δεκτικοί στην κοινωνική καινοτομία).
- Πλοήγηση μέσα στο υπάρχον κοινωνικό πλαίσιο, συνεργαζόμενοι, αγνοώντας ή αλλάζοντας το status quo.

Επίγνωση – Στρατηγική προσέγγιση

- Αύξηση επίγνωσης των διαφορετικών μορφών δράσης, οργάνωσης, νοητικής πλαισίωσης και μάθησης που προωθούνται μέσω της κοινωνικής καινοτομίας και της μεταξύ τους σχέσης, καθώς και παρατήρηση των τρόπων επίδρασης του κοινωνικού πλαισίου στην κοινωνική καινοτομία μέσα από τις τέσσερις αυτές διαστάσεις.
- Ανάπτυξη επίγνωσης και αναστοχαστικής σκέψης (reflexive thinking).
- Δημιουργία σαφούς-συνεκτικού οράματος της κοινωνικής καινοτομίας από τα εγχειρήματα.
- Σχεδιασμός στρατηγικών αμφισβήτησης, αλλαγής και αντικατάστασης των κυρίαρχων θεσμών.
- Υιοθέτηση και προώθηση αφηγημάτων αλλαγής, που δικαιολογούν την ανάγκη κοινωνικής αλλαγής μέσα από την υιοθέτηση συγκεκριμένων στρατηγικών και πλάνων δράσης.
- Σύνθεση θεωριών αλλαγής που διαχειρίζονται συνειδητά τις δυναμικές της κοινωνικής καινοτομίας. Ανάπτυξη μεταμορφωτικών προθέσεων (δεν αρκεί η πρόθεση επίδρασης σε τοπικό επίπεδο).
- Σχεδιασμός στρατηγικών για την πρόσβαση σε χώρους, πόρους και εργαλεία ενδυνάμωσης.

Αυτονομία – Χρηματοδότηση (resourcing)

- Πρόσβαση σε πόρους που δεν προέρχονται από τους κυρίαρχους θεσμούς με σκοπό τη διατήρηση της αυτονομίας των εγχειρημάτων.
- Προσέλκυση και υποστήριξη ισχυρών δρώντων.

Εσωτερική Διακυβέρνηση

- Ικανότητα διατήρησης της εσωτερικής συνοχής των εγχειρημάτων και του αρχικού τους οράματος και ταυτόχρονη προσαρμογή της στρατηγικής στις αλλαγές του κοινωνικού πλαισίου.
- Ανάπτυξη μηχανισμών εσωτερικής παρακολούθησης και αξιολόγησης.

Πηγή: Ίδια επεξεργασία

2.5.3 Συμπεράσματα

Συμπερασματικά, πλήθος συνθηκών φαίνεται ότι εμποδίζουν την ανάπτυξη και την επέκταση της κοινωνικής καινοτομίας. Τα **εμπόδια** αυτά είναι θεωρητικά, πρακτικά, οικονομικά, κοινωνικά, πολιτικά και θεσμικά. Κάποια απορρέουν από την ίδια τη φύση του φαινομένου και κάποια προκύπτουν από το περιβάλλον στο οποίο εντάσσεται και τις αδυναμίες που ενυπάρχουν σε αυτό. Βασικό χαρακτηριστικό των εμποδίων αυτών, που καθιστά την προσπάθειά τους ακόμη πιο δύσκολη, είναι η μεταξύ τους στενή διασύνδεση και καταλυτική αλληλεπίδραση.

Αναλυτικότερα, **η αδυναμία των θεωρητικών να καταλήξουν σε έναν κοινό ορισμό, προκαλεί μια ασάφεια**, που συνεπάγεται την αδυναμία τόσο της πλήρους θεσμικής θωράκισης του φαινομένου, όσο και της απόδοσής του σε μετρήσιμους όρους.

Η ελλιπής νομοθετική κάλυψη της κοινωνικής καινοτομίας, με τη σειρά της, λειτουργεί ανασταλτικά στους διαχειριστές των εγχειρημάτων της, καθώς οφείλουν εκ των πραγμάτων να περιορίσουν τη δράση τους εντός του νομικού πλαισίου. Όταν οι διαχειριστές δε, είναι υπάλληλοι του δημοσίου, λόγω της γραφειοκρατικής κουλτούρας που διαχρονικά υιοθετούν, αλλά και της τυπολατρικής τους νοοτροπίας, που οφείλεται τόσο στον φόβο της αποτυχίας, όσο και στην έλλειψη κινήτρων για την ανάληψη πρωτοβουλιών, η πιθανότητα ανάπτυξης κοινωνικά καινοτόμων ιδεών, που εκ της φύσεώς του ενέχουν ένα ρίσκο, είναι μάλλον χαμηλή. Συνεπώς, η ασύμβατη γραφειοκρατική κουλτούρα και η αποστροφή του δημοσίου τομέα στον κίνδυνο, η τάση παραγωγής μονομερών λύσεων και η ελλιπής δια-τμηματική και δια-οργανωσιακή επικοινωνία δημιουργούν ένα ακατάλληλο σύστημα διακυβέρνησης για την ανάπτυξη και ανάπτυξη της κοινωνικής καινοτομίας, που από τη φύση της είναι πολυδιάστατη.

Από την άλλη, **η αδυναμία μέτρησης των αποτελεσμάτων της κοινωνικής καινοτομίας**, που οφείλεται σε έναν βαθμό και στην πολυπλοκότητα του ίδιου του φαινομένου, την αβεβαιότητα και την ευρεία διάχυση των αποτελεσμάτων του, αλλά

και στον κατακερματισμό των φορέων υλοποίησης των εγχειρημάτων, δημιουργεί εμπόδια με τη σειρά της στην χρηματοδότηση κοινωνικά καινοτόμων δράσεων. Οι επενδυτές δύσκολα πείθονται να χρηματοδοτήσουν έργα για τα οποία δεν διατίθενται μετρήσιμες και άρα απτές ενδείξεις για την επιτυχή έκβασή τους.

Όμως, υπάρχουν και άλλες αιτίες που οδηγούν στη *δυσκολία χρηματοδότησης*. Η κινηματική φύση του φαινομένου, η απουσία άρτια καταρτισμένου ανθρώπινου δυναμικού, η έλλειψη δικτύου υποστήριξης και εν γένει η χαμηλή ποιότητα διακυβέρνησης -έλλειψη συντονισμού, κατακερματισμός, κακή ηγεσία, ελλιπής θεσμοθέτηση- δεν παρέχουν τα απαραίτητα εχέγγυα για μια επένδυση, αποθαρρύνοντας τυχόν χρηματοδότες από την στήριξη κοινωνικά καινοτόμων έργων και δράσεων.

Όλα τα παραπάνω εμπόδια σχετίζονται με την *εκπαίδευση και την επιμόρφωση των εμπλεκομένων*. Η *έλλειψη κατάλληλων γνώσεων και δεξιοτήτων* διαχείρισης της κοινωνικής καινοτομίας, η απουσία επιμορφωτικών προγραμμάτων για την ανάπτυξή τους και η απουσία δικτύων διάχυσης των υφιστάμενων γνώσεων και δεξιοτήτων εμποδίζουν την ανάπτυξη ενός υγιούς «οικοσυστήματος κοινωνικής καινοτομίας».

Η έλλειψη επιμόρφωσης οφείλεται στη *χαμηλή ποιότητα διακυβέρνησης*, καθώς δεν υπάρχει μέριμνα από τους αρμόδιους φορείς για εκπαίδευση του προσωπικού τους, δεν παρέχονται κίνητρα για την υιοθέτηση κοινωνικά καινοτόμων ιδεών και δεν αναγνωρίζουν επαγγελματικά την κοινωνική καινοτομία (social innovator) ως κλάδο διοίκησης. Ταυτόχρονα, η έλλειψη επιμόρφωσης εντείνει έτι περαιτέρω τη χαμηλή ποιότητα διακυβέρνησης, δημιουργώντας έναν φαύλο κύκλο, και παράλληλα βάζει εμπόδια στην πιθανή χρηματοδότηση κοινωνικά καινοτόμων πρωτοβουλιών. Με τη σειρά της, η απουσία χρηματοδοτικών εργαλείων, που μπορούν να διασφαλίσουν βιώσιμη χρηματοδότηση καθ' όλα τα στάδια του κύκλου ζωής της κοινωνικής καινοτομίας, αποθαρρύνει την ανάληψη πρωτοβουλιών από τους αρμόδιους φορείς σε αυτόν τον κρίσιμο τομέα, οξύνοντας τα προβλήματα που προκύπτουν λόγω της χαμηλής ποιότητας διακυβέρνησης.

Συνεπώς, η **πολυδιάστατη και πολύπλοκη φύση του φαινομένου της κοινωνικής καινοτομίας, καθώς και οι ενυπάρχουσες αδυναμίες στο περιβάλλον που καλείται να αναπτυχθεί, οδηγούν στη διαμόρφωση ενός σύνθετου πλέγματος εμποδίων, τα οποία διασυνδέονται μεταξύ τους με σχέσεις αιτίας-αιτιατού και αλληλεπιδρούν καθοριστικά, καθιστώντας εκ των πραγμάτων αποτυχημένη κάθε προσπάθεια αποσπασματικής αντιμετώπισής τους, δυσχεραίνοντας ταυτόχρονα κάθε προσπάθεια ολιστικής προσέγγισης για την προσπέλασή τους.**

Η *βιωσιμότητα της κοινωνικής καινοτομίας*, μολονότι ως ζήτημα καθημερινής πρακτικής είναι εξαιρετικά σημαντικό, σε θεωρητικό επίπεδο έχει απασχολήσει ελάχιστα την ακαδημαϊκή κοινότητα. Η μόνη συνεισφορά που έχουμε μέχρι σήμερα είναι η έκθεση του Haxeltine (2015) στην οποία προσεγγίζεται το θέμα αυτό σε σχέση με την ικανότητα των κοινωνικά καινοτόμων εγχειρημάτων να αλληλεπιδράσουν «θετικά» με θεσμικούς κ.α. παράγοντες του πλαισίου εργασίας τους.

2.6 Συμπεράσματα Κεφαλαίου

Ο Ορισμός της Εργασίας για την Κοινωνική Καινοτομία

Η κοινωνική καινοτομία είναι μια κοινωνική πρακτική που εντείνεται σε περιόδους κρίσης. Αποσκοπεί στην ικανοποίηση αναπάντητων ανθρώπινων αναγκών και την αντιμετώπιση σύγχρονων προκλήσεων, μέσα από αλλαγές στα κυρίαρχα πρότυπα διακυβέρνησης και κοινωνικής συσχέτισης, τη δημιουργική χρήση αναξιοποίητων χαρισμάτων και πόρων, και τη συνεργασία διαφορετικών τομέων της κοινωνίας και φορέων. Εγγενής στη διαδικασία κοινωνικής καινοτομίας είναι η ευκαιρία ενδυνάμωσης των εμπλεκόμενων ανθρώπων, χρηστών και κοινοτήτων.

Η κοινωνική καινοτομία εμφανίζει **ιδιαιτερότητες** που την διαφοροποιούν από άλλες μορφές καινοτομίας. Πρώτον, τα κοινωνικά καινοτόμα εγχειρήματα συνήθως αναδύονται από την κοινωνία των πολιτών και έχουν έναν τοπικό χαρακτήρα ανάπτυξης από τη βάση της κοινωνίας προς τα πάνω. Δεύτερον, ιδιαίτερα κατά το στάδιο της υλοποίησης συνεργάζονται διαφορετικοί φορείς από διάφορους τομείς της κοινωνίας και πολλαπλά χωρικά επίπεδα. Τρίτον, δημιουργούν χώρο για την ανάπτυξη νέων ρόλων εκ μέρους των πολιτών και τη συνδιαλλαγή των διαφορετικών πόλων σε ένα «νέο πλαίσιο ανεκτικότητας». Τέταρτον, δίνουν ευκαιρία στις ευπαθείς κοινωνικά ομάδες όχι μόνο να ικανοποιήσουν τις βασικές ανάγκες επιβίωσής τους, αλλά και να εκπληρώσουν ένα ευρύτερο φάσμα αναγκών, συχνά μέσα από τη δική τους συνεισφορά (συμπαράγωγη), συντελώντας στην κοινωνική ενσωμάτωση και ενδυνάμωσή τους. Πέμπτον, δημιουργούν ένα νέο τύπο αμοιβαιότητας, μεταξύ των πολιτών, ανάμεσα στα άτομα και την κοινότητα, αλλά και ανάμεσα στους φορείς της κοινωνίας των πολιτών. Έκτον, αναπτύσσουν νέες ατομικές και συλλογικές δεξιότητες και εμπλουτίζουν την τωρινή και μελλοντική ικανότητα των ατόμων και κοινωνιών να πραγματώνουν τις ανάγκες τους. Τέλος, αναδεικνύουν τους αδρανείς αλλά διαθέσιμους πόρους της κοινωνίας και δίνουν τη δυνατότητα να γίνει αποτελεσματικότερη χρήση τους.

Αξιοθαύμαστο είναι το πολιτικό ενδιαφέρον για την ανάπτυξη και στήριξη της κοινωνικής καινοτομίας σε Ευρωπαϊκό επίπεδο. Η οικονομική κρίση ανέδειξε την κοινωνική υπόσταση των σημαντικότερων σύγχρονων προκλήσεων και η κοινωνική καινοτομία αντιμετωπίζεται ως μέρος της στρατηγικής για την αντιμετώπισή τους. Μάλιστα παρατηρούνται προσπάθειες θεσμοθέτησης κοινωνικών καινοτομιών που κατά βάση εκπορεύονται από Παραδείγματα και κοσμοθεωρήσεις που αντιτίθενται στο υπάρχον καθεστώς. Η κοινωνική καινοτομία δεν καταλαμβάνει έναν αντίστοιχα μεγάλο χώρο ενδιαφέροντος στην ελληνική πολιτική πραγματικότητα, παρόλο που σαν κοινωνική πρακτική επεκτάθηκε σημαντικά την περίοδο της κρίσης στη χώρα μας.

Το πεδίο της κοινωνικής καινοτομίας ως ξεχωριστό επιστημονικό αντικείμενο αναπτύσσεται με πρωτόγνωρη δυναμική. Κατά την έναρξη της εκπόνησης αυτής της εργασίας το 2011, το εν λόγω επιστημονικό πεδίο φαινόταν να έχει σαφές σχήμα, αποτελούμενο από δύο κυρίως, διακριτά πεδία έρευνας, την αστική τοπική ανάπτυξη και τις θεωρίες της οργάνωσης και διοίκησης επιχειρήσεων. Ο πολλαπλασιασμός των ερευνητικών προγραμμάτων που μελετούν διαφορετικές πτυχές του φαινομένου έχει πλέον δημιουργήσει μια πολυπλοκότερη εικόνα με ιδιαίτερα δυναμικά χαρακτηριστικά.

Σήμερα, τα κυρίαρχα αντικείμενα μέσα από τα οποία προσεγγίζεται η κοινωνική καινοτομία είναι η τοπική ανάπτυξη, η αντιμετώπιση της φτώχειας, η κοινωνική συνοχή, ο κοινωνικός μετασχηματισμός, η κοινωνική οικονομία και η καινοτομία στα συστήματα κοινωνικής πρόνοιας.

Η επιστημονική θεώρηση της κοινωνικής καινοτομίας ακολούθησε την εμπειρική εξέλιξη του φαινομένου και μέσα στα είκοσι χρόνια επεξεργασίας του, έχει πλέον αρχίσει να παράγει θεωρητικές κατασκευές, όπως είναι η *θεωρία για την ολοκληρωμένη τοπική ανάπτυξη* της ερευνητικής ομάδας του Frank Moulaert και η *θεωρία για τη μετασχηματίζουσα κοινωνική καινοτομία* του ερευνητικού προγράμματος TRANSIT. Πάντως, ακόμα και σήμερα, κανόνας δεν είναι η προσπάθεια δημιουργίας νέων θεωριών με σημείο εκκίνησης το φαινόμενο της κοινωνικής καινοτομίας, αλλά ο εμπειρικός έλεγχος της δυνατότητας επέκτασης της επιστημονικής ισχύος θεωριών από άλλα επιστημονικά πεδία, και στο πεδίο της κοινωνικής καινοτομίας.

Μέσα από την επισκόπηση της βιβλιογραφίας διαφαίνεται ότι το **τριμερές εννοιολογικό πρότυπο** που ανέπτυξαν ο Moulaert και οι συνεργάτες του *«περιεχόμενο-διαδικασία-ενδυνάμωση»* επηρεάζει ρητά ή άρρητα τις περισσότερες μελέτες για την κοινωνική καινοτομία. Ενώ οι τρεις διαστάσεις της κοινωνικής καινοτομίας συνιστούν συχνά τους πυλώνες της εννοιολογικής της οριοθέτησης, η θεωρητική τους αποσαφήνιση και εμπειρική αποτύπωση δεν έχουν προσελκύσει αντίστοιχο ερευνητικό ενδιαφέρον. *Τι εννοούμε με την έννοια ανάγκη και πώς μπορούμε να τη διαχειριστούμε πολιτικά και πρακτικά; Ποια είναι η διαδικασία μεταμόρφωσης των κοινωνικών σχέσεων που επιτυγχάνεται μέσω της κοινωνικής καινοτομίας και πώς συνδέονται οι έννοιες διακυβέρνηση και κοινωνική καινοτομία; Τι εννοούμε με την έννοια ενδυνάμωση και πώς επηρεάζει και επηρεάζεται από την κοινωνική καινοτομία;*

Από την άλλη πλευρά, το ίδιο *το φαινόμενο της κοινωνικής καινοτομίας έχει πολυάριθμες πτυχές και εκδηλώνεται με πολύ διαφορετικούς τρόπους σε κάθε πεδίο πολιτικής.* Για παράδειγμα άλλα χαρακτηριστικά εμφανίζουν τα εγχειρήματα κοινωνικής καινοτομίας στο πεδίο παροχής υπηρεσιών κοινωνικής πολιτικής και άλλα σε εκείνο της βιώσιμης αστικής ανάπτυξης και διαβίωσης. Αν και πληθαίνουν οι εμπειρικές έρευνες που αποτυπώνουν αυτές τις διαφορές, *σήμερα, γνωρίζουμε ελάχιστα για τα διαφορετικά πρότυπα εκδήλωσης του φαινομένου ανά τομέα πολιτικής.*

Επίσης, υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις ότι οι διαφορετικοί τύποι συστημάτων κοινωνικής πρόνοιας θα επηρεάζουν σημαντικά τα πρότυπα εκδήλωσης της κοινωνικής

καινοτομίας, σε εθνικό και τοπικό επίπεδο. Ωστόσο, μέχρι σήμερα, και με εξαίρεση το ερευνητικό πρόγραμμα WILCO, δεν υπάρχουν μελέτες που να ερευνούν συγκριτικά, σε διακρατικό επίπεδο, τα πρότυπα ανάπτυξης της κοινωνικής καινοτομίας και την επίδραση των συστημάτων «ενημερίας» σε αυτήν.

*Αντίστοιχα, γνωρίζουμε ελάχιστα για τους τρόπους με τους οποίους η **Τοπική Αυτοδιοίκηση εμπλέκεται στη διαδικασία κοινωνικής καινοτομίας** και τις συνθήκες που ενισχύουν ή αποδυναμώνουν την καινοτομική της ικανότητα, το είδος των παραγόμενων καινοτομιών, τους κυρίαρχους τομείς εφαρμογής της και τα κυρίαρχα πρότυπα διακυβέρνησής της.*

Ένα ακόμα σημαντικό θέμα που τέθηκε από το TRANSIT είναι **η σχέση ανάμεσα στην κοινωνική καινοτομία και τους διαφορετικούς τομείς της κοινωνίας** από το εσωτερικό των οποίων αναδύεται. Σήμερα, η γνώση μας παραμένει ατελής για τους τρόπους με τους οποίους επιδρά η ισχύς ενός τομέα έναντι άλλων στην κοινωνική καινοτομία και για τη μετασχηματίζουσα επίδραση που έχει η συνεργασία διαφορετικών τομέων της κοινωνίας στο πλαίσιο της διαδικασίας κοινωνικής καινοτομίας. Ακόμα λιγότερο διερευνημένος παραμένει ο ρόλος του δημόσιου τομέα και ιδιαίτερα της τοπικής αυτοδιοίκησης σε αυτήν. Ένα συναφές ερευνητικό κενό, είναι η αποτύπωση της θεωρητικής γειτνίασης των εννοιών της κοινωνικής και της δημόσιας καινοτομίας.

Ένα άλλο σημαντικό θέμα που δεν έχει μέχρι σήμερα προσεγγιστεί συστηματικά από την υπάρχουσα βιβλιογραφία είναι **η βιωσιμότητα των κοινωνικά καινοτόμων εγχειρημάτων**. Η κοινωνική καινοτομία προκειμένου να μπορέσει να επιφέρει ευρύτερες κοινωνικές αλλαγές, πρώτα θα πρέπει να επιβιώσει στο επίπεδο του εγχειρήματος και της τοπικής κοινωνίας. Η *διευκρίνιση και οριοθέτηση της έννοιας «βιωσιμότητα» στο πλαίσιο της κοινωνικής καινοτομίας παραμένει ελλιπής αν όχι ανύπαρκτη*. Αντίστοιχα, ενώ υπάρχει ένα σχετικό ενδιαφέρον για τους παράγοντες που επηρεάζουν θετικά ή αρνητικά την ανάπτυξη, την ανάπτυξη και την επέκταση της κοινωνικής καινοτομίας, δεν έχουν επιχειρηθεί ακόμα η συστηματική αποτύπωση των τρόπων με τους οποίους τα στάδια αυτά συνδέονται με τη βιωσιμότητα και η καταγραφή των παραγόντων που επηρεάζουν τη βιωσιμότητα της κοινωνικής καινοτομίας.

Τέλος, οι συζητήσεις που επιχειρούν να αποτυπώσουν τα στοιχεία που συνιστούν το **οικοσύστημα της κοινωνικής καινοτομίας** δε συγκλίνουν μέχρι σήμερα σε ένα κοινό μοντέλο αλλά διαφοροποιούνται σημαντικά. Το **οικοσύστημα** περιλαμβάνει όλα εκείνα τα στοιχεία του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο αναδύεται, εκτυλίσσεται και αναπτύσσεται η κοινωνική καινοτομία, από τα οποία επηρεάζεται, «θρέφεται» και εμποδίζεται και τα οποία με τη σειρά της επηρεάζει. *Η σκιαγράφηση ενός γενικού οικοσυστήματος της κοινωνικής καινοτομίας φαντάζει πολύπλοκο εγχείρημα, ωστόσο θα παρείχε ένα πιο ρεαλιστικό πλαίσιο διερεύνησης και κατανόησης του πλαισίου ανάπτυξής της.*

Η κοινωνική καινοτομία αναμένεται να προσελκύσει ακόμα περισσότερο ενδιαφέρον ως φαινόμενο και στρατηγική πολιτικής τα επόμενα χρόνια.

Επομένως, η επιστημονική της μελέτη έχει να αντιμετωπίσει την πρόκληση της αναδυόμενης και πολύπλοκης φύσης της και την έντονη κοινωνική, οργανωσιακή, χωρική και πολιτική της εμπέδωση.

✪•❧

Στο επόμενο Κεφάλαιο, παρουσιάζεται κριτικά η βιβλιογραφία για μια ιδιαίτερη μορφή κοινωνικής καινοτομίας, την τραπεζική χρονον, η οποία την εποχή της κρίσης αναπτύχθηκε με ραγδαίους ρυθμούς, εμπλέκοντας μάλιστα ενεργά στη διαδικασία αυτή, ελληνικούς οργανισμούς της Τοπικής Αυτοδιοίκησης.

Τράπεζες Χρόνου

3.1 Εισαγωγή

Η τραπεζική χρόνου (timebanking) είναι *ένα εναλλακτικό σύστημα ανταλλαγής υπηρεσιών στο πλαίσιο της αρχής της ανταπόδοσης*. Αν και οι ιστορικές της ρίζες φτάνουν μέχρι τον ουτοπικό σοσιαλισμό του 19^{ου} αιώνα, η καθιέρωσή της αποδίδεται στο ακαδημαϊκό και ακτιβιστικό έργο του αμερικανού δικηγόρου Edgar Cahn, τη δεκαετία του '80. Το 2018, οι Τράπεζες Χρόνου (TX) αντιπροσώπευαν την πιο διαδεδομένη μορφή κοινοτικού νομίσματος με παρουσία σε 35 περίπου χώρες και περισσότερα από 200.000 ενεργά μέλη.

Η ιδιαιτερότητα της τραπεζικής χρόνου σε σχέση με άλλες μορφές κοινοτικών νομισμάτων είναι ότι *προσαρμόζεται εύκολα στους εκάστοτε στόχους δημόσιας πολιτικής*, σε τομείς όπως η υγεία, η προστασία της τρίτης ηλικίας, η κοινοτική ανάπτυξη, η αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού κ.λπ. Δεν είναι λοιπόν τυχαίο, ότι στα κράτη όπου εφαρμόζεται, απολαμβάνει ευνοϊκή νομική μεταχείριση.

Τα χρόνια της οικονομικής κρίσης έγινε κατανοητή από περισσότερους ανθρώπους η τρωτότητα του υπάρχοντος οικονομικού και χρηματοπιστωτικού συστήματος, γεγονός που ευνόησε τη διάδοση νέων αφηγημάτων για την οικονομία και την κοινωνία. Αντίστοιχη ήταν και η αύξηση της μερίδας των επιστημόνων που ασχολήθηκαν με διαφορετικές εκφάνσεις της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας, εναλλακτικούς τρόπους κοινωνικής συσχέτισης και συμβίωσης, και διαφορετικά πρότυπα ικανοποίησης των θεμελιωδών ανθρώπινων αναγκών.

Οι βασικές βιβλιογραφικές πηγές που μελετούν την τραπεζική χρόνου αφορούν κυρίως τις περιπτώσεις των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής (ΗΠΑ) και του Ηνωμένου Βασιλείου (ΗΒ). Η ραγδαία εξάπλωση της τραπεζικής χρόνου την περίοδο της κρίσης κινητοποίησε ακόμα περισσότερους ερευνητές στην εξέταση του φαινομένου και σε άλλες χώρες.

Πρώτος ο Cahn, παρουσίασε τη φιλοσοφία της τραπεζικής χρόνου, μέσα από την έκθεση των αποτελεσμάτων της εφαρμογής της στις ΗΠΑ (1992). Ο Collom διερεύνησε τα κίνητρα των ανθρώπων που συμμετέχουν σε Τράπεζες Χρόνου (2007,

2011) και τη δυνατότητα δημιουργίας κοινωνικού κεφαλαίου από τη συμμετοχή των ηλικιωμένων σε αυτές (2008). Η Seyfang εξέτασε εμπειρικά την επίδραση των Τραπεζών Χρόνου στο χτίσιμο κοινότητας (2002) και κοινωνικού κεφαλαίου (2004a), καθώς και στην αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού (2004bc). Ακόμη, μαζί με την Karen Smith (2002) ανέλυσαν τη σχέση ανάμεσα στις Τράπεζες Χρόνου και άλλες συμβατικές μορφές εθελοντισμού. Με τον Adrian Smith διερεύνησαν τη διευκόλυνση των στόχων της βιωσιμότητας (2007) μέσα από το παράδειγμα των κοινοτικών νομισμάτων, ενώ σε συνεργασία με τον Noel Longhurst εξέτασαν σε διεθνές επίπεδο διαφορετικές μορφές κοινοτικών νομισμάτων κάτω από το πρίσμα της κοινωνικής καινοτομίας από τη βάση (2012, 2015). Ο North (2004), ο Gregory (2009) και ο Dittmer (2013) μελέτησαν τον οικονομικό αντίκτυπο της τραπεζικής χρόνου και ο Calisson (2000) και ο Boyle (EC-JRI 2014) την επίδρασή της στην απασχολησιμότητα.

Εκτός του αγγλοσαξονικού κόσμου, η Ozanne (2010) και οι Ozanne & Ozanne (2011) μελέτησαν τους τρόπους ενδυνάμωσης της κοινότητας μέσα από τη λειτουργία Τραπεζών Χρόνου στη Νέα Ζηλανδία. Ο Molnar (2011) διερεύνησε τις προκλήσεις και τις προοπτικές ανάπτυξης των Τραπεζών Χρόνου στη Σουηδία. Ο Van Kuik (2009) μελέτησε την Ολλανδική τραπεζική χρόνου ως εργαλείο καταπολέμησης της φτώχειας. Η Fare (2012) μελέτησε το σύστημα Accorderie, μια νεότερη μορφή τραπεζικής χρόνου που ενσωματώνει δύο ακόμα συστήματα, τις μικροπιστώσεις και τη συλλογική διαπραγμάτευση για την αγορά προϊόντων, στον Καναδά και τη Γαλλία. Πιο πρόσφατα, οι Paraoikonomou & Valor (2016) ανέλυσαν τη δημογραφία των Ισπανικών Τραπεζών Χρόνου, τα πρότυπα διαχείρισης και το προφίλ των συμμετεχόντων τους. Τέλος, ο Boyle (EC-JRI 2014) και οι Seyfang & Longhurst (2012) επιχείρησαν να αποτυπώσουν σε αριθμούς την παγκόσμια εικόνα των κοινοτικών νομισμάτων.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ελληνική περίπτωση τραπεζικής χρόνου και κοινοτικών νομισμάτων έδειξαν ερευνητές από όλο τον κόσμο τα πρώτα χρόνια της κρίσης και ιδιαίτερα μετά τα “capital controls”. Δυστυχώς οι μελέτες αυτές παραμένουν ως επί το πλείστον αδημοσίευτες. Η σημαντικότερη μέχρι σήμερα συνεισφορά, είναι η διδακτορική εργασία της Ειρήνης Σωτηροπούλου για την ανταλλακτική οικονομία στο πλαίσιο της οποίας μελετήθηκαν τα κίνητρα και οι αξίες των συμμετεχόντων του πεδίου (Sotiropoulou 2012). Επιπλέον, ο Απόστολος Χρυσοστόμου, συμπεριέλαβε τις Τράπεζες Χρόνου του προγράμματος των Κοινωνικών Δομών στη μεταπτυχιακή του εργασία για το ρόλο των Οργανισμών της Άτυπης Κοινωνίας των Πολιτών στην ανάπτυξη δράσεων κοινωνικής αλληλεγγύης (Chrysostomou 2015).

Το Κεφάλαιο της Βιβλιογραφικής Επισκόπησης για την τραπεζική χρόνου είναι δομημένο σε τέσσερις ενότητες. Στην πρώτη ενότητα επιχειρείται μια συνολική χαρτογράφηση και αποτύπωση του κινήματος της τραπεζικής χρόνου. Παρουσιάζονται τα διαφορετικά ρεύματα ανάπτυξής της, οι βασικές της αρχές και η καρδιά της φιλοσοφικής της βάσης, οι κοινωνικοί σκοποί με τους οποίους έχει συνδεθεί μέχρι σήμερα, το προφίλ των συμμετεχόντων στα δίκτυα Τραπεζών Χρόνου, υποδειγματικές της εφαρμογές και ειδικότερα θέματα εσωτερικής λειτουργίας. Στη δεύτερη ενότητα εξετάζονται οι τρόποι με τους οποίους αντιμετωπίζεται η τραπεζική χρόνου από τους

επίσημους θεσμούς, των κρατών για τα οποία υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία. Τέλος, στην ενότητα 3.4 χαρτογραφούνται οι σημαντικότερες προκλήσεις γύρω από την ανάπτυξη και λειτουργία των δικτύων Τραπεζών Χρόνου.

3.2 Απεικονίζοντας το κίνημα τραπεζικής χρόνου

3.2.1 Εισαγωγή

Η τραπεζική χρόνου είναι μια ιδιαίτερη μορφή κοινοτικού νομίσματος που κερδίζει ολοένα και περισσότερο χώρο, τόσο στην κοινωνία των πολιτών (τυπική και άτυπη), όσο και στο εσωτερικό των επίσημων κρατικών θεσμών. Διακρίνονται διαφορετικά ιστορικά ρεύματα ανάπτυξής της και υψηλή ποικιλομορφία στο εσωτερικό του κινήματος. Το προφίλ των συμμετεχόντων τους και οι ιδιαίτεροι τρόποι λειτουργίας τους, ποικίλουν. Οι εθνικές της εκφάνσεις και οι τρόποι αντιμετώπισής της από τους επίσημους θεσμούς διαφορετικών κρατών, επίσης.

Οι **Τράπεζες Χρόνου** είναι εναλλακτικά δίκτυα ανταλλαγών με μονάδα αναφοράς το χρόνο και όχι το χρήμα. Αξιοποιούν νέες τεχνολογίες ηλεκτρονικής δικτύωσης και έχουν μια διευρυμένη γκάμα σκοπών. Στην καρδιά του τρόπου λειτουργίας τους, βρίσκεται η ενεργοποίηση και ενδυνάμωση των ανθρώπων που συμμετέχουν σε αυτές και το χτίσιμο δυνατών κοινοτήτων. Ο φιλοσοφικός τους πυρήνας στηρίζεται σε ανθρωπιστικές αρχές που αξιώνουν αναγνώριση των χαρισμάτων των ανθρώπων, ισοτιμία, ανταπόδοση και σύνδεση στο πλαίσιο της κοινότητας, και άρα συνιστούν εναλλακτικά συστήματα κοινωνικής οργάνωσης.

3.2.2 Η οικογένεια των κοινοτικών νομισμάτων

Τα τελευταία τριάντα χρόνια παρατηρείται μια «πρωτοφανής και ραγδαία εξάπλωση» των κοινοτικών νομισμάτων (Seyfang & Longhurst 2012). Τα **εναλλακτικά ή κοινοτικά νομίσματα** είναι συστήματα ανταλλαγής αγαθών και υπηρεσιών που οργανώνονται παράλληλα με το επίσημο νόμισμα σε τοπικό, περιφερειακό, εθνικό ή και παγκόσμιο επίπεδο και επιδιώκουν διαφορετικούς σκοπούς, όπως τόνωση της τοπικής οικονομίας, κοινοτική ανάπτυξη, κοινωνική ένταξη, περιβαλλοντική βιωσιμότητα κ.α.

Κοινό τους στοιχείο είναι ότι αναδύονται ως αντίδραση στη φιλοσοφία του κυρίαρχου χρηματοπιστωτικού συστήματος ή ως εργαλείο θεραπείας των αρνητικών φαινομένων που αυτό παράγει (φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός, απομύζηση των φυσικών πόρων κ.α.). Σύμφωνα με τον Boyle (2005:4), τα κοινοτικά νομίσματα δίνουν αξία σε πόρους και ποιότητες ζωτικής σημασίας, τις οποίες το επίσημο νομισματικό σύστημα αγνοεί. Αλλού στη βιβλιογραφία χαρακτηρίζονται ως μια καινοτομία από την κοινωνική βάση (grassroots innovation) που διευκολύνει την παροχή περιβαλλοντικά και κοινωνικά βιώσιμων μορφών χρήματος και πιστώσεων (Seyfang & Longhurst 2012).

Κάποιες από τις **βασικές λειτουργίες** των διαφορετικών μορφών κοινοτικών νομισμάτων είναι οι ακόλουθες: (1) διατηρούν την κυκλοφορία του χρήματος σε τοπικό επίπεδο (*οικονομική τοπικοποίηση*), (2) διευκολύνουν τη ρευστότητα και την ικανότητα των αποκλεισμένων κοινωνικά ομάδων να πραγματοποιούν βασικές τους ανάγκες (*ικανοποίηση αναγκών*), (3) προωθούν την ιδιότητα του ενεργού πολίτη και τον εθελοντισμό (*ενεργοποίηση πολιτών*), (4) ενθαρρύνουν την περιβαλλοντικά φιλική συμπεριφορά (*περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση*), (5) εγκαθιδρύουν ένα περισσότερο δίκαιο σύστημα εργασίας (*επαναπροσδιορισμός εργασίας*), (6) διευκολύνουν την πρόσβαση σε χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες (*μικροπιστώσεις*), και (7) χτίζουν κοινωνικό κεφάλαιο (*κοινοτική ανάπτυξη*) (Seyfang & Longhurst 2012, Slay 2011, Greco 2001, Lietaer 2001).

Το αυξημένο ερευνητικό ενδιαφέρον για τα κοινοτικά νομίσματα έχει βελτιώσει σε σημαντικό βαθμό την κατανόησή μας γι' αυτά σε σχέση με την αντιμετώπιση κοινωνικών προκλήσεων, όπως τα υψηλά ποσοστά ανεργίας (Williams et al. 2001, Pearson 2003, Gregory 2009, Seyfang 2001b), το χτίσιμο κοινωνικού κεφαλαίου μέσα από την άτυπη κοινωνική δικτύωση (Seyfang & Smith 2002), την ανάδυση εναλλακτικών κοινωνικών κινήματων (Collom 2011), την προώθηση της βιώσιμης κατανάλωσης (Seyfang 2001a, 2006c) και τη μελέτη της κοινωνικής καινοτομίας (Seyfang & Longhurst 2015, 2012, North 2007, TRANSIT).

☞ *Κατηγορίες Κοινοτικών Νομισμάτων*

ΠΛΑΙΣΙΟ 3.1 ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗΣ ΚΟΙΝΟΤΙΚΩΝ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

I. Η ταξινόμηση του Blanc

Στη βιβλιογραφία, οι όροι κοινοτικά νομίσματα (community currencies), παράλληλα νομίσματα (parallel currencies), συμπληρωματικά νομίσματα (complementary currencies), τοπικά νομίσματα (local currencies) και εναλλακτικά νομίσματα (alternative currencies) χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν ένα ενιαίο φαινόμενο με υψηλή ωστόσο εσωτερική ποικιλομορφία. Μια ενδιαφέρουσα ταξινόμηση που αποσαφηνίζει σε σημαντικό βαθμό τη χρήση των όρων, παρέχεται από τον Blanc (2011).

I. Ο Blanc αξιοποιώντας την κατηγοριοποίηση του Polanyi (1957)⁹⁸ προτείνει για αναλυτικούς σκοπούς, μια διμερή ταξινόμηση των κοινοτικών νομισμάτων. Σε ένα πρώτο επίπεδο διακρίνει τα κοινοτικά νομίσματα ανάμεσα σε χωρικά, κοινοτικά και οικονομικά. Σε ένα δεύτερο επίπεδο διακρίνει τους φορείς των κοινοτικών νομισμάτων και τα κίνητρα της δημιουργίας τους, σε κρατικούς οργανισμούς (πολιτικά κίνητρα), άτυπες ομάδες πολιτών (κοινωνικά κίνητρα -civic) και επιχειρήσεις (κίνητρα κερδοφορίας). Στη βάση αυτών των κριτηρίων προκύπτουν

⁹⁸ Σύμφωνα με αυτήν, διακρίνονται τρία είδη θεσμοθετημένων αρχών συμπεριφοράς που αναπαράγουν συγκεκριμένους τύπους κοινωνικών σχέσεων και θεσμικών προτύπων: την ανταλλαγή (αγορά), την αναδιανομή (κράτος) και την ανταπόδοση (κοινότητα).

τρεις κατηγορίες εναλλακτικών νομισμάτων (α) τα τοπικά νομίσματα (local currencies), (β) τα κοινοτικά νομίσματα (community currencies) και (γ) τα παράλληλα νομίσματα (complementary currencies).⁹⁹

«τα εναλλακτικά νομίσματα (CCs) σχεδιάζονται και υλοποιούνται κυρίως από την κοινωνία των πολιτών, κυρίως τοπικά από την κοινωνική βάση (grassroots), και κυρίως με ένα δημοκρατικό τρόπο, τονίζοντας την οικειοποίηση των πολιτών και τον επαναπροσδιορισμό του χρήματος σε μια συμμετοχική διαδικασία.» Blanc (2011:6)

Τα Τοπικά Συστήματα Εμπορικών Συναλλαγών (Local Exchange Trading Schemes –LETS) ανήκουν στην πρώτη γενιά εναλλακτικών νομισμάτων και ήταν η πιο κοινή μορφή κοινοτικού νομίσματος στις αρχές του '80 στις Αγγλοσαξονικές Χώρες. Διέπονται από την αρχή της ανταπόδοσης και διαφοροποιούν τη λογική τους από την κυρίαρχη ιδεολογία της αγοράς. Το εναλλακτικό τους νόμισμα, παράγεται αποκλειστικά τη στιγμή της συναλλαγής και δεν είναι μετατρέψιμο σε επίσημο νόμισμα. Ένα από τα βασικά τους προβλήματα ήταν η δυσκολία τους να «στρατολογήσουν» τις κοινωνικά ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού (Seyfang 2004b:51).

Η δεύτερη γενιά κοινοτικών νομισμάτων (τέλη '80) περιλαμβάνει σχήματα που βασίζονται αποκλειστικά στην **ανταλλαγή του χρόνου** (Blanc 2011:8) και διέπονται από την *αρχή της πολυμερούς ανταπόδοσης, με σκοπό την αλληλοβοήθεια*. Συχνά συνάπτουν σχέσεις με οργανισμούς του δημοσίου και σε αρκετές περιπτώσεις δημιουργούνται με πρωτοβουλία των τοπικών κυβερνήσεων.

Η τρίτη γενιά είναι μετεξέλιξη των LETS και περιλαμβάνει σχήματα όπως το Αμερικάνικο Ithaca Hours, το γερμανικό Chiemgauer, το Αγγλικό Bristol Pounds και τα νομίσματα της Βραζιλίας όπως το Banco Palmas. Έχουν οικονομικό σκοπό και έντονο το χωρικό στοιχείο. Κατατάσσονται ταυτόχρονα ως τοπικά και ως παράλληλα νομίσματα. Είναι μετατρέψιμα στο επίσημο νόμισμα βάσει μιας σταθερής αναλογίας. Ο βασικός τους σκοπός είναι η επανα-τοπικοποίηση της καταναλωτικής δραστηριότητας και η τόνωση της τοπικής οικονομίας. Σημαντικός παράγοντας για την επιτυχία τους είναι η ευρεία συμμετοχή της τοπικής επιχειρηματικής κοινότητας και η συνεργασία με την τοπική αυτοδιοίκηση.

Τέλος, η τέταρτη γενιά περιλαμβάνει πιο πολύπλοκα σχήματα, τα οποία επιδιώκουν ταυτόχρονα διαφορετικούς στόχους (περιβαλλοντική βιωσιμότητα, βιώσιμη κινητικότητα, ανακύκλωση, αλληλέγγυα δράση κ.λπ.). Διέπονται κυρίως από την αρχή της αγοράς, την οποία ωστόσο συνδυάζουν και με την αρχή της ανταπόδοσης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της κατηγορίας είναι το NU Spaarpas.

Τα «συμπληρωματικά» νομίσματα (complementary currencies) εστιάζουν κυρίως στην οικονομική αλλαγή (EC 2014:17). Το κόστος υλοποίησής τους είναι υψηλό και

⁹⁹ Σύμφωνα με τον Blanc τα εναλλακτικά νομίσματα (CCs) δεν περιλαμβάνουν καθόλου εθνικά νομίσματα ούτε και νομίσματα που αποσκοπούν στην κερδοφορία (π.χ. Bitcoin).

γι' αυτό προϋποθέτουν τη σύμπραξη επιχειρήσεων, δήμων, εθνικών χρηματοδοτικών εργαλείων και ΜΚΟ (Blanc 2011:7-9).

II. Η ταξινόμηση των Seyfang & Longhurst

Οι Seyfang & Longhurst (2012) διακρίνουν τα κοινοτικά νομίσματα σε τέσσερις λειτουργικές κατηγορίες βάσει των οποίων μέτρησαν και κατέταξαν τα εγχειρήματα 23 χωρών σε έξι ηπείρους.

(α) *Μονάδες υπηρεσιών (service credits)*: αυτή η κατηγορία περιλαμβάνει τις **Τράπεζες Χρόνου** και αντιστοιχεί στο 50,2% του συνολικού αριθμού κοινοτικών νομισμάτων. Αποσκοπούν στο χτίσιμο κοινωνικού κεφαλαίου, την κοινωνική ενσωμάτωση και συνοχή.

(β) *Δίκτυα Αμοιβαίας Ανταλλαγής (Mutual Exchange)*: εδώ περιλαμβάνονται τα **LETS** και αντιστοιχούν στο 41,3% του συνόλου. Δημιουργούν χρήμα γενικού σκοπού σε μια συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή, προσφέρουν επιπλέον ρευστότητα, δίνουν τη δυνατότητα πρόσβασης σε άτοκες πιστώσεις και ενθαρρύνουν την παραγωγή και κατανάλωση σε τοπικό επίπεδο.

(γ) *Τοπικά Νομίσματα (Local Currencies)*: περιλαμβάνουν συστήματα όπως το Ithaca Hours στις ΗΠΑ, Brixton Pounds στο ΗΒ, Banco Palmas στη Βραζιλία, Regiogeld στη Γερμανία, Credito στην Ιταλία, Wir στην Ελβετία και καταλαμβάνουν το 7,1% του συνόλου. Δημιουργούνται μέσα από την έκδοση χαρτονομισμάτων και σε κάποιες περιπτώσεις είναι μετατρέψιμα στο εκάστοτε εθνικό νόμισμα. Αποσκοπούν στην τόνωση των πολλαπλασιαστών της ροής του χρήματος σε μια γεωγραφική περιοχή και την στήριξη της τοπικής επιχειρηματικότητας.

(δ) *Αγορές εμπορικών διαπραγματεύσεων (Barter Markets)*: πρωτοεμφανίστηκαν στην Αργεντινή και αφορούν την έκδοση άτοκων δανείων. Δεν είναι μετατρέψιμα σε χρήμα, αλλά μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως μέσο ανταλλαγής στις αγορές. Αντιστοιχούν στο 1,4% του συνόλου.

Η ίδια έρευνα έδειξε ότι η Ευρώπη είναι η ήπειρος με τα περισσότερα πρότζεκτ, σε ποσοστό 68.3% επί του συνόλου, ακολουθεί η Ασία με 16,6%, η Αμερική με 9,8%, η Νότιος Αμερική με 2,7%, η Αυστραλία και η Νέα Ζηλανδία με 1,7% και η Αφρική με 0,9%.

Πηγή: Ιδία επεξεργασία από Blanc (2011), (EC 2014:17) και Seyfang & Longhurst (2012)

Μετά από αυτή τη σύντομη εισαγωγή στο ευρύτερο πεδίο των εναλλακτικών νομισμάτων και την ταξινόμηση των Τραπεζών Χρόνου σε αυτό το πλαίσιο, μπορούμε να προχωρήσουμε στην αναλυτικότερη περιγραφή αυτής της ιδιαίτερης μορφής κοινοτικού νομίσματος.

3.2.3 Τράπεζα Χρόνου: ορισμός, μηχανισμός λειτουργίας, ιστορική καταγωγή και το σήμερα

«Ο χρόνος των ανθρώπων είναι πολύτιμος» (Boyle 2005:9).

3.2.3.1 Τι είναι οι Τράπεζες Χρόνου;

Οι Τράπεζες Χρόνου (Time Banks) είναι δίκτυα ανταλλαγών στο πλαίσιο των οποίων οι συμμετέχοντες μπορούν να ανταλλάσσουν υπηρεσίες, σε κάποιες περιπτώσεις και αγαθά, χρησιμοποιώντας ως μέσο ανταλλαγής, μέτρησης και αποθήκευσης της αξίας, μονάδες χρόνου αντί του χρήματος. Τα δίκτυα αυτά χρησιμοποιούν σύγχρονες ηλεκτρονικές πλατφόρμες με τη βοήθεια των οποίων γίνεται η ανάρτηση των αγγελιών προσφοράς και ζήτησης και η καταγραφή των συναλλαγών μεταξύ των μελών. Αξιοποιώντας την ανάλυση που προηγήθηκε, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι οι Τράπεζες Χρόνου είναι ένα κοινοτικό νόμισμα, με την «κοινότητα» άλλοτε να ταυτίζεται με μια γεωγραφική περιοχή και άλλοτε να σχηματίζεται γύρω από μια ομάδα ανθρώπων που μοιράζονται κοινές ιδέες (θεματικά δίκτυα/κοινότητες).¹⁰⁰

Κάθε ώρα εργασίας που προσφέρεται από ένα μέλος του δικτύου προς κάποιο άλλο μέλος, το δίκτυο ή την κοινότητα, αμείβεται με μονάδες χρόνου (time credits) οι οποίες «αποθηκεύονται» στο λογαριασμό του για μελλοντική χρήση. Οι μονάδες χρόνου μπορούν να «δαπανηθούν» από τον κάτοχό τους σε μελλοντική χρονική στιγμή για την «αγορά» υπηρεσίας από κάποιο άλλο μέλος του δικτύου (όχι απαραίτητα το ίδιο με το οποίο έγινε η αρχική συναλλαγή).¹⁰¹ Η ανταλλαγή των υπηρεσιών γίνεται στη βάση της αρχής της ισοτιμίας, σύμφωνα με την οποία, *κάθε ώρα εργασίας, ό,τι είδος υπηρεσίας κι αν αφορά, αμείβεται με τον ίδιο αριθμό μονάδων χρόνου.*¹⁰²

Κατά βάση, οι Τράπεζες Χρόνου είναι δίκτυα αμοιβαίας βοήθειας, τα οποία, σύμφωνα με την Seyfang (2004b:56), απευθύνονται καταρχήν σε κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες του πληθυσμού.

«Η Τράπεζα Χρόνου είναι μια βασισμένη στην κοινότητα οργάνωση που επιχειρεί να φέρει ανθρώπους και τοπικές οργανώσεις κοντά, με σκοπό την αλληλοβοήθεια και την ανάπτυξη σχέσεων αμοιβαίας υποστήριξης.» (Seyfang 2002b:242)

¹⁰⁰ Παγκόσμια συστήματα Τραπεζών Χρόνου που στηρίζονται αποκλειστικά στις διαδικτυακές συναλλαγές, όπως είναι το TimeRepublik και το Bliive, μάλλον δεν θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως κοινοτικό νόμισμα.

¹⁰¹ Κάποια σχήματα, δίνουν τη δυνατότητα δωρεάς των μονάδων χρόνου σε άλλα μέλη του δικτύου ή το ίδιο το δίκτυο. Η Sotiropoulou (2011) γράφει ότι η Τράπεζα Χρόνου Αθήνας που δημιουργήθηκε στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Δικτύου Γυναικών Ευρώπης δίνει στα μέλη της τη δυνατότητα να δωρίζουν μονάδες χρόνου και σε ανθρώπους ή οργανισμούς εκτός του δικτύου.

¹⁰² Στην παραδοσιακή εκδοχή των Τραπεζών Χρόνου, *κάθε ώρα εργασίας αμείβεται με μια μονάδα χρόνου (time credit) και η αξία της εργασίας προσδιορίζεται αποκλειστικά από την ποσότητα (χρόνος) και όχι την ποιότητα της εργασίας (είδος υπηρεσίας)*. Η ελληνική περίπτωση όμως και ιδιαίτερα ο θύλακας των Τραπεζών Χρόνου που δημιουργήθηκαν στο πλαίσιο του Προγράμματος των Κοινωνικών Δομών για την Άμεση Αντιμετώπιση της Φτώχειας, διαφοροποιήθηκε σημαντικά από αυτό το πρότυπο όπως θα συζητηθεί αργότερα.

«Οι Τράπεζες Χρόνου είναι ένας νέος τύπος κοινοτικού νομίσματος που μετατρέπει την άμισθη εργασία σε αξιόλογο αγαθό, και αποσκοπεί στο χτίσιμο κοινωνικού κεφαλαίου και την προώθηση της αυτοβοήθειας στο εσωτερικό της κοινότητας (community self-help) μέσω της αμοιβαίας προσφοράς εθελοντικής εργασίας.» (Seyfang 2004b:56)

«... οι Τράπεζες Χρόνου (είναι) «χαμαιλέοντιες» κατασκευές που εξυπηρετούν διαφορετικούς σκοπούς, αν και η προώθηση του κοινωνικού κεφαλαίου είναι ο κυρίαρχος.» (Papaioikonomou & Valor 2016:8)

Οι Τράπεζες Χρόνου εισάγουν νέες μορφές ανταλλαγών που βασίζονται στην ανάπτυξη σχέσεων εμπιστοσύνης, αμοιβαιότητας, ανταπόδοσης και στο σεβασμό των άλλων. Αυξάνουν τα επίπεδα αυτοδυναμίας και μειώνουν την εξάρτηση από την αγοραία οικονομία και το επίσημο σύστημα κοινωνικής πρόνοιας. Οι ανταλλαγές χρόνου ενσωματώνουν και εκφράζουν εναλλακτικές αξίες και χτίζουν σύνθετα δίκτυα κοινωνικών σχέσεων.

Οι Τράπεζες Χρόνου συχνά θεωρούνται ως μια μορφή «εναλλακτικού εθελοντισμού» ή «αμοιβαίου εθελοντισμού» (NEF 2001:4). Σήμερα, γνωρίζουμε από έρευνες για το προφίλ των συμμετεχόντων τους, ότι στρατολογούν μέλη που σπάνια συμμετέχουν σε κλασικές μορφές εθελοντισμού (Seyfang & Smith 2002, Papaioikonomou & Valor 2016). Αυτό που διαφοροποιεί την τραπεζική χρόνο από τον κλασικό εθελοντισμό είναι η ανταπόδοση, που είναι μια από τις βασικές της αρχές. Για τον ίδιο λόγο, η τραπεζική χρόνο δεν μπορεί να θεωρηθεί ως φιλανθρωπία.

«Δεν είναι φιλανθρωπία, ή -αν είναι- τότε είναι φιλανθρωπία ενός νέου ανταποδοτικού είδους.» (Boyle 2005:10)

Παρά την ευρεία συμφωνία ότι ο χρόνος που προσφέρεται στο πλαίσιο μιας Τράπεζας Χρόνου δεν είναι εθελοντική εργασία, με ασφάλεια μπορούμε να αποφανθούμε ότι η τραπεζική χρόνο συνιστά ένα καινοτόμο εργαλείο αξιοποίησης του διαθέσιμου εθελοντικού δυναμικού μιας κοινότητας (Seyfang 2004a:62-63) και μάλιστα σε βάθος χρόνου, κάτι που οι συμβατικές δομές εθελοντισμού αδυνατούν να επιτύχουν (NEF 2001:6).

☞ *Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των Τραπεζών Χρόνου*

Ο Boyle, σημειώνει ότι οι περισσότερες Τράπεζες Χρόνου έχουν τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

- ✓ Ενσωματώνονται σε φιλανθρωπικά ιδρύματα ή άλλες δημόσιες υπηρεσίες για να προσελκύσουν δύσκολα προσβάσιμες κοινωνικές ομάδες.
- ✓ «Εκδίδουν» μονάδες χρόνου.
- ✓ Έχουν κάποιον υπεύθυνο να τις συντονίζει.
- ✓ Οι συναλλαγές γίνονται τηρώντας την αρχή της ισοτιμίας, δηλαδή «μία ώρα ισοδυναμεί με μια μονάδα χρόνου» για όλους.

- ✓ Το άθροισμα των πιστώσεων και των χρεώσεων, συνήθως δεν είναι μηδενικό.¹⁰³
- ✓ Οι μονάδες χρόνου χρησιμοποιούνται περισσότερο ως μέσο ενθάρρυνσης της συμμετοχής των ατόμων.
- ✓ Συνήθως χρηματοδοτούνται από το δημόσιο.
- ✓ Ανταμείβουν κάθε είδος εργασίας, ακόμα κι αν αυτό είναι η τηλεφωνική συντροφιά.

3.2.3.2 Η ιστορική καταγωγή των Τραπεζών Χρόνου

Οι ιστορικές ρίζες των Τραπεζών Χρόνου εντοπίζονται στις πρώτες κοινότητες των ουτοπιστών σοσιαλιστών στις αρχές του 19ου αιώνα. Πρώτος ο Robert Owen εγκαθίδρυσε στο Birmingham το 1832 το National Equitable Labour Exchange στο πλαίσιο του οποίου εκδίδονταν «Επιταγές Εργασίας» (Labour Notes) των 1,2,5,10,20,40 και 80 ωρών. Αρκετοί ακόμα φιλόσοφοι του 19^{ου} αιώνα όπως οι Pierre-Joseph Proudhon, Karl Marx, Josian Warren που υπερασπίζονται την ιδέα της θεμελίωσης της αξίας των συναλλαγών στην εργασία, πρότειναν αντίστοιχα συστήματα. (Wikipedia, Heilbroner, Χόνδρου 2001)

Έναν αιώνα αργότερα, η Teruko Mizushima προβλέποντας την πρόκληση που θα αποτελούσε η γήρανση του πληθυσμού στο μέλλον, δημιούργησε το 1973 την πρώτη Τράπεζα Χρόνου στην Ιαπωνία που λειτούργησε ως εναλλακτικό σύστημα προστασίας της τρίτης ηλικίας (Miller 2008). Εκείνος που ωστόσο ευθύνεται για την ευρεία διάδοση των Τραπεζών Χρόνου τα τελευταία τριάντα χρόνια είναι ο αμερικανικής καταγωγής ακτιβιστής δικηγόρος και ακαδημαϊκός Edgar Cahn¹⁰⁴.

Ο Cahn, στα μέσα της δεκαετίας του '80, χρειάστηκε να νοσηλευτεί για μεγάλο χρονικό διάστημα σε κλινική μετά από ένα καρδιακό επεισόδιο. Το έντονο αίσθημα αχρηστίας που βίωσε ενώ ο ίδιος συνέχιζε να νιώθει ικανός, τον έκανε να συλλάβει την κεντρική ιδέα των Τραπεζών Χρόνου. Το 1986 κατά τη διάρκεια της παραμονής του στο London School of Economics συνέταξε σε συνεργασία με το Nicolas Barr φυλλάδιο με τίτλο Service Credits: a new currency for the welfare state. Λίγα χρόνια αργότερα, εγκαινιάστηκαν έξι πιλοτικά πρότζεκτ των Δολαρίων Χρόνου (Time Dollars) στις ΗΠΑ, από το Robert Wood Johnson Foundation, το μεγαλύτερο ίδρυμα υγειονομικής περίθαλψης εκείνη την εποχή.

Ο David Boyle (2005:3) αναφέρει ότι ο Anthony Giddens ήταν ο πρώτος που πρότεινε την εισαγωγή των Μονάδων Χρόνου στο Ηνωμένο Βασίλειο. Στο έργο του *Ο Τρίτος Δρόμος* (1998) περιέγραφε το σύστημα ως εξής: «εθελοντές θα αμείβονται για την εθελοντική τους προσφορά σε ώρες που θα δωρίζονται από άλλους εθελοντές». Οι Τράπεζες Χρόνου εισήχθησαν την περίοδο 1997-1999 στη Μεγάλη Βρετανία με την

¹⁰³ Πρακτικά αυτό σημαίνει ότι το ηλεκτρονικό σύστημα έχει τη δυνατότητα να «δημιουργεί χρήμα» ακόμα και όταν δε γίνονται συναλλαγές, π.χ. πριμοδοτώντας τα μέλη του δικτύου ή ανταμείβοντας την εθελοντική τους προσφορά.

¹⁰⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Edgar_S._Cahn

υποστήριξη μεγάλων ιδρυμάτων. Η δημιουργία του London Time Bank Network το 2001 από το New Economics Foundation, συνέβαλε καθοριστικά στη διάδοση της ιδέας των Τραπεζών Χρόνου και την εδραίωσή τους ως στρατηγικό εργαλείο ενσωμάτωσης της κοινότητας των πολιτών, από πλήθος φορέων του δημόσιου και του κοινωνικού τομέα (Boyle 2005:4).

Παρόλο που δεν έχει γίνει μέχρι σήμερα μια ιστορική καταγραφή του προτύπου διάχυσης των Τραπεζών Χρόνου στις διάφορες χώρες του κόσμου, κάποιες πηγές αναφέρουν δύο βασικά ρεύματα ανάπτυξης, το ένα μέσα από το κίνημα των κοινοτικών νομισμάτων στην Ευρώπη και το άλλο, μέσα από τα συστήματα ανταποδοτικού εθελοντισμού στην Αμερική και την Ιαπωνία (EC-JRI 2014:7). Η επιτυχημένη εκκόλαψη της τραπεζικής χρόνου στη Μεγάλη Βρετανία και την Ισπανία φαίνεται ότι έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην επέκταση του κινήματος και σε άλλα ευρωπαϊκά κράτη. Άλλες πηγές αναφέρουν ένα τρίτο ρεύμα επιρροής από την Ιταλία και την Ισπανία, που βλέπει τη δημιουργία Τραπεζών Χρόνου ως εργαλείο υποστήριξης των γυναικών.

Όπως αναφέρθηκε στην ενότητα 2.3.5 για τη Μετασχηματίζουσα Κοινωνική Καινοτομία, «οι παράγοντες που αλλάζουν το παιχνίδι», διαχρονικά αλλάζουν και νοηματοδοτούνται με διαφορετικούς τρόπους από τα εγχειρήματα και τους εμπλεκόμενους φορείς. Αξιοποιώντας τις έννοιες του πολυεπίπεδου σχήματος διαχείρισης μεταβάσεων οι Seyfang & Longhurst (2012:15-17) εξηγούν ότι αυτό που συμβαίνει είναι ότι *κρίσεις στο καθεστώς (απορρύθμιση κράτους πρόνοιας) και το τοπίο (παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση) δημιουργούν χρηματοδοτικές ευκαιρίες για την ανάπτυξη των κοινοτικών νομισμάτων και προσελκύουν την υποστήριξη περισσότερων ανθρώπων από το επίπεδο του καθεστώτος.*

Η ανάδυση των Τραπεζών Χρόνου, συνδέθηκε από τους συντελεστές των εγχειρημάτων που μελέτησε το ερευνητικό πρόγραμμα TRANSIT, με την υποβάθμιση του κράτους πρόνοιας και τη μείωση των δημόσιων δαπανών, την αύξηση του χρέους, την οικονομική παγκοσμιοποίηση και την οικονομική κρίση, την αποβιομηχάνιση και τα φαινόμενα δομικής ανεργίας, τη χειραφέτηση των γυναικών και την ένταξή τους στην αγορά εργασίας, δημογραφικές εξελίξεις όπως γήρανση του πληθυσμού, νοικοκυριά με ένα μόνο άτομο, εξασθένηση της γειτονιάς και των οικογενειακών δεσμών και την επανάσταση στον τομέα των τηλεπικοινωνιών και της πληροφορικής. Στην περίπτωση των Τραπεζών Χρόνου επομένως, *οι παράγοντες που αλλάζουν το παιχνίδι έχουν ένα διευκολυντικό και νομιμοποιητικό ρόλο* (Jørgensen et al. 2015: 48) καθώς οι ευρύτερες αυτές συνθήκες συνέβαλαν στην εξάπλωση της τραπεζικής χρόνου. Επιπρόσθετα *δημιούργησαν ένα περιβάλλον εκκόλαψης κοινωνικών μετασχηματισμών στα πεδία του κράτους πρόνοιας και της κοινοτικής οικονομίας* (Seyfang & Longhurst 2013).

Από πρακτική σκοπιά, οι ραγδαίες τεχνολογικές εξελίξεις στο χώρο της ηλεκτρονικής δικτύωσης και επικοινωνίας διευκόλυναν τη λειτουργία και την επέκταση της τραπεζικής χρόνου ακόμα περισσότερο (EC-JRI 2014:12).¹⁰⁵

3.2.3.3 Κατηγορίες Τραπεζών Χρόνου και τροχιές ανάπτυξης

Στην αναφορά του Joint Research Institute (JRI) (EC-JRI 2014:6, 26-28), ο Boyle προτείνει την ακόλουθη ταξινόμηση των Τραπεζών Χρόνου:

(α) Τράπεζες Χρόνου Συμπαράγωγής: αυτό το μοντέλο αναπτύχθηκε στο Ηνωμένο Βασίλειο και στηρίζεται στις αρχές που τέθηκαν από τον Edgar Cahn. Καταρχήν επιδίωκαν να χτίσουν κοινωνικά δίκτυα και να μετασηματίσουν τη σχέση ανάμεσα στους επαγγελματίες (γιατρούς, δικηγόρους, κοινωνικούς λειτουργούς κ.λπ.) και τους χρήστες υπηρεσιών. (π.χ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η TX Fair Shares στην αγροτική περιοχή του Costwolds) Αυτό το πρότυπο επεκτάθηκε στις Κάτω Χώρες και τη Σουηδία, ενώ μέσω του Time Dollars Institute επηρέασε και το ισπανικό μοντέλο.

(β) Δημοτικές Τράπεζες Χρόνου: αυτό είναι το Ισπανικό μοντέλο το οποίο αναδύθηκε, σύμφωνα με τον Boyle ξεχωριστά, ως μέρος του φεμινιστικού κινήματος. Εδώ, οι Τράπεζες Χρόνου αξιοποιούνται για να εκπληρώσουν στόχους της τοπικής αυτοδιοίκησης, η οποία εμπλέκεται ενεργά στο λανσάρισμά τους. Το ίδιο μοντέλο επικρατεί και στην Ιταλία, ενώ πριν έξι χρόνια διαδόθηκε μέσω του συγχρηματοδοτούμενου project SolidarCity στην Ελλάδα και τη Βουλγαρία. Οι Παραοικονομου et al. (2013) που μελέτησαν τις ισπανικές Τράπεζες Χρόνου παρατήρησαν τη διασύνδεσή τους με τα κινήματα διαμαρτυρίας που εξαπλώθηκαν την περίοδο 2011-2013 στον Ευρωπαϊκό Νότο. (π.χ. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι τα δίκτυα Banco del Tiempo El Escorial στη Βαρκελώνη, Palermo Time Bank στη Σικελία, Τράπεζα Χρόνου Αγίας Βαρβάρας).

(β) Ασφαλιστικές μονάδες (insurance credits): το Ιαπωνικό μοντέλο εμφανίζει πολλά συγγενή χαρακτηριστικά με το μοντέλο του Edgar Cahn. Ο σεισμός στο Τόκυο το 1994 οδήγησε στην ανάπτυξη δικτύων αλληλοϋποστήριξης. Το σύστημα αυτό χρησιμοποιεί τόσο το επίσημο νόμισμα όσο και εναλλακτικές μορφές πιστώσεων, και πλέον έχει ενσωματωθεί στο εθνικό σύστημα συνταξιοδότησης και κοινωνικής φροντίδας, εστιάζοντας στη φροντίδα και προστασία της τρίτης ηλικίας (π.χ. Sawayaka Organisation στην Ιαπωνία). Ένα παρόμοιο σύστημα δημιουργήθηκε από τον Edgar Cahn στις ΗΠΑ με το όνομα Care Banks.¹⁰⁶ Ο Boyle (EC-JRI 2014:27) συμπληρώνει ότι μέχρι σήμερα δεν υπάρχει κάτι αντίστοιχο στην Ευρώπη, με εξαίρεση το γερμανικό Seniorengenossenschaften που λειτουργεί από το 1991.

(δ) Ανταποδοτικός εθελοντισμός: αναφέρεται στο διαδικτυακό μοντέλο που αναπτύχθηκε από τη Βρετανική συμβουλευτική εταιρεία Slivers of Time και επιτρέπει στους εθελοντές να ανταλλάζουν μονάδες χρόνου αποκλειστικά μέσω του διαδικτύου.

¹⁰⁵ Για μια περιεκτική καταγραφή των τεχνολογικών χαρακτηριστικών της τραπεζικής χρόνου και των παράλληλων νομισμάτων βλ. EC-JRI 2014:32-35, 41-42.

¹⁰⁶ www.carebanks.org

(π.χ. Άλλα παραδείγματα είναι τα δίκτυα Friendly Favours –ΗΠΑ και Cronobank – Ισπανία.) Αυτό το μοντέλο εμφανίζει μεγάλες προοπτικές ανάπτυξης τα τελευταία χρόνια. Οι διεθνείς πλατφόρμες Time Republik και Bliive ακολουθούν το ίδιο πρότυπο.

(ε) Βασισμένα στο χρόνο νομίσματα: αυτό το μοντέλο παντρεύει τις οικονομικές με τις κοινωνικές ανταλλαγές, όπως στην περίπτωση του γερμανικού και αυστριακού Tauschring. Αρχικός τους σκοπός ήταν η αναζωογόνηση της τοπικής οικονομίας μέσα από την καλύτερη αξιοποίηση των πόρων και δεξιοτήτων (π.χ. Talente Tauschkreis Wien στη Βιέννη). Αυτή η κατηγορία, περιλαμβάνει συστήματα που ακολουθούν το πρότυπο των Τοπικών Συστημάτων Εμπορικών Συναλλαγών (LETS). Πρώτη φορά εφαρμόστηκαν στον Καναδά και αποτελούσαν τη σημαντικότερη μορφή κοινοτικού νομίσματος στην Ευρώπη, τη δεκαετία του '90.

(στ) Συστήματα ανταμοιβής: τα συστήματα ανταμοιβής έχουν αναπτυχθεί ανεξάρτητα μεταξύ τους και επιδιώκουν ταυτόχρονα διαφορετικούς σκοπούς, γεγονός που εξηγεί και την υψηλή τους ποικιλομορφία. Το μοντέλο ανταμοιβής με πόντους αναγνωρίζει και αμείβει σε εθνικό ή τοπικό επίπεδο την επιθυμητή συμπεριφορά των ατόμων σε τομείς όπως η ανακύκλωση, η αγαθοεργία κ.α. Οι πόντοι ανταλλάσσονται με χειροπιαστά αντικείμενα όπως εισιτήρια σε θεάματα, εκπτώσεις στα Μέσα Μαζικής Μεταφοράς κ.α. (Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι οι πρωτοβουλίες Nu Spaarpas, Time Dollar Youth Court).

Ακόμη αναφέρεται, ότι δεν υπάρχει μέχρι σήμερα καταγραφή και κατανόηση του τρόπου με τον οποίο συνδέονται τα διαφορετικά μοντέλα. Γνωρίζουμε ωστόσο ότι η *τραπεζική χρόνου επεκτείνεται στην Ευρωπαϊκή περιφέρεια και τις άλλες χώρες κυρίως μέσα από άτυπες σχέσεις δικτύωσης*. Η απουσία ενός διεθνούς φορέα-ομπρέλα για την ανάπτυξη της τραπεζικής χρόνου εν μέρει ερμηνεύει το φαινόμενο αυτό.

Μια δεύτερη κατηγοριοποίηση των Τραπεζών Χρόνου που προτείνεται από τον Boyle έχει ως κριτήριο ταξινόμησης το πρότυπο ροής των μονάδων χρόνου. Συγκεκριμένα, είτε οι μονάδες χρόνου χρησιμοποιούνται ως μέσο ανταλλαγής και διακινούνται στο εσωτερικό του δικτύου μεταξύ των μελών του, είτε η οργάνωση που χρησιμοποιεί το σύστημα αμείβει τα μέλη του για τη συμπεριφορά τους (ανακύκλωση, δικαστήρια νέων κ.α.) σε μονάδες χρόνου. Κατόπιν τα μέλη μπορούν να δαπανήσουν τις μονάδες σε άλλους συνεργαζόμενους φορείς της τοπικής κοινότητας. Στον δεύτερο τύπο, υπάρχει υψηλή εμπλοκή θεσμικών δρώντων.

Μια συναφής ταξινόμηση διακρίνει ανάμεσα σε τρία πρότυπα ανταλλαγών βάσει του τύπου του φορέα που συμμετέχει στις ανταλλαγές: (1) άτομο με άτομο, (2) άτομο με φορέα, (3) φορέα με φορέα. Υπάρχουν ενδείξεις ότι η τραπεζική χρόνου σταδιακά προχωρεί από το πρώτο πρότυπο προς το τρίτο.

Μια άλλη ταξινόμηση με κριτήριο τη φύση του φορέα που ηγείται του εγχειρήματος προτείνεται από τις Παραοικονομολογίες & Valor (2016:6-7). Σύμφωνα με αυτήν, τα ευρήματα από την έρευνα της Ισπανικής περίπτωσης Τραπεζών Χρόνου κατηγοριοποιήθηκαν σε τρεις κατηγορίες: (α) Τράπεζες Χρόνου Δημοτικών Συμβουλίων, (β) Τράπεζες Χρόνου Συλλόγων Γειτονιάς, Γειτόνων ή ΜΚΟ και άλλων

Συλλογικών Ενώσεων και Σωματείων και (γ) Τράπεζες Χρόνου Τοπικών Συνελεύσεων. Επομένως ο τρόπος ανάδυσης των Τραπεζών Χρόνου μπορεί να είναι τόσο «εκ των άνω προς τα κάτω» (top-down), με την τοπική αυτοδιοίκηση να υποστηρίζει την ανάπτυξη των εγχειρημάτων, όσο και «από τη βάση προς τα πάνω» (bottom-up), σε κινηματικό επίπεδο (grassroots).

3.2.3.4 Χωρική και αριθμητική κλίμακα ανάπτυξης των Τραπεζών Χρόνου

Σήμερα συναντάμε την τραπεζική χρόνο σε τριανταπέντε περίπου χώρες¹⁰⁷ (Cahn 1992, Boyle 1999). Στην Αμερική είναι καταγεγραμμένες 500 περίπου Τράπεζες Χρόνου με περισσότερα από 37.000 εγγεγραμμένα μέλη. Στο Ηνωμένο Βασίλειο έχουν καταγραφεί 300 Τράπεζες Χρόνου, με 32.000 μέλη και περισσότερες από 3.000 οργανώσεις έχουν ζητήσει να κάνουν χρήση των κυριότερων λογισμικών που υποστηρίζουν τις πλατφόρμες ανταλλαγών. Πολλαπλασιάζοντας τον εκτιμώμενο αριθμό των Τραπεζών Χρόνου με το μέσο όρο που ισχύει για το αγγλικό μοντέλο, ο Boyle (EC-JRI 2014:29) υπολογίζει τον αριθμό των μελών τους στα 200.000 άτομα.

Αξίζει να προσθέσουμε κάποιες ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις αναφορικά με την τάξη μεγέθους των Τραπεζών Χρόνου όπως προσδιορίζεται από τον αριθμό των μελών τους. Δέκα χρόνια νωρίτερα, ο Boyle (2005:4) έγραφε ότι «*οι Τράπεζες Χρόνου είναι απαραίτητες μικρής κλίμακας*». Η πρόταση αυτή ήταν αντιπροσωπευτική των πρώτων χρόνων λειτουργίας των Τραπεζών Χρόνου στο Ηνωμένο Βασίλειο, ωστόσο σήμερα, τα δεδομένα την διαψεύδουν. Τα δίκτυα που εδραιώθηκαν στο παρελθόν συνεχίζουν να μεγθύνονται και η εμπειρία που έχει αποκτηθεί κατά τα προηγούμενα χρόνια σε συνδυασμό με την αξιοποίηση των κοινωνικών μέσων δικτύωσης οδηγούν στη δημιουργία νέων Τραπεζών Χρόνου μεγαλύτερου μεγέθους.

Ο κανόνας θέλει τις Τράπεζες Χρόνου που συνδέονται με μια συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή να είναι μικρού μεγέθους, με μέσο όρο τα 100-200 μέλη.¹⁰⁸ Ενώ, οι διαδικτυακές Τράπεζες Χρόνου, όπως είναι η TimeRepublik και το κοινωνικό δίκτυο Bliive, καταδεικνύουν υψηλότερη ικανότητα προσέλκυσης νέων μελών και δεν είναι παράδοξο το σχετικά μεγάλο μέγεθός τους που φθάνει μέχρι και τα 60.000 μέλη σε περισσότερες από 100 χώρες.

Το ερώτημα αν υπάρχει κάποιο ιδανικό εύρος μεγέθους των Τραπεζών Χρόνου δεν έχει απαντηθεί ακόμα. Η Seyfang (2004b:50) παρατηρεί ότι η πολύ μικρή κλίμακα καθιστά δυσχερή την δυνατότητα ικανοποίησης των αναγκών των μελών καθώς δεν ευνοεί τη διαθεσιμότητα μεγάλης ποικιλίας υπηρεσιών. Από την άλλη, ο Boyle (2005:8) υποστηρίζει ότι οι Τράπεζες Χρόνου είναι συστήματα ανθρώπινης κλίμακας

¹⁰⁷ Μεταξύ των χωρών που η τραπεζική χρόνο ανέπτυξε ιδιαίτερη δυναμική είναι οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, Μεγάλη Βρετανία, Ισπανία, Ιταλία, Ελλάδα, Ιαπωνία, Νέα Ζηλανδία, Καναδάς, Γαλλία, Αργεντινή, Χιλή, Σενεγάλη, Ισραήλ, Ταϊβάν, Νότιος Κορέα, Φινλανδία, Ελβετία, Γερμανία, Αυστρία, Βουλγαρία, Κίνα, Ρωσία, Αυστραλία, Τουρκία, Ουκρανία, Νότιος Αφρική.

¹⁰⁸ Σύμφωνα με παλαιότερα στοιχεία του Cahn (2011), στις ΗΠΑ η μικρότερη Τράπεζα Χρόνου έχει 15 μέλη και η μεγαλύτερη περισσότερα από 3.000.

και άρα χρειάζεται να έχουν σχετικά μικρό μέγεθος ώστε να επιτρέπονται οι διαπροσωπικές επαφές και η σύνδεση με την έννοια της τοπικής κοινότητας.

Οι πρώτες Τράπεζες Χρόνου απευθύνονταν στο επίπεδο της γειτονιάς και αποσκοπούσαν στην ανάπτυξη ισχυρών κοινωνικών δεσμών μεταξύ των κατοίκων μιας ορισμένης περιοχής. Σταδιακά η χωρική τους κλίμακα διευρύνθηκε σε επίπεδο Δήμων και Περιφερειών (π.χ. παράδειγμα Ισπανικής Γαλικίας) και σήμερα καταγράφονται συστήματα Τραπεζών Χρόνου με διεθνή διάσταση (TimeRepublik).

Δεν υπάρχει ακόμα κάποια επίσημη έρευνα που να καταγράφει και να συγκρίνει τα δημογραφικά χαρακτηριστικά (αριθμός εγχειρημάτων, αριθμός μελών, ποσοστό ενεργών μελών, είδος συναλλαγών) της τραπεζικής χρόνου σε παγκόσμιο επίπεδο. Οι διαδικτυακές λίστες που καταγράφουν αυτά τα μεγέθη (ηλεκτρονικές πλατφόρμες που φιλοξενούν τις επί μέρους Τράπεζες Χρόνου) δεν είναι ιδιαίτερα αξιόπιστες, αλλά από την άλλη είναι η μόνη πηγή που διαθέτουμε μέχρι σήμερα.

3.2.3.5 Οι φορείς της τραπεζικής χρόνου

Η μελέτη της περίπτωσης του διεθνούς δικτύου hourWorld, οδήγησε τους ερευνητές του TRANSIT στο συμπέρασμα ότι **η τραπεζική χρόνου αναδύεται και δραστηριοποιείται στα όρια ανάμεσα στον κοινοτικό και τον κοινωνικό τομέα**. Η εμπειρική έρευνα της Gill Seyfang και του Noel Longhurst για τα κοινωνικά καινοτόμα χαρακτηριστικά των κοινοτικών νομισμάτων κατέληξε στο ίδιο συμπέρασμα.¹⁰⁹

Ωστόσο, η επισκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας για την τραπεζική χρόνου οδηγεί στο συμπέρασμα ότι **όλοι οι τομείς της κοινωνίας εμπλέκονται ενεργά στην ανάδυση και την ανάπτυξή της**. Η μελέτη της αμερικάνικης περίπτωσης έχει να επιδείξει σημαντική συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα, κυρίως στον τομέα της υγείας και την προστασία της τρίτης ηλικίας. Τέλος, ο δημόσιος τομέας, φαίνεται να διαδραμάτισε σπουδαίο ρόλο στη φιλοξενία και λειτουργία Τραπεζών Χρόνου στην Ελλάδα και την Ισπανία, κυρίως στο πλαίσιο προγραμμάτων για την αντιμετώπιση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού.

3.2.4 Τράπεζα Χρόνου: αρχές και φιλοσοφία

Ο Cahn είδε την τραπεζική χρόνου ως μια δημιουργική εναλλακτική λύση στη συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας (Cahn 2004:xix) που προέκυψε ως αποτέλεσμα της εφαρμογής του νεοφιλελεύθερου δόγματος στην οικονομική και την πολιτική σφαίρα. Θεωρούσε ότι **η ρίζα της αναποτελεσματικότητας των προσπαθειών αντιμετώπισης των σημαντικότερων κοινωνικών προβλημάτων ήταν η αποτυχία δημιουργίας αυθεντικής κοινότητας** (Cahn 2005: 507) **μέσα από τη συμμετοχή των αποδεκτών των υπηρεσιών στην παραγωγή τους** (Cahn 1999:505).

¹⁰⁹ Έτσι εξηγείται η επιλογή της θεώρησης των κοινοτικών νομισμάτων μέσα από το πρίσμα των καινοτομιών που αναδύονται από την κοινωνική βάση (grassroots social innovation).

Επίσης, σύμφωνα με τον ίδιο, η δημιουργία της τραπεζικής χρόνου υπήρξε προϊόν μια ιδεολογικής παρόρμησης που αρνούταν να αναγνωρίσει το μονοπώλιο απόδοσης αξίας στο επίσημο χρήμα (Cahn 2011).

3.2.4.1 Φιλοσοφία και Θεμελιώδεις Αρχές των Τραπεζών Χρόνου

Η κεντρική φιλοσοφία των Τραπεζών Χρόνου είναι ριζικά διαφορετική από εκείνη του νεοφιλελεύθερου μοντέλου που διέπει την καπιταλιστική οικονομία (Seyfang 2004b:50, Papaioikonomou & Valor 2016:3) και το επίσημο κράτος πρόνοιας (Boyle & Harris: 8, Marks 2012). Η αγοραία οικονομία αποτιμά σε χρηματικούς όρους αγαθά που βρίσκονται σε σπανιότητα και όχι την πραγματική εργασία των μελών μιας κοινωνίας (NEF 2001:3). Στο εγχειρίδιο του New Economics Foundation “Time Banks: a radical manifesto for the UK” αναφέρεται ότι η επιτυχία του συμβατικού οικονομικού συστήματος, τείνει να επιβαρύνει τις οικογένειες και τις κοινότητες, οι οποίες διαθέτουν τους πιο πολύτιμους πόρους της ζωής (NEF 2001:4). **Στην καρδιά λοιπόν της τραπεζικής χρόνου βρίσκεται η αξιοποίηση των αδρανών δεξιοτήτων που συνήθως εκφεύγουν της επίσημης αγοράς και η αναβίωση του κοινοτικού πνεύματος μέσα από το χτίσιμο σχέσεων αμοιβαιότητας** (NEF, 2001).

Οι Τράπεζες Χρόνου είναι ένας πρακτικός χώρος έκφρασης μιας εναλλακτικής ιδεολογίας και θεώρησης του κόσμου που αμφισβητεί και επαναδιατυπώνει τις κυρίαρχες αξίες του (Seyfang 2004b:64). Αυτή η θέση, σήμερα αμφισβητείται, καθώς ολοένα και περισσότερο εμφανίζονται παραδείγματα τραπεζικής χρόνου τα οποία μάλλον ενισχύουν και υποστηρίζουν το υπάρχον καθεστώς, παρά εναντιώνονται σε αυτό.

Ο Hughes (2005 αναφέρεται στο Papaioikonomou & Valor 2016) κρίνει ότι ο χαρακτήρας των Τραπεζών Χρόνου δεν διακρίνεται από ριζοσπαστικά στοιχεία που επιδιώκουν μια ριζική ρήξη με το σύστημα. Στην ίδια γραμμή ο Dittmer (2013:7) βλέπει τις Τράπεζες Χρόνου κριτικά καθώς θεωρεί ότι συνιστούν μια ρεφορμιστική λύση επικάλυψης των προβλημάτων που προκαλούνται από την καπιταλιστική οικονομία και όχι ριζικής θεραπείας της φύσης του προβλήματος. Οι Papaioikonomou & Valor (2016:9) ισχυρίζονται ότι οι Τράπεζες Χρόνου ίσως να μην συνιστούν ένα πεδίο ριζικής κοινωνικής αλλαγής αλλά σίγουρα δημιουργούν ένα χώρο έκφρασης και συμμετοχής για τα μέλη της κοινωνίας που δε συμμετέχουν σε άλλα κινήματα.

ΠΛΑΙΣΙΟ 3.2 ΟΙ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΤΡΑΠΕΖΙΚΗΣ ΧΡΟΝΟΥ

Η κεντρική φιλοσοφία των Τραπεζών Χρόνου αναλύεται σε τέσσερις, συν μία, βασικές αρχές.

(α) Όλα τα άτομα είναι αξιοποιήσιμοι πόροι (assets). Όλοι ανεξαιρέτως έχουμε κάτι να προσφέρουμε και ως εκ τούτου όλα τα μέλη της κοινωνίας διαθέτουν πόρους προς αξιοποίηση. Αυτή η αρχή καθιστά τις Τράπεζες Χρόνου ένα χρήσιμο εργαλείο για την κοινωνική ένταξη ευάλωτων ομάδων και ανθρώπων που βιώνουν έντονα φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού. Μια ουσιαστική τομή των Τραπεζών Χρόνου είναι ότι αντί να εστιάζει στα προβλήματα και τους περιορισμούς των ανθρώπων (π.χ. γηρατειά), επικεντρώνεται στις ικανότητες και τα χαρίσματά τους (π.χ. δεξιότητες ηλικιωμένων όπως η αφήγηση ιστοριών σε νεότερες γενιές).

«...σχεδόν όλοι έχουν κάτι που η κοινότητα χρειάζεται...» EC-JRI 2014:20

(β) Επαναπροσδιορισμός της εργασίας. Κάποια είδη απασχόλησης δεν αποτιμούνται σε όρους χρήματος και δεν αποτελούν οικονομικό αντικείμενο στην αγορά εργασίας, αλλά αυτό δε σημαίνει ότι δεν είναι πολύτιμα ή ότι δεν υπάρχουν άλλοι τρόποι αποτίμησής τους. Σύμφωνα με τη δεύτερη αρχή, η έννοια της εργασίας χρειάζεται να επαναπροσδιοριστεί ώστε να συμπεριλάβει την καρδιά της οικονομίας στη γειτονιά και την κοινότητα (πρωτοβουλίες κατοίκων, δημοκρατική συμμετοχή, περιβαλλοντική προστασία, δίκτυα αλληλεγγύης γειτονιάς κ.α.).

(γ) Ανταπόδοση (Reciprocity): Όταν η προσφορά βοήθειας θεμελιώνεται στη λογική της ανταπόδοσης περνάμε από τη φιλανθρωπία στην αμοιβαιότητα. Η έννοια της αμοιβαιότητας και ο μηχανισμός της πίστωσης χρόνου επαναπροσδιορίζουν τον τρόπο με τον οποίο νοηματοδοτούμε την εργασία και διευρύνουν την οπτική μας για τη συνεισφορά της εργασίας στην ανάπτυξη της κοινότητας. Αναμφίβολα, αυτό «προκαλεί» τις κυρίαρχες αντιλήψεις και δομές. Τόσο θεμελιώδη θεωρεί αυτή την αρχή ο Blanc που γράφει:

«Η γενική φιλοσοφία της κοινωνικής ανταπόδοσης και ο γενικός σκοπός της διαγενεακής αλληλεγγύης οδήγησε στη δημιουργία των Τραπεζών Χρόνου...»
Blanc (2011:6)

Από την άλλη, ερευνητικά ευρήματα όπως η μεγάλη αναντιστοιχία ανάμεσα στην προσφορά και τη ζήτηση στο εσωτερικό δικτύων Τραπεζών Χρόνου, σηματοδοτεί για κάποιους παραβίαση της αρχής της ανταπόδοσης (Papaioikonomou & Valor 2016, Collom et al. 2012, Molnar 2011).

(δ) Κοινότητα: Η αρχή αυτή τονίζει τη σημασία της κοινότητας, των άτυπων σχέσεων δικτύωσης μεταξύ των ανθρώπων και την ποιότητα του κοινωνικού κεφαλαίου στην ενδυνάμωση των ανθρώπων και των κοινών τους σκοπών. Η αλληλοβοήθεια είναι ένας μηχανισμός δημιουργίας εμπιστοσύνης και χτισίματος ισχυρών κοινωνιών.

(ε) Ισοτιμία. Μία ώρα εργασίας ισούται με μία μονάδα χρόνου, ανεξαρτήτως του είδους της προσφερόμενης υπηρεσίας. «*Η εργασία όλων αξίζει το ίδιο!*» Η τελευταία αρχή, αφορά καταρχάς τον τρόπο διενέργειας των συναλλαγών στο εσωτερικό του

δικτύου ενώ σε αρκετές περιπτώσεις εκδηλώνεται και στις εσωτερικές διαδικασίες οργάνωσης των δικτύων και λήψης αποφάσεων (δημοκρατική συμμετοχή μελών).

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία από EC-JRI 2014, Παραοικονομίου & Valor 2016, Collom et al. 2012, Molnar 2011, Blanc 2011.*

3.2.4.2 Τα αφηγήματα αλλαγής της τραπεζικής χρόνου

Σύμβολο ορόσημο της τραπεζικής χρόνου υπήρξε για χρόνια το σύνθημα του Edgar Cahn *“no more throw away people”* που αποτέλεσε ένα μανιφέστο για την ενεργοποίηση των περιθωριοποιημένων ατόμων και των κοινωνικά ευάλωτων ομάδων της κοινωνίας. Κυρίαρχα αφηγήματα στα εγχειρήματα Τραπεζών Χρόνου είναι η αλληλέγγυα κοινωνική οικονομία, η κοινωνική ενσωμάτωση και ένταξη, η αυτάρκεια, η οικονομία του μοιράσματος και η ανεξαρτησία (Jørgensen et al. 2015: 57).

Το ερευνητικό πρόγραμμα TRANSIT κατέταξε τις Τράπεζες Χρόνου, μαζί με τις οικοκοινότητες και το Δίκτυο των Πόλεων σε Μετάβαση στα κινήματα που επιδιώκουν να αλλάξουν τον κόσμο, να κάνουν την κοινωνία πιο βιώσιμη και να δημιουργήσουν μια οικονομία πιο δίκαιη, μέσα από το παράδειγμά τους (Jørgensen et al. 2015: 31). Από την άλλη οι Seyfang & Longhurst (2012:15) παρατηρούν ότι τα αφηγήματα των κοινοτικών νομισμάτων άλλοτε συνδέονται με πιο ριζοσπαστικά οράματα για μια λιγότερο παρεμβατική και περισσότερο ήπια και βιώσιμη ανάπτυξη, και άλλοτε αναδύονται στο πλαίσιο του κυρίαρχου παραδείγματος χωρίς άλλες αναφορές κοινωνικού μετασχηματισμού.

3.2.4.3 Η έννοια της συμπαραγωγής (Co-production)

Στα πρώτα στάδια ανάπτυξης της τραπεζικής χρόνου, η κεντρική της φιλοσοφία στηρίχτηκε στην ιδέα της ανταλλαγής δεξιοτήτων μεταξύ των μελών-κατοίκων μιας κοινότητας με σκοπό το χτίσιμο κοινότητας και κοινωνικού κεφαλαίου. Ακολούθως, στην καρδιά του μηχανισμού λειτουργίας των Τραπεζών Χρόνου βρέθηκε η λογική της συμπαραγωγής, σύμφωνα με την οποία οι «πάροχοι» υπηρεσιών και οι τελικοί χρήστες σχεδιάζουν και αναπτύσσουν μαζί τις υπηρεσίες (Cahn 2011, Bovaird 2007:6, Boyle 2009, NEF 2004ab, 2008).¹¹⁰

«**Συμπαραγωγή** σημαίνει να παρέχεις δημόσιες υπηρεσίες μέσα από μια ισότιμη και ανταποδοτική σχέση ανάμεσα στους επαγγελματίες, τους ανθρώπους που χρησιμοποιούν τις υπηρεσίες, τις οικογένειες και τις γειτονιές τους.» (Boyle & Harris 2009: 15)

Ο Edgar Cahn (2004:87) αντιμετώπιζε με σκεπτικισμό την κεντρική φιλοσοφία της δημόσιας παροχής υπηρεσιών κοινωνικής φροντίδας που εστιάζει στο κοινωνικό έλλειμμα, δηλαδή στα προβλήματα των ανθρώπων και όχι στα αξιοποιήσιμα

¹¹⁰ Σήμερα, αναφέρει ο Cahn (2011), οι Τράπεζες Χρόνου έχουν αρχίσει να διέρχονται σε ένα νέο στάδιο τη μικρο-επιχειρηματικότητα (micro-entreprise). Αυτό το στάδιο χτίζει έναν κοινό τόπο συνύπαρξης για την οικονομία του χρήματος και την οικονομία της κοινότητας.

χαρίσματά τους. Στο βιβλίο του «No more throw-away people. The co-production principle», αναφέρει ότι *τα προγράμματα κοινωνικής ευημερίας για να πετύχουν μακροπρόθεσμα, χρειάζεται ξεφύγουν από τη λογική της εκ των άνω παροχής υπηρεσιών και να αντιμετωπίσουν τους αποδέκτες τους ως ισότιμους εταίρους*. Διαφορετικά, αναπαράγεται ένα είδος εξάρτησης που απαξιώνει και αποδυναμώνει τα άτομα και την κοινωνία συνολικά (NEF 2001:4).

Η συμπαραγωγή χαρακτηρίζεται από τον Boyle (2005:11) ως μια *νέα μορφή αμοιβαιότητας* της οποίας η επιτυχία είναι μονόδρομος, διότι πυρήνας της είναι η συμμετοχή και η διευρυμένη ανάγνωση της έννοιας της εργασίας. Βέβαια, η εφαρμογή της συμπαραγωγής στην πράξη προσκρούει σε εμπόδια όπως η νοοτροπία των επαγγελματιών (Boyle 2014:9, Boyle & Harris 2009) και η δυσκαμψία του δημόσιου απέναντι στην καινοτομία.

3.2.5 Τράπεζα Χρόνου: σκοποί και αντίκτυπος για το άτομο και την κοινωνία

Οι Παραοικονομολογία & Valor (2016:3) διακρίνουν τρεις γενικές κατηγορίες προθέσεων στις οποίες εντάσσονται οι σκοποί των Τραπεζών Χρόνου. Πρώτον, *η κοινωνική πρόθεση*, περιλαμβάνει θέματα όπως η κοινωνική ένταξη, η βελτίωση της απασχολησιμότητας¹¹¹ και το χτίσιμο κοινωνικού κεφαλαίου. Δεύτερον, *η πολιτική πρόθεση*, αφορά την επιδίωξη της τραπεζικής χρόνου να διορθώσει τις αρνητικές συνέπειες της οικονομίας της αγοράς «...διάβρωση της Οικονομίας της Φροντίδας, αδυναμία πρόσβασης στην πλήρη απασχόληση και έλλειψη κοινωνικής και πολιτικής αναγνώρισης μη αμειβόμενης εργασίας». Τρίτον, *η οικονομική πρόθεση*, συνδέεται με θέματα όπως η πρόσβαση σε βασικά αγαθά και η αντιμετώπιση της οικονομικής ύφεσης μέσα από τη συμμετοχή σε εναλλακτικά οικονομικά μοντέλα.

Τα όρια ανάμεσα στις τρεις αυτές διαστάσεις δεν είναι πάντα ευδιάκριτα. Για παράδειγμα, οικονομικές προθέσεις όπως η οικονομική ανάκαμψη μπορεί να επιδιώκονται με τη βοήθεια κοινωνικών εργαλείων όπως η καλλιέργεια ανθρώπινου κεφαλαίου (human capital). Επιπρόσθετα, κάποιες Τράπεζες Χρόνου εστιάζουν στην παροχή υπηρεσιών που έχουν κυρίως αποδέκτη το άτομο, ενώ άλλες εστιάζουν στο κοινωνικό σύνολο. Επιπλέον, η πρόθεση για την επίτευξη συγκεκριμένων σκοπών δε συνεπάγεται απαραίτητα και την πραγμάτωσή τους.

Στις επόμενες παραγράφους, παρουσιάζονται ο σκοπός και ο διαπιστωμένος (ή μη) αντίκτυπος από τη λειτουργία Τραπεζών Χρόνου, στις ακόλουθες πέντε διαστάσεις: κοινωνία, πολιτική, οικονομία, περιβαλλοντική προστασία και ατομική ενδυνάμωση. Κάθε υποενότητα περιλαμβάνει ανάλυση των σκοπών της τραπεζικής χρόνου και

¹¹¹ Με τον όρο **απασχολησιμότητα** εννοούμε την ικανότητα των ατόμων να εισέλθουν στην αγορά εργασίας. Η βελτίωση της απασχολησιμότητας είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την οικονομική διάσταση και έχει χρησιμοποιηθεί από διάφορους ερευνητές ως δείκτης της δυνατότητας της τραπεζικής χρόνου να επηρεάσει θετικά την οικονομική σφαίρα της ζωής των ανθρώπων (Callison 2000, Gregory 2009, Boyle 2014, Παραοικονομολογία & Valor 2016).

επισκόπηση των βιβλιογραφικών πηγών που μελέτησαν τα αποτελέσματα και τον κοινωνικό της αντίκτυπο.¹¹²

¹¹² Μέχρι σήμερα δεν έχει δημιουργηθεί κάποιος δείκτης που να περιλαμβάνει συγκρίσιμα μέτρα εκτίμησης του κοινωνικού αντίκτυπου των Τραπεζών Χρόνου. Ο Boyle (EC-JRI 2014:52) θεωρεί ότι η μεγάλη ποικιλία των στόχων των Τραπεζών Χρόνου κάνει ιδιαίτερα δύσκολη τη μεταξύ τους σύγκριση.

3.2.5.1 Κοινωνική ανάπτυξη

Η κεντρική πρόθεση της τραπεζικής χρόνου σύμφωνα με τον Edgar Cahn (2000) είναι η ενεργοποίηση της συμμετοχής των πολιτών. Δίπλα σε αυτόν τον κοινωνικό σκοπό, στέκουν η κοινωνική ένταξη και θεραπεία του κοινωνικού αποκλεισμού (Seyfang 2004b, Fare 2012), η ανασυγκρότηση και υποστήριξη της κοινωνικής δικτύωσης στο εσωτερικό της κοινότητας μέσα από το χτίσιμο κοινωνικών δικτύων, άτυπων σχέσεων και γενικότερα τη διασύνδεση, και το χτίσιμο εμπιστοσύνης και κοινωνικού κεφαλαίου, που επιτυγχάνονται μέσα από την επιβράβευση της εργασίας που είναι πολύτιμη για την ανάπτυξη υγείων και βιώσιμων κοινοτήτων (Cahn 2000, Boyle XH, Seyfang 2001b, 2002a, 2003, 2004ab).

I. Προώθηση ιδιότητας του ενεργού πολίτη (active citizenship)¹¹³

Στο άρθρο “Time on our side” η Seyfang (2002b:242) παρουσίασε τις Τράπεζες Χρόνου ως εργαλείο προώθησης της ιδιότητας του ενεργού πολίτη, ιδιαίτερα στα μέλη της κοινωνίας που λόγω της κοινωνικής ή οικονομικής τους κατάστασης αποκλείονται από τα κοινά. Με την έννοια της ιδιότητας του ενεργού πολίτη, η Seyfang αναφέρεται στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των πολιτών απέναντι στα άλλα μέλη της κοινότητας και την κοινωνία συνολικά, στη συμμετοχή στην κοινοτική ζωή και τη διαδικασία λήψεως πολιτικών αποφάσεων, στην παροχή εθελοντικής βοήθειας και στην ενδυνάμωση της τοπικής δημοκρατίας και της κοινωνίας των πολιτών (Seyfang 2002b:243).

Η Seyfang (2002b:244-246) εντόπισε πέντε τρόπους μέσα από τους οποίους **η συμμετοχή σε δίκτυα Τραπεζών Χρόνου χτίζει την ποιότητα του ενεργού πολίτη**. (α) Μέσα από την παροχή βοήθειας, άτομα που παρέμεναν ανενεργά δραστηριοποιούνται κοινωνικά. (β) Τα μέλη συμμετέχουν ενεργά στην ικανοποίηση των αναγκών τους. (γ) Η συμμετοχή άτυπων ομάδων πολιτών, τοπικών συλλόγων, σχολείων και επιχειρήσεων στις Τράπεζες Χρόνου ενθαρρύνει το *χτίσιμο κοινοτικών ικανοτήτων και την αποτελεσματικότερη διαχείριση των διαθέσιμων πόρων*. (δ) *Οι Τράπεζες Χρόνου χτίζουν κοινωνικό κεφάλαιο μέσα από την ανάπτυξη κοινωνικών δικτύων και φιλικών σχέσεων μεταξύ των μελών μιας κοινότητας*. (ε) Τέλος, οι Τράπεζες Χρόνου θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν ως εργαλείο *τόνωσης της τοπικής δημοκρατίας και της πολιτικής διαδικασίας λήψεως αποφάσεων*.¹¹⁴

¹¹³ Σύμφωνα με τον Barker (1959:225) (αναφέρεται στο Μακρυδημήτρης 2015:55) η πραγμάτωση της ανθρώπινης υπόστασης στην ολότητά της προϋποθέτει την πολιτική πραγμάτωση.

¹¹⁴ Η έρευνα της Seyfang διαπίστωσε ότι δεν ήταν τόσο σημαντικά τα αποτελέσματα σε αυτόν τον τομέα, με εξαίρεση το Watford. Εκεί, το Τοπικό Συμβούλιο δημιούργησε το 2000 μια Τράπεζα Χρόνου στο πλαίσιο του προγράμματος «Better Government for Older People» και αντάμειβε τα άτομα που αξιολογούσαν τις παρεχόμενες από το πρόγραμμα υπηρεσίες, με μονάδες χρόνου.

II. Μείωση κοινωνικού αποκλεισμού

Η Seyfang (2003, 2004b) είναι η πρώτη που εξέτασε την επίδραση των Τραπεζών Χρόνου κατά τα πρώτα χρόνια λειτουργίας τους, στη μείωση του κοινωνικού αποκλεισμού στο Ηνωμένο Βασίλειο. Τα ευρήματά της που προήλθαν από μια εθνική έρευνα ερωτηματολογίου και τη σε βάθος μελέτη τεσσάρων περιπτώσεων, οδήγησαν στο συμπέρασμα ότι *οι Τράπεζες Χρόνου εμπλέκουν με επιτυχία τα περιθωριοποιημένα μέλη και τις ευάλωτες κοινωνικά ομάδες στα κοινά.*

Στην έρευνά της, χρησιμοποιεί τον ορισμό των Allen et al. (1998) ο οποίος θεωρεί την **κοινωνική ενσωμάτωση** ως τη δυνατότητα άσκησης εκ μέρους των ατόμων, των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών τους δικαιωμάτων. Αντιστρόφως, ο **κοινωνικός αποκλεισμός** είναι η άρνηση σε αυτά τα δικαιώματα. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, *σχεδόν όλα τα μέλη των δικτύων είχαν περισσότερες ευκαιρίες να πραγματοποιήσουν άμεσα την κοινωνική ιδιότητα του πολίτη* (social citizenship), μέσα από την ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων, το χτίσιμο εμπιστοσύνης απέναντι στα άλλα μέλη της κοινότητας και τη γεφύρωση της επικοινωνίας και της συνύπαρξης των διαφορετικών γενεών (Seyfang 2004b:63-64).

III. Χτίσιμο Κοινωνικού Κεφαλαίου

Οι Τράπεζες Χρόνου προβλήθηκαν κατά την εισαγωγή τους στη Μεγάλη Βρετανία ως ένα αξιόλογο εργαλείο ανάκτησης της κοινωνικής εμπιστοσύνης και χτισίματος κοινωνικού κεφαλαίου (NEF 2001:3). Σε αυτό το πνεύμα, ο Boyle (2005:8) χαρακτηρίζει τις *Τράπεζες Χρόνου ως «κοινωνική κόλλα» που μπορεί να χτίσει κοινωνικό κεφάλαιο*, να συνενώσει τοπικά εγχειρήματα και να βοηθήσει στην προσέλκυση ικανών αλλά ανενεργών ομάδων της κοινωνίας.

Οι Τράπεζες Χρόνου συμβάλουν όχι μόνο στη δικτύωση ανάμεσα στα άτομα, αλλά και μεταξύ των τοπικών οργανώσεων μιας κοινωνίας. Με αυτόν τον τρόπο ενισχύεται ακόμα περισσότερο το τοπικό κοινωνικό κεφάλαιο, αφού *ενθαρρύνεται η επικοινωνία και η συνεργασία μεταξύ των ήδη ενεργών πόλων της κοινωνίας*. Επίσης, με την αξιοποίηση των δεξιοτήτων των μελών της Τράπεζας Χρόνου, *παράγονται υπηρεσίες που ωφελούν την ευρύτερη τοπική κοινότητα* (Seyfang 2002b).

Σε αντίστοιχα συμπεράσματα έχουν καταλήξει ερευνητές που μελέτησαν την επίδραση της τραπεζικής χρόνου στη δημιουργία κοινωνικού κεφαλαίου, σε άλλες χώρες και σε διάφορες ηλικιακές ομάδες. Οι έρευνες των Τραπεζών Χρόνου στη Σουηδία (Molnar 2011) και τις ΗΠΑ (Collom 2007) καταλήγουν επίσης θετικά.

3.2.5.2 Πολιτική «ανατροπή» και ανάπτυξη μιας νέας κοσμοθεώρησης

Οι Τράπεζες Χρόνου επιχειρούν να αντισταθμίσουν τον παραγκωνισμό βασικών ποιοτήτων της ανθρώπινης συνύπαρξης όπως είναι η γειτονιά, η γονεϊκότητα, οι κοινοτικοί δεσμοί και η άτυπη υποστήριξη (Seyfang 2004a:63) μέσα από την ενεργοποίηση του χρόνου και των δεξιοτήτων των καθημερινών ανθρώπων. Η έρευνα των Παραοικονομού & Valor (2016) που εξέτασε την ισπανική περίπτωση τραπεζικής χρόνου διαπίστωσε ότι τα μέλη των Τραπεζών Χρόνου εκφράζουν την αντίρρησή τους προς το επίσημο σύστημα θέλοντας να δείξουν, έστω και σε ένα συμβολικό επίπεδο, ότι είναι εφικτή μια άλλη οικονομία.

Στη έρευνα της Seyfang για την επίδραση της τραπεζικής χρόνου στην κοινωνική ένταξη, αναφέρεται ότι υπήρξαν ενδείξεις ότι τα μέλη των δικτύων ενίσχυσαν την πολιτική τους θέση στην τοπική κοινωνία, καθώς ένιωσαν ότι είναι μέρος κάποιας τοπικής ομάδας και συνέβαλαν στη διοργάνωση δράσεων με αντίκτυπο σε όλη την κοινότητα. (Seyfang 2004b:63-64)

3.2.5.3 Οικονομική ανάκαμψη

«Δεν πρέπει να επιτρέψουμε στη διαθεσιμότητα του χρήματος να ορίζει το εύρος του τι είναι εφικτό.» (Cahn 2011)

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, οι Τράπεζες Χρόνου προβλήθηκαν σε πολιτικό επίπεδο κυρίως ως εργαλεία κοινωνικής παρέμβασης (EC 2014:5). Κατ' αναλογία, οι ερευνητές της τραπεζικής χρόνου έχουν επικεντρωθεί περισσότερο στη μελέτη των κοινωνικών προεκτάσεων του φαινομένου και πολύ λιγότερο στην πολιτική και την οικονομική της διάσταση. Εξάλλου, ήδη σημειώθηκε ότι η διάκριση ανάμεσα στις διαφορετικές αυτές σφαίρες παρέμβασης, δεν είναι πάντα εφικτή.

Η οικονομικές προεκτάσεις της τραπεζικής χρόνου που παρουσιάζονται σε αυτή την παράγραφο αφορούν την *επίδρασή της στην απασχολησιμότητα των ατόμων και την ενίσχυση της τοπικής οικονομικής ανάπτυξης*. Επίσης, μία έμμεση λειτουργία των Τραπεζών Χρόνου εντός της οικονομικής σφαίρας είναι η *θεραπεία των συνεπειών της οικονομικής κρίσης*.

I. Θεραπεία επιπτώσεων οικονομικής κρίσης

Ξεκινώντας από το τελευταίο σημείο, οι τρόποι με τους οποίους μπορεί η τραπεζική χρόνου να εξομαλύνει τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης είναι μέσα από (α) την άμεση ανακούφιση και ικανοποίηση των αναγκών εκείνων που περισσότερο θίγονται από την έλλειψη εισοδημάτων π.χ. εκμάθηση ξένων γλωσσών, ψυχαγωγικές δραστηριότητες, (β) την ενδυνάμωση της ικανότητας των ανθρώπων να ξαναχτίσουν γέφυρες με το επίσημο νομισματικό σύστημα, μέσα από την απόκτηση νέων δεξιοτήτων και την εργασιακή προετοιμασία (ενίσχυση απασχολησιμότητας), και (γ) την καθιέρωση της συμπαραγωγής ως εργαλείο παροχής δημόσιων και κοινωνικών υπηρεσιών.

Επιπρόσθετα, η έρευνα της Seyfang (2004b:63-64) για την εκτίμηση της *επίδρασης της τραπεζικής χρόνου στην κοινωνική ένταξη*, στο Ηνωμένο Βασίλειο έδειξε ότι οι Τράπεζες Χρόνου ενισχύουν την ικανότητα των κοινωνικά αποκλεισμένων ατόμων να εξασκήσουν την οικονομική ιδιότητα του πολίτη (economic citizenship), αφού προσφέροντας το χρόνο τους, αποκτούν μονάδες χρόνου τις οποίες μπορούν να αξιοποιήσουν για την απόκτηση αγαθών που διαφορετικά δεν θα είχαν την δυνατότητα να απολαύσουν.

II. Ενίσχυση τοπικής οικονομικής ανάπτυξης

Ο Callison αμφισβήτησε ότι τα ευρήματα της έρευνας της Seyfang (2004ab) μπορούν να υποστηρίξουν το συμπέρασμα ότι οι Τράπεζες Χρόνου ενισχύουν την οικονομική ιδιότητα του πολίτη (economic citizenship), και ισχυρίστηκε ότι δεν υπήρχαν επαρκείς αποδείξεις βελτίωσης της οικονομικής κατάστασης των συμμετεχόντων. Κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ***η τραπεζική χρόνου έχει περιορισμένες δυνατότητες σε αυτόν τον τομέα***, κυρίως εξαιτίας θεσμικών εμποδίων (Callison 2003:266 αναφέρεται στο Gregory 2008:3). Ο North (2003) επίσης επιχειρηματολόγησε ενάντια στην ικανότητα των Τραπεζών Χρόνου σε σχέση με τα LETS, να επιδράσουν ουσιαστικά στην τοπική οικονομία, ισχυριζόμενος ότι η ίδια τους η φύση (κοινωνική) υπαγορεύει και τα όριά τους.

Πιο πρόσφατα, ο Gregory (2009) εντοπίζοντας αυτή την αντίφαση, αποφάσισε να ελέγξει την οικονομική επίδραση των Τραπεζών Χρόνου στην τοπική οικονομία, μέσα από τη σε βάθος μελέτη μιας περίπτωσης στην περιοχή Welsh Valleys. Κατέληξε στα συμπεράσματα ότι ***η τραπεζική χρόνου βοηθά στη μείωση της οικονομικής εξάρτησης των ατόμων και των οικογενειών τους και αυξάνει τους διαθέσιμους οικονομικούς πόρους λόγω της απόκτησης νέων δεξιοτήτων*** που προετοιμάζουν για την είσοδο στην αγορά εργασίας και εξοικονομούν χρηματικούς πόρους. Επιπρόσθετα, ***επεκτείνει τη δικτύωση των ατόμων με την τοπική επιχειρηματική κοινότητα, ενισχύει την προβολή των τοπικών επιχειρήσεων που χρησιμοποιούν μονάδες χρόνου και αυξάνει τη βιωσιμότητά τους***.

Ο Gregory εκφράζει τον προβληματισμό ότι η επέκταση της κλίμακας εφαρμογής της τραπεζικής χρόνου στον επιχειρηματικό κόσμο, αφενός θα προσκρούσει σε εμπόδια θεσμικής φύσης και αφετέρου είναι πιθανόν να κλονίσει το αξιακό σύστημα του κινήματος, η λογική του οποίου, μέχρι σήμερα, διαφοροποιείται σημαντικά από το σύστημα της αγοράς (2009:7).

III. Ανάκαμψη και αναζωογόνηση υποβαθμισμένων περιοχών

Επίσης, η οικοδόμηση ισχυρών κοινοτήτων, σύμφωνα με τους υποστηρικτές του κινήματος, μπορεί να συμβάλει στην ανάκαμψη των υποβαθμισμένων γειτονιών. Για παράδειγμα, η Τράπεζα Χρόνου Gorbals, μια από τις πρώτες που δημιουργήθηκαν στο Ηνωμένο Βασίλειο, εγκαταστάθηκε σε μια υποβαθμισμένη περιοχή της Γλασκώβης με υψηλά ποσοστά ανεργίας και έντονα φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού και είχε ως

σκοπό την προετοιμασία και επανένταξη των ανέργων στην αγορά εργασίας (Seyfang 2004a:64-65).

Ο Boyle (EC-JRI 2014:46) θεωρεί ότι δεν υπάρχουν αρκετά ερευνητικά ευρήματα που να καταδεικνύουν τον τρόπο με τον οποίο οι Τράπεζες Χρόνου μπορούν να βοηθήσουν στην αναζωογόνηση υποβαθμισμένων γειτονιών. Από την άλλη, τα εμπειρικά δεδομένα της έρευνάς του, αποδεικνύουν τη δημιουργία υποστηρικτικών κοινοτήτων σε περιοχές, που κάποιες ομάδες του πληθυσμού παρέμεναν απομονωμένες ή σε κακή οικονομική κατάσταση. Για παράδειγμα, αναφέρει ότι το ιταλικό και το ισπανικό πρότυπο επιδιώκουν το στόχο αυτό κυρίως μέσα από την κινητοποίηση των γυναικών της τοπικής κοινωνίας. Άλλο στοιχείο προς επικύρωση αυτής της θέσης είναι ότι τα ¾ των μελών του δικτύου NVSNY (Visiting Nurse Service of New York) δήλωσαν ότι βελτιώθηκε η οικονομική τους κατάσταση εξαιτίας της συμμετοχής τους στην Τράπεζα Χρόνου.

Από την άλλη πλευρά, η έρευνα των Παραοικονομου & Valor (2016:9) διατείνεται ότι οι Τράπεζες Χρόνου δεν παρέχουν εναλλακτικές πηγές υποστήριξης των φτωχών και των ανέργων και άρα *δεν είναι εφικτό να συμβάλλουν στην οικονομική αναζωογόνηση*. Συνεχίζουν λέγοντας ότι σύμφωνα με την οπτική των συντονιστών των δικτύων που μελέτησαν «...οι Τράπεζες Χρόνου δεν είναι ένας χώρος όπου 'οι άνθρωποι μπορούν να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους'... παρά ένας τρόπος να παραμείνουν ενεργοί και να τονώσουν την αυτοπεποίθησή τους...» (2016:9) Το επιχείρημα αυτό στηρίζεται σε ευρήματα που επηρεάζονται από το προφίλ των συμμετεχόντων των Τραπεζών Χρόνου στην Ισπανία, το ερευνητικό δείγμα των οποίων ωστόσο δεν περιελάμβανε, σε υψηλό ποσοστό, κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες του πληθυσμού, όπως είναι οι άνεργοι.

Επίσης, η διαπίστωση ότι το πλήθος των συναλλαγών ήταν εξαιρετικά μικρό, οδήγησε τις ερευνήτριες στο συμπέρασμα ότι οι Τράπεζες Χρόνου έχουν αμελητέο οικονομικό όφελος και ότι άρα, ο βασικός τους ρόλος είναι η δημιουργία κοινωνικού κεφαλαίου και η ανασύσταση του κοινωνικού ιστού (2016:12).

IV. Ενίσχυση της απασχολησιμότητας

Ο τρόπος με τον οποίον η Ευρωπαϊκή Ένωση αντιλαμβάνεται ότι μπορεί να αντιμετωπιστεί ο κοινωνικός αποκλεισμός, είναι η οικονομική ενεργοποίηση των ανέργων και άρα η αύξηση της απασχόλησης (Ahmed et al. 2017, EC-JRI 2014). Η μελέτη των Τραπεζών Χρόνου (Gregory 2009, EC-JRI 2014) παρουσιάζει ποιοτικά ευρήματα που ενισχύουν το επιχείρημα ότι *η συμμετοχή σε Τράπεζες Χρόνου βελτιώνει το επίπεδο «απασχολησιμότητας»* (employability), δηλαδή την ετοιμότητα των ατόμων να (επαν-)ενταχθούν στην αγορά εργασίας. Για παράδειγμα, τα μέλη των Τραπεζών Χρόνου έχουν τη δυνατότητα να αποκτήσουν νέες γνώσεις και δεξιότητες, να εμπλουτίσουν το βιογραφικό τους και να χτίσουν τη φήμη τους.

Μεγάλο ενδιαφέρον από αναλυτική και μεθοδολογική άποψη εμφανίζει η έρευνα του Boyle που χρηματοδοτήθηκε από το Joint Research Institute (EC-JRI 2014). Σε αυτή

την εργασία, μελέτησε δέκα περιπτώσεις από εννιά διαφορετικά συστήματα ανταλλαγών που βασίζονται ή συγγενεύουν με την τραπεζική χρόνου, ως προς τις ακόλουθες διαστάσεις: «υγιής» ανάκαμψη, υποστήριξη απασχολησιμότητας, εκπαίδευση, εύρεση εργασίας, δανεισμός, οικονομική βελτίωση (EC-JRI 2014:35). Κατάληξε στο συμπέρασμα ότι μολονότι *υπάρχουν ενδείξεις ότι η συμμετοχή στις Τράπεζες Χρόνου βοηθά στην εύρεση εργασίας, μεγαλύτερη φαίνεται να είναι η συμβολή τους στην προετοιμασία των ατόμων για την είσοδο στην αγορά εργασίας, μέσω της εκπαίδευσης.*

Η ικανότητα των Τραπεζών Χρόνου να ενισχύουν την απασχολησιμότητα των συμμετεχόντων μέσω της εκπαίδευσης, έχει τεθεί και αλλού. Οι Paraoikonomou & Valor (2016:10) αφενός διαπιστώνουν εμπειρικά το σημαντικό ρόλο που παίζει η εκπαίδευση στα κίνητρα συμμετοχής των ατόμων, αφετέρου διαφωνούν για το αν οι νέες γνώσεις και δεξιότητες, που αποκτούν τα μέλη των Τραπεζών Χρόνου, βελτιώνουν την απασχολησιμότητά τους. Το επιχείρημά τους είναι ότι το είδος των υπηρεσιών που ανταλλάσσονται στο εσωτερικό των Τραπεζών Χρόνου δεν αφορά γνώσεις και δεξιότητες που αμείβονται στην αγορά εργασίας.

Άλλες βιβλιογραφικές πηγές, δίνουν έμφαση στον *πρωταγωνιστικό ρόλο των γυναικών στην ανάπτυξη των Τραπεζών Χρόνου στην Ιταλία και την Ισπανία* (Paraoikonomou & Valor 2016:3, Del Moral 2013, αναφέρεται στο Paraoikonomou & Valor 2016, Amorevole et al. 1998 αναφέρεται στο Paraoikonomou & Valor 2016). Η πρόσφατη μελέτη του Boyle κατάληξε στο ίδιο συμπέρασμα (EC-JRI 2014), εύρημα που τον οδήγησε σε συστάσεις για την στρατηγική αξιοποίηση της τραπεζικής χρόνου ως εργαλείο ενίσχυσης της γυναικείας απασχόλησης και επιχειρηματικότητας.

3.2.5.4 Περιβαλλοντική προστασία και βιωσιμότητα

Τη σύνδεση ανάμεσα στο στόχο της βιώσιμης ανάπτυξης¹¹⁵ και τις Τράπεζες Χρόνου πρώτοι έκαναν ο David Boyle, η Gill Seyfang, ο Adrian Smith και ο Noel Longhurst, λέγοντας ότι *οι Τράπεζες Χρόνου μπορούν αφενός να μετρήσουν και αφετέρου να ανταμείψουν τις προσπάθειες των ανθρώπων να υιοθετήσουν βιώσιμα πρότυπα συμπεριφοράς.*

Η βιωσιμότητα ως στρατηγική ανάπτυξης αφορά την ισόρροπη και αρμονική επίτευξη των στόχων της οικονομικής μεγέθυνσης, της κοινωνικής δικαιοσύνης και της

¹¹⁵ Η έννοια της «βιώσιμης ανάπτυξης» (sustainable development), καθιερώθηκε με την Έκθεση “Our Common Future” (WCED, 1987), γνωστή και ως Έκθεση Brundtland, σύμφωνα με την οποία «βιώσιμη, είναι εκείνη η ανάπτυξη που είναι σε θέση να ικανοποιεί τις ανάγκες των σημερινών γενεών χωρίς να διακυβεύεται η δυνατότητα των μελλοντικών γενεών να ικανοποιήσουν τις δικές τους ανάγκες». Ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνονται οι υποστηρικτές των κοινοτικών νομισμάτων τη «βιωσιμότητα» ταιριάζει περισσότερο στον ακόλουθο ορισμό που λαμβάνει ρητά υπόψη τα οικοσυστημικά όρια (EC 2000, Bressers et al. 2004). «Βιώσιμη ανάπτυξη είναι η βελτίωση της ποιότητας ζωής του ανθρώπου μέσα στα πλαίσια της φέρουσας ικανότητας των οικοσυστημάτων που στηρίζουν την επιβίωση του ανθρώπου στον πλανήτη.» (International Union for Conservation of Nature-IUCN, 1991)

περιβαλλοντικής προστασίας.¹¹⁶ Σε τοπικό επίπεδο, δεσμεύει ηθικά και πολιτικά τους φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης να εφαρμόσουν ένα σύνολο πολιτικών για την επίτευξη των εθνικών στόχων.¹¹⁷

Στην πράξη, από την καθιέρωση του όρου έως σήμερα, μεγαλύτερη έμφαση έχει δοθεί στον πυλώνα της οικονομίας, ακολούθως του περιβάλλοντος, ενώ μόλις τα τελευταία πέντε χρόνια έχει αναγνωριστεί η καθυστέρηση που εμφανίζει ο πυλώνας της κοινωνίας. Όπως επισημαίνεται από τους υποστηρικτές των κοινοτικών νομισμάτων, υπάρχουν σημαντικοί κοινωνικοί πόροι που παραμένουν αναξιοποίητοι επειδή δεν αποτιμούνται μέσω του συστήματος των τιμών και άρα δεν αποτελούν αντικείμενο των εγγρημάτων συναλλαγών. Συνεπώς, «το επίσημο χρήμα αποτυγχάνει να περιγράψει τον κόσμο πειστικά» (Boyle 2005:1) και να διασφαλίσει ένα πλαίσιο βιώσιμης ανάπτυξης.

Η ανάλυση της επίδρασης των Τραπεζών Χρόνου στο στόχο της βιωσιμότητας απορρέει από εργασίες θεωρητικού περιεχομένου καθώς μέχρι σήμερα δεν έχει γίνει κάποια προσπάθεια μέτρησης του περιβαλλοντικού τους αντίκτυπου σε εμπειρικό επίπεδο.

Ο Boyle (2005:4-8) εξηγεί τη σημασία της έμπρακτης αναγνώρισης της βιώσιμης κατανάλωσης και της περιβαλλοντικά φιλικής συμπεριφοράς των κατοίκων μιας περιοχής και παραθέτει πλήθος παραδειγμάτων από διαφορετικές χώρες που χρησιμοποιούν την τραπεζική χρονο ή παρόμοια σχήματα, ως εργαλεία ανταμοιβής για την προαγωγή των στόχων της περιβαλλοντικής βιωσιμότητας. Συμπληρωματικά, αναπτύσσει επιχειρήματα υπέρ της επέκτασης της τραπεζικής χρονο και στο πεδίο της βιωσιμότητας, παραλληλίζοντας το με το πεδίο της υγείας, όπου οι Τράπεζες Χρόνου έχουν κατορθώσει με επιτυχία να εφαρμόσουν τη λογική της συμπαραγωγής (Boyle et al.2004).

Η Gill Seyfang και ο Adrian Smith (2007) ασχολήθηκαν με το ρόλο της καινοτομίας από την κοινωνική βάση (grassroots innovation) στην επιδίωξη των στόχων της βιώσιμης ανάπτυξης, συνδέοντας δύο βασικές διαστάσεις της βιωσιμότητας, την καινοτομία και την κοινότητα. Με τον όρο καινοτομίες από την κοινωνική βάση αναφερόμαστε στα καινοτόμα δίκτυα ακτιβιστών και οργανώσεων που ηγούνται λύσεων που προέρχονται από την ίδια την κοινωνία και άρα ανταποκρίνονται στις τοπικές συνθήκες, τα συμφέροντα και τις αξίες των τοπικών κοινωνιών (Seyfang &

¹¹⁶ Σημαντική είναι η μερίδα των θεωρητικών, οι οποίοι, ευθυγραμμιζόμενοι με την παλαιότερη συζήτηση για τα όρια στην οικονομική μεγέθυνση (Malthus, 1789; Georgescu-Roegen, 1971; Meadows et al., 1972; Hubbert, 1974; Daly, 1990, 1991; Solow, 1997; Stiglitz, 1997; Turner, 1997; Constanza, 1996), πιστεύουν ότι η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης ενέχει μια ανυπέρβλητη εσωτερική αντίφαση. Το κίνημα της αποανάπτυξης (degrowth) είναι η κοινωνική εκδήλωση της Υπόθεσης των Ορίων στην Οικονομική Μεγέθυνση.

¹¹⁷ Η Ατζέντα 21 (Agenda 21), ήταν ένα κείμενο στρατηγικής και συστάσεων για την επίτευξη των στόχων της βιώσιμης ανάπτυξης για τον 21ο αιώνα. (http://www.un.org/esa/dsd/agenda21/res_agenda21_00.shtml) Δε δεσμεύει νομικά τα κράτη που την υιοθέτησαν, αλλά μόνο ηθικά και πολιτικά.

Smith 2007: 585). Η έρευνα της καινοτομίας από την κοινωνική βάση ισχυρίζεται ότι η κοινωνία των πολιτών είναι ένα ιδανικό πεδίο για τη μετάβαση στη βιωσιμότητα.¹¹⁸

Από την άλλη, ο Dittmer (2013:7) ευθυγραμμιζόμενος με τις θεωρίες που αναγνωρίζουν τα όρια που επιβάλλονται από τα φυσικά οικοσυστήματα στην οικονομική μεγέθυνση, αμφισβητεί την ικανότητα των Τραπεζών Χρόνου να υποστηρίξουν ένα εναλλακτικό οικονομικό παράδειγμα με σεβασμό στην οικολογική βιωσιμότητα.

3.2.5.5 Ενδυνάμωση

Από την αρχή της εφαρμογής τους, οι Τράπεζες Χρόνου εστίασαν στην ενδυνάμωση των ατόμων, ιδιαίτερα των κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων του πληθυσμού, όπως είναι τα άτομα τρίτης ηλικίας¹¹⁹ και οι νέοι (Marks 2012:1232) και στην τόνωση της αυτοεκτίμησής τους μέσα από την απόκτηση νέων δεξιοτήτων και τη συνεισφορά στην κοινότητα.

Οι ερευνητές που μελέτησαν τη συμβολή της τραπεζικής χρόνου στην υγιή διαβίωση των ατόμων τρίτης ηλικίας διαπίστωσαν ωφέλεια τόσο για τα ίδια τα άτομα, όσο και τις οικογένειές τους και την κοινότητα (Cahn 2000, NEF 2001, Boyle 2005, Hayashi 2008, Collom 2008, Miller 2008).

Επίσης, σπουδαία έχει υπάρξει μέχρι σήμερα η αξιοποίηση των Τραπεζών Χρόνου στον τομέα της υγείας, παρά τις όποιες αντιστάσεις από τους επαγγελματίες του χώρου (EC-JRI 2014:9, 48, NESTA 2012). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Boyle, «εκεί που φαίνεται καθοριστικός ο ρόλος τους είναι στο (να βοηθήσουν τους κοινωνικά αποκλεισμένους ανθρώπους) να ανακάμψουν από δύσκολες καταστάσεις -ψυχικές και φυσικές ασθένειες» (EC-JRI 2014). Παραδείγματα εφαρμογής αναφέρονται στην παροχή εθελοντικής υποστήριξης κατά την περίοδο της αποθεραπείας, τη δημιουργία δικτύων αλληλοϋποστήριξης και την ενθάρρυνση των περιθωριοποιημένων ομάδων της κοινωνίας να κατανοήσουν ότι και οι ίδιοι μπορούν να συνεισφέρουν σημαντικά σε αυτά τα δίκτυα.

¹¹⁸ Παραδείγματα καινοτομιών από τη βάση είναι τα εναλλακτικά δίκτυα διατροφής, τα κοινοτικά σχήματα παραγωγής ενέργειας και αξιοποίησης των φυσικών πόρων, οι κοινότητες co-housing και οι οικοκοινότητες, η ανάπτυξη χαμηλού οικολογικού αποτυπώματος, οι Πόλεις σε Μετάβαση, τα τοπικά νομίσματα κ.α. (Church & Elster 2002)

¹¹⁹ Φημισμένα παραδείγματα Τραπεζών Χρόνου που επικεντρώνονται στην ενδυνάμωση των ηλικιωμένων είναι τα εξής: Fair Shares και Rushey Green (HB), CareBanks (ΗΠΑ), Fureai Kirpu (Ιαπωνία).

3.2.6 Τράπεζα Χρόνου: ανταλλασσόμενες υπηρεσίες και προφίλ χρηστών

3.2.6.1 Είδη ανταλλασσόμενων υπηρεσιών

Η αποστολή μιας Τράπεζας Χρόνου, ο σκοπός και το πλαίσιο δημιουργίας της θα επηρεάσουν σημαντικά και το είδος των υπηρεσιών που θα ανταλλάσσονται στο εσωτερικό της. Υπάρχουν Τράπεζες Χρόνου γενικού σκοπού, που εστιάζουν στο χτίσιμο κοινότητας και εμφανίζουν ένα ευρύ φάσμα ανταλλασσόμενων υπηρεσιών, και άλλες, **ειδικότερου σκοπού**, όπως η φροντίδα ηλικιωμένων, η ενισχυτική διδασκαλία, τα ανταλλασσόμενα αγαθά των οποίων είναι εξ αρχής προσδιορισμένα.

Στη βιβλιογραφία αναφέρεται ότι οι Τράπεζες Χρόνου *ενεργοποιούν την άτυπη αμοιβαία υποστήριξη των μελών τους και όχι την ανταλλαγή επαγγελματικών υπηρεσιών* (Cahn 2001). Αυτό τους το χαρακτηριστικό έχει διαφορετικές αναγνώσεις. Κάποιες βιβλιογραφικές πηγές αναφέρουν ότι έτσι καθίστανται ιδανικό εργαλείο για την ενεργοποίηση και την ικανοποίηση των αναγκών αποκλεισμένων κοινωνικά ομάδων (Seyfang 2002a), ενώ αλλού οδηγεί σε επιχειρήματα αμφισβήτησης της ικανότητας της τραπεζικής χρόνου να διευκολύνει ουσιαστικά την απασχολησιμότητα (Papaioikonomou & Valor 2016:9).

Οι υπηρεσίες λοιπόν που πιο συχνά ανταλλάσσονται στο πλαίσιο της τραπεζικής χρόνου είναι η παρέα, η συνεργασία, η κηπουρική, η φιλοξενία ζώων, τα μαθήματα ξένων γλωσσών και η διδασκαλία, η φροντίδα παιδιών, η νομική βοήθεια, οι επισκευές, η βοήθεια στο σπίτι, οι λογιστικές υπηρεσίες, η διοικητική υποστήριξη, η ενισχυτική διδασκαλία, τα μαθήματα οδήγησης, η μαγειρική κ.λπ. (TimeBanking UK, TimeBanks USA)

Πέραν του είδους των ανταλλασσόμενων υπηρεσιών, αξίζει να δούμε τα χαρακτηριστικά του ισοζυγίου προσφοράς και ζήτησης των Τραπεζών Χρόνου. Ένα εύρημα που επαναλαμβάνεται τακτικά στη βιβλιογραφία είναι ότι *η ζήτηση υπηρεσιών υστερεί κατά πολύ της προσφοράς*. Οι ερμηνείες που προτείνονται, συνδέουν το φαινόμενο με τα κίνητρα των συμμετεχόντων, που είναι πρωτίστως η κοινωνική προσφορά και δευτερευόντως η ικανοποίηση αναγκών. Μία δεύτερη ερμηνεία σχετίζεται με τη δυσκολία των ανθρώπων να ζητούν βοήθεια. (Papaioikonomou & Valor 2016:2011)

Αναφορικά με το πλήθος των συναλλαγών, φαίνεται ότι οι Τράπεζες Χρόνου διαφοροποιούνται σημαντικά μεταξύ τους. Άλλες είναι πιο ενεργές και άλλες λιγότερο. Οι Papaioikonomou & Valor εξηγούν ότι ο χαμηλός όγκος συναλλαγών πιθανόν να ευθύνεται σε αναντιστοιχία της προσφοράς με τη ζήτηση ή οι προσφερόμενες/ζητούμενες υπηρεσίες μπορεί να μην «ικανοποιούν βασικές ανάγκες» (2016:10). Οι εγγενείς ακαμψίες και αναποτελεσματικότητες του μοντέλου και τα ψυχολογικά εμπόδια των χρηστών μπορεί να είναι δύο ακόμα ερμηνευτικοί παράγοντες (2016:10).

3.2.6.2 Προφίλ συμμετεχόντων και κίνητρα συμμετοχής

Ο προσδιορισμός του προφίλ των συμμετεχόντων σε εναλλακτικά δίκτυα ανταλλαγών έχει απασχολήσει πολλούς ερευνητές. Η πρώτη μελέτη των βρετανικών Τραπεζών Χρόνου έδειξε ότι *το προφίλ των ατόμων που συμμετέχουν σε αυτές διαφέρει από το προφίλ των ανθρώπων που ασχολούνται με τις κλασικές μορφές εθελοντισμού* και υποστήριξε ότι οι Τράπεζες Χρόνου κατόρθωσαν να αγγίξουν δύσκολα προσεγγίσιμες μερίδες του πληθυσμού όπως γυναίκες, συνταξιούχοι, άτομα με κινητικές δυσκολίες και άνεργοι (Seyfang & Smith 2002). Στο ίδιο συμπέρασμα κατέληξε η έρευνα της Seyfang (2002b) που είχε σαν στόχο την εκτίμηση του κοινωνικού αντίκτυπου από τα πρώτα χρόνια λειτουργίας των Τραπεζών Χρόνου στην Αγγλία και διενεργήθηκε μέσα από μια εθνικής κλίμακας έρευνα ερωτηματολογίου προς τους συντονιστές των δικτύων και τη σε βάθος μελέτη της Rushey Green Time Bank¹²⁰ στο Νότιο Λονδίνο. Τα ευρήματα της έρευνας για την τραπεζική χρόνου στην Ισπανία (Papaioikonomou & Valor 2016:9) ενισχύουν την πρόταση ότι οι Τράπεζες Χρόνου προσελκύουν άτομα που δε συμμετέχουν σε άλλα εθελοντικά δίκτυα ή πολιτικούς σχηματισμούς.

Σε μεταγενέστερη έρευνα ερωτηματολογίου για την εκτίμηση της επίδρασης της τραπεζικής χρόνου στην κοινωνική ένταξη στο Ηνωμένο Βασίλειο, αναφέρεται ότι *οι Τράπεζες Χρόνου στην Αγγλία «στρατολογούν» κυρίως κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες του πληθυσμού* (Seyfang 2004b).¹²¹

Ο Boyle (EC-JRI 2014:18) σε μια πρόσφατη έρευνα, τόνισε ότι το προφίλ των συμμετεχόντων στην υπόλοιπη Ευρώπη είναι διαφορετικό. Συγκεκριμένα, οι Τράπεζες Χρόνου εκτός Ηνωμένου Βασιλείου (όπως το αυστριακό σύστημα Talente και οι Ιταλικές Τράπεζες Χρόνου) προσελκύουν μεσαίες κοινωνικές τάξεις που όμως αντιμετωπίζουν οικονομικές δυσκολίες, αλλά και άτομα που υιοθετούν μια εναλλακτική της κυρίαρχης ιδεολογία. Το ίδιο ισχύει και για την ισπανική περίπτωση. Τα ευρήματα της διαδικτυακής έρευνας 270 συμμετεχόντων σε Τράπεζες Χρόνου στην Ισπανία, δείχνουν ότι η πλειοψηφία των μελών δεν ανήκουν σε ευάλωτες κοινωνικά ομάδες, ούτε αντιμετωπίζουν φαινόμενα φτώχειας και ανεργίας (Papaioikonomou & Valor, 2016:8-9).

Όλες οι έρευνες που επιχειρήσαν να σκιαγραφήσουν το προφίλ των συμμετεχόντων των Τραπεζών Χρόνου συμφωνούν ότι *το γυναικείο φύλο κυριαρχεί*. Για το Boyle, όπως

¹²⁰ Η συγκεκριμένη Τράπεζα Χρόνου, είναι από τις πρώτες που δημιουργήθηκαν στην Αγγλία, το Μάρτιο του 2000 και που με μεγάλη επιτυχία αναπαρήγαγε βέλτιστες πρακτικές από την εφαρμογή της τραπεζικής χρόνου στις ΗΠΑ, στον τομέα της υγείας. Ο Richard Byng και η ομάδα του γνώριζαν ότι *τα προβλήματα για τα οποία τους απευθύνονταν οι ασθενείς -κατάθλιψη, άγχος- ήταν κυρίως κοινωνικά και όχι ιατρικά*. Για το λόγο αυτό επιχειρήσαν να θεραπεύσουν την κοινωνική απομόνωση των ασθενών και να ικανοποιήσουν την ανάγκη τους για απλή καθημερινή υποστήριξη, πειραματιζόμενοι με την τραπεζική χρόνου (NEF 2001:7).

¹²¹ Αναλυτικότερα το προφίλ των συμμετεχόντων ήταν: 72% άνεργοι, 54%, λάμβαναν επίδομα ανεργίας, 58% είχαν εισοδήματα χαμηλότερα από £10.000 ετησίως κατά πολύ μεγαλύτερο από τον εθνικό μέσο όρο που ήταν 38%, 42% συνταξιούχοι. Σε κάποιες περιπτώσεις το φαινόμενο ήταν ακόμα πιο οξύ, όπως για παράδειγμα σε Τράπεζες Χρόνου που είχαν ενσωματωθεί σε νοσοκομειακές κλινικές ή γειτνίαζαν με οίκους ευγηρίας.

έχει προαναφερθεί, αυτό είναι ένα σημαντικό εύρημα που θα πρέπει να αξιοποιηθεί πολιτικά για την αντιμετώπιση της φτώχειας και την προώθηση της γυναικείας επιχειρηματικότητας. Χαρακτηριστικά αναφέρει ότι «...οι γυναίκες είναι ο κρίσιμος παράγοντας» (EC-JRI 2014:47).

Αναφορικά με την ηλικία των συμμετεχόντων στις Τράπεζες Χρόνου, η έρευνα μιλάει για *διαχρονική τάση μείωσης του μέσου όρου ηλικίας* (Collom, Lasker & Kyriakou 2012).

Όσων αφορά στην «παλαιότητα» (seniority) των μελών των Τραπεζών Χρόνου η εργασία του Boyle (EC-JRI 2014:26) παρέχει στοιχεία που τεκμηριώνουν την πρόταση ότι *τα περισσότερα μέλη των Τραπεζών Χρόνου είναι νεότερα*, αποδεικνύοντας την επέκταση του φαινομένου τα τελευταία 10-15 χρόνια. Τα ευρήματα των Παραοικονομου & Valor (2016:9) για την ισπανική περίπτωση, υποστηρίζουν αντίστοιχα ότι η μεγαλύτερη μερίδα των χρηστών ξεκίνησε να συμμετέχει στα δίκτυα μόλις την τελευταία πενταετία.

Για την αποτύπωση και ανάλυση των κινήτρων συμμετοχής στις Τράπεζες Χρόνου οι ερευνητές έχουν χρησιμοποιήσει άλλοτε ερωτήσεις ανοιχτού τύπου (Seyfang 2002b) και άλλοτε προϋπάρχοντα μοντέλα ταξινόμησης (Chrysostomou 2015, Παραοικονομου & Valor 2016). Ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον σχήμα ανάλυσης των κινήτρων πίσω από τη συμμετοχή των ατόμων σε Τράπεζες Χρόνου εφαρμόστηκε από τις Παραοικονομου & Valor (2016: 9-10) τροποποιώντας το μοντέλο κατηγοριοποίησης «Taxonomy of Human Goals» των Ford & Nichols (1987). Σύμφωνα με αυτό, η πλειοψηφία των μελών δήλωσε ότι δεν παρακινείται από οικονομικά κίνητρα, αλλά από την *πρόθεση δημιουργίας κοινότητας και την επιθυμία για αλτρουιστική προσφορά και διαμαρτυρία απέναντι στο επίσημο σύστημα*. Άλλα κίνητρα που αναφέρονται στη βιβλιογραφία είναι η *ενεργός συμμετοχή στα κοινά*, η *βελτίωση της γειτονιάς*, η *γνωριμία με νέους ανθρώπους*, ενώ η απόκτηση μονάδων χρόνου για μελλοντική χρήση υστερεί κατά πολύ.

3.2.7 Τράπεζα Χρόνου: ειδικότερα θέματα εσωτερικής λειτουργίας και ανάπτυξης

3.2.7.1 Μονάδες Χρόνου

Οι τρόποι με τους οποίους χειρίζονται τα δίκτυα ανταλλαγών τις μονάδες χρόνου διαφοροποιούνται σημαντικά. Ενώ αυτό θα μπορούσε να θεωρηθεί ως θέμα δευτερεύουσας σημασίας, στην πράξη, είναι ένα από τα βασικά εργαλεία που διαθέτουν οι διαχειριστές των Τραπεζών Χρόνου για την τόνωση των συναλλαγών, και γι' αυτό αξίζει να αναφερθούμε συνοπτικά.

Ο κανόνας θέλει τις μονάδες χρόνου να «καταναλώνονται» από το ίδιο το άτομο (φορέα ή ομάδα) που τις απέκτησε. Ωστόσο, υπάρχουν σχήματα που δίνουν τη *δυνατότητα δωρεάς* των μονάδων σε άλλα μέλη του δικτύου, σε ανθρώπους εκτός δικτύου ή σε κοινό λογαριασμό της Τράπεζας Χρόνου που χρησιμοποιείται για την

υποστήριξη συλλογικών δράσεων. Κάποια συστήματα ορίζουν ένα χρονικό διάστημα μέσα στο οποίο θα πρέπει να αξιοποιηθούν οι μονάδες χρόνου, ενώ τα περισσότερα δεν εφαρμόζουν τέτοιους περιορισμούς.

Μια συνήθης πρακτική για την τόνωση των συναλλαγών είναι η *πριμοδότηση* των μελών με μονάδες χρόνου κατά την είσοδό τους στο σύστημα ή κάθε φορά που προσφέρουν εθελοντικά τις υπηρεσίες τους στο δίκτυο ή την κοινότητα. Η έρευνα των Paroikonomou et al. (2013) υποστηρίζει ότι η αρχική πριμοδότηση, η αξιολόγηση των μελών και η επιβολή ανώτατου ορίου πιστωμένων ωρών δεν έχουν καθοριστική σημασία στην ενίσχυση των ανταλλαγών.

Επίσης, ενώ ο κανόνας θέλει την κάθε ώρα εργασίας να αντιστοιχεί σε μια μονάδα χρόνου, πολλά δίκτυα επιλέγουν για επικοινωνιακούς λόγους την αμοιβή κάθε ώρας εργασίας με περισσότερες μονάδες χρόνου, ώστε να υπάρχει μια σχετική αντιστοίχιση με το μέτρο αξιολόγησης της εργασίας στην επίσημη οικονομία. Άλλα πάλι δίκτυα δεν τηρούν καθόλου την αρχή της ισοτιμίας και αφήνουν τις τιμές των υπηρεσιών να διαμορφώνονται ελεύθερα.

3.2.7.2 Διαχειριστής (Administrator) – Μεσολαβητής (Time Broker)

Οι Paroikonomou & Valor (2016:7-8) διακρίνουν δύο είδη μεσολάβησης, την οριζόντια και την κατακόρυφη. Η **κατακόρυφη** μεσολάβηση ταυτίζεται με την έννοια του Time Broker που συναντάμε στη βιβλιογραφία. Πολλοί μελετητές των Τραπεζών Χρόνου αποδίδουν πρωταγωνιστική φύση στο ρόλο αυτό, καθώς είναι αυτός που αναλαμβάνει την ενεργοποίηση των μελών του δικτύου¹²² και το ταίριασμα της προσφοράς με τη ζήτηση. Ως εκ τούτου, η εργασία αυτή είναι συνήθως αμειβόμενη.

Η αμοιβή μπορεί να χορηγείται σε επίσημο νόμισμα ή/και σε εναλλακτικές μονάδες χρόνου. Στην εργασία των Paroikonomou & Valor αναφέρεται ότι οι Τράπεζες Χρόνου των Δήμων αμείβουν σε χρήμα το μεσολαβητή ενώ τα άλλα δίκτυα υιοθετούν το πρότυπο της **οριζόντιας** μεσολάβησης. Ενδιάμεσα στα δύο άκρα παρατηρούνται υβριδικές περιπτώσεις, που κάποια μέλη της τράπεζας χρόνου αναλαμβάνουν εκ περιτροπής τη διαχείριση των λογαριασμών των ατόμων που δεν έχουν πρόσβαση ή γνώση χρήσης του διαδικτύου, και αμείβονται για αυτή τους την προσφορά με μονάδες χρόνου. Σύμφωνα με τις ίδιες ερευνήτριες, η φύση της αμοιβής επηρεάζει και το ρυθμό διενέργειας των συναλλαγών και τον επαγγελματισμό από τον οποίο διέπεται η εργασία της διαχείρισης.

Ο τύπος της εργασίας και της αμοιβής του μεσολαβητή καθώς και η προσωπικότητά τους, φαίνεται να είναι κρίσιμοι παράγοντες για τη βιωσιμότητα του δικτύου.

¹²² Ένα σύννηθες πρόβλημα που καταγράφεται στη βιβλιογραφία είναι η έλλειψη επίγνωσης, εκ μέρους των μελών του δικτύου και ιδιαίτερα των ευάλωτων πληθυσμών (άνεργοι, ηλικιωμένοι, νέοι), των ικανοτήτων και των δεξιοτήτων που έχουν να μοιραστούν (Seyfang 2004:54-55). Ο ρόλος του μεσολαβητή είναι σημαντικός γιατί μέσα από το διάλογο και την επικοινωνία αναλαμβάνει να «ενεργοποιήσει» τα μέλη βοηθώντας τα να ανακαλύψουν τις δεξιότητές τους.

3.2.7.3 On-line ή off-line λειτουργία του δικτύου

Ένα ακόμα θέμα που επηρεάζει τη λειτουργία των δικτύων είναι η έκταση στην οποία οι συναλλαγές βασίζονται ή όχι στο διαδίκτυο (Papaioikonomou & Valor, 2016:8, EC-JRI 2014, Digital Time banks) και ο τρόπος με τον οποίο ισορροπείται η σχέση ανάμεσα στη φυσική (δια ζώσης) και τη διαδικτυακή επικοινωνία.

Η βιβλιογραφία επισημαίνει τη σημασία των τακτικών συναντήσεων των μελών για το χτίσιμο σχέσεων εμπιστοσύνης και την τόνωση των συναλλαγών. Στην περίπτωση των off-line δικτύων, που είναι μάλλον η εξαίρεση στον κανόνα, οι τακτικές συναντήσεις δημιουργούν ένα φυσικό χώρο οικειότητας για τη διενέργεια των συναλλαγών.

Η έρευνα των Papaioikonomou & Valor (2016) εντοπίζει ως κρίσιμη παράμετρο για την καλή εσωτερική επικοινωνία και λειτουργία των δικτύων, τη διαθεσιμότητα φυσικού χώρου για τη διενέργεια συναντήσεων.

Στην περίπτωση των on-line Τραπεζών Χρόνου που λειτουργούν εκτός συγκεκριμένου χωρικού πλαισίου, αναπτύσσεται μεγάλη δυναμική που οδηγεί σε σχήματα με μεγάλη τάξη μεγέθους (χιλιάδες μέλη) (Collom et al. 2012, EC-JRI 2014) και αριθμό συναλλαγών (Papaioikonomou & Valor 2016). Αυτό το εύρημα ερμηνεύεται στην ερευνητική βιβλιογραφία των κοινοτικών νομισμάτων ως εξής: (α) το είδος των ανταλλασσόμενων υπηρεσιών δεν προϋποθέτει υψηλό βαθμό εμπιστοσύνης εκ μέρους των μελών, (β) οι άνθρωποι είναι πιο εξοικειωμένοι με τις συναλλαγές μέσω διαδικτύου, και (γ) το κόστος συναλλαγών είναι χαμηλότερο (Papaioikonomou & Valor 2016:8). Άλλος πιθανός λόγος είναι η διαθεσιμότητα περισσότερων υπηρεσιών, και άρα η μεγαλύτερη ικανότητα ικανοποίησης αναγκών των μελών μέσω της Τράπεζας Χρόνου.

3.2.7.4 Η εσωτερική και εξωτερική διακυβέρνηση της τραπεζικής χρόνου

Η διάσταση της εσωτερικής διακυβέρνησης των Τραπεζών Χρόνου ήταν μια από τις βασικές μεταβλητές του πλαισίου διερεύνησης του ερευνητικού προγράμματος TRANSIT και οδήγησε σε ενδιαφέροντα συμπεράσματα (Jørgensen et al. 2015: 62-66). Η επιμονή στις κεντρικά σχεδιασμένες αξίες και αρχές της τραπεζικής χρόνου φαίνεται να παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στη διατήρηση της ακεραιότητας της ιδέας αυτής και την επιτυχημένη υλοποίησή της. Επίσης, η γρήγορη ανάπτυξη των δικτύων δημιουργεί προβλήματα ταυτότητας και θέτει το θέμα του επαναπροσδιορισμού των αξιών για την αφομοίωση της πολυπλοκότητας που προκύπτει από την είσοδο των νέων μελών.

Τα δίκτυα Τραπεζών Χρόνου οργανώνονται μέσα από διαφορετικά μίγματα συντονισμού και λογοδοσίας, ωστόσο η συμμετοχή των μελών στις δράσεις των ενδιάμεσων φορέων φαίνεται να ενισχύει την ενδυνάμωση των δικτύων.

Αναφορικά με την εξωτερική διαχείριση των δικτύων, το ερευνητικό πρόγραμμα TRANSIT (Jørgensen et al. 2015.: 66) επισημαίνει την *ανάγκη ύπαρξης ενός ευνοϊκού φορολογικού και ρυθμιστικού πλαισίου*. Σχολιάζει ακόμα ότι *η θεσμοθέτηση των*

Τραπεζών Χρόνου μπορεί δυνητικά να μειώσει την καινοτομικότητά τους. Από την άλλη πλευρά, οι Seyfang & Longhurst (2012:15-17) παρατηρούν και υποστηρίζουν ότι η θεσμική υποστήριξη μέσα από την ενσωμάτωση των κοινοτικών νομισμάτων σε κάποιο σύνολο πολιτικών βοηθάει πολύ την ανάπτυξή τους.

3.2.8 Τράπεζες Χρόνου: Υποδειγματικές περιπτώσεις

Σε αυτή την ενότητα παραθέτουμε κάποια αξιολογικά παραδείγματα εφαρμογής της τραπεζικής χρόνου, έχοντας ως πρόθεση την καλύτερη κατανόηση των δυνατοτήτων αξιοποίησης μιας Τράπεζας Χρόνου και των προοπτικών ανάπτυξής της.

ΠΛΑΙΣΙΟ 3.3 ΥΠΟΔΕΙΓΜΑΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΡΑΠΕΖΩΝ ΧΡΟΝΟΥ

Προστασία Τρίτης Ηλικίας

Στο Montpelier του Vermont, δημιουργήθηκε μια ειδική μορφή Τραπεζών Χρόνου οι Τράπεζες Φροντίδας (Carebanks) στο πλαίσιο των οποίων διασφαλίζεται η παροχή υπηρεσιών φροντίδας σε ηλικιωμένους, με αντάλλαγμα δολάρια χρόνου που λαμβάνουν τα μέλη της οικογένειάς τους, εφόσον συμμετέχουν σε δράσεις κοινοτικής ανάπτυξης και φροντίδας άλλων ηλικιωμένων.

Επανάταξη παραβατών

Η Εθνική Ακαδημία Homecomers εγγράφει τους ανθρώπους που βγαίνουν από τη φυλακή σε ένα πρόγραμμα προσωπικής ανάπτυξης, μάθησης και κοινωνικής εργασίας. Το ποσοστό επανάληψης εγκληματικής δράσης από 60-70% που ήταν ο εθνικός μέσος όρος των ΗΠΑ μειώθηκε στο 0% μέσα σε ένα χρόνο λειτουργίας του προγράμματος.

Δικαστήριο νέων (Time Dollar Youth Court)

Στην Washington DC οι νέοι παραβάτες εκτελούν την ποινή της κοινωνικής εργασίας που είναι η παράδοση μαθημάτων σε μαθητές των αρχικών σχολικών τάξεων. Η μάθηση είναι αμφίδρομη. Το ίδιο το σώμα των ενόρκων που εκδικάζει τις υποθέσεις νεανικής παραβατικότητας, αποτελείται από νεαρούς παραβάτες. Αυτό το σύστημα είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση των κρουσμάτων επανάληψης παραβατικής συμπεριφοράς εκ μέρους των ανηλίκων και εγκατάλειψης του σχολείου, ενώ υπολογίζεται ότι εξοικονομούνται 9.000\$ για κάθε νέο που συμμετέχει στο Δικαστήριο Νέων αντί του παραδοσιακού συστήματος (Time Dollar Institute 2013).

Κοινωνική Κατοικία

Στη Βαλτιμόρη των ΗΠΑ δημιουργήθηκε ένα σύστημα αποπληρωμής μέρους του ενοικίου κατοικίας μέσω της τοπικής Τράπεζας Χρόνου.

Ανακύκλωση και Ψηφιακή Μάθηση

Η πόλη του Chicago υιοθέτησε ένα πρόγραμμα επισκευής και ανακύκλωσης ηλεκτρονικών υπολογιστών, οι οποίοι δωρίζονται σε σχολεία της περιοχής. Οι μαθητές της Ε΄ και ΣΤ΄ τάξης με τη σειρά τους βοηθούν στα μαθήματα τους

συμμαθητές τους που βρίσκονται σε μικρότερες τάξεις, ενώ οι γονείς τους μπορούν επίσης να κερδίζουν δολάρια χρόνου συμμετέχοντας στις συναντήσεις της Αστυνομίας με την τοπική κοινότητα.

Ενδυνάμωση κρατουμένων

Στο πρόγραμμα αξιοποίησης της εργασίας των τροφίμων στις φυλακές του Gloucester, οι κρατούμενοι επισκευάζουν ποδήλατα που αποστέλλονται σε χώρες του τρίτου κόσμου και σε αντάλλαγμα, οι οικογένειες των κρατουμένων λαμβάνουν μονάδες χρόνου που μπορούν να χρησιμοποιήσουν για να λάβουν άλλες υπηρεσίες από τα μέλη της τοπικής κοινότητας.

«Κοινωνική» αποθεραπεία

Το δίκτυο Community Connections Time Bank που λειτουργεί σε Νέα Υόρκη και Βαλτιμόρη και υποστηρίζεται από το Δίκτυο Επισκεπτών Νοσοκόμων της Νέας Υόρκης, το μεγαλύτερο φορέα παροχής βοήθειας στο σπίτι, εφαρμόζει ένα πρόγραμμα υποστήριξης ασθενών κατά την περίοδο ανάρρωσής τους, το οποίο περιλαμβάνει φιλικές κατ' οίκον επισκέψεις από άλλα μέλη της Τράπεζας Χρόνου, οικιακή βοήθεια και αγορά βασικών προϊόντων (3.000 μέλη). Η Member to Member, μια από τις πρώτες Τράπεζες Χρόνου της Αμερικής δίνει στα μέλη της τη δυνατότητα να εξαργυρώνουν τις μονάδες χρόνου που έχουν αποκτήσει, για την αγορά ιατρικού εξοπλισμού, εισιτήρια για κοινωνικές εκδηλώσεις και μέσα μεταφοράς.

Αλληλοβοήθεια

Στην Αγγλία εφαρμόζονται προγράμματα εκπαίδευσης μητέρων στην παροχή αλληλοβοήθειας. Αυτό τους δίνει τη χρονική δυνατότητα να εκπαιδευτούν σε νέα αντικείμενα και να αυξήσουν την οικονομική τους ανεξαρτησία (Time for Childcare Costwolds & Leicester). (Boyle 2003:253-257)

Διαγενεακός διάλογος

Παιδιά και μαθητές συνεργάζονται με ηλικιωμένους. (Gloucestershire) (NEF 2002, αναφέρεται στο Seyfang 2004a:64).

Πηγή: Ιδία επεξεργασία από Time Dollar Institute 2013, Seyfang 2004a, Boyle 2003, NEF 2001

3.2.9 Συμπεράσματα

Στην ενότητα αυτή ορίσαμε τις Τράπεζες Χρόνου ως εναλλακτικά δίκτυα ανταλλαγών που χρησιμοποιούν ως μέσο συναλλαγής μονάδες χρόνου αντί για χρήμα, ενώ στηρίζονται στο χτίσιμο σχέσεων εμπιστοσύνης, αμοιβαιότητας και αλληλοσεβασμού. Συχνά, χαρακτηρίζονται ως μια μορφή εναλλακτικού εθελοντισμού. Ο βασικός τους σκοπός είναι η κοινωνική επανένταξη των ανθρώπων και η αξιοποίηση των ανενεργών πόρων που δεν αποτελούν οικονομικό αντικείμενο στην αγορά. Μολονότι η λειτουργία τους έχει συνδεθεί με σκοπούς όπως η κοινωνική ανάπτυξη, η οικονομική ανάκαμψη, η περιβαλλοντική προστασία, η πολιτική ανατροπή και η ενδυνάμωση, η μέχρι σήμερα

εμπειρία δείχνει ότι είναι περισσότερο αποτελεσματικές στην πραγμάτωση κοινωνικών σκοπών.

Το κίνημα της τραπεζικής χρόνου συνήθως συνδέεται με την κοινωνία των πολιτών. Ωστόσο η μελέτη της διεθνούς εμπειρίας αποδεικνύει ότι και οι άλλοι τομείς εμπλέκονται ενεργά στη λειτουργία τους. Ιδιωτικά νοσοκομεία δημιουργούν Τράπεζες Χρόνου για να ενισχύσουν ψυχολογικά την ικανότητα ανάρρωσης των ασθενών τους, εθνικά σωματεία υποστηρίζουν την παροχή νοσηλευτικών υπηρεσιών «βοήθειας στο σπίτι» μέσω δικτύων Τραπεζών Χρόνου, οργανισμοί της Τοπικής Αυτοδιοίκησης υποστηρίζουν την ανάπτυξη της τραπεζικής χρόνου με σκοπό την κοινωνική ένταξη και την αντιμετώπιση των φαινομένων μακροχρόνιου κοινωνικού αποκλεισμού κ.ο.κ.

Αντίστοιχα, η λειτουργία Τραπεζών Χρόνου έχει συνδεθεί με διαφορετικά πεδία πολιτικής, όπως η δικαιοσύνη, η κοινωνική επανένταξη, η εκπαίδευση, η ανάκτηση επαγγελματικών δεξιοτήτων, το χτίσιμο κοινότητας, η κοινοτική στέγαση κ.α. Ωστόσο, το πεδίο που εμφανίζει τις μεγαλύτερες προοπτικές αξιοποίησής της, είναι τα τοπικά συστήματα «ευημερίας» και παροχής κοινωνικών υπηρεσιών.

Μάλιστα έκπληξη προκαλεί η υψηλή αποδοχή της τραπεζικής χρόνου από τους θεσμούς του επίσημου κράτους πρόνοιας, εξαιτίας του γεγονότος ότι η κεντρική της φιλοσοφία αντιτίθεται στην κυρίαρχη κουλτούρα στην οποία αυτοί στηρίζονται και την οποία αναπαράγουν. Το θέμα αυτό σχολιάζεται στην αμέσως επόμενη ενότητα.

Από τη συζήτηση που προηγήθηκε έχει γίνει σαφές ότι η τραπεζική χρόνου αναδεικνύει και αξιοποιεί τους αξιόλογους εκείνους κοινωνικούς πόρους, που μπορούν να συμβάλουν στην αντιμετώπιση των αρνητικών συνεπειών της οικονομικής κρίσης και στην κοινωνική ανάπτυξη. Ωστόσο, η εκδήλωση της αναπτυξιακής της προοπτικής, παραμένει αμφίβολη χωρίς τη συνειδητή υποστήριξή της από τους επίσημους κρατικούς θεσμούς.

3.3 Η συνδιαλλαγή των Τραπεζών Χρόνου με τους επίσημους θεσμούς

3.3.1 Εισαγωγή

Στις επόμενες παραγράφους συνοψίζονται τα σημεία που αναπτύχθηκαν στις προηγούμενες ενότητες αναφορικά με τους τρόπους αξιοποίησης των Τραπεζών Χρόνου από το κράτος και αποτυπώνονται τα κυρίαρχα πρότυπα ρύθμισής τους από το φορολογικό και εργατικό δίκαιο.

3.3.2 Οι Τράπεζες Χρόνου ως εργαλείο μεταρρύθμισης του κράτους πρόνοιας

Τα οφέλη από την κρατική στήριξη των Τραπεζών Χρόνου είναι αμφίδρομα. Οι Τράπεζες Χρόνου θεραπεύουν τα τρωτά σημεία του κράτους πρόνοιας και η κρατική στήριξη διασφαλίζει τη βιωσιμότητά τους. Με άλλα λόγια, η ενσωμάτωσή τους, ως οργανικό μέρος των επίσημων κρατικών οργανώσεων θα μπορέσει να διασφαλίσει, σύμφωνα με τη Seyfang (2004b:66) τη βιώσιμη χρηματοδότησή τους και στο μέλλον, συμβάλλοντας ταυτόχρονα στη βελτίωση της αποτελεσματικότητας των υπηρεσιών που αυτές προσφέρουν.

Σήμερα, οι επίσημοι θεσμοί του κράτους -εθνικά συστήματα ασφάλισης, κράτος πρόνοιας, χρηματοπιστωτικό σύστημα- τίθενται σε σοβαρή αμφισβήτηση. Η κεντρική τους φιλοσοφία και δομή αδυνατεί να προσαρμοστεί σε κρίσιμες εξωτερικές προκλήσεις όπως είναι η γήρανση του πληθυσμού, τα υψηλά ποσοστά ανεργίας και τα έντονα φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού, η οικονομική κρίση, τα προσφυγικά/μεταναστευτικά ρεύματα και η έλλειψη ρευστότητας. Ολοένα και πιο συχνά θίγεται η αποτυχία των θεσμών να εκπληρώσουν το σκοπό της ύπαρξής τους. *Μερίδιο της ευθύνης αποδίδεται από τους υποστηρικτές της τραπεζικής χρονο, στην παραμέληση ενός σημαντικού κοινωνικού πόρου, το χρόνο των ανθρώπων και της ικανότητάς τους να συνεισφέρουν.*

Μολονότι σε θεωρητικό επίπεδο οι Τράπεζες Χρόνου αντιμετωπίζονται ως μια ειδική μορφή κοινοτικού νομίσματος, στην πράξη προβλήθηκαν ως μια κοινωνική πρωτοβουλία για την αναγνώριση ανθρωπιστικών αξιών, τη μείωση του κοινωνικού αποκλεισμού και την οικοδόμηση κοινότητας. Αυτή η προσέγγιση, έκανε πιο εύκολη τη χρηματοδότηση των Τραπεζών Χρόνου από το κράτος και την Τοπική Αυτοδιοίκηση, και την ενσωμάτωσή τους στα στρατηγικά εργαλεία των δημόσιων υπηρεσιών στους τομείς της υγείας, της δικαιοσύνης, της εκπαίδευσης και της βιωσιμότητας.

Το New Economics Foundation, στο πρώτο εγχειρίδιο που εξέδωσε για τις Τράπεζες Χρόνου το 2001, τις παρουσιάζει ως «εργαλείο θεσμικής μεταρρύθμισης [...] (που μπορεί) να δημιουργήσει μια ισχυρή και καινοτομική λύση». (NEF 2001:5) Στο ίδιο πνεύμα, η Seyfang (2004a:69-70) υποστηρίζει τη σημασία που έχει η στήριξη των Τραπεζών Χρόνου από το κράτος και τους επίσημους θεσμούς (Τοπική Αυτοδιοίκηση,

Επιμελητήρια, Νομικό Πλαίσιο). Προτείνει την αξιοποίηση των Τραπεζών Χρόνου ως μέρος του επίσημου συστήματος παροχής δημόσιων υπηρεσιών υγείας, εκπαίδευσης και κατάρτισης, την ανταμοιβή των πολιτών για την ενεργό τους συμμετοχή στα κοινά και την προώθηση της κοινωνικής ένταξης και κοινοτικής ανάπτυξης μέσα από την ενδυνάμωση. Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο που μπορεί να αξιοποιηθεί πολιτικά για την ανάπτυξη της γυναικείας επιχειρηματικότητας είναι ο καθοριστικός ρόλος που παίζουν οι γυναίκες στην ανάπτυξη και την επιτυχημένη λειτουργία των Τραπεζών Χρόνου (EC-JRI 2014:9).

Ο Boyle (2005:11-12) θεωρεί ότι κάθε προσπάθεια του κράτους να παράσχει δημόσιες υπηρεσίες χωρίς να εμπλέκει ενεργά τους ενδιαφερόμενους πολίτες είναι καταδικασμένη να αποτύχει. *Προτείνει λοιπόν τον πειραματισμό των επίσημων θεσμών με την τραπεζική χρόνο* στο πρότυπο των παραδειγμάτων που αναφέρθηκαν στην προηγούμενη ενότητα και τη δημιουργία ενός ειδικού χρηματοδοτικού εργαλείου για την υποστήριξή τους.

Το αγγλικό και το αμερικανικό υπόδειγμα αποδεικνύουν ότι οι Τράπεζες Χρόνου μπορούν να αξιοποιηθούν ως εργαλείο για την προώθηση της συμπαραγωγής στην παροχή δημόσιων υπηρεσιών, με αποτέλεσμα την εξοικονόμηση πόρων και την αύξηση της αποτελεσματικότητας των παρεμβάσεων πολιτικής. Επίσης, στην εργασία των Παραοικονομου & Valor αναφέρεται ότι τα τρία βασικότερα πολιτικά κόμματα της Ισπανίας συμπεριέλαβαν στην πολιτική τους ατζέντα τη δημιουργία Τραπεζών Χρόνου (2016:2).

Είναι αναμενόμενο, αν και δεν έχει διερευνηθεί ακόμα επιστημονικά, ότι η μεγάλη ποικιλομορφία στη διοικητική κουλτούρα των κρατών και οι διαφορετικοί τρόποι δόμησης των κανόνων πρόνοιας (welfare rules) θα επηρεάζουν σε σημαντικό βαθμό την εξέλιξη των εθνικών θυλάκων τραπεζικής χρόνο.

Ανεξάρτητα από τα κυρίαρχα σε κάθε περίπτωση διοικητικά πρότυπα ωστόσο, η θεσμική αναγνώριση της τραπεζικής χρόνο γεννά το ερώτημα: ***Πώς θα μπορέσει το κίνημα των Τραπεζών Χρόνου να διατηρήσει την καινοτομική του διάσταση αν ενσωματωθεί οργανικά σε φορείς που εμφανίζουν μια έντονη κουλτούρα αντίστασης στην αλλαγή;***

Ένα ακόμα εύλογο ερώτημα είναι: ***Κατά πόσο θα μπορούσαν τα σχήματα Τραπεζών Χρόνου να ευδοκιμήσουν σε πολιτειακές δομές που δεν διαθέτουν τα χαρακτηριστικά και δεν παρέχουν τις ασφαλιστικές δικλείδες του σύγχρονου κράτους δικαίου;***

3.3.3 Η θεσμική αναγνώριση των Τραπεζών Χρόνου: το φορολογικό και εργασιακό καθεστώς τους

Μέχρι σήμερα δεν υπάρχει κάποια συγκριτική διακρατική μελέτη που να ερευνά τις διατάξεις του φορολογικού και εργατικού δικαίου που ρυθμίζουν τη λειτουργία των Τραπεζών Χρόνου. **Η απουσία σχετικού νομικού πλαισίου για την τραπεζική χρόνο και τα κοινοτικά νομίματα εν γένει, αφήνει ελεύθερο το πεδίο ανάπτυξης τους από την κοινωνία των πολιτών, ωστόσο δεν ευνοεί την επίσημη αναγνώρισή τους και την αξιοποίησή τους από το κράτος και τους οργανισμούς της τοπικής αυτοδιοίκησης.**

Η κυρίαρχη νοοτροπία τείνει να βλέπει τα εναλλακτικά δίκτυα ανταλλαγής ως μια κερκόπορτα που οδηγεί στην άδηλη εργασία. Για την τραπεζική χρόνο δεν ισχύει ωστόσο το ίδιο. Ας δούμε αναλυτικότερα τι συμβαίνει στις διάφορες χώρες του κόσμου.

Σε χώρες όπως η Αμερική και η Αγγλία, η απόκτηση μονάδων χρόνο δε φορολογείται, με το επιχείρημα ότι η φύση των ανταλλαγών στο εσωτερικό των δικτύων προσιδιάζει περισσότερο στην αμοιβαία παροχή εθελοντικής βοήθειας και όχι την παροχή υπηρεσιών για την απόκτηση εισοδήματος. Αυτή η αντίληψη, περιορίζει τις δυνατότητες αξιοποίησης των Τραπεζών Χρόνου και σε άλλα πεδία, όπως είναι για παράδειγμα η ανταλλαγή προϊόντων. Αντίστοιχα, τα άνεργα μέλη των Τραπεζών Χρόνου δικαιούνται να λαμβάνουν επιδόματα ανεργίας ανεξάρτητα από τον αριθμό των ωρών που ανταλλάσσουν.¹²³ Το βρετανικό δίκαιο ενώ αντιμετωπίζει ευνοϊκά την ανταλλαγή υπηρεσιών μέσω χρόνο, δεν έχει την ίδια στάση απέναντι στη δαπάνη των μονάδων χρόνο για την αγορά προϊόντων. Επίσης, περιορισμοί ισχύουν για τα επιδόματα κοινωνικής πρόνοιας που λαμβάνουν άτομα με αναπηρίες, καθώς η συμμετοχή τους σε Τράπεζες Χρόνου γίνεται αντιληπτή ως ικανότητα εργασίας.

Από την άλλη, σε σκανδιναβικές χώρες όπως η Σουηδία και η Φινλανδία, η συμμετοχή σε Τράπεζες Χρόνου θεωρείται κανονική εργασία που θα έπρεπε να φορολογείται σε χρηματικούς όρους (Monlar 2011).

Στη Γερμανία, στο πλαίσιο επερώτησης η Bundestag διευκρίνισε ότι στο βαθμό που η αξία της εργασία που ανταλλάσσεται σε αυτά τα δίκτυα δεν ξεπερνά τα 450€, τότε οι συμμετέχοντες εξαιρούνται από την υποχρέωση καταβολής ασφαλιστικών εισφορών (EC-JRI 2014:30).

Στις Κάτω Χώρες, υπάρχει ο περιορισμός των 3.000 μονάδων που ισχύει για τα κοινοτικά και παράλληλα νομίματα εν γένει, κάτω από τον οποίο δεν θίγεται το δικαίωμα στη λήψη επιδομάτων ούτε επιβάλλεται φόρος εισοδήματος.

¹²³ Στη Μεγάλη Βρετανία, για τα Τοπικά Συστήματα Εμπορικών Συναλλαγών, ισχύει ποσόστωση της τάξης των 16-24 ωρών. Αν κάποιο άνεργο μέλος του δικτύου προσφέρει υπηρεσίες που ξεπερνούν αυτή την ποσόστωση, τότε δεν θεωρείται νομικά άνεργο. www.dwp.gov.uk

Τέλος, η Ιαπωνία και η Κίνα έχουν ενσωματώσει την πρακτική των μονάδων χρόνου ως μέρος των πολιτικών τους για την κοινωνική προστασία και τον εθελοντισμό (NEF 2001:11).

3.3.4 Συμπεράσματα

Η τραπεζική χρόνου, στα περισσότερα κράτη όπου εφαρμόζεται ακολουθεί τον «πρώτο πλου»¹²⁴, δηλαδή πορεύεται μέσα από μια αίσθηση του ορθού και του απαραίτητου χωρίς να αποτυπώνονται η φύση και ο τρόπος λειτουργίας της σε νομικά πλαίσια. Οι έρευνες γύρω από την τραπεζική χρόνου επιχειρηματολογούν ωστόσο υπέρ της θεσμικής της κατοχύρωσης.

Οι υποστηρικτές του κινήματος διατείνονται ότι η θεσμοθέτηση των Τραπεζών Χρόνου και η ενσωμάτωσή τους στην επίσημη εργαλειοθήκη των οργανισμών του δημόσιου τομέα θα συμβάλει θετικά, στην αντιμετώπιση του σημαντικότερου παράγοντα που εμποδίζει τη βιωσιμότητά τους, που είναι η χρηματοδότηση. Από την άλλη, το επίσημο κράτος πρόνοιας θα ωφεληθεί μέσα από την εξοικονόμηση πόρων.

Εάν ισχύει η πρόταση ότι *η θεσμοθέτηση του νέου προϋποθέτει κοινωνική ετοιμότητα* (Μακρυδημήτρης 2015:286), πιθανόν να εξηγείται στη βάση της απουσίας της εν λόγω ωριμότητας της κοινωνίας η περιορισμένη νομική ρύθμιση των κοινοτικών νομισμάτων.

Η επισκόπηση των περιπτώσεων θεσμοθέτησης της τραπεζικής χρόνου που αναφέρονται στην υπάρχουσα βιβλιογραφία, δείχνει μια τάση ευνοϊκής μεταχείρισής της από το φορολογικό, ασφαλιστικό και εργατικό δίκαιο. Την ίδια βέβαια στιγμή, υπάρχουν κράτη που ρυθμίζουν τη λειτουργία τους με μεγαλύτερη αυστηρότητα, δεδομένου ότι χειρίζονται τις ώρες που ανταλλάσσονται στο εσωτερικό των Τραπεζών Χρόνου ως παροχή εργασίας και όχι αμοιβαία εθελοντική προσφορά.

Ακόμα και σε αυτές τις περιπτώσεις ωστόσο, η θεσμοθέτηση βοηθάει στην εδραίωση της τραπεζικής χρόνου, διευκολύνει την προβολή της και τη νομιμοποιεί στις συνειδήσεις των πολιτών ως κάτι οικείο και κοινά αποδεκτό.

Στην επόμενη ενότητα, συζητάμε πιο αναλυτικά τις μεγαλύτερες προκλήσεις που καταγράφονται στη βιβλιογραφία της τραπεζικής χρόνου και των κοινοτικών νομισμάτων, γύρω από τη λειτουργία και τη βιωσιμότητα αυτής της ιδιαίτερης μορφής κοινωνικής καινοτομίας.

¹²⁴ Οι νόμοι είναι ο *‘δευτερος πλους’* γεγονός που σημαίνει ότι η νομιμότητα προσεγγίζει τις αρχές της δικαιοσύνης χωρίς να ταυτίζεται με αυτές. Επίσης, σημειώνεται ότι «η βέλτιστη επιλογή (*‘ο πρώτος πλους’*) για την πολιτική δράση και την διακυβέρνηση (και, βέβαια, την ηγεσία) δεν είναι τόσο η τυπική νομιμότητα, όσο η *‘φρόνηση’*, την οποία υποτίθεται ότι ενσωματώνει και αποκρυσταλλώνει ο νόμος ως ομοίωμα του δικαίου». (Μακρυδημήτρης 2015:163)

3.4 Εντοπίζοντας τις μεγαλύτερες προκλήσεις της τραπεζικής χρόνου

3.4.1 Εισαγωγή

Η ανάπτυξη και η λειτουργία των Τραπεζών Χρόνου δεν είναι μια εύκολη διαδικασία. Η φιλοσοφία τους, μολονότι ρομαντική κι ελπιδοφόρα, παραμένει ριζικά διαφορετική από την κυρίαρχη φιλοσοφία των «εξατομικευμένων αγοραίων σχέσεων» (decentralized economic relations) και την απαίτηση για δημόσια κάλυψη των κοινωνικών αναγκών.

Μπορούμε να ταξινομήσουμε τις **προκλήσεις** σε δυο βασικές κατηγορίες, εκείνες που σχετίζονται με την εσωτερική λειτουργία των δικτύων και εκείνες που απορρέουν από την επικοινωνία των Τραπεζών Χρόνου με το εξωτερικό τους περιβάλλον (Seyfang 2002a,b,2004a).

Μία ακόμα σημαντική διάκριση χρειάζεται να γίνει ανάμεσα στις συνθήκες εκείνες που επηρεάζουν τη βιωσιμότητα των εγχειρημάτων Τραπεζών Χρόνου και την επέκταση και ανθεκτικότητα των θυλάκων τραπεζικής χρόνου γενικότερα. Τα δύο αυτά επίπεδα ανάλυσης δεν είναι απαραίτητα μεταξύ τους ανεξάρτητα. Προφανώς, η βιωσιμότητα των μεμονωμένων εγχειρημάτων θα εμπλουτίζει την ικανότητα του θύλακα να διατηρήσει υψηλά επίπεδα αντοχής, ενώ η ανάπτυξη και επέκταση του θύλακα θα επηρεάζει αντίστροφα, θετικά ή αρνητικά την εξέλιξη των μεμονωμένων εγχειρημάτων.

Η μετασχηματίζουσα διάσταση της τραπεζικής χρόνου εξετάζεται στην ενότητα 3.4.5, όπου παρουσιάζεται το έργο των Seyfang και Longhurst, οι οποίοι αξιοποίησαν την πολυεπίπεδη θεώρηση των κοινωνικο-τεχνολογικών μεταβάσεων, που αναπτύχθηκε στην ενότητα 2.3.4, για τη μελέτη των παραγόντων επιτυχίας και των προτύπων επέκτασης των κοινοτικών νομισμάτων.

3.4.2 Εσωτερικά Εμπόδια

Τα πιο συνηθισμένα εσωτερικά εμπόδια που αναφέρουν οι βιβλιογραφικές πηγές είναι τα ακόλουθα:

- **Νοοτροπία.** Υπάρχει δυσκολία κατανόησης της λογικής της ανταλλαγής υπηρεσιών στο πλαίσιο της Τράπεζας Χρόνου και διάκρισής της από την επίσημη αμειβόμενη εργασία και τον εθελοντισμό. Επίσης, σύννηθες φαινόμενο είναι η διστακτικότητα των ατόμων να ζητούν υπηρεσίες. Η Seyfang (2002b:246) προτείνει ως λύση μια στρατηγική «στρατολόγησης» ανθρώπων με μεγαλύτερη ανάγκη για κοινωνική στήριξη. Η εν λόγω πρόταση, όπως θα διαφανεί αργότερα μέσα από την παρουσίαση της ελληνικής περίπτωσης Τραπεζών Χρόνου, κρύβει ωστόσο τις δικές της παγίδες.

- **Μέγεθος Δικτύου.** Το μέγεθος του δικτύου επηρεάζει τη διαθεσιμότητα υπηρεσιών και άρα την ικανότητά του να ικανοποιεί τη ζήτηση των μελών. Ένα μικρό σε μέγεθος δίκτυο είναι πιο πιθανό να εμφανίζει και χαμηλή κίνηση σε όρους ποσότητας και όγκου συναλλαγών. Η Seyfang (2002b:246) προτείνει ως λύση τη προσέλκυση τοπικών οργανώσεων, τοπικών επιχειρήσεων και συγκεκριμένων ειδικοτήτων. Ένα μεγάλο δίκτυο από την άλλη, ενώ ξεπερνά αυτή τη δυσκολία χρειάζεται να αντιμετωπίσει ένα άλλο εμπόδιο, τη δυσπιστία των μελών του απέναντι σε ανθρώπους που δε γνωρίζουν προσωπικά.
- **Εμπιστοσύνη.** Ο παράγοντας της εμπιστοσύνης είναι καθοριστικός για τη διενέργεια συναλλαγών. Μολόνοτι δεν έχει μελετηθεί διεξοδικά μέχρι σήμερα για την περίπτωση των Τραπεζών Χρόνου, υπάρχουν βιβλιογραφικές αναφορές που επιβεβαιώνουν αυτή την πρόταση (EC-JRI 2014:50). Τα δίκτυα επιχειρούν να αυξήσουν το επίπεδο της εμπιστοσύνης μεταξύ των μελών τους, με διάφορους τρόπους, όπως είναι για παράδειγμα η αρχική συνέντευξη που κατά μία έννοια πιστοποιεί τα μέλη, η on-line αξιολόγηση των παρεχόμενων υπηρεσιών και οι τακτικές συναντήσεις μελών.
- **Κόστος λειτουργίας.** Το κόστος λειτουργίας των δικτύων επιβαρύνεται ιδιαίτερα από την ύπαρξη αμειβόμενου προσωπικού, το οποίο όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενη ενότητα φαίνεται πως είναι απαραίτητο για την καλή του λειτουργία. Κάποιοι έχουν προτείνει σαν επόμενο στάδιο για την εξασφάλιση της βιωσιμότητας των Τραπεζών Χρόνου, την αποκλειστική τους on-line λειτουργία. Αυτή η πρόταση ωστόσο σημαίνει ότι ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού που δεν κατέχει υψηλές ψηφιακές δεξιότητες θα αποκλειστεί. Συνήθως, τα άτομα αυτά ανήκουν σε ευπαθείς κοινωνικά ομάδες που ήδη διαβιούν σε συνθήκες κοινωνικής περιθωριοποίησης (EC-JRI 2014:42). Σε αυτή την περίπτωση λοιπόν, η τραπεζική χρόνου θα έπρεπε να απολέσει ένα μέρος του σκοπού της, που είναι η ενίσχυση της κοινωνικής ένταξης και η μείωση του κοινωνικού αποκλεισμού.

3.4.3 Εξωτερικά εμπόδια

Αντίστοιχα, τα συνηθέστερα εξωτερικά εμπόδια που αναφέρονται στη βιβλιογραφία είναι τα εξής:

- **Δικτύωση και Διασύνδεση.** Το επίπεδο δικτύωσης μεταξύ των Τραπεζών Χρόνου στο εσωτερικό κάθε χώρας (Seyfang & Longhurst 2012) αλλά και μεταξύ των διαφορετικών χωρών είναι ιδιαίτερα χαμηλό. Ο Boyle προσθέτει ότι μέχρι σήμερα δεν υπάρχει ένας θεσπισμένος χώρος συνάντησης των εκπροσώπων της Τοπικής Αυτοδιοίκησης με τους πρωτεργάτες των κοινοτικών νομισμάτων (EC-JRI 2014:11). Ακόμη διαπιστώνει τη δυσκολία επέκτασης των υπάρχοντων σχημάτων μέσω hubs (EC-JRI 2014:43-44).
- **Ανταγωνισμός με άλλα κοινοτικά νομίσματα.** Ο Boyle αναφέρει ότι η έλλειψη συνεργασίας και οι διαφωνίες μεταξύ των εμπλεκόμενων στα παράλληλα

νομίσματα και την τραπεζική χρέονου εμποδίζουν τη βιώσιμη εξέλιξη και το ‘mainstreaming’ αυτών των μοντέλων (EC-JRI 2014:32).

- **Θεσμικοί περιορισμοί.** Η ανάπτυξη των δικτύων εμποδίζεται από παράγοντες νομικής φύσης, π.χ. κανονισμοί επαγγελματιών υγείας και παροχής νομικών υπηρεσιών και υπηρεσιών εκπαίδευσης, φορολογικό και εργατικό δίκαιο κ.λπ.
- **Βιώσιμη χρηματοδότηση.** Μέχρι σήμερα, οι περισσότερες Τράπεζες Χρόνου στηρίζονται σε εξωτερική χρηματοδότηση για την κάλυψη των αναγκών λειτουργίας τους σε ανθρώπινους και τεχνολογικούς πόρους (EC-JRI 2014:9). Όπως αναφέρει η Seyfang (2004b:66-67), η προσπάθεια εύρεσης εναλλακτικών πόρων (χορηγίες, επιχορηγήσεις) μπορεί να απορροφά σημαντικό χρόνο από τους διαχειριστές της Τράπεζας Χρόνου. Ως πιθανή λύση έχει προταθεί η οργανική τους διασύνδεση με άλλους φορείς. Ωστόσο, αυτή η πρόταση προσκρούει, άλλοτε σε θεσμικούς περιορισμούς, και άλλοτε στην κυρίαρχη κουλτούρα παροχής υπηρεσιών.

Η πρόκληση της βιωσιμότητας που είναι αναγκαία συνθήκη για τη βελτίωση της ικανότητας της τραπεζικής χρέονου να επιφέρει ευρύτερες συστημικές αλλαγές, αναπτύσσεται περισσότερο στην επόμενη ενότητα.

3.4.4 Η πρόκληση της βιωσιμότητας

Σε αυτή την ενότητα αναλύονται σε μεγαλύτερο βάθος οι παράγοντες βιωσιμότητας των Τραπεζών Χρόνου όπως καταγράφονται στις υπάρχουσες βιβλιογραφικές πηγές. Ο παράγοντας της βιώσιμης χρηματοδότησης φαίνεται να κυριαρχεί ως θέμα. Ωστόσο, όπως θα φανεί από την ανάλυση που ακολουθεί, δεν είναι ο μόνος.

Η αυστηρότερη ίσως κριτική που έχουν δεχτεί οι Τράπεζες Χρόνου, αφορά την **χαμηλή τους ικανότητα να παραμείνουν βιώσιμες χωρίς εξωτερική χρηματοδότηση**.¹²⁵ Παρόλο που υπάρχουν παραδείγματα διαχείρισης των Τραπεζών Χρόνου από τα ίδια τους τα μέλη με πολύ χαμηλό κατά κεφαλήν κόστος,¹²⁶ στην συντριπτική τους πλειοψηφία χρηματοδοτούνται από το κράτος ή άλλους οργανισμούς. Η διατήρηση της χρηματοδότησής τους και στο μέλλον, συνιστά λοιπόν έναν κρίσιμο παράγοντα βιωσιμότητας (Seyfang 2004a:69).¹²⁷

Ο Boyle (EC-JRI 2014:7) θεωρεί τη **συνεργασία των Τραπεζών Χρόνου με άλλους οργανισμούς** ως μια δυναμικά καλύτερη λύση από τη συνεχή προσπάθεια εύρεσης εξωτερικής χρηματοδότησης. Ακόμη, συνιστά τη δημιουργία ενός δικτύου ανταποδοτικών συστημάτων που μετρούν και ανταμείβουν τις μικρές καθημερινές προσπάθειες των πολιτών. Τέλος, κρίνει σκόπιμη τη **δημιουργία ενός**

¹²⁵ Πραγματικά, η μελέτη του Αγγλικού πεδίου Τραπεζών Χρόνου κατά την περίοδο 2002-2004, αλλά και της Ισπανικής περίπτωσης εντόπισαν περιπτώσεις εγχειρημάτων που έκλεισαν μόλις τελείωσε η περίοδος χρηματοδότησης. (Seyfang 2004b:66-67, Papaioikonomou & Valor 2016, Weaver et al. 2015)

¹²⁶ Το οποίο εκτιμάται στα 500-5.000\$ ετησίως. (www.timebanks.org)

¹²⁷ Sustainability-The Business of Timebanking TimeBank Aotearoa New Zealand <http://timebanks.nz/resources/research>

χρηματοπιστωτικού μηχανισμού που εκτιμά την εξοικονόμηση πόρων από την εφαρμογή συστημάτων Τραπεζών Χρόνου σε βάθος 25ετίας και την επένδυση των πόρων αυτών, εκ των προτέρων, για την υποστήριξη των εγχειρημάτων. (EC-JRI 2014:10)

Ωστόσο, η χρηματοδότηση δεν είναι ο μοναδικός παράγοντας βιωσιμότητας των Τραπεζών Χρόνου. Ο Lee (2006) αναφέρει ότι η **αποσαφήνιση της πρόθεσης** που βρίσκεται πίσω από τη δημιουργία τους και η **ανάπτυξη ενός σαφούς οράματος**, που όχι μόνο ανταποκρίνεται στις ανάγκες των ανθρώπων, αλλά και υποστηρίζεται από τους τοπικούς πόρους, είναι εξίσου καθοριστικές συνθήκες. Άλλος κρίσιμος παράγοντας είναι η **στρατηγική τους ενσωμάτωση ως εργαλείο προώθησης άλλων στόχων πολιτικής**. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Ινστιτούτου Τραπεζών Χρόνου, ο αριθμός των οργανώσεων του δημόσιου, του κοινωνικού αλλά και του ιδιωτικού τομέα που αξιοποιούν την τραπεζική χρονοσυνεχίζει να αυξάνεται.¹²⁸

Άλλοι παράγοντες που υποστηρίζεται ότι επηρεάζουν θετικά τη βιωσιμότητα των Τραπεζών Χρόνου είναι *η προσαρμογή στις τοπικές συνθήκες, η δημιουργία μιας ισχυρής τοπικής παρουσίας, η παροχή κινήτρων για τη συμμετοχή του κόσμου στο σχήμα, η ανάπτυξη της κοινωνικής διάστασης του πρότζεκτ* (Seyfang 2002a), *ο σχεδιασμός μιας καλής επικοινωνιακής στρατηγικής, η δυνατότητα ενεργούς συμμετοχής των μελών στις διαδικασίες λειτουργίας του δικτύου και η κοινωνική δικτύωση με την τοπική κοινωνία* (Lee 2006). Ένας εύλογος παράγοντας βιωσιμότητας των Τραπεζών Χρόνου προστίθεται από τις Παραοικονομίου & Valor (2016:12) και συνδέεται με την *ικανότητά τους να ανταποκρίνονται θετικά στις ανάγκες των μελών τους*. Ο Lee (2006) δίνει έμφαση σε κάποιες ακόμα διαστάσεις με πιο άυλη υπόσταση όπως είναι *το πάθος, ο ενθουσιασμός, η συνεργασία και η ηγεσία*.

Πλήθος επιχειρημάτων για τη βιωσιμότητα των Τραπεζών Χρόνου αφορούν **την ικανότητά τους να αναπτύσσονται** μέσα από τον πολλαπλασιασμό (δημιουργία παραρτημάτων) ή τη μεγέθυνση (προσέλκυση νέων μελών). Και στις δύο περιπτώσεις σημαντικό ρόλο παίζουν οι εκάστοτε *στρατηγικές επικοινωνίας* που εφαρμόζονται: (α) η χρήση των κοινωνικών μέσων δικτύωσης ή η διάδοση από στόμα σε στόμα, (β) η προβολή της λειτουργίας της Τράπεζας Χρόνου μέσα από την παραγωγή διαφημιστικών φυλλαδίων ή η αναπαραγωγή ιστοριών της Τράπεζας Χρόνου αφηγούμενες από τα ίδια τους τα μέλη, (γ) η διενέργεια τακτικών συναντήσεων μελών για το σχεδιασμό μελλοντικών δράσεων ή η διοργάνωση άτυπων συναντήσεων και εκδηλώσεων με ευρεία συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας, (δ) η διάδοση των κανόνων λειτουργίας του συστήματος μέσα από τις τακτικές ενημερώσεις των νέων μελών για τους όρους λειτουργίας ή η δημιουργία Χάρτα Οδηγιών με τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των μελών, (ε) η ηλεκτρονική αποστολή μηνυμάτων με τις αγγελίες ή η αποκλειστική χρήση της ηλεκτρονικής πλατφόρμας αγγελιών, (στ) η υιοθέτηση μιας ριζοσπαστικής ή μιας ρεφορμιστικής αφήγησης κ.λπ.

¹²⁸ www.timebanking.org

3.4.5 Η μετασχηματίζουσα διάσταση της τραπεζικής χροΐνου

Μολονότι αρκετές ερευνητικές εργασίες χαρακτηρίζουν τις Τράπεζες Χρόνου ως «κοινωνική καινοτομία» (Papaioikonou & Valor 2016:1, Seyfang 2013) ή «καινοτομία» γενικά (EC-JRI 2014:12), οι έρευνες που επιδιώκουν τη θεώρησή τους μέσα από το πλαίσιο της κοινωνικής καινοτομίας παραμένουν ελάχιστες.

Η Seyfang και οι συνεργάτες της μελετούν τα κοινοτικά νομίσματα υπό το πρίσμα της θεωρίας της στρατηγικής διαχείρισης των θυλάκων καινοτομίας (Seyfang and Longhurst, 2012, 2013, 2015). Επίσης, το ερευνητικό project TRANSIT, στο πλαίσιο του οποίου αναπτύσσεται η θεωρία της μετασχηματίζουσας κοινωνικής καινοτομίας χρησιμοποιεί μεταξύ άλλων παραδειγμάτων, και την περίπτωση της τραπεζικής χροΐνου.

Αξιοποιώντας τα αποτελέσματα και τα συμπεράσματα των εν λόγω εργασιών, εξετάζουμε στις επόμενες παραγράφους, εκείνες τις συνθήκες που επηρεάζουν τα πρότυπα επέκτασης της τραπεζικής χροΐνου και την ικανότητά της να μεταφράζεται σε ευρύτερες κοινωνικές αλλαγές.

3.4.5.1 Η θεωρία του θύλακα καινοτομίας στη μελέτη της τραπεζικής χροΐνου

Αρκετοί ερευνητές επιχειρηματολογούν υπέρ της δυνατότητας επέκτασης της οπτικής του πειραματικού θύλακα (experimental niche) για την ανάλυση φαινομένων με κοινωνική διάσταση (Hargreaves et al. 2013, Seyfang & Haxeltine 2012, Seyfang 2009). Οι Seyfang & Longhurst (2012) χρησιμοποίησαν τη θεωρία των πειραματικών θώκων για να ελέγξουν εμπειρικά την καταλληλότητα της στη μελέτη και ερμηνεία της πορείας ανάπτυξης μιας ειδικής μορφής καινοτομίας από τη βάση, το διεθνές κίνημα ανάπτυξης κοινωνικά βιώσιμων μορφών χρήματος και πιστώσεων, τα κοινοτικά νομίσματα.

Για τη συλλογή των εμπειρικών τους δεδομένων, χρησιμοποίησαν πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές, συνεντεύξεις με την «ελίτ» των κοινοτικών νομισμάτων και έρευνα πεδίου. Οι ερευνητές συμπεραίνουν ότι *αρκετές διαδικασίες των θώκων εμφανίζουν συνάφεια και στην περίπτωση των καινοτομιών από τη βάση, ωστόσο η θεωρία αυτή αδυνατεί να συλλάβει την πολυπλοκότητα των κοινοτικών νομισμάτων. Αντίστοιχα, η ανάπτυξη του θύλακα της καινοτομίας από τη βάση εμφανίζει διαφορετικά χαρακτηριστικά επέκτασης σε σχέση με τις τεχνολογικές και οικονομικές καινοτομίες.*

Πιο συγκεκριμένα, οι Seyfang & Longhurst (2012) διερεύνησαν τις διαδικασίες μάθησης, δικτύωσης και διαχείρισης των οραμάτων και προσδοκιών των θυλάκων κοινωνικής καινοτομίας και ύστερα εξέτασαν τον τρόπο επίδρασής τους στο καθεστώς (regime) και το τοπίο (landscape). Τα ευρήματα και τα συμπεράσματά τους παρατίθενται ακολούθως.

- **Διαδικασίες μάθησης 1^{ου} και 2^{ου} βαθμού και συσσώρευση γνώσης.** Τα κοινοτικά νομίσματα δυσκολεύονται να έχουν πρόσβαση σε πληροφορίες. Αυτό συμβαίνει επειδή, λόγω της χαμηλής διαθεσιμότητας πόρων «η άδηλη γνώση διαχέεται μέσα από τα άτυπα δίκτυα σχέσεων χωρίς να 'συλλαμβάνεται'». Αναφορικά με το ρόλο των ενδιάμεσων οργανισμών στη διάχυση της κοινωνικής καινοτομίας καταλήγουν στο συμπέρασμα, ότι ακόμα και η κωδικοποίηση της γνώσης δεν οδηγεί απαραίτητα στην επέκταση της καινοτομίας εκτός του θύλακα. Εξηγούν, ότι *η διάχυση προϋποθέτει αναπλαισίωση της γνώσης που ωστόσο συχνά δεν είναι εφικτή, λόγω της έλλειψης πόρων*. Επίσης, εφαρμόζουν πρακτικές αξιολόγησης, οι οποίες ωστόσο σπάνια ανταποκρίνονται στους πολλαπλούς στόχους των κοινοτικών νομισμάτων. Ένα σημαντικό στοιχείο που παρατηρούν οι συγγραφείς είναι ότι «ο τρόπος προσδιορισμού της επιτυχίας έχει επιπτώσεις στον τρόπο με τον οποίο οι πρωτοβουλίες αυτές γίνονται αντιληπτές εντός και εκτός του θύλακα» (2012:10).
- **Ανάπτυξη και επέκταση εσωτερικής και εξωτερικής δικτύωσης.** Στο εσωτερικό του θύλακα, η δικτύωση βοηθά στο χτίσιμο αισθήματος κοινότητας και την ενθάρρυνση της ανταλλαγής πληροφοριών. Η εξωτερική δικτύωση αναφέρεται στις σχέσεις που αναπτύσσει ο θύλακας με το εξωτερικό του περιβάλλον για την προσέλκυση πόρων και την άσκηση επιρροής. Σε εθνικό επίπεδο είναι πολύ σημαντική η παρουσία οργανισμών δικτύωσης που αποθηκεύουν τη γνώση, υποστηρίζουν την ανάδυση νέων εγχειρημάτων και χτίζουν σχέσεις και συνεργασίες με οργανισμούς του καθεστώτος (π.χ. Δικαστήρια Νέων στην Αμερική). Οι προσπάθειες δημιουργίας ενός διεθνούς δικτύου ανάπτυξης των κοινοτικών νομισμάτων δεν έχουν ευοδώσει μέχρι σήμερα, ενώ στην περίπτωση της τραπεζικής χρόνου υπάρχουν τουλάχιστον δύο δίκτυα με δραστηριοποίηση σε διεθνές επίπεδο.
- **Καλλιέργεια κοινού οράματος και διαχείριση προσδοκιών.** Σύμφωνα με τη θεωρία των πειραματικών θυλάκων (Seyfang & Longhurst 2012:13), η καλλιέργεια κοινού οράματος και προσδοκιών επιτυχίας στο εσωτερικό του θύλακα ή σε σχέση με το εξωτερικό περιβάλλον είναι προϋπόθεση για τη συνεχή ανάπτυξη της καινοτομίας. Η μετάδοση ενθουσιασμού στα πρώτα στάδια της κοινωνικής καινοτομίας είναι αναγκαία συνθήκη για την καλή της εκκίνηση, αλλά εξίσου σημαντική είναι και η διαχείριση των προσδοκιών των εμπλεκομένων ώστε να αποφευχθεί μια μεγάλη απογοήτευση (hyper-dissapointment) (Verbong et al. 2008). Σύμφωνα με τα ευρήματά τους, *οι Τράπεζες Χρόνου σχετίστηκαν με πολλές πτυχές της κοινωνικής πολιτικής (εκπαίδευση, υγεία, εργασία με νέους, δικαιοσύνη και κοινοτική ανάπτυξη) γεγονός που βοήθησε αρκετά στην ικανοποίηση των προσδοκιών μελών και των συντελεστών τους εν γένει*.

Οι Seyfang & Longhurst (2012) αναγνωρίζουν την ένθετη (nested) συγκρότηση των θυλάκων κοινωνικής καινοτομίας, δηλαδή τη δόμηση τους σε διαφορετικά γεωγραφικά επίπεδα. Επίσης, ασκούν κριτική σε προσεγγίσεις που χειρίζονται τα κοινοτικά νομίσματα ως έναν ενιαίο θύλακα, λέγοντας ότι στην πράξη διαφοροποιούνται

σημαντικά οι αξίες, οι πεποιθήσεις και τα κίνητρα ύπαρξης των διαφορετικών κοινοτικών νομισμάτων (παροχή κοινωνικής βοήθειας -χτίσιμο κοινωνικού κεφαλαίου, ενεργός συμμετοχή, τόνωση ευημερίας- vs. κριτική στο κυρίαρχο νομισματικό σύστημα -δημοκρατικός έλεγχος του χρήματος, αυτορρύθμιση βασισμένη στην εμπιστοσύνη, τοπικοποίηση οικονομικής δραστηριότητας-) και άρα αντιστοιχούν σε διαφορετικά καθεστώτα.

Επομένως, σε αντίθεση με την τεχνολογική καινοτομία, η κοινωνική καινοτομία αναπτύσσεται σε ένα περιβάλλον πολύπλοκο όπου η (επιτυχημένη) αναπαραγωγή των εγχειρημάτων δεν είναι ούτε εφικτή, ούτε προδιαγεγραμμένη (Seyfang & Longhurst 2012:20-21).

3.4.5.2 Πρότυπα επέκτασης της τραπεζικής χρόνου

Οι ίδιοι συγγραφείς, στο άρθρο τους για τις καινοτομίες στη βιωσιμότητα από την κοινωνική βάση (2015), μέσα από την εξέταση δώδεκα περιπτώσεων εθνικών θυλάκων κοινοτικών νομισμάτων, διακρίνουν τρία πρότυπα διάχυσης, (α) την αναπαραγωγή (replication), (β) τη μεγέθυνση (scaling) και (γ) τη μετάφραση (translation), τα οποία εξέτασαν σε σχέση με το βαθμό ενεργοποίησης των δικτύων.

(α) Αναπαραγωγή: Τα ευρήματα της έρευνάς τους δείχνουν ότι **οι Τράπεζες Χρόνου επεκτείνονται επιτυχώς μέσα από την αναπαραγωγή**. Αυτό το αποτέλεσμα ισχύει ακόμα και στην περίπτωση των λιγότερο ενεργών δικτύων. Επίσης, ο αριθμός των δικτύων Τραπεζών Χρόνου εμφανίζει *αυξητική εικόνα από το 2008 και μετά*. Αυτή η αύξηση οφείλεται κυρίως στη *διάχυση της κοινωνικής καινοτομίας από τη βάση της κοινωνίας και όχι λόγω της εμπέδωσής της στους θεσμούς και τους οργανισμούς του καθεστώτος*.

Τα ευρήματά τους λοιπόν, διαφοροποιούνται από την πρόταση της θεωρίας της τεχνολογικών θύλων, ότι διαχρονικά η δραστηριότητα του θύλακα θα ενσωματωθεί στο υπάρχον καθεστώς μέσω της μετάφρασης, καθώς δρώντες του καθεστώτος θα υιοθετούν την καινοτομία.

(β) Μεγέθυνση: Η μεγέθυνση των δικτύων δεν φαίνεται να σχετίζεται σημαντικά με τη δραστηριότητα των κοινοτικών νομισμάτων, αλλά επηρεάζεται περισσότερο από εσωτερικούς και εξωτερικούς παράγοντες. **Τα δίκτυα Τραπεζών Χρόνου εμφανίζουν πιο καθαρή συσχέτιση ανάμεσα στη δραστηριότητα και το μέγεθος τους**. Οι Seyfang & Longhurst (2013) αποδίδουν αυτό το εύρημα στη *δυνατότητά τους να απορροφούν πόρους τόσο από τα μέλη τους, όσο και από το περιβάλλον τους* (working at the edge of the system).

Γενικότερα, οι Seyfang & Longhurst (2013) σχολιάζουν ότι το δείγμα των δώδεκα εθνικών θυλάκων που εξέτασαν περιελάμβανε μόνο δύο δίκτυα μεγάλου μεγέθους και σε αυτή τη βάση αναρωτιούνται, κατά πόσο τελικά είναι εύκολη η αναπαραγωγή και η μεγέθυνση των κοινοτικών νομισμάτων.

(γ) Μετάφραση: Η επιτυχημένη διάχυση της καινοτομίας μέσω της μετάφρασης προϋποθέτει την υιοθέτησή της από δρώντες εκτός του θύλακα. Χαρακτηριστικό

παράδειγμα είναι η ενσωμάτωση των Τραπεζών Χρόνου στα δικαστήρια νέων, το σύστημα υγείας και την εκπαίδευση στην Αμερική. Οι Seyfang & Longhurst (2013) παρατηρούν ότι οι μισές από τις περιπτώσεις μελέτης ακολούθησαν αυτό το πρότυπο διάχυσης. Επίσης θετική συσχέτιση εμφανίζεται ανάμεσα στο βαθμό ενεργοποίησης των δικτύων και την εμφάνιση αυτού του προτύπου.

Οι τρόποι με τους οποίους τα δίκτυα αλληλεπίδρασαν με το καθεστώς το οποίο επιδίωκαν να επηρεάσουν, δεν ήταν απαραίτητα η αντικατάσταση, αλλά κυρίως η *δημιουργία παράλληλων υποδομών και η ενσωμάτωση στο υπάρχον καθεστώς*. Η ικανότητα των Τραπεζών Χρόνου να ενσωματώνονται σε διαφορετικά πεδία πολιτικής (περιβάλλον, κοινωνικός αποκλεισμός, επιχειρηματικότητα, εκπαίδευση, δικαιοσύνη, υγεία) διευκολύνει τη δυνατότητά τους να επηρεάσουν την κοινωνία συνολικά. Έτσι οι Seyfang & Longhurst (2013) καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι ***η μετάφραση επηρεάζεται περισσότερο όχι από τη δραστηριότητα του δικτύου αλλά από το εύρος της επίδρασης του δικτύου στο καθεστώς***.

Η **εσωτερική δικτύωση** ανάμεσα στα δίκτυα που συμμετέχουν στον εθνικό θύλακα κοινωνικής καινοτομίας είναι σύμφωνα με τους Seyfang & Longhurst (2013) η στρατηγική ανάπτυξης του θύλακα που ***εμφανίζει τα μεγαλύτερα ποσοστά επιτυχίας στη διάχυση της καινοτομίας***. Η ***κοινή διαδικασία μάθησης*** και η ***διαχείριση των προσδοκιών***, είναι λιγότερο σημαντικοί παράγοντες.

3.4.6 Ανασκόπηση

Στην ενότητα αυτή, παρουσιάστηκαν τα εσωτερικά και εξωτερικά εμπόδια στην αποτελεσματική λειτουργία των εγχειρημάτων Τραπεζών Χρόνου και αναλύθηκαν οι διαφορετικές πτυχές της βιωσιμότητάς τους, η οποία παραμένει η μεγαλύτερη πρόκληση που χρειάζεται να αντιμετωπίσει το κίνημα της τραπεζικής χρόνου. Ακόμη, αναφερθήκαμε στη μετασχηματίζουσα διάσταση της τραπεζικής χρόνου και στα πρότυπα επέκτασής της, αξιοποιώντας την έρευνα των Seyfang & Longhurst.

3.5 Μεθοδολογικές προσεγγίσεις στη μελέτη της τραπεζικής χρόνου

Κάποιες εργασίες μελετούν σε θεωρητικό επίπεδο τη συμβολή των Τραπεζών Χρόνου σε τομείς όπως η βιωσιμότητα (Boyle 2005, Seyfang 2004), η αποανάπτυξη (Dittmer 2013) και η υγεία (Glynos & Speed 2012). Ωστόσο, το μεγαλύτερο μέρος της βιβλιογραφίας ερευνά τις διαφορετικές πτυχές ανάπτυξης και λειτουργίας τους σε εμπειρικό επίπεδο, υιοθετώντας κυρίως μικτές μεθοδολογίες ποιοτικής και ποσοτικής έρευνας.

Σήμερα, η γνώση μας για την τραπεζική χρόνου προκύπτει από τις ακόλουθες πηγές:

- ✓ **Έρευνες ερωτηματολογίου** που έχουν διεξαχθεί κυρίως σε εθνικό επίπεδο, στο Ηνωμένο Βασίλειο (Seyfang 2002b), τις ΗΠΑ (Collom 2007), την Ισπανία (Papaioikonomou & Valor 2016) και σε διεθνές επίπεδο από τους Seyfang & Longhurst (2015) και τον Boyle (EC-JRI 2014). Υποκείμενα της έρευνας είναι άλλοτε οι συντονιστές των εγχειρημάτων και άλλοτε τα μέλη τους.
- ✓ **Σε βάθος μελέτη πλήθους περιπτώσεων** από όλον τον κόσμο, άλλοτε μεμονωμένων π.χ. Gorbals Time Bank (Seyfang 2004a), Rushey Green Time Bank (Seyfang), Welsh Valleys Time Bank (Gregory) και άλλοτε πολλαπλών περιπτώσεων (Seyfang & Longhurst 2015, Weaver et al. 2015, EC-JRI 2014, Seyfang 2002, North 2003). Η επιλογή της μελέτης πολλαπλών περιπτώσεων δεν αποσκοπεί τόσο στη σύγκριση ανάμεσα στα διαφορετικά εγχειρήματα, όσο στη χαρτογράφηση του τοπίου, την αποτύπωση της ποικιλιότητάς του και την ευρύτερη κατανόηση της λειτουργίας των Τραπεζών Χρόνου μέσα από τον έλεγχο συγκεκριμένων ερωτήσεων.
- ✓ **Διεξαγωγή συνεντεύξεων** με τους βασικούς συντελεστές των εγχειρημάτων, συντονιστές και μέλη (Papaioikonomou & Valor 2016).
- ✓ **Εθνογραφική έρευνα** (Sotiropoulou 2012, Seyfang 2004a).

Μέχρι σήμερα, το επίπεδο της γνώσης και της κατανόησής μας για τις διαφορετικές πτυχές της εξέλιξης του παγκόσμιου κινήματος τραπεζικής χρόνου παραμένει χαμηλό. Αυτό μπορεί να γίνει τόσο μέσα από έρευνες διεθνούς επιπέδου, όσο και την χαρτογράφηση των πεδίων τραπεζικής χρόνου διαφορετικών χωρών και τη μετέπειτα συγκριτική τους μελέτη.

Μέχρι σήμερα δεν έχουν εξεταστεί σε βάθος οι οπτικές των σημαντικότερων συντελεστών σε σημαντικά θέματα όπως η βιωσιμότητα, η αποστολή και η μετασχηματίζουσα διάσταση των Τραπεζών Χρόνου. Επίσης, οι προηγούμενες έρευνες έχουν παραμελήσει ένα σπουδαίο συντελεστή της τραπεζικής χρόνου, την τοπική αυτοδιοίκηση και τις δημόσιες υπηρεσίες που χρηματοδοτούν τη λειτουργία τους.

Η διενέργεια ομάδων εστίασης, οι ομαδικές συνεντεύξεις και τα πολυσυμμετοχικά εργαστήρια χαρτογράφησης των σημαντικότερων ερευνητικών θεμάτων μπορούν να αποτυπώσουν συνδυαστικά την πολυπλοκότητα και τις οπτικές των συντελεστών του

συστήματος. Τέλος, ο πειραματισμός των φορέων του δημόσιου και του κοινωνικού τομέα με την τραπεζική χρόνου με σκοπό τη μάθηση (έρευνα δράσης) μπορεί να βελτιώσει την ικανότητα των Τραπεζών Χρόνου να καινοτομούν και να παραμένουν βιώσιμες.

3.6 Συμπεράσματα

Η τραπεζική χρόνου είναι μια ειδική κατηγορία κοινοτικού νομίσματος που διαδόθηκε θεαματικά την περίοδο της κρίσης. Οι Τράπεζες Χρόνου είναι δίκτυα ανταλλαγής υπηρεσιών, ενίοτε και αγαθών, που χρησιμοποιούν ως μέσο συναλλαγής το χρόνο αντί για το χρήμα. Στην καρδιά της φιλοσοφίας της τραπεζικής χρόνου βρίσκεται η έννοια της ανταπόδοσης. Σε συνδυασμό με τις αρχές της κοινότητας, της ισοτιμίας, της αναγνώρισης της αξίας όλων των ατόμων και του επαναπροσδιορισμού της έννοιας της εργασίας, η τραπεζική χρόνου δημιουργεί ένα εναλλακτικό σύστημα κοσμοθεώρησης της οικονομίας και της κοινωνίας, το οποίο διαφέρει ριζικά από το κυρίαρχο. Τα αφηγήματα αλλαγής που σύμφωνα με τη βιβλιογραφία πλαισιώνουν την ανάπτυξη των Τραπεζών Χρόνου, είναι η νέα οικονομία και η αλλαγή στο επίπεδο των συστημάτων κοινωνικής ευημερίας.

Τα οφέλη της τραπεζικής χρόνου αφορούν τόσο τα μεμονωμένα άτομα, όσο και την κοινωνία συνολικά. Ενώ υπάρχει ευρεία συναίνεση για την αποτελεσματικότητάς της στο χτίσιμο κοινότητας και την αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού, αμφισβητείται η δυνατότητά της να συνεισφέρει ουσιαστικά στην επίτευξη οικονομικών στόχων. Μέχρι σήμερα υπάρχουν ελάχιστες προσπάθειες ποσοτικής αποτίμησης της ωφέλειας που προκύπτει για το κράτος από την εφαρμογή της τραπεζικής χρόνου, σε όρους εξοικονόμησης πόρων, τόνωσης της τοπικής ανάπτυξης και της συμμετοχής κ.λπ.

Το προφίλ των συμμετεχόντων στα δίκτυα Τραπεζών Χρόνου διαφοροποιείται από χώρα σε χώρα. Στην ευρωπαϊκή Μεσόγειο, παρά την εξάπλωση της τραπεζικής χρόνου την εποχή της κρίσης, τα χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων ακολουθούν πρότυπα που προκαλούν έκπληξη, με υψηλά ποσοστά καταρτισμένων ανθρώπων, οι οποίοι απολαμβάνουν ένα καλό βιοτικό επίπεδο. Εκεί που συμφωνούν όλες οι έρευνες για την τραπεζική χρόνου είναι στην κυριαρχία του γυναικείου φύλου.

Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, οι βασικοί τομείς ανάπτυξης της τραπεζικής χρόνου είναι ο κοινωνικός και ο κοινοτικός, ενώ συχνά γίνεται αναφορά στον υποστηρικτικό ρόλο του κράτους και της τοπικής αυτοδιοίκησης, ιδιαίτερα στα πρώτα στάδια ανάπτυξής της. Σε κάποιες χώρες, οι Τράπεζες Χρόνου έχουν κατορθώσει να βγουν από το περιθώριο και να ενσωματωθούν σε επίσημες δομές του κράτους ή ιδιωτικών εταιρειών παροχής υπηρεσιών κοινωνικής μέριμνας. Από το δείγμα των κρατών που έχουν μελετηθεί, ***η θεσμική διευκόλυνση και πολιτική αναγνώριση της τραπεζικής χρόνου φαίνεται να είναι ο κανόνας.***

Ωστόσο, και παρά την ευνοϊκή μεταχείριση από το κράτος και τη θεαματική πρόοδο στα ηλεκτρονικά συστήματα δικτύωσης, η τραπεζική χροόνου συνεχίζει να αναπτύσσεται με αργούς ρυθμούς ενώ η βιωσιμότητά της παραμένει αμφίβολη μετά την παύση της εξωτερικής χρηματοδότησης. Αρκετές έρευνες έχουν επιχειρήσει να αναδείξουν τους παράγοντες που εμποδίζουν τη λειτουργία και την επέκταση των Τραπεζών Χρόνου, χωρίς ωστόσο να έχει επιδιωχτεί μέχρι σήμερα η συστηματοποίησή τους.

Η μόνη γνωστή μας κατηγοριοποίησή τους, διακρίνει ανάμεσα σε εσωτερικούς και εξωτερικούς παράγοντες. Η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει εμπόδια που προκύπτουν από τη νοοτροπία των ατόμων, το μικρό μέγεθος των δικτύων, τα λειτουργικά κόστη και τα επίπεδα εμπιστοσύνης στο εσωτερικό των δικτύων. Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει παράγοντες, όπως η δικτύωση των εγχειρημάτων με άλλες Τράπεζες Χρόνου, την τοπική κοινωνία και υπερτοπικούς ενδιάμεσους οργανισμούς, τον ανταγωνισμό με άλλες μορφές κοινοτικών νομισμάτων, θεσμικούς περιορισμούς και την απουσία βιώσιμων σχημάτων εξωτερικής χρηματοδότησης. ***Η βιωσιμότητα, καταγράφεται στη βιβλιογραφία ως η μεγαλύτερη πρόκληση που αντιμετωπίζει η τραπεζική χροόνου σήμερα.***

Η επιστημονική διερεύνηση της τραπεζικής χροόνου έχει κυρίως εμπειρικό χαρακτήρα και αποσκοπεί στην αποτύπωση των χαρακτηριστικών της σε διαφορετικές χώρες και τη μελέτη της συνάφειά της με διαφορετικούς στόχους πολιτικής, όπως είναι η οικονομική ανάπτυξη, η κοινωνική ένταξη περιθωριοποιημένων ομάδων της κοινωνίας, η παροχή υπηρεσιών υγείας, πρόνοιας και εκπαίδευσης, η αντιμετώπιση της φτώχειας και η άρση του κοινωνικού αποκλεισμού. ***Οι «γερές» θεωρητικές βάσεις απουσιάζουν μέχρι σήμερα από το πεδίο αυτό, το οποίο κινείται κυρίως επαγωγικά, αφουγκραζόμενο την πραγματικότητα πριν διατυπώσει νέες θεωρίες και ερευνητικές υποθέσεις.***

Επίλογος Μέρους Α΄

και

Διακρίβωση Ερευνητικών Κενών

Σκοπός του Μέρους Α΄ ήταν η επισκόπηση και η συζήτηση των θεμάτων που πραγματεύεται η υπάρχουσα επιστημονική λογοτεχνία για την κοινωνική καινοτομία και την τραπεζική χρόνου.

Κατά την έναρξη της παρούσας εργασίας το πεδίο για την κοινωνική καινοτομία απεριθμούσε ελάχιστες επιστημονικές αναφορές κυρίως από το πεδίο των επιστημών του χωρικού σχεδιασμού και την ολοκληρωμένη τοπική ανάπτυξη. Αντίστοιχα, το πεδίο των κοινοτικών νομισμάτων και της τραπεζικής χρόνου άρχισε να αναπτύσσει τη δυναμική του τα χρόνια που ακολούθησαν αμέσως μετά το ξέσπασμα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης που έδωσε ώθηση σε αυτά τα εναλλακτικά σχήματα οικονομικής και κοινωνικής διευθέτησης.

Η επιλογή της ελληνικής περίπτωσης τραπεζικής χρόνου για την εμπειρική διερεύνηση του σύνθετου φαινομένου της κοινωνικής καινοτομίας στην τοπική διακυβέρνηση, ανέδειξε την αναγκαιότητα εξέτασης ενός ακόμα ερευνητικού πεδίου, τις θεωρίες για τη διακυβέρνηση. Οι πηγές και τα θέματα που τελικά συμπεριλήφθηκαν στην παρούσα εργασία είναι εκείνα που εμφάνιζαν, κατά την κρίση της ερευνήτριας, τη μεγαλύτερη εγγύτητα και χρησιμότητα για το σχολιασμό της ελληνικής περίπτωσης τραπεζών χρόνου.

Η κοινωνική καινοτομία και η τραπεζική χρόνου, ως φαινόμενα, αναδύονται με μεγαλύτερη ένταση σε περιόδους κρίσης και έχουν έντονα τοπικό χαρακτήρα. Ως επιστημονικά πεδία έρευνας, μέχρι πρόσφατα αναπτύσσονταν ανεξάρτητα το ένα από το άλλο, παρά τα δυνητικά αμοιβαία οφέλη από τη συνδυαστική τους εξέταση. Η τραπεζική χρόνου είναι μια μορφή κοινωνικής καινοτομίας, στο πεδίο της οικονομίας και των πολιτικών για την αντιμετώπιση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού. Επομένως, **η μελέτη της, βοηθάει στη διελεύκανση μιας ειδικής πτυχής του πεδίου έρευνας της κοινωνικής καινοτομίας ως φαινόμενο και ως πολιτική πρακτική.** Φωτίζοντας ειδικότερες πτυχές των ιδιαίτερων πεδίων πολιτικής στο εσωτερικό των οποίων αναδύεται η κοινωνική καινοτομία κατανοείται σταδιακά σε μεγαλύτερο βάθος η ολότητά της.

Από την άλλη πλευρά, η διερεύνηση της τραπεζικής χρόνου κάτω από το πρίσμα του ερευνητικού πεδίου για την κοινωνική καινοτομία μας βοηθά να αποκτήσουμε μια συνολικότερη αντίληψη της φύσης της και να εντοπίσουμε τις συνθήκες εκείνες που θα ενισχύσουν τη βιωσιμότητα, τον κοινωνικό αντίκτυπο και τη μετασχηματίζουσα της ικανότητα.

Η κοινωνική καινοτομία, συνήθως αναδύεται τοπικά και έχει αποκεντρωμένο χαρακτήρα. Ωστόσο, ακόμα και σε περιπτώσεις κοινωνικής καινοτομίας με υψηλό μετασχηματιστικό αντίκτυπο, το τοπικό στοιχείο διατηρεί ιδιαίτερη αξία. Τα θέματα και οι τομείς πολιτικής στα οποία επιχειρούν να παρέμβουν τα κοινωνικά καινοτόμα εγχειρήματα, είναι κυρίως κοινωνικού χαρακτήρα και εμπίπτουν στα πεδία αρμοδιότητας των τοπικών κυβερνήσεων. Ακόμη, η ποιότητα της εμπιστοσύνης που είναι συστατικό στοιχείο για την επιτυχία των εγχειρημάτων που καλλιεργούν την εθελοντική συμμετοχή των πολιτών και την αμοιβαιότητα, όπως είναι η τραπεζική χρόνου, αναπτύσσεται και διατηρείται με μεγαλύτερη ευκολία σε μικρή κλίμακα. Για τους παραπάνω λόγους, ***η τοπική αυτοδιοίκηση έχει ή μπορεί να έχει έναν ουσιαστικό ρόλο και λόγο στη διαδικασία ανάπτυξης της κοινωνικής καινοτομίας, την οποία μπορεί να αξιοποιήσει συνειδητά για την επίτευξη των πολιτικών της στόχων.***

Ένα άλλο θέμα που κυριαρχεί στις επιστημονικές πηγές για την κοινωνική καινοτομία και την τραπεζική χρόνου είναι η ***κατάκτηση της βιωσιμότητας*** των κοινωνικά καινοτόμων εγχειρημάτων και οι συνθήκες που επηρεάζουν θετικά ή αρνητικά τη μετασχηματιστική τους επίδραση στα ανώτερα κοινωνικά υποσυστήματα και την κοινωνία συνολικά. Τα δύο αυτά θέματα συνδέονται, χωρίς όμως μέχρι σήμερα να γνωρίζουμε πώς.

Σκοπός της εργασίας αυτής είναι να συμβάλλει στην καλύτερη κατανόηση του φαινομένου της κοινωνικής καινοτομίας στην τοπική διακυβέρνηση, μέσα από τη μελέτη της ελληνικής περίπτωσης τραπεζικής χρόνου, της περιόδου 2013-2016.

Η ελληνική περίπτωση τραπεζικής χρόνου είναι ιδανική για τη διερεύνηση του ιδιαίτερου ρόλου των οργανισμών της τοπικής αυτοδιοίκησης στην καθοδήγηση της κοινωνικής καινοτομίας, μέσα από πολύπλοκα σχήματα οριζόντιας και κατακόρυφης διακυβέρνησης.

Επίσης, η χαρτογράφηση του ελληνικού πεδίου τραπεζικής χρόνου συμβάλλει αυτόματα στον εμπλουτισμό της εικόνας που έχουμε για το παγκόσμιο κίνημα τραπεζικής χρόνου και εμπλουτίζει τη γνώση μας για τους εμπλεκόμενους φορείς και τους θύλακες ανάπτυξής του.

Μέρος Β΄

Επιστημολογία, Θεωρητικό Πλαίσιο & Μέθοδοι Έρευνας

Επιστημολογία και μεθοδολογία έρευνας

4.1 Εισαγωγή

Σκοπός του Κεφαλαίου 4 είναι η αύξηση της επίγνωσης του αναγνώστη σχετικά με τη τοποθέτηση της ερευνήτριας και της διατριβής σε σημαντικά θέματα για τη φύση της πραγματικότητας, την επιστημονική γνώση και το ρόλο του ερευνητή-επιστήμονα στην κατάκτησή της. Τεκμηριώνεται η επιλογή του ποιοτικού παραδείγματος και της διερευνητικής προσέγγισης και συζητώνται τα κριτήρια επιστημονικής ποιότητας που λήφθηκαν υπόψη κατά το σχεδιασμό και την υλοποίηση του ερευνητικού έργου.

4.2 Η επιστημονική προσέγγιση της έρευνας

4.2.1 Εισαγωγή

Στην ενότητα αυτή τοποθετείται η εργασία σε κάποια κομβικά επιστημολογικά ζητήματα. Η επιστημολογία ή φιλοσοφία των επιστημών εξετάζει τα πρότυπα κατανόησης και κατάκτησης της γνώσης από διαφορετικές επιστημονικές σχολές.

Η επίγνωση του ερευνητή για την επιστημονική κοσμοθεώρηση της εργασίας του, ενισχύει τη διαφάνεια, την κατανόηση των ορίων της έρευνας και βοηθάει την αξιολόγηση της ποιότητάς της.¹²⁹

4.2.2 Διεκδικώντας επιστημονική συνοχή και καθαρότητα

Κάποιοι θεωρητικοί, βλέπουν την επιστημονική έρευνα να αναπτύσσεται μέσα από διακριτά στάδια επιλογών. Ο Saunders και οι συνεργάτες του (2003:83) αναφέρονται σε τέσσερις διαδοχικές επιλογές του ερευνητή, την επιλογή ερευνητικής φιλοσοφίας

¹²⁹ Για μια αναλυτική τεκμηρίωση της σημασίας που έχει η επίγνωση της φιλοσοφικής τοποθέτησης της έρευνας, βλ. Easterby-Smith et al. (2002).

(θετικισμός ή κοινωνικός δομισμός), ερευνητικής προσέγγισης (ποσοτική ή ποιοτική μέθοδος, επαγωγική ή απαγωγική), ερευνητικής στρατηγικής (διατύπωση και έλεγχος υποθέσεων, εμπειρικά θεμελιωμένη έρευνα, διερευνητική έρευνα, μελέτες περίπτωσης) και μεθόδων συλλογής δεδομένων (ερωτηματολόγια, συνεντεύξεις, ομάδες εστίασης κ.λπ.).

Πραγματικά, έρευνες που ακολουθούν αυτό το πρότυπο ανάπτυξης χαρακτηρίζονται από φιλοσοφική και μεθοδολογική καθαρότητα, ενώ αναμφίβολα διευκολύνεται το έργο του ερευνητή. Ωστόσο, *είναι όντως εφικτός ή ακόμα και επιθυμητός ο επιστημολογικός και μεθοδολογικός διαχωρισμός που κυριαρχεί ακόμα και σήμερα;*

Πριν παρουσιάσουμε πώς η παρούσα έρευνα τοποθετείται στα βασικότερα επιστημολογικά και μεθοδολογικά διλήμματα, συνοψίζονται οι δύο σημαντικότερες, σήμερα, επιστημονικές φιλοσοφίες και ερευνητικές προσεγγίσεις.

4.2.2.1 Δύο επιστημολογικοί πόλοι: θετικισμός και σχετικισμός

Οι θεωρίες της φιλοσοφίας των επιστημών συνήθως διακρίνουν την επιστημονική εργασία σε δύο Παραδείγματα (Paradigms), το θετικισμό και το σχετικισμό. Στο εσωτερικό του κάθε φιλοσοφικού συστήματος αναπτύσσεται ένα πλούσιο εύρος θεωριών. Έτσι το θετικιστικό παράδειγμα αποτελείται από σχολές όπως ο κλασικός εμπειρικός (Locke, Hume, Mill) και ο λογικός θετικισμός (Weber, Schlick) κ.α., ενώ το παράδειγμα του δομισμού εκπροσωπείται από παραδοσιακές (Parsons, Berger & Luckman 1966, Guba & Lincoln 1989, Pickering 1992) και ριζοσπαστικές σχολές (Burr 2003), όπως η φαινομενολογία (Rosenau 1992, Crotty 1998, Goulding 2002).

Ο **θετικισμός** είναι το σύστημα επιστημονικών πεποιθήσεων που υποστήριξε φιλοσοφικά και μεθοδολογικά τη θεαματική ανάπτυξη των επιστημών, την εποχή του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού. *Καθιέρωσε μια αυστηρή επιστημονική μέθοδο παρατήρησης με απώτερο σκοπό τη διατύπωση γενικών νόμων μιας 'αντικειμενικής πραγματικότητας'.* Σύμφωνα με τον Patton (2002) στο πλαίσιο του θετικισμού, ερευνητικός σκοπός είναι *η αποτύπωση της πραγματικότητας και η διατύπωση της αλήθειας, μέσα σε ένα αποδεκτό εύρος βεβαιότητας, η ανίχνευση των παραγόντων που ερμηνεύουν ένα συμβάν και ο σχεδιασμός της ερευνητικής διαδικασίας, έτσι ώστε τα ευρήματα να ανταποκρίνονται, στο μέγιστο δυνατό, στην πραγματικότητα που μελετάται.*

Η ανάπτυξη των κοινωνικών επιστημών αρχικά στηρίχτηκε στο θετικιστικό ιδεώδες και την αυστηρή επιστημονική μέθοδο (Compte). Η κεντρική μεθοδολογική σκοπιά του θετικισμού, ο **εμπειρικός ατομισμός**, σύντομα δέχτηκε κριτική στη λογική ότι η «πραγματικότητα» *δομείται κοινωνικά και συγκροτεί μια αδιαίρετη οντότητα η οποία δεν μπορεί να μελετηθεί σε ατομικό επίπεδο* (Guba & Lincoln 1989), ούτε και να μειωθεί σε αφηρημένες αναπαραστάσεις της. Επίσης, *η ατομική συμπεριφορά των ανθρώπων προσδιορίζεται κοινωνικά και άρα δεν είναι εφικτό να αναλυθεί και να ερμηνευθεί εκτός του ιδιαίτερου κάθε φορά κοινωνικού και πολιτισμικού πλαισίου.* Η σπουδαιότερη σήμερα εκδοχή του σχετικιστικού επιστημολογικού παραδείγματος, στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών, είναι ο κοινωνικός δομισμός.

Αντίστοιχα, για τον **κοινωνικό δομισμό**, η έρευνα αποσκοπεί στην **καταγραφή των ιδιαίτερων νοηματοδοτήσεων, των αληθειών που συνυπάρχουν, των πεποιθήσεων και κοσμοθεωριών των ανθρώπων σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο και την κατανόηση του τρόπου επίδρασης αυτών στη συμπεριφορά τους και το κοινωνικό σύνολο** (Patton 2002).

Συχνά υποστηρίζεται ότι οι κοινωνικές επιστήμες έχουν «πολυπαραδειγματικό» χαρακτήρα (Torbert 2002). Η συνύπαρξη τόσο ριζικά διαφορετικών εναλλακτικών συστημάτων δεν είναι απαραίτητα σύμπτωμα ανωριμότητας (ένδειξη «προπαραδειγματικού» σταδίου), ούτε παρατεταμένης κρίσης του υπάρχοντος «παραδείγματος». Είναι μάλλον ένδειξη της πολυπλοκότητας και της ρευστότητας που χαρακτηρίζει το πεδίο των ανθρωπίνων κοινωνιών.

4.2.2.2 Ερευνητική προσέγγιση: επαγωγισμός και απαγωγισμός, ποσοτικό και ποιοτικό παράδειγμα

Ένας άλλος συνήθης επιστημολογικός διαχωρισμός αφορά τη σειρά με την οποία δομείται και κατακτάται η γνώση. Στην περίπτωση του **επαγωγισμού** (inductionism) η γνώση προκύπτει μέσα από την εκτεταμένη παρατήρηση και την αποτύπωση των επαναλαμβανόμενων σειρών φαινομένων, σε γενικούς κανόνες ή θεωρητικά σχήματα. Η αξιοποίησή της είναι απαραίτητη στα πρώιμα στάδια ανάπτυξης ενός πεδίου ή όταν τα επίπεδα της κατανόησής μας για κάποιο φαινόμενο παραμένουν χαμηλά, και άρα χρειάζονται περισσότερες οπτικές να συνεισφέρουν εναλλακτικά σχήματα ερμηνείας (Papaioikonomou 2013:156).

Ο **απαγωγισμός** (deductionism) ξεκινά από γενικές παραδοχές για την πραγματικότητα και μελετά τα επιμέρους αυτής στοιχεία. Ο Malhotra (2006, αναφέρεται στο Papaioikonomou 2013:150) εξηγεί ότι η απαγωγική έρευνα προάγει τη γνώση μέσα από τον έλεγχο υποθέσεων, ενώ η επαγωγική έρευνα επιδιώκει το χτίσιμο νέων θεωριών, γύρω από την εμφάνιση νέων δεδομένων και ερεθισμάτων.

Παρόλο που στα πρώτα στάδια ανάπτυξης των φυσικών επιστημών η επαγωγική λογική συνδυάστηκε με ποσοτικές μεθόδους διερεύνησης της πραγματικότητας, σήμερα ο επαγωγισμός συνδέεται κυρίως με το ποιοτικό παράδειγμα και τον κοινωνικό δομισμό. Αντίστοιχα, το ποσοτικό παράδειγμα χρησιμοποιείται στο πλαίσιο της θετικιστικής προσέγγισης στις κοινωνικές επιστήμες ακολουθώντας την απαγωγική λογική (Gill et al. 2005, Saunders et al. 2003).

Στα πεδία της μελέτης κοινωνικο-τεχνολογικών αλλαγών ευρείας κλίμακας η επιστημονική μέθοδος προσκαλεί την παρουσία διαφορετικών παραδειγμάτων και προσεγγίσεων, επιστημονικών πεδίων και παραδόσεων, ανάλογα με την κλίμακα και τη φύση των αντικειμένων μελέτης και τους εκάστοτε σκοπούς. Σταδιακά λοιπόν, **για την εξέταση φαινομένων με υψηλή πολυπλοκότητα, δομούνται επιστημολογικά και μεθοδολογικά σχήματα με υψηλή εσωτερική διαφοροποίηση, ικανότητα διαλόγου και ολοκλήρωσης.**

Στις επόμενες παραγράφους, παρουσιάζεται η προσέγγιση της εργασίας σε μια σειρά σημαντικών επιστημονικών ζητημάτων.

4.2.3 Η τοποθέτηση της εργασίας σε κομβικά επιστημολογικά διλήμματα για τη φύση της γνώσης, την επιστημονική μέθοδο και το ρόλο του ερευνητή

4.2.3.1 Αντικειμενική ή υποκειμενική πραγματικότητα;

Οι φιλοσοφικές πεποιθήσεις για τη φύση της γνώσης συνδέονται άρρηκτα με τα πιστεύω για τη φύση της πραγματικότητας και τη σχέση του ερευνητή απέναντί της.

Θεμέλιος λίθος του θετικιστικού παραδείγματος είναι η πεποίθηση ότι ο ερευνητής μπορεί να αποκτήσει αντικειμενική γνώση μιας εξωτερικά δοσμένης πραγματικότητας. Μάλιστα η γνώση που κατακτάται μέσω της επιστημονικής μεθόδου, παραμένει αμετάβλητη και ανεπηρέαστη από τον παρατηρητή, ενώ θεωρείται ότι έχει την ισχύ γενικών κανόνων ή νόμων. Η συστηματική έρευνα μέσω του λόγου αμφισβητήθηκε από τον David Hume (1711-1776), ο οποίος ισχυρίστηκε ότι το «κενό» ανάμεσα στα πραγματικά γεγονότα και τις παρατηρήσεις μας για αυτά, δεν μπορούν να γεφυρωθούν με το «λόγο» (reason). Παρομοίως, ο Hegel (1770-1831) θεωρούσε ότι η συστηματική διερεύνηση, να μεν οδηγεί σε γνώση, όχι όμως «τέλεια γνώση».

Μια ενδιαφέρουσα κριτική από τον κοινωνικό δομισμό, είναι η άρνηση της καθολικότητας της ισχύος των επιστημονικών νόμων, στη θέση της οποίας προτάσσεται η κατά περίπτωση διαφοροποιημένη εγκυρότητάς τους (Hess, 1995). Για τον κοινωνικό δομισμό, **η γνώση είναι «συμβάσεις» αναφορικά με το τι συγκεκριμένες ομάδες επιστημόνων θεωρούν αληθινό. Ο ερευνητής δε, είναι μέρος της πραγματικότητας που μελετά και άρα δε μπορεί να σταθεί με αντικειμενικότητα έξω από αυτήν.**

Στην ίδια γραμμή, αλλά από το πεδίο των φυσικών επιστημών αυτή τη φορά, ο Heisenberg (1962) αναφέρει: *“Δεν θα μπορούσαμε να κατακτήσουμε όλη την πληροφορία που χρειαζόμαστε, καθώς η ίδια η πράξη της συλλογής πληροφοριών, αλλάζει τα φαινόμενα που μελετάμε.”* Επομένως, η υπόθεση της δυνατότητας για αντικειμενική παρατήρηση μιας εξωτερικά δοσμένης πραγματικότητας, καταρρίπτεται.

Οι Francis & Wilber (1986) εξέτασαν τις μεθοδολογικές τομές που εισήγαγε το έργο του Albert Hirschman στο πεδίο της αναπτυξιακής θεωρίας. Σύμφωνα με την προσέγγισή του (holistic pattern modeling), η ερμηνεία της πραγματικότητας δεν επιτυγχάνεται μέσα από την εφαρμογή γενικών νόμων, αλλά με την αναγνώριση της θέσης ενός συμβάντος σε ένα γενικότερο σχήμα (pattern) που χαρακτηρίζει τις διεργασίες αλλαγής ολόκληρου του συστήματος (1986:5-6). Η ανίχνευση των προτύπων επιτυγχάνεται μέσα από την παρατήρηση του πεδίου, κοντά στα υποκείμενα που μελετώνται. **Θέση της εργασίας αυτής είναι ότι τα πρότυπα δεν είναι πάντα άμεσα παρατηρήσιμα και άρα, πιθανόν να χρειάζεται η υιοθέτηση και ανάπτυξη μεθόδων που διευκολύνουν την ανάδυσή τους.**

Τα «μοντέλα προτύπων» (pattern models) εστιάζουν στα εμπειρικά δεδομένα και επιδιώκουν **χαμηλού επιπέδου εμπειρικές γενικεύσεις**. Ο ρόλος των γενικών νόμων σε ένα μοντέλο προτύπων περιορίζεται σε προτάσεις για την ανίχνευση εμφανών προτύπων και τις μεταξύ τους σχέσεις (1987: 31). Το σημαντικότερο ωστόσο στοιχείο είναι ότι **οι «νόμοι» και οι εμπειρικές γενικεύσεις, παραμένουν ανοιχτά στην αλλαγή**.

Η προσέγγιση της εργασίας αυτής για τη φύση της επιστημονικής γνώσης κινείται ενδιάμεσα στο θετικό παράδειγμα που πρεσβεύει με απόλυτο τρόπο τη δυνατότητα του ερευνητή να μελετήσει με τρόπο αντικειμενικό και αποστασιοποιημένο μια κοινωνική πραγματικότητα που διαμορφώνεται στη βάση γενικών νόμων, τους οποίους καλείται να ανακαλύψει ή να επιλαθούσε, και τον άκρατο υποκειμενισμό της φαινομενολογίας.

Θεωρεί **παράγοντες του πλαισίου**, όπως οι θεσμοί, η κυρίαρχη κουλτούρα και τα καθιερωμένα διοικητικά πρότυπα, ως συνθήκες που **αλλάζουν με σχετικά αργό ρυθμό** μέσα από την αλληλεπίδραση πληθώρας στοιχείων, στα οποία τόσο ο ερευνητής, όσο και τα υποκείμενα της κοινωνικής έρευνας δεν μπορούν να παρέμβουν δραστικά (Terstriep et al. 2015:56). Άρα, κατά αυτήν την έννοια τα στοιχεία του πλαισίου συνιστούν μέρος μιας εξωτερικά δοσμένης πραγματικότητας και μπορούν να μελετηθούν με τρόπο «σχετικά αντικειμενικό».¹³⁰

Σε κάθε περίπτωση, κεντρικό σημείο εστίασης αυτής της έρευνας παραμένει η μελέτη των τρόπων με τους οποίους οι ίδιοι οι συντελεστές του συστήματος νοηματοδοτούν τις συνθήκες του πλαισίου αλλά και όλα τα θέματα που οι ίδιοι κρίνουν σημαντικά για την εξέλιξη της τραπεζικής χρονοσφαιρας στη χώρα μας.

4.2.3.2 Αξίωση επιστημονικής βεβαιότητας ή διαχείριση της αβεβαιότητας;

Κομβική πεποίθηση στην θεώρηση της γνώσης την εποχή του Διαφωτισμού ήταν ότι ο κόσμος λειτουργεί σαν μια καλορυθμισμένη μηχανή. Η συστηματική παρατήρηση και ο λόγος θα μπορούσαν μέσα από τη μελέτη των επιμέρους μερών του κόσμου να οδηγηθούν σε καθολικούς νόμους για τη φύση και τη λειτουργία του. Μια θεμελιώδης υπόθεση πίσω από αυτήν την πρόταση είναι η **κατάκτηση υψηλών επιπέδων βεβαιότητας**.

Τα σύγχρονα ανθρώπινα συστήματα αλλά και το πλανητικό σύστημα που τα φιλοξενεί, χαρακτηρίζονται από υψηλό βαθμό πολυπλοκότητας (Waldrop M.D. 1992), την οποία, μόνο μερικώς μπορεί να αποτυπώσει και να αντιληφθεί η επιστημονική γνώση. Η **αβεβαιότητα**, αναγνωρίζεται πλέον ως εγγενές χαρακτηριστικό της γνώσης (Shackle 1955).

¹³⁰ Γεγονός παραμένει ότι η κοινωνική καινοτομία μέσα από τις ιδιότητά της να μεταφράζεται σε ευρύτερης κλίμακας αλλαγές, μπορεί να επιδράσει ακόμα και στο πλαίσιο αναφοράς της. Επομένως, **η ίδια η φύση της κοινωνικής καινοτομίας «ρευστοποιεί» την ιδιότητα του πλαισίου να παραμένει σταθερό και αμετάβλητο**.

Ωστόσο, κάτω από την πίεση της σφαίρας της πολιτικής και την αναγκαιότητα για τροφοδότηση της διαδικασίας λήψεως δημόσιων αποφάσεων με επιστημονικά δεδομένα (Von Schomberg 1993), οι επιστήμονες και ερευνητές, καλούνται είτε να αποκρύψουν το βαθμό της αβεβαιότητας που χαρακτηρίζει την γνώση¹³¹, είτε να την αναγνωρίσουν και να τη διαχειριστούν (van Asselt 1999, 2000).

Στη δεύτερη περίπτωση, η επιστήμη γίνεται αντιληπτή ως μια διαδικασία διερεύνησης, η οποία επιδιώκει να προσφέρει ‘ενοράσεις’ (insights) που διευκολύνουν τη συνειδητή δράση σε έναν αβέβαιο κόσμο, μέσα από τη διαχείριση της αβεβαιότητας¹³². Επομένως, κατά την εξέταση φαινομένων όπου οι οπτικές και οι αξίες ποικίλουν, ο ρόλος της επιστήμης περιορίζεται στον εντοπισμό των αντιφάσεων και στην εξιχνίαση των διαφορετικών αντιλήψεων για την αβεβαιότητα, μέσα από πλουραλιστικές συμμετοχικές διαδικασίες. Η αναγνώριση των διαφορετικών οπτικών, οδηγεί σε μια διαδικασία μάθησης για την ίδια τη δομή της επιστήμης (Funtowicz and Ravetz 1993).

4.2.3.3 Επιστημονική ουδετερότητα ή επιστημονική διαφάνεια;

Όπως ήδη σχολιάστηκε η προσέγγιση του «λογικού εμπειρισμού», πρεσβεύει το διαχωρισμό του ερευνητή από το αντικείμενο της έρευνάς του. Πολύ περισσότερο ωστόσο, υποθέτει την αμεροληψία και την **ουδετερότητά** του κατά τη διενέργεια της επιστημονικής έρευνας.

Στην περίπτωση των κοινωνικών επιστημών ωστόσο, η τήρηση αυτής της αρχής φαντάζει ουτοπική. Ακόμη κι αν υποθέσουμε μία άριστα σχεδιασμένη ερευνητική διαδικασία ώστε να αποφεύγεται η δυνατότητα παρεμβολής του επιστήμονα στα ερευνητικά αποτελέσματα, γεγονός παραμένει ότι η αρχική επιλογή του επιστημονικού αντικειμένου, οι προτιμώμενες επιστημονικές μέθοδοι και η ερμηνεία των αποτελεσμάτων εξαρτώνται από την ιδιοσυγκρασία και τα πρότυπα σκέψης του ερευνητή.

Η ποιοτική έρευνα αναγνωρίζει την αδυναμία κατάκτησης της επιστημονικής ουδετερότητας και στη θέση της αξιώνει μια μορφή «επιστημονικής διαφάνειας» (Miguel et al. 2014). Αυτή επιτυγχάνεται μέσα από τη ρητή αναφορά στις σημαντικότερες επιστημονικές επιλογές και την υιοθέτηση μιας «αναστοχαστικής προσέγγισης» (reflexive approach) (McGhee et al. 2007, Mauthner & Doucet 2003, Berger 2015).

☞ Αρχή του αναστοχασμού ή ενδοσκοπική προσέγγιση¹³³

¹³¹ Η επιστημονική αβεβαιότητα προκαλεί σύγχυση στο κοινό και προκαλεί ρήξη στην αρμονική σχέση δημοσίου-πολιτών-επιστήμης (O’Riordan T.C. et al., 1997; Jasanoff S., 1998).

¹³² Αυτή η προσέγγιση, προϋποθέτει εγκατάλειψη της λογικής «επίλυσης προβλήματος» (puzzle-solving) και υιοθετεί την προσέγγιση «πρόκλησης-ενοράσης» (puzzle-insight) (van Asselt, 1999).

¹³³ Για μια αναλυτική θεωρητική παρουσίαση της αναστοχαστικής προσέγγισης στην ποιοτική έρευνα, βλ. (Alvesson & Skoldberg 2017).

Η αρχή του αναστοχασμού ή ενδοσκοπική προσέγγιση, αποδέχεται την ύπαρξη υποκειμενικών στοιχείων στην επιστημονική έρευνα (Mguck & Breuer 2003). Η αναγνώρισή τους αυξάνει την αντικειμενικότητα του εγχειρήματος. Η τήρησή της από την μεριά του ερευνητή, **προσωπικός αναστοχασμός** (personal reflexivity), απαιτεί την επίγνωση της συμβολής του ιδίου, στην κατασκευή των νοημάτων κατά την ερευνητική διεργασία και την αποδοχή της αδυναμίας του να υπάρξει πλήρως αποστασιοποιημένος από το αντικείμενο της έρευνάς του. Προϋποθέτει τη διαρκή εξέταση του τρόπου με τον οποίον οι αξίες, εμπειρίες, πεποιθήσεις, πολιτικές, κοινωνικές ταυτότητες και ρόλοι του ιδίου, προσδιορίζουν τις διαφορετικές διαστάσεις της έρευνας.

Η ενδοσκοπική προσέγγιση προάγει την εγκυρότητα των αποτελεσμάτων της έρευνας. Ταυτόχρονα ωστόσο, συμβάλει στην ηθική της ακεραιότητα (Tickle 2017:71).

Συμπληρωματικά, ο **επιστημολογικός αναστοχασμός** (epistemological reflexivity) εξετάζει πώς η διατύπωση των ερευνητικών ερωτημάτων προσδιορίζει και περιορίζει τα ευρήματα, πώς ο σχεδιασμός της έρευνας και οι μέθοδοι ανάλυσης δομούν τα δεδομένα και τα ευρήματα, πώς θα μπορούσαν εναλλακτικά να απαντηθούν τα ερωτήματα και πώς αυτό θα άλλαζε την κατανόησή μας για το υπό εξέταση φαινόμενο (Aull, 1999).

Συνολικά, η αναστοχαστική προσέγγιση, παροτρύνει τον ερευνητή να αναλογιστεί την ίδια τη φύση της γνώσης (Willig, 2001:10).

4.2.3.4 Πρότυπα επέκτασης της γνώσης: επηλαθευσιμότητα (falsification), επιστημονική επανάσταση ή εναντίωση στη μέθοδο;

Η Ποπεριανή Μέθοδος¹³⁴ της επηλαθευσιμότητας, θεωρεί ότι η επιστήμη προχωρεί, όχι προσπαθώντας να επιβεβαιώσει όσα ήδη γνωρίζει, αλλά επιδιώκοντας την κατάρριψή τους (Popper, 1996; 1961[2002]).

Ο Kuhn, άσκησε κριτική στη θετικιστική προσέγγιση του Popper και προσπάθησε να αναδείξει την ιστορική διάσταση της επιστημονικής προόδου (Kuhn, 1970). Για τον Kuhn, η πρόοδος επιτυγχάνεται όταν ένα νέο «παράδειγμα» αναδύεται και με επαναστατικό τρόπο εκτοπίζει το προγενέστερό του.

Προέκταση της συμβολής του Kuhn είναι η προσέγγιση του Feyerabend (1975), ο οποίος πρεσβεύει ότι η επιστημονική πρόοδος προϋποθέτει τον πλουραλισμό, την ταυτόχρονη αποδοχή αλληλοαντικρουόμενων θεωριών, την επαναθεώρηση θεωριών που έχουν διαψευστεί στο παρελθόν και τον εμπλουτισμό της επιστημονικής μεθόδου με πολιτισμικούς και πολιτικούς πόρους. Υποστηρίζει μια καινοτόμο διαδικασία ανάδυσης νέων επιστημονικών αντικειμένων, μέσα από την απλή διατύπωση

¹³⁴ Ο έλεγχος υποθέσεων παραμένει η επικρατούσα επιστημολογική προσέγγιση. Σε αυτή τη βάση έχει αναπτυχθεί η θεωρία των στατιστικών ελέγχων. Σήμερα, η χρήση της στατιστικής μεθόδου ή ποσοτικής ανάλυσης των επιστημονικών δεδομένων, καθορίζει σημαντικά στη συνείδηση της πλειοψηφίας της επιστημονικής κοινότητας, το **βαθμό της επιστημονικότητας** της επιστημονικής έρευνας.

εναλλακτικών θεωριών, όχι απαραίτητα για την περιγραφή κάποιου γεγονότος ή την επίλυση προβλήματος¹³⁵.

4.2.3.5 Εμπειρικά θεμελιωμένη θεωρία (grounded theory) vs. θεωρητικά κατευθυνόμενη έρευνα

Υποστηρίζεται ευρέως ότι η εμπειρική παρατήρηση προϋποθέτει την ύπαρξη κάποιου θεωρητικού πλαισίου (Suddaby 2006, Bryant & Charmaz 2007)¹³⁶. Η Ειρήνη Σωτηροπούλου, ασκώντας κριτική στην προσέγγιση αυτή, με αφορμή την έρευνά της για τα παράλληλα νομίσματα στην Ελλάδα, ένα πεδίο, που σύμφωνα με την ίδια, δεν υπήρχαν θεωρίες να την καθοδηγήσουν, χαρακτηριστικά σχολιάζει ότι είναι προτιμότερη η αποτυχία δημιουργίας μιας θεωρίας που μπορεί να ελεγχθεί κατά την προσπάθεια αποτύπωσης μιας νέας πραγματικότητας, παρά η επιτυχία επιβολής μιας ακατάλληλης θεωρίας.

“It is better to fail as a theorist who creates a non-testable theory in an effort to grasp some aspects of newly-emerging reality than as a researcher who tries to impose an existing theory on reality, no matter how much the latter challenges the former.” (Sotiropoulou 2012:153)

Η **εμπειρικά θεμελιωμένη θεωρία** (grounded theory) που αναπτύχθηκε από τους Glaser & Straus (1967) ως αντίδραση στον ακραίο θετικισμό που κυριαρχούσε στις κοινωνικές επιστήμες εκείνη την εποχή, αντικρούει την ιδέα ότι σκοπός της κοινωνικής έρευνας είναι η διατύπωση γενικών νόμων. Η εμπειρικά θεμελιωμένη θεωρία συγγενεύει με την πραγματιστική θεωρία του Peirce και την πρώιμη θεωρία για τη συμβολική αλληλεπίδραση του Mead, οι οποίες διατείνονται ότι *«η επιστημονική αλήθεια δεν αναπαριστά μια ανεξάρτητη εξωτερική πραγματικότητα»*, αλλά προκύπτει μέσα από τη συναίνεση των παρατηρητών ενός φαινομένου, για το τι παρατηρούν. Επομένως, *«η εμπειρική ‘πραγματικότητα’ θεωρείται ως μια διαρκής ερμηνεία των νοημάτων που παράγονται από τα υποκείμενα που συμμετέχουν σε ένα κοινό πρότζεκτ παρατήρησης»* (Suddaby 2006:2).

Οι δυο αυτές προσεγγίσεις, ξεκινούν από εκ διαμέτρου αντίθετες υποθέσεις αναφορικά με το ρόλο του επιστήμονα στην ερευνητική διαδικασία, τη δυνατότητα διατύπωσης γενικών νόμων, την πορεία ανάπτυξης της επιστημονικής γνώσης (προσαυξητική ή διασπαστική) και τη δυνατότητα του ερευνητή να μένει ανεπηρέαστος από προηγούμενα θεωρητικά πλαίσια προκειμένου να διατηρεί μια καθαρή, νέα ματιά στο αντικείμενό του.

¹³⁵ Ο Feyerabend (1975:100) για να ενισχύσει το επιχείρημά του χρησιμοποιεί την φιλοσοφική θέση του David Hume: «Ο Hume έλεγε ότι οι θεωρίες δεν απορρέουν από τα γεγονότα. Η απαίτηση να γίνονται δεκτές μόνο όσες θεωρίες προκύπτουν από τα γεγονότα, μας αφήνει χωρίς καμία θεωρία.» Αυτό το σημείο συζητείται στην ενότητα 5.3, όπου αναφερόμαστε στη συνδιαλλαγή ανάμεσα στη θεωρία και τα εμπειρικά δεδομένα.

¹³⁶ Μια ακραία αποτύπωση αυτής της θέσης που θέλει να δείξει τον καθοριστικό ρόλο της ιδεολογικής βάσης πίσω από τη θεωρία είναι αυτή του Lukács «Αν τα γεγονότα διαψεύδουν τη θεωρία [...] τόσο το χειρότερο για τα γεγονότα.» (αναφέρεται στο (Μακρυδημήτρης 2015:320)).

Η προσέγγιση της παρούσας έρευνας, κινείται ανάμεσα στους δύο πόλους.

Ο Ragin (1994:55) από μια δομική σκοπιά, διατείνεται ότι προκειμένου να αναπαραστήσουμε την κοινωνική ζωή, χρειάζεται η μεθοδολογία μας να επιτρέψει τη *συνδιαλλαγή ανάμεσα στις ιδέες (θεωρία) και τις αποδείξεις (δεδομένα)*. Αλλού (Abma et al. 2009:240), αναφέρεται ότι *«η θεωρία γίνεται εργαλείο για να διασυνδεθούν κρίσιμα στοιχεία στις ιστορίες των συμμετεχόντων από μια γενική σκοπιά.»*.

Ένα σημείο που χρειάζεται να διευκρινιστεί εδώ, είναι ότι προκειμένου να τροφοδοτείται η θεωρία με τα νέα εμπειρικά δεδομένα, **τα στάδια της συλλογής και ανάλυσης των εμπειρικών δεδομένων δεν μπορεί να είναι διακριτά, αλλά χρειάζεται να εκδηλώνονται ταυτόχρονα ή κυκλικά**.

Αρχικά διατυπώνονται ανοιχτά, γενικής φύσεως ερωτήματα, μέσα από τη διερεύνηση των οποίων παράγονται δεδομένα τα οποία με τη σειρά τους οδηγούν σε νέα ευρήματα και κατηγορίες έρευνας, τα οποία χρησιμοποιούνται ως εισροή σε επόμενα «στάδια» της έρευνας. Σε κάποιες περιπτώσεις, όπως στην εμπειρικά θεμελιωμένη έρευνα, η βιβλιογραφική επισκόπηση μπορεί μάλιστα να έρχεται πολύ αργότερα, ώστε να διατηρείται ανοιχτή η θεώρηση του ερευνητή και να μένει ανεπηρέαστη από τα προϋπάρχοντα σχήματα.

Παραδείγματα εφαρμογής αυτής της κυκλικής προσέγγισης στο πεδίο έρευνας της κοινωνικής καινοτομίας, συναντώνται συχνά (Haxeltine et al. 2015: 5, Terstriep et al. 2015, Sotiropoulou 2012:162).

4.2.3.6 Μεθοδολογικός ατομισμός ή μεθοδολογικός ολισμός;

Σύμφωνα με το αξίωμα του μεθοδολογικού ατομισμού, όλη η επιστημονική ανάλυση μπορεί να διεξαχθεί σε όρους ατομικής συμπεριφοράς των ατόμων και όλα τα συλλογικά φαινόμενα να εξηγηθούν ως το άθροισμα των αποτελεσμάτων ατομικών αποφάσεων. Η μέθοδος αυτή, που διαδόθηκε ιδιαίτερα μέσα από τα έργα της Αυστριακής Σχολής του περασμένου αιώνα, και ιδιαίτερα με το έργο του Max Weber, υπήρξε η βάση για την ανάπτυξη του ορθολογικού μοντέλου ατομικής συμπεριφοράς, που είναι η κυρίαρχη σήμερα προσέγγιση στην επιστημονική κοινωνική έρευνα¹³⁷.

Στην άλλη μεριά, κυρίως μέσα από το χώρο της κοινωνιολογίας, αναπτύχθηκαν θεωρίες που εστίασαν στους ιστορικούς, θεσμικούς και κοινωνικούς παράγοντες που πλαισιώνουν και δομούν την ατομική συμπεριφορά.

4.2.4 Συμπεράσματα

¹³⁷ Η δυνατότητα εφαρμογής μαθηματικών μοντέλων για την περιγραφή και προσομοίωση της ατομικής οικονομικής συμπεριφοράς, καθιέρωσε τον προηγούμενο αιώνα, τα οικονομικά, ως την «σκληρή επιστήμη των κοινωνικών επιστημών». Σύντομα, και άλλα πεδία, όπως η κοινωνιολογία, η πολιτική επιστήμη και η επιστήμη του δικαίου, υιοθέτησαν τις υποθέσεις του ορθολογικού μοντέλου ατομικής συμπεριφοράς, για να προσδώσουν στις θεωρίες τους την απαραίτητη ορθολογικότητα και ουδετερότητα που στις μέρες μας είναι δείκτες επιστημονικότητας μιας θεωρίας.

Η μελέτη του ερευνητικού προβλήματος της παρούσας διατριβής, ακολουθεί τη διερευνητική προσέγγιση και αξιοποιεί τη μεθοδολογία και τις μεθόδους του ποιοτικού παραδείγματος. Εξετάζει το φαινόμενο της τραπεζικής χρόνου μέσα από τις αντιλήψεις των συντελεστών του πεδίου, παντρεύοντας στοιχεία από τις προϋπάρχουσες θεωρίες για την κοινωνική καινοτομία με τα ευρήματα της εμπειρικής διερεύνησης της ελληνικής περίπτωσης τραπεζικής χρόνου. Μέσα από τη συνδιαλλαγή της θεωρίας με την εμπειρική πραγματικότητα, αναδιατυπώνονται τα ερευνητικά ερωτήματα προσαρμοζόμενα στα θέματα που είναι περισσότερο σημαντικά για τους συντελεστές του πεδίου. Η προσέγγιση του πεδίου γίνεται με τρόπο ολιστικό, στο μέγιστο δυνατό βαθμό, λαμβάνοντας υπόψη στοιχεία του πλαισίου που το διαμορφώνουν.

4.3 Κριτήρια ποιότητας στην ποιοτική έρευνα

4.3.1 Εισαγωγή

Η ποιοτική έρευνα δέχεται συχνά κριτική στη βάση ότι δεν είναι επαρκώς επιστημονική. Τα κριτήρια ελέγχου της ποιότητας της διαδικασίας που οδηγεί την επιστημονική γνώση στο πλαίσιο του κυρίαρχου παραδείγματος είναι **η εγκυρότητα, η αξιοπιστία και η γενικευσιμότητα**. Πολλοί θεωρητικοί (Lincoln & Guba 1986, Patton 2002, Corbin & Strauss 1990) διατείνονται ότι στην ποιοτική έρευνα δεν γίνεται να χρησιμοποιήσουμε τα ίδια κριτήρια.

Κάποιοι υποστηρίζουν ότι χρειάζεται να χρησιμοποιήσουμε νέους όρους για να εκφράσουμε το νόημα των κριτηρίων που χρησιμοποιούνται στο θετικιστικό παράδειγμα (Lincoln & Guba 1986) (Πίνακας 4.2), άλλοι χρησιμοποιούν την ορολογία του θετικιστικού παραδείγματος, αποδίδοντας διαφοροποιημένο νόημα στις έννοιες (Easterby-Smith et al. 2002, Παραοικονομου 2013) (Πίνακας 4.1) και άλλοι πιστεύουν ότι η τεκμηρίωση της επιστημονικής ποιότητας στην ποιοτική έρευνα πρέπει να ακολουθήσει άλλη λογική και άρα να χρησιμοποιήσει άλλα κριτήρια και γλώσσα (Cresswel 1998, Corbin & Strauss 2008) (αναφέρεται στο Παραοικονομου 2013).

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1 ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Επιστημολογία	Θετικισμός	Δομισμός
Κριτήρια Ποιότητας		
Εγκυρότητα (validity)	Ανταποκρίνονται τα μέτρα στην πραγματικότητα;	Αποκτά η έρευνα πρόσβαση στις εμπειρίες των υποκειμένων του ερευνητικού πεδίου;
Αξιοπιστία (reliability)	Θα μπορούν τα μέτρα να παράγουν τα ίδια αποτελέσματα σε αντίστοιχες συνθήκες;	Υπάρχει διαφάνεια στον τρόπο με τον οποίο ερμηνεύονται τα δεδομένα;
Γενίκευση (Generalizability)	Σε τι βαθμό η μελέτη επιβεβαιώνει ή αντιβαίνει στα υπάρχοντα ευρήματα του πεδίου;	Έχουν οι έννοιες και οι κατασκευές που αναδόθηκαν στην έρευνα, σχέση με άλλα πλαίσια αναφοράς;

Πηγή: Easterby-Smith et al. (2002:53 αναφέρεται στο Παραοικονομου 2013)

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.2 ΝΕΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ ΠΟΙΟΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Κριτήρια ποιότητας θετικισμού	Κριτήρια ποιότητας δομισμού
Εσωτερική εγκυρότητα (internal validity)	Αξιοπιστία (Credibility)
Εξωτερική εγκυρότητα (external validity)	Δυνατότητα μεταφοράς (Transferability)
Αξιοπιστία (reliability)	Αξιοπιστία (Dependability)
Ουδετερότητα	«Επιβεβαιωσιμότητα» (Confirmability)

Πηγή: Lincoln & Guba 1986

4.3.2 Συζητώντας για την εγκυρότητα (validity) στην ποιοτική έρευνα

Ένα βασικό κριτήριο ποιότητας της ποιοτικής έρευνας είναι η **εγκυρότητα** (validity) των δεδομένων και συμπερασμάτων.

ΠΛΑΙΣΙΟ 4.1 ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ ΟΔΗΓΟΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΓΚΥΡΟΤΗΤΑ

<p>Σύμφωνα με τον Colin Fisher (2007: 294) «εγκυρότητα σημαίνει αλήθεια».</p> <ul style="list-style-type: none"> ☒ Αλήθεια μελετάμε αυτό που θέλουμε να μελετήσουμε; ☒ Αναπαριστούν οι έννοιες και οι όροι που χρησιμοποιούνται για την ανάλυση και περιγραφή της έρευνάς μας το ερευνητικό υλικό; ☒ Οι ερμηνείες και τα συμπεράσματά μας εξάγονται αυστηρά (robustly) και λογικά από τα ερευνητικά μας ευρήματα; ☒ Εφαρμόστηκαν κατάλληλες μέθοδοι έρευνας ώστε να είμαστε σίγουροι ότι τα ευρήματα είναι αξιόπιστα και ότι σε σημαντικό βαθμό αναπαριστούν το υπό μελέτη θέμα; ☒ Θα ήταν ασφαλές να αξιοποιήσουμε τα ευρήματα της έρευνας ως οδηγό στην πράξη;

Αυτά είναι τα βασικά ερωτήματα στα οποία θα πρέπει να απαντήσουμε προκειμένου να εξασφαλίσουμε (α) ότι η έρευνά μας θα διέπεται από υψηλή εγκυρότητα ως προς την αποτύπωση των επιθυμητών παραμέτρων (construct and measurement validity), (β) ότι έχουμε επαρκείς ενδείξεις για την εξαγωγή συμπερασμάτων περί της ύπαρξης σχέσεων αιτιότητας (internal validity), (γ) ότι εντός συγκεκριμένων ορίων γενίκευσης τα συμπεράσματά μας είναι αληθή (external-population validity) και (δ) ότι τα

συμπεράσματα που προκύπτουν μέσα από ελεγχόμενες συνθήκες θα έχουν και ισχύ εντός του πραγματικού περιβάλλοντος (ecological validity) (Colin Fisher, 2007: 294-301). Ας δούμε τις τέσσερις αυτές διαστάσεις πιο αναλυτικά.

(α) Η ποιοτική έρευνα, εξαιτίας της ρευστής και μη μετρήσιμης φύσης της συνήθως χαρακτηρίζεται από χαμηλή **εγκυρότητα μέτρησης**.

(β) Αναφορικά με το δεύτερο σημείο, στην ερμηνευτική έρευνα (explorative research) με την αξιοποίηση ποιοτικών δεδομένων, ένας τρόπος ανίχνευσης της **εσωτερικής εγκυρότητας** είναι το κατά πόσο τα συμπεράσματα και οι ερμηνείες του ερευνητή είναι πειστικά (Lincoln & Guba, 1985: 301-319).

ΠΛΑΙΣΙΟ 4.2 ΤΡΟΠΟΙ ΕΝΙΣΧΥΣΗΣ ΤΗΣ ΠΕΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Η *πειστικότητα* βελτιώνεται όταν

- χρησιμοποιούνται διαφορετικές μέθοδοι συλλογής στοιχείων ώστε να επιτρέπεται η επαλήθευση των αποτελεσμάτων (triangulation) (Miles & Huberman 1994, Patton 2002), «*Αν τα συμπεράσματα του ερευνητή υποστηρίζονται και από άλλα δεδομένα, τότε μπορούμε να είμαστε περισσότερο βέβαιοι για την εγκυρότητά τους.*» (Foster 1996: 1),
- ζητείται η συνδρομή και άλλων οπτικών στο σχολιασμό των μεθόδων,
- διαρκώς επανεξετάζονται οι ερμηνείες και υπάρχει ετοιμότητα επανεξέτασής τους,
- διατηρείται αρχείο των δεδομένων που μπορεί να διατεθεί για μελλοντική επεξεργασία,
- ελέγχεται η ερμηνεία των αποτελεσμάτων από τους ανθρώπους που συνέβαλλαν στη συλλογή του εμπειρικού υλικού (Cresswell 1998, Lincoln & Guba 1985).

(γ) Η **εξωτερική εγκυρότητα** στην ποιοτική έρευνα συνήθως καλείται «δυνατότητα μεταφοράς» (transferability) και αφορά τον έλεγχο των ορίων εντός των οποίων είναι εφικτή η γενίκευση των συμπερασμάτων. Όταν τα «δείγματα» που μελετάμε είναι μικρά, και πάλι μπορούμε να διασφαλίσουμε εξωτερική εγκυρότητα, έχοντας υπόψη ωστόσο ότι η ικανότητα μεταφοράς των ευρημάτων θα είναι στην κρίση του αναγνώστη. Ευθύνη του ερευνητή στην ποιοτική έρευνα είναι σύμφωνα με τους Lincoln & Guba (1985: 316) «*να δημιουργήσει μια αναλυτική περιγραφή που θα επιτρέψει στον αναγνώστη να κρίνει μόνος του τη δυνατότητα μεταφοράς*» των συμπερασμάτων ή όχι.

(δ) Τέλος, στη βιβλιογραφία αναφέρεται ότι η **οικολογική εγκυρότητα** τείνει να είναι ιδιαίτερα υψηλή στην ποιοτική έρευνα, ακριβώς επειδή συνήθως διεξάγεται στο πεδίο αναφοράς. Η αναλυτική παροχή πληροφοριών για το πλαίσιο της έρευνας, ενισχύει ακόμα περισσότερο αυτή τη μορφή εγκυρότητας και τη δυνατότητα του αναγνώστη να βγάλει τα δικά του συμπεράσματα.

4.3.3 Η αξιοπιστία στην ποιοτική έρευνα

Η έννοια της αξιοπιστίας στην ποιοτική έρευνα αφορά την αναλυτική καταγραφή των βημάτων της ερευνητικής διαδικασίας, ώστε να μπορεί ο αναγνώστης να αντιληφθεί τον τρόπο δόμησης της θεωρίας και απάντησης των ερευνητικών ερωτημάτων, με τα δεδομένα που συλλέχθηκαν.

Ο Fisher (2007: 299-301) κάνει αναφορά στις **αρχές ενίσχυσης της αξιοπιστίας** (reliability) που ανέπτυξε ο Richard Winter (1989) (στο πλαίσιο της έρευνας δράσης) και οι οποίες βρίσκονται σε συνάφεια με τα τεστ αξιοπιστίας των Lincoln & Guba (1985: 296-297).

- ☑ **Αναστοχαστική κριτική** (reflexive critique): δηλαδή η αναγνώριση των εσωτερικών ανησυχιών, αξιών, υποθέσεων, προκαταλήψεων κ.λπ. του ερευνητή, ώστε να μπορεί ο αναγνώστης να λάβει υπόψη του τα φίλτρα γραφής και τα κριτήρια των σημαντικότερων επιλογών της έρευνας.
- ☑ **Διαλεκτική κριτική** (dialectic critique): η ανίχνευση των αντιφάσεων ανάμεσα στην τυπική ενότητα και τις αναλυτικές πτυχές κάθε αντικειμένου της έρευνας και της ενότητας που υπάρχει μέσα σε φαινομενικές αντιφάσεις.
- ☑ **Συνεργατικοί πόροι** (collective resources): η αξιοποίηση των οπτικών των διαφορετικών ομάδων ενδιαφερομένων και συντελεστών κατά τη συλλογή των δεδομένων και η ανατροφοδότηση των αποτελεσμάτων με τις διαφορετικές οπτικές των συμμετεχόντων στη διαδικασία αυτή.
- ☑ **Αναθεώρηση αξιών και οπτικών του ερευνητή** (Risk to one's own values): Σύμφωνα με τον Winter ένας καλός ερευνητής είναι διατεθειμένος να επιτρέψει στην ερευνητική διαδικασία να του αλλάξει τον τρόπο θεώρησης των ερμηνειών του, των ερευνητικών του ερωτημάτων και του σχεδίου έρευνας. Σε αυτά τα τρία στοιχεία, θα πρέπει να προστεθούν τα θεωρητικά πλαίσια αναφοράς και νοηματοδότησης.
- ☑ **Πολυσυλλεκτική δομή** (plural structure): η εργασία οφείλει να αναγνωρίζει τη διαφορετικότητα των οπτικών των διαφόρων ομάδων υποκειμένων της έρευνας.
- ☑ **Θεωρία, πρακτική, μετασχηματισμός** (theory, practice, transformation): Μια τελευταία αρχή είναι η δυνατότητα εμπειρικής εφαρμογής των συστάσεων πολιτικής που προκύπτουν μέσα από τη θεωρητική επεξεργασία του αντικειμένου της έρευνας.

4.3.4 Η αρχή της γενίκευσης ή της δυνατότητας μεταφοράς των συμπερασμάτων

Μέσω της ποιοτικής έρευνας επιτυγχάνεται η εμβάθυνση σε συγκεκριμένες περιπτώσεις που προσδιορίζονται σημαντικά από τα χαρακτηριστικά των ιδιαίτερων πλαισίων αναφοράς. Για το λόγο αυτό, συνήθως χαρακτηρίζεται από χαμηλή ικανότητα γενίκευσης. Οι Corbin & Strauss (1990) από το χώρο της εμπειρικά θεμελιωμένης έρευνας σχολιάζουν ότι όσο πιο γενικές είναι οι έννοιες των κεντρικών κατηγοριών, τόσο ευρύτερη θα είναι η δυνατότητα εφαρμογής της παραγόμενης θεωρίας.

Όπως προαναφέρθηκε, οι Lincoln & Guba (1985) θεωρούν προτιμότερο να είναι οι ίδιοι οι αναγνώστες εκείνοι που θα κρίνουν την ικανότητα «μεταφοράς» των παραγόμενων θεωριών και συμπερασμάτων, σε άλλες περιπτώσεις και πλαίσια. Προς ενίσχυση αυτής της δυνατότητας, προτείνουν την λεπτομερειακή περιγραφή (rich description) των αποτελεσμάτων της έρευνας και των παραγόντων του πλαισίου.

4.3.5 Αξιοποίηση πολλαπλών μεθόδων και οπτικών

Οι Wilson και Sapsford (1996:98) σημείωσαν τη μεγάλη επίδραση που έχει η επιλογή των κατάλληλων μεθόδων ποιοτικής έρευνας προκειμένου να διασφαλιστεί η εγκυρότητα και η αξιοπιστία των δεδομένων. Όπως ήδη σχολιάστηκε, ένας τρόπος ενίσχυσης της εγκυρότητας των ερευνητικών συμπερασμάτων είναι η διερεύνηση των ίδιων θεμάτων από διαφορετικές πηγές (triangulation) ή αλλιώς μέσα από τη συλλογή διαφορετικών μορφών «εμπειρικών ενδείξεων» (Becker 1958:657).

Επίσης, συνδυάζονται δεδομένα από διαφορετικούς παρατηρητές, θεωρίες, μεθόδους και εμπειρικό υλικό (Jakob, 2001) που συλλέγεται από τα διαφορετικά επίπεδα έρευνας, το ατομικό, το ομαδικό, το επίπεδο της κάθε περίπτωσης, και εκείνο του πλαισίου.

4.3.6 Δειγματοληψία και επιλογή των μονάδων παρατήρησης της έρευνας

Σε αντίθεση με την ποσοτική έρευνα όπου ο τρόπος δειγματοληψίας (sampling) παίζει καθοριστικό ρόλο στα παραγόμενα αποτελέσματα, στην ποιοτική έρευνα αυτό που χρειάζεται κάθε φορά τεκμηρίωση είναι η επιλογή των υποκειμένων της έρευνας, ώστε να επιτυγχάνεται ο **στόχος της αντιπροσωπευτικότητας**, όχι όμως σε σχέση με το συνολικό πληθυσμό, αφού η γενίκευση δεν είναι εδώ κεντρικός στόχος, αλλά σε σχέση με το αντικείμενο της μελέτης. Επομένως, η επιλογή του δείγματος προσδιορίζεται θεωρητικά (Παραοικονομου 2013).

Επίσης, ένα άλλο κριτήριο, δανεισμένο από την εμπειρικά θεμελιωμένη διερεύνηση είναι ο **«κορεσμός»**. Όταν η συλλογή νέων δεδομένων παύει να προσθέτει νέες πληροφορίες αλλά επιβεβαιώνει τα θέματα που έχουν ήδη αναδυθεί, τότε αυτή είναι ένδειξη ότι το δείγμα είναι επαρκές.

Μέριμνα της εργασίας αυτής ήταν να διερευνηθούν όσο το δυνατόν περισσότερες οπτικές, χωρίς να βαραίνει κάποια από αυτές περισσότερο από άλλες και να μελετηθούν διαφορετικές περιπτώσεις ώστε να αναδειχτεί στο μέγιστο δυνατό βαθμό η ποικιλότητα του πεδίου. Επόμενο βήμα ήταν η κατανόηση των συνθηκών που συμβάλλουν σε αυτή την ποικιλομορφία και η ανίχνευση γενικών προτύπων.

4.4 Ανασκόπηση Κεφαλαίου

Σε αυτό το κεφάλαιο παρουσιάστηκαν συνοπτικά τα σημαντικότερα επιστημολογικά και μεθοδολογικά διλήμματα στα οποία τοποθετήθηκε η παρούσα έρευνα. Στη συνέχεια, εξετάστηκαν τα τρία κριτήρια επιστημονικής ποιότητας που μας έχει κληροδοτήσει το θετικιστικό παράδειγμα, τα οποία είναι η εγκυρότητα, η αξιοπιστία και η γενικευσιμότητα, κάνοντας τις απαραίτητες αναγωγές στις ανάγκες και τους περιορισμούς της ποιοτικής έρευνας.

Η συζήτηση που προηγήθηκε συνιστά το φιλοσοφικό υπόβαθρο στο οποίο «οικοδομήθηκε» το σχέδιο έρευνας και σχετίστηκαν οι κεντρικές θεωρητικές έννοιες γύρω από το ερευνητικό πρόβλημα.

ΘΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΙ ΕΡΕΥΝΑΣ

5.1 Εισαγωγή

Σε αυτό το κεφάλαιο ορίζονται οι βασικές αναλυτικές κατηγορίες της έρευνας και παρουσιάζεται η μεταξύ τους σχέση στο πλαίσιο της θεωρίας για τη μετασχηματίζουσα κοινωνική καινοτομία και τον ορισμό εργασίας μας για την κοινωνική καινοτομία. Ακόμη, συζητώνται τα βήματα δόμησης των ερευνητικών ερωτημάτων, παρουσιάζονται οι μέθοδοι έρευνας που αξιοποιήθηκαν στις διαφορετικές περιόδους συλλογής εμπειρικών δεδομένων και σχολιάζονται οι σημαντικότερες προκλήσεις που ανέκυψαν.

5.2 Θεωρητικό σχήμα διερεύνησης της ελληνικής περίπτωσης τραπεζικής χρόνου

5.2.1 Εισαγωγή

Σκοπός της ενότητας 5.2 είναι η αποσαφήνιση των εννοιών που αναπτύσσονται και χρησιμοποιούνται από την εργασία αυτή και η εισαγωγή του αναγνώστη στο θεωρητικό πλαίσιο που καθοδήγησε τη διατύπωση των ερευνητικών ερωτημάτων και τη συλλογή των εμπειρικών δεδομένων, και που οριοθέτησε τη συζήτηση των ευρημάτων.

5.2.2 Ορίζοντας τις βασικές αναλυτικές κατηγορίες

Σε αυτή την υποενότητα, παρουσιάζονται και ορίζονται οι βασικές έννοιες της έρευνας. Η χρήση της ορολογίας που υιοθετείται έχει σε σημαντικό βαθμό ως θεωρητική βάση την οικοσυστημική προσέγγιση, η οποία εστιάζει ταυτόχρονα στην περιγραφή των δομικών και σχεσιακών στοιχείων (structural and relational elements) ενός συστήματος

(Hammad et al. 2002). Η μεγάλη εξάρτηση της κοινωνικής καινοτομίας από παράγοντες του πλαισίου (context dependence) προϋποθέτει καλή ανάγνωση του περιβάλλοντος ανάδυσής της. Από την άλλη, η αναδυόμενη και δυναμική της φύση προϋποθέτει την αξιοποίηση πλαισίων που δύνανται να λάβουν υπόψη την πολυπλοκότητα του φαινομένου και τη ρευστότητα των σχέσεων που το προσδιορίζουν.

- ☑ **Κοινωνική Καινοτομία:** Η κοινωνική καινοτομία είναι μια κοινωνική πρακτική που φαίνεται να εντείνεται σε περιόδους κρίσης. Αποσκοπεί στην ικανοποίηση αναπάντητων ανθρώπινων αναγκών και την αντιμετώπιση σύγχρονων προκλήσεων, μέσα από αλλαγές στα κυρίαρχα πρότυπα διακυβέρνησης και κοινωνικής συσχέτισης, τη δημιουργική χρήση αναξιοποίητων χαρισμάτων και πόρων και τη συνεργασία διαφορετικών τομέων της κοινωνίας και φορέων. Εγγενής στη διαδικασία κοινωνικής καινοτομίας είναι η ευκαιρία ενδυνάμωσης των εμπλεκόμενων ανθρώπων, χρηστών και κοινοτήτων.
- ☑ **Οικοσύστημα Κοινωνικής Καινοτομίας:** Αποτελείται από το περιβάλλον (θεσμικό πλαίσιο, διοικητικές πρακτικές, διαθέσιμοι πόροι, φυσιογνωμία τόπου) και τους οργανισμούς (φορείς και άτομα του δημοσίου, ιδιωτικού, κοινωνικού και κοινοτικού τομέα) που δραστηριοποιούνται με οποιοδήποτε τρόπο στο εσωτερικό του (γύρω από την ανάπτυξη, υποστήριξη και υλοποίηση κοινωνικών καινοτομιών).
- ☑ **Τοπική Διακυβέρνηση:** Με τον όρο τοπική διακυβέρνηση αναφερόμαστε σε όλα τα στοιχεία της πολιτειακής δομής (local polity), τις πολιτικές διαδικασίες (politics) και τα παραγόμενα αποτελέσματα πολιτικής (policy) που προκύπτουν μέσα από την αλληλεπίδραση των φορέων (της τοπικής αυτοδιοίκησης με τους άλλους ατομικούς και συλλογικούς φορείς της κοινωνίας) που δραστηριοποιούνται στο εσωτερικό μιας γεωγραφικά και διοικητικά προσδιορισμένης ενότητας.
- ☑ **Θύλακας ή Θώκος (Niche):** Με τον όρο αυτό περιγράφονται όλα τα στοιχεία του περιβάλλοντος που αξιοποιούνται από έναν οργανισμό για την αναπαραγωγή και ανάπτυξή του, καθώς και τα πρότυπα συμπεριφοράς και συσχέτισης που αναπτύσσονται στο πλαίσιο αυτής της διεργασίας. Είναι υποσύνολο του οικοσυστήματος κοινωνικής καινοτομίας.
Η εργασία αυτή, διακρίνει ανάμεσα στο Θύλακα των Κινηματικών Τραπεζών Χρόνου (ΤΧ/Κ-Κινηματικός) και τον Θύλακα των Χρηματοδοτούμενων Τραπεζών Χρόνου (ΤΧ/ΚΔ-Κοινωνικές Δομές).
 - Στο **Θύλακα των Κινηματικών Τραπεζών Χρόνου**, μελετούνται τα ιδιαίτερα στοιχεία και οι συνθήκες ανάπτυξης των Τραπεζών Χρόνου που δημιουργήθηκαν μέσα από πρωτοβουλίες πολιτών, άτυπα θεματικά δίκτυα ή στο πλαίσιο άλλων οργανώσεων του κοινωνικού τομέα.
 - Στο **Θύλακα των Χρηματοδοτούμενων Τραπεζών Χρόνου**, εξετάζονται οι Τράπεζες Χρόνου που δημιουργήθηκαν στο πλαίσιο της Πράξης «Κοινωνικές Δομές για την Άμεση Αντιμετώπιση της Φτώχειας» του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού»

(ΕΣΠΑ 2007-2013). Οι Τράπεζες Χρόνου του χρηματοδοτούμενου θύλακα, λειτούργησαν ως Κοινωνική «Δομή» και εντάχθηκαν μέσα σε ένα ευρύτερο δίκτυο δομών, το οποίο συντονίστηκε από συμπράξεις Δήμων με Αστικές Μη Κερδοσκοπικές Οργανώσεις.¹³⁸

- ☑ **Υπερδομή του οικοσυστήματος κοινωνικής καινοτομίας:** Με τον όρο υπερδομή, περιγράφονται όλες οι άυλες ποιότητες (κυρίαρχες ιδέες, αξίες, ιδεολογίες και η κουλτούρα) που διέπουν το οικοσύστημα της κοινωνικής καινοτομίας. Ένα σημαντικό στοιχείο της «υπερδομής» είναι τα αφηγήματα αλλαγής.

Τα **αφηγήματα αλλαγής** εκφράζουν τα συλλογικά κοινωνικά οράματα και δίνουν ενδείξεις για τη σχέση της κοινωνικής καινοτομίας με το υπάρχον καθεστώς. Δεν είναι απαραίτητα σε αρμονία με την υπερδομή του συστήματος.

- ☑ **Πεδίο:** Το πεδίο αποτελείται από το οικοσύστημα κοινωνικής καινοτομίας και την υπερδομή.

- ☑ **Συντελεστές:** Τέλος, με τον όρο αυτό εννοούνται όλοι οι φορείς (agents) ή δομικοί ρόλοι που συντέλεσαν στην ανάπτυξη και λειτουργία Τραπεζών Χρόνου. Οι τέσσερις βασικοί συντελεστές των Χρηματοδοτούμενων ΤΧ ήταν α) ο Δήμος, β) η ΜΚΟ που ήταν ο εργοδότης των υπαλλήλων της Τράπεζας Χρόνου και συντονιστής του Προγράμματος των Κοινωνικών Δομών για την Αντιμετώπιση της Φτώχειας, γ) οι Διαχειριστές- υπάλληλοι της Τράπεζας Χρόνου, και τα δ) Μέλη του ανταλλακτικού δικτύου.

Σημαντικό ρόλο είχαν και ο *Εθνικός Μηχανισμός* που συντόνισε το Πρόγραμμα σε Εθνικό επίπεδο, το Υπουργείο Εργασίας και η αρμόδια Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού».

Στην περίπτωση των Κινηματικών Τραπεζών Χρόνου βασικοί συντελεστές είναι: α) τα Μέλη του δικτύου και β) η ομάδα που συντονίζει-διαχειριστές συστήματος.

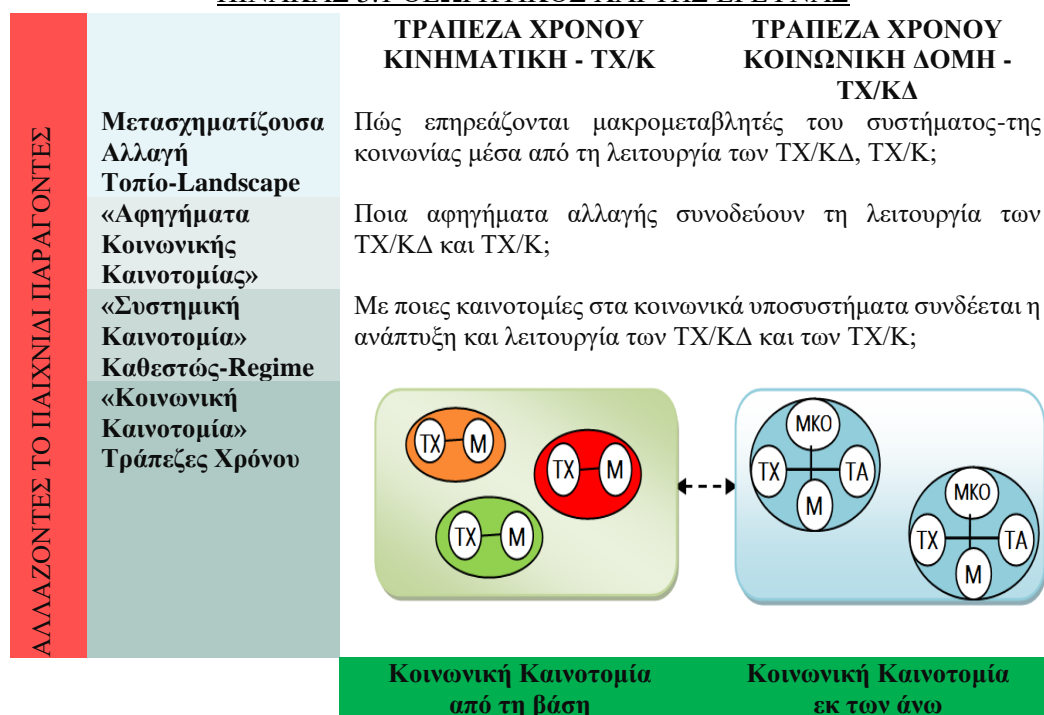
- ☑ Η **τραπεζική χρόνου** είναι μια ειδική κατηγορία κοινοτικού νομίσματος που διαδόθηκε θεαματικά την περίοδο της κρίσης. Οι **Τράπεζες Χρόνου** είναι δίκτυα ανταλλαγής υπηρεσιών, ενίοτε και αγαθών, που χρησιμοποιούν ως μέσο συναλλαγής το χρόνο αντί για το χρήμα. Στην καρδιά της φιλοσοφίας της τραπεζικής χρόνου βρίσκεται η έννοια της ανταπόδοσης.

¹³⁸ Αρχικά, είχε επιλεγεί ο όρος Δημοτική Τράπεζα Χρόνου για την περιγραφή των ΤΧ που δημιουργήθηκαν στο πλαίσιο του προγράμματος των Κοινωνικών Δομών. Οι περισσότερες ΤΧ/ΚΔ λειτούργησαν όντως υπό την αιγίδα των Δήμων και σε πολλές περιπτώσεις χαρακτηρίζονταν από τους ίδιους τους συντελεστές ως δημοτικές. Ωστόσο, αρκετές εξ αυτών δεν σχετίστηκαν ενεργά με τους Δήμους που συμμετείχαν στην τοπική σύμπραξη. Επίσης, θεωρούμε ότι ο όρος Δημοτική ΤΧ θα έπρεπε να περιγράψει τα φαινόμενα εκείνα ΤΧ που δημιουργούνται από τους Δήμους με δική τους πρωτοβουλία, όπως έγινε με την ΤΧ του Δήμου Παλλήνης και την ΤΧ του Δήμου Βριλησίων.

5.2.3 Χάρτης εννοιών εργασίας: συνδέοντας τις βασικές θεωρητικές έννοιες

Αφού ορίστηκαν οι βασικές αναλυτικές κατηγορίες έρευνας, σε αυτήν την ενότητα παρουσιάζεται ο θεωρητικός χάρτης που βοήθησε στη διασύνδεση των εννοιών και στην καλύτερη κατανόηση του φαινομένου της ελληνικής περίπτωσης τραπεζικής χρόνου. Στη βάση αυτή, θα γίνει η παρουσίαση των αποτελεσμάτων της εμπειρικής της διερεύνησης, στα αμέσως επόμενα κεφάλαια.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.1 ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Υπόμνημα ΤΧ: Τράπεζα Χρόνου, Μ: Μέλη, ΜΚΟ: Μη-Κερδοσκοπική Οργάνωση, ΤΑ: Τοπική Αυτοδιοίκηση

5.2.3.1 Καμβάς: Το υπόβαθρο του χάρτη εννοιών

Ξεκινώντας από το υπόβαθρο διακρίνουμε τα τέσσερα επίπεδα ανάλυσης της μετασχηματιστικής ικανότητας της κοινωνικής καινοτομίας, τα οποία είναι εμπνευσμένα από το ερευνητικό πρόγραμμα TRANSIT και την πολυεπίπεδη προσέγγιση στη διαχείριση κοινωνικο-τεχνολογικών μεταβάσεων.

Οι αλλάζοντες το παιχνίδι παράγοντες επιδρούν στην ανάπτυξη της κοινωνικής καινοτομίας αλλά και επηρεάζουν την εξελικτική της πορεία μέσα από την επίδρασή της στο επίπεδο των κοινωνικών υποσυστημάτων (συστημική καινοτομία) και την κοινωνία συνολικά (κοινωνικός μετασχηματισμός).

Το **επίπεδο της κοινωνικής καινοτομίας** το οποίο αναλύεται λίγο πιο κάτω, αναφέρεται στο πεδίο της εκάστοτε κάθε φορά μορφής κοινωνικής καινοτομίας που στην περίπτωσή μας είναι η τραπεζική χρόνου.

Κάθε μορφή κοινωνικής καινοτομίας σχετίζεται με διαφορετικά κοινωνικά υποσυστήματα. Για παράδειγμα η *τραπεζική χρόνου* μπορεί να συνδέεται με το υποσύστημα της οικονομίας, του κράτους πρόνοιας, των αστικών κινημάτων κ.λπ., οι *κοινοτικοί λαχανόκηποι*, με την αγροτική οικονομία στην πόλη, την αστική ανάπτυξη, την ανάπτυξη της κοινωνίας των πολιτών κ.λπ., κ.ο.κ. Η κοινωνική καινοτομία, κάτω από κάποιες προϋποθέσεις (στη διατύπωση των οποίων εν μέρει συμβάλει και η παρούσα έρευνα) μπορεί να επιφέρει ευρύτερες αλλαγές στο επίπεδο των συστημάτων. Το επίπεδο αυτό είναι η **συστημική καινοτομία**.

Τέλος, η κοινωνική καινοτομία μπορεί σταδιακά να οδηγήσει σε αλλαγή στις κομβικές πεποιθήσεις και κοσμοθεωρίες και σε καινοτομίες σε περισσότερα κοινωνικά υποσυστήματα. Τότε, μιλάμε για **κοινωνικό μετασχηματισμό**.

5.2.3.2 Το επίπεδο της κοινωνικής καινοτομίας

Ας δούμε τώρα αναλυτικότερα τις διαστάσεις διερεύνησης του ελληνικού πεδίου τραπεζικής χρόνου όπως προσεγγίζονται σε αυτή την εργασία.

- ☑ **Διάσταση του περιεχομένου.** Η *διάσταση του περιεχομένου* αφορά το αντικείμενο και τα αποτελέσματα της κοινωνικής καινοτομίας και προσεγγίζεται μέσα από ερωτήματα όπως:
 - Ποιες είναι οι ανθρώπινες ανάγκες που πραγματώνονται μέσα από την τραπεζική χρόνου;*
 - Ποιος είναι ο σκοπός/ο κοινωνικός ρόλος των εγχειρημάτων Τραπεζών Χρόνου και του κινήματος της τραπεζικής χρόνου;*
 - Ποια είναι τα αποτελέσματα της τραπεζικής χρόνου, σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο;*
- ☑ **Διάσταση τη διαδικασίας.** Η *διάσταση της διαδικασίας*, στο πλαίσιο της εργασίας αυτής αναφέρεται στις αλλαγές στα πρότυπα εσωτερικής και εξωτερικής διακυβέρνησης που συνοδεύουν την κοινωνική καινοτομία. Εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο η κοινωνική καινοτομία μεταβάλλει τις σχέσεις διακυβέρνησης στο εσωτερικό της κοινωνίας (θεσμικές καινοτομίες) (Moulaert et al. 2005, Benneworth et al. 2015) και τα διαφορετικά πρότυπα διακυβέρνησης που συχνά συνοδεύουν την κοινωνική καινοτομία, απαντώντας σε ερωτήματα όπως:
 - Ποια πρότυπα εσωτερικής και εξωτερικής διακυβέρνησης απαντώνται στην ελληνική περίπτωση τραπεζικής χρόνου;*
 - Πώς επηρεάζονται οι σχέσεις διακυβέρνησης/ το τοπικό σύστημα διακυβέρνησης μέσω της τραπεζικής χρόνου;*
- ☑ **Διάσταση της ενδυνάμωσης.** Σχετίζεται με το χτίσιμο των ικανοτήτων που ενισχύουν την ολοκληρωμένη ικανοποίηση των ανθρωπίνων αναγκών, τη μείωση του αισθήματος κοινωνικού αποκλεισμού, την πρόσβαση στους βασικούς για την ανθρώπινη ανάπτυξη πόρους, τη βελτίωση της αίσθησης επιρροής στη διαδικασία λήψεως δημόσιων αποφάσεων και την ενίσχυση της ικανότητας ανάπτυξης επιτυχημένων εγχειρημάτων κοινωνικής καινοτομίας με

υψηλό κοινωνικό αντίκτυπο και ικανότητα μεταβολής των σχετιζόμενων κοινωνικών υποσυστημάτων, αλλά και της κοινωνίας εν γένει. Τα ερωτήματα που απαντώνται στο πλαίσιο της διερεύνησης της διάστασης της ενδυνάμωσης είναι:

-Με ποιους τρόπους ενισχύονται τα επίπεδα ενδυνάμωσης των ανθρώπων μέσω της συμμετοχής τους σε σχήματα Τραπεζών Χρόνου;

-Με ποιους τρόπους ενισχύεται το επίπεδο ενδυνάμωσης των κοινοτήτων στο εσωτερικό των οποίων λειτουργούν Τράπεζες Χρόνου;

-Πώς οι ίδιοι οι συντελεστές αντιλαμβάνονται τη διάσταση της ενδυνάμωσης;

- Το οικοσύστημα της κοινωνικής καινοτομίας.** Η μελέτη του οικοσυστήματος της κοινωνικής καινοτομίας εξετάζει το πλαίσιο ανάπτυξης και ανάπτυξης της κοινωνικής καινοτομίας, τη δημογραφία του πεδίου, χαρτογραφεί τους εμπλεκόμενους φορείς και ρόλους, καθώς και τους διαθέσιμους πόρους. Δομικό στοιχείο του οικοσυστήματος κοινωνικής καινοτομίας είναι το τοπικό σύστημα διακυβέρνησης. Κάποια από τα ερωτήματα που βοηθούν στην αποτύπωση αυτής της διάστασης είναι τα ακόλουθα:

-Ποια είναι τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του ελληνικού πεδίου τραπεζικής χρόνου και των ελληνικών Τραπεζών Χρόνου;

-Ποιοι είναι οι βασικοί εμπλεκόμενοι φορείς (δομικοί ρόλοι) και ρόλοι (λειτουργικοί ρόλοι);

-Ποιοι είναι οι πόροι εκείνοι που υποστηρίζουν τη λειτουργία των εγχειρημάτων Τραπεζών Χρόνου;

-Πώς επηρεάζεται η λειτουργία των Τραπεζών Χρόνου από το τοπικό σύστημα διακυβέρνησης;

- Η υπερδομή του πεδίου κοινωνικής καινοτομίας.** Τέλος η αποτύπωση της υπερδομής (suprastructure) αφορά την καταγραφή των βαθύτερων πεποιθήσεων, ιδεών, αξιών, ιδεολογιών και της κουλτούρας που διέπει τους φορείς και τους θεσμούς της κοινωνικής καινοτομίας. Ένα σημαντικό στοιχείο της «υπερδομής» είναι τα αφηγήματα αλλαγής.

- Τα **αφηγήματα αλλαγής** εκφράζουν τα συλλογικά κοινωνικά οράματα αλλαγής και δίνουν ενδείξεις για τη σχέση της κοινωνικής καινοτομίας με το υπάρχον καθεστώς.

-Με ποια αφηγήματα αλλαγής συνδέθηκαν οι ελληνικές Τράπεζες Χρόνου; Παρατηρούνται διαφορές ανάμεσα στους δύο θύλακες και πώς ερμηνεύονται;

-Πώς σχετίζονται τα αφηγήματα αλλαγής με την υπερδομή του πεδίου κοινωνικής καινοτομίας;

-Ποια είναι τα κυρίαρχα στοιχεία της υπερδομής σε εθνικό και τοπικό επίπεδο;

-Ποιες πεποιθήσεις λειτουργούν περιοριστικά στην ανάπτυξη και εδραίωση των Τραπεζών Χρόνου;

-Ποια χαρακτηριστικά της κυρίαρχης διοικητικής κουλτούρας των ελληνικών Δήμων και του ελληνικού δημοσίου γενικότερα επηρέασαν τη λειτουργία και την εδραίωση των ελληνικών Τραπεζών Χρόνου;

- Μετασχηματίζουσα διάσταση της κοινωνικής καινοτομίας.** Εξετάζει την επίδραση των κοινωνικά καινοτόμων πρωτοβουλιών σε σχέση με τα ευρύτερα κοινωνικά υποσυστήματα (συστημική καινοτομία) και τη μεταμόρφωση της κοινωνίας συνολικά (social transformation).
- Με ποιες αλλαγές συνδέθηκαν οι ελληνικές Τράπεζες Χρόνου στο επίπεδο των συστημάτων και της κοινωνίας γενικότερα;
 - Με ποιες στρατηγικές των Δήμων και ποια πεδία πολιτικής συνδέθηκαν οι ΤΧ/ΚΔ;
 - Ποιες συνθήκες διευκόλυναν και ποιες συνθήκες εμπόδισαν τη μετάφραση της τραπεζικής χρόνου σε αλλαγή ευρύτερης τάξης;
 - Ποια ήταν τα παράθυρα ευκαιρίας που συνέβαλαν στην ανάπτυξη της τραπεζικής χρόνου στην Ελλάδα;
- Η φύση της αλλαγής.** Η τελευταία διάσταση, εξετάζει την εξελικτική διαδρομή της κοινωνικής καινοτομίας και την αναδυόμενη (εκ των κάτω) ή «επιβαλλόμενη» (εκ των άνω) φύση της.
- Πώς δημιουργήθηκαν οι Τράπεζες Χρόνου στους δύο θύλακες; Ποια είναι τα χαρακτηριστικά των προτύπων επέκτασής τους;

Οι δύο θύλακες κοινωνικής καινοτομίας που αποτελούν το ελληνικό πεδίο τραπεζικής χρόνου, μελετήθηκαν ως προς τις ανωτέρω διαστάσεις.

5.2.4 Ανασκόπηση

Στην ενότητα αυτή προσδιορίστηκαν οι βασικές έννοιες της έρευνας και παρουσιάστηκε ο χάρτης που απεικονίζει τις μεταξύ τους σχέσεις. Ακόμη, διατυπώθηκαν τα ερευνητικά ερωτήματα που καθοδήγησαν τις δύο περιόδους συλλογής δεδομένων. Στην αμέσως επόμενη ενότητα παρουσιάζονται οι μέθοδοι που αξιοποιήθηκαν για την απάντησή τους.

5.3 Μέθοδοι Συλλογής Εμπειρικών Δεδομένων

5.3.1 Εισαγωγή

Σε αυτή την ενότητα, αποτυπώνεται το ιστορικό της έρευνας και τεκμηριώνονται οι σημαντικότερες ερευνητικές επιλογές. Γίνεται αναφορά στις δύο βασικές περιόδους διερεύνησης, τα κεντρικά ερευνητικά ερωτήματα κάθε περιόδου και τις μεθόδους συλλογής και ανάλυσης των εμπειρικών δεδομένων, με τις οποίες επιχειρήθηκε η απάντησή τους.

Για την απάντηση στο κεντρικό πρόβλημα και τις επιμέρους ερευνητικές ερωτήσεις χρησιμοποιήθηκαν δευτερογενείς πηγές (επιστημονική βιβλιογραφία από τα πεδία της κοινωνικής καινοτομίας, της δημόσιας καινοτομίας, της διακυβέρνησης και των Τραπεζών Χρόνου, επίσημα δημόσια κείμενα, ιστοσελίδες των Δήμων και των ΤΧ, αρθρογραφία ηλεκτρονικών και έντυπων μέσων επικοινωνίας) και πρωτογενείς πηγές (έρευνα ερωτηματολογίου, συνεντεύξεις, συμμετοχική παρατήρηση, εργαστήρια διαλόγου). Εξαιτίας της καινοφανούς φύσης του υπό διερεύνηση αντικειμένου, ο μεγαλύτερος όγκος των πληροφοριών προέκυψε μέσα από τη συλλογή πρωτογενών εμπειρικών δεδομένων, αξιοποιώντας διαφορετικές μεθόδους.

5.3.2 Εξετάζοντας ένα ανεξερεύνητο τοπίο με τη διερευνητική προσέγγιση (exploratory research)

Η στρατηγική της διερευνητικής προσέγγισης κρίθηκε καταλληλότερη, εξαιτίας της πρωτοτυπίας του αντικειμένου της έρευνας. Το ελληνικό τοπίο Τραπεζών Χρόνου, αναπτύχθηκε ραγδαία τα χρόνια αμέσως μετά την οικονομική κρίση και τα στοιχεία που το διαμόρφωναν παρέμεναν ανεξερεύνητα. Επιπρόσθετα, ελάχιστα ερευνητικά εγχειρήματα παγκοσμίως είχαν προσεγγίσει την τραπεζική χρονομέτρηση μέσα από το πρίσμα της κοινωνικής καινοτομίας. Αντίστοιχα, η κοινωνική καινοτομία στην τοπική διακυβέρνηση, επίσης ήταν ένα καινοφανές πεδίο έρευνας με ελάχιστες βιβλιογραφικές αναφορές. Επομένως, κάθε απόπειρα εξέτασης μεμονωμένων πτυχών του συστήματος στη βάση προδιατυπωμένων υποθέσεων, θα στερούταν ερμηνευτικής αξίας, καθώς σημαντικά στοιχεία του πλαισίου θα παρέμεναν άγνωστα.

Η διερευνητική έρευνα χαρακτηρίζεται από ανοιχτοσύνη και ευελιξία (Saunders 1997, Stebbins 2001), δίνοντας χώρο στις διαφορετικές οπτικές και τα σημαντικότερα θέματα και ερευνητικά ερωτήματα να αναδυθούν.

5.3.3 Θεωρητική εμπέδωση της εργασίας και ανοιχτές (ακόμα) θεωρητικές πτυχές

Τα θεωρητικά πλαίσια και «εργαλεία» που χρησιμοποιήθηκαν στα πρώτα στάδια της έρευνας ήταν ο **εννοιολογικός προσδιορισμός της κοινωνικής καινοτομίας** που εισήγαγε το ερευνητικό πρόγραμμα SINGOCOM (βλ. ενότητα 2.2.3.2), η **θεωρία για την Ανάπτυξη Ανθρώπινης Κλίμακας** ως πλαίσιο χαρτογράφησης των αναγκών/κινήτρων των συμμετεχόντων σε ΤΧ και το εργαλείο **Cynefin** ως πλαίσιο χαρτογράφησης των σημαντικότερων θεμάτων γύρω από την τραπεζική χρονο. Στη συνέχεια, μέσα από τη συνδιαλλαγή των εμπειρικών δεδομένων με την πιο πρόσφατη βιβλιογραφία για την κοινωνική καινοτομία, μετατοπίστηκε το βάρος της έρευνας στη μελέτη της διάστασης της διακυβέρνησης, και προστέθηκε ένα ακόμα θεωρητικό πλαίσιο αναφοράς, εκείνο της **μετασχηματίζουσας κοινωνικής καινοτομίας**. Για τη διερεύνηση των συνθηκών βιωσιμότητας της κοινωνικής καινοτομίας, χρησιμοποιήθηκε εξ αρχής η **εμπειρικά θεμελιωμένη προσέγγιση**, ελλείψει κάποιας άλλης θεωρίας.

5.3.4 Μονάδα ανάλυσης και μονάδες παρατήρησης

Η **μονάδα ανάλυσης** αυτής της εργασίας έχει δύο όψεις, μια θεωρητική και μία εμπειρική. Σε εμπειρικό επίπεδο η εργασία εξετάζει την ελληνική περίπτωση τραπεζικής χρονο ως μια μορφή κοινωνικής καινοτομίας στην τοπική διακυβέρνηση. Τα ευρήματα που προκύπτουν τροφοδοτούν τη γνώση μας για την κοινωνική καινοτομία στην τοπική διακυβέρνηση και ειδικότερα τις συνθήκες βιωσιμότητας που επιδρούν στη μετασχηματίζουσα της διάσταση και το ρόλο της τοπικής αυτοδιοίκησης σε αυτήν.¹³⁹

Ως **μονάδες παρατήρησης** επιλέχθηκαν εγχειρήματα τραπεζικής χρονο με διαφοροποιημένη συμμετοχή των διαφορετικών τομέων της κοινωνίας και ποικίλα πρότυπα οργάνωσης, οι ιστοσελίδες και τα επίσημα κείμενά τους (οδηγοί, κανονισμοί, διαφημιστικά φυλλάδια), σύμβολα και αφηγήματα, προσδοκίες, αντιλήψεις, κίνητρα και νοήματα των συντελεστών του πεδίου που δραστηριοποιούνται στο τοπικό επίπεδο (Δήμοι, ΜΚΟ, Διαχειριστές Τραπεζών Χρονο και Μέλη).

5.3.5 Ένα «εκτός σχεδίου» ιστορικό έρευνας

Καταρχάς, η έρευνα σχεδιάστηκε ώστε να ακολουθεί διακριτά στάδια με συγκεκριμένα χρονοδιαγράμματα για τη συλλογή και επεξεργασία των δεδομένων. Ωστόσο, το εν λόγω σχέδιο δεν ήταν εφικτό να τηρηθεί για πρακτικούς και ουσιαστικούς λόγους.

¹³⁹ Σύμφωνα με τον Matuson (2007), η μονάδα ανάλυσης στην κοινωνική και πολιτισμική έρευνα μπορεί να περιλαμβάνει οντότητες όπως έννοιες, νοηματοδοτήσεις, συστήματα δράσης, γεγονότα, πρόσωπα κ.α.

Το πρόγραμμα των Κοινωνικών Δομών, στο πλαίσιο του οποίου λειτούργησαν οι ΤΧ/ΚΔ που μελετήθηκαν, είχε αρχική ημερομηνία λήξης τις 31/12/2014, δηλαδή πέντε μόλις μήνες μετά την επιλογή της τραπεζικής χρόνου ως της περίπτωσης μέσα από την οποία θα εξεταζόταν στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής, η «κοινωνική καινοτομία στην τοπική διακυβέρνηση». Εκτοτε, οι Τράπεζες Χρόνου του Χρηματοδοτούμενου θύλακα συνέχισαν μέσα από εξάμηνες, τρίμηνες και δίμηνες παρατάσεις¹⁴⁰, οι οποίες ωστόσο ανακοινώνονταν μόλις ελάχιστες μέρες πριν τη λήξη της εκάστοτε περιόδου λειτουργίας των δομών, καθιστώντας κάθε προσπάθεια μακροχρόνιου σχεδιασμού, αδύνατη.

Πρακτικά λοιπόν, έπρεπε κάθε φορά να προσαρμόζονται οι μέθοδοι συλλογής στοιχείων στα στενά χρονικά περιθώρια που ορίζονταν από την «επόμενη ημερομηνία λήξης του Προγράμματος». Τελικά, το γεγονός ότι το Πρόγραμμα έλαβε αρκετές παρατάσεις έδωσε τη δυνατότητα επιμήκυνσης της περιόδου συλλογής εμπειρικών δεδομένων και ευνόησε την επικοινωνία με τα εγχειρήματα Τραπεζών Χρόνου κατά τις διαφορετικές φάσεις ανάπτυξής τους.

Από μεθοδολογική σκοπιά, η ανατροφοδότηση των θεμάτων ήταν διαρκής και άρα χρειάστηκε συχνά να διορθωθούν τα αρχικά ερωτηματολόγια και να αναζητηθούν επιπρόσθετες πληροφορίες, να τροποποιηθούν τα επιλεγμένα εργαλεία έρευνας και να αναζητηθούν νέα θεωρητικά πλαίσια μελέτης της ελληνικής περίπτωσης τραπεζικής χρόνου.

☞ *Η συνδιαλλαγή της θεωρίας με τη μέθοδο*

Ξεκινώντας από το τελευταίο σημείο, αξίζει να παρατηρηθούν τα εξής: όταν ξεκίνησε η παρούσα έρευνα, στα τέλη του 2011, η βιβλιογραφία για την κοινωνική καινοτομία ήταν εξαιρετικά περιορισμένη. Η σημαντικότερη μέχρι τότε επιστημονική συνεισφορά στο πεδίο αυτό ήταν το έργο του Frank Moulaert και των συνεργατών του, το οποίο είχε ως άξονα τη μελέτη της κοινωνικής καινοτομίας ως εργαλείο ολοκληρωμένης τοπικής ανάπτυξης, μέσα από την ικανοποίηση, αναπάντητων από το κράτος και την αγορά, αναγκών των πολιτών, την αλλαγή στις σχέσεις διακυβέρνησης και την ενδυνάμωση των περιθωριοποιημένων κοινωνικά ομάδων. Η χωρική διάσταση του φαινομένου ήταν κεντρικό στοιχείο της προσέγγισης αυτής.

Όταν το φθινόπωρο του 2014 επιλέχθηκε η αναπροσαρμογή του αντικείμενου της έρευνας, με κέντρο εστίασης πλέον την τραπεζική χρόνου, και λίγους μήνες μετά την πρώτη περίοδο συλλογής εμπειρικών δεδομένων, έγινε σαφές ότι **η έννοια της τοπικότητας, της κοινότητας και της γειτονιάς δεν είχαν καθοριστικό ρόλο στην ελληνική περίπτωση τραπεζικής χρόνου**, σε κανέναν από τους δύο θύλακες.

¹⁴⁰ Συγκεκριμένα, το Πρόγραμμα, αρχικής διάρκειας δύο ετών ξεκινώντας από τον Ιανουάριο του 2013, πήρε τις εξής παρατάσεις: 6 μήνες έως τον Ιούνιο 2015, 6 μήνες έως τον Σεπτέμβριο του 2015, 3 μήνες έως το Δεκέμβριο του 2015, 6 μήνες έως τον Ιούνιο του 2016, 4 μήνες έως τον Οκτώβριο του 2016, 2 μήνες έως το Δεκέμβριο του 2016 και τέλος 2 μήνες έως το Φεβρουάριο του 2017, οπότε και σταμάτησε η λειτουργία των Κοινωνικών Δομών.

Αντίθετα, η **κατανόηση των διαφορετικών διαστάσεων διακυβέρνησης** των εγχειρημάτων ΤΧ και της τραπεζικής χρόνου γενικότερα, ήταν πρωταρχικότερης σημασίας. Εν τω μεταξύ, ήδη από το 2012-2013 το θέμα της κοινωνικής καινοτομίας άρχισε να προσελκύει ολοένα και περισσότερους ερευνητικούς πόρους με αποτέλεσμα την εκρηκτική ανάπτυξη του εν λόγω πεδίου έρευνας.

Η ανάγκη εστίασης στο **θέμα της βιωσιμότητας της κοινωνικής καινοτομίας** προέκυψε μέσα από την επεξεργασία των αρχικών δεδομένων και την εκ νέου επισκόπηση της πληθώρας των πρόσφατων ερευνητικών ευρημάτων γύρω από την κοινωνική καινοτομία και την τραπεζική χρόνου.

Επίσης, η αρχική έμφαση στην εμπειρική διερεύνηση των τριών κοινωνικά καινοτόμων διαστάσεων της τραπεζικής χρόνου (ανάγκες, διακυβέρνηση, ενδυνάμωση) εγκαταλείφθηκε προκειμένου να δοθεί περισσότερος χώρος για εμβάθυνση στα θέματα διακυβέρνησης και βιωσιμότητας, και τον ιδιαίτερο **ρόλο της τοπικής αυτοδιοίκησης** σε αυτή τη διαδικασία, μέσα από την επισταμένη μελέτη του Χρηματοδοτούμενου Θύλακα.

Το φαινόμενο αυτό έχει παρομοιαστεί από τον Cresswell (1998:57) ως ένα zig-zag όπου τα δεδομένα συλλέγονται και αναλύονται ταυτόχρονα. Η ανίχνευση νέων σχέσεων καθοδηγεί τη μελλοντική διερεύνηση, με σκοπό την ανάπτυξη θεωριών που περιγράφουν όσο πιο συνολικά γίνεται, το υπό μελέτη φαινόμενο (Παραοικονομου 2013:159).

Αφού διατυπώθηκαν οι λόγοι για τους οποίους δεν κατέστη εφικτό, αλλά ούτε και σκόπιμο να τηρηθεί το αρχικό σχέδιο έρευνας, ας δούμε πώς τελικά διαμορφώθηκε η συλλογή των εμπειρικών δεδομένων.

Διακρίνονται δύο γενικές περίοδοι, όπου η πρώτη διήρκεσε έναν περίπου χρόνο και η δεύτερη πέντε μήνες. Στην πραγματικότητα ωστόσο, η επαφή με τους συντελεστές των ελληνικών Τραπεζών Χρόνου ήταν συνεχής και προέκυπταν διαρκώς ευκαιρίες για τροφοδότηση της εργασίας με νέα ευρήματα.

5.3.6 Δόμηση ερευνητικών ερωτημάτων και μέθοδοι συλλογής εμπειρικών δεδομένων

5.3.6.1 1^η Περίοδος Διερεύνησης Οκτώβριος 2014 – Οκτώβριος 2015

Η πρώτη περίοδος συλλογής εμπειρικών δεδομένων εστίασε στην χαρτογράφηση του ελληνικού πεδίου τραπεζικής χρόνου, την καταγραφή των κοινωνικά καινοτομικών στοιχείων της ελληνικής περίπτωσης Τραπεζών Χρόνου, τον εντοπισμό των παραγόντων που ευθύνονταν για την εκρηκτική τους ανάπτυξη στη χώρα μας την περίοδο 2012-2013 και την ανάδειξη των βασικότερων θεμάτων που σχετίζονταν με τη λειτουργία τους.

Ο θεωρητικός άξονας γύρω από τον οποίο κινήθηκε η συλλογή των δεδομένων για την αποτύπωση των κοινωνικά καινοτόμων χαρακτηριστικών της ελληνικής περίπτωσης

τραπεζικής χρόνου ήταν οι τρεις διαστάσεις της κοινωνικής καινοτομίας: το περιεχόμενο (ανάγκες), η διαδικασία (διακυβέρνηση) και η ενδυνάμωση (χτίσιμο ικανοτήτων). Ταυτόχρονα, εφαρμόστηκαν μέθοδοι έρευνας που είχαν ως σκοπό τη χαρτογράφηση του πεδίου και την ανάδυση των σημαντικότερων θεμάτων, μέσα από τις “ματιές” των πρωταγωνιστών του.

Τα ερευνητικά ερωτήματα που καθοδήγησαν την 1^η περίοδο διερεύνησης ήταν τα ακόλουθα:

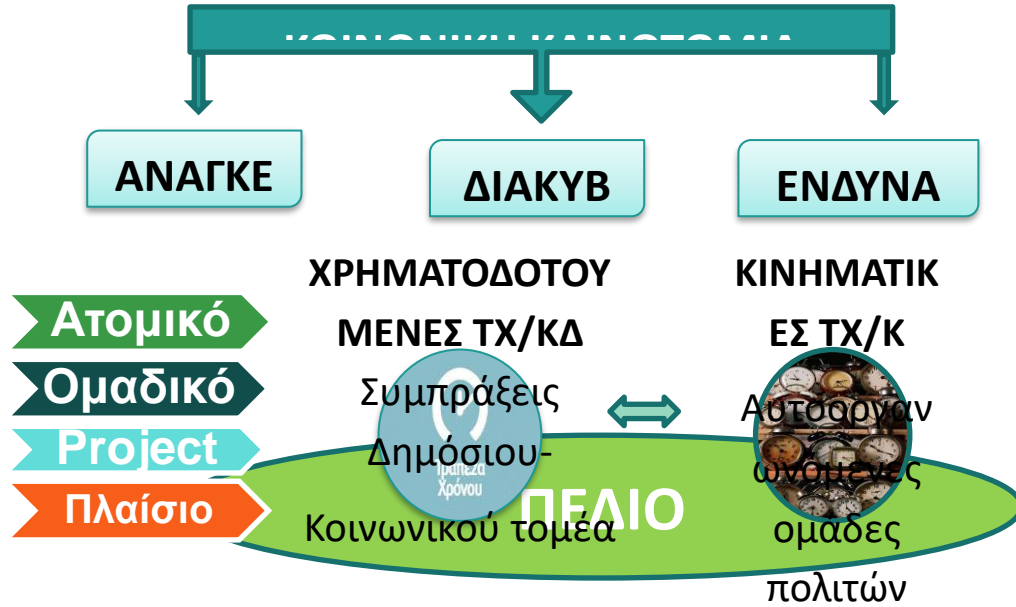
Ποια είναι τα δομικά χαρακτηριστικά του ελληνικού πεδίου τραπεζικής χρόνου;

- α. Ποιοι είναι οι βασικοί συντελεστές των ΤΧ και πώς οι ίδιοι νοηματοδοτούν την ανάπτυξή τους;
- β. Ποιους **ρόλους** επιτέλεσαν οι Τράπεζες Χρόνου στην Ελλάδα; Πώς συνδέονται με τους σκοπούς και τη φιλοσοφία της τραπεζικής χρόνου;
- γ. Ποιες ήταν οι σημαντικότερες **προκλήσεις** και πώς επηρέασαν την **πραγμάτωση των σκοπών** των ΤΧ και το πλαίσιο λειτουργία τους;
- δ. Ποιες **υπηρεσίες** ανταλλάσσονται στο εσωτερικό των ΤΧ; Είναι συμπληρωματικές ή ανταγωνιστικές προς εκείνες που παρέχονται από το επίσημο σύστημα κοινωνικής ευημερίας;
- ε. Ποια είναι το **ιδεολογικό έρεισμα** των ελληνικών Τραπεζών Χρόνου;

Ποια είναι τα κοινωνικά καινοτόμα χαρακτηριστικά του ελληνικού πεδίου Τραπεζών Χρόνου (ΤΧ) και πώς ερμηνεύονται οι ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα στον θύλακα των Κινηματικών Τραπεζών Χρόνου και των Δημόσιων Τραπεζών Χρόνου;

- α. Ποιες **ανθρώπινες ανάγκες** ικανοποιούνται μέσω της συμμετοχής σε σχήματα Τραπεζών Χρόνου; Ποια είναι τα **κίνητρα συμμετοχής** των μελών των ΤΧ;
- β. Πώς επηρεάζονται τα **πρότυπα διακυβέρνησης** μέσα από αυτή την εναλλακτική μορφή συσχέτισης;
- γ. Πώς **ενδυναμώνονται οι ευάλωτες κοινωνικά ομάδες** μέσα από τη συμμετοχή τους σε Τράπεζες Χρόνου;

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.2 ΧΑΡΤΗΣ ΕΝΝΟΙΩΝ 1^{ΗΣ} ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗΣ

Κατά την 1^η περίοδο διερεύνησης αναγνωρίστηκαν **τέσσερα επίπεδα ανάλυσης**, το ατομικό, το ομαδικό, το επίπεδο του project και το επίπεδο του πλαισίου.

Στο ατομικό επίπεδο, μέσα από την έρευνα ερωτηματολογίου, επιχειρήθηκε η σκιαγράφηση του προφίλ των συμμετεχόντων στις Τράπεζες Χρόνου και από τις Μήτρες Αναγκών, η χαρτογράφηση των τρόπων ικανοποίησης/μη ικανοποίησης των βασικότερων ανθρώπινων αναγκών μέσω της τραπεζικής χρόνου.

Στο επίπεδο της ομάδας, πρόθεση ήταν η διευκόλυνση της ανάδυσης των προτύπων εργασίας των ομάδων διαχείρισης των ΤΧ, που ήταν και οι πρωταγωνιστές των εγχειρημάτων, μέσα από τη συμπλήρωση ερωτηματολογίων, τη διεξαγωγή επιτόπιας έρευνας και τη χαρτογράφηση των σημαντικότερων θεμάτων, με τη μέθοδο Synefin και το εργαστήριο διαλόγου των ΤΧ Αττικής.

Η μελέτη του πλαισίου αφορούσε την χαρτογράφηση του ελληνικού πεδίου Τραπεζών Χρόνου, την αποτύπωση των θεσμών που ρύθμιζαν την ανάπτυξη και λειτουργία τους και τα κοινωνικο-πολιτισμικά στοιχεία που συνέβαλαν στην ανάπτυξη της τραπεζικής χρόνου, στη χώρα μας. Για το σκοπό αυτό μελετήθηκαν τα βασικά νομοθετήματα για την κοινωνική οικονομία και το Στρατηγικό Σχέδιο για την Κοινωνική Ένταξη.

Το επίπεδο του project-τοπικών συμπράξεων, μελετήθηκε στην επόμενη περίοδο διερεύνησης, μέσα από τέσσερις (συν δύο) περιπτώσεις Χρηματοδοτούμενων ΤΧ και μίας Κινηματικής ΤΧ.

Κριτήριο επιλογής των περιπτώσεων μελέτης κατά την πρώτη περίοδο ήταν η διάθεση και η διαθεσιμότητα συμμετοχής των επιμέρους Τραπεζών Χρόνου στην έρευνα. Επιδιώχθηκε η επικοινωνία και με τις τέσσερις ομάδες συντελεστών,

Διαχειριστές, Μέλη, Δήμοι και ΜΚΟ, αλλά η έρευνα σε αυτό το στάδιο κυρίως επικεντρώθηκε στις δύο πρώτες.¹⁴¹

Οι **μέθοδοι συλλογής στοιχείων** που χρησιμοποιήθηκαν στην πρώτη περίοδο διερεύνησης ήταν οι εξής:

- ✓ Συμμετοχική παρατήρηση της ΤΧ Δήμου Διονύσου
- ✓ Εργαστήρι διαλόγου με τις ομάδες διαχείρισης οκτώ Χρηματοδοτούμενων ΤΧ από την περιοχή της Αττικής
- ✓ Έρευνα πεδίου μέσω άτυπων συζητήσεων, με επισκέψεις στους χώρους εργασίας εννιά Χρηματοδοτούμενων και μιας Κινηματικής ΤΧ, σε όλη την Ελλάδα
- ✓ Εργαστήρι χαρτογράφησης θεμάτων με τις ομάδες διαχείρισης επτά Χρηματοδοτούμενων ΤΧ
- ✓ Ηλεκτρονική φόρμα ερωτηματολογίου που απευθυνόταν προς όλα τα μέλη του ελληνικού πεδίου τραπεζικής χρόνου
- ✓ Ηλεκτρονική φόρμα ερωτηματολογίου που απευθυνόταν προς όλες τις ομάδες διαχείρισης ΤΧ, Κινηματικών (10) και Χρηματοδοτούμενων (33)
- ✓ Ηλεκτρονική φόρμα ερωτηματολογίου που απευθυνόταν προς όλες τις ΜΚΟ που συντόνισαν ΤΧ/ΚΔ στο πλαίσιο του Προγράμματος των Κοινωνικών Δομών για την Αντιμετώπιση της Φτώχειας
- ✓ Ηλεκτρονική φόρμα ερωτηματολογίου που απευθυνόταν προς όλους τους Δήμους (33) που φιλοξένησαν ΤΧ/ΚΔ στην περιοχή τους στο πλαίσιο του Προγράμματος των Κοινωνικών Δομών για την Άμεση Αντιμετώπιση της Φτώχειας

Ας δούμε κάποιες από αυτές αναλυτικότερα.

1. Εθνογραφική Μέθοδος - Συμμετοχική παρατήρηση

Σημαντικότερη πηγή άντλησης γνώσεων και ερεθισμάτων για τη νοηματοδότηση των σχετικών με την εργασία θεμάτων, καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας υπήρξε η παρατήρηση της ΤΧ του Δήμου Διονύσου και η ενεργός συμμετοχή της ερευνήτριας, μέσα από διαφορετικούς ρόλους, στη διαχείριση και λειτουργία της.

Όπως σχολιάζει ο Blumer (1969:35, 39) η μέθοδος της συμμετοχικής παρατήρησης φέρνει τον ερευνητή πιο κοντά στον κόσμο του αντικειμένου της έρευνάς του, «εμβαθύνοντας» μέσα στην καθημερινότητα των εμπλεκόμενων συντελεστών και τα νοήματα που από κοινού μοιράζονται. Ο Foster επισήμανε το όφελος που ενέχει η άμεση παρατήρηση του περιβάλλοντος και της συμπεριφοράς των συμμετεχόντων στην έρευνα (1996, αναφέρεται στο Tickle 2017:5) εφόσον ληφθούν οι απαραίτητες

¹⁴¹ Η επιλογή αυτή ήταν συνειδητή. Σε αντίθεση με τους Δήμους και τις ΜΚΟ που είναι οργανισμοί με συνέχεια, οι Τράπεζες Χρόνου ήταν δομές με ημερομηνία λήξης και αμφίβολη βιωσιμότητα. Επίσης, οι Διαχειριστές και τα μέλη ήταν οι συντελεστές που ουσιαστικά λειτουργούσαν τις Τράπεζες Χρόνου και άρα κρατούσαν τις σημαντικότερες πληροφορίες, γύρω από την οργάνωση και τη λειτουργία τους.

προφυλάξεις για την αποφυγή μεταβολών στη συμπεριφορά των υποκειμένων, υπό το βλέμμα του παρατηρητή, που θα μείωναν την αξιοπιστία των ευρημάτων.

II. Εργαστήριο διαλόγου με οκτώ Χρηματοδοτούμενες ΤΧ από την περιοχή της Αττικής

Η διοργάνωση εργαστηρίου διαλόγου με συμμετέχοντες τους διαχειριστές οκτώ ΤΧ/ΚΔ από την περιοχή της Αττικής, τον Οκτώβρη του 2013 διευκόλυνε από νωρίς την ανάδυση των σημαντικότερων θεμάτων (προκλήσεων, στρατηγικών επικοινωνίας και ανάπτυξης, νοημάτων, διοικητικών πρακτικών, ρόλων) του Χρηματοδοτούμενου Θύλακα. Επίσης, αποκαλύφθηκε η υψηλή ποικιλότητα του πεδίου αλλά και αναδύθηκαν κοινές εμπειρίες, αναφορικά με το σημαντικό ρόλο που είχαν οι Δήμοι στην καθημερινή λειτουργία των ΤΧ/ΚΔ. Ο σχεδιασμός και η διεξαγωγή του εργαστηρίου έγινε με την αξιοποίηση εργαλείων Art of Hosting.¹⁴²

III. Έρευνα ερωτηματολογίου

Παράλληλα με αυτά τα εργαλεία ποιοτικής έρευνας, υπήρξε η πρόθεση προσέγγισης όλων των βασικών συντελεστών, η καταγραφή των οπτικών τους και η χαρτογράφηση των δημογραφικών χαρακτηριστικών του πεδίου. Για το σκοπό αυτό δημιουργήθηκαν ηλεκτρονικές φόρμες ερωτηματολογίου μέσω του google form, που απευθύνονταν στις τέσσερις βασικές κατηγορίες συντελεστών.

Τα θέματα που διερευνήθηκαν μέσω των ερωτηματολογίων ήταν ο κοινωνικός ρόλος της τραπεζικής χροάνου, οι μεγαλύτερες προκλήσεις, καλές πρακτικές, τα κίνητρα, πρότυπα και επίπεδα συμμετοχής των μελών, η στρατηγική αξιοποίηση των ΤΧ και η αξιολόγηση των «αποτελεσμάτων» και του κοινωνικού αντίκτυπου των ΤΧ με τη χρήση κλίμακας ικανοποίησης.

Ένα από τα καταγεγραμμένα προβλήματα της μεθόδου αυτής είναι η τάση των ερωτηθέντων να δηλώνουν τις απαντήσεις που θεωρούν περισσότερο αποδεκτές (social desirability bias) (Fisher 1993). Πραγματικά, στις περιπτώσεις εκπροσώπων ΜΚΟ και Δήμων όπου η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου έγινε παρουσία της ερευνήτριας, το φαινόμενο αυτό παρατηρήθηκε εντόνως. Αυτό οφειλόταν σε μία τάση να αναγνωριστεί η προσπάθεια των υπαλλήλων της ΤΧ/ΚΔ παρά τις χαμηλές επιδόσεις της δομής. Από την άλλη πλευρά, οι ερωτηθέντες αξιολογώντας την επίδοση των ΤΧ, εμμέσως αναγνώριζαν το δικό τους μερίδιο ευθύνης.

Στη συνέχεια, εξετάζονται κάποια ειδικότερα θέματα σε σχέση με την ηλεκτρονική φόρμα ερωτηματολογίου, που συμπλήρωσαν τα μέλη των ΤΧ.

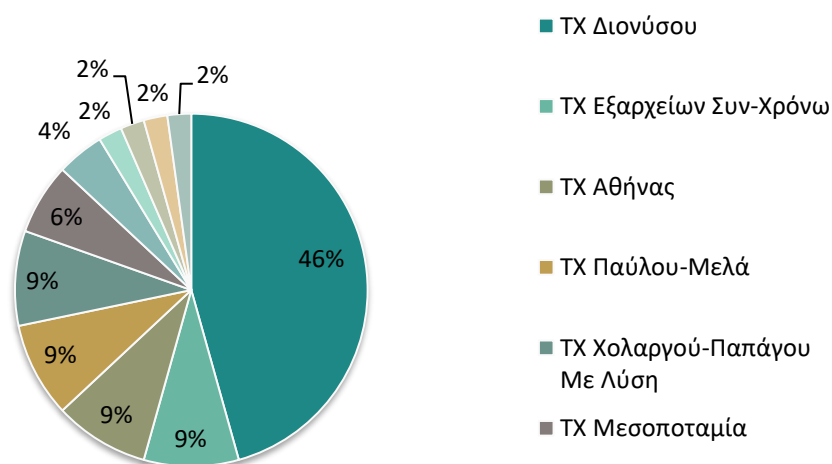
¹⁴² <http://www.artofhosting.org/> Η αναφορά των αποτελεσμάτων και η αποτύπωση της δομής του εργαστηρίου διατίθενται στο Παράρτημα VI.

☞ Τρόπος επικοινωνίας της έρευνας ερωτηματολογίου

Η ηλεκτρονική φόρμα ερωτηματολογίου που απευθύνθηκε προς τα μέλη των ΤΧ, στάλθηκε στα email επικοινωνίας των ομάδων διαείρισης των ΤΧ, ως ενσωματωμένος σύνδεσμος. Η πρόσκληση συμμετοχής (βλ. Παράρτημα ΙΙ) αναρτήθηκε επίσης σε ηλεκτρονικά μέσα δικτύωσης¹⁴³, ενώ επιπρόσθετα επιδιώχθηκε η γνωστοποίησή της μέσω δικτύων φίλων και γνωστών από το χώρο της αλληλέγγυας οικονομίας¹⁴⁴.

Παρά τις επίμονες προσπάθειες επικοινωνίας του εγχειρήματος, στην ηλεκτρονική έρευνα ερωτηματολογίου συμμετείχαν συνολικά, μόνο 45 μέλη ΤΧ, από τα δίκτυα ΤΧ που φαίνονται στο ακόλουθο σχήμα. Το δείγμα αυτό, σε καμία περίπτωση δεν είναι αντιπροσωπευτικό του συνολικού πληθυσμού. Ωστόσο, εκπροσωπήθηκε το ¼ των ενεργών ΤΧ και συλλέχθηκε πλούσιο υλικό, μέρος του οποίου παρουσιάζεται στα Κεφάλαια 6 και 7, αντιπαραβαλλόμενο σε κάθε περίπτωση με τα στοιχεία της ποιοτικής έρευνας.

ΓΡΑΦΗΜΑ 5.1 ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΝΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ ΜΕΛΩΝ ΑΝΑ ΤΧ

Πηγή: Ερωτηματολόγιο μελών

Παρατηρείται ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των απαντήσεων προήλθε από τα μέλη της ΤΧ Διονύσου. Αυτό ήταν αναμενόμενο δεδομένης της καλής συνεργασίας της ομάδας διαχείρισης της εν λόγω ΤΧ/ΚΔ στην επικοινωνία του σκοπού της έρευνας, αλλά και της προσωπικής επαφής της ερευνήτριας με τα μέλη του Δικτύου. Ακολούθως, συγκριτικά υψηλότερο βαθμό ανταπόκρισης είχαν οι Κινηματικές ΤΧ και μετά οι υπόλοιπες Χρηματοδοτούμενες ΤΧ.

¹⁴³ <https://www.facebook.com/koinonikodiktyotx/>, <http://silogotx.simplesite.com/>, κ.α.

¹⁴⁴ www.enallaktikos.gr, αποδέκτες λίστας email του Φεστιβάλ για την Αλληλέγγυα Οικονομία κ.α. δίκτυα.

Οι Φορείς Υλοποίησης του Προγράμματος των Κοινωνικών Δομών, παρά την έγγραφη δέσμευση για τήρηση της ανωνυμίας των μελών, αρνήθηκαν τη **διάθεση δημογραφικών κ.α. στοιχείων**. Η απόπειρα προσπέλασης στα αντίστοιχα στοιχεία που διατηρούσε η Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης του Υπουργείου Εργασίας, επίσης δεν απέδωσε καρπούς. Η αρμόδια υπάλληλος παρέπεμψε στα κείμενα της ενδιάμεσης και της τελικής αξιολόγησης του Προγράμματος, οι οποίες ωστόσο παρουσίαζαν τα δημογραφικά στοιχεία συγκεντρωτικά για κάθε τοπική σύμπραξη και όχι αναλυτικά ανά κοινωνική δομή.

Πέραν της απαραίτητης έγκρισης των αρμόδιων ΜΚΟ, αναγκαία για την προώθηση των ερωτηματολογίων στα μέλη ήταν η **συνεργασία των ομάδων διαχείρισης**, συνθήκη που ωστόσο δεν επιτεύχθηκε.

Άλλος ένας παράγοντας, τεχνικής φύσης αυτή τη φορά, που εμπόδιζε τα μέλη των ΤΧ να συμμετάσχουν ήταν η **ηλεκτρονική φύση του ερωτηματολογίου**. Η διεξαγωγή της έρευνας μέσω ηλεκτρονικής φόρμας στηρίχτηκε στην υπόθεση ότι τα μέλη των ΤΧ θα είχαν εξοικείωση με το διαδίκτυο, δεδομένου ότι η συμμετοχή στην ΤΧ προϋποθέτει την κατοχή λογαριασμού ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και στοιχειώδη ψηφιακή κατάρτιση. Ωστόσο, όπως φάνηκε στην πορεία της έρευνας, η συντριπτική πλειοψηφία των μελών των ΤΧ, ιδίως στον Χρηματοδοτούμενο Θύλακα, δεν είχαν εξοικείωση, ούτε με τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές, ούτε και τις υπηρεσίες διαδικτύου. Για το λόγο αυτό, συμπληρωματικά, στάλθηκε το ερωτηματολόγιο σε εκτυπώσιμη μορφή και δόθηκε η δυνατότητα υποβολής περισσότερων ερωτηματολογίων από την ίδια IP address ώστε να διευκολυνθεί η συμμετοχή περισσότερων ανθρώπων. Ωστόσο, ούτε αυτές οι λύσεις απέδωσαν.

IV. Οι Μήτρες Αναγκών – Human Scale Development Theory

Ένα από τα πρώτα κενά που εντόπισε η αρχική επισκόπηση της βιβλιογραφίας ήταν η απουσία ενός πλαισίου χαρτογράφησης και κατανόησης των ανθρώπινων αναγκών στην ικανοποίηση των οποίων αποσκοπούν οι διαφορετικές μορφές κοινωνικής καινοτομίας.

Ο πρώτος χρόνος επισκόπησης της βιβλιογραφίας, εστίασε στον εντοπισμό χρήσιμων για το σκοπό αυτό θεωριών. Εκείνη που ξεχώρισε, κυρίως εξαιτίας της

θεωρητικής της συνάφειας με το φαινόμενο της κοινωνικής καινοτομίας, ήταν η Θεωρία του Manfred Max-Neef για την Ανάπτυξη Ανθρώπινης Κλίμακας.

Η θεωρία του Max-Neef έχει ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα και αξιώνει το σχεδιασμό αναπτυξιακών στρατηγικών που αντιμετωπίζουν τον άνθρωπο ως ολότητα, ανοίγοντας δίοδους προς την αυτοπραγμάτωσή του, μέσω της ολοκληρωμένης ικανοποίησης των αναγκών του.

Ο Max-Neef διακρίνει τις ανάγκες, βάσει εννιά οικουμενικών αξιολογικών κατηγοριών σε ανάγκες για επιβίωση, προστασία, στοργή, κατανόηση, συμμετοχή, αναψυχή, δημιουργία, ταυτότητα και ελευθερία. Με μόνη εξαίρεση την ανάγκη για επιβίωση που είναι προϋπόθεση των υπολοίπων, οι λοιπές ανάγκες διαρθρώνονται ως σύστημα, χωρίς να ακολουθούν όμως κάποιο εσωτερικό πρότυπο ιεράρχησης. Είναι όλες εξίσου σημαντικές.

Σύμφωνα με τη θεωρία για την Ανάπτυξη Ανθρώπινης Κλίμακας, **κάθε φορά που δεν ικανοποιείται μια βασική ανθρώπινη ανάγκη, εκδηλώνονται διαφορετικές μορφές φτώχειας**. Αυτή η πλουραλιστική περιγραφή της φτώχειας οδηγεί σε βαθύτερη κατανόηση του φαινομένου και ταυτόχρονα ανοίγει την προσβασιμότητα σε μεγαλύτερο φάσμα εναλλακτικών για τη θεραπεία της.

Μολονότι οι εννιά βασικές ανθρώπινες ανάγκες έχουν οικουμενικό χαρακτήρα και συναντώνται σε όλες τις κοινωνίες, ο τρόπος που επιλέγει κάθε κοινωνία να τις ικανοποιήσει διαφέρει κατά περίπτωση, διαχρονικά και από τόπο σε τόπο. Οι «ικανοποιητές» (satisfiers) είναι οι τρόποι έκφρασης μιας ανάγκης μέσα από την προσπάθεια ικανοποίησής της.

Το βασικότερο εργαλείο της εν λόγω θεωρίας είναι η Μήτρα των Ανθρωπίνων Αναγκών, η οποία πιλοτικά εφαρμόστηκε στην πρώτη περίοδο διερεύνησης, με τη συνεργασία πέντε μελών από διαφορετικές ΤΧ. Η ποιότητα των πληροφοριών ήταν εξαιρετική καθώς αναδείχθηκαν (α) η γλώσσα των συμμετεχόντων, (β) τα κίνητρα και οι προσδοκίες τους (ανάγκες που επιδίωκαν να ικανοποιηθούν μέσω της συμμετοχής τους στην ΤΧ), (γ) η αποτελεσματικότητα και ο βαθμός ανταπόκρισης των ΤΧ στις διατυπωμένες ανάγκες, και (δ) τα πεδία αναγκών στα οποία οι ΤΧ ήταν λιγότερο αποτελεσματικές. (Παράδειγμα συμπληρωμένης Μήτρας Αναγκών μαζί με τις σχετικές οδηγίες συμπλήρωσης διατίθεται στο Παράρτημα V.)

Η ανάλυση του περιεχομένου από τις πέντε συμπληρωμένες μήτρες δεν θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως βάση για τη διατύπωση συμπερασμάτων για όλο το πεδίο. Ωστόσο, το περιεχόμενό τους χρησιμοποιήθηκε επικουρικά για την καλύτερη κατανόηση των κινήτρων συμμετοχής-αναγκών που διατυπώθηκαν από μέλη και Διαχειριστές των ΤΧ, στα αντίστοιχα ερωτήματα των ερωτηματολογίων.

V. *Επιτόπια έρευνα και το πλαίσιο χαρτογράφησης Cynefin*¹⁴⁵

Κατά τη διάρκεια της πρώτης περιόδου συλλογής εμπειρικών δεδομένων, πραγματοποιήθηκαν επισκέψεις σε 10 ΤΧ (9 Χρηματοδοτούμενες και 1 Κινηματική), σε Αττική (6), Θεσσαλονίκη (3) και Πάτρα (1). Κατά τη διάρκεια των επισκέψεων στις Χρηματοδοτούμενες ΤΧ υπήρχε η δυνατότητα παρακολούθησης της ροής της εργασίας των υπαλλήλων, του όγκου των τηλεφωνημάτων, των θεμάτων που διαχειρίζονταν, της

¹⁴⁵ Η λέξη Cynefin είναι κέλτικης καταγωγής και σημαίνει ενδιαίτημα, υπόβαθρο, κληρονομιά. Επιλέχθηκε από τον Snowden για να δείξει την εξελικτική φύση των πολύπλοκων συστημάτων και την αβεβαιότητα που τα χαρακτηρίζει. Η αρθρογραφία του David Snowden είναι διαθέσιμη στο <http://www.cognitive-edge.com/>.

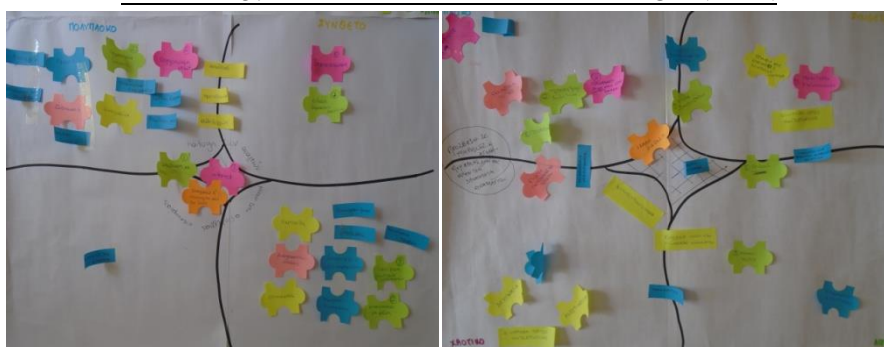
σχέσης με τις άλλες Δομές του Δικτύου και τις υπηρεσίες των Δήμων ή την ΜΚΟ (στις περιπτώσεις όπου η ΤΧ στεγαζόταν σε χώρο του Φορέα Υλοποίησης).

Η συζήτηση με τους Διαχειριστές έγινε σε ομαδικό επίπεδο στη βάση λίστας θεμάτων, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις χρειάστηκε να διατεθεί επιπλέον χρόνος με την Κοινωνική Λειτουργό της Δομής. Η διάρκεια της επίσκεψης κυμαινόταν ανάμεσα στις 2,5-5 ώρες.

Σε 7 περιπτώσεις, μετά την αρχική συζήτηση για την πορεία ανάπτυξης του εγχειρήματος και τη φύση της τραπεζικής χρονο, πραγματοποιήθηκαν εργαστήρια χαρτογράφησης των σημαντικότερων θεμάτων γύρω από την λειτουργία των ΤΧ/ΚΔ με τη μέθοδο του θεωρητικού πλαισίου Cynefin.

Το Cynefin, επιλέχτηκε λόγω της καταλληλότητάς του να χτίζει συναντίληψη μεταξύ των εμπλεκόμενων φορέων γύρω από τις σημαντικές πτυχές ενός εγχειρήματος, ενώ επιπρόσθετα διευκολύνει το διάλογο και την ανάδειξη των πολλαπλών οπτικών. Σε αναλυτικό επίπεδο συμβάλλει στην άμεση αποτύπωση των κυρίαρχων προτύπων σκέψης και δράσης μιας συλλογικότητας (Χόνδρου 2012). Ο ρόλος της ερευνητριας στο πλαίσιο της χαρτογράφησης ήταν διευκολυντικός, διατυπώνοντας τα ερωτήματα στη βάση της σχεδιασμένης μεθοδολογίας που παρατίθεται στο Παράρτημα IV και διευκρινίζοντας τυχόν απορίες των συμμετεχόντων επί της διαδικασίας.

ΕΙΚΟΝΑ 5.1 ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΧΑΡΤΩΝ CYNEFIN

Πηγή: Έρευνα πεδίου

Η διαδικασία της χαρτογράφησης με το πλαίσιο Cynefin, είχε έντονα δημιουργικό χαρακτήρα, με τη χρήση χρωματιστών post-its, τη διαρκή επικοινωνία μεταξύ των υπαλλήλων της ΤΧ για τη λήψη αποφάσεων στη βάση των τεθέντων ερωτήσεων και την ανάδυση των προτύπων εργασίας τους. Η διαδικασία αυτή ήταν κατά κοινή ομολογία αποκαλυπτική και για τα μέλη των ομάδων, τα οποία συχνά για πρώτη φορά χρειάστηκε να σκεφτούν εστιασμένα, σε ένα «μετα-επίπεδο», γύρω από βασικά θέματα που αφορούσαν τη λειτουργία της Δομής τους και να συναποφασίσουν σχετικά.

Μολονότι η ανταπόκριση των συμμετεχόντων σε αυτό το εργαλείο έρευνας ήταν ιδιαίτερα θετική, το Cynefin προσέθετε θεωρητική πολυπλοκότητα σε ένα ήδη πολύπλοκο ερευνητικό αντικείμενο. Για το λόγο αυτό, εγκαταλείφθηκε στη συνέχεια.

Ο λόγος που γίνεται αναφορά στη μέθοδο αυτή, σε αυτό το σημείο, είναι επειδή μέσω αυτής αναδείχτηκε η ύψιστη σημασία της βιωσιμότητας και του ρόλου των Δήμων

στην καλή λειτουργία των εγχειρημάτων, τα δύο δηλαδή θέματα που μελετήθηκαν σε μεγαλύτερο βάθος κατά τη 2^η περίοδο διερεύνησης.

5.3.6.2 2^η Περίοδος Συλλογής Εμπειρικών Δεδομένων - Δεκέμβριος 2015-Μάρτιος 2016

Σκοπός του δεύτερου σταδίου συλλογής εμπειρικών δεδομένων ήταν η βαθύτερη κατανόηση των παραγόντων που επηρέαζαν τη βιωσιμότητα των ΤΧ και ο εντοπισμός των ρόλων των Δήμων σε αυτή τη διαδικασία, μέσα από τα διαφορετικά πρότυπα διακυβέρνησης που αναπτύχθηκαν σε κάθε τοπική σύμπραξη.

Ήδη από το προηγούμενο στάδιο, επιδιώχθηκε να ακουστούν οι φωνές όλων των συντελεστών των εγχειρημάτων, συμπεριλαμβανομένων των Δήμων και των ΜΚΟ, μέσα από την πρόσκληση συμπλήρωσης της ειδικής φόρμας ερωτηματολογίου. Εξαιτίας ωστόσο της χαμηλής τους ανταπόκρισης, αλλά και της πληθώρας των θεμάτων που είχαν ήδη αναδυθεί, παράλληλα με το «κυνήγι της αύξησης της ανταπόκρισης στο ερωτηματολόγιο»¹⁴⁶, επιλέχθηκε να διερευνηθούν σε βάθος ‘τέσσερις συν δύο’ περιπτώσεις Χρηματοδοτούμενων ΤΧ που λειτούργησαν στο πλαίσιο του προγράμματος των Κοινωνικών Δομών και μια Κινηματική ΤΧ.

Τα ερωτήματα που οριοθέτησαν την δεύτερη περίοδο έρευνας ήταν τα εξής:

Στην ενότητα των ερωτημάτων που αφορούσαν την εξέταση της τραπεζικής χρονοῦ μέσα από το πρίσμα της θεωρίας για τη **μετασχηματίζουσα κοινωνική καινοτομία**, προστέθηκαν τα κάτωθι ερωτήματα:

- α. Ποια ήταν τα **παράθυρα ευκαιρίας-«αλλάζοντες το παιχνίδι παράγοντες»** (game changers) που έφεραν τις ΤΧ στο προσκήνιο;
- β. Με ποια **αφηγήματα αλλαγής** συνδέθηκε η τραπεζική χρονοῦ στην Ελλάδα;
- γ. Με ποιες **αλλαγές** συνδέθηκαν οι ελληνικές Τράπεζες Χρόνου **στο επίπεδο των συστημάτων και της κοινωνίας** γενικότερα;
- δ. Ποιες **συνθήκες** διευκόλυναν και ποιες εμπόδισαν τη μετάφραση της τραπεζικής χρονοῦ στην Ελλάδα, σε αλλαγές ευρύτερης τάξης;

Ενώ επιπλέον εξετάστηκαν τα ιδιαίτερα πρότυπα διακυβέρνησης που αναπτύχθηκαν στο εσωτερικό των τοπικών συμπράξεων (Επίπεδο Project) και η στάση των συντελεστών απέναντι στο θέμα της βιωσιμότητας των ΤΧ.

¹⁴⁶ Επιπλέον, έγιναν εκ νέου προσπάθειες συμπλήρωσης της φόρμας ερωτηματολογίου από περισσότερες ΤΧ, ΜΚΟ και Δήμους. Εκτός από την επαναποστολή της ηλεκτρονικής πρόσκλησης, πραγματοποιήθηκε τηλεφωνική επικοινωνία με όλες τις Δομές και τους Φορείς Υλοποίησης του Προγράμματος, ζητώντας τους να παρακινήσουν με τη σειρά τους τις ΤΧ που επόπτευαν, να συμμετάσχουν στην έρευνα. Στην περίπτωση των Δήμων, συμπληρωματικά με την αποστολή email και την τηλεφωνική επικοινωνία, αξιοποιήθηκαν και προσωπικά δίκτυα γνωριμιών και ανθρώπων με κύρος στο χώρο της τοπικής αυτοδιοίκησης. Δυστυχώς ούτε αυτού του είδους η παρέμβαση ήταν αποτελεσματική.

Ποιος ήταν ο ρόλος των Δήμων (θεσμικός και αναδυόμενος) στο πλαίσιο της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης των Τραπεζών Χρόνου στη χώρα μας;

α. Πόσο **συνειδητή ήταν η επιλογή** δημιουργίας ΤΧ στο πλαίσιο του Δικτύου των Κοινωνικών Δομών από τους συμμετέχοντες Δήμους; Αξιοποιήθηκαν οι ΤΧ ως εργαλεία πολιτικής των Δήμων και ποιους **στρατηγικούς στόχους** τους εξυπηρέτησαν; Παρατηρήθηκαν πρακτικές διακυβέρνησης και ολοκλήρωσης στο επίπεδο των παρεχόμενων δημόσιων υπηρεσιών;

β. Πώς έγινε η **διακυβέρνηση των τοπικών αναπτυξιακών συμπράξεων** στο πλαίσιο του προγράμματος των Κοινωνικών Δομών για την Άμεση Αντιμετώπιση της Φτώχειας;

γ. Ποιους **ρόλους** υιοθέτησαν οι Δήμοι; Ποιους από αυτούς εκπλήρωσαν ικανοποιητικά και πώς ερμηνεύεται αυτό; Ποιους ρόλους δεν εκπλήρωσαν ικανοποιητικά και πώς ερμηνεύεται αυτό;

δ. Ποιους **πόρους** συνεισέφεραν οι Δήμοι στο πλαίσιο του προγράμματος των Κοινωνικών Δομών για την Άμεση Αντιμετώπιση της Φτώχειας;

Τι μαθαίνουμε μέσα από το παράδειγμα της τραπεζικής χρόνου, για τη φύση της δημόσιας κοινωνικής καινοτομίας και το ρόλο της τοπικής αυτοδιοίκησης σε αυτή;

Ποιοι παράγοντες διευκόλυναν και ποιοι εμπόδισαν τη βιωσιμότητα των Τραπεζών Χρόνου;

α. Πώς ομαδοποιούνται;

β. Με ποιους τρόπους επηρέασε η «**θεσμοθέτηση**» των ΤΧ στο πλαίσιο του Προγράμματος «Κοινωνικές Δομές για την Άμεση Αντιμετώπιση της Φτώχειας» την **εδραίωση** της συγκεκριμένης μορφής κοινωνικής καινοτομίας; Ποιος ήταν ο **βαθύτερος αντίκτυπος** από τη λειτουργία των ΤΧ;

γ. Πώς διαχειρίστηκαν οι εμπλεκόμενοι συντελεστές το θέμα της βιωσιμότητας και ποιες προοπτικές εξέλιξης της τραπεζικής χρόνου διαβλέπουν για το μέλλον;

Τι συμπεραίνουμε για τη βιωσιμότητα της κοινωνικής καινοτομίας και το ρόλο της τοπικής αυτοδιοίκησης σε αυτή;

Η μέθοδος έρευνας που χρησιμοποιήθηκε στη δεύτερη περίοδο διερεύνησης ήταν η ανάλυση πολλαπλών περιπτώσεων μελέτης.

☞ Case Study

Η μέθοδος της μελέτης περιπτώσεων είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη, τόσο στο πεδίο της κοινωνικής καινοτομίας (Klein et al. 2010, Terstriep et al. 2015, Jørgensen et al. 2014, 2015, McGowan et al. 2017) όσο και της τραπεζικής χρόνου (Seyfang 2004a, Gregory 2009, Seyfang & Longhurst 2015, Weaver et al. 2015, EC-JRI 2014, Seyfang 2002, North 2003). Η μελέτη περιπτώσεων αποσκοπεί στην εξοικείωση με ένα νέο πεδίο και την ανάπτυξη μιας κοινής γλώσσας εργασίας. Όταν ο στόχος είναι η διερεύνηση, η μελέτη περίπτωσης βοηθάει στον εντοπισμό των βασικών ερωτημάτων και των τύπων μέτρησής τους. Κατατάσσεται στις νατουραλιστικές προσεγγίσεις. Αφορά τη συλλογή λεπτομερούς πληροφόρησης για κάποιο θέμα, ομάδα, περίπτωση, με τη συμμετοχή των ίδιων των υποκειμένων. (Blatter & Law 1992) Ο ερευνητής μπορεί να στηριχτεί σε αρκετές μεταβλητές και να αξιοποιήσει διαφορετικές μεθόδους συλλογής στοιχείων, όπως έρευνα γραφείου, συνεντεύξεις, επιτόπια έρευνα, συμμετοχική παρατήρηση κ.λπ. (Creswell, 2013: 97) Τα δεδομένα αναλύονται είτε συνολικά, είτε μέσα από κωδικοποίηση στη βάση προμελετημένων ή αναδυόμενων αναλυτικών πλαισίων.

Η μελέτη περίπτωσης είναι σύμφωνα με τον Yin (2013:13) κατάλληλη για τη μελέτη ενός σύγχρονου φαινομένου, εντός του πραγματικού του πλαισίου, «*ιδίως όταν τα όρια ανάμεσα στο φαινόμενο και το πλαίσιο δεν είναι ξεκάθαρα.*» Επομένως, εμβαθύνει και «*δίνει στα δεδομένα ένα πιο ανθρώπινο πρόσωπο*» αφού παρουσιάζει τα υποκείμενα της έρευνας εντός του πλαισίου δράσης τους (Becker et al. 1994-2012).

Ένας βασικός περιορισμός αυτής της μεθόδου έρευνας είναι ότι τα συμπεράσματα αφορούν τη συγκεκριμένη περίπτωση και άρα *δεν είναι εφικτή η παραγωγή γενικεύσιμων αληθειών και ο εντοπισμός σχέσεων αιτιότητας*. Blatter, J. & Law, J. (1992) Τα αποτελέσματα των περιπτώσεων μελέτης είναι πιθανό να έχουν έντονα **συγκυριακό χαρακτήρα**, με συνέπεια να είναι δύσκολο να ελεγχθούν ως προς την εγκυρότητά τους και να οδηγήσουν σε ασφαλείς συστάσεις. Αυτό το στοιχείο υποκειμενικότητας, καθιστά για κάποιους, τη μέθοδο αυτή λιγότερο επιστημονική (Yin 1989).

Σύμφωνα με τον Merriam (1989) η **αξιοπιστία**, η **εγκυρότητα** και η **δυνατότητα γενίκευσης** των αποτελεσμάτων των μελετών περίπτωσης μπορούν να βελτιωθούν μέσα από (α) την επιμήκυνση της περιόδου συλλογής εμπειρικών δεδομένων, (β) τη χρήση πολλαπλών τύπων δεδομένων, (γ) τη συμμετοχή των υποκειμένων της έρευνας στην ερμηνεία των ευρημάτων, και (δ) τη συζήτηση με άλλους συναδέλφους. Επίσης, υποστηρίζει ότι χρειάζεται ένα είδος γενίκευσης που να είναι περισσότερο συμβατό με την ποιοτική έρευνα «*qualitative research should be judged as credible and confirmable as opposed to valid and reliable*» (βλ. ενότητα 4.3).

Οι **πολλαπλές περιπτώσεις μελέτης** (multiple case study analysis) έχουν εσωτερική και λειτουργική αξία (Stake 2006). Η συγκριτική ανάλυση πολλαπλών περιπτώσεων βοηθάει στην αναγνώριση των διαφορετικών οπτικών ενός πεδίου και συμβάλει στη διατύπωση γενικεύσεων στο πλαίσιο των αξιοποιούμενων κάθε φορά θεωρητικών

σχημάτων. Την ίδια στιγμή, παράγει ενδείξεις και μαθήματα για κάθε περίπτωση, τα οποία «στέκονται» ως αυτούσια ερευνητικά ευρήματα.

Συγκεκριμένα, **επιλέχθηκαν περιπτώσεις με κεντρική πρόθεση την ανάδειξη των διαφορετικών εκδηλώσεων εσωτερικής και εξωτερικής διακυβέρνησης των ΤΧ και την κατανόηση των παραγόντων που συνέβαλαν στην υψηλή ποικιλομορφία του πεδίου.** Επιλέχθηκαν επομένως ΤΧ που ικανοποιούσαν διαφορετικά φάσματα των κριτηρίων που φαίνονται στον Πίνακα 5.1. Επίσης, μελετήθηκαν δύο εξέχουσες περιπτώσεις Τραπεζών Χρόνου. Η Μελέτη Περίπτωσης 2 (ΜΠ 2) αφορούσε πρωτοβουλία ΤΧ σε περιοχή με προϋπάρχουσα εμπειρία στην τραπεζική χρόνου, εξαιρετικά καλή επίδοση και καινοτόμες πρωτοβουλίες, η οποία ωστόσο διέκοψε νωρίς τη λειτουργία της. Η ΜΠ 5 επίσης αφορούσε πρωτοβουλία σε Δήμο που είχε συνειδητά επιλέξει να ασχοληθεί με την τραπεζική χρόνου, και μάλιστα πριν την έναρξη του Προγράμματος των Κοινωνικών Δομών, η οποία ωστόσο δεν κατόρθωσε να λειτουργήσει αποτελεσματικά.

Τα στοιχεία στη βάση των οποίων τελικά διαφοροποιήθηκαν οι τέσσερις συν δύο περιπτώσεις εμφανίζονται στον Πίνακα 5.1.

Τέλος, κρίθηκε σκόπιμη η επαφή και σε βάθος διερεύνηση μιας ακόμα Κινηματικής ΤΧ, της ΤΧ Παπάγου-Χολαργού «Με Λύση», ως σημείο εξωτερικής αναφοράς και σύγκρισης με το Χρηματοδοτούμενο θύλακα.

Η μελέτη των ανωτέρω περιπτώσεων οργανώθηκε το χρονικό διάστημα από το Δεκέμβριο του 2015 έως και το Μάρτιο του 2016, μέσα από τη διεξαγωγή σε βάθος ημιδομημένων συνεντεύξεων διάρκειας 1 ½ - 2 ½ ωρών, με εκπροσώπους των ομάδων διαχείρισης των ΤΧ, των ΜΚΟ και των Διοικήσεων των εμπλεκόμενων Δήμων. Από αυτή τη διαδικασία συλλέχθηκαν πλούσιες αφηγήσεις, χαρτογραφήθηκαν οι βασικότεροι ρόλοι των συντελεστών και οι μεταξύ τους σχέσεις, και αναδύθηκαν οι οπτικές τους σε μια σειρά σημαντικών θεμάτων.

Ειδικότερα, για την επικοινωνία με τους διαχειριστές των ΤΧ, όπως και στα προηγούμενα στάδια της έρευνας, επιλέχθηκε η **διεξαγωγή ομαδικών συζητήσεων** με όλα τα μέλη της ομάδας και όχι μεμονωμένων συνεντεύξεων με κάθε μέλος χωριστά. Με αυτόν τον τρόπο εξοικονομήθηκε χρόνος, αλλά πολύ περισσότερο, **έγινε ορατή η δυναμική των ομάδων και αναδύθηκαν τα θέματα εκείνα για τα οποία υπήρχαν συγκρουόμενες οπτικές.**

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.1 ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΩΝ ΜΕΛΕΤΗΣ

	ΜΠ 1. ΤΧ Β	ΜΠ 2. ΤΧ Α	ΜΠ 3. ΤΧ Γ	ΜΠ 4. ΤΧ Δ	ΜΠ 5. ΤΧ Π	ΜΠ6. ΤΧ Χ
Πλήθος μελών	Χαμηλό	Χαμηλό	Πολύ υψηλό	Μέτριο	Πολύ χαμηλό	Πολύ υψηλό
Σκέλος ανταλλαγών	Σχετικά αναπτυγμένο	Αρκετά αναπτυγμένο	Πολύ αναπτυγμένο	Σχετικά αναπτυγμένο	Καθόλου αναπτυγμένο	Πολύ αναπτυγμένο
Σκέλος δραστηριοτήτων	Αρκετά αναπτυγμένο	Πολύ αναπτυγμένο	Αρκετά αναπτυγμένο	Πολύ αναπτυγμένο	Καθόλου αναπτυγμένο	Πολύ αναπτυγμένο
Καινοτόμες στρατηγικές και πρακτικές	Κοινωνικό Φροντιστήριο, Δημιουργική Απασχόληση ΚΑΠΗ	Λέσχη Απασχόλησης Ανέργων	Συνεργασία με τα Public	Ανοιχτός Χώρος Συνάντησης, Αξιοποίηση συμμετοχικών εργαλείων διαλόγου	-	Εικαστικό Εργαστήριο, Δημιουργική Απασχόληση Παιδιών
Φυσιογνωμία τοπικής κοινωνίας	Αστική περιοχή, χαμηλές κατοικίες, γειτονιά	Αστική περιοχή, χαμηλές κατοικίες, γειτονιά	Αστική περιοχή	Προαστιακή περιοχή, κλειστή κοινωνία, πολυκεντρική	Προαστιακή περιοχή	Επαρχιακή πόλη, κλειστή κοινωνία
Βιοτικό Επίπεδο	Φτωχά λαϊκά στρώματα, έντονη κοινωνική διαστρωμάτωση, πληθυσμοί ρομά, πολυπολιτισμικότητα	Φτωχά λαϊκά στρώματα, πληθυσμοί ρομά, χρήστες ναρκωτικών ουσιών	Ευρωστία, υψηλά κοινωνικά στρώματα	Ευρωστία, έντονη κοινωνική διαστρωμάτωση μεταξύ περιοχών-κοινοτήτων και στο εσωτερικό τους	Μεσαία κοινωνικά στρώματα	Μεσαία κοινωνικά στρώματα, Αποβιομηχάνιση Εργατικός πληθυσμός
Καλλικρατικός Δήμος	Όχι	Ναι	Όχι	Ναι	Ναι	Ναι
Συμμετοχή περισσότερων	Ναι	Όχι	Όχι	Ναι	Όχι	Όχι

Δήμων στην τοπική σύμπραξη						
Ρόλος Δήμου	Πολύ ενεργός, φιλοξενία ΤΧ στο Κεντρικό Δημαρχείο	Ενεργός με αρνητικό τρόπο, φιλοξενία ΤΧ σε χώρο της ΜΚΟ	Πολύ ενεργός, φιλοξενία ΤΧ σε χώρο του Δήμου	Πολύ ενεργός, φιλοξενία ΤΧ στο Κεντρικό Δημαρχείο	Πολύ ενεργός, φιλοξενία ΤΧ στο Κεντρικό Δημαρχείο	Καθόλου ενεργός, φιλοξενία ΤΧ σε χώρο της ΜΚΟ
Επίπεδο συνεργασίας με άλλες ΚΔ τοπικού δικτύου	Καλό	Πολύ καλό	Εξαιρετικό	Χαμηλό	Πολύ καλό	Καλό
Λειτουργία ΤΧ πριν το Πρόγραμμα των ΚΔ	Ναι	Όχι	Όχι	Όχι	Ναι	Όχι
Κύκλος Ζωής	Λειτουργία έως τη λήξη του Προγράμματος	Διακοπή πριν τη λήξη του προγράμματος	Λειτουργία έως τη λήξη του Προγράμματος	Λειτουργία έως τη λήξη του Προγράμματος	Λειτουργία έως τη λήξη του Προγράμματος	Λειτουργία έως τη λήξη του Προγράμματος
Συντελεστές των ΤΧ/ΚΔ που συμμετείχαν	Δήμος, Διαχειριστές	Δήμος, Διαχειριστές, ΜΚΟ	Διαχειριστές, ΜΚΟ	Δήμος, Διαχειριστές, ΜΚΟ	Δήμος, Διαχειριστές	Διαχειριστές, ΜΚΟ
Μέθοδοι έρευνας	Ερωτ/γιο, Συνεντεύξεις, Εργαστήρι Διαλόγου, Ανάλυση κειμένων-ιστοσελίδας	Συνεντεύξεις, Ερωτ/γιο, Εργαστήρι Διαλόγου, Ανάλυση κειμένων-ιστοσελίδας	Ερωτ/γιο, Συνεντεύξεις, Εργαστήρι Διαλόγου, Χαρτογράφηση θεμάτων, Ανάλυση	Ερωτ/γιο, Συνεντεύξεις, Εργαστήρι Διαλόγου, Χαρτογράφηση θεμάτων, Εθνογραφική έρευνα,	Συνεντεύξεις, Ερωτ/γιο, Εργαστήρι Διαλόγου, Ανάλυση κειμένων-ιστοσελίδας	Ερωτ/γιο, Συνεντεύξεις, Ανάλυση κειμένων-ιστοσελίδας

			κειμένων- ιστοσελίδας	Ανάλυση κειμένων- ιστοσελίδας		
--	--	--	--------------------------	----------------------------------	--	--

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Παρά τις προσπάθειες για επικοινωνία με όλες τις ομάδες συντελεστών για κάθε επιλεγμένη περίπτωση, ακόμα και πέραν του διαστήματος που είχε αρχικά οριστεί για τη συλλογή των εμπειρικών δεδομένων, αυτό δεν ήταν εφικτό, με αποτέλεσμα την ασύμμετρη εκπροσώπησή τους, όπως φαίνεται στον πίνακα 5.2. Η διευκόλυνση της ανάδυσης των οπτικών των διαφορετικών ομάδων εμπλεκομένων και της ποικιλότητας των συνθηκών εργασίας των ΤΧ, που ήταν κεντρικός σκοπός πίσω από την επιλογή της συγκεκριμένης μεθόδου, δεν εμποδίστηκε πάντως από τη συγκυρία αυτή.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.2 ΟΜΑΔΕΣ ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΝΤΩΝ ΑΝΑ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΜΕΛΕΤΗΣ

ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΧ/ΚΔ	ΜΚΟ	ΑΙΡΕΤΟΣ	ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΣ ΥΠΑΛΛΗΛΟΣ	ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΕΣ ΤΧ
ΜΠ 1 ΤΧ Β	ΌΧΙ	ΝΑΙ	ΕΡΩΤ/ΓΙΟ	2
ΜΠ2 ΤΧ Α	ΕΡΩΤ/ΓΙΟ	ΝΑΙ	ΌΧΙ	1
ΜΠ 3 ΤΧ Γ	ΕΡΩΤ/ΓΙΟ	ΌΧΙ	ΌΧΙ	4
ΜΠ 4 ΤΧ Δ	ΝΑΙ	ΝΑΙ	ΝΑΙ	3
ΜΠ 5 ΤΧ Π	ΌΧΙ	ΝΑΙ	ΌΧΙ	0
ΜΠ 6 ΤΧ Χ	ΝΑΙ	ΌΧΙ	ΌΧΙ	3

Όπως προκύπτει από τον παραπάνω πίνακα, η οπτική των Δήμων εκπροσωπήθηκε μέσω των αρμόδιων αιρετών-Αντιδημάρχων και όχι από το διοικητικό τους προσωπικό. Αυτό συνέβη επειδή οι εκπρόσωποι των Διοικήσεων των Δήμων, είτε δεν παρέπεμψαν, είτε απέτρεψαν την επικοινωνία με υπάλληλο του Δήμου, στη λογική ότι δεν θα γνώριζαν κάτι περισσότερο για το Πρόγραμμα και τη λειτουργία της ΤΧ/ΚΔ.

5.3.7 Συγκεντρωτική εικόνα συμμετεχόντων

Στον Πίνακα 5.5 καταγράφονται οι ΤΧ που συμμετείχαν στην έρευνα. Παρατηρούμε ότι η ΤΧ/ΚΔ του Δήμου Διονύσου συμμετείχε σε όλες τις περιόδους και ανταποκρίθηκε σε όλες τις μεθόδους έρευνας. Αυτό είναι φυσιολογικό εξαιτίας της καθημερινής συνεργασίας της ερευνήτριας με τους υπαλλήλους της. Άλλες ΤΧ/ΚΔ όπως της Γλυφάδας και της Αγίας Βαρβάρας, επίσης συμμετείχαν ενεργά στις περισσότερες μεθόδους έρευνας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.3 ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΔΗΜΩΝ ΑΝΑ ΜΕΘΟΔΟ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΕΚΠΡΟΣΩΠΟΙ ΔΗΜΩΝ ΠΟΥ ΣΥΜΜΕΤΕΙΧΑΝ 9/33	ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ	ΔΟΜΗΜΕΝΕΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ- ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΜΕΛΕΤΗΣ	ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΗ ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ
Αγίας Βαρβάρας- Κορυδαλλού	✓	✓	
Αμαρουσίου	✓		
Αχαρνών	✓	✓	
Γαλατσίου	✓		
Διονύσου	✓	✓	✓
Θεσσαλονίκης	✓		
Καβάλας	✓		
Λάρισας	✓		
Παλλήνης		✓	

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.4 ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΜΚΟ ΑΝΑ ΜΕΘΟΔΟ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΜΚΟ ΠΟΥ ΣΥΜΜΕΤΕΙΧΑΝ 8/26	ΕΡΩΤ/ΓΙΟ	ΔΟΜΗΜΕΝΕΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ- ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΜΕΛΕΤΗΣ	ΕΠΙΤΟΠΙΑ ΕΡΕΥΝΑ	ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΗ ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ
Αχαρνών	✓			
Γλυφάδας	✓			
Διονύσου	✓	✓	✓	✓
Ηρακλείου Κρήτης	✓			
Θεσσαλονίκης			✓	
Λάρισας	✓		✓	
Μαρκόπουλου	✓			
Χαλκίδας	✓	✓		

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.5 ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΧ ΑΝΑ ΜΕΘΟΔΟ ΕΡΕΥΝΑΣ

	ΟΙ ΤΧ ΠΟΥ ΣΥΜΜΕΤΕΙΧΑΝ	ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΔΙΚΤΥΩΣΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΩΝ ΤΧ/ΚΔ ΑΤΤΙΚΗΣ	ΕΡΩΤ/ΓΙΟ	ΣΥΝΕΦΙΝ	ΕΠΙΤΟΠΙΑ ΕΡΕΥΝΑ - ΜΗ ΔΟΜΗΜΕΝΕΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ	ΔΟΜΗΜΕΝΕΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΜΕΛΕΤΗΣ	ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ-ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΗ ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ
1	Αγίας Βαρβάρας-Κορυδαλλού	✓	✓			✓	
2	Αγίου Δημητρίου-Αλίμου		✓				
3	Αγίων Αναργύρων-Φυλής-Καματερού	✓					
4	Αγρινίου		✓				
5	Αθήνας (ΤΧ/Κ)				✓		
6	Αμαρουσίου	✓	✓				
7	Αχαρνών	✓				✓	
8	Γαλατσίου		✓				
9	Γλυφάδας	✓	✓	✓	✓	✓	
10	Διονύσου	✓	✓	✓	✓	✓	✓
11	Θεσσαλονίκης			✓	✓		
12	Ιλίου		✓		✓		
13	Καβάλας		✓				
14	Κηφισιάς		✓	✓	✓		
15	Λάρισας		✓				
16	Μαρκόπουλου-Μεσογαίας		✓				
17	Μεσοποταμίας (ΤΧ/Κ)		✓				
18	Μεταμόρφωσης	✓					
19	Νεάπολης-Συκεών		✓	✓	✓		
20	Παλλήνης	✓	✓				
21	Πατρέων		✓	✓	✓		
22	Παύλου Μελά		✓	✓	✓		
23	Περιστερίου		✓		✓		
24	Ρεθύμνου		✓				
25	Χαλκίδας		✓			✓	
26	Χολαργού-Παπάγου "Με Λύση" (ΤΧ/Κ)		✓			✓	
ΣΥΝΟΛΑ	ΧΡΗΜΑΤ/ΝΕΣ ΤΧ/ΚΔ	8/33 ΤΧ/ΚΔ Αττικής	19/33 ΤΧ/ΚΔ	7/33 ΤΧ/ΚΔ	9/33 ΤΧ/ΚΔ	6 ΤΧ/ΚΔ	1 ΤΧ/ΚΔ
	ΚΙΝΗΜΑΤΙΚΕΣ ΤΧ/Κ	-	3/10 ΤΧ/Κ	-	1/10 ΤΧ/Κ	1 ΤΧ/Κ	-

5.3.8 Ανασκόπηση

Στην ενότητα αυτή τεκμηριώθηκε η επιλογή της διερευνητικής προσέγγισης και εξηγήθηκαν οι λόγοι για τους οποίους το σχέδιο έρευνας συνέχισε να διαμορφώνεται κατά τη διάρκεια της έρευνας. Επίσης, καταγράφηκαν οι συντελεστές που συμμετείχαν και περιγράφηκαν οι μέθοδοι που αξιοποιήθηκαν για τη συλλογή των εμπειρικών δεδομένων. Τέλος, συζητήθηκαν οι σημαντικότερες προκλήσεις και τα «τεχνάσματα» που χρησιμοποιήθηκαν για την αντιμετώπισή τους.

5.4 Συμμετοχικότητα στην ποιοτική έρευνα

5.4.1 Εισαγωγή

Στις επόμενες παραγράφους συζητείται η αρχική πρόθεση διεξαγωγής μιας έρευνας συμμετοχικής, στη διαμόρφωση της οποίας θα μπορούσαν να συνεισφέρουν ισότιμα οι πρωταγωνιστές του πεδίου και εντοπίζονται τα εμπόδια που συνάντησε αυτή η προσπάθεια. Επίσης, επισημαίνεται η διαφορά ανάμεσα στη συμμετοχική έρευνα και την αξιοποίηση συμμετοχικών μεθόδων συλλογής δεδομένων. Τέλος, καταγράφονται τα συμμετοχικά εργαλεία που αξιοποιήθηκαν στο πλαίσιο της εμπειρικής διερεύνησης του ελληνικού πεδίου τραπεζικής χρόνου και επισημαίνονται τα καινοτομικά τους χαρακτηριστικά.

5.4.2 Συμμετοχική έρευνα: τι είναι, φιλοσοφία και εύρος

☞ *Κατανοώντας τη δυσκολία υλοποίησης της αρχικής πρόθεσης για μια έρευνα συμμετοχική*

«Μια βασική απαίτηση που προκύπτει κατά τη διερευνητική έρευνα ενός αναδυόμενου φαινομένου, το οποίο πρώτη φορά ερευνάται, είναι να παραμείνει ο ερευνητής ανοιχτός στο άγνωστο, αναγνωρίζοντας μάλιστα στους συμμετέχοντες στην έρευνα την ιδιότητα του υποκειμένου-συνδημιουργού, καθώς μέσα από τη δική τους συμμετοχή, θα προκύψουν νέα ερευνητικά ερωτήματα ενώ εκείνοι έχουν τον τελευταίο λόγο ελέγχου της εγκυρότητας των ερμηνειών του ερευνητή.» (Απόσπασμα από το ημερολόγιο έρευνας)

Παρά τις αναφορές στη βιβλιογραφία για τους περιορισμούς που ενέχει η έρευνα που υλοποιείται μέσα από την ενεργό συμμετοχή των υποκειμένων της, όπως απώλεια ελέγχου εκ μέρους του ερευνητή για την έκβαση της έρευνας και μείωση της ικανότητάς του να λαμβάνει όλο το φάσμα των αποφάσεων, η αρχική πρόθεση ήταν να σχεδιαστεί αυτό το ερευνητικό εγχείρημα με τρόπο ώστε να ενθαρρυνθεί η μέγιστη δυνατή συμμετοχή των διαχειριστών και των μελών των ΤΧ, στον εντοπισμό των σημαντικότερων θεμάτων αλλά και στη διαμόρφωση των βασικών του σκοπών και σταδίων. Η επιλογή των δύο αυτών ομάδων συντελεστών, έγινε με γνώμονα την

υπόθεση ότι ήταν εκείνες που είχαν το μεγαλύτερο ενδιαφέρον για την καλή πορεία λειτουργίας των ΤΧ και το γεγονός ότι ήταν οι συντελεστές που είχαν ενεργό ρόλο και στους δύο θύλακες τραπεζικής χρόνου.

Η υπόθεση αυτή, αν και ήταν γενικά ορθή δεν έλαβε υπόψη δύο σημαντικούς παράγοντες του πλαισίου εργασίας των Χρηματοδοτούμενων ΤΧ. Πρώτον, αγνόησε το γεγονός ότι οι περισσότερες ΤΧ/ΚΔ χρειαζόταν πρώτα να λάβουν την έγκριση του εκάστοτε Φορέα Υλοποίησης του Προγράμματος. Πρακτικά, αυτό σήμαινε ότι οι ΜΚΟ που συντόνιζαν το Πρόγραμμα, ακόμα και αν δεν είχαν πλήρη εικόνα της εσωτερικής λειτουργίας μιας ΤΧ/ΚΔ, στις περισσότερες περιπτώσεις είχαν καθοριστικό ρόλο στον τρόπο με τον οποίο οι υπάλληλοί της επικοινωνούσαν με το εξωτερικό περιβάλλον, και άρα ίσως ήταν σκόπιμο να είχαν συμπεριληφθεί από την αρχή στην έρευνα. Δεύτερον, η χρονική συγκυρία διεξαγωγής της πρώτης επικοινωνίας με τους υπαλλήλους των ΤΧ/ΚΔ δεν ήταν ιδιαίτερα ευνοϊκή, καθώς έγινε λίγο πριν την πρώτη προθεσμία λήξης του προγράμματος, με αποτέλεσμα πολλοί να κρίνουν άσκοπη τη συμμετοχή τους στην έρευνα. Χρειάστηκαν, αρκετές επαφές για να μπορέσει να αντιστραφεί στη συνέχεια αυτή η αρνητική διάθεση.

Οι τρόποι με τους οποίους επιδιώχθηκε να παρακινηθούν τα υποκείμενα της έρευνας να αναλάβουν ενεργό ρόλο στη διαμόρφωσή της, ήταν η αποστολή μιας λίστας οδηγιών με τις διαφορετικές ευκαιρίες συμμετοχής και μια πρώτη τηλεφωνική επικοινωνία. Γενικότερα, επιλέχθηκε η χρήση μιας γλώσσας λιγότερο επίσημης και περισσότερο φιλικής.

Επίσης, δημιουργήθηκαν δύο ειδικές ιστοσελίδες. Στην κεντρική ιστοσελίδα της έρευνας <http://silogotx.simplesite.com/> σχεδιάστηκε ηλεκτρονικός χώρος όπου οι ενδιαφερόμενοι μπορούσαν να συνεισφέρουν τη δική τους εμπειρία από την τραπεζική χρόνο¹⁴⁷. Επίσης, διαμορφώθηκε «Κοινότητα» στο facebook με τίτλο «Κοινωνικό Δίκτυο Τραπεζών Χρόνου» <https://www.facebook.com/koinonikodiktyotx/> στην οποία οι εμπλεκόμενοι φορείς μπορούσαν να δημοσιοποιούν τις δράσεις τους και να επικοινωνούν με τα άλλα εγχειρήματα.

Η αρχική προσδοκία ήταν ότι οι διαχειριστές των ΤΧ θα ανταποκρίνονταν θετικά στα εργαλεία δικτύωσης που προσφέρθηκαν μέσω της έρευνας, ιδιαίτερα ελλείψει οποιουδήποτε άλλου διαδικτυακού χώρου επικοινωνίας των εγχειρημάτων.

¹⁴⁷ <http://silogotx.simplesite.com/417689559>

5.4.3 Καινοτόμα συμμετοχικά εργαλεία έρευνας

Η μεγαλύτερη μεθοδολογική καινοτομία της παρούσας έρευνας ήταν η αξιοποίηση συμμετοχικών εργαλείων συλλογής και νοηματοδότησης των δεδομένων από τους ίδιους τους συμμετέχοντες.

Η **αξιοποίηση εργαλείων Art of Hosting** για τη συλλογή ποιοτικών ερευνητικών δεδομένων δεν είναι ακόμα διαδεδομένη, ωστόσο παράγει πλούσια ποιοτική πληροφορία, αναδεικνύει άρρητες στάσεις, σχέσεις και ποιότητες, με μικρό κόστος σε χρήμα και χρόνο και διασκεδαστικό τρόπο για τους συμμετέχοντες. Ακόμη, διασφαλίζει σε σημαντικό βαθμό τη σταθερότητα των συνθηκών πλαισίου κατά τη συλλογή των δεδομένων (χρόνος, χώρος, συγκυρία). Αυτός ο τρόπος συλλογής εμπειρικών δεδομένων έχει αναδυόμενο χαρακτήρα, αφού ένα μεγάλο μέρος της πληροφορίας συνδημιουργείται μέσα από την αλληλεπίδραση των συμμετεχόντων, στο παρόν. Επίσης, η εν λόγω διαδικασία επηρεάζει τη δυναμική εξέλιξης του υπό διερεύνηση συστήματος, καθώς καθιστά στο ίδιο, ορατά και αξιοποιήσιμα τα επιμέρους χαρακτηριστικά του.

ΣΟ•ΩΣ

Συμπερασματικά, η εργασία αυτή ίσως να μην ήταν ιδιαίτερα επιτυχής στην υλοποίηση μιας έρευνας συμμετοχικής, αλλά αξιοποίησε με μεγάλη επιτυχία συμμετοχικά εργαλεία έρευνας και καινοτόμες μεθόδους.

5.5 Ηθική ακεραιότητα, ερευνητική διαφάνεια και η γλώσσα της εργασίας

5.5.1 Εισαγωγή

Πριν προχωρήσουμε στο Μέρος Γ΄ της παρούσας διατριβής και στην παρουσίαση των αποτελεσμάτων, συζητώνται τρία ακόμα σημαντικά ζητήματα, η ηθική ακεραιότητα της έρευνας, οι τρόποι με τους οποίους διασφαλίστηκε ένας υψηλός βαθμός επίγνωσης της επίδρασης της ερευνήτριας στο αντικείμενο και τις μεθόδους έρευνας και οι προκλήσεις αναφορικά με τη χρήση μιας νέας γλώσσας.

5.5.2 Στοιχεία της επιστημονικής ηθικής

Χρησιμοποιώντας ως αφετηρία το έργο του Horton (2008: 375-377) η Irene Sotiropoulou (2012:166) σημειώνει τα ακόλουθα στοιχεία που χαρακτηρίζουν την επιστημονική ηθική:

- ☑ Χρειάζεται να είναι ανοιχτή στις εκπλήξεις, καθώς η κοινωνική έρευνα χαρακτηρίζεται από διαρκή δυναμική.
- ☑ Τόσο ο ερευνητής, όσο και οι συμμετέχοντες στην έρευνα είναι ‘συναισθηματικές’ οντότητες, των οποίων η διάθεση επηρεάζεται από συνθήκες του πλαισίου.
- ☑ Η συσχέτιση και η ανάπτυξη δεσμών είναι φυσικό στοιχείο της ποιοτικής έρευνας.
- ☑ Η επιστημονική ηθική χρειάζεται να παραμένει ανοιχτή στο ενδεχόμενο σφάλματος.

5.5.2.1 Εμπιστευτικότητα

Ο χρηματοδοτούμενος θύλακας τραπεζικής χρόνου στην Ελλάδα που αποτελεί και το κεντρικό πεδίο εστίασης της παρούσας έρευνας, είναι ένα παράδειγμα «αποτυχημένης» διαχείρισης της κοινωνικής καινοτομίας από την ελληνική δημόσια διοίκηση, σε κεντρικό και τοπικό επίπεδο. Όσο ευχάριστη τείνει να είναι η διερεύνηση ενός επιτυχημένου παραδείγματος όπου άνθρωποι και θεσμοί καταξιώνονται, τόσο δύσκολη είναι η έρευνα που προϋποθέτει τον εντοπισμό κενών και παραλείψεων.

Ένα ηθικό ζήτημα που χρειάστηκε επομένως διαχείριση ήταν η παρουσίαση των πληροφοριών που θα συνεισέφεραν στη βαθύτερη κατανόηση του ρόλου των διαφορετικών συντελεστών στη διαδικασία κοινωνικής καινοτομίας και των συνθηκών βιωσιμότητάς της, χωρίς ωστόσο να θιχτούν οι άνθρωποι που μοιράστηκαν εμπιστευτικές πληροφορίες ή ακόμα και την καθημερινότητά τους.

Προκειμένου να μην εκτεθούν συγκεκριμένα πρόσωπα, οι μελέτες περίπτωσης που συζητώνται σε αυτή την έρευνα, κωδικοποιούνται και δεν αναφέρονται τα ονόματα των συμμετεχόντων Δήμων και προσώπων.

5.5.2.2 Ανωνυμία

Ειδικότερα σε σχέση με τη συμμετοχή των μελών των δικτύων στην έρευνα, επιλέχθηκε από την αρχή η τήρηση της ανωνυμίας τους. Έτσι, στις συνοδευτικές οδηγίες που τους στάλθηκαν, αναφερόταν ρητά ότι «η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου γίνεται ανώνυμα» και ότι οι πληροφορίες θα αξιοποιούνταν αποκλειστικά για τους σκοπούς της έρευνας. Επίσης, έχοντας υπόψη ότι το Πρόγραμμα των Κοινωνικών Δομών διαχειριζόταν κάθε στοιχείο που αφορούσε τους συμμετέχοντες σε αυτό ως ευαίσθητα δεδομένα, είτε ανήκαν σε ευπαθείς κοινωνικά ομάδες είτε όχι, προτιμήθηκε από την αρχή, η επικοινωνία με τα μέλη μέσω των ομάδων διαχείρισης των ΤΧ/ΚΔ. Αυτή η επιλογή, είχε ως σκοπό να δημιουργήσει ένα αίσθημα ασφάλειας απέναντι στους σκοπούς της έρευνας. Κρίνοντας από το περιεχόμενο των απαντήσεων των μελών που τελικά συμμετείχαν, αυτός ο στόχος επιτεύχθηκε.

5.5.3 Ερευνητική διαφάνεια και αναστοχασμός

Όπως ήδη σχολιάστηκε στην ενότητα 4.3, η αρχή του αναστοχασμού ή η ενδοσκοπική προσέγγιση, αποδέχεται την ύπαρξη υποκειμενικών στοιχείων κατά την επιστημονική έρευνα. Η ρητή τους αναφορά αυξάνει την αντικειμενικότητα του εγχειρήματος.

Ο τρόπος με τον οποίο επιλέχθηκε να ενισχυθεί η ερευνητική διαφάνεια ήταν διατηρώντας ξεχωριστό ημερολόγιο αποτύπωσης των προσωπικών εντυπώσεων και συναισθημάτων της ερευνήτριας. Επιπρόσθετα σχεδιάστηκε μία ρουτίνα ερωτημάτων με σκοπό την παρακολούθηση των μαθημάτων που σταδιακά κατακτώνταν και των εσωτερικών της μετατοπίσεων. Ενδεικτικά αναφέρονται τα ακόλουθα:

- Τι μεσολάβησε; Τι πήγε καλά; Τι θα μπορούσε να είχε πάει καλύτερα;
- Τι με έχει εντυπωσιάσει; Ποιες ήταν οι σημαντικότερες εννοήσεις μου;
- Τι έχω μάθει ως προς τα ερωτήματά μου;
- Τι έχω μάθει ως προς τη μεθοδολογία μου;
- Ποιες επιλογές μου κατευθύνουν την έρευνα προς συγκεκριμένες κατευθύνσεις; Ποιους έχω αποκλείσει;
- Τι έχει μετατοπιστεί μέσα μου;

5.5.3.1 Αποκαλύπτοντας μια κρυφή ερευνητική ατζέντα

«Εξ αρχής, μέρος της πρόθεσής μου πίσω από αυτή την έρευνα, ήταν η συμβολή της στην προαγωγή της τραπεζικής χρονον μέσα από τη διευκόλυνση της επικοινωνίας και της αλληλεπίδρασης των δύο θυλάκων τραπεζικής χρονον. Γενικότερα, η επίγνωσή μου για τις προοπτικές αξιοποίησης της τραπεζικής χρονον (τ.χ.) τροφοδοτούσε την επιθυμία μου να καταστεί η έρευνα διευκολυντικός παράγοντας στη διάδοση και εδραίωση της τ.χ. στην

ελληνική κοινωνία. Επομένως, η διατήρηση μιας στάσης ουδέτερης ήταν δύσκολο να επιτευχθεί εξαιτίας της έντονα θετικής μου προδιάθεσης απέναντι σε αυτή τη μορφή κοινωνικής οργάνωσης.

Κατά τη διάρκεια της επικοινωνίας με τους συντελεστές των ΤΧ, συχνά μοιραζόμουν πληροφορίες που θα ήταν χρήσιμες στα εγχειρήματά τους, ενεργώντας «σαν μέλισσα που επικονιάζει με νέες γνώσεις αυτό που προσπαθεί να ανθίσει». Σταδιακά, έμαθα να διατηρώ μια απόσταση που μου επέτρεπε να μελετώ ένα φαινόμενο του οποίου οι μορφές εκδήλωσης θα επηρεάζονταν όσο το δυνατόν λιγότερο, από τη δική μου συμπεριφορά.» (Ημερολόγιο έρευνας)

5.5.3.2 Μαθήματα αποστασιοποίησης

«Ειδικότερα σε σχέση με την ερευνητική μου εμπειρία, «μέσα» στο εγχείρημα της ΜΠ 4 ΤΧ Δ, αξίζει να σημειωθούν τα ακόλουθα διλήμματα που χρειάστηκε να διαχειριστώ.

Όταν ξεκίνησε η ερευνητική μου ενασχόληση με το θέμα της τραπεζικής χρόνου, ήδη συνεργαζόμουν με τους υπαλλήλους της ΤΧ Δ και μάλιστα στενά. Ο ρόλος μου δίπλα τους, ήταν συμβουλευτικός, εξισοροπητικός και υποστηρικτικός, δεδομένου ότι υπήρχε ήδη, άλλη ορισμένη συντονίστρια του Προγράμματος των Κοινωνικών Δομών του Δήμου, η οποία ήταν και υπεύθυνη για τον τρόπο λειτουργίας τους.

Στη συνέχεια, όταν κλήθηκα να συντονίσω το έργο της Δομής, η εναρμόνιση των διαφορετικών μου ρόλων ως ερευνήτρια, μέλος της ΤΧ, συντονίστρια της ΤΧ, υπάλληλος του Δήμου, συνάδελφος και φίλη των «παιδιών» ήταν ιδιαίτερα προκλητική. Πιο συγκεκριμένα, πώς μπορούσα να ξεδιπλώσω ελεύθερα το ερευνητικό μου σχέδιο, ενώ περιοριζόμουν από το πολιτικό πλαίσιο της εργασίας μου; Και πώς μπορούσα να επιδιώκω τους σκοπούς της έρευνάς μου χωρίς να «εκμεταλλευτώ τη «θέση εξουσίας» που κατείχα όσο ήμουν συντονίστρια του Προγράμματος;» (Ημερολόγιο έρευνας)

«Είχα γίνει ιθαγενής» (O'Reilly 2009: 87), ένα πρόβλημα που είχε ήδη θέσει από το 1922 ο Malinowski (όπως αναφέρεται στο Tickle 2017). Αλλού στη βιβλιογραφία, η αφομοίωση του ερευνητή από το πεδίο, δεν χρωματίζεται θετικά ή αρνητικά, αλλά επισημαίνεται η σημασία του να έχει ο ερευνητής επίγνωση, των σημείων όπου δύναται να διατηρεί απόσταση και των σημείων στα οποία έχει ενσωματωθεί στην περίπτωση που ερευνά (Alvesson 2003). Ο τρόπος με τον οποίο μπορεί ο ερευνητής να κατακτά ένα υψηλό βαθμό επίγνωσης είναι μέσα από τον αναστοχασμό (Rubin & Rubin 2005).

«Μετά την παραίτησή μου από το ρόλο της συντονίστριας, προτίμησα να διατηρήσω μια περισσότερο αποστασιοποιημένη θέση, υιοθετώντας τη ματιά του παρατηρητή που δεν παρεμβαίνει, ακόμα και αν η παρέμβασή του πιθανόν να είχε ευεργετικά αποτελέσματα.

Η προσπάθεια αποστασιοποίησης ήταν ακόμα πιο προκλητική από την προσπάθεια εναρμόνισης των διαφορετικών ρόλων. Έχοντας διατυπωμένες πεποιθήσεις για το ορθό και το λάθος σε σχέση με την καλή λειτουργία της τραπεζικής χρόνου, τις συνθήκες επιτυχίας της, τη στρατηγική της αξιοποίηση για τους σκοπούς του Δήμου, τα πρότυπα διοικητικής αριστείας, γινόμουν «μάρτυρας του λάθους» αλλά ως επιστήμονας-παρατηρητής, έπρεπε να μην εκφέρω γνώμη επί τούτου.» (Ημερολόγιο έρευνας)

5.5.4 Σκέψεις γύρω από τη χρήση της κατάλληλης γλώσσας

☞ *Από την επιστημονική αναζήτηση προς τη συναντίληψη με τα υποκείμενα της έρευνας και από την εμβάθυνση στο πεδίο των ελληνικών Τραπεζών Χρόνου, πίσω στη μεταφορά γνώσεων για την κοινωνική καινοτομία προς την επιστημονική κοινότητα.*

Η ενεργός συμμετοχή της ερευνήτριας, τόσο στην ΤΧ Δ, όσο και σε άλλα δίκτυα κοινοτικών νομισμάτων, βοήθησε ιδιαίτερα την επικοινωνία με τις Ομάδες Διαχείρισης των ΤΧ, τους Φορείς Υλοποίησης και τα Μέλη. Ωστόσο, η χρήση μιας γλώσσας που να είναι κατανοητή από τους συμμετέχοντες στην έρευνα και που ταυτόχρονα να διατηρεί τη σύνδεση με την επιστημονική ορολογία στην οποία αυτή στηρίζεται, δεν ήταν πάντα εύκολη υπόθεση.

Η αντίστροφη διαδρομή, δηλαδή η μεταφορά των ευρημάτων της εμπειρικής έρευνας σε ένα επιστημονικό κείμενο, αντιμετώπισε μία άλλη πρόκληση. Λόγω της ενεργούς ενασχόλησης με το θέμα της τραπεζικής χρόνου και της αφομοίωσης της ερευνήτριας από το πεδίο, ήταν δύσκολη η διάκριση των εννοιών και των πλαισίων που χρειάζονταν διευκρινίσεις για την καλύτερη κατανόηση ενός «ακαδημαϊκού αναγνώστη». Σε αυτό το ζήτημα βοήθησε η εξωτερική ματιά φίλων ερευνητών και καθηγητών, εκτός του πεδίου της τραπεζικής χρόνου. Αντίθετα, για τη θεωρητική σύνδεση ανάμεσα στην κοινωνική καινοτομία και την τραπεζική χρόνου ζητήθηκε η συνδρομή φίλων ερευνητών από τα πεδία έρευνας της κοινωνικής καινοτομίας και των κοινοτικών νομισμάτων.

5.5.5 Ανασκόπηση

Στην ενότητα αυτή συζητήθηκαν οι τρόποι με τους οποίους ενισχύθηκε η ηθική ακεραιότητα της έρευνας και αποκαλύφθηκαν τα κίνητρα της ερευνήτριας που πιθανόν επηρέασαν το σχεδιασμό της έρευνας, τουλάχιστον στα αρχικά της στάδια. Επίσης, θίχτηκε το ζήτημα της χρήσης μίας γλώσσας κατάλληλης αφενός να αναπαριστά πειστικά την πραγματικότητα των συντελεστών του πεδίου και αφετέρου να συνδιαλέγεται με τις προϋπάρχουσες θεωρίες και επιστημονικές διατυπώσεις για την κοινωνική καινοτομία.

5.6 Ανασκόπηση Κεφαλαίου

Στο Κεφάλαιο 5 διατυπώθηκαν τα ερευνητικά ερωτήματα κάθε περιόδου εμπειρικής διερεύνησης και παρουσιάστηκαν οι μέθοδοι μέσα από τις οποίες αυτά αναδείχτηκαν και δρομολογήθηκε η απάντησή τους. Σχολιάστηκαν οι σημαντικότερες προκλήσεις και οι τρόποι με τους οποίους επιδιώχθηκε η αντιμετώπισή τους. Ακόμη θίχτηκε η απόπειρα της παρούσας έρευνας να εντάξει ενεργά στο σχεδιασμό της τους συμμετέχοντες και αναδείχθηκε η αξιοποίηση συμμετοχικών εργαλείων έρευνας που αποτυπώνουν αναδυόμενες ποιότητες των υπό μελέτη συστημάτων.

Μέρος Γ'

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΕΔΙΟΥ ΤΡΑΠΕΖΩΝ ΧΡΟΝΟΥ & ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ

Το ελληνικό πεδίο τραπεζικής χρόνου

6.1 Εισαγωγή

Το πρώτο Κεφάλαιο του Γ΄μέρους της εργασίας αποσκοπεί στην καταγραφή και παρουσίαση των δομικών χαρακτηριστικών του ελληνικού πεδίου τραπεζικής χρόνου και του ιστορικού πλαισίου ανάπτυξής του. Στην ενότητα 6.2 παρουσιάζονται το θεσμικό και το ιστορικό πλαίσιο ανάπτυξης της τραπεζικής χρόνου στην Ελλάδα και οι αντιλήψεις των συντελεστών του πεδίου για τα παράθυρα ευκαιρίας που ευνόησαν τη ραγδαία ανάπτυξή του, την εποχή της κρίσης. Στην ενότητα 6.3 παρουσιάζονται τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του πεδίου και των ελληνικών Τραπεζών Χρόνου καθώς και το προφίλ των μελών τους. Στην επόμενη ενότητα, προσεγγίζεται η ταυτότητα των Κινηματικών και των Χρηματοδοτούμενων Τραπεζών Χρόνου μέσα από την καταγραφή των σκοπών, των αρχών και του φάσματος των δραστηριοτήτων τους.

6.2 Το πλαίσιο ανάπτυξης και λειτουργίας των ελληνικών Τραπεζών Χρόνου

6.2.1 Εισαγωγή

Το ελληνικό θεσμικό πλαίσιο έχει ακούσια ή εκούσια παραλείψει να συμπεριλάβει ρυθμίσεις που αφορούν τη λειτουργία των Τραπεζών Χρόνου (ΤΧ) και των κοινοτικών νομισμάτων εν γένει. Μια σκιώδης του μορφή, με ad hoc ωστόσο χαρακτήρα και περιορισμένο πεδίο παρέμβασης, δημιουργήθηκε από τα Ευρωπαϊκά και Διακρατικά Προγράμματα που χρηματοδότησαν τη λειτουργία ΤΧ, με σπουδαιότερο το Πρόγραμμα «Κοινωνικές Δομές για την Άμεση Αντιμετώπιση της Φτώχειας» στο πλαίσιο του οποίου δημιουργήθηκαν 33 ΤΧ σε όλη την Ελλάδα.

Ελλείπει ενός πλέγματος νομικών κανόνων για τα κοινοτικά νομίσματα, στην ενότητα αυτή συζητείται η ιστορική πορεία ανάπτυξης της τραπεζικής χρόνου στην Ελλάδα, γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στα προγράμματα που χρηματοδότησαν τη δημιουργία τους,

παρουσιάζονται συνοπτικά αναφορές του ελληνικού θεσμικού και κανονιστικού πλαισίου, στην έννοια της κοινωνικής καινοτομίας και τέλος, σχολιάζονται οι διαστάσεις εκείνες του πλαισίου που σύμφωνα με τους ίδιους τους συντελεστές των εγχειρημάτων αποτέλεσαν παράθυρα ευκαιρίας για τη ραγδαία ανάπτυξη της τραπεζικής χρονοῦ στη χώρα μας, την περίοδο της οικονομικής κρίσης.

6.2.2 Ιστορικό πλαίσιο ανάπτυξης της τραπεζικής χρονοῦ στην Ελλάδα

Η ιστορία της τραπεζικής χρονοῦ στην Ελλάδα, αριθμεί περισσότερα από δέκα χρόνια. Πλήθος στοιχείων συνθέτουν τους παράγοντες που διαμόρφωσαν το πλαίσιο ανάπτυξης και λειτουργίας των Τραπεζών Χρονοῦ στη χώρα μας, όπως η συγκυρία της οικονομικής κρίσης, η άνθηση των κοινωνικών νομισμάτων σε ολόκληρη την Ευρώπη και η εστίαση στις εναλλακτικές προτάσεις της κοινωνικής οικονομίας και της κοινωνικής επιχειρηματικότητας, η ενεργοποίηση της κοινωνίας των πολιτών και των άτυπων ομάδων, καθώς και η διάθεση δημόσιων πόρων για την ανάπτυξη εργαλείων αντιμετώπισης της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού.

6.2.2.1 Η Τράπεζα Χρονοῦ του Ελληνικού Δικτύου Γυναικών Ευρώπης¹⁴⁸

*«Πάνω απ' όλα η Τράπεζα Χρονοῦ είναι ανταλλαγή καλής θέλησης, ανταλλαγή ψυχικού αποθέματος, δημιουργία γειτονιάς.»
(Ιστοσελίδα Ευρωπαϊκού Δικτύου Γυναικών Ευρώπης)*

Η πρώτη Τράπεζα Χρονοῦ στην Ελλάδα, δημιουργήθηκε το 2004 από το Ελληνικό Δίκτυο Γυναικών Ευρώπης, με στόχο *«τη διεύρυνση της κοινωνικής αλληλεγγύης, και εξισορρόπησης της κοινωνικής δυσκολίας, βίας ή ταπείνωσης που υφίστανται οι άνθρωποι»* ως *«μια πρωτοβουλία ανθρώπων που θέλουν να έχουν τον έλεγχο της ποιότητας ζωής τους... και αναζητούν αυτήν την ποιότητα και στις ανθρώπινες σχέσεις»*. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στην ιστοσελίδα του «Δικτύου» με αυτόν τον τρόπο, ο χρόνος μεταβάλλεται *«από αδυσώπητο κυνηγό, σε πολιτιστικό αγαθό»*.

Το φιλοσοφικό υπόβαθρο πίσω από τη δημιουργία της Τράπεζας Χρονοῦ του Ελληνικού Δικτύου Γυναικών Ευρώπης είναι το θεωρητικό έργο της Hazel Henderson για την «Οικονομία της Αγάπης»¹⁴⁹. Σύμφωνα με αυτήν, μεγάλο μέρος της συνολικά παραγόμενης αξίας αποδίδεται στη μη αμειβόμενη εργασία που αναπτύσσεται μέσα στις οικογένειες, τις γειτονιές, τις κοινότητες και το πεδίο του εθελοντισμού.

Τα ιδρυτικά στελέχη της ΤΧ του Ελληνικού Δικτύου Γυναικών Ευρώπης, διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στη διάδοση και την ανάπτυξη της τραπεζικής χρονοῦ στην Ελλάδα, την περίοδο της κρίσης, από το 2011 και μετά.

¹⁴⁸ <http://enowhumanrights.gr/>

¹⁴⁹ <http://hazelhenderson.com/the-love-economy/>

6.2.2.2 Το Διακρατικό Πρόγραμμα της Εύξεινης Πόλης SolidarCity¹⁵⁰

Το Διακρατικό Πρόγραμμα SolidarCity (2010-2013) χρηματοδοτήθηκε από το INTERREG IVC και συντονίστηκε από τον ΕΟΕΣ Εύξεινη Πόλη¹⁵¹. Σκοπό είχε τη βελτίωση της απασχολησιμότητας, μέσα από την ενδυνάμωση του ρόλου της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, των Περιφερειακών Αρχών και της Κοινωνίας των Πολιτών στον εντοπισμό των παραγόντων που εμποδίζουν την απασχόληση και την ανεύρεση τρόπων για τη δημιουργία νέων και καλύτερων θέσεων απασχόλησης. Μία από τις δράσεις του έργου ήταν η ίδρυση και λειτουργία δύο πιλοτικών γραφείων ‘τράπεζας χρόνου’ στην Ελλάδα και τη Βουλγαρία.

Το σκεπτικό πίσω από την ενασχόληση με την ιδέα της Τράπεζας Χρόνου ήταν **η ενεργοποίηση της τοπικής αυτοδιοίκησης και η συμμετοχή της στην αύξηση της απασχόλησης και την αντιμετώπιση της φτώχειας**. Η πρόθεση ήταν «να δημιουργηθεί κάτι που χωρίς οικονομικό κόστος θα μπορούσε να εξυπηρετήσει φτωχές περιοχές» (Πρόεδρος ΔΣ Εύξεινης Πόλης). Σε αυτό το πλαίσιο λοιπόν, επιχειρήθηκε η λειτουργία της πρώτης ελληνικής ΤΧ στο Δήμο Μενιδίου.

Το Μενίδι ήταν μια άπορη και υποβαθμισμένη περιοχή με έντονη την παρουσία πολιτισμικών ομάδων που είχαν αναπτυγμένο το στοιχείο της αλληλοβοήθειας, «ατύπως». Οπότε, το project ασχολήθηκε με το πώς θα μπορούσε να μπει μια μεθοδολογία στις άτυπες ανταλλαγές και πώς θα μπορούσε να ενταχτεί η Τοπική Αυτοδιοίκηση σε αυτό το σχήμα.

Η βασική συμβολή του SolidarCity δεν ήταν η εφαρμογή της ιδέας, αλλά η διάδοσή της, καθώς και η δημιουργία ενός πλαισίου προϋποθέσεων σύστασης και προδιαγραφών λειτουργίας μιας ΤΧ. «Πήραμε στοιχεία και τεχνογνωσία κυρίως από την Ιταλία, τη Σικελία, όπου υπήρχε εκεί μια δομή, αλλά καθίσαμε όλοι οι φορείς μαζί και γράψαμε τις βασικές προδιαγραφές του πώς πρέπει να λειτουργεί μία τέτοια τράπεζα πληροφοριών.» (Πρόεδρος ΔΣ Εύξεινης Πόλης)

¹⁵⁰ Πηγή: <http://www.interreg4c.eu/projects/project-details/index-project=72-the-role-and-involvement-of-local-authorities-in-employment-rate-increase&.html>, σε βάθος συνέντευξη με τον Πρόεδρο του ΔΣ του ΕΟΕΣ Εύξεινη Πόλη.

Στο πρότζεκτ συμμετείχαν ακαδημαϊκά ιδρύματα, Δήμοι, Περιφέρειες και δίκτυα πόλεων από την Ελλάδα, τη Βουλγαρία, τη Μεγάλη Βρετανία, τη Φιλανδία, τη Ρουμανία και την Ιταλία.

¹⁵¹ <http://www.efxini.gr/>

6.2.2.3 Το πρόγραμμα «Κοινωνική Ευθύνη» του ΕΟΕΣ Αμφικτυονία και του Δήμου Αγίας Βαρβάρας, στο πλαίσιο του Έτους κατά της Φτώχειας και του Κοινωνικού Αποκλεισμού»

Η πρώτη «δημοτική ΤΧ» που λειτούργησε και μάλιστα με ικανοποιητικά αποτελέσματα δημιουργήθηκε μέσα από τη συνεργασία του ΕΟΕΣ Αμφικτυονία και του Δήμου Αγίας Βαρβάρας, με τη χρηματοδότηση της ΕΕΤΑΑ στο πλαίσιο του «Έτους κατά της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού» το 2011. Η Δράση που υλοποιήθηκε είχε τον τίτλο «Κοινωνική Ευθύνη» και πρότεινε την *«ίδρυση ενός νέου εργαλείου... την Τράπεζα Χρόνου... για την αντιμετώπιση της δύσκολης οικονομικής και κοινωνικής συγκυρίας... και την ανάπτυξη της κοινωνικής αλληλεγγύης και συνοχής»*.¹⁵²

Η ΤΧ της Αγίας Βαρβάρας ενσωματώθηκε ως δομή στις Κοινωνικές Υπηρεσίες του Δήμου και λειτούργησε κυρίως σε εθελοντική βάση.

6.2.2.4 Το Πρόγραμμα του ΕΠ Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού (2007-2013) «Κοινωνικές Δομές για την Άμεση Αντιμετώπιση της Φτώχειας»

Τον καθοριστικότερο ρόλο στη διάδοση της τραπεζικής χρόνου σε όλη την Ελλάδα, την «επομένη της οικονομικής κρίσης», είχε το Πρόγραμμα 'Κοινωνικές Δομές για την Άμεση Αντιμετώπιση της Φτώχειας' που χρηματοδοτήθηκε από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ) στο πλαίσιο του θεματικού άξονα 4 του ΕΠ Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού του Υπουργείου Εργασίας (ΕΠΑΝΑΔ) (ΕΣΠΑ 2007-2013).

Το εν λόγω πρόγραμμα λειτούργησε από τον Ιανουάριο του 2013¹⁵³ έως και το Φεβρουάριο του 2017. Σκοπός του ήταν η αντιμετώπιση των φαινομένων φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού, που είχαν οξυνθεί στην Ελλάδα την εποχή της οικονομικής κρίσης, μέσα από την πρόσβαση των ευπαθών κοινωνικά ομάδων σε ένα ολοκληρωμένο δίκτυο κοινωνικών δομών,¹⁵⁴ μεταξύ των οποίων και η Τράπεζα Χρόνου, και υπηρεσιών ψυχοκοινωνικής υποστήριξης.

Εκτός από τους άμεσα ωφελούμενους του Προγράμματος, δηλαδή τα άτομα και τις οικογένειες που ανήκαν σε ευπαθείς κοινωνικά ομάδες, το Πρόγραμμα αποσκοπούσε στην αντιμετώπιση της ανεργίας των νέων επιστημόνων (έμμεσα ωφελούμενοι). Πρακτικά λοιπόν, το προσωπικό του προγράμματος αποτελούσαν νέοι (επιστήμονες) ηλικίας 18-29 ετών.

Το συγκεκριμένο πρόγραμμα ήταν καινοφανές για τα ελληνικά δεδομένα, από πολλές απόψεις. α) Χρηματοδότησε τη λειτουργία καινοτόμων δομών όπως η Τράπεζα Χρόνου και ο Δημοτικός Λαχανόκηπος, β) Πραγματοποιήθηκε μέσα από την ανάπτυξη ολοκληρωμένων δικτύων κοινωνικής παρέμβασης, γ) Υλοποιήθηκε

¹⁵² Πηγή: <http://www.amphictyony.gr/article.php?id=269>, σε βάθος συνέντευξη με τον Αντιδήμαρχο Κοινωνικής Πολιτικής του Δήμου Αγίας Βαρβάρας και την υπεύθυνη υπάλληλο του έργου.

¹⁵³ Υπήρχαν περιπτώσεις δικτύων (Γλυφάδας, Αχαρνών) που ξεκίνησαν στα τέλη του 2012.

¹⁵⁴ Οι Κοινωνικές Δομές που χρηματοδοτήθηκαν στο πλαίσιο του Προγράμματος ήταν οι εξής: Γραφείο Διαμεσολάβησης, Κοινωνικό Παντοπωλείο, Κοινωνικό Συσσίτιο, Ανοιχτό Κέντρο Ημερήσιας Υποδοχής Αστεγών, Υπνωτήριο, Κοινωνικό Φαρμακείο, Τράπεζα Χρόνου και Δημοτικός Λαχανόκηπος.

από συμπράξεις του δημόσιου με τον κοινωνικό τομέα (Μη Κυβερνητικές/Μη Κερδοσκοπικές Οργανώσεις, ΜΚΟ), δ) Φορείς Υλοποίησης του Προγράμματος/Συντονιστές ήταν οι ΜΚΟ, ε) Για τα δύο πρώτα χρόνια λειτουργίας των Κοινωνικών Δομών συστάθηκε Εθνικός Μηχανισμός Παρακολούθησης με την επωνυμία “Κοινωνία SOS” και Φορέα Υλοποίησης τη ΜΚΟ Ανθρωπομάνια, ο οποίος λειτούργησε ως ενδιάμεσος οργανισμός (intermediary organisation).

Βάσει στοιχείων από την ιστοσελίδα του Προγράμματος¹⁵⁵, συνολικά συμμετείχαν εξήντα (60) Δήμοι, σαράντα οκτώ (48) ΜΚΟ, δέκα (10) Νομικά Πρόσωπα ΟΤΑ, δεκαέξι (16) Φορείς του Δημόσιου Τομέα, είκοσι δύο (22) Φορείς του Ιδιωτικού Τομέα μέσα από 43 Εταιρικά Κοινωνικά Σχήματα - «Συμπράξεις».

Σύμφωνα με τον αρχικό σχεδιασμό του Υπουργείου Εργασίας, ο χρόνος υλοποίησης των τοπικών συμπράξεων ήταν τα δύο έτη (24 μήνες). Το Δεκέμβριο του 2014, όταν οι περισσότερες συμπράξεις ολοκλήρωναν τα πρώτα δύο έτη και αφού ήταν εμφανές ότι το «κλείσιμο» των δομών θα προκαλούσε σοβαρή κοινωνική αναστάτωση, δεδομένου ότι εξυπηρετούσαν δεκάδες χιλιάδες ωφελούμενους σε όλη την Ελλάδα, αποφασίστηκε η παράτασή τους για ένα ακόμα εξάμηνο, έως τον Ιούνιο του 2015. Ακολούθως αποφασίστηκαν δύο ακόμα τρίμηνες παρατάσεις από τον Ιούλιο έως και το Σεπτέμβριο και από τον Οκτώβριο έως και το Δεκέμβριο του 2015. Μετά το Δεκέμβριο του 2015 η χρηματοδότηση του Προγράμματος πέρασε σε Εθνικούς πόρους. Τα Χριστούγεννα του 2015 ανακοινώθηκε μία ακόμα εξάμηνη παράταση έως και τον Ιούνιο του 2016. Ακολούθησαν μία τετράμηνη παράταση από τον Ιούλιο έως και τον Οκτώβριο του 2016, και δύο ακόμα δίμηνες παρατάσεις από το Νοέμβριο έως και το Δεκέμβριο του 2016 και από τον Ιανουάριο έως και το Φεβρουάριο του 2017, οπότε και τερματίστηκε η λειτουργία του Προγράμματος.

Αυτή η αναφορά έχει σημασία από μεθοδολογική άποψη επειδή επηρέασε καθοριστικά τα χρονικά πλαίσια της εμπειρικής έρευνας (βλ. ενότητα 5.3.6). Επίσης έχει σημασία από θεωρητική πλευρά, καθώς αποδεικνύει τον **αποσπασματικό χαρακτήρα της παρέμβασης, την απουσία προγραμματισμού και την παντελή έλλειψη μέριμνας για συνέχεια.**

Στο ενδιάμεσο χρονικό διάστημα, και συγκεκριμένα στις αρχές του 2016 ανακοινώθηκε ο νέος σχεδιασμός του Προγράμματος των Κοινωνικών Δομών, από τα Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα του νέου ΕΣΠΑ 2014-2020¹⁵⁶, στον οποίο ωστόσο δεν υπήρχε πρόβλεψη για τη συνέχιση της λειτουργίας των ΤΧ, παρότι σύμφωνα με τα αποτελέσματα της αξιολόγησης του Προγράμματος ως δομή εμφάνιζε τη μεγαλύτερη δυναμική (REMACO 2015: 49-50).

¹⁵⁵ <http://www.koinoniasos.gr/>

¹⁵⁶ <https://www.espa.gr/el/pages/staticESPA2014-2020.aspx>

6.2.3 «Ανιχνεύοντας» τις θεσμικές αναφορές στην κοινωνική καινοτομία

Η κοινωνική καινοτομία είναι όρος που μόλις την τελευταία πενταετία άρχισε να διεισδύει στα ελληνικά δημόσια κείμενα. Σημαντικότερες αναφορές με σχετική συνάφεια για την παρούσα εργασία είναι το Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο για την Κοινωνική Ένταξη και το νομικό πλαίσιο για την κοινωνική οικονομία και την κοινωνική επιχειρηματικότητα.

Ένα άλλο πεδίο που φάνηκε να σχετίζεται ιδιαίτερα με τις επιδιώξεις των φορέων που συμπεριέλαβαν την τραπεζική χρέωση στην πολιτική τους εργαλειοθήκη ήταν η ανάπτυξη του εθελοντισμού. Μολονότι τα τελευταία χρόνια, ολοένα και περισσότερο κατανοείται η αναγκαιότητα στήριξης στις ίδιες τις δυνάμεις της κοινωνίας για την αντιμετώπιση ανθρωπιστικών κρίσεων όλων των μορφών, ο εθελοντισμός παραμένει ένα άδηλο και «ακανόνιστο» πεδίο πολιτικής.

6.2.3.1 Εθνικό Στρατηγικό Σχέδιο για την Κοινωνική Ένταξη¹⁵⁷

Το Εθνικό Στρατηγικό Σχέδιο για την Κοινωνική Ένταξη θέτει τις βάσεις για μια ριζική μεταρρύθμιση των πολιτικών πρόληψης και καταπολέμησης της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού και αποτελεί τη στρατηγική βάση για το σχεδιασμό του θεματικού στόχου 9 του Συμφώνου Εταιρικής Συνεργασίας 2014-2020. Όραμα της Στρατηγικής είναι η άμβλυση των ανισοτήτων με αποτελεσματική προστασία των ευάλωτων ομάδων του πληθυσμού, ο εκσυγχρονισμός των δημόσιων πολιτικών ένταξης μέσα από μέτρα ενεργητικού χαρακτήρα και την αναπτυξιακή διάσταση των κοινωνικών δαπανών, και η αναβάθμιση του πλαισίου συνεργασίας κράτους, κοινωνίας των πολιτών και αγοράς δίνοντας έμφαση στη δημιουργία ισχυρών εταιρικών σχέσεων για την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού. Ο Δημόσιος τομέας παραμένει ο κύριος φορέας ρύθμισης των πολιτικών κοινωνικής ένταξης ενθαρρύνοντας παράλληλα τη συμπληρωματική δράση των φορέων της κοινωνίας και της οικονομίας, στο πλαίσιο του αξιώματος για «συνολική συλλογική ευθύνη».

Η ανάπτυξη δικτύων κοινωνικής καινοτομίας, στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού άξονα 4 «Καλή διακυβέρνηση των πολιτικών ένταξης» αποσκοπεί στη βελτίωση των πολιτικών ένταξης μέσα από την κινητοποίηση όλων των συντελεστών και ιδίως των φορέων της κοινωνίας των πολιτών στην εφαρμογή αποτελεσματικότερων τρόπων διαχείρισης των κοινωνικών αναγκών.¹⁵⁸ Ειδικά στα πεδία των υπηρεσιών κοινωνικής φροντίδας και των υπηρεσιών υποστήριξης της ενεργοποίησης των ανέργων, η κοινωνική καινοτομία, αναμένεται να συμβάλλει αφενός, στην αποτελεσματικότερη

¹⁵⁷ https://www.eydamth.gr/lib/articles/newsite/ArticleID_615/ESKE.pdf

¹⁵⁸ Η πολυδιάστατη προσέγγιση στην κοινωνική καινοτομία, μαζί με την κοινωνική λογοδοσία και τη δικτύωση, αποτελούν τις τρεις αρχές της επιχειρησιακής συγκρότησης της στρατηγικής. Με τον όρο αυτό, εννοείται η υιοθέτηση σύνθετων μεθοδολογιών και εργαλείων για την αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων.

κάλυψη των ευπαθών ομάδων, γιατί αναπτύσσει νέες υπηρεσίες και νέους τρόπους οργάνωσης της παροχής υπηρεσιών, και αφετέρου, στην αντιμετώπιση συστημικών προβλημάτων, όπως η ανεργία.

Ένα άλλο σημείο της Στρατηγικής που αξίζει να τονιστεί είναι η σύνδεση της κοινωνικής καινοτομίας με την κοινωνική επιχειρηματικότητα, κυρίως με κριτήριο την ενεργοποίηση των ανέργων και τη σταδιακή συμβολή στην ανάκτηση της αυτοδυναμίας τους.

6.2.3.2 Το νομικό πλαίσιο για την κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία και την κοινωνική επιχειρηματικότητα

Στην Ελλάδα, οι πολιτικές που γεινιάζουν περισσότερο με την κοινωνική καινοτομία είναι εκείνες για την κοινωνική ένταξη και την ανάπτυξη της κοινωνικής οικονομίας. Ο Νόμος 4419/2011 «Κοινωνική Οικονομία και Κοινωνική Επιχειρηματικότητα και λοιπές διατάξεις» (ΦΕΚ 216/Α'/30-9-2011) ήταν ένα πρώτο βήμα στη θεσμοθέτηση της κοινωνικής οικονομίας στην Ελλάδα, κάτι που ωστόσο έγινε με μεγάλη καθυστέρηση (Balourdos 2012:3). Σύμφωνα με τον Ιωάννη Νάσιουλα (Νάσιουλας 2016: 148), εισήγαγε στην Ελλάδα την έννοια της κοινωνικής οικονομίας και της κοινωνικής επιχειρηματικότητας, ευνόησε την αναγνωρισιμότητα των πρωταγωνιστών τους και διευκόλυνε τη χρηματοδότηση των Κοινωνικών Συνεταιριστικών Επιχειρήσεων από ευρωπαϊκούς πόρους. Εστίασε κυρίως στη νομική μορφή και την καταγραφή των νέων αυτών νομικών μορφών και λιγότερο στην ανάπτυξη ενός πλαισίου για την κοινωνική οικονομία.

Το κενό αυτό προσπάθησε να καλύψει, λίγα χρόνια μετά, ο νόμος 4430/2016 «Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία και ανάπτυξη των φορέων της και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ 205/Α'/31-10-2016)¹⁵⁹. Αυτό που έχει ενδιαφέρον για το σκοπό της εργασίας μας είναι ότι στο άρθρο 2 παρ. 4. Ορίζεται η κοινωνική καινοτομία, ως «η παραγωγή προϊόντων και η παροχή υπηρεσιών, οι οποίες αποσκοπούν στην ικανοποίηση κοινωνικών αναγκών, τη συμφιλίωση παραγωγής και κατανάλωσης, την εναρμόνιση προσφοράς και ζήτησης και τη διαμόρφωση νέου τύπου κοινωνικών σχέσεων βασιζομένων στη συλλογικότητα και στην ιστιμία και όχι στον ανταγωνισμό.» Και άλλες αναφορές ευυπόληπτων ανθρώπων από το χώρο της τοπικής αυτοδιοίκησης και της δημόσιας διοίκησης στην Ελλάδα, συνδέουν το φαινόμενο της κοινωνικής καινοτομίας με θέματα ολοκληρωμένης τοπικής ανάπτυξης, στήριξης της κοινωνικής επιχειρηματικότητας και ανάπτυξης της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας (Χρηστάκης 2016). Ωστόσο, ο όρος φαίνεται να χρησιμοποιείται περισσότερο ως «κράχτης» (buzz word) και λιγότερο επειδή υπάρχει βαθιά αντίληψη της σημασίας και των προοπτικών του φαινομένου.

¹⁵⁹ Όπως συμπληρώθηκε με το άρθρο 19 του Νόμου 4498/2017 «Εναρμόνιση του ελληνικού δικαίου με την Ευρωπαϊκή Οδηγία 2003/88/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 4ης Νοεμβρίου 2003 «σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας» ως προς την οργάνωση του» (ΦΕΚ 172/Α'/16-11-2017).

6.2.3.3 Συζητώντας τις συνέπειες του θεσμικού κενού

Η μη θεσμοθέτηση των κοινοτικών νομισμάτων έχει διττή όψη. Η έλλειψη επίσημης αναγνώρισης αυτής της εναλλακτικής πρακτικής, που ιδιαίτερα την εποχή της κρίσης θα μπορούσε να είχε δώσει ένα μεγαλύτερο βαθμό αυτονομίας και ασφάλεια στις συναλλαγές των πολιτών, στο εσωτερικό της χώρας, την αφήνει μόνη, να συναγωνιστεί την βαθιά ριζωμένη κουλτούρα των εγχρήματων ανταλλαγών. Από την άλλη πλευρά, η μη θεσμοθέτηση και ρύθμιση των κοινοτικών νομισμάτων, έδωσε μεγάλα περιθώρια ελευθερίας στους σχεδιαστές και τα μέλη τους.

Στην πράξη, αυτό το ρυθμιστικό κενό, μέχρι σήμερα, λειτούργησε μάλλον θετικά. Οι κανόνες λειτουργίας που τα ίδια τα δίκτυα θέτουν, αλλά και τα όρια των δυνατοτήτων συμμετοχής των μελών τους σε αυτά (π.χ. μέγιστος επιτρεπτός αριθμός προσφερόμενων ωρών), οριοθετούν τη λειτουργία των Τραπεζών Χρόνου κατά παρόμοιο τρόπο με αυτόν που τα υπάρχοντα θεσμικά πλαίσια σε άλλες χώρες επιδιώκουν.

6.2.4 Αντιλήψεις των συντελεστών της τραπεζικής χρόνου για τα «παράθυρα ευκαιρίας» που ευνόησαν τη διάδοσή της

Αφού παρουσιάστηκε το ιστορικό και θεσμικό πλαίσιο ανάδυσης της τραπεζικής χρόνου στη χώρα μας, σε αυτή την ενότητα εξετάζονται οι αντιλήψεις των συντελεστών της που συμμετείχαν στην εμπειρική έρευνα, αναφορικά με τα παράθυρα ευκαιρίας¹⁶⁰ που ευνόησαν την εκρηκτική της ανάπτυξη, την περίοδο μετά το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης. (Τα στοιχεία προέρχονται συνδυαστικά, από την έρευνα ερωτηματολογίου και τη μελέτη περιπτώσεων.)

Τόσο οι συντελεστές του Χρηματοδοτούμενου, όσο και του Κινηματικού Θύλακα κατέδειξαν ως σημαντικότερες συγκυρίες τις **συνέπειες της οικονομικής κρίσης** και την **ανάγκη των ανθρώπων να εκφραστούν αλληλέγγυα** απέναντι στους συνανθρώπους τους. Υπενθυμίζεται ότι όλες οι ΤΧ/ΚΔ και η συντριπτική πλειοψηφία των ΤΧ/Κ δημιουργήθηκαν μετά το 2010.

6.2.4.1 Η κοινωνική, οικονομική και ανθρωπιστική κρίση

Στην περίπτωση του Χρηματοδοτούμενου θύλακα, η οικονομική κρίση θεωρήθηκε ως πρωτογενής αιτία παθογενειών, όπως είναι η αδυναμία ικανοποίησης βασικών αναγκών μέσω του επίσημου χρηματοπιστωτικού συστήματος και η ανεργία, στις οποίες απαντά η τραπεζική χρόνου.

¹⁶⁰ Ο όρος «παράθυρα ευκαιρίας», έγινε δημοφιλής με το έργο του Kingdon (1984) *Agendas, alternatives, and public policies*. Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, η προσωρινή «ευθυγράμμιση» του προβλήματος, της πολιτικής (policy) και της πολιτικής πρακτικής (politics) ανοίγει **παράθυρα ευκαιρίας** σε αλλαγές των θεμάτων-προτάσεων που συμπεριλαμβάνονται στην πολιτική ατζέντα.

Το θέμα της **έλλειψης χρηματικής ρευστότητας**, με τη συνεπαγόμενη **αδυναμία ικανοποίησης της θεμελιώδους ανθρώπινης ανάγκης για επιβίωση**, κυριάρχησε στις απαντήσεις. Σύμφωνα με Εκπρόσωπο της Διοίκησης Δήμου, «*Παρατηρήθηκε αύξηση στις αχρήματες συναλλαγές την περίοδο των capital controls.*»

Άλλη συνέπεια της οικονομικής κρίσης ήταν η **ανεργία** ενός μεγάλου μέρους του πληθυσμού. Σύμφωνα με κοινωνικούς λειτουργούς των ΤΧ/ΚΔ, το πρόβλημα με την ανεργία είναι μόνο εν μέρει οικονομικό. Έχει επιπλέον, μια **σοβαρή ψυχολογική και κοινωνική διάσταση**, διότι καθιστά το άτομο που τη βιώνει κοινωνικά ανενεργό.

Από την άλλη ωστόσο πλευρά, **η κρίση λειτούργησε ως έναυσμα κινητοποίησης του κράτους και των πολιτών**. Για τον Κινηματικό θύλακα, ήταν μια ευκαιρία αφύπνισης περισσότερων ανθρώπων γύρω από τα δομικά της αίτια και τους τρόπους μετάβασης σε μια εναλλακτική κοινωνία. «*Η κρίση ευνόησε την ανάπτυξη εναλλακτικών αυτοδιοικούμενων θεσμών εθελοντικής συμμετοχής και αλληλεγγύης.*» (Μέλος ΤΧ/Κ)

Επίσης, είδαμε για πρώτη φορά **το κράτος να αντιμετωπίζει πιο ολοκληρωμένα το φαινόμενο της φτώχειας**. «*... η αντιμετώπιση του φαινομένου της φτώχειας χρειάζεται μια πιο συνολική προσέγγιση και γι' αυτό μέσω του Προγράμματος των Κοινωνικών Δομών δημιουργήθηκαν δίκτυα παροχής υπηρεσιών.*» (Διαχειριστής ΤΧ) Καθοριστική συνθήκη που επέτρεψε αυτή την παρέμβαση, ήταν η χρηματοδότηση του προγράμματος των Κοινωνικών Δομών για την Άμεση Αντιμετώπιση της Φτώχειας από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο. «*Δε νομίζω να είχε γίνει διαφορετικά.*» (Διαχειριστής ΤΧ)

6.2.4.2 Έκφραση ανθρωπιάς και αλληλεγγύης

Η οικονομική κρίση θεωρήθηκε πως ήταν η συγκυρία εκείνη που ώθησε την δημιουργία ΤΧ και τη διάδοση της τραπεζικής χρόνου σε όλη την Ελλάδα. Ωστόσο, το απαραίτητο υπόβαθρο για να συμβεί αυτό ήταν **η ανάγκη των ανθρώπων να εκφράσουν αλληλεγγύη, αλληλοϋποστήριξη, να αλληλοεξυπηρετηθούν, να δημιουργήσουν κοινωνικά δίκτυα** κ.λπ. «*Έχουμε ηθικό και πραγματικό χρέος να σταθούμε ο ένας δίπλα στον άλλο προσφέροντας το χρόνο, τις γνώσεις και τις δεξιότητές μας.*» (Διαχειριστής ΤΧ) «*Οι ΤΧ, ναι μεν αναπτύχθηκαν στην Ελλάδα την περίοδο της κρίσης, ωστόσο είναι μια πρωτοβουλία που χρειάζεται σε όλες τις περιόδους. Η αλληλεγγύη που κυφορείται στο εσωτερικό των ΤΧ χρειάζεται διαρκώς.*» (Εκπρόσωπος ΜΚΟ)

Αξίζει να σημειωθεί ότι **η «φυσική ανάγκη» των ανθρώπων να εκφράσουν αλληλεγγύη και ανθρωπιά, στον Κινηματικό θύλακα συνδέεται με μια ευρύτερη ιδέα για κοινωνική αλλαγή**. «*(Η ΤΧ είναι) ο κόσμος που θέλουμε να ζούμε.*» (Μέλος ΤΧ/Κ)

Επομένως, εντοπίζονται δύο κινητήριες δυνάμεις πίσω από την ανάπτυξη των Τραπεζών Χρόνου. Η μία, αφορά τη φύση των ανθρώπων και των ανθρώπινων κοινωνιών για έκφραση αλληλεγγύης και για ανθρώπινη σύνδεση (αυτο-ολοκλήρωση). Η άλλη, αφορά τους περιορισμούς (οικονομική κρίση, έλλειψη χρηματικής ρευστότητας) που προέρχονται από το ίδιο το περιβάλλον, στις οποίες η συμμετοχή στις ΤΧ προσφέρει εναλλακτική διέξοδο (προσαρμογή).

6.2.5 Συμπεράσματα

Το ελληνικό θεσμικό πλαίσιο ακολουθεί με αργούς ρυθμούς τις ευρωπαϊκές εξελίξεις στο πεδίο της κοινωνικής καινοτομίας. Επίσης, υστερεί σε σχέση με την ένταση εκδήλωσης του φαινομένου στο εσωτερικό της ελληνικής κοινωνίας, αφήνοντας ομάδες πολιτών και οργανώσεις χωρίς την απαραίτητη θεσμική οριοθέτηση και υποστήριξη.

Η είσοδος της ιδέας της τραπεζικής χρόνου στην ελληνική πραγματικότητα αριθμεί ήδη δεκαπέντε έτη, ωστόσο την εποχή της κρίσης, μέσω του προγράμματος των Κοινωνικών Δομών για την Άμεση Αντιμετώπιση της Φτώχειας διαδόθηκε με ραγδαίο ρυθμό. Το πεδίο της ελληνικής τραπεζικής χρόνου την περίοδο 2013-2016 αποτελούταν από δύο διακριτούς θύλακες, των οποίων οι πρωταγωνιστές, οι τρόποι χρηματοδότησης και οι κομβικές αρχές διέφεραν.

6.3 Δημογραφικά χαρακτηριστικά του ελληνικού πεδίου Τραπεζών Χρόνου

6.3.1 Εισαγωγή

Στην υποενότητα αυτή, παρουσιάζονται τα δημογραφικά στοιχεία (γεωγραφική κατανομή, κλίμακα μεγέθους, περιεχόμενο ανταλλαγών, φυσιογνωμία τόπου) του ελληνικού πεδίου Τραπεζών Χρόνου. (Τα δεδομένα που παρουσιάζονται εδώ, προέκυψαν από ηλεκτρονικές βάσεις δεδομένων¹⁶¹, μηχανές αναζήτησης, στοιχεία που χορηγήθηκαν από τον Εθνικό Μηχανισμό και την έρευνα ερωτηματολογίου, και εμπλουτίζονται νοηματικά από τις συζητήσεις με τους συντελεστές των εγχειρημάτων κατά την επιτόπια έρευνα και τη μελέτη περιπτώσεων.¹⁶²)

6.3.2 Δημογραφικά στοιχεία του πεδίου

Οι περισσότερες ΤΧ δημιουργήθηκαν σε αστικές περιοχές και περιφέρειες. Ενώ το 60% περίπου του συνολικού πλήθους των ΤΧ δημιουργήθηκε σε Δήμους της Αττικής. Αυτή η παρατήρηση φαίνεται να επιβεβαιώνει την πρόταση του Moulart και των συνεργατών του, *ότι η κοινωνική καινοτομία είναι κυρίως αστική υπόθεση στη λογική βάση ότι στις πόλεις, τα φαινόμενα κοινωνικής περιθωριοποίησης είναι πιο έντονα και η ικανότητα ανάπτυξης δυνατής κοινωνίας των πολιτών, μεγαλύτερη.*

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.1 ΚΙΝΗΜΑΤΙΚΕΣ ΤΧ

	Όνομα Τράπεζας Χρόνου	Ιστοσελίδα-Ενδείξεις status	Συμμετοχή στην έρευνα
1	Τράπεζα Αλληλέγγυου Χρόνου Χολαργού-Παπάγου	Ενεργή	ΝΑΙ
2	ΤΧ Αθήνας	Ενεργή	ΝΑΙ
3	ΤΧ Αλληλεγγύης Κέρκυρας	-	-
4	ΤΧ Αλληλεγγύης Μεσοποταμία	Ενεργή	ΝΑΙ
5	ΤΧ Εξαρχείων	Ενεργή	ΝΑΙ
6	ΤΧ Ερμής	Φαινομενικά Ενεργή	-
7	ΤΧ Θεσσαλονίκης 60 Λεπτά	Ενεργή	-
8	ΤΧ Κορίνθου	Φαινομενικά Ενεργή	-
9	ΤΧ Ν.Τ. ΑΔΕΔΥ ΑΡΚΑΔΙΑΣ		-
10	ΤΧ Οικογένεια και Παιδί	Φαινομενικά Ενεργή	-
11	ΤΧ Συν Χρόνω	Ενεργή	ΝΑΙ
12	ΤΧ Λευκάδας	-	-
13	ΤΧ Χαλανδρίου	-	-
14	Δίκτυο Ανταλλαγής και Αλληλεγγύης Αγίας Παρασκευής	-	-

¹⁶¹ http://www.enallaktikos.gr/kg15el_trapezes-xronoy_t41.html, <https://www.time2time.gr/trapezes-xronou>

¹⁶² Οι δυσκολίες πρόσβασης στις βάσεις δεδομένων των Φορέων Υλοποίησης του Προγράμματος των Κοινωνικών Δομών, η χαμηλή ποσοτική εκπροσώπηση των μελών στο ερωτηματολόγιο της έρευνας, καθώς και τα προβλήματα αναγωγής των στοιχείων στο σύνολο του πληθυσμού, συζητήθηκαν στις ενότητες 5.3 και 5.4.

15	TX Γέφυρες Φιλίας Ινστιτούτο Κοινωνικής Αλληλεγγύης	-	-
16	TX Δικτύου Γυναικών Ευρώπης	Ενεργή	-
17	TX Δικτύου Κοινωνικής Αλληλεγγύης ΕΠΑΜ Περιστερίου	-	-

Πηγή: Έρευνα Διαδικτύου

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.2 ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΟΥΜΕΝΕΣ ΤΧ

A/A	Όνομα Τράπεζας Χρόνου	Συμμετοχή στην έρευνα	A/A	Όνομα Τράπεζας Χρόνου	Συμμετοχή στην έρευνα
1	TX Αγ. Αναργύρων	ΝΑΙ	20	TX Κηφισιάς	ΝΑΙ
2	TX Αγ. Βαρβάρας-Κορυδαλλού	ΝΑΙ	21	TX Κορίνθου	ΟΧΙ
3	TX Αγ. Δημητρίου - Αλίμου	ΝΑΙ	22	TX Λάρισας	ΝΑΙ
4	TX Αγρινίου	ΝΑΙ	23	TX Μαρκόπουλου-Μεσογαίας	ΝΑΙ
5	TX Αλεξανδρούπολης	ΟΧΙ	24	TX Μεταμόρφωσης	ΝΑΙ
6	TX Αμαρουσίου	ΝΑΙ	25	TX Νεάπολης-Συκεών	ΝΑΙ
7	TX Ασπροπύργου	ΟΧΙ	26	TX Νίκαιας-Ρέντη	ΟΧΙ
8	TX Αχαρνών	ΝΑΙ	27	TX Παλλήνης	ΝΑΙ
9	TX Γαλατσίου	ΝΑΙ	28	TX Παύλου Μελά	ΝΑΙ
10	TX Γλυφάδας	ΝΑΙ	29	TX Πάτρας	ΝΑΙ
11	TX Δάφνης-Υμηττού	ΟΧΙ	30	TX Πειραιά	ΟΧΙ
12	TX Διονύσου	ΝΑΙ	31	TX Περιστερίου	ΝΑΙ
13	TX Ηλιούπολης	ΝΑΙ	32	TX Ρεθύμνου	ΝΑΙ
14	TX Ηρακλείου	ΟΧΙ	33	TX Σερρών	ΟΧΙ
15	TX Θεσσαλονίκης	ΝΑΙ	32	TX Χαϊδάρη - Αιγάλεω	ΝΑΙ
16	TX Ιλίου	ΝΑΙ	33	TX Χαλκίδας	ΝΑΙ
17	TX Καβάλας	ΝΑΙ	34	TX Κερατσινίου-Δραπετσώνας	Δε λειτούργησε
18	TX Καλαμάτας	ΟΧΙ	35	TX Κορδελιού-Ευόσμου	Δε λειτούργησε
19	TX Κέρκυρας	ΟΧΙ			

Πηγή: Στοιχεία Υπουργείου Εργασίας και έρευνα διαδικτύου

6.3.3 Το περιβάλλον εκκόλαψης και ανάπτυξης των ελληνικών Τραπεζών Χρόνου

Οι περισσότερες ΤΧ/ΚΔ αναπτύχθηκαν σε αστικές περιοχές. **Οι ιδιομορφίες κάθε τόπου**, όπως η ιστορία, το βιοτικό και κοινωνικό επίπεδο των κατοίκων της, το μέγεθος και η πυκνότητα του οικιστικού ιστού, η προσβασιμότητα, η πολυκεντρικότητα, το διοικητικό της προφίλ -για παράδειγμα αν ήταν Καλλικρατικός Δήμος ή όχι- αλλά και άλλα πολιτιστικά χαρακτηριστικά, φαίνεται ότι **επηρέασαν σημαντικά την εξέλιξη των επιχειρημάτων ΤΧ/ΚΔ**.

Η ανάλυση και συσχέτιση των διαφορετικών χαρακτηριστικών της φυσιογνωμίας των περιοχών που φιλοξένησαν Τράπεζα Χρόνου, δεν ήταν μέρος των σκοπών αυτής της εργασίας, ωστόσο κρίθηκε σκόπιμη η στοιχειώδης καταγραφή τους, καθώς αποτελούν στοιχεία του πλαισίου που επέδρασε στην ανάπτυξη της τραπεζικής χρόνου στην Ελλάδα.

□ **Αστική υπόθεση.** Η εκκόλαψη της τραπεζικής χρόνου λαμβάνει χώρα κυρίως σε πόλεις. Αυτό μπορεί να συμβαίνει, είτε επειδή τα κοινωνικά κινήματα τείνουν να αναπτύσσονται με μεγαλύτερη δυναμική στο αστικό τοπίο, όπου τα προβλήματα λόγω της συγκέντρωσης του πληθυσμού είναι μεγαλύτερα, είτε επειδή οι μεγαλύτερες πόλεις κάλυπταν τις πληθυσμιακές υποχρεώσεις που όριζε το Πρόγραμμα των Κοινωνικών Δομών.

□ **Ομοιογένεια ή ποικιλομορφία.** Ένα χαρακτηριστικό της φυσιογνωμίας του τόπου, σχετικό με τη λειτουργία της ΤΧ είναι και ο βαθμός της ομοιομορφίας ή ποικιλότητας των κατοίκων της. Η υψηλή ποικιλομορφία χαρακτηρίστηκε από αρκετές ΤΧ/ΚΔ ως πρόκληση για την καλή της λειτουργία και σύμφωνα με τους διαχειριστές των ΤΧ/ΚΔ, ιδανική είναι «η ποικιλομορφία εντός ορίων».

Σε περιοχές με έντονη κοινωνική διαστρωμάτωση και φτωχά λαϊκά στρώματα (Μελέτη Περίπτωσης (ΜΠ) 1 και ΜΠ 2) η φυσιογνωμία του τόπου είχε ποικίλα και όχι ενιαία χαρακτηριστικά. Σύμφωνα με τον εκπρόσωπο της Διοίκησης του Δήμου της ΜΠ 1, μέσα από τα δύο αυτά άκρα προέκυψαν **δύο προφίλ μελών**, «εκείνοι που θα εκμεταλλευτούν την ύπαρξη της ΤΧ για να πάρουν όσα περισσότερα μπορούν και εκείνοι που δεν θα προλάβουν και δεν θα ασχοληθούν καθόλου με το τι συμβαίνει στο Δήμο και το αν έχει ΤΧ ή όχι».

Πάντως, σε δήμους με υψηλή πολυπολιτισμικότητα, η ΤΧ/ΚΔ φαίνεται ότι λειτούργησε ως ένα μέσο για να έρθουν οι άνθρωποι πιο κοντά, εστιάζοντας σε αυτά που τους ενώνουν.

□ **Τοπική κουλτούρα-Κλειστή/Ανοιχτή κοινωνία.** Το μέγεθος της τοπικής κοινωνίας, και ιδιαίτερα το στοιχείο της ύπαρξης *πυκνών δικτύων κοινωνικών σχέσεων* θεωρήθηκε ότι διευκολύνει τη λειτουργία μιας ΤΧ. «...η περιοχή παρέμβασης αφορούσε κλειστές κοινωνίες, όπου λίγο πολύ σε επίπεδο κοινότητας οι πολίτες γνωρίζονται μεταξύ τους, γεγονός που επηρέασε θετικά». (Εκπρόσωπος ΜΚΟ ΜΠ 4) Η **προσωπική γνωριμία**, θεωρήθηκε ευνοϊκή για το χτίσιμο εμπιστοσύνης που με τη σειρά της είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τη διενέργεια ανταλλαγών. Μάλιστα, φαίνεται ότι η ύπαρξή της μπορούσε να αντισταθμίσει την ανάγκη υιοθέτησης άλλων πρακτικών ενεργοποίησης των μελών, όπως ήταν για παράδειγμα οι τακτικές συναντήσεις μελών. «Είναι αραίες οι συναντήσεις μελών, διότι η Χ είναι μια μικρή πόλη και έτσι και αλλιώς οι άνθρωποι συναντιούνται. Πολλοί ωφελούμενοι έρχονται καθημερινά εδώ και για το συσσίτιο, οπότε ερχόμαστε σε καθημερινή επαφή ούτως ή άλλως με τα περισσότερα μέλη.» (ΜΠ 6 Εκπρόσωπος ΤΧ)

□ **Πλήθος συλλογικών φορέων και κουλτούρα συνεργασίας.** Το πλήθος των συλλογικών φορέων μιας περιοχής, θεωρήθηκε ως δείκτης ενεργοποίησης της τοπικής κοινωνίας και άρα σχετίστηκε θετικά με την επιτυχημένη λειτουργία των ΤΧ. Βέβαια, είδαμε και άκρως επιτυχημένα παραδείγματα σε πανελλαδική βάση, όπως εκείνο της ΜΠ 6, όπου δηλώθηκε ότι η περιοχή δεν φιλοξενεί αρκετούς ενεργούς φορείς, και της ΜΠ 3 όπου δεν θίχτηκε ποτέ ο ρόλος των συλλογικών φορέων της περιοχής.

Το σημείο στο οποίο περισσότερο εστίασαν οι συντελεστές των ΤΧ/ΚΔ, ιδίως οι εκπρόσωποι των Διοικήσεων των Δήμων και των ΜΚΟ ήταν το *επίπεδο συνεργασίας* ανάμεσα στους υπάρχοντες φορείς. Έγινε αναφορά σε μια *νοοτροπία να διατηρεί ο καθένας το δικό του χώρο επιρροής*, η οποία τελικά μειώνει τα περιθώρια συνεργασίας μεταξύ των φορέων.

- **Η πρόσφατη ιστορία του τόπου.** Μέσα από το παράδειγμα της ιστορίας αποβιομηχάνισης και οικονομικής παρακμής της πόλης της Χ, φάνηκε ότι το πρόσφατο παρελθόν μιας περιοχής, ειδικά όταν έχει προκαλέσει κοινωνικές πληγές που δεν έχουν ακόμα επουλωθεί, μπορεί να επηρεάσει αρνητικά την ανάπτυξη ενός εγχειρήματος με καινοτομικά χαρακτηριστικά. *«Θα μπορούσε φαντάζομαι η λειτουργία της ΤΧ να είναι καλύτερη σε άλλες στιγμές όπου δεν είναι η κρίση σε κορύφωση, εκεί θα έχεις και την πολυτέλεια να εξηγείς και να διαμορφώνεις συνειδήσεις.»* (ΜΠ 6 Εκπρόσωπος ΜΚΟ)
- **Αναπτυγμένη κουλτούρα αχρήματων ανταλλαγών.** Επίσης, ως θέμα τέθηκε η ύπαρξη ή ανυπαρξία προηγούμενης ή άλλης εμπειρίας αχρήματων δραστηριοτήτων στην περιοχή. Σύμφωνα με τον Εκπρόσωπο της ΜΚΟ της ΜΠ 6, η ανυπαρξία αντίστοιχων εγχειρημάτων αφήνει την ΤΧ/ΚΔ μόνη να ανοίξει ένα νέο πεδίο εμπειρίας.
- **Κοινωνικές ανάγκες περιοχής.** Γενικά, κάθε περιοχή, έχει άλλες ανάγκες, άλλα περιθώρια παρέμβασης και ενδεικνυόμενες πρακτικές. Για παράδειγμα, σε μια περιοχή όπως της ΜΠ 4 όπου διατηρείται ένα σχετικά υψηλό βιοτικό επίπεδο, πέτυχαν κοινωνικές δομές οι οποίες απευθύνονταν σε όλους τους πολίτες αδιακρίτως κοινωνικών κριτηρίων, επειδή σύμφωνα με τον Εκπρόσωπο της Διοίκησης του Δήμου, δεν ενείχαν κοινωνικό στιγματισμό.¹⁶³ Από την άλλη, η πρωταρχική ανάγκη των κατοίκων της ΜΠ 6 ήταν η επιβίωση. *«Η επιβίωση δεν έρχεται μέσα από διαδικασίες τέτοιες. Χρειάζεται άμεση χρηματοδότηση της καθημερινότητάς σου. Δεν μπορείς να περιμένεις μέσω της ανταλλαγής στην ΤΧ. Και με την έννοια αυτή, δε διευκολύνεται η συμμετοχή.»* (ΜΠ 6 Εκπρόσωπος ΜΚΟ)

Έτσι, ανακύπτει η εξής **παραδοξότητα**: Αφενός, η ΤΧ θεωρήθηκε ακατάλληλη να δώσει λύση σε σοβαρά κοινωνικά αιτήματα όπως η επιβίωση. Αφετέρου, κρίθηκε ακατάλληλη μορφή κοινωνικής οργάνωσης σε μια περιοχή με υψηλό βιοτικό επίπεδο όπως η ΜΠ 4, επειδή στο μυαλό των πολιτών συνδέθηκε με τους ανθρώπους που βίωναν συνθήκες υλικής στέρησης. ***Μήπως επομένως υπάρχει ένα εύρος κοινωνικο-οικονομικών προϋποθέσεων έξω από το οποίο η τραπεζική χρονον δεν μπορεί να λειτουργήσει αποτελεσματικά;***

Σε κάθε περίπτωση, η κάθε ΤΧ/ΚΔ χρειαζόταν να μελετήσει και να διαβάσει σωστά το τοπικό κοινωνικό γίγνεσθαι: να χαρτογραφήσει την υπάρχουσα κατάσταση, να εντοπίσει τους συμμάχους της και τους στρατηγικούς της εταίρους,

¹⁶³ Βέβαια, θα μπορούσαμε να πούμε ότι τα μέλη των ΤΧ επί της αρχής δεν στιγματίζονται, δεδομένου ότι απευθύνεται σε όλες τις ομάδες του πληθυσμού, ανεξαρτήτως οικονομικής κατάστασης.

να αφουγκραστεί τις ανάγκες του τόπου και να προσαρμόσει τις εργασίες της σε αυτό.

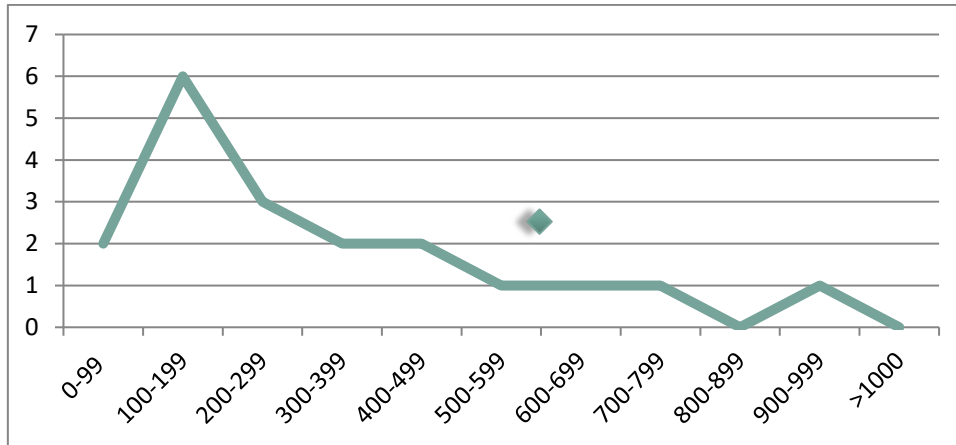
6.3.4 Τάξη μεγέθους Τραπεζών Χρόνου

Ένα δημογραφικό στοιχείο των ΤΧ που φαίνεται ότι επηρεάζει την πρόοδο και τους τρόπους εργασίας τους είναι το μέγεθός τους, δηλαδή ο αριθμός των εγγεγραμμένων μελών. *Από τη μία πλευρά, το πλήθος των μελών σχετίζεται μάλλον θετικά με το πλήθος των συναλλαγών*, καθώς σε ένα μεγάλο δίκτυο η προσφορά είναι επαρκής ποσοτικά και ποιοτικά για να καλύψει τη ζήτηση. Επίσης, επηρεάζει διαχειριστικά μεγέθη που αφορούν την εσωτερική λειτουργία της ΤΧ, και συγκεκριμένα πιέζει για αυτοματοποίηση των διαδικασιών. *Από την άλλη ωστόσο πλευρά, εκφράστηκε από τους συντελεστές των ΤΧ ο φόβος ότι το πλήθος σχετίζεται αρνητικά με το επίπεδο εμπιστοσύνης στο εσωτερικό της ΤΧ*. Δηλαδή, όσο μεγαλώνει το δίκτυο, τόσο θα μικραίνει και η δυνατότητα των μελών για προσωπική επαφή και γνωριμία, και άρα θα τείνει να μειώνεται η εμπιστοσύνη μεταξύ των μελών.

Γενικά, έχοντας ως μέτρο τις ερευνητικές αναφορές για την τραπεζική χρόνου στο εξωτερικό, παρατηρούμε ότι η τάξη μεγέθους των ελληνικών ΤΧ υπήρξε συγκριτικά μεγαλύτερη.

Από τις δεκαεννιά (19) ΤΧ/ΚΔ που συμμετείχαν στην έρευνα ερωτηματολογίου, το 32% δήλωσε πλήθος μελών που κυμαίνονταν σε εύρος μεταξύ 100-199 μέλη, ενώ το 58% των ΤΧ/ΚΔ είχε λιγότερα από 300 μέλη. Αξιοσημείωτο βέβαια είναι και το πλήθος των ΤΧ/ΚΔ με εξαιρετικά ψηλό αριθμό μελών. Μολονότι, δεν έχουμε αντίστοιχα καλή εικόνα για τις Κινηματικές Τράπεζες Χρόνου, φαίνεται ότι η τάξη μεγέθους και ο βαθμός ενεργοποίησής τους υπήρξαν συγκριτικά μικρότερα. Εξαιρέση σε αυτήν την τάση είναι η ΤΧ Αθήνας, με 800 περίπου μέλη.

ΓΡΑΦΗΜΑ 6.1 ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΜΕΓΕΘΟΥΣ ΤΧ/ΚΔ

Πηγή: Ερωτηματολόγιο Διαχειριστών ΤΧ

6.3.5 Το προφίλ των μελών των ελληνικών ΤΧ

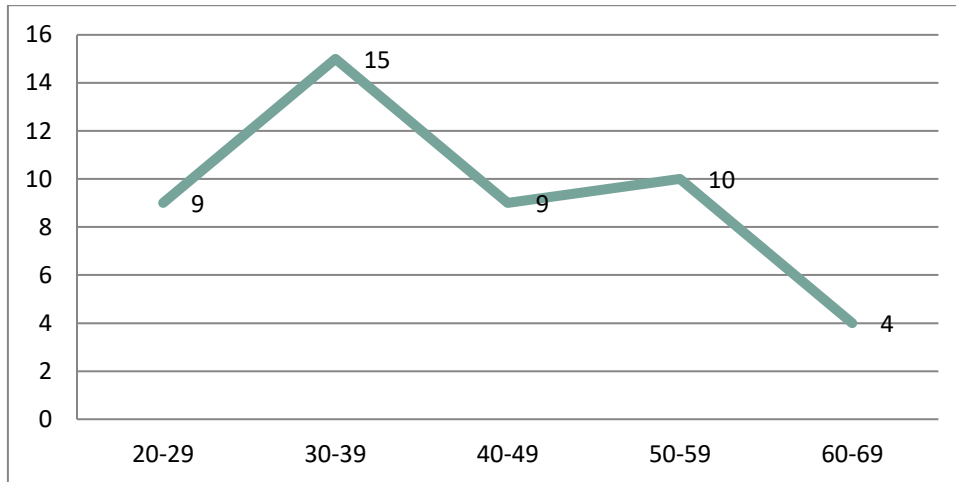
6.3.5.1 Τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των μελών των ελληνικών ΤΧ

Στην ενότητα αυτή, παρουσιάζονται τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των μελών των ελληνικών ΤΧ. Τα στατιστικά στοιχεία που ακολουθούν προέρχονται από την έρευνα ερωτηματολογίου και ενισχύονται με τις πληροφορίες που συλλέχτηκαν με τη βοήθεια των λοιπών μεθόδων έρευνας.

Οι δυσκολίες που προέκυψαν στη συλλογή των πληροφοριών που αφορούν τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των μελών των ελληνικών ΤΧ και οι τρόποι αντιμετώπισής τους, αναλύονται στην ενότητα 5.3. Εδώ, υπενθυμίζονται τρία σημεία: α) Το πλήθος των μελών που συμμετείχαν στην έρευνα είναι εξαιρετικά μικρό ώστε να μπορέσουμε να κάνουμε αναγωγές από αυτό με υψηλή αξιοπιστία σε όλον τον πληθυσμό. β) Η φόρμα ερωτηματολογίου ήταν ηλεκτρονική και άρα οι άνθρωποι που την συμπλήρωσαν είχαν ένα ικανό επίπεδο ψηφιακής κατάρτισης. γ) Τα στοιχεία αναλύθηκαν ενιαία για τους δύο θύλακες τραπεζικής χροόνου και άρα παρουσιάζουν το δημογραφικό προφίλ για το ελληνικό πεδίο τραπεζικής χροόνου συνολικά. Κατά περίπτωση σχολιάζονται οι περιπτώσεις των αναλυτικών κατηγοριών όπου οι δύο θύλακες παρουσίαζαν διαφοροποιημένη εικόνα, όπως προέκυψε από τις πληροφορίες που συλλέχτηκαν με τις άλλες μεθόδους έρευνας.

I. Ηλικιακό προφίλ

ΓΡΑΦΗΜΑ 6.2 ΗΛΙΚΙΑΚΗ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΜΕΛΩΝ

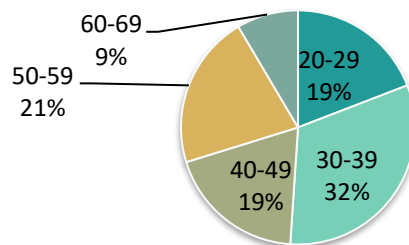

Πηγή: Ερωτηματολόγιο Μελών

Το 70% των συμμετεχόντων μελών ΤΧ στην έρευνα ερωτηματολογίου δήλωσαν εύρος ηλικίας 20-50 ετών, ενώ το 1/3 εξ αυτών ανήκε στο ηλικιακό φάσμα 30-39 ετών. Τα στοιχεία επιβεβαιώνονται από τις άλλες μεθόδους έρευνας. Φαίνεται επομένως ότι η **τραπεζική χρονοσ αφορά λιγότερο νεαρές ηλικίες και ηλικιωμένους.**

Η μικρή συμμετοχή νεαρών ατόμων στις ΤΧ ήταν ένα θέμα που φάνηκε να απασχολεί τους διαχειριστές τους. Οι νέοι θεωρούνται ως κοινωνική ομάδα ανοιχτή σε καινοτομίες και επιπρόσθετα είναι περισσότερο εξοικειωμένοι με νέες τεχνολογίες, πάνω στις οποίες κατά βάση δομείται μία ΤΧ. *Παράγοντες που συνδέθηκαν με τη μικρή ενασχόληση των νέων με την τραπεζική χρονοσ ήταν η σύνδεσή της με τον δημόσιο τομέα για τον οποίο διατηρούν αποστροφή και το πρωινό ωράριο εργασίας των υπαλλήλων της ΤΧ/ΚΔ που δεν τους επέτρεπε να επικοινωνήσουν το εγχείρημα σε ώρες και χώρους όπου σύχναζαν νέοι (π.χ. καφετέριες).*

ΓΡΑΦΗΜΑ 6.3 ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΗΛΙΚΙΑΚΗ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΜΕΛΩΝ ΤΧ

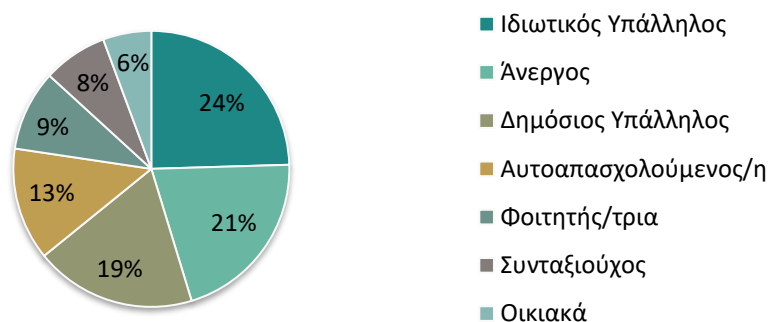
Πηγή: Ερωτηματολόγιο Μελών

II. Το «κυρίαρχο» φύλο της τραπεζικής χρόνου

Το γυναικείο φύλο κυριαρχεί στα δίκτυα ΤΧ, με τις γυναίκες να αποτελούν το 83% και τους άνδρες μόνο το 17%. Το φαινόμενο αυτό είναι παγκόσμιο και τα αίτιά του δεν έχουν μέχρι σήμερα μελετηθεί διεξοδικά.

III. Κύρια Απασχόληση και Εισοδηματική Κλίμακα

ΓΡΑΦΗΜΑ 6.4 ΚΥΡΙΑ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΜΕΛΩΝ ΤΧ

Πηγή: Ερωτηματολόγιο Μελών

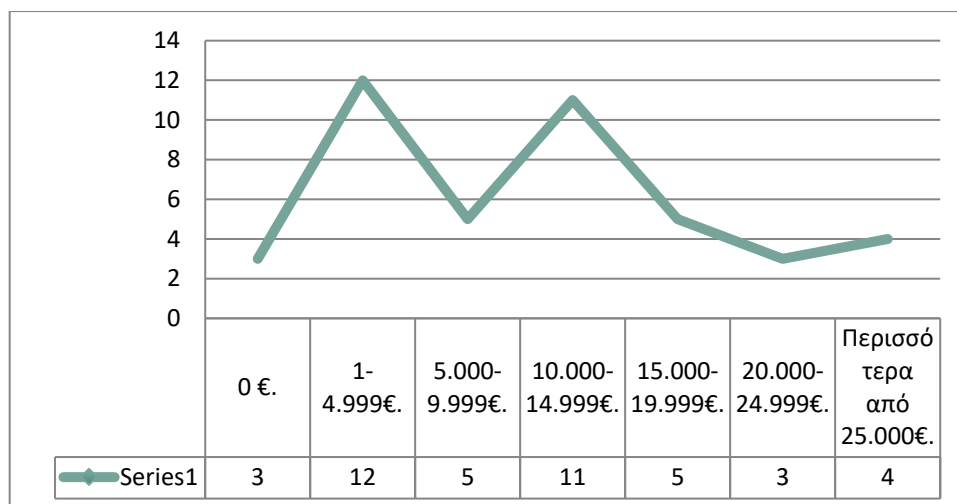
Το 60% των μελών ΤΧ που συμμετείχαν στην έρευνα απασχολούνταν είτε στο δημόσιο, είτε στον ιδιωτικό τομέα, είτε ήταν αυτοαπασχολούμενοι. Το 21% ήταν άνεργοι και το 8% συνταξιούχοι. Αν αποδεχόμασταν τα συγκεκριμένα ποσοστά ως αντιπροσωπευτικά του συνολικού πληθυσμού, θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι **στις ελληνικές ΤΧ συμμετείχαν τα μέλη της κοινωνίας με το λιγότερο ελεύθερο χρόνο και τη μικρότερη οικονομική ανάγκη**. Συνδυαστικά με το Σχήμα 6.6, όπου πάνω από το 50% των ερωτηθέντων δήλωσαν εισοδήματα μεγαλύτερα των 10.000€ ετησίως, **η τραπεζική χρόνου φαίνεται να προσελκύει ανθρώπους που ικανοποιούν με σχετική άνεση τις βιοποριστικές τους ανάγκες, μέσα από το επίσημο οικονομικό σύστημα**.

Αυτά τα στοιχεία είναι σε σημαντικό βαθμό εφάμιλλα με εκείνα που συλλέχθηκαν από την Ειρήνη Σωτηροπούλου την περίοδο 2010-2012 (Sotiropoulou 2012), αναφορικά με το προφίλ των μελών των παράλληλων νομισμάτων στην Ελλάδα.

Ωστόσο, η διερεύνηση του Χρηματοδοτούμενου θύλακα με τη βοήθεια ποιοτικών μεθόδων, κατέδειξε μια ιδιαίτερα διαφοροποιημένη εικόνα. Στις περισσότερες ΤΧ/ΚΔ ο αριθμός των «ωφελομένων», δηλαδή των μελών που ανήκαν σε ευπαθείς κοινωνικά ομάδες ήταν κατά πολύ μεγαλύτερος από τον αριθμό των απλών «χρηστών».

Μάλιστα, συχνά θεωρήθηκε ότι το συγκεκριμένο χαρακτηριστικό των ΤΧ/ΚΔ προκαλούσε την καλή τους λειτουργία. Για παράδειγμα, η ενεργοποίηση των μακροχρόνια ανέργων ήταν εξαιρετικά δύσκολη και χρονοβόρα. Επίσης, οι «ωφελομένοι» του Προγράμματος είχαν χαμηλή ή μηδενική ψηφιακή κατάρτιση με αποτέλεσμα να μην μπορούν να χρησιμοποιούν αυτόνομα τις δικτυακές υπηρεσίες της ΤΧ.

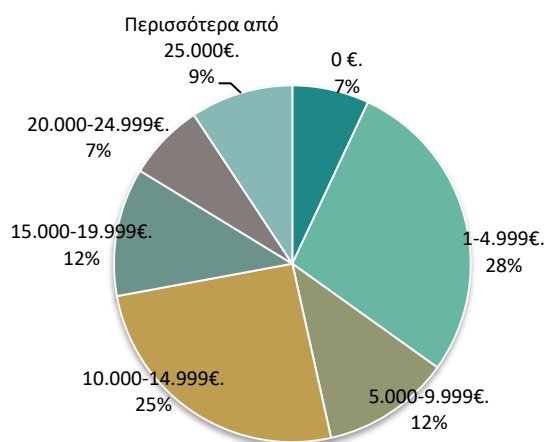
ΓΡΑΦΗΜΑ 6.5 ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ ΜΕΛΩΝ ΤΧ

Πηγή: Ερωτηματολόγιο Μελών

Επομένως, το κοινωνικο-οικονομικό προφίλ των μελών των ΤΧ στους δύο θύλακες ήταν διαφορετικό. Στο Χρηματοδοτούμενο θύλακα, τα περισσότερα μέλη ανήκαν σε ευπαθείς κοινωνικά ομάδες, όπως άνεργοι ή πολύτεκνοι με χαμηλά εισοδήματα.¹⁶⁴ Στον Κινηματικό θύλακα, προσελκύνονταν μέλη με υψηλότερο βιοτικό επίπεδο.

ΓΡΑΦΗΜΑ 6.6 ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΙΚΟΥ ΕΠΙΠΕΔΟΥ ΜΕΛΩΝ

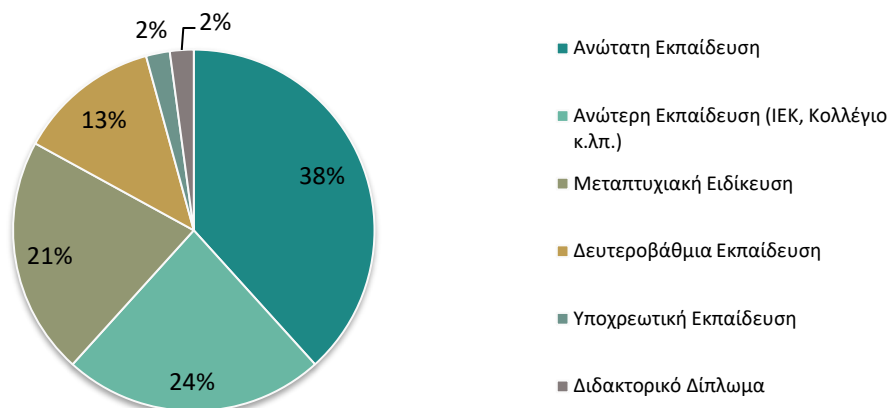

Πηγή: Ερωτηματολόγιο Μελών

¹⁶⁴ Αυτό εξηγείται κυρίως από το γεγονός ότι οι ΤΧ/ΚΔ δημιουργήθηκαν ακριβώς με σκοπό την αντιμετώπιση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού που βίωναν οι ευπαθείς ομάδες της ελληνικής κοινωνίας. Ο βασικότερος διάυλος τροφοδότησής τους με μέλη ήταν οι άλλες Κοινωνικές Δομές του Προγράμματος, στις οποίες εξ ορισμού, συμμετείχαν άτομα που αντιμετώπιζαν οικονομικές δυσκολίες και φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού.

IV. Εκπαιδευτικό Επίπεδο

ΓΡΑΦΗΜΑ 6.7 ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΕΠΙΠΕΔΟΥ ΜΕΛΩΝ

Πηγή: Ερωτηματολόγιο Μελών

Και αυτή η διάσταση του δημογραφικού προφίλ των συμμετεχόντων στις ελληνικές Τράπεζες Χρόνου είναι συμβατό με τα αποτελέσματα της έρευνας της Ειρήνης Σωτηροπούλου για τα παράλληλα νομίσματα, με το 85% των μελών να δηλώνει ότι έχει ολοκληρώσει ανώτερες ή ανώτατες σπουδές.

Για τη διάσταση της εκπαίδευσης δεν έχουμε εικόνα του βαθμού διαφοροποίησης για τους δύο θύλακες.

Μια άλλη σημαντική παρατήρηση, που προέκυψε από τη διερεύνηση των ΤΧ του Χρηματοδοτούμενου θύλακα, ήταν η **διαφοροποιημένη εικόνα των δημογραφικών χαρακτηριστικών από ΤΧ/ΚΔ σε ΤΧ/ΚΔ**. Η ανίχνευση των παραγόντων που συνέβαλαν στην υψηλή εσωτερική ποικιλότητα του Χρηματοδοτούμενου θύλακα δεν ήταν σκοπός της παρούσας εργασίας, αλλά η μελλοντική τους διερεύνηση θα είχε αξία.

6.3.5.2 Προκλήσεις για τις ΤΧ/ΚΔ από το ιδιαίτερο προφίλ των μελών τους

Στην περίπτωση των ΤΧ/ΚΔ αμφισβητήθηκε κατ' επανάληψη η καταλληλότητα της κοινωνικής ομάδας στην οποία στόχευσε το πρόγραμμα. Οι ευπαθείς κοινωνικά ομάδες, συχνά αποτελούνται από ανθρώπους που έχουν αναπτύξει μια κουλτούρα εξάρτησης από την εξωτερική βοήθεια του κράτους και των άλλων ανθρώπων. Πρακτικά λοιπόν, όπως προαναφέρθηκε, ήταν πολύ δύσκολη η ενεργοποίησή τους και η εύρεση διεξόδων στα προβλήματα φτώχειας και κοινωνικής περιθωριοποίησης που βίωναν.

Επίσης, όπως ήδη ειπώθηκε, στη συντριπτική τους πλειοψηφία ήταν άνθρωποι χωρίς κατάρτιση στη χρήση ηλεκτρονικών υπολογιστών και πλοήγησης στο διαδίκτυο, με συνέπεια να μην επιτυγχάνεται στην πράξη ο στόχος της αποκεντρωμένης και αυτόνομης πραγματοποίησης των συναλλαγών μέσω του συστήματος από τα ίδια τα μέλη, και άρα να απαιτείται σε μόνιμη βάση η παρέμβαση των διαχειριστών για την χρέωση-πίστωση των μονάδων χρόνου.

Σημειώνεται ότι όλες οι ΤΧ/ΚΔ για συμβολικούς λόγους, χρησιμοποίησαν ως μέσο ανταλλαγής το TEM (τοπική εναλλακτική μονάδα) ακολουθώντας το διάσημο TEM Βόλου¹⁶⁵.

«Η πόλη της Λ... δεν ήταν έτοιμη να δεχτεί μια τέτοια κίνηση καθώς οι άνθρωποι δεν ήταν ανοιχτοί στην ηλεκτρονική λειτουργία της Τράπεζας Χρόνου... τους φαινόταν ξένη.» (Διαχειριστής ΤΧ) «Οι περισσότεροι είναι ωφελούμενοι και δεν έχουν ιντερνέτ. Επωμιζόμαστε εμείς αυτό το βάρος με τα μέλη παρόντα. Είμαστε οι διαμεσολαβητές.» (ΜΠ 6 Διαχειριστής ΤΧ)

Εδώ, εντοπίζεται ωστόσο μία παραδοξότητα του Προγράμματος των Κοινωνικών Δομών. Οι άνθρωποι στους οποίους κυρίως απευθύνονταν οι ΤΧ/ΚΔ ανήκαν σε ευπαθείς κοινωνικά ομάδες και δεν ήταν σε θέση να αξιοποιήσουν τις τεχνολογικές δυνατότητες του συστήματος και άρα, ούτε μπορούσαν να απολαύσουν χωρίς τη διοικητική υποστήριξη των διαχειριστών της ΤΧ, τις υπηρεσίες της συγκεκριμένης δομής. Δηλαδή, **οι άνθρωποι που περισσότερο είχαν ανάγκη τα οφέλη που προκύπτουν από τη συμμετοχή σε μια ΤΧ, δεν ήταν σε θέση να έχουν πρόσβαση σε αυτά.**

Κατά συνέπεια, θα μπορούσαμε να πούμε ότι **η επιλογή της ΤΧ ως εργαλείο για την άμεση καταπολέμηση της φτώχειας, εκ του αποτελέσματος, ίσως να μην ήταν η πλέον κατάλληλη.** Γενικότερα συμπεραίνουμε ότι **η παροχή της δυνατότητας ανάπτυξης προϋποθέτει την ικανότητα για την πλήρη αξιοποίησή της.**

Κάποιες ΤΧ/ΚΔ κατόρθωσαν να ξεπεράσουν τους ανωτέρω περιορισμούς που προέκυπταν από το ιδιαίτερο προφίλ των μελών τους. Για παράδειγμα, η ΤΧ της ΜΠ 2, στην οποία συμμετείχαν κυρίως άνεργοι και άποροι, δημιούργησε τη Λέσχη Απασχόλησης Ανέργων. Ενώ, πολλές ΤΧ/ΚΔ ανέπτυξαν προγράμματα ψηφιακής κατάρτισης των μελών τους.

Η ΤΧ Θ από την άλλη πλευρά, επέλεξε να καλλιεργήσει ένα νέο αφήγημα, σύμφωνα με το οποίο οι ευάλωτες κοινωνικά ομάδες αντιμετωπίζονταν **ισότιμα** με τα άλλα μέλη της ΤΧ/ΚΔ. Το επιχείρημα πίσω από αυτή την επιλογή ήταν ότι **η διακριτική μεταχείριση των ευπαθών κοινωνικά ομάδων, μετέφερε το πρόβλημα της κοινωνικής τους περιθωριοποίησης στο εσωτερικό της λειτουργίας της ΤΧ.**

Ανοιχτό παραμένει το ερώτημα, εάν υπάρχουν ιδανικές ομάδες στόχοι για την καλύτερη διείσδυση της τραπεζικής χρόνου στην ελληνική κοινωνία ή εάν το σύστημα αυτό θα μπορούσε να απευθυνθεί εξίσου σε όλες τις ομάδες του πληθυσμού, μέσα από τις κατάλληλες πολιτικές παρεμβάσεις.

6.3.6 Συμπεράσματα

¹⁶⁵ <https://www.tem-magnisia.gr/> Το TEM Βόλου είναι ίσως το πιο γνωστό σύστημα αχρήματων τοπικών ανταλλαγών (local exchange trade system –LETS) στην Ελλάδα.

Οι ελληνικές Τράπεζες Χρόνου ήταν φαινόμενο των πόλεων, επιβεβαιώνοντας επιχειρήματα που θέλουν την κοινωνική καινοτομία, να είναι κυρίως αστική υπόθεση. Η τάξη μεγέθους τους, σε σχέση με εκείνες του εξωτερικού χαρακτηρίζεται ως μεγάλη. Ωστόσο, ο βαθμός ενεργοποίησης των μελών στο εσωτερικό τους, ιδιαίτερα στον Χρηματοδοτούμενο θύλακα παρέμεινε χαμηλός. Μεταξύ άλλων παραγόντων, αυτό οφείλεται στο προφίλ τους και κυρίως στη χαμηλή τους εξοικείωση με ηλεκτρονικούς υπολογιστές και υπηρεσίες διαδικτύου.

Τα μέλη των ΤΧ είναι σε ποσοστό που αγγίζει το 80% γυναίκες, ενώ ανήκουν σε οικονομικά ενεργείς ηλικιακά ηλικίες, με εκπαίδευση και οικονομική δυνατότητα σε σχετικά υψηλά επίπεδα. Το προφίλ των συμμετεχόντων διαφοροποιήθηκε, τόσο ανάμεσα στους δύο θύλακες, όσο και στο εσωτερικό τους.

6.4 Η ταυτότητα των ελληνικών Τραπεζών Χρόνου: σκοπός, αρχές και φάσμα δραστηριοτήτων

6.4.1 Εισαγωγή

Στην ενότητα αυτή, προσδιορίζεται η ταυτότητα των ελληνικών Τραπεζών Χρόνου, του Χρηματοδοτούμενου και του Κινηματικού θύλακα. Καταγράφονται οι κοινωνικοί, οικονομικοί και πολιτικοί τους σκοποί και οι αντιλήψεις των συντελεστών τους για την ιδιαιτερότητά τους σε σχέση με άλλες θεσμικές διευθετήσεις. Ακόμη διακρίνονται τα διαφορετικά επίπεδα δραστηριοποίησής τους και οι πηγές πόρων τους και αποτυπώνεται η αξιακή τους βάση. Τέλος, συζητώνται οι ομοιότητες και οι διαφορές ανάμεσα στους δύο θύλακες.

6.4.2 Σκοποί των ελληνικών Τραπεζών Χρόνου

Στη βιβλιογραφία για την κοινωνική καινοτομία επισημαίνεται ότι **οι σκοποί και οι στόχοι επηρεάζονται σημαντικά από παράγοντες του πλαισίου**, ενώ συχνά διατηρούν μια **δυναμική πορεία** (Terstriep et al. 2015:55). Οι στόχοι της κοινωνικής καινοτομίας μπορεί να είναι κοινωνικοί, οικονομικοί ή πολιτικοί (Terstriep et al. 2015, Παραοικονομου & Valor 2013). Οι τρεις αυτές διαστάσεις αλληλεπιδρούν μεταξύ τους και συνεπιδρούν στην εξέλιξή της. Για παράδειγμα, παρατηρείται συσχέτιση της βιωσιμότητας της κοινωνικής καινοτομίας με τη συνδυασμένη επιδίωξη οικονομικών και κοινωνικών στόχων (Terstriep et al. 2015:60). Ενώ για τους πολιτικούς στόχους, υπάρχουν ενδείξεις ότι επηρεάζουν θετικά τη δέσμευση των δημόσιων δρώντων να ενισχύσουν με οικονομικούς πόρους την ανάπτυξή της (Terstriep et al. 2015:33). Ειδικότερα, για τους κοινωνικούς σκοπούς, το 50% αφορούσε το στόχο της ενδυνάμωσης, το 14,3% την κοινωνική συνοχή, το 14,3% τη συμμετοχή, το υπόλοιπο 21,3% μοιραζόταν ανάμεσα στους στόχους «βελτίωση ποιότητας ζωής», «κοινωνικός αντίκτυπος» και «ισότητα» (Terstriep et al. 2015: 57-58).

Ας δούμε αυτές τις τρεις κατηγορίες στόχων για την ελληνική περίπτωση τραπεζικής χρόνου:

- ☑ **Κοινωνικοί στόχοι:** Οι ελληνικές ΤΧ αποσκοπούσαν στο χτίσιμο κοινωνικής συνοχής μέσα από την ανάπτυξη ανθρώπινων σχέσεων και πρακτικών αλληλοβοήθειας μεταξύ των μελών της ΤΧ και την κοινωνία γενικότερα.
- ☑ **Οικονομικοί στόχοι:** Αρκετές ΤΧ, παρόλο που δεν αναφέρονταν ρητά στο στόχο της απασχολησιμότητας, ανέπτυξαν δραστηριότητες όπου εκπαιδεύονταν τα μέλη τους σε νέες δεξιότητες (π.χ. μαθήματα πληροφορικής, σύνταξη βιογραφικού, συστάσεις για μια καλή συνέντευξη εργασίας) ή έδωσαν χώρο στην αξιοποίηση και βελτίωση δεξιοτήτων που ήδη κατείχαν (π.χ. προσφορά μαθημάτων θεατρικής αγωγής). Ενώ, και στους δύο θύλακες η τραπεζική χρόνου ταυτοποιήθηκε ως ένα «*δίκτυο αλληλέγγυας οικονομίας*».

- ☑ **Πολιτικοί στόχοι:** Οι δύο θύλακες τραπεζικής χρόνου ανέπτυξαν με πολύ διαφορετικό τρόπο τους πολιτικούς τους στόχους. Οι ΤΧ/ΚΔ που δημιουργήθηκαν μέσω του Προγράμματος των Κοινωνικών Δομών, είχαν ρητή πολιτική στόχευση την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, καθώς και τη μείωση του εθνικού ποσοστού ανεργίας των νέων¹⁶⁶, χωρίς ωστόσο να επιδιώκουν ριζικές αλλαγές στο υπάρχον πολιτειακό σύστημα και τους κυρίαρχους θεσμούς του. Αντίθετα, οι ΤΧ/Κ αναπτύχθηκαν ως μια κοινωνική και οικονομική εναλλακτική στο υπάρχον σύστημα.

Στις ανωτέρω κατηγορίες θα μπορούσε να προστεθεί μία ακόμα.

- ☑ **Ψυχολογικοί στόχοι:** Βασικός στόχος της τραπεζικής χρόνου είναι η ενδυνάμωση των ατόμων και η αποκατάσταση του αισθήματος αυταξίας τους. Η ενεργοποίηση-ενδυνάμωση είναι η ειδοποιός εκείνη διαφορά που δημιουργεί τις απαραίτητες συνθήκες για την αντιστροφή των συνθηκών που δεσμεύουν τους ανθρώπους σε έναν φαύλο κύκλο «οικονομικής και κοινωνικής αναπηρίας».

Στις αμέσως επόμενες παραγράφους, παρουσιάζονται και αναλύονται οι σκοποί και οι στόχοι των ελληνικών ΤΧ.

6.4.2.1 Σκοπός και στόχοι των ΤΧ/ΚΔ

*Άνευ των αναγκαίων αδύνατον και ζην και εὐ ζην.
(Αριστοτέλης)*

*«Οι Τράπεζες Χρόνου είναι δίκτυα ανταλλαγής υπηρεσιών, αγαθών και γνώσεων. Βασίζονται στην κοινωνική αλληλεγγύη και υποστηρίζονται από τη δική τους μονάδα ανταλλαγής, τον χρόνο. Λειτουργούν με συγκεκριμένες προδιαγραφές και μέσω του κοινωνικού τους λειτουργού παρέχουν υπηρεσίες ψυχοκοινωνικής υποστήριξης, με απώτερο σκοπό την ενδυνάμωση και κοινωνική ενσωμάτωση των μελών τους.»
(Πρόγραμμα των Κοινωνικών Δομών για την Αντιμετώπιση της Φτώχειας)*

Ο σκοπός των ΤΧ/ΚΔ ήταν ορισμένος από το Πρόγραμμα των Κοινωνικών Δομών και δεν μεταβλήθηκε διαχρονικά. «Οι σκοποί και η γενικότερη λειτουργία της Τράπεζας Χρόνου ορίζονται εξ αρχής από το σχέδιο δράσης του προγράμματος όπως αυτό κοινοποιήθηκε από τις αρμόδιες αρχές.» (ΜΠ 4 – Εκπρόσωπος ΜΚΟ) Κεντρικός σκοπός των Τραπεζών Χρόνου του Δικτύου ήταν να δοθεί απάντηση στο ερώτημα «Πώς θα αντιμετωπίσουμε τη φτώχεια;» (ΜΠ 1 – Εκπρόσωπος ΤΧ).

Αυτή η ενιαία πολιτική στόχευση, αντιμετωπίστηκε ποικιλοτρόπως από κάθε ΤΧ/ΚΔ. Κάποιες έδωσαν έμφαση στη διάσταση της κοινωνικής συνοχής, «(Η ΤΧ) Ξεφεύγει από την υλιστική προσέγγιση και προωθεί την ανθρώπινη επαφή μεταξύ

¹⁶⁶ Από το Πρόγραμμα των Κοινωνικών Δομών ωφελήθηκαν δεκάδες χιλιάδες άνθρωποι που ανήκαν σε ευπαθείς κοινωνικά ομάδες (άμεσα ωφελούμενοι). Επίσης, απασχολήθηκαν περίπου 1.300 νέοι 19-30 ετών άνεργοι, στην πλειονότητά τους με πανεπιστημιακή εκπαίδευση (έμμεσα ωφελούμενοι).

των μελών. Έτσι συμβάλει στην ενίσχυση του κοινωνικού ιστού.» (Εκπρόσωπος ΤΧ – Ερωτηματολόγιο) και κάποιες επικεντρώθηκαν σε ειδικότερες κοινωνιολογικές οντότητες όπως η οικογένεια «Η ΤΧ αποτελεί ουσιαστική στήριξη στις οικογένειες που δοκιμάζονται από την κρίση.» (ΜΠ 4 – Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου).

Τέλος, κάποιες ΤΧ/ΚΔ εστίασαν στις οικονομικές διαστάσεις της φτώχειας «Οι ΤΧ επιδιώκουν την ενεργοποίηση των πολιτών και ιδιαίτερα των ανέργων ώστε να μπορούν να καλύψουν τις βασικές τους ανάγκες, αλλάζοντας τον καθημερινό τρόπο συναλλαγής... και εγκαθιδρύοντας την ιδεολογία του 'δούνα και λαβείν'.» και άλλες στις ψυχολογικές της διαστάσεις. «(Η ΤΧ)... λέει στους φτωχούς 'δεν είσαι άχρηστος'. Έχεις κι εσύ δυνατότητες-δεξιότητες τις οποίες μπορείς να χρησιμοποιήσεις (και να) προσφέρεις για να είσαι χρήσιμος.» (ΜΠ 1 – Εκπρόσωπος ΤΧ).

Επομένως, οι ΤΧ του Χρηματοδοτούμενου θύλακα, αναπτύχθηκαν συνδυάζοντας τον πολιτικό στόχο της καταπολέμησης της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, με άλλους κοινωνικούς, οικονομικούς και ψυχολογικούς στόχους.

Εκτός από το γενικό σκοπό της καταπολέμησης της φτώχειας, η ΤΧ παρουσιάστηκε από τους συντελεστές του Χρηματοδοτούμενου θύλακα ως **τρόπος έκφρασης ανθρωπιάς και πραγμάτωσης της ανάγκης των ανθρώπων για προσφορά στο συνάνθρωπο και το κοινωνικό σύνολο.** «(Το ερώτημα στο οποίο απαντά η τραπεζική χρονο είναι)... Πώς θα εκφράσουμε την αλληλεγγύη, τα εθελοντικά μας κίνητρα;»

Οι ΤΧ/ΚΔ λειτούργησαν συμπληρωματικά με τις υπόλοιπες Δομές του δικτύου. Ενώ οι άλλες Κοινωνικές Δομές, όπως το Κοινωνικό Παντοπωλείο και το Συστήσιο δημιουργούσαν ένα δίκτυ ασφαλείας καλύπτοντας τη θεμελιώδη ανάγκη των ανθρώπων για επιβίωση, η ΤΧ/ΚΔ προχωρούσε ένα βήμα παραπέρα. Στόχευε στην πραγμάτωση ενός ευρύτερου φάσματος αναγκών όπως θα δούμε στην ενότητα 7.2.2, ενεργοποιώντας ταυτόχρονα τους ίδιους τους ανθρώπους.

6.4.2.2 Σκοπός και στόχοι των ΤΧ/Κ

Ο κεντρικός σκοπός των Κινηματικών ΤΧ ήταν η **επ' ευκαιρίας της οικονομικής κρίσης υπέρβαση του κυρίαρχου κοινωνικο-οικονομικού συστήματος**, «η αποφυγή των αδιεξόδων που αναπαράγονται από το υπάρχον καθεστώς», μέσα από την ανάπτυξη ενός εναλλακτικού πιο δίκαιου προτύπου ζωής και εργασίας, «Η ΤΧ μπορεί να καλύψει τις πολυεπίπεδες ανάγκες των μελών της εκ των ενόντων, υπερβαίνοντας τις συμβατικές οικονομικές δοσοληψίες... (που στηρίζονται στην εκμετάλλευση) και ενισχύοντας παράλληλα τους κοινωνικούς δεσμούς.» (Εκπρόσωπος ΤΧ/Κ).

Άλλη μια σημαντική διάσταση της οπτικής των συντελεστών του Κινηματικού θύλακα για τις ΤΧ/Κ ήταν ότι ενισχύουν την ανθεκτικότητα ολόκληρης της κοινωνίας σε στιγμιότυπα κρίσεων σαν αυτό που βίωσε η χώρα μας το καλοκαίρι των capital controls, αλλά και πραγμάτωσης των προοπτικών ευημερίας της. «(Οι ΤΧ

γίνονται)...καταλύτες αυτοοργάνωσης των κοινοτήτων ώστε να φτάσουν σε ένα ικανοποιητικό επίπεδο αντιμετώπισης κρίσεων και ευημερίας». Σύμφωνα με αυτή τη θέση, η τραπεζική χρόνου είναι εργαλείο κοινωνικής ανθεκτικότητας και βιωσιμότητας.

Το κυρίαρχο ερώτημα πίσω από τη δημιουργία των Κινηματικών ΤΧ ήταν «Πώς μπορούμε να ξαναβρούμε την ανθρωπιά και την κοινότητα στις ανθρώπινες συνδιαλλαγές μας μέσα από τη βιωματική εμπειρία της συλλογικότητας και της ομαδικής ζωής;». Αξιολογούμε επομένως ότι **οι ΤΧ/Κ επιδιώκουν τον επαναπροσδιορισμό του ατόμου μέσα από μια εναλλακτική κοινωνία και κοινωνικότητα.**

6.4.3 Από τον πυρήνα στην περιφέρεια της ταυτότητας των ελληνικών Τραπεζών Χρόνου

Η διερεύνηση του ελληνικού πεδίου Τραπεζών Χρόνου διαπίστωσε τρία ένθετα επίπεδα δράσης των Τραπεζών Χρόνου. Στον στενό πυρήνα της ταυτότητας της τραπεζικής χρόνου αναπτύσσεται το φάσμα των συναλλαγών, που είναι και ο βασικός μηχανισμός λειτουργίας του κινήματος. Είδαμε ωστόσο, τόσο σε περιπτώσεις όπου το σκέλος των συναλλαγών ήταν επαρκώς αναπτυγμένο, αλλά πολύ περισσότερο στις περιπτώσεις όπου η σύζευξη της προσφοράς και της ζήτησης στο εσωτερικό του δικτύου ήταν ένας δύσκολα προσεγγίσιμος στόχος, ότι οι Τράπεζες Χρόνου επέκτειναν την ταυτότητά τους, αναπτύσσοντας άλλες δραστηριότητες και δράσεις οι οποίες ήταν ανοιχτές προς την τοπική κοινότητα.

ΣΧΗΜΑ 6.1 Η ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΤΡΑΠΕΖΩΝ ΧΡΟΝΟΥ

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

6.4.3.1 Πυρήνας της τραπεζικής χρόνου: συναλλαγές

Στον πυρήνα της τραπεζικής χρόνου βρίσκεται η ανταλλαγή υπηρεσιών, ενίοτε και αγαθών, μεταξύ των μελών του δικτύου, χρησιμοποιώντας ως μονάδα ανταλλαγής, το χρόνο.

I. Πρότυπα ανταλλαγών

Στο Χρηματοδοτούμενο θύλακα και παρά το σχετικά μεγάλο μέγεθος των Δικτύων ΤΧ/ΚΔ, το σκέλος των συναλλαγών δε λειτούργησε καλά και η ενεργοποίηση των μελών ήταν από τις σοβαρότερες προκλήσεις που χρειάστηκε να αντιμετωπίσουν οι Διαχειριστές τους. Αντιθέτως, οι ΤΧ του Κινηματικού θύλακα, φάνηκε να στηρίζονται κυρίως στο σκέλος των ανταλλαγών.

Στον Χρηματοδοτούμενο θύλακα, **το σκέλος της προσφοράς ήταν περισσότερο αναπτυγμένο σε σχέση με εκείνο της ζήτησης**, γεγονός που ερμηνεύεται από τα δηλωμένα κίνητρα των συμμετεχόντων για προσφορά στο συνάνθρωπο και σε άλλες περιπτώσεις από το φόβο του στιγματισμού.

Σε δίκτυα με μέλη που προέρχονταν κυρίως από ευπαθείς κοινωνικά ομάδες, το πρότυπο ήταν αντιστραμμένο, και η ζήτηση πολύ υψηλή για να καλυφθεί από την προσφορά.

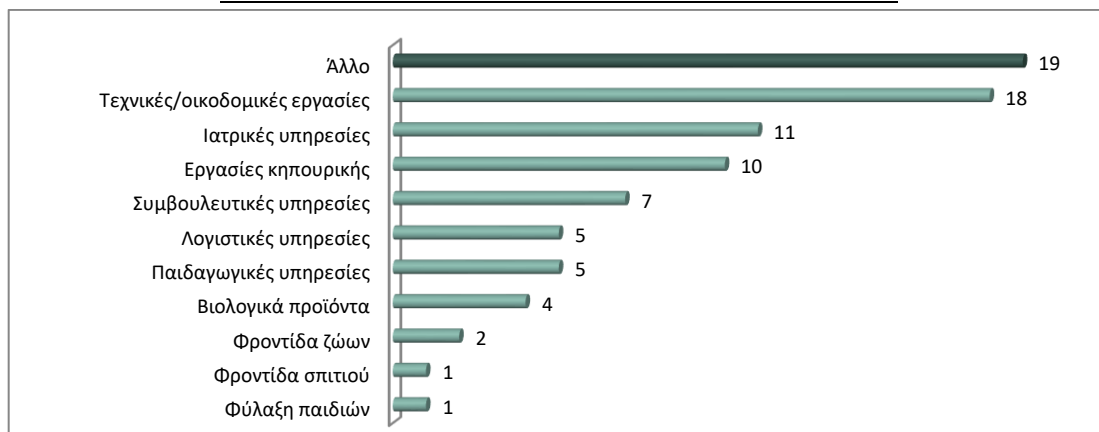
Και στις δύο λοιπόν περιπτώσεις, **η σύζευξη προσφοράς και ζήτησης, που ήταν το ζητούμενο για τη διενέργεια ανταλλαγών ήταν δύσκολα επιτεύξιμη.**

II. Ανταλλασσόμενα αγαθά και υπηρεσίες

Η ανταλλαγή προϊόντων δεν ήταν τόσο διαδεδομένη στον Κινηματικό θύλακα. Αντίθετα, στο Χρηματοδοτούμενο θύλακα, ανταλλάσσονταν κυρίως αντικείμενα και λιγότερο υπηρεσίες. Τα πιο συνηθισμένα αντικείμενα ήταν ρούχα, παιχνίδια, ηλεκτρικές συσκευές, προίκα μωρού και βιβλία, και τα πιο ασυνήθιστα, κουτάβια και αυτοκίνητο.

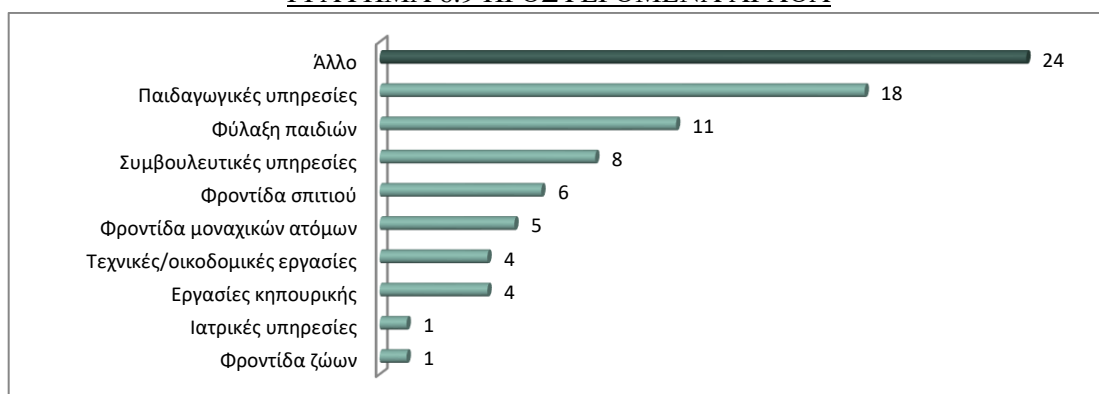
Οι υπηρεσίες που κυρίως ζητούνταν ήταν τεχνικές και οικοδομικές εργασίες, ακολουθούσαν ιατρικές υπηρεσίες και εργασίες κήπου, και συμβουλευτικές υπηρεσίες (λογιστικές, νομικές, φορολογικές κ.λπ.). Εκείνες που κυρίως προσφέρονταν ήταν παιδαγωγικές υπηρεσίες, υπηρεσίες φροντίδας παιδιών και ηλικιωμένων και συμβουλευτικές υπηρεσίες.

ΓΡΑΦΗΜΑ 6.8 ΖΗΤΗΣΗ ΑΓΑΘΩΝ ΚΑΙ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ

Πηγή: Ερωτηματολόγιο Μελών

ΓΡΑΦΗΜΑ 6.9 ΠΡΟΣΦΕΡΟΜΕΝΑ ΑΓΑΘΑ

Πηγή: Ερωτηματολόγιο Μελών

Η συνδυαστική εξέταση των στοιχείων προσφοράς και ζήτησης που παρουσιάζονται στα Γραφήματα 6.8 και 6.9 δεν θα είχε νόημα, δεδομένου ότι απεικονίζουν την εικόνα ολόκληρου του πεδίου, ενώ οι συναλλαγές πραγματοποιούνται αποκλειστικά στο εσωτερικό κάθε δικτύου. Αναμφίβολα, η δικτύωση ανάμεσα στις επιμέρους ΤΧ με σκοπό τη δημιουργία μιας ενιαίας εναλλακτικής αγοράς, θα πολλαπλασίαζε τη δυνατότητα ικανοποίησης των αναγκών των μελών. Οι προσπάθειες ανάμεσα σε κάποιες ΤΧ/ΚΔ για ανάπτυξη «διαπραπειακών» συναλλαγών, δεν ευόδωσαν.

III. Καλές πρακτικές για την ενίσχυση του σκέλους των ανταλλαγών

Πρακτικές θετικής ανατροφοδότησης των ανταλλαγών: η ζήτηση των μελών ως ελκυστής ανάπτυξης του δικτύου

Γρήγορα καλά αποτελέσματα: Μια επιτυχημένη στρατηγική, ιδιαίτερα στα πρώτα στάδια ανάπτυξης της ΤΧ, που εφάρμοσε η ΤΧ/ΚΔ της ΜΠ 3 ήταν η επένδυση χρόνου στην εύρεση των ανθρώπων/φορέων/επιχειρήσεων που μπορούν να καλύψουν τις δηλωμένες ανάγκες των αρχικών μελών. Κάποιες φορές, οι πηγές πόρων εντοπίζονται εκτός των μελών της ΤΧ αλλά εντός των δικτύων των κοινωνικών και φιλικών τους σχέσεων. Για το λόγο αυτό η ΤΧ Γ, ανέπτυξε από την αρχή μια δική της βάση δεδομένων, με όλες τις απαραίτητες πληροφορίες που το

λογισμικό διενέργειας των συναλλαγών δεν υποστήριζε. «(όταν) ... καλύπτεις τις ανάγκες (των μελών) δημιουργείς καλά προηγουμένα, έχεις να παρουσιάσεις καλά αποτελέσματα.» (Εκπρόσωπος ΤΧ ΜΠ 3)

Σύμφωνα με τους συντελεστές των ΤΧ/ΚΔ, για να λειτουργήσει καλά μία ΤΧ χρειάζεται πρώτα να την εμπιστευτεί ο κόσμος. Ειδικά όμως για τα καινοτόμα εγχειρήματα, προκειμένου να πιστέψει κάποιος σε αυτά χρειάζεται πρώτα να δει χειροπιαστά αποτελέσματα. Επομένως, **η γρήγορη πρόκληση θετικών αποτελεσμάτων, ικανοποιώντας τη δηλωμένη ζήτηση είναι ένας επιτυχημένος τρόπος διαχείρισης των προσδοκιών των χρηστών της κοινωνικής καινοτομίας.**

Επιπρόσθετα, η εμφάνιση καλών αποτελεσμάτων ενθαρρύνει την καλύτερη οργάνωση των εργασιών και «αυξάνει τη συχνότητα εμφάνισης καλών πρακτικών» (Εκπρόσωπος ΤΧ – έρευνα πεδίου) δημιουργώντας έναν κύκλο θετικής ανατροφοδότησης.

Πρακτικές ενεργοποίησης της προσφοράς και της ζήτησης

Ενεργοποίηση της Προσφοράς: Ένα φαινόμενο που παρατηρήθηκε σε πολλές ΤΧ ήταν η παρουσία μιας μερίδας ανθρώπων οι οποίοι ήθελαν να συμμετάσχουν ενεργά, αλλά δε γνώριζαν τι θα μπορούσαν να προσφέρουν στα άλλα μέλη του δικτύου. Η εμπύχωση των μελών και η υποστήριξη της προσφοράς γίνεται από το μεσολαβητή (broker) .

Στρατηγική Αξιοποίηση των Μονάδων Χρόνου-TEM: Οι μονάδες χρόνου και τα TEM αξιοποιήθηκαν συχνά ως εργαλείο τόνωσης των συναλλαγών. Για παράδειγμα, η εθελοντική δράση των μελών πριμοδοτούνταν με μονάδες χρόνου, σε κάποιες ΤΧ/ΚΔ τις περιόδους των γιορτών πριστώνονταν με TEM όλοι οι λογαριασμοί των μελών, ενώ σε άλλες επιβραβεύονταν τα πιο ενεργά μέλη κ.λπ.

Βέβαια, η ύπαρξη ρευστότητας μόνο, δηλαδή διαθέσιμων μονάδων χρόνου στο εσωτερικό της Τράπεζας Χρόνου δεν ήταν ικανή συνθήκη για την διενέργεια συναλλαγών μεταξύ των μελών.

Πρακτικές ενθάρρυνσης των ανταλλαγών: φυσικοί χώροι ανταλλαγής

Δημιουργία φυσικών χώρων ανταλλαγής: Μια πρακτική αρκετά διαδεδομένη ήταν η διοργάνωση ανταλλακτικών παζαριών. Τα ανταλλακτικά παζάρια (swap) καθιερώθηκαν την εποχή της κρίσης μέσα από τα δίκτυα αλληλεγγύης και τα κινήματα προώθησης της συνεργατικής και αλληλέγγυας οικονομίας στην Ελλάδα.¹⁶⁷

«Δίνει έναυσμα στον κόσμο [...] να γνωρίσει (καλύτερα) τη λειτουργία της Τράπεζας Χρόνου.» (Εκπρόσωπος ΤΧ – Ερωτηματολόγιο)

Σχεδόν όλες οι ΤΧ πειραματίστηκαν με αυτήν την πρακτική, ενώ κάποιες από αυτές καθιέρωσαν τη διενέργεια ανταλλακτικών παζαριών σε τακτική βάση, π.χ. ΤΧ

¹⁶⁷ Για μια αναλυτική παρουσίαση του κινήματος ανταλλαγών και παράλληλων νομισμάτων στην ελληνική πραγματικότητα βλ. Sotiropoulou 2012.

Λάρισα, Ξάνθης, Γαλασίου, με πρωταγωνίστρια την ΤΧ Αλίμου-Αγίου Δημητρίου που καθιέρωσε τα μηνιαία ανταλλακτικά παζάρια βιβλίων και αντικειμένων.

Άλλες ΤΧ, όπως της Χαλκίδας, της Θεσσαλονίκης, της Παλλήνης και της Γλυφάδας, προχώρησαν στην οργάνωση συγκεκριμένων χώρων/ανταλλακτηρίων, όπου τα μέλη μπορούσαν να «αγοράζουν» ρούχα και αντικείμενα χρησιμοποιώντας ΤΕΜ.

Τέλος, αρκετές ΤΧ, Χρηματοδοτούμενες και Κινηματικές, μέσω των ανταλλακτικών παζαριών διαθέτουν στην ευρύτερη τοπική κοινότητα, έργα που έχουν δημιουργηθεί από τα μέλη τους στο πλαίσιο των ομαδικών τους δραστηριοτήτων (ΤΧ/Κ «Με Λύση»).

Πρακτικές ενίσχυσης των ανταλλαγών:

χτίσιμο σχέσεων και εμπιστοσύνης μεταξύ των μελών

Τακτική και προσωπική επαφή με τα μέλη: Η τακτική επικοινωνία με τα μέλη αν και ακούγεται αυτονόητη δεν ήταν παγιωμένη πρακτική για όλες τις ΤΧ/ΚΔ. Στην περίπτωση των ΤΧ Χ και ΤΧ Β, τονίστηκε σαν μια από τις καλές τους πρακτικές που βοήθησε στο χτίσιμο σχέσεων εμπιστοσύνης και οικειότητας. «Είμαστε οι άνθρωποι τους.» (Εκπρόσωποι ΤΧ ΜΠ1 και ΤΧ ΜΠ 6) Εκτός από την τηλεφωνική επικοινωνία και την καθημερινή επαφή, μία δράση με πολύ καλά αποτελέσματα στον τομέα του χτισίματος φιλικών σχέσεων μεταξύ των μελών ήταν οι *συναντήσεις μελών*. «Οι συναντήσεις μελών βοηθούν τόσο στο χτίσιμο εμπιστοσύνης μεταξύ τους όσο και στην κοινωνικοποίησή τους σε πιο ευχάριστα και δημιουργικά περιβάλλοντα.» Τα μέλη συμμετέχουν ενεργά με ιδέες και προσωπικό χρόνο στη λήψη αποφάσεων, το σχεδιασμό και την υλοποίηση των μελλοντικών δράσεων.

Η ΤΧ/ΚΔ που εφάρμοσε με μεγαλύτερη συνέπεια και συνοχή τη συγκεκριμένη πρακτική ήταν η ΤΧ της ΜΠ 4, ενώ από τον Κινηματικό θύλακα, η ΤΧ «Με Λύση».

IV. Αξιολόγηση του σκέλους των ανταλλαγών

Ωστόσο, τόσο οι ΤΧ/ΚΔ όσο και οι ΤΧ/Κ δεν περιόρισαν τη λειτουργία τους στον στενό πυρήνα της τραπεζικής χρόνου, δηλαδή τις «έναν προς έναν» ανταλλαγές. Στις περισσότερες ΤΧ που μελέτησε η παρούσα έρευνα, το σκέλος των ανταλλαγών δεν «κινήθηκε» όπως ήταν αναμενόμενο και απαραίτητο για την καλή λειτουργία των δικτύων. Συχνά λοιπόν, κρίθηκε απαραίτητος ο πειραματισμός με άλλες δραστηριότητες και δράσεις, επεκτείνοντας με αυτόν τον τρόπο τα όρια της ταυτότητας των ΤΧ.

«Τα μαθήματα αξιολογήθηκαν και ανατροφοδοτήσαν (τη λειτουργία της ΤΧ) στη συνέχεια. Αφού το αρχικό εγχείρημα για ανταλλαγή μεταξύ πολιτών δεν έβρισκε έδαφος [...] στρέψαμε τον στόχο στην προσφορά στην κοινότητα και σε ομάδες πολιτών.» (ΜΠ 1 – Εκπρόσωπος ΤΧ) «Ελάχιστες παρεμβάσεις έχουν πραγματοποιηθεί κυρίως σε πρακτικό επίπεδο. Για παράδειγμα η απόφαση των εργαζομένων να δραστηριοποιηθούν περισσότερο στην διοργάνωση εβδομαδιαίων εκδηλώσεων και λιγότερο στην τυπική και

μόνο συναλλαγή των μελών μεταξύ τους, αφού είχε διαπιστωθεί ότι ο τρόπος αυτός δεν πρόσφερε τα επιθυμητά αποτελέσματα.» (ΜΠ 4 – Εκπρόσωπος ΜΚΟ)

Όπως θα δούμε στην αμέσως επόμενη παράγραφο, η επέκταση της ταυτότητας των ΤΧ/ΚΔ αναγνώστηκε άλλοτε ως επιτυχημένη και αναπόφευκτη στρατηγική προσαρμογής και επιβίωσης και άλλοτε ως εκφυλισμός της αρχικής ιδέας των αγρήματων ανταλλαγών.

6.4.3.2 Διεύρυνση του πυρήνα: δραστηριότητες

Ο κύκλος των δραστηριοτήτων περιλαμβάνει εκείνο το είδος των δράσεων που γίνονται τακτικά και προγραμματισμένα από ομάδες των μελών του δικτύου. Μπορεί να αναφέρονται σε ομαδικές ανταλλαγές, όπως διοργάνωση μαθημάτων εκμάθησης ηλεκτρονικών υπολογιστών, ομάδων αυτογνωσίας, παραδοσιακών χορών κ.λπ. (π.χ. ΤΧ Αγ. Βαρβάρας, Νεάπολης-Συκεών, Χαλκίδας, Διονύσου, Αχαρνών, Χολαργού-Παπάγου, Μεσοποταμία) ή σε άλλες δραστηριότητες που ωστόσο απευθύνονται αποκλειστικά ή κυρίως στα μέλη του δικτύου, όπως είναι για παράδειγμα οι μηνιαίες συναντήσεις μελών και φίλων της ΤΧ (π.χ. ΤΧ Διονύσου, Χολαργού-Παπάγου).

Ιδιαίτερα παραδείγματα ομαδικών συναλλαγών-δραστηριοτήτων από «έναν προς πολλούς», ήταν το Καλλιτεχνικό Εργαστήρι της ΤΧ Χαλκίδας, με σημαντική παρουσία στα εικαστικά δρώμενα της τοπικής κοινωνίας, Προγράμματα Δημιουργικής Απασχόλησης Παιδιών, Ομάδες Δημιουργικής Γραφής, Εκμάθησης Ξένων Γλωσσών και Αυτογνωσίας της ΤΧ Χολαργού-Παπάγου, Ενισχυτική Διδασκαλία των ΤΧ Αγίας Βαρβάρας, Μεσοποταμίας¹⁶⁸, θεατρική αγωγή ηλικιωμένων από την ΤΧ Αγίας Βαρβάρας, Λέσχη Απασχόλησης Ανέργων της ΤΧ Αχαρνών κ.α.

Αντιστρόφως, ενδιαφέροντα παραδείγματα ομαδικών συναλλαγών «από πολλούς προς έναν» ήταν η ανακαίνιση σπιτιού από μέλη της ΤΧ Χολαργού-Παπάγου και η ανακατασκευή του κήπου ιδιωτικού παιδικού σταθμού από μέλη της ΤΧ Γλυφάδας.

Πρακτικές θετικής ανατροφοδότησης των ανταλλαγών:

ομαδικές ανταλλαγές και συνέργιες στα όρια της ταυτότητας της τ.χ.

«Win-win-win-win» κοινωνική καινοτομία: Μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα πρακτική της ΤΧ Γ ήταν η συνεργασία της με τα καταστήματα «Ρ». Η εταιρεία, παραχωρούσε στην ΤΧ έναν χώρο εντός του καταστήματος, που τα μέλη της αναλάμβαναν το τύλιγμα των δώρων των πελατών του καταστήματος. Όσοι αξιοποιούσαν την υπηρεσία, μπορούσαν να δίνουν ένα χρηματικό αντίτιμο, το οποίο τελικά δωριζόταν εξ' ολοκλήρου από το «Ρ», στη ΜΚΟ που συντόνιζε το δίκτυο των Κοινωνικών Δομών για την Αντιμετώπιση της Φτώχειας στην περιοχή της Γ, και η ΜΚΟ με τη σειρά της προμηθευόταν τρόφιμα και υλικά για την ενίσχυση των μελών του Κοινωνικού Παντοπωλείου.

¹⁶⁸ Το «αλληλέγγυο εκπαιδευτήριο» της ΤΧ Μεσοποταμία «κάλυπτε 80 οικογένειες στην περιοχή».

Πρακτικά, μέσα από αυτήν τη συνεργασία, τα καταστήματα «P» μπορούσαν να προσφέρουν μια επιπλέον υπηρεσία στους πελάτες τους. Η ΜΚΟ που συντόνιζε το Πρόγραμμα των Κοινωνικών Δομών στο Δήμο Γ μπορούσε να αντιμετωπίσει τα σοβαρά προβλήματα χρηματοδότησης που προέκυπταν από το γεγονός ότι το πρόγραμμα χρηματοδοτούσε μισθούς και ένα ελάχιστο μέρος της λειτουργικής δαπάνης της σύμπραξης, και να στηρίζει τη λειτουργία των δομών, σε πιο ουσιαστικό επίπεδο. Η ΤΧ της ΜΠ3, μέσα από αυτή την πρωτοβουλία, έκανε γνωστή την ύπαρξή της σε ένα ευρύτερο κοινό, ενεργοποίησε τα μέλη της τα οποία αμείβονταν με ΤΕΜ και εδραίωσε τη θέση της μέσα στο δίκτυο των κοινωνικών δομών του Δήμου. Ο Δήμος από τη δική του πλευρά, φαινόταν ότι υποστήριζε και φιλοξενούσε ένα πρόγραμμα με υψηλό κοινωνικό αντίκτυπο. Τα μέλη της ΤΧ, αφενός μπορούσαν με τα ΤΕΜ που λάμβαναν να προμηθεύονται αγαθά απαραίτητα για την ικανοποίηση των αναγκών τους και των αναγκών των οικογενειών τους, και αφετέρου, να βελτιώσουν τις προϋποθέσεις απασχολησιμότητάς τους.

Η συγκεκριμένη δράση συνέβαλε στην εδραίωση της ΤΧ στην τοπική επιχειρηματική κοινότητα και κοινωνία, αποδεικνύοντας ότι «είναι ένα δίκτυο που λειτουργεί... Στο τέλος θα πρέπει να τους πείσεις με νούμερα.» (ΜΠ 3 – Εκπρόσωπος ΤΧ)

6.4.3.3 Στην περιφέρεια της ταυτότητας της τραπεζικής χρόνου: διοργάνωση δράσεων

Ο περιφερειακός κύκλος της ταυτότητας της ΤΧ είναι το όριο εκείνο που επιτρέπει στην τραπεζική χρόνου να αγγίζει τα ενδιαφέροντα της ευρύτερης (τοπικής) κοινωνίας και να διευρύνει τον αντίκτυπο του έργου της. Οι δράσεις περιλαμβάνουν εκδηλώσεις, ημερίδες, παρουσίαση πολιτιστικών δρώμενων, διοργάνωση εκπαιδευτικών εκδρομών, παροχή εθελοντικού έργου κ.λπ. Ας δούμε κάποια χαρακτηριστικά παραδείγματα.

Τα ιδρυτικά μέλη της ΤΧ Αθήνας συμμετείχαν στη συντονιστική ομάδα του Φεστιβάλ Συνεργατικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας. Το Φεστιβάλ έδινε τη δυνατότητα σε δίκτυα αλληλεγγύης, όπως οι ΤΧ να παρουσιάσουν το έργο τους. Πολύ περισσότερο, η ιδέα της ΤΧ εφαρμόστηκε στην πράξη για την ανταμοιβή της εργασίας που προσέφεραν οι εθελοντές στο Φεστιβάλ. Έτσι για κάθε ώρα εργασίας, οι εθελοντές λάμβαναν κουπόνια τα οποία μπορούσαν να εξαργυρώνουν, είτε στα ανταλλακτικά παζάρια που οργανώνονταν στο πλαίσιο του Φεστιβάλ, είτε για την παραλαβή γεύματος από τη συλλογική κουζίνα. Το συντονισμό είχε η ΤΧ Αθήνας.

Επίσης, η ΤΧ της ΜΠ4, μέσα από τον **Ανοιχτό Χώρο Συνάντησης** διοργάνωνε σε εβδομαδιαία βάση πλήθος δραστηριοτήτων που απευθύνονταν στην ευρύτερη τοπική κοινότητα.

Μια ιδιαίτερη κατηγορία δράσεων είναι εκείνη που αποβλέπει στην **προσφορά κοινωνικού έργου μέσα από την οργανωμένη προσπάθεια των μελών της ΤΧ, χωρίς να επιδιώκεται απαραίτητως όφελος για το ίδιο το Δίκτυο**. Χαρακτηριστικά παραδείγματα εδώ, ήταν η θεατρική παράσταση που δόθηκε από μέλη της ΤΧ

Χολαργού-Παπάγου σε Φυλακές Γυναικών και η οργάνωση ομάδας ψυχαγωγίας παιδιών μεταναστών σε εβδομαδιαία βάση.

**Καλές πρακτικές στα όρια της ταυτότητας της τραπεζικής χρόνου:
δράσεις εξωστρέφειας**

Ο Ανοιχτός Χώρος Συνάντησης του Δήμου Δ. Η ΤΧ της ΜΠ3, λίγο πριν την ολοκλήρωση του δεύτερου χρόνου λειτουργίας της ξεκίνησε μια σειρά από δράσεις εξωστρέφειας και καθιέρωσε τη διοργάνωση εβδομαδιαίων δραστηριοτήτων, σε χώρο που παραχώρησε ο Δήμος. Κάθε μήνα πραγματοποιούνταν η μηνιαία συνάντηση των μελών, όπου γινόταν ο απολογισμός του μήνα και ο σχεδιασμός των επόμενων δράσεων, αξιοποιώντας καινοτόμα εργαλεία διαλόγου. Σε αυτό το πλαίσιο, διοργανώνονταν εικαστικά εργαστήρια, ομιλίες και ημερίδες, ψυχαγωγικές βραδιές, ομαδικά μαθήματα ηλεκτρονικών υπολογιστών, ιατρικές εξετάσεις και επίδειξη εναλλακτικών μορφών θεραπείας, συνεδρίες yoga γέλιου κ.α.

Καλές πρακτικές ανάπτυξης του δικτύου: διασύνδεση με τις υπηρεσίες του Δήμου, τις άλλες Κοινωνικές Δομές και φορείς της τοπικής κοινωνίας

«Ολοκλήρωση» με τις άλλες Δομές του δικτύου, τις υπηρεσίες του Δήμου και φορείς της τοπικής κοινωνίας: Οι ΤΧ που κατόρθωσαν να αναπτύξουν σχέσεις αλληλεξάρτησης και συνέργιες με τις άλλες Δομές του Δικτύου και τις υπηρεσίες του Δήμου, φαίνεται ότι δημιούργησαν ένα υποστηρικτικό υπόβαθρο για την περαιτέρω ανάπτυξή τους, μέσα από την προσέλκυση περισσότερων μελών και την διοργάνωση καινοτόμων δράσεων. Οι ΤΧ/ΚΔ, στις περισσότερες περιπτώσεις που μελετήθηκαν, δικτυώθηκαν επαρκώς με την τοπική επιχειρηματική κοινότητα, μέσω της οποίας εξασφαλιζόνταν απαραίτητα αγαθά και χορηγίες για τις δράσεις και τα μέλη του δικτύου, πολύτιμοι πόροι δηλαδή για την ουσιαστική τους λειτουργία.

6.4.4 Χρηματοδότηση της λειτουργίας των ΤΧ

Η χρηματοδότηση και γενικότερα η εύρεση πόρων στους δύο θύλακες τραπεζικής χρόνου ακολούθησε διαφορετικά πρότυπα. Η χρηματοδότηση της λειτουργίας των ΤΧ/ΚΔ, όπως έχει ήδη ειπωθεί, έγινε μέσω του Προγράμματος των Κοινωνικών Δομών και αφορούσε κυρίως τη μισθοδοσία των τεσσάρων υπαλλήλων της ΤΧ, την έκδοση υλικού επικοινωνίας, έξοδα μετακίνησης για την προβολή του Προγράμματος, αγορά ηλεκτρονικού εξοπλισμού και ειδικού λογισμικού και τη διοργάνωση δύο ενημερωτικών εκδηλώσεων. Τα λοιπά λειτουργικά έξοδα της ΤΧ/ΚΔ συνήθως καλύπτονταν από τους Δήμους και στις περιπτώσεις φιλοξενίας της ΤΧ σε χώρο της ΜΚΟ, από την ίδια τη ΜΚΟ.

Ωστόσο, επειδή η διεύθυνση της ιδέας της τραπεζικής χρόνου στην τοπική κοινωνία ήταν ιδιαίτερα επίπονη υπόθεση, απαιτούνταν η συνεχής διοργάνωση εκδηλώσεων και δράσεων προβολής της Δομής, οι οποίες καλύπτονταν μέσα από χορηγίες ιδιωτών.

Αντίθετα, η δράση των Κινηματικών ΤΧ χρηματοδοτείται μέσα από τα ίδια τους τα μέλη και συγκεκριμένα από συνδρομές μελών και τη διοργάνωση εκδηλώσεων που έχουν ως σκοπό την οικονομική ενίσχυση του Δικτύου. Οι ΤΧ/Κ είναι πιο ευρηματικές σε ό,τι αφορά την ικανοποίηση των αναγκών τους σε πόρους και στηρίζονται στη λογική λειτουργίας της τραπεζικής χρόνου, δηλαδή στο εναλλακτικό τους νόμισμα. Έτσι, τα μέλη που προσφέρουν υπηρεσίες διοικητικές και γραμματειακή υποστήριξη στο Δίκτυο, αμείβονται σε εναλλακτικό νόμισμα. Επίσης, επιχειρηματικοί φορείς της τοπικής κοινωνίας όπως καφετέριες, ωδεία κ.λπ. παρέχουν το χώρο τους στις ΤΧ/Κ για τη διοργάνωση των μηνιαίων συναντήσεών τους, έναντι εναλλακτικού νομίσματος κ.ο.κ.

6.4.5 Βασικές αρχές στην καρδιά των ελληνικών Τραπεζών Χρόνου

Στην ενότητα 3.2.4 είδαμε τις αρχές που συγκροτούν το υπόβαθρο του παγκόσμιου κινήματος τραπεζικής χρόνου. Στις παραγράφους που ακολουθούν εξετάζονται και σχολιάζονται οι τρόποι με τους οποίους εκδηλώθηκαν οι αρχές αυτές στην ελληνική περίπτωση.

6.4.5.1 Αρχές της τραπεζικής χρόνου στον Χρηματοδοτούμενο θύλακα

☞ Ανταπόδοση

Η αρχή της ανταπόδοσης βρίσκεται στην καρδιά της τραπεζικής χρόνου και είναι η συνθήκη εκείνη που διασφαλίζει την ενεργοποίηση και τη διασύνδεση των ανθρώπων, μέσα από ένα πλαίσιο αμοιβαίας αλληλεξάρτησης και όχι μονομερούς εξάρτησης. Όλες οι ΤΧ/ΚΔ που μελετήθηκαν έδειξαν να έχουν συνειδητοποιήσει τη λογική της ανταπόδοσης, «Καταρχάς για να μπει στην ΤΧ, δίνεις και παίρνεις. Δεν γίνεται μόνο να δίνεις ή μόνο να παίρνεις... Διαφορετικά δεν θα ήταν ΤΧ. Άμα μόνο παίρνεις πάμε στη φιλανθρωπία.» (ΜΠ 1 – Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου) «Δεν είσαι ζητιάνος για να παίρνεις μόνο από το Παντοπωλείο. Είσαι εδώ για να δώσεις και να προσφέρεις.» (ΜΠ 1 – Εκπρόσωπος ΤΧ), «ο κόσμος μαθαίνει να δίνει βοήθεια, να προσφέρει αλλά και να ανταλλάζει.» (ΜΠ 4 – Εκπρόσωπος ΤΧ), «Η ΤΧ βάζει τους ανθρώπους στη διαδικασία να παράχουν, να προσφέρουν και να είναι χρήσιμοι στην κοινωνία.» (ΜΠ 2 – Εκπρόσωπος ΤΧ), χωρίς ωστόσο να την εφαρμόζουν πάντα στην πράξη.

Η λογική της φιλανθρωπίας που χαρακτήριζε τις άλλες Κοινωνικές Δομές του Προγράμματος, συναντήθηκε και στη λειτουργία αρκετών ΤΧ/ΚΔ. Αυτός ο περιορισμός στην έκφραση της αρχής της ανταπόδοσης δείχνει πόσο βαθιά ριζωμένη είναι η πρακτική της ανθρωπιστικής βοήθειας και πόσο δύσκολη είναι η υπέρβασή της.

☞ Ισοτιμία-Ισότητα

Η αρχή της ισοτιμίας είναι επίσης μία κομβική αρχή πίσω από τη λειτουργία των Τραπεζών Χρόνου. Πρακτικά εφαρμόζεται με την «μία προς μία» αντιστοίχιση των ανταλλασσόμενων ωρών. Πιο απλά, κάθε ώρα προσφερόμενης εργασίας, ανεξαρτήτου είδους και περιεχομένου, εξισώνεται με μία μονάδα χρόνου.

Οι διαχειριστές των ΤΧ/ΚΔ, φάνηκε να έχουν χαμηλή επίγνωση της σπουδαιότητας της αρχής της ισοτιμίας. Πολλές δεν την εφάρμοσαν συνειδητά¹⁶⁹, ενώ άλλες την

¹⁶⁹ Η ΤΧ της ΜΠ6 και πολύ περισσότερο η ΤΧ της ΜΠ3 χρησιμοποιούσαν λογισμικά ηλεκτρονικών ανταλλαγών που τους έδιναν την ευχέρεια να κοστολογούν κατά βούληση με ΤΕΜ κάθε υπηρεσία και αγαθό. Ως εκ τούτου λειτούργησαν την ΤΧ/ΚΔ ακολουθώντας τη λογική της επίσημης οικονομίας, έχοντας την πρόθεση να κινηθούν σε ένα πλαίσιο οικείο για τους ανθρώπους. Ίσως να μην είναι τυχαίο που αυτές οι δύο Δομές, ανέπτυξαν τόσο ισχυρούς δεσμούς με την τοπική επιχειρηματική κοινότητα και αξιολογα παραδείγματα συμπαράγωγής.

εφάρμοσαν μόνο συμπτωματικά¹⁷⁰. Αυτή η γενική τάση είχε και εξαιρέσεις με πιο ακραία, την περίπτωση της ΤΧ Θ. Εκεί, όχι μόνο τηρήθηκε η καθαρή μορφή της τραπεζικής χρόνου με τη «μία προς μία» αντιστοίχιση των μονάδων χρόνου, αλλά δεν έγινε καμία διάκριση ανάμεσα σε ωφελούμενους και χρήστες, όπως έκαναν οι υπόλοιπες ΤΧ/ΚΔ. Σύμφωνα με τους συντελεστές της ΤΧ Θ, «η ειδική μεταχείριση των ευάλωτων κοινωνικά ομάδων προάγει τη διάκριση και όχι την ισοτιμία».

Πέρα από τον αξιακό πυρήνα της τραπεζικής χρόνου, οι συντελεστές των ΤΧ/ΚΔ κατέδειξαν ως σημαντικές για τη λειτουργία τους, τις ακόλουθες αρχές:

☞ *Αλληλεγγύη-Αλληλοβοήθεια*

Η ανάγκη των ανθρώπων για προσφορά ήταν από τις πλέον ζωντανές ποιότητες που αναδύθηκαν στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας. Οι συντελεστές των ΤΧ/ΚΔ χαρακτηριστικά ανέφεραν ότι «(Η ΤΧ)... Προάγει τον εθελοντισμό και το ήθος της αλληλέγγυας προσφοράς, δίνοντας ταυτόχρονα την ευκαιρία και δυνατότητα στα μέλη της να επωφεληθούν με τη σειρά τους από την προσφορά των συμπολιτών τους.» «Η αλληλεγγύη δε χρειάζεται μόνο σε δύσκολους καιρούς, θα έπρεπε να υπάρχει μέσα μας πάντα.» «(Τα μέλη) διέπονται από μεγάλη διάθεση για προσφορά προς το συνάνθρωπο και από ένα πνεύμα αλληλεγγύης και συλλογικότητας.» (Ερωτηματολόγια Διαχειριστών και Εκπροσώπων Δήμων)

☞ *Αυτονομία-αυτάρκεια*

Αποτέλεσμα της αλληλοβοήθειας είναι το χτίσιμο δυνατών κοινοτήτων. Η ΤΧ στοχεύει στη «... δημιουργία μιας αυτοσυντηρούμενης τοπικής κοινωνίας-κοινότητας, της οποίας τα μέλη θα αλληλοβοηθούνται στις καθημερινές τους εργασίες...». (Ερωτηματολόγια Διαχειριστών)

Άλλες απαραίτητες ποιότητες για την καθημερινή λειτουργία των ΤΧ/ΚΔ, σύμφωνα με τους συντελεστές της τραπεζικής χρόνου ήταν η **ανεκτικότητα**, ο **σεβασμός**, η **εμπιστοσύνη** και το **ομαδικό πνεύμα**.

6.4.5.2 Αρχές της τραπεζικής χρόνου στον Κινηματικό θύλακα

Όπως ήταν εξάλλου αναμενόμενο, οι ΤΧ/Κ τοποθετήθηκαν με μεγάλη επίγνωση απέναντι σε όλες τις αρχές που συνιστούν τον πυρήνα του παγκόσμιου κινήματος τραπεζικής χρόνου, ενώ διατύπωσαν ένα καθαρό ιδεολογικό προφίλ υπέρ της δημιουργίας μιας αχρήματης κοινωνίας.

¹⁷⁰ Πολλά λογισμικά δεν επέτρεπαν τη διακριτική κοστολόγηση των υπηρεσιών και άρα οι διαχειριστές ήταν «αναγκασμένοι» να εφαρμόσουν την αρχή της ισοτιμίας.

☞ *Ανταπόδοση*

Η αρχή της ανταπόδοσης νοηματοδοτήθηκε από τα στελέχη των ΤΧ/Κ που συμμετείχαν στην έρευνα, σε συνάρτηση με την πρακτική του εθελοντισμού. «Ο εθελοντισμός σαμποτάρει την επίσημη εργασία. Η Τράπεζα (Χρόνου) λειτουργεί αλληλέγγυα μεταξύ ίσων, αλλιώς μιλάμε για φιλανθρωπία και αυτό κάνει το μέσο πολίτη να θίγεται...» «(Η συμμετοχή στην ΤΧ)... είναι προσφορά. Είναι μοίρασμα γνώσεων και αγαθών στο πλαίσιο της αλληλεγγύης.»

☞ *Ανθρωπισμός*

Ωστόσο, το **ανθρωπιστικό ιδεώδες**, είναι παρόν στις ΤΧ/Κ, οι οποίες εμφανίζουν ένα ιδιαίτερα πλούσιο έργο κοινωνικής προσφοράς, τόσο προς την τοπική κοινωνία, όσο και προς φορείς που εργάζονται εκτός των τοπικών ορίων, με ευάλωτες κοινωνικά ομάδες.

☞ *Ισοτιμία*

Όλες οι ΤΧ/Κ που εκπροσωπήθηκαν στο πλαίσιο της έρευνας αυτής, εφάρμοσαν συνειδητά την αρχή της ισοτιμίας «... ανεξαρτήτου οικονομικής κατάστασης και ιδιότητας. Είμαστε όλοι Άνθρωποι.».

☞ *Αχρήματη κοινωνία*

Επίσης, αξιοσημείωτη είναι η ιδεολογική διάσταση των εγχειρημάτων και η επίγνωση των μελών τους, των οποίων η συμμετοχή, σύμφωνα με τους εκπροσώπους των ΤΧ/Κ που συμμετείχαν στην παρούσα έρευνα, καλό είναι να στηρίζεται σε ένα **εναλλακτικό όραμα για την κοινωνία**. Μια διάσταση που επανέρχεται στις απαντήσεις των μελών των ΤΧ/Κ είναι η υπέρβαση της κυριαρχικής σημασίας του χρήματος και η δημιουργία μιας κοινωνίας χωρίς χρήμα που ζει αυτόνομα αξιοποιώντας τους πόρους των μελών της. «Μπορεί να υπάρξει μια αχρήματη κοινωνία; Η εμπειρία της τραπεζικής χρόνου δίνει θετική απάντηση σε βάθος χρόνου και δείχνει ότι τα εγχειρήματα που στηρίζονται στην αλληλεγγύη και την ισοτιμία είναι πλήρως εφικτά.» (ΤΧ Μεσοποταμία)

☞ *Κομματική ανεξαρτησία*

Ακόμη, σημαντική παράμετρος είναι η ανεξαρτησία από κομματικές επιβολές, προκειμένου να μπορέσει η ΤΧ να είναι ένας ανεξάρτητος χώρος που αφορά όλους.

Οι αρχές που διέπουν την εσωτερική οργάνωση των ΤΧ/Κ είναι η **δημοκρατικότητα** και η **αυτοοργάνωση**.

☞ *Δημοκρατικότητα*

Η δημοκρατικότητα εκφράζεται μέσα από τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων που άλλοτε έχουν ως βάση τους την ομοφωνία, και που σε κάθε περίπτωση δίνουν βήμα σε όλα τα μέλη της ΤΧ μέσω των Γενικών τους Συνελεύσεων.

☞ *Αυτοοργάνωση*

Η αρχή της αυτοοργάνωσης, είναι συνυφασμένη με την εμπιστοσύνη στην ικανότητα ενός συστήματος να τακτοποιεί τα επιμέρους του στοιχεία, φυσικά, χωρίς εξωτερικό έλεγχο, με τρόπο που συμβάλλει στη συνολική ανθεκτικότητα και ευημερία του. «Δεν το βιάζεις. Το κρατάς ζωντανό και το αφήνεις να αναπτυχθεί φυσικά.» (ΤΧ Αθήνας)

Άλλες ποιότητες που βοηθούν την ανάπτυξη καλών σχέσεων είναι η **ευγένεια** και η **αποδοχή της διαφορετικότητας**.

6.4.6 Συμπεράσματα

Η ταυτότητα των ελληνικών Τραπεζών Χρόνου διαφοροποιήθηκε σημαντικά ανάμεσα στους δύο θύλακες. Ο σκοπός των Χρηματοδοτούμενων ΤΧ ήταν ενιαίος και εξωτερικά δοσμένος από το 'Πρόγραμμα', και άμεσα συνυφασμένος με τον πολιτικό στόχο της καταπολέμησης της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού. Ο σκοπός των Κινηματικών ΤΧ από την άλλη είναι η βίωση μιας εναλλακτικής κοινωνικής πραγματικότητας που στηρίζεται στην αλληλεγγύη, τις ανθρώπινες σχέσεις και την κοινότητα. Αντίστοιχα, διαφοροποιήθηκε ο τρόπος έκφρασης των κεντρικών αξιών του παγκόσμιου κινήματος της τραπεζικής χρόνου, με τις Κινηματικές ΤΧ να τις εκφράζουν πιο πιστά στην πράξη.

Επίσης, διαπιστώθηκε ότι και στους δύο θύλακες, η ταυτότητα των ΤΧ δεν περιορίστηκε στο σκέλος των ανταλλαγών. Αντίθετα, οι ΤΧ ανέπτυξαν και άλλους κύκλους δραστηριοτήτων, προσαρμοζόμενες στις απαιτήσεις για αύξηση και ενεργοποίηση των μελών τους, δημιουργώντας χώρους αλληλεπίδρασης με την τοπική κοινότητα και την ευρύτερη κοινωνία.

6.5 Συμπεράσματα Κεφαλαίου

Το ελληνικό πεδίο τραπεζικής χρόνου, εμφάνισε εξαιρετικά ποικίλα χαρακτηριστικά και είχε ως κεντρικούς πρωταγωνιστές οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών, άτυπες ομάδες και φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης, οι οποίοι διαρθρώνονται σε δύο διακριτούς θύλακες, τον Χρηματοδοτούμενο και τον Κινηματικό. Τα δημογραφικά τους χαρακτηριστικά, οι κεντρικές τους αξίες, οι σκοποί και οι στόχοι τους, διαφοροποιούνται εμφανώς.

Οι σπόροι του κινήματος είχαν ήδη μπει από το 2004, ωστόσο την περίοδο της κρίσης η τραπεζική χρόνου αναπτύχθηκε με ραγδαίο ρυθμό, κυρίως εξαιτίας της χρηματοδότησης της συγκεκριμένης θεσμικής διευθέτησης από το Πρόγραμμα των Κοινωνικών Δομών για την Άμεση Αντιμετώπιση της Φτώχειας.

Η έλλειψη νομικού πλαισίου για τα κοινοτικά νομίσματα, αφήνει στους φορείς του πεδίου υψηλά περιθώρια ελευθερίας, συνάμα ωστόσο, δεν διευκολύνει τη νομιμοποίηση και την επίσημη αναγνώρισή του.

Τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των ελληνικών Τραπεζών Χρόνου, διαφοροποιούνται από εκείνα που καταγράφονται στη διεθνή βιβλιογραφία. Οι ελληνικές Τράπεζες Χρόνου του Χρηματοδοτούμενου θύλακα έχουν μεγαλύτερη κλίμακα μεγέθους αλλά αδυνατούν να εκδηλώσουν τη δυναμική των δικτύων του Κινηματικού θύλακα. Αυτή είναι και η βασική αιτία που εξηγεί την ανάπτυξη περισσότερων κύκλων δραστηριοτήτων εκ μέρους των ελληνικών δικτύων Τραπεζών Χρόνου. **Η διεύρυνση του πυρήνα λειτουργίας τους πέρα από το σκέλος των ανταλλαγών, τις καθιστά κύτταρα χτισίματος κοινότητας και κοινωνικού κεφαλαίου.**

Τα κοινωνικά καινοτόμα χαρακτηριστικά του ελληνικού πεδίου Τραπεζών Χρόνου

7.1 Εισαγωγή

Στο κεφάλαιο 7 παρουσιάζονται στοιχεία για το ελληνικό πεδίο τραπεζικής χρόνου, με θεωρητικό σημείο αναφοράς τις τρεις διαστάσεις του ορισμού για την κοινωνική καινοτομία που δόθηκε στην ενότητα 2.2.2.5.

Ο Ορισμός της Εργασίας για την Κοινωνική Καινοτομία

Η κοινωνική καινοτομία είναι μια κοινωνική πρακτική που εντείνεται σε περιόδους κρίσης. Αποσκοπεί στην ικανοποίηση αναπάντητων ανθρώπινων αναγκών και την αντιμετώπιση σύγχρονων προκλήσεων, μέσα από αλλαγές στα κυρίαρχα πρότυπα διακυβέρνησης και κοινωνικής συσχέτισης, τη δημιουργική χρήση αναξιοποίητων χαρισμάτων και πόρων, και τη συνεργασία διαφορετικών τομέων της κοινωνίας και φορέων. Εγγενής στη διαδικασία κοινωνικής καινοτομίας είναι η ευκαιρία ενδυνάμωσης των εμπλεκόμενων ανθρώπων, χρηστών και κοινοτήτων.

Εξετάζεται επομένως το **περιεχόμενο** της δράσης των Τραπεζών Χρόνου, Κινηματικών και Χρηματοδοτούμενων, μέσα από την παρουσίαση του φάσματος των ανθρώπινων αναγκών που επιδίωξαν τα μέλη τους να ικανοποιήσουν και των αντιλήψεων των συντελεστών για τους κοινωνικούς τους ρόλους. Στη συνέχεια, προσεγγίζεται η **διάσταση της διαδικασίας** μέσα από την καταγραφή των δομικών και λειτουργικών ρόλων των συντελεστών του πεδίου και την αποτύπωση των κυρίαρχων προτύπων εσωτερικής και εξωτερικής διακυβέρνησης. Τέλος, σχολιάζονται οι τρόποι με τους οποίους οι ελληνικές Τράπεζες Χρόνου συνέβαλαν στην **ενδυνάμωση** των ατόμων και της ελληνικής κοινωνίας. Το τελευταίο σημείο επεκτείνεται μέσα από την παρουσίαση στοιχείων αναφορικά με τον αντίκτυπο της

λειτουργίας των Τραπεζών Χρόνου στην τοπική κοινωνία και τα τοπικά συστήματα διακυβέρνησης.

7.2 Η Διάσταση του Περιεχομένου: ανθρώπινες ανάγκες και εξυπηρετούμενοι κοινωνικοί σκοποί

7.2.1 Εισαγωγή

Σε αυτή την εργασία η διάσταση του περιεχομένου προσεγγίζεται μέσα από την καταγραφή των ανθρώπινων αναγκών που δήλωσαν τα μέλη ότι πραγμάτωναν με τη συμμετοχή τους σε δίκτυα Τραπεζών Χρόνου και τους διατυπωμένους από τους συντελεστές του πεδίου, κοινωνικούς σκοπούς. Επίσης, παρουσιάζονται οι τρόποι με τους οποίους οι φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης ενέταξαν τις ΤΧ/ΚΔ στο πλαίσιο των πολιτικών τους.

7.2.2 Τραπεζική χρόνου και ολοκληρωμένη πραγμάτωση των ανθρώπινων αναγκών

Τα κίνητρα συμμετοχής των μελών των ΤΧ, όπως εκφράστηκαν στην έρευνα ερωτηματολογίου μπορούν να ομαδοποιηθούν σε τέσσερις ευρύτερες κατηγορίες: (α) ικανοποίηση ανθρώπινων αναγκών, (β) ιδεολογικά κίνητρα, (γ) όραμα κοινωνικής αλλαγής, (δ) στάση προσφοράς και κοινωνικής αλληλεγγύης.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7.1 ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΚΙΝΗΤΡΩΝ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ

Ικανοποίηση ανθρώπινων αναγκών	ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ: δικτύωση με άλλα άτομα της περιοχής, αίσθημα συμμετοχής σε συλλογικό σχήμα (ανήκειν). Κοινωνικοποίηση-παρέα. Ενημέρωση για τις δραστηριότητες και «δυνατότητες» που παρέχονται από το Δήμο. ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ: εποικοδομητική αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου (βοηθώντας). ΕΠΙΒΙΩΣΗ: αδυναμία κάλυψης αναγκών οικογένειας λόγω της κρίσης. Ανεργία και έλλειψη χρημάτων.
Ιδεολογία...	Πάθος για τη νέα οικονομία και το μοίρασμα. Ενδιαφέρον για τις αχρήματες ανταλλαγές. « <i>Ήθελα να μην εξαρτώμαι από το χρήμα για να επιβιώσω.</i> » Εναλλακτικός χαρακτήρας ΤΧ. « <i>Η πίστη ότι δεν πρέπει να αποτιμώνται τα πάντα βάσει της συμβατικής τους ανταλλακτικής αξίας</i> », « <i>Η αριστερή μου ιδεολογία</i> » Πρεσβεύει την έννοια του εθελοντισμού. Ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών κοινωνικής παρέμβασης.
Όραμα Κοινωνικής Αλλαγής...	« <i>συμμετοχή στη δημιουργία ενός διαφορετικού μέλλοντος που θα βασίζεται στην αλληλεγγύη και την αφθονία.</i> », « <i>τα περισσότερα μέλη των ΤΧ/Κ, ... αποβλέπουν μέσω αυτής της συμμετοχής τους στην ικανοποίηση μιας βαθύτερης εσωτερικής αναζήτησης πιο αλληλέγγυων, λιγότερο απρόσωπων, και κυρίως, δίκαιων μορφών συναλλαγών.</i> », « <i>Αν είμαστε όλοι μαζί, θα περάσει και αυτό.</i> » Βελτίωση ανθρώπινων σχέσεων. Πρόωθηση της ιδέας μιας κοινωνίας χωρίς χρήμα.

Στάση Προσφοράς...	Αλληλοβοήθεια, προσφορά στο συνάνθρωπο, αλληλεγγύη. «Ήθελα να βοηθήσω παιδάκια με μαθησιακές δυσκολίες προσφέροντας ιδιαίτερα μαθήματα» Αναζήτηση εναλλακτικών μορφών εθελοντισμού. Είχα ελεύθερο χρόνο και διάθεση προσφοράς στο συνάνθρωπο και το κοινωνικό σύνολο.
---------------------------	--

Στη συνέχεια παρουσιάζονται οι ανθρώπινες ανάγκες που τα ίδια τα μέλη συνέδεσαν με τη συμμετοχή τους σε δίκτυα Τραπεζών Χρόνου, με αναφορά στη θεωρία για την ανάπτυξη ανθρώπινης κλίμακας που παρουσιάστηκε στην ενότητα 5.3.6.1 IV. Το γράφημα 7.1 εμφανίζει σε ποσοτικούς όρους τις ανάγκες που εκφράστηκαν πιο συχνά από τους συμμετέχοντες. Η ανάγκη για συμμετοχή είναι εκείνη που προτάθηκε σχεδόν από όλους τους ερωτηθέντες. Παρόλα αυτά, η θεμελιώδης φύση της συχνά αγνοείται.

ΓΡΑΦΗΜΑ 7.1 ΤΡΑΠΕΖΙΚΗ ΧΡΟΝΟΥ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΕΣ ΑΝΑΓΚΕΣ

Πηγή: Ερωτηματολόγιο Μελών

Η ανωτέρω κατανομή προέρχεται από τα ερωτηματολόγια που συμπλήρωσαν 44 μέλη ΤΧ και από τους δύο θύλακες τραπεζικής χρόνου. Μολονότι δεν είναι εφικτό να τα θεωρήσουμε αντιπροσωπευτικά για να κάνουμε αναγωγή σε όλον τον πληθυσμό, μπορούμε αξιοποιώντας παράλληλα τα ευρήματα της ποιοτικής έρευνας να καταλήξουμε στα εξής σημεία:

- ☑ Η **ανάγκη για συμμετοχή** είναι εκείνη που σχεδόν καθολικά παρακινεί τους ανθρώπους να συμμετέχουν σε σχήματα Τραπεζών Χρόνου. Η ενασχόληση με την ΤΧ βοηθά στην πραγμάτωση της ανάγκης για συμμετοχή μέσα από την ομαδική συνύπαρξη, τον εθελοντισμό και το αίσθημα κοινότητας.
- ☑ Η **ανάγκη για επιβίωση** έχει μικρότερη σημασία δεδομένου ότι τα μέλη των ΤΧ/Κ ανήκουν συνήθως σε μεσαία και ανώτερα εισοδηματικά στρώματα, ενώ τα μέλη των ΤΧ/ΚΔ μπορούσαν να ικανοποιούν τη συγκεκριμένη ανάγκη απολαμβάνοντας τις παροχές άλλων Δομών του τοπικού δικτύου Κοινωνικών Δομών. Σε κάθε περίπτωση, στο μέτρο που η ΤΧ βοηθά στην πραγμάτωση της ανάγκης για επιβίωση, αυτό συμβαίνει μέσα από την πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες.
- ☑ Η **ανάγκη για ταυτότητα/ανήκειν** προσεγγίζεται μέσα από τη συμμετοχή σε ομάδες με παρόμοιες αναζητήσεις και την αυτοέκφραση. Η αναγνώριση της

προσφοράς είναι άλλος ένας τρόπος ενίσχυσης της αυτοαποδοχής. «Είναι ωραίο να νιώθεις ότι ανήκεις σε μια κοινωνία που όλοι ... είναι κερδισμένοι και επωφελούνται.»

- ☑ Η **δημιουργική έκφραση** πραγματώνεται μέσα από τη δυνατότητα συνδημιουργίας πρότζεκτ, έκφρασης του εαυτού, αξιοποίησης των δυνατοτήτων, δεξιοτήτων και χαρισμάτων.
- ☑ Η **στοργή-ανθρώπινη επαφή** ικανοποιείται μέσα από τις συναντήσεις των μελών και τη συμμετοχή σε δράσεις, που ευνοούνται ο αυθορμητισμός, η ανθρώπινη συνδιαλλαγή και το μοίρασμα ειλικρινών πηγαίων ανθρώπινων συναισθημάτων. Η αλληλοβοήθεια είναι άλλος ένας τρόπος έκφρασής της.
- ☑ Η **κατανόηση** συνδέθηκε με την αύξηση της επίγνωσης των μελών σε σχέση με τη σημερινή κοινωνική συγκυρία και τις συνθήκες διαβίωσης των άλλων ανθρώπων.

Οι τρόποι ικανοποίησης («ικανοποιητές» - satisfiers) που ενεργοποιούνται μέσω των ΤΧ μπορεί να έχουν υλικό ή άυλο χαρακτήρα. Ακόμη, μπορεί να αφορούν την παροχή οικονομικών αγαθών (προϊόντων και υπηρεσιών) ή μη οικονομικών αγαθών (παρέα, φροντίδα, κοινωνικότητα).

Ανάπτυξη ως Επιβίωση ή Ολοκληρωμένη Ανθρώπινη Ανάπτυξη; Το σημαντικότερο ωστόσο εύρημα προκειμένου να αποφανθούμε για τα κοινωνικά καινοτόμα χαρακτηριστικά της ελληνικής περίπτωσης τραπεζικής χρόνου, ως προς τη διάσταση του περιεχομένου, είναι ότι οι ΤΧ πραγματώνουν περισσότερες ανάγκες ταυτόχρονα «Η ΤΧ εκτός από τις βασικές ανάγκες, (για) ένδυση, υπόδηση, ηλεκτρολόγο, ελαιοχρωματιστή, καθαριότητα σπιτιού, καλύπτει και προσωπικές επιθυμίες: Καλλιτεχνικό εργαστήριο ενηλίκων, ζωγραφική, μαθήματα αυτοάμυνας, δημιουργική απασχόληση, *discourage*, πράγματα δηλαδή που σε περίοδο κρίσης τα ξεχνάμε επειδή δεν έχουμε να καλύψουμε ούτε τις βασικές μας ανάγκες. Και είναι κάτι πολύ σημαντικό.» (ΜΠ 6 – Εκπρόσωπος ΤΧ) και μάλιστα μέσα από συνέργειες, δηλαδή χωρίς να διακυβεύεται η δυνατότητα ικανοποίησης άλλων αναγκών. «Οι ΤΧ, έχουν ένα διαφορετικό επίπεδο κάλυψης αναγκών!» «Με την ΤΧ μπορείς να εντάξεις ό,τι θέλεις, ό,τι ανάγκη υπάρχει.» (ΜΠ 6 – Εκπρόσωπος ΤΧ)

Παρόλο που οι άνθρωποι μέσα από τη συμμετοχή τους σε δίκτυα Τραπεζών Χρόνου πραγματώνουν ένα ευρύτερο φάσμα αναγκών, ενισχύοντας παράλληλα την ικανότητά τους να το κάνουν και στο μέλλον, **η πολιτική προτεραιότητα της τραπεζικής χρόνου παρέμεινε χαμηλή**. Αυτό το φαινόμενο, θα μπορούσε να εξηγείται από τον *περιοριστικό προσδιορισμό της φτώχειας σε πολιτικό επίπεδο*. Τόσο οι επίσημες πολιτικές για τη φτώχεια όσο και η κοινή αντίληψη των Ελλήνων γι' αυτή, την ορίζουν σε σχέση με τις οικονομικές εκείνες μεταβλητές που αφορούν την επιβίωση των ανθρώπων (πρόσβαση σε τροφή, νερό, στέγη, ρουχισμό, υγιεινή), αγνοώντας τις θεμελιώδεις ανάγκες που συμβάλλουν σε μια ολοκληρωμένη ανθρώπινη ανάπτυξη. Η παρουσίαση που προηγήθηκε επικεντρώθηκε στην επίδραση της τραπεζικής χρόνου στα άτομα που συμμετέχουν. Ωστόσο, χρειάζεται ακόμα να επισημάνουμε την

πολλαπλασιαστική της επίδραση στην κοινωνία συνολικά. **Μέσα από την αξιοποίηση των δεξιοτήτων των ατόμων, ολόκληρη η κοινωνία πραγματώνει τον εαυτό της.**¹⁷¹

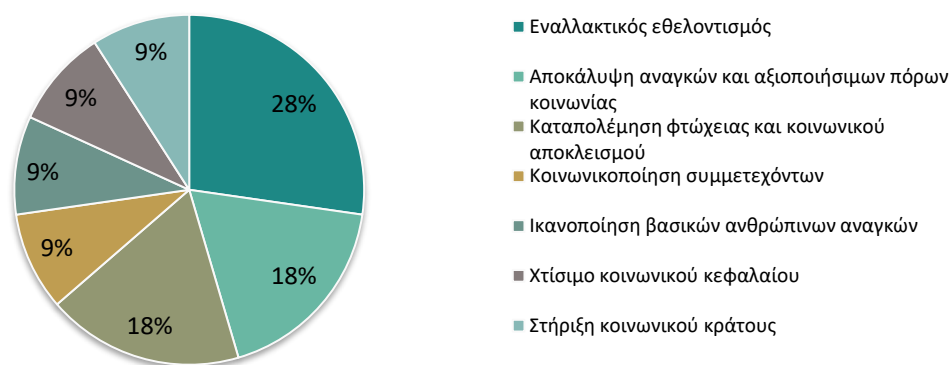
7.2.3 Αναδυόμενοι κοινωνικοί ρόλοι των ελληνικών Τραπεζών Χρόνου

Τα αποτελέσματα από τη δράση των δικτύων ΤΧ, αφορούν το άτομο-μέλος προσωπικά, και στην περίπτωση του χρηματοδοτούμενου θύλακα τις άλλες Κοινωνικές Δομές του Δικτύου, ή ακόμα και άλλες οργανώσεις ή ομάδες, την τοπική κοινότητα ή την κοινωνία γενικότερα. Όπως έγινε σαφές από την ανάλυση που προηγήθηκε στην ενότητα 6.4.3 οι ΤΧ, εκτός από το **στενό πυρήνα των ανταλλαγών** λειτουργούν μέσα από τουλάχιστον δύο ακόμα κύκλους, τις **ομαδικές δραστηριότητες** και τις ανοιχτές προς όλη την τοπική κοινωνία **δράσεις και εκδηλώσεις**. Επομένως, εκτός από την άμεση ικανοποίηση των αναγκών επιβίωσης των μελών των ΤΧ μέσω των ανταλλαγών, επιτυγχάνονται αποτελέσματα όπως κοινωνικοποίηση, προαγωγή νέων γνώσεων και ανάπτυξη δεξιοτήτων, χτίσιμο κοινωνικού κεφαλαίου κ.λπ.

7.2.3.1 Αντιλήψεις των συντελεστών του Χρηματοδοτούμενου θύλακα για τους κοινωνικούς ρόλους των Τραπεζών Χρόνου

Στη συνέχεια απεικονίζονται οι αντιλήψεις των Δήμων, των ΜΚΟ και των Διαχειριστών των ΤΧ/ΚΔ για τους κοινωνικούς ρόλους που καλύτερα επιτέλεσαν οι ΤΧ/ΚΔ.

ΓΡΑΦΗΜΑ 7.2 ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΕΚΠΡΟΣΩΠΩΝ ΔΗΜΩΝ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥΣ ΡΟΛΟΥΣ ΠΟΥ ΚΑΛΥΤΕΡΑ ΕΠΙΤΕΛΟΥΝ ΟΙ ΤΧ

Πηγή: Ερωτηματολόγιο Δήμων

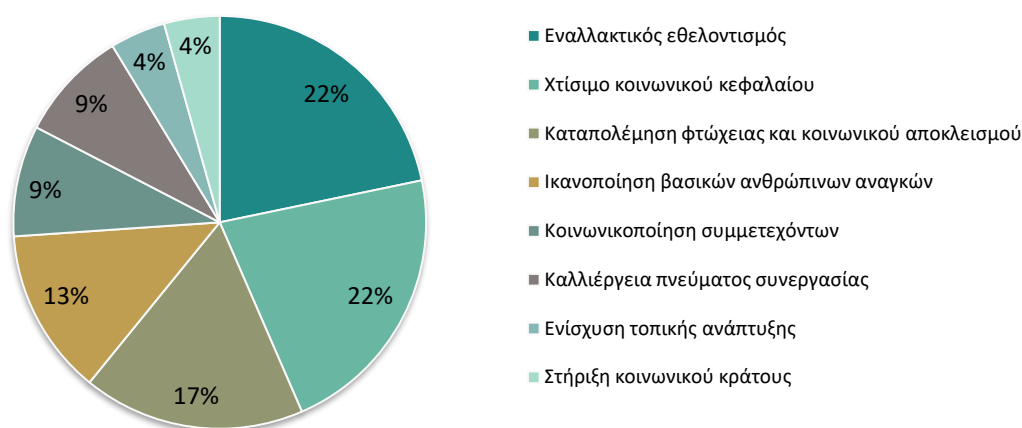
Το 28% των απαντήσεων των εκπροσώπων των Δήμων, ερμήνευσαν το ρόλο της τραπεζικής χρόνου σε συνάρτηση με τον εθελοντισμό και μόνο το 18% σε συνάρτηση με την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού. Επίσης, άλλο ένα 18% συνέλαβε τις ΤΧ/ΚΔ ως μέσο αποκάλυψης των κοινωνικών αναγκών και των αξιοποιήσιμων πόρων της τοπικής κοινωνίας. Το υπόλοιπο 27% είναι μοιρασμένο ανάμεσα στην κοινωνικοποίηση των συμμετεχόντων, την ικανοποίηση βασικών

¹⁷¹ Μέσα από τη βέλτιστη αξιοποίηση κάθε πράγματος και κάθε ανθρώπου (‘οικειοπραγία’) συντελείται η τελειότητα όσων συνδέονται με αυτά (Μακρυδημήτρης 2015: 149).

ανθρώπινων αναγκών, το χτίσιμο κοινωνικού κεφαλαίου και την στήριξη του κοινωνικού κράτους.

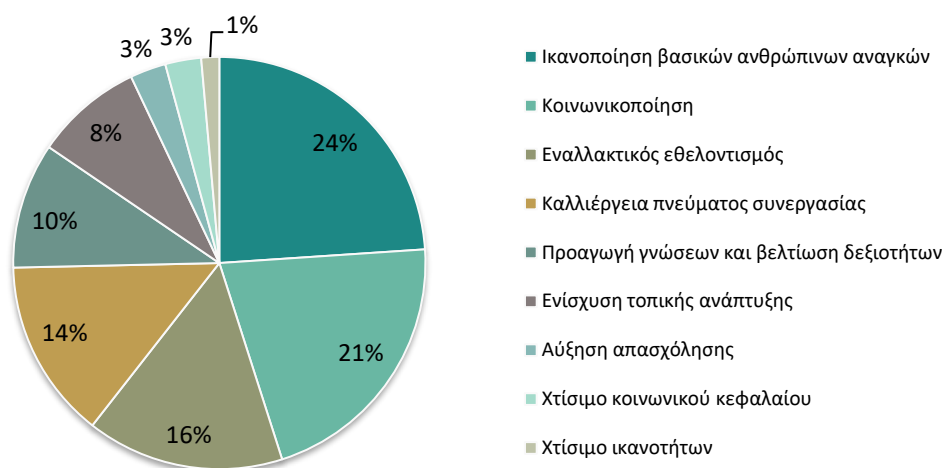
Παρατηρούμε ότι και οι εκπρόσωποι των ΜΚΟ που συμμετείχαν στην έρευνα συνέδεσαν την τραπεζική χρονονο κυρίως με τον εναλλακτικό εθελοντισμό και το χτίσιμο κοινωνικού κεφαλαίου. Το 17% των απαντήσεων αφορούσε την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού και ακολουθούν η ικανοποίηση βασικών ανθρώπινων αναγκών σε ποσοστό 13%, η κοινωνικοποίηση και η καλλιέργεια πνεύματος συνεργασίας σε ποσοστό 9%, και η ενίσχυση της τοπικής ανάπτυξης και η στήριξη του κοινωνικού κράτους σε ποσοστό 4%.

ΓΡΑΦΗΜΑ 7.3 ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΕΚΠΡΟΣΩΠΩΝ ΜΚΟ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΡΟΛΟΥΣ ΠΟΥ ΚΑΛΥΤΕΡΑ ΕΠΙΤΕΛΟΥΝ ΟΙ ΤΧ

Πηγή: Ερωτηματολόγιο ΜΚΟ

ΓΡΑΦΗΜΑ 7.4 ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΩΝ ΤΧ/ΚΔ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥΣ ΡΟΛΟΥΣ ΠΟΥ ΚΑΛΥΤΕΡΑ ΕΠΙΤΕΛΟΥΝ ΟΙ ΤΧ

Πηγή: Ερωτηματολόγιο Διαχειριστών

Όπως φαίνεται στο Σχήμα 7.4, οι αντιλήψεις των διαχειριστών των ΤΧ/ΚΔ διαφοροποιήθηκαν αρκετά από εκείνες των Δήμων και των ΜΚΟ. Είδαν ως σημαντικότερο κοινωνικό ρόλο των ΤΧ την ικανοποίηση βασικών ανθρώπινων

αναγκών, σε ποσοστό 24%, και την κοινωνικοποίηση σε ποσοστό 21%. Και εδώ, ο εναλλακτικός εθελοντισμός καταλαμβάνει μεγαλύτερη βαρύτητα με ποσοστό 16%. Ακολουθούν η καλλιέργεια πνεύματος συνεργασίας (16%), η προαγωγή γνώσεων και η βελτίωση των δεξιοτήτων των μελών (10%), η ενίσχυση της τοπικής ανάπτυξης (8%), η αύξηση της απασχόλησης και το χτίσιμο κοινωνικού κεφαλαίου (3%).

Σχολιάζοντας συνθετικά τα στοιχεία των τριών σχημάτων και τα ευρήματα της ποιοτικής έρευνας, φαίνεται ότι **οι ΤΧ/ΚΔ συνδέθηκαν πρωτίστως με την ανάπτυξη του εθελοντισμού, δευτερευόντως με την καταπολέμηση της φτώχειας και την ικανοποίηση ανθρώπινων αναγκών καθώς και την κοινωνικοποίηση των συμμετεχόντων και το χτίσιμο κοινωνικού κεφαλαίου και δικτύων φιλίας.**

Ακολουθώντας, εμβαθύνουμε στους ρόλους που δεν έχουμε αναλύσει σε προηγούμενες ενότητες.

☞ *Καταπολέμηση φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού*

Εκεί που ωστόσο, φάνηκε οι ΤΧ/ΚΔ να είναι περισσότερο επιτυχείς ήταν στη **μείωση του κοινωνικού αποκλεισμού.**

Η ΤΧ/ΚΔ βοηθάει στην κοινωνική ένταξη των περιθωριοποιημένων ομάδων της κοινωνίας, όπως τα άτομα τρίτης ηλικίας και όσων διαβιούν σε συνθήκες φτώχειας. «(Η ΤΧ)... ήταν ένας ικανός τρόπος να ενεργοποιήσει ένα μέρος αυτών των ανθρώπων και να μην τους σπρώξει στο περιθώριο. Να μην τους αφήσει μάλλον να είναι στο περιθώριο.» «Μέσα από αυτές τις δράσεις δίνεται δυνατότητα στους ωφελούμενους να μην μένουν στο περιθώριο, να αξιοποιούν τις οποιεσδήποτε δεξιότητες έχουν, και καλλιτεχνικές και επαγγελματικές, και να συμμετέχουν στο κοινωνικό γίγνεσθαι με κάποιον τρόπο και να δραστηριοποιούνται κοινωνικά προσφέροντας ως αλληλέγγυα άτομα...» (ΜΠ 6 – Εκπρόσωπος ΜΚΟ)

☞ *Κοινωνικοποίηση-Ανάπτυξη Δικτύων Φιλίας*

Ο σπουδαιότερος ίσως ρόλος των ΤΧ είναι η κοινωνικοποίηση. Αυτό φαίνεται και στο γράφημα 7.5 όπου απεικονίζονται οι αντιλήψεις των μελών για τον κοινωνικό ρόλο της τραπεζικής χρόνου. Οι άνθρωποι που συμμετέχουν σε δίκτυα ΤΧ μπορούν να μοιραστούν κοινά τους ενδιαφέροντα και να αναπτύξουν ομαδικές επιδιώξεις. «Οι ΤΧ στηρίζουν μέσω της αλληλεγγύης των μελών τους, τον κοινωνικό ιστό. Εκτός από άμεση κάλυψη των αναγκών προσφέρουν κοινωνικότητα και αλληλεπίδραση μεταξύ των μελών.» (Εκπρόσωπος ΤΧ - Ερωτηματολόγιο) Η ΤΧ βοηθάει τα μέλη της «να επικοινωνήσουν και να κοινωνικοποιηθούν γύρω από τη φιλοσοφία της αλληλέγγυας οικονομίας.» (Εκπρόσωπος ΤΧ - Ερωτηματολόγιο)

Ως σημαντική συνεισφορά των ΤΧ στην τοπική κοινωνία, αναφέρθηκε η δημιουργία μιας παρέας ανθρώπων που ανέπτυξαν μεταξύ τους δεσμούς φιλίας, γεγονός που βοήθησε συχνά και στην απόκτηση μιας νοοτροπίας αποκεντρωμένων ανταλλαγών,

χωρίς τη μεσολάβηση των διαχειριστών της ΤΧ. «Χτίστηκαν ανθρώπινες σχέσεις και όχι ένα παγερό μοντέλο ανταλλακτικής οικονομίας... (Αναπτύχθηκε) **ωραία ανθρώπινη επαφή και κοινωνικοποίηση**» (ΜΠ 6 – Εκπρόσωπος ΤΧ). «... οι συναντήσεις που διοργανώνει η ΤΧ οδήγησαν στο **χτίσιμο μιας μικρής κοινότητας**-«παρέας» που συνοδεύει σταθερά τη Δομή σε όλα της τα βήματα.» (Μέλος ΤΧ) «Νιώθω χαρά όταν συνενερίσκομαι με τις φίλες και φίλους σε ομαδικές δραστηριότητες.» (Μέλος ΤΧ)

☞ *Ανάπτυξη πνεύματος συνεργασίας και ενίσχυση αισθήματος κοινωνικής προσφοράς*

«(Μέσα από την συμμετοχή στην ΤΧ)... Μπορούν αξίες όπως αλληλεγγύη και η ανιδιοτελής προσφορά να αποτελέσουν καθοριστικό παράγοντα στην καταπολέμηση της οικονομικής και ανθρωπιστικής κρίσης που βιώνουμε.» (Εκπρόσωπος ΤΧ - Ερωτηματολόγιο) Επίσης, ενισχύεται το αίσθημα της προσφοράς και καλλιεργείται μια νοοτροπία μοιράσματος. «Κάποτε κάποιοι πήραν ρούχα μωρουδιακά που λίγους μήνες μετά τα επέστρεψαν για να τα προσφέρουν σε κάποιον άλλον.» (ΜΠ 6 – Εκπρόσωπος ΤΧ)

☞ *Ενίσχυση της τοπικής ανάπτυξης*

Όλοι οι συντελεστές αναφέρθηκαν στην **ενισχυτική επίδραση που έχει η τραπεζική χρόνου στην τοπική ανάπτυξη της περιοχής**. Αυτό επιτυγχάνεται, μέσα από την ανάδειξη των τοπικών παραγωγικών πόρων, την ενίσχυση της απασχολησιμότητας των ατόμων και την στήριξη της τοπικής επιχειρηματικότητας.

☞ *Εξοικείωση με ένα εναλλακτικό μοντέλο οικονομίας*

Ένας συμβολικός αλλά ουσιαστικός ρόλος των ΤΧ/ΚΔ ήταν σύμφωνα με τις διαχειρίστριες της ΤΧ της ΜΠ 6, **η σταδιακή εξοικείωση των μελών με ένα εναλλακτικό μοντέλο οικονομίας**, διαμορφώνοντας θετικές εντυπώσεις για αυτό. «... ένα τέτοιο μοντέλο οικονομίας αφυπνίζει όλους μας. Είναι εναλλακτικό. Δεν είναι τυχαίος αυτός ο χαρακτηρισμός. Όλοι προσπαθούμε να βρούμε τρόπους προσφοράς, ζήτησης αλλά και επικοινωνίας.»

7.2.3.2 Αντιλήψεις των συντελεστών του Κινηματικού θύλακα για τους κοινωνικούς ρόλους των Τραπεζών Χρόνου

Οι αντιλήψεις των συντελεστών του Κινηματικού θύλακα για τους κοινωνικούς ρόλους που καλύτερα επιτυγχάνονται μέσω της τραπεζικής χρόνου ταυτίζονται σε σημαντικό βαθμό με εκείνες των συντελεστών του Χρηματοδοτούμενου θύλακα. Αξίζει ωστόσο να επιμείνουμε στα ακόλουθα σημεία.

☞ Ψυχολογική υποστήριξη

Η ΤΧ/Κ στηρίζει ψυχολογικά τα μέλη της μέσα από την υποστήριξη που παρέχει το ένα μέλος στο άλλο και η ίδια η ιδέα της τραπεζικής χρόνου σε όλους. Μέσα από την ΤΧ εκφράζεται «αλληλεγγύη και αλληλοστήριξη σε όλα τα επίπεδα».

☞ Χτίσιμο κοινωνικού κεφαλαίου

Σε συνολικό επίπεδο, η συλλογική δραστηριοποίηση των μελών μέσω της τραπεζικής χρόνου και η ανάπτυξη κοινωνικών δεσμών και πνεύματος συνεργασίας μεταξύ των ανθρώπων, **χτίζουν κοινωνικό κεφάλαιο**.

☞ Αλλαγή πολιτισμικού παραδείγματος

Ακόμη, οι ΤΧ/Κ συμβάλλουν στην **αλλαγή της κουλτούρας της κοινωνίας μας**, καθώς καθιστούν τους «... πολίτες πιο ευσυνείδητους και δεκτικούς στη διαμόρφωση μιας νέας κοινωνικής νοημοσύνης με περισσότερες ευαισθησίες». Οι ΤΧ/Κ «μεταδίδουν το μήνυμα της αλληλεγγύης και της ομαδικότητας». (Εκπρόσωπος Κινηματικής ΤΧ - Ερωτηματολόγιο)

7.2.3.3 Αντιλήψεις των Μελών για τους κοινωνικούς ρόλους των Τραπεζών Χρόνου

**ΓΡΑΦΗΜΑ 7.5 ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΜΕΛΩΝ ΤΧ
ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΡΟΛΟΥΣ ΠΟΥ ΚΑΛΥΤΕΡΑ ΕΠΙΤΕΛΟΥΝ ΟΙ ΤΧ**

Πηγή: Ερωτηματολόγιο Μελών

Όπως φαίνεται στο παραπάνω σχήμα, τα μέλη των ΤΧ κατέδειξαν ως σημαντικότερο κοινωνικό ρόλο της τραπεζικής χρόνου την **κοινωνικοποίηση** (περίπου το 60% των συμμετεχόντων συμπεριέλαβαν την επιλογή αυτή στις απαντήσεις τους) και την

αντιμετώπιση της κρίσης. Με εξαίρεση το χτίσιμο κοινωνικού κεφαλαίου, την ενίσχυση της τοπικής ανάπτυξης και την καλλιέργεια πνεύματος συνεργασίας (θέματα που συγκέντρωσαν το 25% των απαντήσεων) όπως ήταν αναμενόμενο, *τα μέλη εστίασαν στις διαστάσεις εκείνες της τραπεζικής κρίσης που αφορούν πρωτίστως το άτομο και μέσα από τη βελτίωση της κατάστασής του, την κοινωνία συνολικά.*

Συνοπτικά, **ο σπουδαιότερος ρόλος της τραπεζικής κρίσης** όπως αποτυπώθηκε καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας, ήταν **η κοινωνικοποίηση και η κοινωνική ένταξη**, καθώς και **η άμεση ικανοποίηση των αναγκών** των ανθρώπων μέσα από την **ενεργοποίησή τους**, τόσο εκείνων που βίωναν καταστάσεις στέρησης, όσο και εκείνων που μέχρι πρόσφατα αγνοούσαν το πρόβλημα.

7.2.4 Η Τράπεζα Χρόνου ως εργαλείο πολιτικής στην εργαλειοθήκη των φορέων της Τοπικής Αυτοδιοίκησης

Όπως ήδη συζητήθηκε στην ενότητα 6.4.2.1, ο Χρηματοδοτούμενος θύλακας τραπεζικής κρίσης αναπτύχθηκε με σκοπό την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού. Σε αυτό το πλαίσιο αναπτύχθηκαν τα Τοπικά Δίκτυα Κοινωνικών Δομών που χρηματοδοτήθηκαν από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και επιβλέπονταν από το Υπουργείο Εργασίας.

Ωστόσο, στο εσωτερικό κάθε τοπικού δικτύου, οι Δήμοι και οι εμπλεκόμενοι φορείς αξιοποίησαν τη λειτουργία της ΤΧ/ΚΔ για την επίτευξη διαφορετικών στόχων και πολιτικών, σε τομείς όπως *η κοινωνική πολιτική, η κοινωνική αλληλεγγύη, η εκπαίδευση, η αντιμετώπιση της ανεργίας, η ανάπτυξη του εθελοντισμού κ.λπ.* Σε ένα χαμηλότερο επίπεδο, κάθε ΤΧ/ΚΔ ανέπτυξε ένα μοναδικό προφίλ λειτουργίας, ανάλογα με τις ανάγκες και τη δυναμική των μελών της, το πλαίσιο λειτουργίας, τη δυναμική και τις προσωπικότητες της ομάδας διαχείρισης, τους διαθέσιμους πόρους, τις συσχετίσεις με την τοπική κοινωνία, τη συνολική της αντίληψη για το ρόλο και τις δυνατότητες της τραπεζικής κρίσης κ.ο.κ.

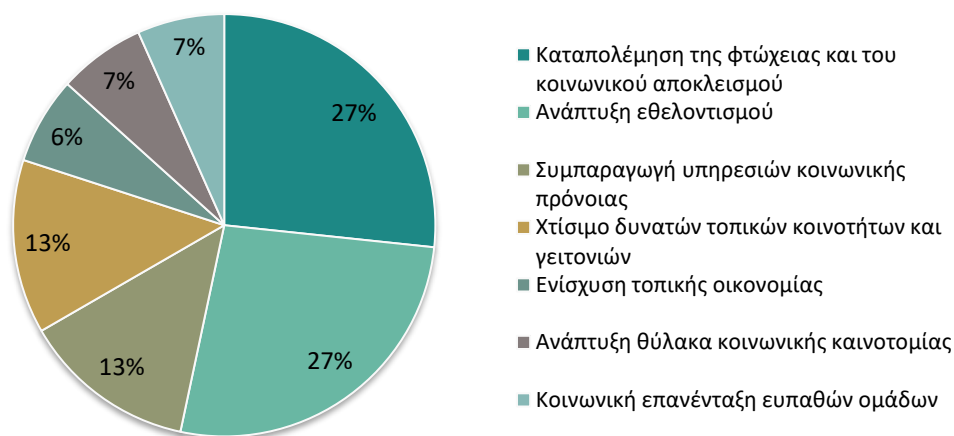
7.2.4.1 Η λειτουργία των ΤΧ/ΚΔ στην «στρατηγική» υπηρεσία των Δήμων¹⁷²

Οι εκπρόσωποι των Διοικήσεων των Δήμων που συμμετείχαν στην έρευνα ερωτηματολογίου και τη μελέτη περιπτώσεων δήλωσαν ότι **οι Στρατηγικοί Στόχοι των Δήμων τους οποίους υπηρέτησαν οι Τράπεζες Χρόνου ήταν η καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού και η ανάπτυξη του εθελοντισμού**, ενώ ακολουθούσαν δευτερευόντως στόχοι, όπως το χτίσιμο δυνατών κοινοτήτων και γειτονιών και η συμπαραγωγή υπηρεσιών κοινωνικής πρόνοιας, και τέλος η ανάπτυξη

¹⁷² Σημειώνεται ότι τα στοιχεία στην παράγραφο αυτή, προέρχονται από τα ερωτηματολόγια που συμπλήρωσαν οι εκπρόσωποι των Δήμων και τα ευρήματα από τη μελέτη των έξι περιπτώσεων ΤΧ/ΚΔ.

θύλακα κοινωνικής καινοτομίας, η κοινωνική επανένταξη ευπαθών ομάδων και η ενίσχυση της τοπικής οικονομίας.¹⁷³

ΓΡΑΦΗΜΑ 7.6 ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ ΔΗΜΩΝ ΠΟΥ ΥΠΗΡΕΤΗΣΑΝ ΟΙ ΤΧ/ΚΔ

Πηγή: Ερωτηματολόγιο Δήμων

7.2.4.2 Πρότυπα διασύνδεσης των ΤΧ/ΚΔ με τις υπηρεσίες και πολιτικές των Δήμων

ΠΡΟΤΥΠΑ «ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗΣ» ΤΧ/ΚΔ ΜΕ ΤΙΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΤΩΝ ΔΗΜΩΝ¹⁷⁴

ΜΠ 1 ΤΧ Β

Στο Δήμο Β, η λειτουργία της ΤΧ/ΚΔ συνδέθηκε περισσότερο με την Κοινωνική Υπηρεσία και το Τμήμα Παιδείας. Πιο συγκεκριμένα υποστήριξε σημαντικά τη λειτουργία του Κοινωνικού Φροντιστηρίου, τις Ομάδες Δημιουργικής Απασχόλησης των ΚΑΠΗ και το Δημοτικό Κοινωνικό Ανταλλακτήριο. Επίσης, συνεργάστηκε με το Δήμο στο πλαίσιο της υλοποίησης του προγράμματος «Κατασκήνωση στην Πόλη» όπου μέλη της ΤΧ/ΚΔ βοηθούσαν στην απασχόληση και φύλαξη των παιδιών. Επίσης, όπως χαρακτηριστικά αναφέρθηκε από τους διαχειριστές της συγκεκριμένης δομής, η ΤΧ ήταν το Τμήμα Εθελοντισμού της Κοινωνικής Υπηρεσίας του Δήμου.

ΜΠ 2 ΤΧ Α

Η ΤΧ της ΜΠ 2 συνδέθηκε με τις πολιτικές ανάπτυξης, διαχείρισης και οργάνωσης του εθελοντικού δυναμικού της περιοχής, τόνωσης της απασχολησιμότητας και αντιμετώπισης της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού. Οι υπάλληλοι, εκτός από τις συναλλαγές μεταξύ των μελών, διαχειρίζονταν και το μητρώο εθελοντών. Αριθμούσε 120 μέλη εκ των οποίων, σύμφωνα με την Κοινωνική Λειτουργό της Δομής, τα 50 ήταν πολύ ενεργά. Επίσης, είχαν αναλάβει τη διοργάνωση των εκδηλώσεων (παιδικές γιορτές, ομιλίες) για όλες τις Δομές του Δικτύου.

ΜΠ 3 ΤΧ Γ

Στο Δήμο Γ, η ΤΧ λειτούργησε με αρκετή αυτονομία από το Δήμο καθ' όλη τη διάρκεια του Προγράμματος. Υποστήριξε και συνεργάστηκε με την Κοινωνική Υπηρεσία. Η αλλαγή της Διοίκησης του Δήμου μετά τις αυτοδιοικητικές εκλογές του Μαΐου του 2014, έφερε ανανέωση στα πολιτικά πρόσωπα και τον προσανατολισμό της ΤΧ. Συγκεκριμένα, με τη βοήθεια της Αντιδημάρχου που παράλληλα ήταν Πρόεδρος στον Εμπορικό Σύλλογο της περιοχής, έκανε ένα μεγαλύτερο άνοιγμα προς την τοπική επιχειρηματική κοινότητα με την οποία συνεργάστηκε με εξαιρετικά αποτελέσματα.

¹⁷³ Οι πολιτικοί στόχοι από τη λίστα επιλογών του ερωτηματολογίου που δεν επιλέχθηκαν από κανέναν συμμετέχοντα στην έρευνα εκπρόσωπο Δήμου ήταν οι εξής: ανάπτυξη της κοινωνικής οικονομίας στην περιοχή μας, ενίσχυση ανθρώπινου δυναμικού του Δήμου, καταπολέμηση της ανεργίας και ανάπτυξη «ενεργούς πολιτεότητας» (active citizenship).

¹⁷⁴ Για τις Μελέτες Περίπτωσης 3 και 6, δεν ήταν εφικτό να συλλεχθούν οι οπτικές των εκπροσώπων της Διοίκησης του Δήμου. Επομένως όλες οι καταγραφές προέρχονται από τις μαρτυρίες των Διαχειριστών και τον εκπρόσωπο της ΜΚΟ.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα της διασύνδεσης της ΤΧ ΜΠ 3 με τις τοπικές επιχειρήσεις είναι η συνεργασία με μεγάλη αλυσίδα καταστημάτων και το Πρόγραμμα υποτροφιών προς τα τέκνα των μελών της ΤΧ από χορηγίες των φροντιστηρίων της περιοχής. Επομένως, σύμφωνα με τους διαχειριστές της ΤΧ της ΜΠ 3, τα πεδία πολιτικής στα οποία περισσότερο συνέδραμε η λειτουργία της ΤΧ/ΚΔ ήταν η κοινωνική πολιτική και η εκπαίδευση.

ΠΡΟΤΥΠΑ «ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗΣ» ΤΧ/ΚΔ ΜΕ ΤΙΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΤΩΝ ΔΗΜΩΝ

ΜΠ 4 ΤΧ Δ

Στο Δήμο Δ, οι υπάλληλοι της ΤΧ/ΚΔ αρχικά ασχολούνταν με διάφορες εργασίες του Δήμου, άλλες χωρίς καμία συνάφεια με το σκοπό του έργου τους, π.χ. τηλεφωνικό κέντρο, υποστήριξη γραφείου τύπου, γραμματειακή υποστήριξη γραφείου δημάρχου, και άλλες με μερική συνάφεια, π.χ. ανάπτυξη και υποστήριξη Κοινωνικού Παντοπωλείου κ.α. Με την αλλαγή της Διοίκησης το Σεπτέμβριο του 2014, η ΤΧ εντάχθηκε στην Αντιδημαρχία Στρατηγικού Σχεδιασμού η οποία ήταν υπεύθυνη για το Γραφείο Εθελοντισμού του Δήμου. Αυτή η αλλαγή, αφενός άνοιξε χώρο στην ΤΧ να αναπτύξει το έργο της. Αύξησε τα μέλη της, δεδομένου ότι αρκετά μέλη του μητρώου εθελοντών εγγράφηκαν και στην ΤΧ/ΚΔ και αφετέρου έδωσε στο Δήμο τη δυνατότητα να οργανώσει καλύτερα την πολιτική του για τον εθελοντισμό, προσφέροντας στους εθελοντές ως αντάλλαγμα ΤΕΜ τα οποία μπορούσαν στη συνέχεια να αξιοποιούν, για να απολαμβάνουν υπηρεσίες μέσω της ΤΧ/ΚΔ. Αργότερα, και πάλι οι υπάλληλοι της ΤΧ/ΚΔ αξιοποιήθηκαν για το συντονισμό άλλων προγραμμάτων του Δήμου, όπως τα Προγράμματα Δημιουργικής Απασχόλησης Παιδιών και η Κάρτα του Δημότη.

ΜΠ 5 ΤΧ Π

Στο Δήμο Π, η ΤΧ εντάχθηκε στην Αντιδημαρχία Κοινωνικής Πολιτικής και βοήθησε τις κοινωνικές δομές του Δήμου, όπως το ΚΑΠΗ και το Κοινωνικό Ανταλλακτήριο. Επίσης, η ΤΧ/ΚΔ αξιοποιήθηκε στρατηγικά ως εργαλείο οργάνωσης του εθελοντικού δυναμικού της περιοχής.

ΜΠ 6 ΤΧ Χ

Η ΤΧ Χ φιλοξενήθηκε στη συνεργαζόμενη ΜΚΟ-Φορέα Υλοποίησης του Προγράμματος, με αποτέλεσμα, να μην αναπτυχθούν ιδιαίτερες σχέσεις με το Δήμο. Αναφέρθηκε ότι οι υπάλληλοι της ΤΧ χρειάστηκε να συνεργαστούν με το Δήμο προκειμένου να παραχωρήσουν στην Κοινωνική Υπηρεσία τις βάσεις κοινωνικών δεδομένων που είχαν δημιουργήσει, να διοργανώσουν δραστηριότητες για την ανάπτυξη της Δομής και να υποστηρίξουν με τη σειρά τους Προγράμματα του Δήμου, όπως το ΤΕΒΑΑ κ.α.

Πηγή: Μελέτη Περιπτώσεων – σε βάθος συνεντεύξεις με συντελεστές των ΤΧ/ΚΔ

Οι ΤΧ/ΚΔ στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων που μελετήθηκαν και περισσότερο εκείνες που ενσωματώθηκαν σε οργανική μονάδα του Δήμου και δεν είχαν ανεξάρτητο χαρακτήρα, συνδέθηκαν με τους στόχους και τις αρμοδιότητες των Υπηρεσιών Κοινωνικής Πολιτικής και την Ανάπτυξη του Εθελοντισμού.

☞ Αξιοποίηση εθελοντικού δυναμικού προς όφελος της κοινότητας

Ένα δεύτερο σημαντικό πεδίο δραστηριοποίησης των ΤΧ/ΚΔ ήταν η **ανάπτυξη και καλύτερη οργάνωση του εθελοντικού δυναμικού των Δήμων**. Ο βασικός σκοπός της τραπεζικής χρονίου, σύμφωνα με την εκπρόσωπο της Διοίκησης του Δήμου της ΜΠ 5 είναι «η αξιοποίηση του μέγιστου δυνατοτήτων της προσφοράς των πολιτών μια κοινωνίας». Η ΤΧ είναι ένας τρόπος να οργανωθεί καλύτερα η εθελοντική προσφορά και η διάθεση των πολιτών να συνεισφέρουν στα κοινά.

Από τη σκοπιά των Δήμων, ο εθελοντισμός είναι μια συλλογική πηγή και αφορά την τοπική κοινωνία συνολικά. «Θέλαμε να οργανώσουμε τους εθελοντές μας. Να δώσουμε έμφαση και να αναπτύξουμε ακόμα περισσότερο τον εθελοντισμό. Μακροπρόθεσμα θέλαμε να υπάρξουν τοπικά πρότζεκτ, όπου για παράδειγμα μια ομάδα εθελοντών θα καθάριζε μια πλατεία και οι εθελοντές θα μπορούσαν μέσω της ΤΧ να έχουν οφέλη

όπως δωρεάν συμμετοχή στα προγράμματα αθλητισμού/πολιτισμού.» (ΜΠ 5 – Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου)

Υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις ότι οι ΤΧ ανέπτυσαν στο μέγιστο το δυναμικό τους όταν συνεργάζονταν με οργανικές μονάδες ανάπτυξης του εθελοντισμού. Οι εθελοντές «έμπαιναν γρήγορα στο νόημα της ΤΧ που είναι μια δομή που διευκολύνει την εθελοντική προσφορά» (Εκπρόσωπος ΤΧ Πάτρας).

Ενώ όλοι οι Δήμοι, ολοένα και περισσότερο χρειάζονται και κινητοποιούν εθελοντές για την υποστήριξη των δράσεών τους, σε ελάχιστες από τις περιπτώσεις που μελετήθηκαν τηρούνταν καλά οργανωμένα μητρώα εθελοντών και ακόμα πιο σπάνια το έργο αυτό οργανωνόταν μέσα από εξειδικευμένα Γραφεία.¹⁷⁵ Το οργανωτικό και λειτουργικό αυτό κενό κάλυψαν σε πολλές περιπτώσεις οι υπάλληλοι της ΤΧ/ΚΔ.

☞ *Συμπαράγωγή υπηρεσιών κοινωνικής πολιτικής και πρόνοιας*

Η συμπαράγωγή υπηρεσιών κοινωνικής πολιτικής η οποία εκφράστηκε στην πράξη μέσα από τη διασύνδεση της ΤΧ/ΚΔ με την Κοινωνική Υπηρεσία του εκάστοτε Δήμου ήταν το σύνηθες πρότυπο αξιοποίησης της τραπεζικής χρόνου από τους ελληνικούς φορείς της Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Οι ΤΧ/ΚΔ συνεργάστηκαν με τους Δήμους για την καταγραφή των ευάλωτων κοινωνικά ομάδων της περιοχής, την καθοδήγηση των ωφελομένων για τα κοινωνικά τους δικαιώματα και τις διαθέσιμες κοινωνικές παροχές, τη διοργάνωση δράσεων ενημέρωσης και παροχής ανθρωπιστικής βοήθειας, τη γραμματειακή υποστήριξη προγραμμάτων των Δήμων κ.λπ.

Στο πλαίσιο του Προγράμματος των Κοινωνικών Δομών, δημιουργήθηκε αρχείο με τα κοινωνικά δεδομένα των δημοτών το οποίο στις περισσότερες περιπτώσεις που μελετήθηκαν σε βάθος, δεν προϋπήρχε. ***Φαίνεται ότι η ΤΧ/ΚΔ αλλά και οι άλλες δομές του δικτύου ήρθαν να βοηθήσουν και να συμπληρώσουν τις οργανωτικές ελλείψεις ή τα κενά σε προσωπικό των Κοινωνικών Υπηρεσιών των Δήμων.***

☞ *Χτίσιμο κοινωνικού κεφαλαίου και πολιτισμική επικοινωνία*

Ειδικότερα θέματα που προέκυψαν από τη μελέτη περιπτώσεων ήταν η **πολιτισμική διασύνδεση και επικοινωνία**, «(Ο στρατηγικός προσανατολισμός της Τράπεζας Χρόνου ήταν να λειτουργήσει ως ένα)... εργαλείο ζύμωσης των πολιτισμών...». «Μέσα από τις ανταλλαγές έρχεται πιο κοντά ο ένας με τον άλλο...». (ΜΠ 1 – Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου)

Γεγονός παραμένει, σε κάθε περίπτωση, ότι **μέσα από το έργο της ΤΧ/ΚΔ ωφελήθηκε η τοπική κοινωνία συνολικά**. «... μέσα από τη δικτύωση της ΤΧ με τις τοπικές

¹⁷⁵ Υποδειγματικές εξαιρέσεις ήταν οι Δήμοι Πάτρας και Διονύσου. Βέβαια, και στις δύο περιπτώσεις η σκοπιμότητα ύπαρξης των εν λόγω οργανικών μονάδων κρίθηκε στην πορεία αρνητικά, στη δε Πάτρα μετά την αλλαγή της Διοίκησης και στο Δίονυσο μετά την παραίτηση του αρμόδιου Αντιδημάρχου, οπότε και καταργήθηκαν ή υποβαθμίστηκαν.

υπηρεσίες αξιοποιήθηκε το τοπικό δυναμικό, προς όφελος της κοινότητας». (ΜΠ 1 – Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου)

☞ Ευκαιριακή αξιοποίηση του υπαλληλικού δυναμικού της ΤΧ/ΚΔ

Ένα άλλο πρότυπο που αναδύθηκε, σε όλες τις περιπτώσεις που μελετήθηκαν και ιδιαίτερα εκεί όπου οι ΤΧ/ΚΔ στεγάζονταν σε χώρους του Δήμου, ήταν ότι οι υπάλληλοι της ΤΧ/ΚΔ αναλάμβαναν και άλλα καθήκοντα, τα οποία σε πολλές μάλιστα περιπτώσεις αφορούσαν πάγιες λειτουργικές ανάγκες του Δήμου, άσχετες με το έργο της ΤΧ. Για πολλούς Δήμους, το ανθρώπινο δυναμικό της ΤΧ/ΚΔ ήταν απλώς τέσσερις ακόμα υπάλληλοι στο δυναμικό τους και η ίδια η λειτουργία της ΤΧ, ελάχιστα τους απασχόλησε ουσιαστικά. Επομένως, **οι Δήμοι αντιμετώπισαν τη λειτουργία των ΤΧ/ΚΔ ευκαιριακά, με έντονα βραχυπρόθεσμο προσανατολισμό και όχι οραματικά και στρατηγικά.**

Ας μείνουμε λίγο περισσότερο στο τελευταίο σημείο. Όλοι σχεδόν οι συντελεστές των ΤΧ/ΚΔ που συμμετείχαν στην έρευνα συμφώνησαν ότι σε συνθήκες οικονομικής κρίσης και μειωμένης ρευστότητας του χρήματος, **οι Τράπεζες Χρόνου, εφόσον λειτουργούσαν καλά, θα μπορούσαν να δημιουργήσουν ένα δίκτυο ασφαλείας για ολόκληρη την τοπική κοινωνία.** Οι πολύπλοκες σχέσεις μέσα από τις οποίες επηρεάζεται πολιτικά, διοικητικά και κοινωνικά το τοπικό επίπεδο, προϋποθέτουν την ύπαρξη τέτοιων μηχανισμών ενίσχυσης του τοπικού ελέγχου πάνω στην τοπική πραγματικότητα. Πρακτικά λοιπόν, οι Δήμοι που φιλοξενούσαν αυτές τις δομές, είχαν ένα εργαλείο διαχείρισης των περιορισμών που επιβλήθηκαν από εξωτερικούς, εθνικούς και διεθνείς παράγοντες. Ωστόσο, **στην πράξη δεν προσέγγισαν με οραματική διάθεση την τραπεζική χρονο και δεν την αξιοποίησαν ως ευκαιρία εμπλουτισμού της ικανότητας της τοπικής κοινωνίας απέναντι στην κρίση.**

7.2.5 Συμπεράσματα

Οι Τράπεζες Χρόνου κατά κύριο λόγο ικανοποίησαν την ανάγκη των ανθρώπων για συμμετοχή, δημιουργία και ανθρώπινη συνύπαρξη και λιγότερο την ανάγκη τους για επιβίωση. Στο πλαίσιο του Χρηματοδοτούμενου θύλακα, λειτούργησαν συμπληρωματικά με τις άλλες Κοινωνικές Δομές των τοπικών δικτύων για την άμεση αντιμετώπιση της φτώχειας, διευκολύνοντας την πραγμάτωση αναγκών όπως η ψυχαγωγία και η δημιουργία, που λόγω της κρίσης είχαν υποδεέστερη σημασία. Παρά τις διαφορές στις αντιλήψεις των συντελεστών του πεδίου για τον κοινωνικό ρόλο των Τραπεζών Χρόνου, αξιολογώντας τα δεδομένα μας συνδυαστικά, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι **η σημαντικότερη λειτουργία των ΤΧ ήταν η βελτίωση της κοινωνικότητας των ατόμων, ιδίως εκείνων που λόγω της κρίσης και της ανεργίας παρέμεναν αδρανείς, στο περιθώριο.**

Επομένως, εκτός από την κοινωνική, την οικονομική και την πολιτική τους συμβολή για την οποία έχουμε ήδη μιλήσει, είχαν έναν σοβαρό ψυχολογικό αντίκτυπο, με σημαντικές θετικές επεκτάσεις για ολόκληρη την κοινωνία.

Κρίνουμε ότι οι ΤΧ του Χρηματοδοτούμενου θύλακα, δεν άγγιξαν το μέγιστο των προοπτικών ανάπτυξής τους, σε σημαντικό βαθμό επειδή η διαχείρισή τους από τους συμμετέχοντες στα δίκτυα φορείς και δήμους, έγινε συμπτωματικά και όχι στρατηγικά. Οι ΤΧ/ΚΔ διασυνδέθηκαν κυρίως με τις κοινωνικές υπηρεσίες των Δήμων και σε κάποιες περιπτώσεις με μονάδες διαχείρισης εθελοντών. Το επίπεδο της μεταξύ τους ολοκλήρωσης ωστόσο, παρέμεινε χαμηλό, με ελάχιστα παραδείγματα διακυβέρνησης στο επίπεδο της παροχής υπηρεσιών. Τελικά, οι ΤΧ/ΚΔ αντιμετωπίστηκαν ευκαιριακά, ως μια δεξαμενή επιπλέον υπαλλήλων για την διεκπεραίωση των καθημερινών υποθέσεων των Δήμων.

Σε κάθε περίπτωση, μέσω της συμμετοχής σε σχήματα Τραπεζών Χρόνου, δύναται να πραγματωθεί ο ουσιώδης ρόλος των πολιτών που είναι ο προσδιορισμός των κοινωνικών σκοπών (Christiano 2018). Οι καταγεγραμμένες ανάγκες και δεξιότητες των μελών των δικτύων συνιστούν οδηγό του πού χρειάζεται και πού μπορεί μια κοινωνία να φτάσει.

7.3 Η Διάσταση της Διαδικασίας: φορείς του ελληνικού πεδίου τραπεζικής χρόνου, εσωτερικά και εξωτερικά πρότυπα διακυβέρνησης

7.3.1 Εισαγωγή

Μια σημαντική ιδιότητα των κοινωνικά καινοτόμων εγχειρημάτων είναι η μεταβολή των σχέσεων διακυβέρνησης στο εσωτερικό της κοινωνίας, ενώ και τα ίδια συχνά αξιοποιούν νεωτερικά-συμμετοχικά σχήματα οργάνωσης. Στην ενότητα αυτή, συζητώνται καταρχάς, ποιοι ήταν οι δομικοί ρόλοι (οι συντελεστές του ελληνικού πεδίου τραπεζικής χρόνου), ποιοι ήταν οι λειτουργικοί ρόλοι που επιτέλεσαν και τι δυναμική εμφάνισαν. Στη συνέχεια, παρουσιάζονται τα εσωτερικά πρότυπα διακυβέρνησης ή πρότυπα οργάνωσης των ομάδων διαχείρισης των ΤΧ στους δύο θύλακες, καθώς και τα πρότυπα εξωτερικής διακυβέρνησης του Χρηματοδοτούμενου θύλακα.

7.3.2 Οι φορείς του ελληνικού πεδίου τραπεζικής χρόνου: δομικοί και λειτουργικοί ρόλοι

Με τον όρο «δομικοί ρόλοι» αναφερόμαστε στους βασικούς φορείς του ελληνικού πεδίου τραπεζικής χρόνου, ενώ με τον όρο «λειτουργικοί ρόλοι» περιγράφεται το έργο και η συνδρομή τους στην ανάπτυξη και λειτουργία των Τραπεζών Χρόνου.

Οι **δομικοί ρόλοι** που συναντώνται και στους δύο θύλακες είναι οι **Διαχειριστές της ΤΧ και τα Μέλη**. Στον Κινηματικό θύλακα, αντί του όρου «Ομάδα Διαχείρισης» χρησιμοποιούνται οι όροι «Ομάδα Συντονισμού» ή «Συντονιστικό». Τα Μέλη, στο Χρηματοδοτούμενο θύλακα ήταν όπως έχουμε ήδη δει, χωρισμένα σε δύο ομάδες, τους ωφελούμενους και τους χρήστες. Οι ωφελούμενοι ήταν τα μέλη της ΤΧ/ΚΔ που ήταν εγγεγραμμένα και σε άλλες Δομές του Δικτύου και άρα ανήκαν σε ευπαθείς κοινωνικά ομάδες, και οι χρήστες ήταν τα μέλη που ανήκαν στο γενικότερο πληθυσμό μιας περιοχής.

Η εμπειρική διερεύνηση του Χρηματοδοτούμενου θύλακα αποκάλυψε δύο ακόμα σημαντικούς δομικούς ρόλους, τους **Δήμους και τις ΜΚΟ**.

7.3.2.1 Κοινωνικοί τομείς και τραπεζική χρόνου

Οι τομείς της κοινωνίας που ενεπλάκησαν ενεργά στην ανάπτυξη και λειτουργία των ελληνικών ΤΧ ήταν ο δημόσιος, ο κοινωνικός και ο κοινοτικός, και πολύ λιγότερο ο ιδιωτικός. **Η μελέτη του Χρηματοδοτούμενου θύλακα του ελληνικού πεδίου τραπεζικής χρόνου διευρύνει τη μέχρι σήμερα γνώση μας για το ρόλο του δημόσιου τομέα, καθώς αποκαλύπτει πτυχές της «δημόσιας κοινωνικής καινοτομίας» (social innovation in public sector).**

7.3.2.2 Δομικοί και Λειτουργικοί Ρόλοι στον Χρηματοδοτούμενο Θύλακα

Οι Χρηματοδοτούμενες ΤΧ δημιουργήθηκαν στο πλαίσιο ενός σύνθετου συστήματος πολυεπίπεδης διακυβέρνησης, με την **Ευρωπαϊκή Ένωση να χρηματοδοτεί ένα πρόγραμμα ενταγμένο στο ΕΠ Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού του Υπουργείου Εργασίας, το Υπουργείο να σχεδιάζει και να θέτει το γενικό πολιτικό πλαίσιο και τους Δήμους να συστήνουν σε συνεργασία με Αστικές Μη Κερδοσκοπικές Εταιρείες, τοπικές συμπράξεις για την υλοποίησή του.**

Το Πρόγραμμα των Κοινωνικών Δομών *υλοποιήθηκε* μέσα από τοπικές συμπράξεις Δήμων και ΜΚΟ. Η ιδιαιτερότητά του σε σχέση με άλλα αντίστοιχα προγράμματα (ΤΟΠΣΑ, ΤΟΠΕΚΟ) ήταν ότι **υπεύθυνος φορέας υλοποίησης-συντονιστής** ήταν η ΜΚΟ και όχι ο Δήμος. Αναφορικά με το σκεπτικό πίσω από την αναγκαιότητα αυτής της συνεργασίας, χαρακτηριστικά αναφέρεται στο σχέδιο του Προγράμματος ότι «Οι ΟΤΑ θα συμβάλλουν διαθέτοντας τις κατάλληλες υποδομές για να λειτουργήσουν οι Κοινωνικές Δομές, οι ΜΚΟ με τη σειρά τους θα διαθέσουν την απαραίτητη τεχνογνωσία και το προσωπικό και τέλος η κοινωνία θα προσφέρει χρόνο (εθελοντισμός) & υλικά αγαθά (Τρόφιμα και είδη παντοπωλείου, είδη ατομικής υγιεινής, είδη ένδυσης & υπόδησης, είδη οικιακού εξοπλισμού, βιβλία, παιχνίδια, cd – dvd και άλλα χρηστικά αντικείμενα).»

Μια οργανωτική καινοτομία του προγράμματος ήταν η χρηματοδότηση και λειτουργία ενός **ενδιάμεσου οργανισμού** (intermediary organisation) του «Εθνικού Μηχανισμού

Ενημέρωσης και Ευαισθητοποίησης». ¹⁷⁶ Ο Εθνικός Μηχανισμός ήταν υπεύθυνος για το συντονισμό και τη δικτύωση των Τοπικών Συμπράξεων, την προβολή και επικοινωνία του έργου τους και την εκπαίδευση των υπαλλήλων των Κοινωνικών Δομών. Σταμάτησε να λειτουργεί στις 30 Ιουνίου 2015 και έκτοτε, κανείς δεν ανέλαβε αυτό το σημαντικό υποστηρικτικό ρόλο.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7.2 Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΔΟΜΩΝ: ΔΟΜΙΚΟΙ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΙ ΡΟΛΟΙ

ΔΟΜΙΚΟΙ ΡΟΛΟΙ	ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΙ ΡΟΛΟΙ
Ευρωπαϊκή Ένωση, Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο	Χρηματοδότηση (2007-2013+2)
Υπουργείο Εργασίας, ΕΥΔ ΕΠ Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Υπουργείο Οικονομικών	Σχεδιασμός Προγράμματος Κοινωνικών Δομών, Διαχείριση Χρηματοροών, Λήψη Πολιτικών Αποφάσεων για τη Συνέχιση ή Μη του Προγράμματος
Εθνικός Συντονιστής Προγράμματος-Εθνικός Μηχανισμός “Κοινωνία SOS”	Επικοινωνία με όλες τις Τοπικές Εταιρικές Συμπράξεις, Διαμεσολάβηση ανάμεσα στο Υπουργείο-Τοπικές Συμπράξεις, Επικοινωνία σκοπού δομών σε ευρύτερο κοινό (πλατφόρμα επικοινωνίας, δημιουργία διαφημιστικών σποτ), Εκπαίδευση Υπαλλήλων ΚΔ
ΤΟΠΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΚΗ ΣΥΜΠΡΑΞΗ	Υλοποίηση Προγράμματος
ΜΚΟ-Φορέας Υλοποίησης	Συντονισμός, διαχείριση χρηματοροών, λογοδοσία στο Υπουργείο για την ορθή οικονομική διαχείριση και τήρηση κανόνων απασχόλησης εργατικού δυναμικού, ευθύνη για τους υπαλλήλους των δομών, παροχή υλικοτεχνικής υποδομής, φιλοξενία δομών, συντονισμός δομών, παρακολούθηση έργου
ΔΗΜΟΙ-Εταίρος	Φιλοξενία δομών, συντονισμός έργου δομών, παροχή πρόσβασης στα δίκτυα δημοσίων σχέσεων και επικοινωνίας του δήμου, υλικοτεχνική υποστήριξη, λογοδοσία στην τοπική κοινωνία και το Δημοτικό Συμβούλιο για την πρόοδο του προγράμματος
Άλλοι Φορείς	Συμμετοχή στην υλοποίηση του προγράμματος
<i>Δίκτυο Κοινωνικών Δομών</i>	<i>Λειτουργία των Κοινωνικών Δομών και εξυπηρέτηση ωφελουμένων</i>
ΤΡΑΠΕΖΑ ΧΡΟΝΟΥ	Διατήρηση βάσης δεδομένων, επικοινωνία σκοπού ΤΧ στην τοπική κοινωνία, επαφή με τοπικούς φορείς, συνεργασία με άλλες δομές δικτύου, διοργάνωση δράσεων με σκοπό την προσέλκυση νέων μελών και την ενεργοποίηση των υπαρχόντων, παρακολούθηση έργου-σύνταξη μηνιαίων και εξαμηνιαίων εκθέσεων προόδου και διαβίβαση αυτών στον «Εθνικό Μηχανισμό», υλοποίηση συνεδριών ψυχοκοινωνικής υποστήριξης
Διαχειριστές ΤΧ	Διατήρηση βάσης δεδομένων, επικοινωνία σκοπού ΤΧ στην τοπική κοινωνία, επαφή με τοπικούς φορείς, συνεργασία με άλλες δομές δικτύου, διοργάνωση δράσεων με σκοπό την προσέλκυση νέων μελών και την ενεργοποίηση των υπαρχόντων, παρακολούθηση έργου-σύνταξη μηνιαίων και εξαμηνιαίων εκθέσεων προόδου και διαβίβαση αυτών στον «Εθνικό Μηχανισμό», υλοποίηση συνεδριών ψυχοκοινωνικής υποστήριξης

¹⁷⁶ <http://www.koinoniasos.gr/>

Μέλη Τράπεζας Χρόνου	Συμμετοχή στο σύστημα ανταλλαγών, σε ομαδικές δραστηριότητες και δράσεις της ΤΧ. Συμμετοχή στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και το σχεδιασμό μελλοντικών δράσεων. Εθελοντική προσφορά προς όφελος της ΤΧ και της κοινότητας μέσω της ΤΧ
----------------------	---

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία*

Ακολουθεί αναλυτική παρουσίαση των λειτουργικών ρόλων των εμπλεκόμενων φορέων στο Χρηματοδοτούμενο θύλακα.

I. Διαχειριστές της ΤΧ

Οι Διαχειριστές της ΤΧ είναι οι υπάλληλοι που απασχολήθηκαν στο πλαίσιο του προγράμματος των Κοινωνικών Δομών για την Άμεση Αντιμετώπιση της Φτώχειας στην Κοινωνική Δομή «Τράπεζα Χρόνου». Η ομάδα διαχείρισης, αποτελείται σε όλες τις περιπτώσεις από τρεις διοικητικούς υπαλλήλους και έναν κοινωνικό λειτουργό.

Οι λειτουργικοί ρόλοι των διαχειριστών των ΤΧ/ΚΔ αφορούσαν τη διοικητική υποστήριξη της Δομής, τη διαχείριση του λογισμικού και των λογαριασμών των χρηστών, όπου αυτό ήταν απαραίτητο, την εύρεση χορηγών, την προβολή του έργου της ΤΧ και την επικοινωνία της ύπαρξής της στην τοπική κοινωνία, τη διαχείριση της ιστοσελίδας και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης της Δομής, τη διοργάνωση εκδηλώσεων, την τεχνική υποστήριξη της λειτουργίας της ΤΧ (μεταφορά υλικών, αφισοκολλήσεις κ.λπ.), την επικοινωνία με τα μέλη και την παρακολούθηση του έργου της. Δύο ακόμα διακριτοί ρόλοι ήταν η *ψυχοκοινωνική υποστήριξη*, (εμφύχωση των μελών, επανένταξη και οριοθέτησή τους) ρόλο που κατά βάση αναλάμβανε η Κοινωνική Λειτουργός και ο *συντονισμός* των εργασιών της ομάδας.

Ας δούμε κάποιους από τους ρόλους αυτούς αναλυτικότερα.

☞ Μεσολάβηση

Ένας κρίσιμος λειτουργικός ρόλος της ομάδας διαχείρισης είναι η *μεσολάβηση* (broker) ανάμεσα στα μέλη που δηλώνουν μια ανάγκη και τα μέλη που διαθέτουν τις δεξιότητες για την ικανοποίησή της. Ο μεσολαβητής **διατηρεί αναλυτική βάση δεδομένων**, η οποία προκύπτει μέσα από εκτεταμένες συνεντεύξεις με όλα τα μέλη του δικτύου. Σύμφωνα με τους διαχειριστές της ΤΧ της ΜΠ 3, ο μεσολαβητής, είναι σημαντικό «να βλέπει πέρα από το αυτονόητο και να σκέφτεται έξω από το κουτί.» Ενώ εκπρόσωπος της ΤΧ της ΜΠ 6 ανέφερε ότι «Η κουβέντα και η διαρκής επικοινωνία με τα μέλη είναι η βασικότερη εργασία.»

Ο μεσολαβητής, έρχεται σε επαφή με τα μέλη της ΤΧ/ΚΔ, με σκοπό την **ενεργοποίησή** τους. «Αν δεν υπήρχε αυτή (η ανθρώπινη επαφή), δεν θα είχαμε τόσα πολλά μέλη και δεν θα λειτουργούσε τόσο καλά...». (ΜΠ 6 – Εκπρόσωπος ΤΧ) Ιδιαίτερα οι Κοινωνικοί Λειτουργοί του Προγράμματος είχαν ως στόχο την ενεργοποίηση των μελών «να τους πείσουμε ότι έχουν δεξιότητες γιατί δεν το ξέρουν» (ΜΠ 1 – Εκπρόσωπος ΤΧ).

☞ Παρακολούθηση του έργου της ΤΧ

Ένας άλλος διακριτός λειτουργικός ρόλος, υποχρεωτικός για τη χρηματοδότηση των Δομών ήταν η παρακολούθηση του έργου τους και η υποβολή μηνιαίων και εξαμηνιαίων αναφορών¹⁷⁷. Εκπρόσωποι των Δήμων, των ΜΚΟ και των ΤΧ σχολίασαν την εικονική χρήση των μηνιαίων και τριμηνιαίων αναφορών και αμφισβήτησαν την αξία τους, υποστηρίζοντας ότι δεν αξιοποιήθηκαν για την ανατροφοδότηση της λειτουργίας του προγράμματος. «Η παρακολούθηση του έργου των ΤΧ/ΚΔ και η αξιοποίηση των ευρημάτων των αναφορών, θα είχαν οδηγήσει σε καλύτερα αποτελέσματα.» (ΜΠ 1 – Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου)

Μια διαφορετική άποψη σχετικά με την αναγκαιότητα των αναφορών εκφράστηκε από την εκπρόσωπο της Διοίκησης του Δήμου της ΜΠ 5, σύμφωνα με την οποία, «οι στόχοι του προγράμματος και η διαρκής ανάγκη για ποσοτική παρακολούθηση, αφαίρεσε από τον αυθορμητισμό και παρέβλεψε την ιδιαιτερότητα της εν λόγω Δομής» (ΜΠ 5 – Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου).

☞ Επικοινωνία εγχειρήματος και υποστήριξη των άλλων Δομών του Δικτύου

Σύμφωνα με τους διαχειριστές των ΤΧ, κάποιοι βασικοί ρόλοι των υπαλλήλων της ΤΧ ήταν το «κυνήγι των υπολοίπων» (ΜΠ 1 – Εκπρόσωπος ΤΧ), η επικοινωνία της ύπαρξης και του σκοπού της ΤΧ στον κόσμο δηλώνοντας «Είμαστε εδώ!», η μέριμνα για την ικανοποίηση των αναγκών των μελών και η αναζήτηση χορηγιών για τη στήριξη των άλλων Δομών. Πραγματικά, για λόγους που δεν μπόρεσε η παρούσα έρευνα να εντοπίσει, η ομάδα της ΤΧ «έδινε το ρυθμό» σε όλες τις Δομές της σύμπραξης και υποστήριζε οριζόντια το έργο τους.

Επομένως, ***οι λειτουργικοί ρόλοι των Διαχειριστών αφορούσαν την επικοινωνία και την εμπύχωση των μελών του δικτύου, τις απαραίτητες ενέργειες για την ομαλή λειτουργία και τη διασφάλιση μιας πορείας ανάπτυξης για την Τράπεζα Χρόνου, καθώς και δράσεις οριζόντιας υποστήριξης των άλλων Δομών του Δικτύου και των υπηρεσιών του Δήμου.***

II. Φορέας Υλοποίησης-Αστική Μη Κερδοσκοπική Οργάνωση (ΜΚΟ)

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, επισήμως, το συντονισμό των Τοπικών Συμπράξεων είχαν αναλάβει αστικές μη κερδοσκοπικές εταιρείες. Ο θεσμικός ρόλος των ΜΚΟ περιελάμβανε την παρακολούθηση και την αποστολή των απαραίτητων στοιχείων απόδειξης του φυσικού και οικονομικού αντικειμένου του προγράμματος στις υπεύθυνες κάθε φορά Ειδικές Υπηρεσίες Διαχείρισης, τη διεκπεραίωση όλων των ενεργειών για

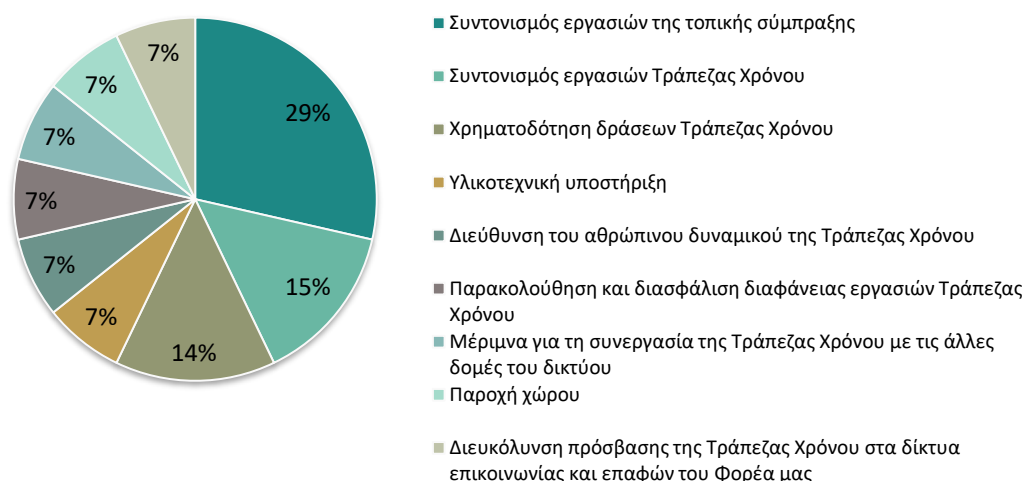
¹⁷⁷ Τα στοιχεία αυτά στέλνονταν μέσω των Γραφείων Διαμεσολάβησης στις ΜΚΟ και από αυτές στον Εθνικό Μηχανισμό, και μετά την κατάργησή του, στο Υπουργείο Εργασίας. Οι αναφορές αυτές περιείχαν πρωτογενή στοιχεία για το πλήθος των μελών της ΤΧ και των νέων εγγραφών, καθώς και καταγραφή όλων των πραγματοποιούμενων δράσεων.

το συντονισμό των εργασιών της σύμπραξης (επικοινωνία εταίρων, κατανομή ρόλων κ.λπ.), την προμήθεια των απαραίτητων υλικών για την καλή τους λειτουργία (π.χ. λογισμικό ανταλλαγών, ιστοσελίδα) και την διοργάνωση ημερίδων για τη γνωστοποίηση του Προγράμματος στην τοπική κοινωνία.

Ο σημαντικότερος ίσως ρόλος των ΜΚΟ ήταν η πρόσληψη και διεύθυνση του προσωπικού των Κοινωνικών Δομών και ο συντονισμός των εθελοντών που θα βοηθούσαν στην υλοποίηση του Προγράμματος. Σύμφωνα με τον Εκπρόσωπο της Διοίκησης του Δήμου Α «οι ΜΚΟ (προσέφεραν) την τεχνογνωσία και την εργασία, σε μια εποχή που οι διαδικασίες πρόσληψης στο δημόσιο είναι εξαιρετικά περιορισμένες και αργές.» (ΜΠ 2 - Εκπρόσωπο Διοίκησης Δήμου).

Στο παρακάτω γράφημα εμφανίζονται οι αντιλήψεις των εκπροσώπων των ΜΚΟ που συμμετείχαν στην έρευνα, αναφορικά με την κύρια συνδρομή τους στο Πρόγραμμα των Κοινωνικών Δομών. Βλέπουμε ότι το 45% των απαντήσεων αφορά συντονιστικούς ρόλους, της τοπικής σύμπραξης και της ίδιας της ΤΧ/ΚΔ.

ΓΡΑΦΗΜΑ 7.7 ΒΑΣΙΚΟΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΙ ΡΟΛΟΙ ΤΩΝ ΜΚΟ

Πηγή: Ερωτηματολόγιο ΜΚΟ

Ωστόσο, οι άλλες μέθοδοι ποιοτικής έρευνας έδειξαν ότι **ο ουσιαστικός «συντονισμός» των εργασιών των ΤΧ/ΚΔ από τις ΜΚΟ, ήταν μάλλον η εξαίρεση παρά ο κανόνας και ότι η ανάληψη πρωτοβουλιών και η αυτενέργεια εκ μέρους των υπαλλήλων ήταν το πρότυπο που κυριάρχησε.** Μάλιστα, όπως σχολίασε ο εκπρόσωπος της Διοίκησης του Δήμου Δ «η αυτενέργεια των υπαλλήλων της ΤΧ κάποιες φορές έφθανε στα όρια της αυθαιρεσίας» (ΜΠ 4 – Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου).

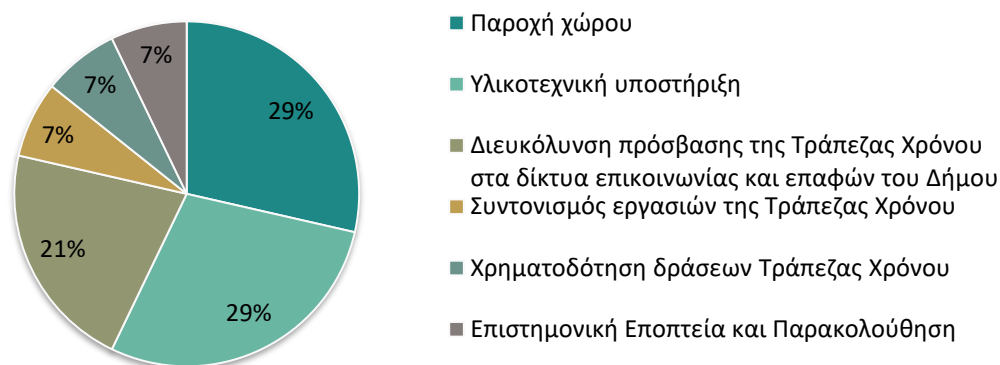
Οι λόγοι ήταν πρακτικοί και ουσιαστικοί. Πρώτον, οι περισσότερες ΜΚΟ απείχαν χωρικά πολλές δεκάδες χιλιόμετρα από την περιοχή παρέμβασης της ΤΧ/ΚΔ και άρα δεν ήταν πρακτικά εφικτός ο συντονισμός της καθημερινότητάς τους από τις ίδιες. Δεύτερον, για πολλές ΜΚΟ ήταν συνειδητή επιλογή η αναγνώριση μεγαλύτερης ελευθερίας στους Διαχειριστές των ΤΧ/ΚΔ και τρόπος έκφρασης εμπιστοσύνης στους υπαλλήλους της. «Η ΜΚΟ περισσότερο υποστηρικτικά μπορούσε να βοηθήσει. Και σαν

καλή έξωθεν μαρτυρία στην κοινωνία και τους χορηγούς.» (ΜΠ 6 – Εκπρόσωπος ΜΚΟ) «Ως οργάνωση φροντίζαμε να είμαστε πάντα δίπλα στους εργαζόμενους να τους στηρίζουμε και να τους βοηθούμε όπου χρειαζόταν, με διακριτικότητα και με απόλυτο σεβασμό στην αυτενέργεια τους.» «Έχω εμπειροσύνη στις γνώσεις, την εμπειρία, την εντιμότητα και σεβασμό στην αυτενέργεια των εργαζομένων που για μένα είναι πολύ σημαντική.» (ΜΠ 4 – Εκπρόσωπος ΜΚΟ)

III. Δήμοι

Στο γράφημα 7.8 φαίνονται οι αντιλήψεις των εκπροσώπων των Δήμων που συμμετείχαν στην έρευνα σχετικά με τη συμβολή τους στη λειτουργία των τοπικών συμπράξεων και τη λειτουργία της ΤΧ/ΚΔ ειδικότερα.

ΓΡΑΦΗΜΑ 7.8 ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΙ ΡΟΛΟΙ ΔΗΜΩΝ

Πηγή: Ερωτηματολόγιο Δήμων

Οι απαντήσεις που αφορούν την υποστήριξη σε υποδομές και υλικοτεχνικό εξοπλισμό αγγίζουν το 60% και την πρόσβαση στους πόρους του δήμου το 86% των απαντήσεων, με τους πιο ουσιαστικούς ρόλους, δηλαδή το συντονισμό και την επιστημονική εποπτεία, να περιορίζονται στο 14%.¹⁷⁸

Συνδυαστικά με τα στοιχεία από τις άλλες μεθόδους έρευνας, οι βασικοί λειτουργικοί ρόλοι των Δήμων ήταν:

- ✓ Η υποστήριξη μέσα από την παροχή υποδομών (κτιριακές εγκαταστάσεις, χώροι φιλοξενίας), κεφάλαιο, τεχνολογικός εξοπλισμός (ηλεκτρονικοί υπολογιστές) και αναλώσιμα,

¹⁷⁸ Αξία ίσως έχει να δούμε τους ρόλους εκείνους που δεν επιλέχθηκαν από τους εκπροσώπους των Δήμων κατά τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου. Αυτοί είναι α) Η υποστήριξη της φιλοσοφίας της Τράπεζας Χρόνου σε πολιτικό επίπεδο, ρόλος που μάλλον θα είχε διευκολύνει τη διεύθυνση των ΤΧ/ΚΔ σε μεγαλύτερο μέρος της τοπικής κοινωνίας, β) Η νομιμοποίηση της δράσης της Τράπεζας Χρόνου, ρόλος που αναδύθηκε από τους άλλους συντελεστές, γ) Η διεύθυνση του ανθρώπινου δυναμικού της Τράπεζας Χρόνου, και δ) Η παρακολούθηση και διασφάλιση της διαφάνειας των εργασιών της Τράπεζας Χρόνου.

- ✓ Η βοήθεια στην επικοινωνία του εγχειρήματος,
- ✓ Η παροχή πρόσβασης στα υπάρχοντα δίκτυα γνωριμιών και η διευκόλυνση της εύρεσης χορηγιών για την υποστήριξη των δράσεων των ΤΧ/ΚΔ,
- ✓ Η αρωγή στη διοργάνωση των δράσεων, και
- ✓ Η δικτύωση με τους φορείς της τοπικής κοινωνίας.

Ο σημαντικότερος ωστόσο ρόλος των Δήμων στην εξέλιξη και λειτουργία της ΤΧ/ΚΔ, παρόλο που δεν προτάθηκε από τους ίδιους τους εκπροσώπους των Δήμων, αλλά τους υπόλοιπους συντελεστές του Χρηματοδοτούμενου θύλακα, ήταν η **νομιμοποίηση** του έργου της. Η νομιμοποίηση είχε *συμβολικό χαρακτήρα*, για παράδειγμα στην αντίληψη των εθελοντών που προσέφεραν τις υπηρεσίες τους στο Δίκτυο, αλλά και *θεσμικό*, καθώς η συμμετοχή του Δήμου στην τοπική σύμπραξη προσέδιδε εγκυρότητα και ένα πλαίσιο νομιμότητας για την ανάπτυξη των δράσεων του Δικτύου.

ΣΟΛΩΣ

Σχεδόν όλες οι ΤΧ/ΚΔ που συμμετείχαν στην πρώτη περίοδο εμπειρικής διερεύνησης του ελληνικού πεδίου τραπεζικής χρόνου ανέδειξαν την **καλή συνεργασία με το Δήμο ως την κυρίαρχη συνθήκη ανάπτυξης ενός ευνοϊκού πλαισίου για τη λειτουργία και διάδοση της τραπεζικής χρόνου.**

Οι συντελεστές του Χρηματοδοτούμενου θύλακα έκριναν ότι προκειμένου οι Δήμοι να επιδείξουν διάθεση καλής συνεργασίας, προϋπόθεσή ήταν να έχουν μια στοιχειώδη επίγνωση για τη φιλοσοφία των Τραπεζών Χρόνου και τους τρόπους αξιοποίησής τους ως εργαλείο προώθησης των σκοπών τους.

Ωστόσο, το *επίπεδο επίγνωσης εκ μέρους των Δήμων* για τη φιλοσοφία και την αναγκαιότητα ύπαρξης της ΤΧ/ΚΔ ποίκιλε σημαντικά από περίπτωση σε περίπτωση. Το θέμα αυτό μελετήθηκε πιο διεξοδικά μέσα από τη μελέτη των έξι περιπτώσεων ΤΧ/ΚΔ.

Είδαμε, στην ενότητα 6.2.2 ότι κάποιοι Δήμοι είχαν ήδη ξεκινήσει να πειραματίζονται με την ιδέα της τραπεζικής χρόνου, πριν την κρίση. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η Αγία Βαρβάρα, το Μενίδι και η Παλλήνη.

Ο εκπρόσωπος της Διοίκησης του Δήμου της Μελέτης Περίπτωσης 1 δήλωσε ότι «η *κοινωνική υπηρεσία του δήμου υπήρξε πάντα καινοτόμα*», γεγονός που δείχνει αφενός ότι **η ΤΧ/ΚΔ έγινε αντιληπτή ως καινοτομία και αφετέρου ότι η ροπή της τοπικής αυτοδιοίκησης προς την καινοτομία είναι παράγοντας που διευκολύνει την ανάληψη νέων καινοτόμων πρωτοβουλιών.** Η χρηματοδότηση της δομής μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου θεωρήθηκε ως ευκαιρία για να συνεχιστεί πιο οργανωμένα μια ιδέα που προϋπήρχε σε άλλη βάση.

Οι περισσότεροι ωστόσο Δήμοι, άκουσαν πρώτη φορά για την τραπεζική χρόνου με αφορμή την ένταξή τους στο Πρόγραμμα των Κοινωνικών Δομών. Όπως μας είπε ο εκπρόσωπος του Φορέα Υλοποίησης της ΤΧ της ΜΠ 6, «ο Δήμος δεν είχε ιδιαίτερη συμμετοχή στην ανάπτυξη του έργου της ΤΧ, απλώς γνώριζαν για την ύπαρξή της».

Το κατά πόσο αυτό λειτούργησε παρεμποδιστικά ή όχι, μάλλον εξαρτήθηκε από την προσωπικότητα των ανθρώπων της πολιτικής ηγεσίας των Δήμων στους οποίους ανατέθηκε ο «συντονισμός» των συγκεκριμένων Δομών.

☞ «Πρώτοι και δεύτεροι» δομικοί ρόλοι στην λειτουργία των ΤΧ/ΚΔ

Η εργασία αυτή εξέτασε επιπρόσθετα τις αντιλήψεις των συντελεστών για τη σημαντικότητα των διαφορετικών δομικών ρόλων στην εξέλιξη του εγχειρήματος. Αναμφίβολα, κάθε συντελεστής ήταν σημαντικός για την πορεία της ΤΧ, αλλά αναντίρρητα κάποιοι είχαν πιο καθοριστική επίδραση.

Σύμφωνα με τον εκπρόσωπο της Διοίκησης του Δήμου Β, «σε θεσμικό επίπεδο σημαντικότερος ήταν ο ρόλος των Δήμων». Οι Δήμοι σε συνεργασία με τη ΜΚΟ, η οποία είχε κατά βάση την οικονομική διαχείριση του προγράμματος, αποφάσιζαν τους τρόπους λειτουργίας της ΤΧ/ΚΔ.

Από μια άλλη σκοπιά, η άποψη των Διαχειριστών των ΤΧ/ΚΔ ήταν ότι ούτε οι Δήμοι, ούτε οι ΜΚΟ είχαν καθοριστική επίδραση στην καθημερινότητα της ΤΧ. «(Ο Δήμος) Θα μπορούσε, αλλά κυρίως είχε υποστηρικτικό ρόλο... η ΜΚΟ απλά πήρε το πρόγραμμα και ως εκεί.» (ΜΠ 4 – Εκπρόσωπος ΤΧ).

Σε κάθε περίπτωση, η κυρίαρχη πεποίθηση και των τεσσάρων συντελεστών των ΤΧ/ΚΔ με τους οποίους ασχολήθηκε η παρούσα έρευνα, ήταν ότι **οι υπάλληλοι της ΤΧ ήταν οι πρωταγωνιστές της προσπάθειας**. «Εμείς. Ακόμα και εκεί που υπήρξε κόλλημα έπρεπε εμείς να βρούμε τη λύση.» (ΜΠ 6 – Εκπρόσωπος ΤΧ) «Για να τρέξει πραγματικά, το σημαντικότερο ρόλο είχαν τα παιδιά. Γιατί ήταν αυτοί που είχαν και την άμεση σχέση με τους ωφελούμενους, ήταν αυτοί που αν δεν είχαν ενστερνιστεί καταρχήν τη φιλοσοφία του προγράμματος δεν θα μπορούσαν να την περάσουν στην κοινωνία.» ((ΜΠ 6 – Εκπρόσωπος ΜΚΟ) «Τα παιδιά... Είναι αυτοί που το ζουν καθημερινά.» (ΜΠ 1 – Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου)

Αμέσως μετά την ομάδα διαχείρισης, σπουδαιότερη κρίθηκε η συμβολή των μελών, χωρίς την ενεργό δράση των οποίων, οι ΤΧ δεν θα μπορούσαν να λειτουργούν και να είναι επιτυχημένες.

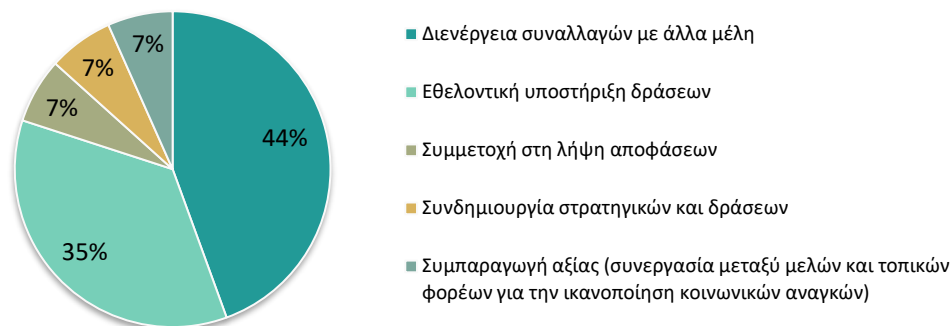
☞ Δυναμική των λειτουργικών ρόλων

Η εμπειρική διερεύνηση του Χρηματοδοτούμενου θύλακα τραπεζικής χρόνου έδειξε χαμηλή δυναμική των λειτουργικών ρόλων. Αυτό οφειλόταν στο γεγονός ότι το ίδιο το πρόγραμμα δεν άφηνε πολλά περιθώρια ευελιξίας. Οι περιπτώσεις όπου οι φορείς της σύμπραξης χρειάστηκε να επαναδιαπραγματευθούν τους ρόλους τους ήταν μεμονωμένες.

Προκειμένου να έχουμε ολοκληρωμένη εικόνα των βασικών ρόλων του ελληνικού πεδίου τραπεζικής χρόνου, μένει να παρουσιάσουμε τους λειτουργικούς ρόλους των Μελών των ΤΧ.

7.3.2.3 Λειτουργικοί Ρόλοι και Τρόποι Συμμετοχής των Μελών των ΤΧ/ΚΔ και ΤΧ/Κ

ΓΡΑΦΗΜΑ 7.9 ΡΟΛΟΙ ΚΑΙ ΤΡΟΠΟΙ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΜΕΛΩΝ ΣΤΗΝ ΤΧ

Πηγή: Ερωτηματολόγιο Μελών

Σύμφωνα με τα στοιχεία που δήλωσαν τα μέλη που συμπλήρωσαν την ηλεκτρονική φόρμα ερωτηματολογίου, ο βασικός τρόπος συμμετοχής τους στην ΤΧ ήταν η διενέργεια συναλλαγών με άλλα μέλη. Ωστόσο, ο βαθμός ενεργοποίησης των μελών μιας ΤΧ δεν φαίνεται να περιορίζεται στις συναλλαγές. Όπως είδαμε σε προηγούμενη ενότητα, το φάσμα λειτουργιών μια Τράπεζας Χρόνου περιλάμβανε πλήθος ακόμα δράσεων που απευθύνονταν, είτε σε κάποιες ομάδες του δικτύου, είτε την κοινωνία συνολικά.

Πρακτικά στις Κινηματικές ΤΧ με τις οποίες συζήτησε η έρευνα αυτή, δινόταν χώρος σε όλα τα μέλη των δικτύων να αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες και να ηγούνται της διοργάνωσης θεματικών δράσεων και εκδηλώσεων, στο πλαίσιο των ενδιαφερόντων τους. Αντίθετα, στο Χρηματοδοτούμενο θύλακα, η ενσωμάτωση των μελών στην καθημερινότητα της ΤΧ/ΚΔ ήταν η εξαίρεση και όχι ο κανόνας.

7.3.3 Πρότυπα εσωτερικής διακυβέρνησης στο ελληνικό πεδίο τραπεζικής χρόνου

Ι. Εσωτερική διακυβέρνηση και συντονισμός εργασιών ΤΧ/ΚΔ

Οι υπάλληλοι των ΤΧ/ΚΔ, στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων που μελετήθηκαν, ελλείπει εξωτερικών συντονιστών από την πλευρά των Δήμων ή των ΜΚΟ, που θα μπορούσαν να τους κατευθύνουν ουσιαστικά στην προσπάθειά τους, έμειναν μόνοι. Κατά βάση λοιπόν, το εσωτερικό πρότυπο διακυβέρνησης των ομάδων διαχείρισης των ΤΧ ήταν η αυτοοργάνωση. Συχνά, το ρόλο του συντονιστή αναλάμβανε άτυπα μέλος της ΤΧ/ΚΔ, με κριτήρια που ποίκιλλαν από Δομή σε Δομή, όπως η παλαιότητα, η υψηλότερη μοριοδότηση κατά την πρόσληψη και ο ιδιαίτερος

ρόλος (π.χ. κοινωνικός λειτουργός, διοικητικός υπάλληλος, υπεύθυνος επικοινωνίας κ.λπ.).

Κατά βάση, **οι ομάδες διαχείρισης χρειάστηκε να λειτουργούν μέσα από ένα οριζόντιο πλαίσιο οργάνωσης**. Παρατηρήθηκε ότι στις περιπτώσεις όπου τα μέλη της ομάδας είχαν κατανείμει άρτια τους ρόλους τους και που επιπρόσθετα είχαν αναπτύξει προσωπικούς δεσμούς και σχέσεις φιλίας, η αυτο-οργάνωση ήταν μια επιτυχημένη οδός εργασίας. Αντίθετα, σε εκείνες τις περιπτώσεις όπου δεν υπήρχε καλή χημεία των διαχειριστών από την αρχή, τα μέλη δεν μπόρεσαν να οργανώσουν αποτελεσματικά το έργο τους, παρά μόνο όταν υπήρξε εξωτερική καθοδήγηση (π.χ. ορισμός συντονιστή από τη μεριά του Δήμου, όπως έγινε στην περίπτωση της ΤΧ της ΜΠ 4) ή αλλαγή στα πρόσωπα που προκαλούσαν την υπόλοιπη ομάδα (π.χ. ΤΧ της ΜΠ 1).

Επομένως, **η ικανότητα αυτοοργάνωσης, δηλαδή εσωτερικού συντονισμού και οριζόντιας οργάνωσης της ΤΧ/ΚΔ ήταν καθοριστική παράμετρος για την καλή της λειτουργία**.

II. Εσωτερική διακυβέρνηση και συντονισμός εργασιών ΤΧ/Κ

Το σύστημα εσωτερικής διακυβέρνησης των Κινηματικών ΤΧ είναι πιο περίπλοκο από εκείνο των Χρηματοδοτούμενων ΤΧ. Ακολουθεί το πρότυπο των Δικτύων Αλληλεγγύης και των τοπικών Λαϊκών Συνελεύσεων που αναδύθηκαν μέσα από το Κίνημα της Πλατείας Συντάγματος και υιοθετεί αρχές δημοκρατικής διακυβέρνησης, τις οποίες συχνά εφαρμόζει στο πλαίσιο εξαιρετικά άρτια καταρτισμένων κανόνων λειτουργίας. Τα βασικά συλλογικά όργανα των ΤΧ/Κ είναι η Ολομέλεια ή Γενική Συνέλευση και το Συντονιστικό.

Η Ολομέλεια αποτελείται από όλα τα μέλη του δικτύου και σε καλά οργανωμένα σχήματα όπως η ΤΧ «Με - Λύση», συνεδριάζει τακτικά, δηλαδή μια φορά το μήνα προκειμένου να λάβει όλες τις σχετικές αποφάσεις που αφορούν την πορεία της ΤΧ/Κ και να προτείνει μελλοντικές δραστηριότητες.

Το Συντονιστικό είναι μια ομάδα με εκτελεστικό κυρίως χαρακτήρα. Συντονίζει τις ενέργειες για την υλοποίηση των αποφάσεων της Ολομέλειας, παρακολουθεί τις συναλλαγές και υποδέχεται τα νέα μέλη.

Οι δημοκρατικές αρχές που διέπουν τη λειτουργία των Κινηματικών ΤΧ ενθαρρύνουν το μοίρασμα της ευθύνης ανάμεσα σε όλους τους συμμετέχοντες και ρόλους.

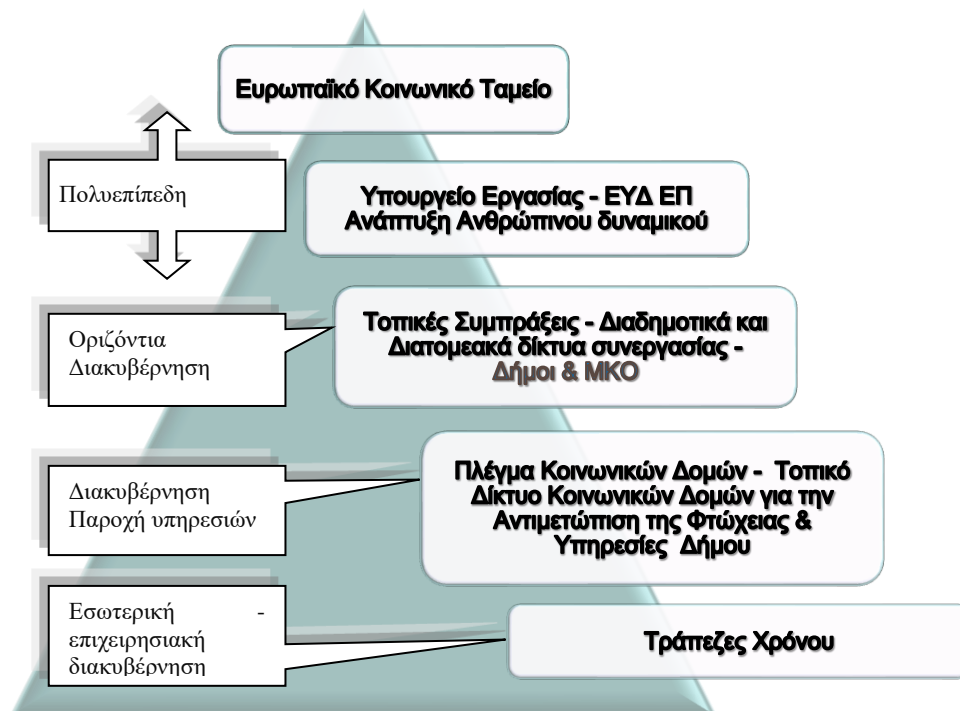

Αφού παρουσιάστηκαν οι τρόποι με τους οποίους κατανεμήθηκαν οι ρόλοι, μοιράστηκαν οι ευθύνες και λαμβάνονταν οι αποφάσεις στο πλαίσιο των εγχειρημάτων ΤΧ, στην αμέσως επόμενη παράγραφο θα αναλύσουμε τα στοιχεία εκείνα που επηρέασαν τα πρότυπα εξωτερικής διακυβέρνησης των Χρηματοδοτούμενων ΤΧ.

7.3.4 Πρότυπα εξωτερικής διακυβέρνησης - συσχέτισης των δομικών ρόλων στο Χρηματοδοτούμενο θύλακα

Η ιδιαιτερότητα του Χρηματοδοτούμενου θύλακα είναι ότι αναπτύχθηκε στο πλαίσιο ενός σύνθετου σχήματος πολυεπίπεδης και οριζόντιας διακυβέρνησης.

ΣΧΗΜΑ 7.1 ΤΟ ΠΟΛΥΕΠΙΠΕΔΟ ΣΧΗΜΑ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΤΟΥ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΟΥΜΕΝΟΥ ΘΥΛΑΚΑ ΤΧ

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Ενώ υπάρχουν αρκετές αναφορές στη βιβλιογραφία για τους τρόπους με τους οποίους συνδέεται η ελληνική τοπική αυτοδιοίκηση με ανώτερα διοικητικά επίπεδα, στο πλαίσιο συγκεκριμένων πεδίων πολιτικής και αρμοδιοτήτων, ελάχιστα γνωρίζουμε για το ρόλο αυτής όταν καλείται να ασκήσει πολιτική και να προσφέρει υπηρεσίες στο πλαίσιο οριζόντιων σχημάτων διακυβέρνησης.

I. Διακυβέρνηση παροχής υπηρεσιών

Στις περιπτώσεις ΤΧ/ΚΔ που μελετήθηκαν κατά τη 2^η περίοδο συλλογής εμπειρικών δεδομένων, παρατηρήθηκαν τα ακόλουθα πρότυπα συσχέτισης ανάμεσα στους Δήμους και τα εγχειρήματα ΤΧ/ΚΔ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7.1

ΠΡΟΤΥΠΑ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗΣ ΤΩΝ ΤΧ ΣΤΗΝ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΔΗΜΩΝ

	Μη αποδοχή	Αποδοχή
Μη Συνεργασία	ΙV. ΜΠ 2 (2 ^η φάση λειτουργίας)	ΙI. ΜΠ 4 (3 ^η φάση λειτουργίας) ΜΠ 6
Συνεργασία	ΙΙI.	Ι.

	ΜΠ 2 (1 ^η φάση λειτουργίας) ΜΠ 4 (1 ^η φάση λειτουργίας) ΜΠ 5	ΜΠ 1 ΜΠ 3 ΜΠ 4 (2 ^η φάση λειτουργίας)
--	--	--

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

I. Αποδοχή και Συνεργασία: Καλό κλίμα που δημιουργείται από την αποδοχή της ΤΧ από τις υπηρεσίες του Δήμου. Πλήρης αξιοποίηση της ΤΧ ως μέρος της οργανωτικής δομής του Δήμου και αξιοποίηση των υπηρεσιών της σε όλα τα επίπεδα. Υψηλό επίπεδο διακυβέρνησης χαρτοφυλακίου και στρατηγική ολοκλήρωση πολιτικών. Αμοιβαία προώθηση στόχων. Γέννηση νέων ιδεών.

II. Αποδοχή - Μη Συνεργασία: Καλό κλίμα. Παράλληλη εργασία χωρίς σημαντικό βαθμό ολοκλήρωσης.

III. Μη αποδοχή και συνεργασία: Κακό κλίμα-ανταγωνιστική διάθεση. Αναγκαστική συνεργασία για την παροχή στοιχείων. Αφομοίωση της ΤΧ στην καθημερινότητα των Δήμων.

IV. Μη αποδοχή – Μη συνεργασία: Εχθρικό κλίμα-ανταγωνιστική διάθεση. Εμπόδια στην επίτευξη των στόχων.

Συνθέτοντας τις διατυπώσεις των βασικών συντελεστών των ΤΧ/ΚΔ, η κακή συνεργασία ανάμεσα στους φορείς της Τοπικής Αυτοδιοίκησης και τις ΤΧ/ΚΔ σχετίστηκε με προβλήματα που προέκυπταν από:

- ✓ την γραφειοκρατία του δημόσιου τομέα,
- ✓ τα «πολιτικά προσκόμματα» της πολιτικής ηγεσίας του Δήμου,
- ✓ την κυρίαρχη κουλτούρα στο δημόσιο που κρατά τις υπηρεσίες κατακερματισμένες και τα αντικείμενα ασύνδετα,
- ✓ προκαταλήψεις των υπηρεσιών για το ρόλο του προγράμματος και το βαθμό της ενσωμάτωσης των υπαλλήλων της ΤΧ/ΚΔ στην καθημερινότητά τους,
- ✓ έλλειμμα ηγεσίας ικανής να κινητοποιήσει τη συνεργασία μεταξύ των υπηρεσιών,
- ✓ την έλλειψη προηγούμενης εμπειρίας συνεργασίας,
- ✓ την κυρίαρχη λογική «δεν θα αλλάξω εγώ τον κόσμο»,
- ✓ τις προσωπικότητες των εμπλεκομένων,
- ✓ την τυποποίηση των αρμοδιοτήτων της Τοπικής Αυτοδιοίκησης και τον περιορισμό του χώρου για οραματική πολιτική,
- ✓ μια διαμορφωμένη λόγω της έλλειψης προσωπικού «δύσκολη» καθημερινότητα των Δήμων η οποία έρχεται σε σύγκρουση με πρωτοβουλίες που προϋποθέτουν επιβράδυνση προκειμένου να επενδυθεί χρόνος για βελτιώσεις που θα αποδώσουν καρπούς στο μέλλον.

ΠΛΑΙΣΙΟ 7.1 ΠΑΡΕΜΠΟΔΙΣΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ

Οικειοποίηση έργου ΤΧ/ΚΔ: Εκ μέρους των Διαχειριστών των ΤΧ/ΚΔ, σχολιάστηκε αρνητικά η προσπάθεια του Δήμου να οικειοποιηθεί τα αποτελέσματά τους, ακόμα και για δράσεις τις οποίες δεν είχε στηρίζει.

Αφομοίωση των υπαλλήλων της ΤΧ/ΚΔ στο προσωπικό των Δήμων: Επίσης, αρνητικά σχολιάστηκε τόσο από τους Διαχειριστές των ΤΧ/ΚΔ όσο και από τους εκπροσώπους των ΜΚΟ, η προσπάθεια των Δήμων για «εκμετάλλευση» του προσωπικού των ΤΧ/ΚΔ για τη διεκπεραίωση των δικών τους υποθέσεων. Το δεύτερο φαινόμενο ήταν ιδιαίτερα έντονο στις περιπτώσεις των ΤΧ/ΚΔ που στεγάζονταν σε χώρους του Δήμου. «Όλοι οι υπάλληλοι έχουμε βοηθήσει στις πάχιες υπηρεσίες των Δήμων. (Ήμασταν) μπαλαντέρ.» (ΜΠ 1 - Εκπρόσωπος ΤΧ) Οι υπάλληλοι των ΤΧ/ΚΔ που στεγάστηκαν σε χώρους των ΜΚΟ ήταν περισσότερο 'προστατευμένοι', αλλά ακόμα και σε αυτή την περίπτωση, στο πλαίσιο διατήρησης των απαραίτητων ισορροπιών, οι διαχειριστές της ΤΧ/ΚΔ αναλάμβαναν τη διοικητική υποστήριξη κοινωνικών προγραμμάτων των Δήμων που αφορούσαν και τους ωφελούμενους του Προγράμματος.

Πολιτικό κόστος, γραφειοκρατία και τυποποίηση του ρόλου της τοπικής αυτοδιοίκησης: «Αν ό,τι αναλαμβάνει σήμερα η ΤΧ/ΚΔ, το αναλάβει κάποιος αυτοδιαχειριζόμενος φορέας -εθελοντές, αναρχικοί- θα τα καταφέρει πολύ καλύτερα [...] Όταν παρεισφρήσουνε το πολιτικό κόστος και η γραφειοκρατία, στενεύουν τα πλαίσια εργασίας.» (ΜΠ 1 – Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου) «Κατά τη γνώμη μου ο Δήμος δεν είναι κατάλληλος για τη διαχείριση πολλών θεμάτων. Γιατί πλέον έχουμε γίνει διαχειριστές. Δεν μπορούμε ούτε να καινοτομήσουμε, ούτε να επενδύσουμε, ούτε να πάρουμε λεφτά και να τα κάνουμε κάτι και να κριθούμε για αυτό το λόγο. Όλα είναι τυποποιημένα και φιξαρισμένα. Σου έρχεται ο προϋπολογισμός και σου λέει τι να κάνεις. Αν δώσεις έναν άλλο προϋπολογισμό, δεν στον εγκρίνουν και τελειώνει η υπόθεση. Η αυτοδιοίκηση πλέον δεν είναι οραματική. Και οι συνεργασίες μέσα από τα αναπτυξιακά, συνδέσμους και τέτοια είναι επίσης πολύ τυποποιημένες. Και όλοι κυνηγάνε να πάρουν επιδοτούμενα προγράμματα χωρίς να τα χρειάζονται.» (ΜΠ 1 – Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου)

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

II. Οριζόντια διακυβέρνηση της τοπικής σύμπραξης

Οι τοπικές συμπράξεις λειτούργησαν μέσα σε κάποιο προσχεδιασμένο και κοινό για όλες πλαίσιο κανόνων. Ωστόσο, ο τρόπος με τον οποίο αναπτύχθηκαν τα πρότυπα διαχείρισης και διακυβέρνησής τους, εμφάνισαν υψηλή ποικιλότητα. Οι παράγοντες που επηρέασαν τις διαφορετικές τροχιές ανάπτυξης και διακυβέρνησης των τοπικών συμπράξεων φαίνονται στον Πίνακα που ακολουθεί.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7.3 ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΤΩΝ ΙΔΙΑΙΤΕΡΩΝ ΠΡΟΤΥΠΩΝ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΤΩΝ ΤΟΠΙΚΩΝ ΣΥΜΠΡΑΞΕΩΝ

ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΣΥΝΘΗΚΩΝ	ΕΙΔΙΚΟΤΕΡΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ	ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ
Πρακτικές συνθήκες		
<i>Χώρος φιλοξενίας</i>	-Οι ΤΧ/ΚΔ συστεγάστηκαν σε χώρο του Δήμου, της ΜΚΟ ή σε κάποιο ανεξάρτητο χώρο; -Η ΤΧ/ΚΔ συστεγάστηκε με τις άλλες Δομές του Δικτύου και τις «συνεργαζόμενες» υπηρεσίες του Δήμου ή ήταν απομονωμένη;	-Ο φορέας φιλοξενίας της ΤΧ, είχε τον κύριο λόγο στις ουσιαστικές αποφάσεις που αφορούσαν τη Δομή και το πρόγραμμα. -Η απομόνωση της ΤΧ/ΚΔ από τις άλλες Δομές του δικτύου δεν αξιολογήθηκε από τους συντελεστές της θετικά. -Η ύπαρξη αυτόνομου χώρου για όλο το Δίκτυο των Κοινωνικών Δομών (π.χ. ΜΠ 3) δημιούργησε θετικές συνέργιες μεταξύ τους.
<i>Απόσταση ανάμεσα στους εταίρους της τοπικής σύμπραξης</i>	-Η έδρα του Φορέα Υλοποίησης του Προγράμματος-ΜΚΟ ήταν κοντά στην περιοχή παρέμβασης ή μακριά;	-Στις περιπτώσεις όπου η ΜΚΟ ήταν απομακρυσμένη, ο Δήμος είχε τον κύριο λόγο στην ουσιαστική κατεύθυνση της λειτουργίας του Προγράμματος ενώ η ΜΚΟ περιορίστηκε στην οικονομική διαχείριση. (π.χ. ΜΠ 4) -Στις περιπτώσεις όπου η ΜΚΟ ήθελε να έχει τον κύριο έλεγχο του ουσιαστικού συντονισμού του Προγράμματος, παρόλο που η έδρα της ήταν απομακρυσμένη, είτε προκλήθηκαν προβλήματα στην καλή λειτουργία της ΤΧ/ΚΔ (ΜΠ 2) είτε οι υπάλληλοι έμειναν χωρίς κανέναν να συντονίζει σε ουσιαστικό επίπεδο το έργο τους (ΜΠ 4 – 3 ^η φάση λειτουργίας).
Οργανωτικές συνθήκες-Δομή		
<i>Καλλικρατικός Δήμος</i>	-Ήταν οι Δήμοι που συμμετείχαν στην σύμπραξη Καλλικρατικοί;	-Στους «Καλλικρατικούς» Δήμους (ΜΠ 4) εμφανίζονταν απομεινάρια πολλαπλών πόλων εξουσίας με αποτέλεσμα την «εσωτερική αντιπολίτευση» και τη δυσκολία διάχυσης του έργου της ΤΧ/ΚΔ σε όλη την επικράτεια του Δήμου. (ΜΠ 4)
<i>Πλήθος συμμετεχόντων στην τοπική σύμπραξη</i>	-Η σύμπραξη ήταν πολυμελής ή όχι;	-Η συμμετοχή περισσότερων Δήμων στην τοπική σύμπραξη σήμαινε εκ προοιμίου ότι οι Κοινωνικές Δομές του Δικτύου θα ήταν καταμερισμένες ανάμεσά τους, αποκλείοντας ή δυσχεραίνοντας τη μεταξύ τους συνεργασία. (ΜΠ 1, ΜΠ 4) -Οι πολυμελείς συμπράξεις (ΜΠ 1 ΤΧ, ΜΠ 4, ΜΠ 5) έκαναν δυσκολότερη την επικοινωνία σε πολυμερές επίπεδο.
Οργανωτικές συνθήκες- Διαδικασίες		
<i>Διαδικασίες επικοινωνίας μεταξύ των εταίρων της τοπικής σύμπραξης</i>	-Πόσο συχνά επικοινωνούσαν οι εταίροι μεταξύ τους; -Πώς παρακολουθούσαν την πρόοδο του εγχειρήματος; Είχαν θεσμοθετημένες ρουτίνες παρακολούθησης;	-Οι εταίροι δεν επικοινωνούσαν μεταξύ τους τακτικά. Στις περισσότερες περιπτώσεις, εκτός από την αρχική συνάντηση κατανομής των βασικών ρόλων, δεν ακολούθησαν άλλες. -Δεν υπήρχαν καθιερωμένες συναντήσεις παρακολούθησης. Η παρακολούθηση γινόταν υποτυπωδώς από τη ΜΚΟ μέσω των Εκθέσεων Παρακολούθησης που αποστέλλονταν στο Υπουργείο και που αποτελούσαν μέρος της τεκμηρίωσης του φυσικού αντικείμενου του Προγράμματος.

ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΣΥΝΘΗΚΩΝ	ΕΙΔΙΚΟΤΕΡΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ	ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ
		<p>-Η επικοινωνία γινόταν σε διμερές επίπεδο και μόνο αν προέκυπτε κάποιο σοβαρό θέμα. (Δεδομένου ότι η ποιοτική έρευνα κατέδειξε την απουσία θεσμοθετημένων διαδικασιών επικοινωνίας μεταξύ των εταίρων, ενδιαφέρον παρουσιάζει εύρημα της έρευνας ερωτηματολογίου, σύμφωνα με το οποίο οι εκπρόσωποι των ΜΚΟ που συμμετείχαν αξιολόγησαν ιδιαίτερα θετικά τη συχνότητα επικοινωνίας. Συγκεκριμένα, σε ποσοστό 43% έκριναν τη συχνότητα εξαιρετική και σε ποσοστό 85% τουλάχιστον ικανοποιητική.)</p>
<i>Κατανομή ρόλων</i>	<p>-Πώς ήταν κατανομημένοι οι ρόλοι μεταξύ των εταίρων της τοπικής σύμπραξης; -Ήταν ευέλικτοι; Εξελίχθηκαν με την πάροδο του χρόνου;</p>	<p>Η κατανομή των ρόλων έχει παρουσιαστεί αναλυτικά στην ενότητα 7.3.2. -Οι ΜΚΟ και οι εκπρόσωποι των Δήμων αναφέρθηκαν σε σαφή όρια των ρόλων από την αρχή. -Ωστόσο, διαπιστώθηκε ασάφεια ως προς τον ρόλο του κύριου συντονιστή των εργασιών της ΤΧ. Με αφορμή αυτή την ασάφεια καταγράφηκαν συχνά συγκρούσεις μεταξύ των Δήμων και των ΜΚΟ. (ΜΠ 1, ΜΠ 4, ΜΠ 5). -Η κατανομή των ρόλων, σε ελάχιστες περιπτώσεις τέθηκε υπό διαπραγμάτευση και έγινε κυρίως με αφορμή την αλλαγή των πολιτικών διοικήσεων των Δήμων μετά τις αυτοδιοικητικές εκλογές του 2014. Εξάιρεση αποτελεί η ΤΧ της ΜΠ 4 (2^η φάση λειτουργίας), όπου υπήρξε επαναδιαπραγμάτευση του ρόλου του Δήμου, με πρωτοβουλία του, όταν το πρόγραμμα πέρασε από την ευρωπαϊκή στην εθνική χρηματοδότηση. -Δεδομένης της ακαμψίας στη δυναμική των ρόλων, η αρχική τους κατανομή φαίνεται ότι επηρέασε σημαντικά την εξέλιξη των εγχειρημάτων και τα πρότυπα διακυβέρνησής τους.</p>
<i>Συμμετοχική ηγεσία</i>	<p>-Υπήρχε ορισμένος «αρχηγός» - συντονιστής ή οι εταίροι της τοπικής σύμπραξης αυτοοργανώνονταν;</p>	<p>-Ελλείπει συγκεκριμένων ρουτίνων και διαδικασιών οργάνωσης των οριζόντιων δικτύων, οι τοπικές συμπράξεις χρειάστηκε να αυτοοργανώνονται. -Στις περιπτώσεις των τοπικών συμπράξεων όπου η ΜΚΟ διατηρούσε τον ουσιαστικό συντονισμό των εργασιών των Κοινωνικών Δομών, οι συμμετέχοντες Δήμοι δυσκολεύτηκαν να υιοθετήσουν υποστηρικτικό ρόλο.</p>
Συνθήκες πλαισίου		
<i>Προηγούμενη εμπειρία με την τραπεζική χρέωση και τις πολιτικές καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού</i>	<p>-Είχαν οι Δήμοι ή/και οι ΜΚΟ πρότερη εμπειρία με την τραπεζική χρέωση; -Είχαν οι Δήμοι ή/και οι ΜΚΟ γνώση της φιλοσοφίας της αλληλέγγυας οικονομίας και εμπειρία με την έμπρακτη εφαρμογή της; - Είχαν οι Δήμοι ή/και οι ΜΚΟ εμπειρία με πολιτικές για την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού;</p>	<p>-Οι Δήμοι που είχαν προηγούμενη εμπειρία με την τ.χ. είχαν και πιο παγιωμένη εικόνα του τρόπου λειτουργίας της και ένα προβάδισμα έναντι των υπολοίπων (ΜΠ 1, ΜΠ 2, ΜΠ 5). Ωστόσο, το Πρόγραμμα των Κοινωνικών Δομών είχε τη δική του λογική, η οποία σε κάποιες περιπτώσεις ήρθε σε σύγκρουση με τις εντυπώσεις της Διοίκησης του Δήμου. (ΜΠ 2, ΜΠ 5) -Η γνώση και εμπειρία στα αντικείμενα της αλληλέγγυας οικονομίας, συχνά ήταν «εμπεδωμένα» σε συγκεκριμένα πρόσωπα (tacit knowledge) και όχι σε δομές, θεσμούς και διαδικασίες των Δήμων. Με συνέπεια, η αλλαγή των προσώπων, να αλλάζει και τη δυναμική και τη φυσιογνωμία της ΤΧ/ΚΔ και των σχέσεων διακυβέρνησης. (ΜΠ 4) -Η προηγούμενη εμπειρία των ΜΚΟ με πολιτικές καταπολέμησης της φτώχειας, θεωρήθηκε από τους εκπροσώπους των Δήμων ότι ήταν αναγκαία συνθήκη για τον ικανό -εκ μέρους τους-</p>

ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΣΥΝΘΗΚΩΝ	ΕΙΔΙΚΟΤΕΡΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ	ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ
		<p>συντονισμό των τοπικών δικτύων. Το Πρόγραμμα δεν εξέταζε τα πεδία δραστηριοποίησης των ΜΚΟ, με αποτέλεσμα τη δυσκολία των πιο «άπειρων» εξ αυτών στον αποτελεσματικό συντονισμό και την καθοδήγηση των Δομών ενός τέτοιου Δικτύου. (ΜΠ 5)</p>
<i>Διοικητική κουλτούρα</i>	<p>-Είχαν οι υπηρεσίες των Δήμων ανεπτυγμένη κουλτούρα συνεργασίας με άλλες δομές; -Είχαν οι υπηρεσίες των Δήμων κουλτούρα ανοιχτή σε νέους τρόπους συσχέτισης με τους πολίτες;</p>	<p>-Η καλή συνεργασία με τις υπηρεσίες των Δήμων οδήγησε σε περιπτώσεις διακυβέρνησης δημόσιων υπηρεσιών (ΜΠ 1 ΤΧ, ΜΠ 4 (2^η φάση λειτουργίας)). Αντίθετα η κακή συνεργασία, οδήγησε σε πρόωρο κλείσιμο της Δομής (ΜΠ 2) ή κακή λειτουργία αυτής (ΜΠ 5). -Στις περισσότερες περιπτώσεις που μελετήθηκαν και όπου οι υπηρεσίες των Δήμων είχαν αντιληφθεί τον τρόπο λειτουργίας της ΤΧ/ΚΔ, μάλλον η λογική της ΤΧ/ΚΔ συγκρούστηκε με εκείνη των άλλων υπηρεσιών του Δήμου. Εξαιρέσεις ήταν η ΜΠ 1 ΤΧ, ΜΠ 3 (2^η φάση λειτουργίας).</p>
<i>Τοπική φυσιογνωμία</i>	<p>-Εμφάνιζε η περιοχή παρέμβασης στοιχεία πολυκεντρικότητας ή ήταν αναπτυγμένη γύρω από ένα επίκεντρο; -Ήταν η περιοχή παρέμβασης αστική, ημιαστική ή υπαιθρος; -Ο πληθυσμός ήταν ομοιογενής ή εμφάνιζε έντονη πολιτισμική και οικονομική ποικιλομορφία; -Είχε η περιοχή υψηλό ή χαμηλό κοινωνικό κεφάλαιο; -Ποιο ήταν το κοινωνικό προφίλ της περιοχής-οι κυρίαρχες κοινωνικές ανάγκες του πληθυσμού της;</p>	<p>Η τοπική φυσιογνωμία, δεν επηρέασε τόσο τον τρόπο συσχέτισης ανάμεσα στους εταίρους της τοπικής σύμπραξης, όσο το περιεχόμενο των δραστηριοτήτων που αναπτύχθηκαν από κάθε ΤΧ/ΚΔ, το είδος των προκλήσεων που χρειάστηκε να διαχειριστούν και τα εφόδια που είχαν στη διάθεσή τους. -Καλλικρατικοί Δήμοι, όπως η ΜΠ 4, με απομεινάρια πολλαπλών πόλων εξουσίας, διαφορετικές πολιτισμικές καταγωγές του πληθυσμού και έντονα στοιχεία χωρικής πολυκεντρικότητας, δυσκολεύτηκαν να απευθύνουν το μήνυμα της τραπεζικής χρόνου σε όλη την επικράτεια του δήμου, με ενιαίο τρόπο και ένταση. -Υπάρχουν ενδείξεις ότι το κοινωνικό κεφάλαιο κάθε περιοχής επηρέασε τις πολιτικές επικοινωνίας και ενεργοποίησης των μελών που αξιοποιήθηκαν από τις ΤΧ/ΚΔ και τα πρότυπα διασύνδεσής τους με την τοπική κοινωνία. Για παράδειγμα οι ΤΧ που λειτουργούσαν σε πιο «κλειστές κοινωνίες» (ΜΠ 6) όπου τα μέλη του δικτύου συναντιόνταν τακτικά δε χρειαζόταν να οργανώνουν συναντήσεις μελών. -Το κοινωνικό προφίλ κάθε περιοχής επηρέασε τον στρατηγικό προσανατολισμό της ΤΧ/ΚΔ αλλά και τα πρότυπα με τα οποία επιλέχθηκε η προσέγγιση των μελών και της τοπικής κοινωνίας. Σε περιοχές όπου το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο των κατοίκων ήταν υψηλό, η ΤΧ/ΚΔ είτε ανέπτυξε περισσότερο το σκέλος των δραστηριοτήτων και των δράσεων (ΜΠ 4), είτε διασφάλισε ένα υψηλό επίπεδο παρεχόμενων υπηρεσιών και προϊόντων (ΜΠ 3). Σε περιοχές με εξαιρετικά χαμηλό βιοτικό επίπεδο, η ΤΧ/ΚΔ εστίασε στην ενεργοποίηση των μελών της (ΜΠ 2).</p>

ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΣΥΝΘΗΚΩΝ	ΕΙΔΙΚΟΤΕΡΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ	ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ
<i>Πολιτικές συνθήκες</i>		
<i>Πολιτική επίγνωση και βούληση</i>	-Πόσο συνειδητή και υποστηρικτική ήταν η τοπική πολιτική ηγεσία απέναντι στο Πρόγραμμα;	-Στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων, τόσο οι Δήμοι όσο και οι ΜΚΟ δεν είχαν προηγούμενη εμπειρία με την τραπεζική χρέωση και άρα δεν ήταν δυνατό να έχουν αναπτυγμένη επίγνωση για τη φιλοσοφία και τη λογική λειτουργίας της. Αυτή η επίγνωση, ήρθε σταδιακά. Ακόμα και στις περιπτώσεις όπου οι εκπρόσωποι των Δήμων είχαν επίγνωση της λογικής της ΤΧ, η διαχείριση και η λειτουργία της στην πράξη, παρουσίασαν πολλές ιδιαιτερότητες, που συχνά προκάλεσαν τις συσχετίσεις στο εσωτερικό των συμπράξεων. -Η υποστήριξη εκ μέρους της πολιτικής ηγεσίας δημιούργησε ένα κλίμα διευκολυντικό για την ανάπτυξη των ΤΧ/ΚΔ. Ακόμα και στις περιπτώσεις όπου τον κεντρικό συντονισμό είχε η ΜΚΟ (ΜΠ 2, ΜΠ 6), η υποστήριξη του Δήμου ήταν απαραίτητη συνθήκη για την καλή λειτουργία της Δομής.
<i>Αποτέλεσμα αυτοδιοικητικών εκλογών</i>	-Άλλαξε η διοίκηση του Δήμου μετά τις αυτοδιοικητικές εκλογές το Μάιο του 2014;	-Οι αλλαγές στις Διοικήσεις των Δήμων, στις περιπτώσεις όπου τον κεντρικό συντονισμό της Δομής είχαν οι φορείς της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, προκάλεσαν ουσιαστικές αλλαγές, τόσο στον τρόπο λειτουργίας της ΤΧ, άλλοτε προς το καλύτερο (ΜΠ 3 και ΜΠ 4-2 ^η φάση λειτουργίας), και άλλοτε προς το χειρότερο (ΜΠ 2) και συχνά προσκάλεσαν την επαναδιαπραγμάτευση της κατανομής των ρόλων μεταξύ του Δήμου και της ΜΚΟ (ΜΠ 4, ΜΠ 6).
<i>Ανθρώπινος παράγοντας</i>		
<i>Προσωπικότητα των ανθρώπων</i>		Χωρίς να μπορούμε να τεκμηριώσουμε με τρόπο εμπειριστατωμένο την επίδραση του ανθρώπινου παράγοντα, καθώς δεν συλλέχτηκαν τόσο εξειδικευμένα στοιχεία, μπορούμε με βεβαιότητα να πούμε ότι οι προσωπικότητες των ανθρώπων και ιδιαίτερα η συσχέτιση των προσωπικοτήτων με γνώμονα την ανάγκη για έλεγχο και εξουσία, επηρέασαν τα πρότυπα διακυβέρνησης των τοπικών συμπράξεων.

Πηγή: Ιδία επεξεργασία από Μελέτες Περίπτωσης, έρευνα πεδίου, ερωτηματολόγια Δήμων, Διαχειριστών, ΜΚΟ

Οι παράμετροι που σύμφωνα με τους συντελεστές του προγράμματος και την ίδια εμπειρία της ερευνήτριας, προσδιόρισαν την κατανομή των αρμοδιοτήτων ήταν καταρχάς ο σχεδιασμός του προγράμματος, το ενδιαφέρον των συμμετεχόντων για ενεργό συμμετοχή, η διαπραγματευτική ικανότητα των εκπροσώπων τους, η χωρική απόσταση των φορέων από την περιοχή παρέμβασης, οι προσωπικότητες των συντελεστών τους κ.α. Στη συνέχεια, παρουσιάζονται πιο αναλυτικά κάποια από τα θέματα αυτά.

☞ *Η διακυβέρνηση των τοπικών συμπράξεων: ορίζοντας τον «αρχηγό» του οριζόντιου δικτύου*

Οι περισσότερες συμπράξεις φαίνεται ότι λειτούργησαν μέσα σε ένα πλαίσιο δημοκρατικό και συνεργατικό. Το 14% των εκπροσώπων των ΜΚΟ αξιολόγησαν το επίπεδο συνεργασίας μεταξύ των εταίρων της τοπικής σύμπραξης ως εξαιρετικό, το 43% πολύ ικανοποιητικό και άλλο ένα 14% ως ικανοποιητικό. Το υπόλοιπο 30% των απαντήσεων χαρακτήρισε το επίπεδο της συνεργασίας ως λίγο ικανοποιητικό. Η γενική αυτή θετική εντύπωση επιβεβαιώνεται και από τα στοιχεία της ποιοτικής έρευνας. «Όλες οι σημαντικές αποφάσεις για την εξέλιξη της δομής αποφασίστηκαν από κοινού. Καταφέραμε από την αρχή να αποκτήσουμε μία καλή συνεργασία τόσο με τους εργαζομένους, όσο και με τον Δήμο και έτσι δεν υπήρξε ποτέ πρόβλημα με το ποιος λαμβάνει αποφάσεις αλλά και το αποτέλεσμα αυτών.» «... εξ αρχής ήταν κατανοημένο το πρόγραμμα μεταξύ των συμπαρττόντων φορέων, των δήμων. [...] Κάθε Δήμος έχει αναλάβει την υλοποίηση δύο εκ των έξι κοινωνικών δομών του προγράμματος με την συμφωνία να αλληλοσυμπληρώνει ο ένας τον άλλον. Όσο τηρούνται οι όροι και οι προϋποθέσεις και φυσικά επιτυγχάνονται οι στόχοι του προγράμματος δεν έχουμε ως οργάνωση κανένα λόγο να διαφωνούμε ή να συγκρούμαστε με τους υπόλοιπους φορείς της σύμπραξης.» (ΜΠ 4 – Εκπρόσωπος ΜΚΟ)

Επίσης, όλοι οι συντελεστές που συμμετείχαν στη 2η περίοδο συλλογής εμπειρικών δεδομένων, με ελάχιστες εξαιρέσεις, αναφέρθηκαν στην άρτια κατανομή των ρόλων μεταξύ των εταίρων της τοπικής σύμπραξης. «Οργανώθηκαν καλά οι ρόλοι με την ΜΚΟ από την αρχή, ώστε γνωρίζαμε εξ αρχής ...» (ΜΠ 1 – Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου). Από την άλλη ωστόσο πλευρά, οι υπάλληλοι της ίδιας ΤΧ/ΚΔ θεώρησαν ότι το σχήμα λογοδοσίας που είχε δημιουργηθεί ήταν σύνθετο και κουραστικό. «... πρέπει για οτιδήποτε κάνεις να έχεις έγκριση από τρεις μεριές.» (ΜΠ 1 – Εκπρόσωπος ΤΧ)

Τυπικά, αρμόδιες για το συντονισμό των τοπικών συμπράξεων ήταν οι ΜΚΟ. Εκείνες ήταν ο εργοδότης των υπαλλήλων των Δομών και εκείνες λογοδοτούσαν στον Εθνικό Μηχανισμό και αργότερα στο Υπουργείο. Στις περισσότερες περιπτώσεις ωστόσο, άλλοτε επειδή η έδρα τους ήταν απομακρυσμένη και άλλοτε επειδή έτσι είχε οριστεί κατά την αρχική κατανομή των ρόλων, τον ουσιαστικό συντονισμό των περισσότερων τοπικών δικτύων κοινωνικών δομών είχαν οι Δήμοι.

Αυτό το γεγονός, αφενός «βόλεψε» τους Δήμους, οι οποίοι δεν είχαν καμία ευθύνη για το θέμα των πληρωμών των υπαλλήλων, μα αφετέρου, περιόρισε τη δυνατότητά τους να διευθύνουν ουσιαστικά τους υπαλλήλους της ΤΧ/ΚΔ και των άλλων Δομών. Συνέπεια αυτής της ασάφειας ήταν άλλοτε να μένουν οι υπάλληλοι της ΤΧ χωρίς καμία καθοδήγηση και εποπτεία και άλλοτε να προκαλούνται συγκρούσεις ανάμεσα στη ΜΚΟ και το Δήμο.

Για παράδειγμα, εντάσεις προκαλούνταν εξαιτίας του γεγονότος ότι οι Δήμοι, ιδιαίτερα στην αρχή, προσπαθούσαν να χρησιμοποιήσουν τους υπαλλήλους της ΤΧ/ΚΔ για τους σκοπούς του Δήμου. *«Θέλαν να τους αναθέσουν δουλειές του Δήμου. Και έκαναν... αλλά εμείς το επιτρέψαμε μέχρι το σημείο που εξυτηρητούσαν ωφελούμενους. Πρωτοβουλίες (δηλαδή) που απευθύνονταν σε άτομα που είχαν πραγματικές ανάγκες. Εκεί τα παιδιά πρόσφεραν και πέρα από το χρόνο της δουλειάς τους.»* (ΜΠ 6 – Εκπρόσωπος ΜΚΟ)

Στις συμπράξεις που συμμετείχαν περισσότεροι Δήμοι, κάθε Δήμος ήταν υπεύθυνος για τη λειτουργία κάποιων Δομών. Ειδικότερα για τις ΤΧ/ΚΔ, λόγω της διαδικτυακής τους λειτουργίας, θα περιμέναμε να διατηρούν τη δυναμική τους, ακόμα και εκτός των ορίων του Δήμου που είχε την άμεση εποπτεία τους. Ωστόσο αυτό δεν παρατηρήθηκε πουθενά στην πράξη. **Η ελληνική πραγματικότητα των ΤΧ/ΚΔ φαίνεται να λειτούργησε με άξονα την τοπικότητα όπως προσδιορίζεται χωρικά και νοηματοδοτείται στο μυαλό των ανθρώπων από τα όρια των διαφορετικών δήμων και κοινοτήτων, και όχι τα όρια της περιοχής παρέμβασης κάθε ΤΧ.**

7.3.5 Συμπεράσματα

Οι φορείς που πρωταγωνίστησαν στο ελληνικό πεδίο τραπεζικής χρόνου την περίοδο 2013-2016 προέρχονταν από τον κοινωνικό, τον κοινοτικό και το δημόσιο τομέα. Ιδιαίτερα ο Χρηματοδοτούμενος θύλακας, διαρθρώθηκε ως ένα πολύπλοκο σύστημα οριζόντιας συνεργασίας και πολυεπίπεδης διακυβέρνησης, μέσα από το οποίο ανατράπηκαν οι προϋπάρχουσες σχέσεις και ιεραρχίες των διαφορετικών κοινωνικών τομέων. Οι ελληνικοί Δήμοι «συνέπραξαν» ως εταίροι σε δίκτυα Κοινωνικών Δομών τα οποία συντονίζονταν από φορείς της κοινωνίας των πολιτών, απεκδύοντας ως εκ τούτου τους συνήθεις ρόλους τους.

Οι τρόποι με τους οποίους σχετίστηκαν οι φορείς μεταξύ τους, ποικίλαν σημαντικά ανά περίπτωση. Ως ερμηνευτικοί λόγοι της ποικιλότητας στα πρότυπα εξωτερικής διακυβέρνησης, εντοπίστηκαν πρακτικοί, οργανωτικοί και πολιτικοί παράγοντες, καθώς και συνθήκες αναφορικά με το ευρύτερο ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο και το μίγμα των ανθρώπων που συμμετείχαν στις τοπικές συμπράξεις, και των «ενσωματωμένων» σε αυτούς γνώσεων, δεξιοτήτων και στάσεων.

Από την άλλη, σε σχέση με τα εσωτερικά πρότυπα διακυβέρνησης των εγχειρημάτων ΤΧ, ο Κινηματικός θύλακας εμφάνισε μεγαλύτερο ενδιαφέρον, εξαιτίας της αρτιότερης οργάνωσης και κατανομής των εμπλεκόμενων ρόλων.

7.4 Διάσταση Ενδυνάμωσης

7.4.1 Εισαγωγή

Η σε βάθος εξέταση των διαφορετικών διαστάσεων ενδυνάμωσης που αναφέρθηκαν στην ενότητα 2.2.2.3 δεν ήταν σκοπός της παρούσας εργασίας. Το θέμα αυτό θα μπορούσε να αποτελέσει ξεχωριστό αντικείμενο διερεύνησης. Ωστόσο, επειδή αρκετά ευρήματα αναφέρονταν στη διάσταση της ενδυνάμωσης – ενεργοποίησης, μπορούμε να επιχειρήσουμε μια αρχική τους αποτύπωση.

Στις επόμενες ενότητες, παρουσιάζεται η διάσταση της ενδυνάμωσης, αρχικά μέσα από τις προσδοκίες των συντελεστών του ελληνικού πεδίου τραπεζικής χρόνου και στη συνέχεια μέσα από τις αντιλήψεις τους για την αποτελεσματικότητα των ΤΧ να ενεργοποιούν τα μέλη τους και την τοπική κοινωνία.

7.4.2 Παρουσίαση προσδοκιών των συντελεστών των ΤΧ

*«Δώσε σε έναν άνθρωπο ένα ψάρι και θα τον ταΐσεις για μια μέρα.
Δίδαξέ τον πώς να ψαρεύει και θα τον ταΐσεις για μία ζωή.»*
(Λαϊκή παροιμία)

Η τραπεζική χρόνου μέσω της ενεργοποίησης των μελών της σε μια διαδικασία ανταλλαγών και πρακτικής εφαρμογής της αρχής της ανταπόδοσης, **βοηθά στην ικανοποίηση των άμεσων αναγκών των ανθρώπων, αλλά χτίζει και τη μελλοντική τους ικανότητα για ιδία ενεργοποίηση με σκοπό την επίλυση των προβλημάτων τους.** Αυτός είναι ο μηχανισμός στην καρδιά της λειτουργίας των Τραπεζών Χρόνου που τις καθιστά ξεχωριστές και καινοτόμες.

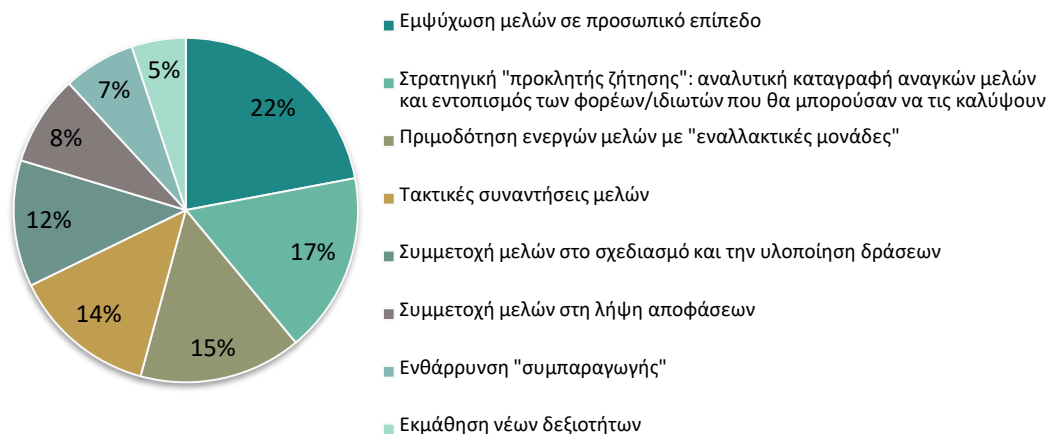
Η δραστηριοποίηση των μελών, όπως έχουμε ήδη δει δεν περιορίστηκε στο σκέλος των ανταλλαγών. Τα μέλη των Τραπεζών Χρόνου είχαν ευκαιρίες να εξασκήσουν δεξιότητες που δεν μπορούσαν να αξιοποιήσουν στην επίσημη αγορά εργασίας, να αποκτήσουν νέες δεξιότητες, να ενεργοποιηθούν κοινωνικά προσφέροντας στο κοινωνικό σύνολο και να συμμετάσχουν στη λήψη αποφάσεων της ΤΧ κ.ο.κ.

Μια ειδικότερη κατηγορία μελών στην οποία στόχευσε η τραπεζική χρόνου ήταν οι κοινωνικά περιθωριοποιημένες ομάδες. «(Δόθηκε η δυνατότητα) στους άνεργους ή ετεροαπασχολούμενους να προσφέρουν τις γνώσεις τους και να βρουν διέξοδο από την απραξία». (ΜΠ 1 – Εκπρόσωπος ΤΧ) «(Τα μέλη) Δεν θέλουν μόνο να πάρουν και να νιώθουν ότι είναι ο τελευταίος τροχός της άμαξας. Δίνω κιόλας, ανταλλάσσω. Δε μένουμε στο κομμάτι, δεν έχω, δεν μπορώ, κάθομαι σπίτι μου και κλαίω.» (ΜΠ 6 – Εκπρόσωπος ΤΧ) **Οι άνεργοι ξανασυνδέονται με την αυταξία τους και αποκτούν νέες δεξιότητες που μπορούν να προσφέρουν στην αγορά εργασίας.** (ΜΠ 1, ΜΠ 2, ΜΠ 3, ΜΠ 6) Η Λέσχη Απασχόλησης Ανέργων που λειτούργησε στην ΤΧ Α ενίσχυσε σημαντικά την ικανότητα των ανέργων να επανενταχθούν οικονομικά. (ΜΠ 2) **Άτομα**

με ειδικές ανάγκες, μπορούσαν να κοινωνικοποιηθούν και να συμμετέχουν ισότιμα στις δράσεις της ΤΧ. (ΜΠ 4) Άτομα μοναχικά και απομονωμένα, άρχισαν σταδιακά να εξέρχονται από το σπίτι τους και να κοινωνικοποιούνται και να δραστηριοποιούνται για άλλους ανθρώπους που βρίσκονταν στο περιθώριο. (ΜΠ 7 ΤΧ Χολαργού-Παπάγου)

Στο Γράφημα 7.10 παρουσιάζονται οι στρατηγικές που αναπτύχθηκαν από τις ΤΧ/ΚΔ για την ενεργοποίηση των μελών τους.

ΓΡΑΦΗΜΑ 7.10 ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΕΝΕΡΓΟΠΟΙΗΣΗΣ ΜΕΛΩΝ ΤΧ/ΚΔ

Πηγή: Ερωτηματολόγιο Διαχειριστών

Οι τρόποι με τους οποίους επιχειρούσαν οι Διαχειριστές να ενεργοποιήσουν τα μέλη τους ήταν μέσω της προσωπικής επικοινωνίας για την ανίχνευση των δεξιοτήτων τους, η επέκταση του δικτύου στη βάση των αναγκών των προϋπαρχόντων μελών, το χτίσιμο σχέσεων εμπιστοσύνης και η ενθάρρυνση της συμμετοχής τους σε όλα τα επίπεδα λειτουργίας τους δικτύου.

Ωστόσο, η ενεργοποίηση δεν αφορά μόνο τα μέλη της Τράπεζας Χρόνου, αλλά και την τοπική αυτοδιοίκηση και την κοινωνία συνολικά. Το Πρόγραμμα των Κοινωνικών Δομών αποσκοπούσε μέσω της Τράπεζας Χρόνου να ενισχύσει με εθελοντικό δυναμικό και τις άλλες Κοινωνικές Δομές των τοπικών δικτύων. Όπως χαρακτηριστικά ειπώθηκε από κάποιο μέλος, «η συμμετοχή στην ΤΧ δεν ενεργοποιεί μόνο τα μέλη που αντιμετωπίζουν προβλήματα ώστε να ανακτήσουν τις ικανότητες για την επίλυσή τους, αλλά και τους υπόλοιπους πολίτες που μέχρι πρόσφατα αγνοούσαν το πρόβλημα». Επίσης, ο εκπρόσωπος του δικτύου Solidar City συνέδεσε τη δημιουργία Γραφείων Τραπεζών Χρόνου με την ενεργοποίηση της τοπικής αυτοδιοίκησης και την ενίσχυση της τοπικής ανάπτυξης.

Είναι σημαντικό λοιπόν να γίνει κατανοητό ότι η ενεργοποίηση των μελών είναι προϋπόθεση για την καλή λειτουργία των εγχειρημάτων Τραπεζών Χρόνου και τη διάδοση της τραπεζικής χρόνου, αλλά και βασικό της αποτέλεσμα. Άρα εδώ, εντοπίζεται ένας κύκλος θετικής ανατροφοδότησης στο εσωτερικό της κοινωνίας που

με τη σειρά του συμβάλει σε άλλες κοινωνικές διεργασίες, όπως η ενεργοποίηση των πολιτών για τα κοινά κ.α.

Πριν προχωρήσουμε στην εξέταση του ευρύτερου αντίκτυπου της τραπεζικής χρόνου, παρουσιάζονται οι αντιλήψεις των συντελεστών του πεδίου για την αποτελεσματικότητα των ΤΧ στην ενεργοποίηση των μελών και της κοινωνίας.

7.4.3 Αξιολόγηση της «ενδυναμωτικής ικανότητας» των ΤΧ από τους συντελεστές των εγχειρημάτων

7.4.3.1 Αποτελεσματικότητα ως προς την ενεργοποίηση των μελών

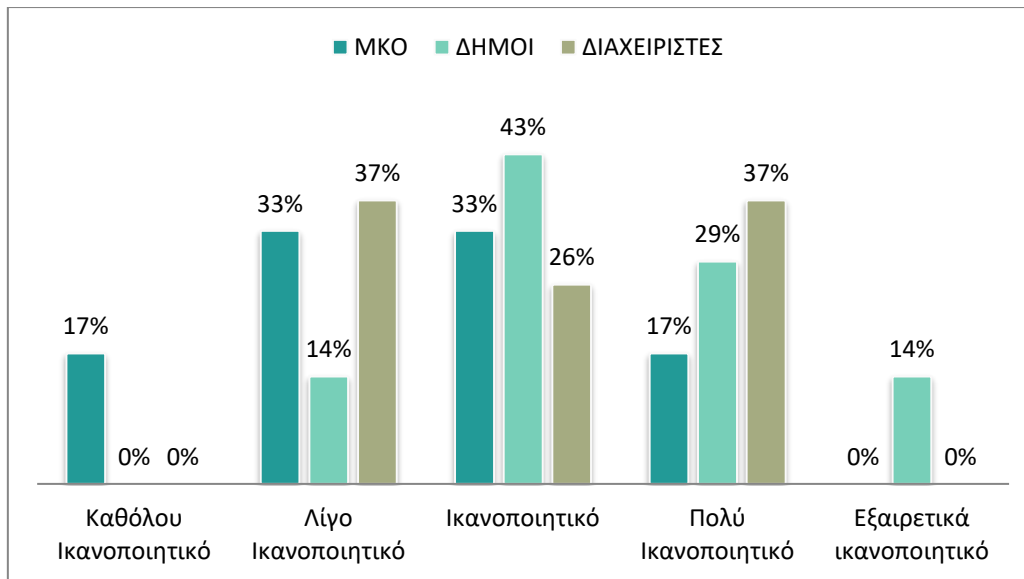
Η ενεργοποίηση των μελών ήταν από τις μεγαλύτερες προκλήσεις που χρειάστηκε να αντιμετωπίσουν οι διαχειριστές των ΤΧ, ιδιαίτερα στο 2^ο στάδιο επέκτασης των εγχειρημάτων. Σε ΤΧ κυρίως του Χρηματοδοτούμενου θύλακα, καταγράφηκε μεγάλη δυσκολία ενεργοποίησης των μελών στο σκέλος των ανταλλαγών, ενώ τα μέλη παρέμεναν ενεργά στους άλλους κύκλους δραστηριοτήτων (ΜΠ 4), αλλού το σκέλος των ανταλλαγών προχωρούσε πολύ καλά (ΜΠ 3) και αλλού τα μέλη ενεργοποιήθηκαν σε όλα τα επίπεδα (ΜΠ 6).

Η εντύπωση που μεταφέρθηκε από τους συντελεστές των ΤΧ ήταν ότι η ενεργοποίηση των μελών ήταν χαμηλότερη από εκείνη που αρχικά προσδοκούσαν. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της ΤΧ Χολαργού-Παπάγου που αφενός αναφέρθηκε η ενθουσιώδης αποδοχή της ΤΧ από τα μέλη της, και αφετέρου εκφράστηκε παράπονο για τη χαμηλή τους συμμετοχή στο εκτελεστικό όργανο του Δικτύου. «-Εγώ θα ήθελα να συμμετέχει περισσότερο ο κόσμος και στο Συντονιστικό. Αλλά τα θέλουν έτοιμα. Όταν δεν ανταποκρίνονται μπαίνουμε στη διαδικασία να το κάνουμε εμείς... Αλλά θέλουμε περισσότερη συμμετοχή ενεργή στο χτίσιμο.»

Στο γράφημα 7.11 διακρίνονται τα επίπεδα ικανοποίησης των διαφορετικών συντελεστών του Χρηματοδοτούμενου θύλακα για το βαθμό ενεργοποίησης των μελών. Οι ΜΚΟ κατά μέσο όρο εκτίμησαν από λίγο ικανοποιητικό έως ικανοποιητικό το επίπεδο ενεργοποίησης των μελών σε ποσοστό 66%.¹⁷⁹ Οι εκπρόσωποι των Δήμων σε ποσοστό 86% έκριναν το βαθμό ενεργοποίησης των μελών, τουλάχιστον ικανοποιητικό. Τα επίπεδα ικανοποίησης των Διαχειριστών των ΤΧ/ΚΔ που ήταν και υπεύθυνοι για την εμφύχωση και ενεργοποίηση των μελών, εμφανίζουν πολικότητα, με το 26% των ομάδων διαχείρισης να δηλώνει μέτριο επίπεδο ικανοποίησης και το 74 % να δηλώνουν χαμηλή και υψηλή ικανοποίηση εξίσου.

ΓΡΑΦΗΜΑ 7.11 ΕΠΙΠΕΔΟ ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΩΝ ΤΧ/ΚΔ ΑΠΟ ΤΟ ΒΑΘΜΟ ΕΝΕΡΓΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΩΝ ΜΕΛΩΝ

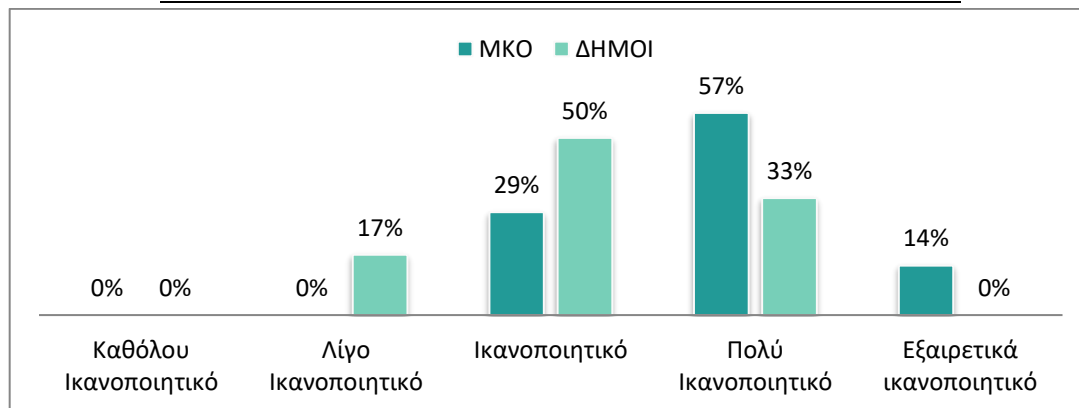
¹⁷⁹ Στην έρευνα ερωτηματολογίου συμμετείχαν μόνο 7 ΜΚΟ. Άρα το ποσοστό 17% αντιστοιχεί ουσιαστικά σε μία από τις επτά. Η συγκεκριμένη ΜΚΟ ήταν υπεύθυνη για την υλοποίηση του Προγράμματος στην περιοχή του Μαρκόπουλου, όπου η ΤΧ/ΚΔ δεν κατόρθωσε να προσελκύσει μέλη, πόσο μάλλον να τα ενεργοποιήσει.

Πηγή: Έρευνα ερωτηματολογίου

7.4.3.2 Αποτελεσματικότητα ως προς την ενεργοποίηση της κοινωνίας

ΓΡΑΦΗΜΑ 7.12 ΕΠΙΠΕΔΟ ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΔΗΜΩΝ & ΜΚΟ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΤΧ/ΚΔ ΝΑ ΕΝΔΥΝΑΜΩΝΟΥΝ ΤΗΝ ΕΝΕΡΓΟ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΩΝ ΜΕΛΩΝ ΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΖΩΗ

Πηγή: Έρευνα ερωτηματολογίου

Οι συντελεστές των ΤΧ/ΚΔ έκριναν θετικά την ικανότητα ενδυνάμωσης των ΤΧ/ΚΔ. Οι ΜΚΟ σε ποσοστό 57% εκτίμησαν πολύ ικανοποιητική την αποτελεσματικότητα των ΤΧ/ΚΔ ως προς αυτή τη διάσταση και συνολικά, τουλάχιστον ικανοποιητική. Οι εκπρόσωποι των Δήμων από την άλλη, υπήρξαν πιο εγκρατείς, με το 83% να δηλώνει τουλάχιστον μέτριο επίπεδο ικανοποίησης. Η εικόνα αυτή, επιβεβαιώνεται και από την γενική εντύπωση που μοιράστηκαν οι συντελεστές του Χρηματοδοτούμενου θύλακα μέσω της ποιοτικής έρευνας.

7.4.3.3 Εμπόδια ενεργοποίησης

Οι παράγοντες που περισσότερο εμπόδιζαν τα μέλη των ΤΧ να συμμετάσχουν φαίνονται στο γράφημα που ακολουθεί.

ΓΡΑΦΗΜΑ 7.13 ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΜΕΛΩΝ ΤΧ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΕΜΠΟΔΙΖΟΥΝ ΤΗΝ ΕΝΕΡΓΟ ΤΟΥΣ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ

Πηγή: Ερωτηματολόγιο Μελών

Διαπιστώνεται ότι η έλλειψη ελεύθερου χρόνου ήταν ο παράγοντας εκείνος που κυρίως εμπόδισε την ενεργοποίηση των μελών. Σε άλλες πάλι περιπτώσεις, ο τρόπος με τον οποίον ήθελαν τα μέλη να αξιοποιήσουν το χρόνο τους, ως εθελοντές και άρα προσφέροντας χωρίς αντάλλαγμα, επηρέασε το επίπεδο της ενεργοποίησής τους στο σκέλος των ανταλλαγών.

Άλλοι παράγοντες σχετίζονται με το είδος των διαθέσιμων αγαθών και υπηρεσιών, το πλήθος των οποίων συχνά εξαρτάται από το μέγεθος των δικτύων. Όπως είδαμε στην ενότητα 6.3.4 τα ελληνικά δίκτυα ΤΧ ήταν αρκετά πολυπληθή και επομένως θα αναμέναμε να προσομοιώνουν με ικανοποιητικό τρόπο αγορές στις οποίες τα μέλη τους θα μπορούσαν να ικανοποιούν επαρκώς τις ανάγκες τους. Στις περιπτώσεις όπου δόθηκε έμφαση από τους διαχειριστές στο ρόλο της μεσολάβησης των ανταλλαγών (βλ. ενότητα 7.3.2.2 – Ι), υπήρξαν καλά αποτελέσματα. (ΜΠ 1 ΤΧ, ΜΠ 3, ΜΠ 4 - 2^η φάση λειτουργίας, ΜΠ 6)

Μια ενδιαφέρουσα παραδοξότητα που αναδεικνύεται από το παραπάνω γράφημα είναι ότι τα μέλη των ΤΧ δεν διαθέτουν αρκετό ελεύθερο χρόνο για να συνεισφέρουν και να «ανταλλάξουν». **Αν όμως το εναλλακτικό νόμισμα στο οποίο στηρίζεται όλη η λογική της τραπεζικής χρόνου είναι σε σπανιότητα, τότε πώς μπορεί να σταθεί διορθωτικά στην έλλειψη ρευστότητας του επίσημου νομίσματος;**

Για λόγους που έχουν σχολιαστεί εκτενώς στην ενότητα 5.3.6 θεωρούμε ότι η ανωτέρω κατανομή δεν απεικονίζει ορθά το Χρηματοδοτούμενο θύλακα που συμμετείχαν άνθρωποι από ευάλωτες κοινωνικά ομάδες, των οποίων ωστόσο οι οπτικές δε εκφράστηκαν μέσω του ερωτηματολογίου. Συγκεκριμένα, ο σπουδαιότερος παρεμποδιστικός παράγοντας που τέθηκε από τους διαχειριστές των ΤΧ/ΚΔ που συμμετείχαν στην έρευνα, ήταν η χαμηλή δυνατότητα και ικανότητα των μελών για πρόσβαση στο διαδίκτυο και χρήση ηλεκτρονικών υπολογιστών και όχι η έλλειψη ελεύθερου χρόνου.

Με εξαίρεση ίσως την παράμετρο της έλλειψης ελεύθερου χρόνου, οι διαχειριστές των ΤΧ διέθεταν εργαλεία και στρατηγικές για την αντιστροφή των συνθηκών που εμπόδιζαν την ενεργό συμμετοχή των μελών στο δίκτυο. Ωστόσο πρέπει να σημειωθεί ότι ο ρόλος του εμπνευστή-συντονιστή-μεσολαβητή προϋποθέτει συγκεκριμένες οργανωτικές δεξιότητες και δεξιότητες ηγεσίας, που δεν ήταν πάντα διαθέσιμες στο εσωτερικό των ομάδων διαχείρισης. «-Ίσως είναι και δική μας αδυναμία να βάλουμε σε τροχιά ενεργοποίησης κάποιους ανθρώπους. Σιγά σιγά, μέσα από μια συγκεκριμένη δράση να απονείμουμε πολύ συγκεκριμένους ρόλους σε κάποια άτομα. Γιατί αν είναι γενικό και αόριστο ο άλλος δεν το καταλαβαίνει.» (ΜΠ 7 ΤΧ Χολαργού-Παπάγου)

☞ Δομικά-Συστημικά αίτια

Άλλες εξηγήσεις με πιο συστημικό χαρακτήρα πίσω από τη δυσκολία της τραπεζικής χρόνου να ενεργοποιήσει τα μέλη της και την κοινωνία, σε αυτόν τον τρόπο ανταλλαγών και ανθρώπινης συσχέτισης, είναι η βαθιά ριζωμένη συνήθεια των εγγρήματων ανταλλαγών και η νοοτροπία του δημόσιου τομέα που θέλει τους πολίτες να είναι εξαρτώμενα μέλη του συστήματος και όχι συνδημιουργοί του.

Δημιουργώντας χώρο για το 1%. Μία σημαντική παράμετρος που αναδείχθηκε μέσα από τη συνομιλία με ΤΧ του Κινηματικού τομέα ήταν η ισχυρή επίδραση που ασκεί το υπάρχον σύστημα ανταλλαγών στις συνήθειές μας. Η εκπρόσωπος της ΤΧ Αθήνας, μίλησε για τη βαθιά συνήθεια που έχει καλλιεργηθεί εδώ και χρόνια, οι συναλλαγές μας να γίνονται μέσω του χρήματος. Όλη η πληροφόρηση και το 99% του συστήματος προωθεί αυτό τον τρόπο συναλλαγών. Άρα το να δουλέψεις στο 1% είναι δύσκολο. «Θέλει πιο πολύ κόπο και χρόνο.»

Καθιερωμένες νοοτροπίες εξάρτησης. Τέλος, υπήρξαν ενδείξεις ότι η θεμελιώδης φιλοσοφία της τραπεζικής χρόνου για ενεργοποίηση των πολιτών και συμπαραγωγή, ήρθε σε σύγκρουση με τις καθιερωμένες διοικητικές πρακτικές των Δήμων.¹⁸⁰ Για παράδειγμα, η εξέταση της περίπτωσης της ΤΧ Α ανέδειξε ως παρεμποδιστικό παράγοντα, τις καθιερωμένες νοοτροπίες που επικρατούν στην ελληνική τοπική αυτοδιοίκηση, οι οποίες δεν διευκολύνουν την αυτονόμηση και ενεργοποίηση των πολιτών, αλλά τείνουν να τους κρατούν «δέσμιους» στις υπηρεσίες του Δήμου.

Η τελευταία παρατήρηση, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι **η τραπεζική χρόνου, όσο κι αν αξιοποιήθηκε από το κράτος ως εργαλείο του δημόσιου συστήματος ευημερίας, στην υλοποίησή της προκάλεσε βασικές του αρχές και ρουτίνες.**

¹⁸⁰ Το φαινόμενο αυτό θίγεται και στο Μακροδημήτρης (2015:67, 205).

7.4.4 Συμπεράσματα

Η διάσταση της ενδυνάμωσης είναι εκείνη που ενισχύει τη μετασχηματιστική ικανότητα της κοινωνικής καινοτομίας. Μέσα από την ενεργοποίηση των δημιουργικών πόρων της κοινωνίας που παρέμεναν ανενεργοί, την αναγνώριση και την καλύτερη οργάνωσή τους, καθώς και τη συσχέτιση των κοινωνικών φορέων μέσα από νέα σχήματα διακυβέρνησης, ενδυναμώνεται η κοινωνία ολόκληρη. Οι συντελεστές του ελληνικού πεδίου τραπεζικής χρόνου, ιδιαίτερα στο εσωτερικό του Χρηματοδοτούμενου θύλακα, εξέφρασαν υψηλές προσδοκίες οι οποίες ωστόσο δεν ικανοποιήθηκαν. Η μαζική ενεργοποίηση των μελών των ΤΧ/ΚΔ ήταν στόχος που δεν επιτεύχθηκε. Επίσης, η ιδέα της τραπεζικής χρόνου, παρέμεινε άγνωστη για το μεγαλύτερο μέρος της κοινωνίας, παρά τις φιλότιμες προσπάθειες διάδοσής της.

Οι αντιλήψεις των συντελεστών του πεδίου για τα εμπόδια ενεργοποίησης των μελών ποικίλαν σημαντικά. Η έλλειψη ελεύθερου χρόνου ήταν η συνθήκη που προτάχθηκε από τα ίδια τα μέλη. Άλλοι παράγοντες ήταν η αδυναμία ζεύξης της προσφοράς με τη ζήτηση στο εσωτερικό του δικτύου, καθώς και δομικοί και πολιτισμικοί παράγοντες που είχαν να κάνουν με τη βαθιά εδραιωμένη, στις συνειδήσεις και τις συνήθειες των Ελλήνων, κουλτούρα των εγχρήματων ανταλλαγών.

7.5 Ο κοινωνικός αντίκτυπος του ελληνικού πεδίου τραπεζικής χρόνου

7.5.1 Εισαγωγή

Στην ενότητα αυτή, γίνεται μια πρώτη απόπειρα αποτίμησης του κοινωνικού αντίκτυπου που είχε η λειτουργία των Τραπεζών Χρόνου στην ελληνική κοινωνία, σε τοπικό επίπεδο, στο επίπεδο των τοπικών συστημάτων διακυβέρνησης και την κοινωνία συνολικά. Η εκτίμηση του αντίκτυπου γίνεται μέσα από τις αντιλήψεις των συντελεστών για την επίδραση της τραπεζικής χρόνου σε τομείς όπως η δικτύωση της ΤΧ με την τοπική κοινωνία, το χτίσιμο κοινωνικού κεφαλαίου και δυνατών γειτονιών και κοινοτήτων, η ενίσχυση της αλληλεγγύης, η καλλιέργεια πνεύματος συνεργασίας κ.α.

7.5.2 Επίδραση των Τραπεζών Χρόνου στην Τοπική Κοινωνία

«Δεδομένων των μέσων, πήγε καλά!» (Εκπρόσωπος ΤΧ).

Όλοι οι συντελεστές που συμμετείχαν στην ποιοτική έρευνα εκφράστηκαν ιδιαίτερα θετικά για τη λογική και τις προοπτικές ανάπτυξης της τραπεζικής χρόνου. Ωστόσο, οι προσδοκίες που «έθρεψαν» ήταν μεγάλες και τα αποτελέσματα δεν ήταν τα αναμενόμενα. *«... Υπήρξε ικανή συμμετοχή αλλά περίμενα ότι θα ήταν μεγαλύτερα αυτά που μπορούσαμε να πετύχουμε.» (ΜΠ 6 – Εκπρόσωπος ΜΚΟ), «Θα μπορούσε να είναι σε πολύ καλύτερα επίπεδα.» (ΜΠ 4 – Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου), «Η ΤΧ ήταν μια πρωτοποριακή δομή για τα τοπικά δεδομένα η οποία ωστόσο είχε μικρή διείσδυση στην τοπική κοινωνία.» (Εκπρόσωπος Δήμου - Ερωτηματολόγιο).*

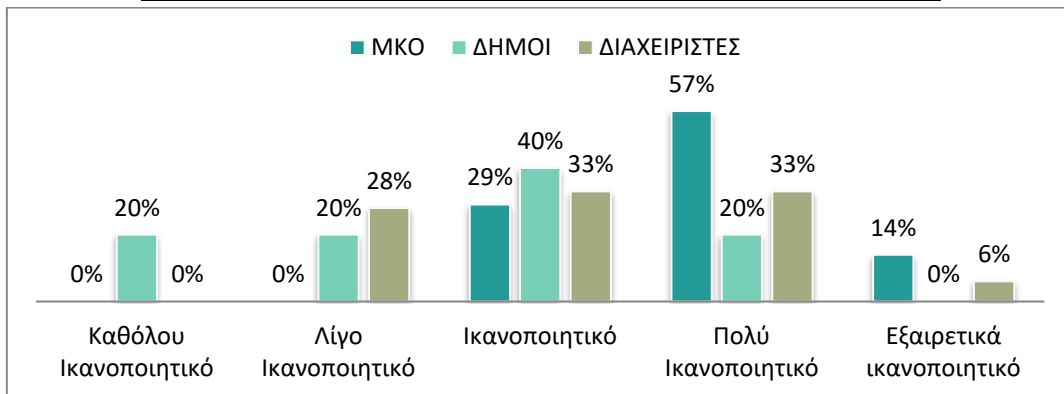
Σε κάποιες περιπτώσεις, οι επιδόσεις των ΤΧ/ΚΔ αξιολογήθηκαν με ιδιαίτερη αυστηρότητα. *«Τα συγκεκριμένα σχήματα αναπτύχθηκαν έχοντας στο DNA τους την εξωτερική χρηματοδότηση. Αν κρίνονταν για τις επιδόσεις τους θα έπρεπε να είχαν αυτοκαταρτηθεί.» (ΜΠ 4 – Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου) Ο Εκπρόσωπος της Διοίκησης του Δήμου Α εξήγησε ότι αν οι ΤΧ/ΚΔ είχαν επιτύχει το σκοπό τους, τότε οι ωφελούμενοι θα τις είχαν υπερασπιστεί σε όλες εκείνες τις περιπτώσεις που οι Δήμοι αποφάσισαν τον τερματισμό του προγράμματος πριν τη λήξη του (ΜΠ 2). «Αν είχε δουλέψει η ΤΧ, οι ίδιοι οι ωφελούμενοι θα έπαιρναν παλούκια και θα πήγαιναν στο Δήμαρχο. Δεν θα ήταν δυνατό να πει ο Δήμαρχος σταματάμε σήμερα. Είπαμε, φτάσαμε στο κομμάτι του εκφυλισμού. Εκεί δούλεψε καλά. Εκφυλιστικά είχε επιτυχία. Στα πλαίσια όμως της ΤΧ τα αποτελέσματα ήταν λίγα, γιατί δεν έμεινε κάτι.» (ΜΠ 2 – Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου)*

Στην ενότητα αυτή, αξιοποιούνται υποκειμενικοί δείκτες εκτίμησης του αντίκτυπου των ΤΧ/ΚΔ στην τοπική κοινωνία, οι οποίοι αναπαριστούν τις αντιλήψεις των κύριων συντελεστών του Χρηματοδοτούμενου θύλακα (ΜΚΟ, Δήμων και Διαχειριστών ΤΧ). Σε ένα πρώτο επίπεδο ζητήθηκε να αξιολογήσουν το βαθμό δικτύωσης και συνεργασίας με φορείς της τοπικής κοινωνίας και στη συνέχεια να εκφράσουν το μέτρο ικανοποίησής τους αναφορικά με την επίδραση που είχε η ΤΧ/ΚΔ στο χτίσιμο κοινωνικού κεφαλαίου, την ενίσχυση της κοινωνικής αλληλεγγύης και την ανάπτυξη πνεύματος συνεργασίας στο εσωτερικό της τοπικής κοινωνίας.

Οι αντιλήψεις των τριών δομικών ρόλων του Χρηματοδοτούμενου θύλακα εμφάνισαν αρκετές διαφοροποιήσεις. Η **πολλαπλότητα των οπτικών** μπορεί να οφείλεται σε διαφορές στις προτεραιότητες και τα κριτήρια αξιολόγησης κάθε ομάδας συντελεστών (θα άξιζε να προσδιοριστούν μελλοντικά σε μεγαλύτερο βάθος), στο βαθμό εγγύτητας της ΜΚΟ στην περιοχή παρέμβασης (όπως ειπώθηκε, αρκετές ΜΚΟ δεν έδραζαν στην περιοχή παρέμβασης της ΤΧ και άρα δεν είχαν καθαρή εικόνα της πραγματικής επίδρασης από τη λειτουργία της στην τοπική κοινωνία) και το γεγονός ότι οι συμμετέχοντες στην έρευνα ερωτηματολογίου δεν προέρχονταν από τις ίδιες περιοχές με

αποτέλεσμα, οι εμπειρίες τους να έχουν αναφορά σε διαφορετικά κοινωνικά πλαίσια. Έχοντας αυτά υπόψη, μπορούμε να προχωρήσουμε στην παρουσίαση των στοιχείων.

ΓΡΑΦΗΜΑ 7.14 ΔΙΚΤΥΩΣΗ ΤΧ ΜΕ ΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

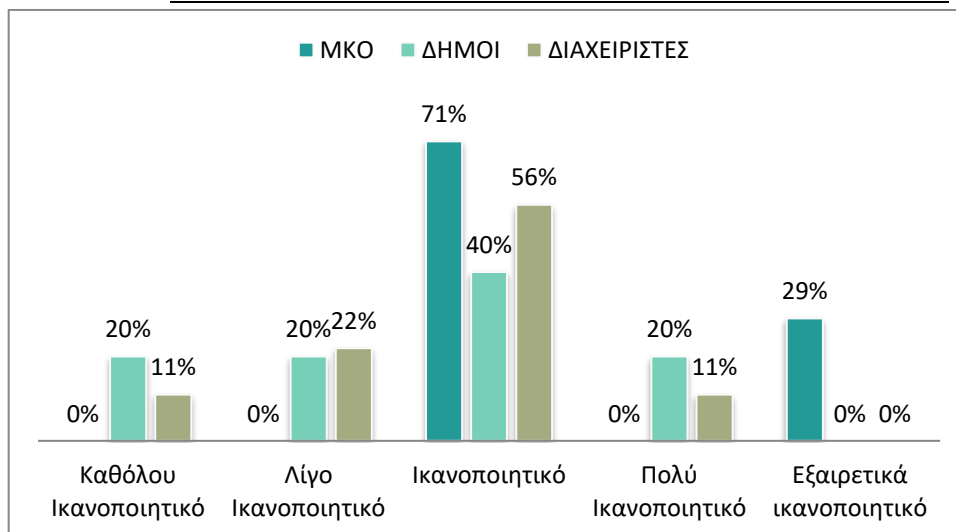
Πηγή: Έρευνα ερωτηματολογίου

Οι εκπρόσωποι των ΜΚΟ εξέφρασαν ιδιαίτερα υψηλό βαθμό ικανοποίησης από το επίπεδο δικτύωσης των ΤΧ με τους φορείς της τοπικής κοινωνίας. Οι εκπρόσωποι των Δήμων αξιολόγησαν το επίπεδο δικτύωσης της ΤΧ με την τοπική κοινωνία σε ποσοστό 60%, ως τουλάχιστον ικανοποιητικό, σε ποσοστό 20% λίγο ικανοποιητικό και σε ποσοστό 20% καθόλου ικανοποιητικό. Η κατανομή των απαντήσεων των Διαχειριστών έχει μεγαλύτερη διασπορά, αλλά και εδώ εμφανίστηκε ένα σχετικά μεγάλο ποσοστό αρνητικής ικανοποίησης της τάξεως του 28%. Κατά τη διάρκεια της ποιοτικής έρευνας και των δύο περιόδων, οι Διαχειριστές πολλών ΤΧ/ΚΔ παραπονέθηκαν ότι οι Δήμοι δεν τους διέθεσαν τις καταστάσεις που κατείχαν με τα στοιχεία των τοπικών συλλογικών φορέων, τους οποίους χρειάστηκε να βρουν, να καταγράψουν και να προσεγγίσουν μόνοι τους. Μάλιστα υπήρξαν περιπτώσεις Δήμων όπου δεν υπήρχε καν καταγραφή των τοπικών συλλογικών φορέων.

Η μελέτη περιπτώσεων έδειξε διαφοροποίηση μεταξύ των επιπέδων δικτύωσης των διαφορετικών ΤΧ με την τοπική κοινωνία, αλλά σε γενικές γραμμές οι περισσότερες ΤΧ είχαν αναπτύξει μια στοιχειώδη **εξωστρέφεια**. Άλλες πιο συστηματικά (ΜΠ 4, ΜΠ 3) και άλλες λιγότερο. Συνεκτιμώντας τις απαντήσεις των συντελεστών ΤΧ γύρω από τις μεγαλύτερες προκλήσεις που χρειάστηκε να διαχειριστούν (βλ. ενότητα 8.3.2), με την επικοινωνία του σκοπού του εγχειρήματος να κατέχει σε κάθε περίπτωση μεγάλη βαρύτητα, **η δικτύωση της ΤΧ/ΚΔ με την τοπική κοινωνία δεν ήταν εύκολη υπόθεση και επιτεύχθηκε σε μέτριο έως ικανοποιητικό βαθμό.**

Αρκετά καθαρότερα είναι τα αποτελέσματα των ερωτηματολογίων, γύρω από την επίδραση της ΤΧ στη συσσώρευση κοινωνικού κεφαλαίου, με το 60-70% περίπου όλων των κατηγοριών συντελεστών να εκτιμούν ότι ήταν τουλάχιστον ικανοποιητική. Και σε αυτή την περίπτωση, οι εκπρόσωποι των Δήμων αλλά και των Διαχειριστών των ΤΧ φαίνεται να ανέμεναν καλύτερα αποτελέσματα.

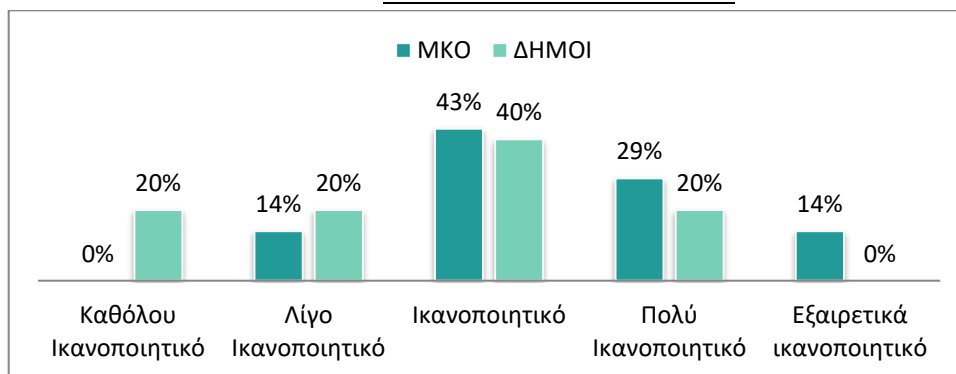
ΓΡΑΦΗΜΑ 7.15 ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Πηγή: Έρευνα ερωτηματολογίου

Γεγονός είναι ότι μεταξύ των μελών που συμμετείχαν στα Δίκτυα ΤΧ αναπτύχθηκαν σχέσεις φιλίας και χτίστηκε εμπιστοσύνη. Επίσης, αρκετές ΤΧ είχαν εγγράψει ως μέλη τους συλλογικούς φορείς της τοπικής κοινωνίας, από τον επιχειρηματικό κόσμο και τον κοινωνικό τομέα. Ενώ, στις περιπτώσεις εκείνες όπου οι εκπρόσωποι του Δήμου συμμετείχαν και υποστήριζαν ενεργά το εγχείρημα, υπήρχαν αναφορές για ενίσχυση της σχέσης ανάμεσα στους πολίτες και το Δήμο. Άρα, **σε ποιοτικούς όρους, η ΤΧ δημιούργησε κοινωνικό κεφάλαιο.**

ΓΡΑΦΗΜΑ 7.16 ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗΣ ΣΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

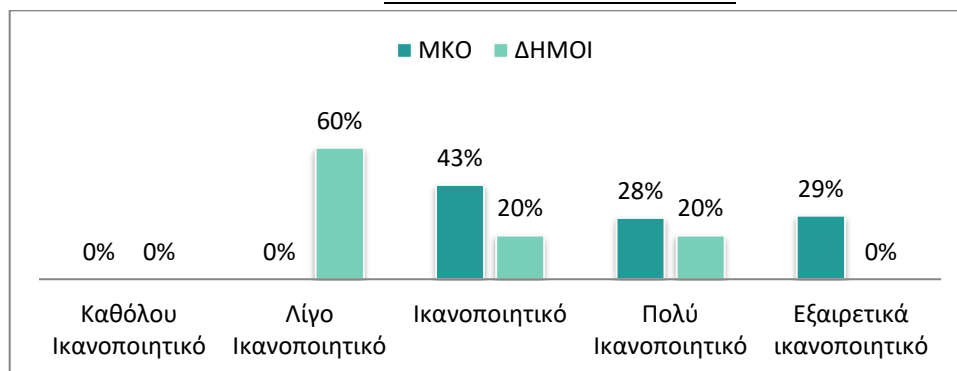
Πηγή: Έρευνα ερωτηματολογίου

Τα επίπεδα επίδρασης της ΤΧ στην ενίσχυση της κοινωνικής αλληλεγγύης στην τοπική κοινωνία ήταν αρκετά ικανοποιητικά. Βέβαια, και εδώ, υπήρξαν εκπρόσωποι Δήμων, αλλά και ΜΚΟ που φάνηκε ότι προσδοκούσαν κάτι καλύτερο. Η εικόνα που μεταφέρθηκε από όλους τους συντελεστές των εγχειρημάτων και η εμπειρία της ερευνήτριας μέσα από την έρευνα πεδίου, ενισχύει ακόμα περισσότερο την εικόνα του Γραφήματος 7.16.

Η αλληλεγγύη και το αίσθημα της προσφοράς των ανθρώπων ήταν το επικρατέστερο αφήγημα καθ' όλη τη διάρκεια της συλλογής ποιοτικών δεδομένων. Η

ΤΧ κατόρθωσε να ενεργοποιήσει ανθρώπους που μέχρι πρόσφατα έμεναν αδρανείς και να οργανώσει το εθελοντικό δυναμικό της τοπικής κοινωνίας με έναν τρόπο που αναγνώριζε την προσφορά της. Ενδεχομένως, αν είχε κατορθώσει να επεκταθεί περισσότερο και να «κερδίσει» μεγαλύτερο μέρος της κοινωνίας, αυτή η επίδραση να γινόταν εμφανής και στην ποσοτική της αποτύπωση.

**ΓΡΑΦΗΜΑ 7.17 ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΑ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ
ΣΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ**

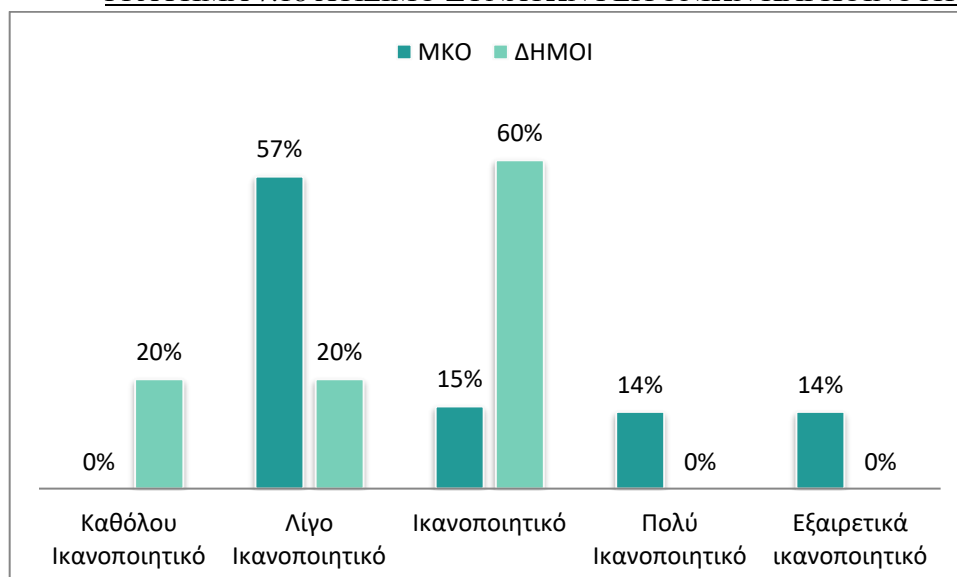

Πηγή: Έρευνα ερωτηματολογίου

Οι εκπρόσωποι των ΜΚΟ, αξιολόγησαν θετικά την επίδραση που είχε η λειτουργία των ΤΧ/ΚΔ αναφορικά με την καλλιέργεια ενός πνεύματος συνεργασίας μεταξύ των φορέων και των πολιτών. Αντιθέτως, οι εκπρόσωποι των Δήμων, έκριναν σε ποσοστό 60% ότι οι ΤΧ/ΚΔ δεν κατόρθωσαν να εμψυχήσουν τη συνεργασία στο εσωτερικό της τοπικής κοινωνίας.

Ένα ενδιαφέρον εύρημα προκύπτει από το ακόλουθο γράφημα.

ΓΡΑΦΗΜΑ 7.18 ΧΤΙΣΙΜΟ ΔΥΝΑΤΩΝ ΓΕΙΤΟΝΙΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ

Πηγή: Έρευνα ερωτηματολογίου

Οι αναφορές στην έννοια της κοινότητας και της γειτονιάς, κατά την εξέταση του Χρηματοδοτούμενου θύλακα, ήταν σπάνιες. Μολονότι οι ΤΧ/ΚΔ είχαν ένα σαφή, εκ

του προγράμματος γεωγραφικό προσδιορισμό, δηλαδή το έργο τους επεκτεινόταν σε μία δεδομένη περιοχή παρέμβασης που οριοθετούνταν από τα διοικητικά και γεωγραφικά όρια των δήμων κάθε τοπικής σύμπραξης, αυτά τα όρια δεν συνδέονταν με τις έννοιες της κοινής γεωγραφικής και πολιτισμικής κοινότητας ή γειτονιάς που συναντάμε στη βιβλιογραφία για την κοινωνική καινοτομία. Επομένως, **η έννοια της τοπικής κοινότητας (local community) ήταν απύσχα στο Χρηματοδοτούμενο Θύλακα.**

Αυτή η εντύπωση επιβεβαιώνεται από τα αρνητικά επίπεδα ικανοποίησης που απεικονίζονται στο γράφημα 7.17 (40% για τους εκπροσώπους των Δήμων και 57% από τους εκπροσώπους των ΜΚΟ).

7.5.3 Τράπεζες Χρόνου και Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης: συγκοινωνούντα δοχεία ή στεγανές δεξαμενές

Η αλληλεπίδραση ανάμεσα στις Κινηματικές ΤΧ και τους φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης στα παραδείγματα ΤΧ που μελετήθηκαν στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας ήταν από αμελητέα (π.χ. αιτήματα ΤΧ για διάθεση δημοτικών χώρων) έως ανύπαρκτη.

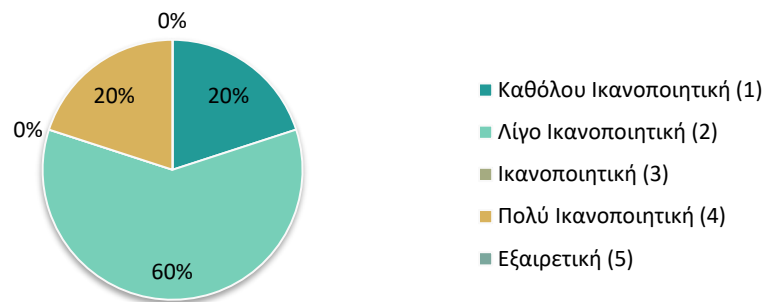
Οι Χρηματοδοτούμενες ΤΧ που λειτούργησαν κυρίως κάτω από την εποπτεία των ΜΚΟ και συνεργάστηκαν λιγότερο με τους συμπράττοντες Δήμους, επίσης επηρέασαν ελάχιστα το οικείο τοπικό σύστημα διακυβέρνησης. Ωστόσο, αξίζει να δούμε σε μεγαλύτερο βάθος τις σχέσεις που αναπτύχθηκαν ανάμεσα στις ΤΧ/ΚΔ που συνεργάστηκαν στενά με τους φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης.

7.5.3.1 Η επίδραση της λειτουργίας των ΤΧ/ΚΔ στο τοπικό σύστημα διακυβέρνησης

<Είναι οι δομές που παράχουν την κοινωνική καινοτομία ή είναι το αίτημα για κοινωνική καινοτομία που παράγει αυτές τις μορφές; Ενδιαφέρουσα κοινωνική διεκυστίνδα!> (Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου)

Η λειτουργία των ΤΧ/ΚΔ συνεισέφερε ουσιαστικά στην τοπική κοινωνία και σε αρκετές περιπτώσεις ενίσχυσε σημαντικά την ικανότητα των Δήμων για παροχή ποιοτικών υπηρεσιών. Ωστόσο, η εμβέλεια του αντίκτυπου του έργου τους στο τοπικό σύστημα διακυβέρνησης υπήρξε μικρή.

**ΓΡΑΦΗΜΑ 7.19 ΕΠΙΠΕΔΟ ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΔΗΜΩΝ
ΑΠΟ ΤΟΝ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟ ΤΩΝ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΤΟΥΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΧ**

Πηγή: Ερωτηματολόγιο Δήμων

Με εξαίρεση το 20% των εκπροσώπων των Δήμων που συμμετείχαν στην έρευνα ερωτηματολογίου που αποφάνθηκαν θετικά για την επίδραση που είχε η λειτουργία της ΤΧ στον εκσυγχρονισμό των υπηρεσιών, το 80% των απαντήσεων είχαν αρνητική χροιά. Την ίδια εντύπωση μετέφεραν οι εκπρόσωποι των Δήμων που συμμετείχαν στην ποιοτική έρευνα. **Η ΤΧ/ΚΔ εργάστηκε σε σημαντικό βαθμό ανεξάρτητα από τις υπηρεσίες του Δήμου και η κλίμακά της ήταν εξαιρετικά μικρή για να μπορέσει να συμπαρασύρει θετικά και άλλες οργανικές μονάδες.**

Η χαμηλή ικανότητα επίδρασης της λειτουργίας των ΤΧ/ΚΔ στο τοπικό σύστημα διακυβέρνησης οφειλόταν αφενός, στην περιοριστική φύση του ελληνικού δημόσιου τομέα και αφετέρου σε ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των Δήμων.

- **Το ελληνικό δημόσιο ως ένα «μη φιλικό» περιβάλλον για την εκκόλαψη κοινωνικών καινοτομιών.** «Το δημόσιο είναι μια ισοπεδωτική γραφειοκρατική δομή και δεν παρασύρεται θετικά. Η έλλειψη στοχοθεσίας και κινητοποίησης και ο τρόπος αμοιβής δεν ευνοούν.» «Ο δημόσιος τομέας δεν αντέχεται και δεν αντέχει και γι' αυτό έχει παίξει μέχρι σήμερα περιφερειακό μόνο ρόλο στην παραγωγή και εκκόλαψη κοινωνικών καινοτομιών.» (ΜΠ 4 – Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου)
- **Χαμηλή παραγωγικότητα.** «Το επίπεδο παραγωγικότητας στο Δήμο μας είναι εξαιρετικά χαμηλό. Και άρα είναι πολύ μικρή σε μέγεθος η ΤΧ για να αλλάξει τα πράγματα, εκτός από τον κοντινό της περίγυρο και ακόμα κι εκεί, αυτό έγινε επειδή υπήρχαν οι προϋποθέσεις.» (ΜΠ 4 – Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου)

ΠΙΝΑΚΑΣ 7.2 ΤΡΟΠΟΣ ΕΠΙΔΡΑΣΗΣ ΤΩΝ ΤΧ/ΚΔ ΣΤΟ ΤΟΠΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ

	Θετική επίδραση	Αρνητική επίδραση	Ουδετερότητα	Σύγκρουση	Επιβεβαίωση
ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ					
«Άνοιγμα»- Ανοχή στη διαφορετικότητα	+				
Κουλτούρα αχρήματων συναλλαγών			+	+	
Κουλτούρα αλληλεγγύης	++				+
Κουλτούρα διασύνδεσης	+			+	
Κουλτούρα συνεργασίας	+	+		+	
Ξεχωριστή μεταχείριση κοινωνικά ευπαθών ομάδων (διάκριση μελών σε χρήστες και ωφελούμενους)	+	+		+	+
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ					
Ιδεολογικές καταβολές (εργασιακό καθεστώς)	+	+			+
Αλληλέγγυα οικονομία			+		
Αξιοποίηση αναξιοποίητων assets (ταλέντων)	++				
Ανταποδοτικότητα-Αμοιβαιότητα	+			+	
Αρχή της ισοτιμίας-Εργασιακή θεωρία της αξίας	++	+		+	
Συναλλαγές μέσω μονάδων χρόνου ή TEM	+	+		+	
ΤΡΟΠΟΣ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ					
Φιλοξενία ΤΧ σε χώρο του Δήμου	+	+		+	+
Φιλοξενία κ.α. Κοινωνικών Δομών στον ίδιο χώρο	++				
Συμμετοχή περισσότερων του ενός Δήμου στο δίκτυο		+			

	Θετική επίδραση	Αρνητική επίδραση	Ουδετερότητα	Σύγκρουση	Επιβεβαίωση
ΡΟΛΟΙ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΤΧ					
Εναλλακτικός Εθελοντισμός	++			+	
Κοινωνικοποίηση	++				
Χτίσιμο ικανοτήτων	++				
Ικανοποίηση θεμελιωδών ανθρωπίνων αναγκών	+				
Χτίσιμο κοινωνικών σχέσεων και κοινωνικού κεφαλαίου	++				
Καλλιέργεια πνεύματος συνεργασίας	++				
Εκπαίδευση και επιμόρφωση	++			+	
Υλοποίηση ενημερωτικών ημερίδων κ.α. εκδηλώσεων	++			+	
Ακτιβισμός-διοργάνωση δράσεων κοινωνικής αλληλεγγύης	++			+	
Υπηρεσίες ψυχολογικής υποστήριξης από κοινωνικό λειτουργό	+			+	
Αρωγή στις υπηρεσίες του Δήμου	++				++
Υποκατάσταση-κάλυψη κενών Δήμου σε προσωπικό	++				++
ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ & ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΑ ΠΡΟΤΥΠΑ					
Αυτοοργάνωση	+		+		
Απουσία στρατηγικού σχεδιασμού-συνέχειας		+			
Ανεπαρκώς καταρτισμένο ανθρώπινο δυναμικό		+	+		
Διοικητική ευελιξία	++				
Μάθηση μέσα από την πράξη	++		+		
Αναδυόμενη ηγεσία	+	+		+	
Συνεργατική-ομαδική εργασία	+		+		
Ελλιπής κατανομή αρμοδιοτήτων-περιγραφή ρόλων	+	+		+	

Πηγή: Ιδία επεξεργασία (++ επίδραση υψηλού βαθμού, + επίδραση χαμηλού βαθμού, 0 έλλειψη στοιχείων). Οι δύο πρώτες στήλες, αναφέρονται στην επίδραση της λειτουργίας της ΤΧ/ΚΔ στο τοπικό σύστημα διακυβέρνησης, ενώ οι τρεις τελευταίες αντικατοπτρίζουν όπου αυτό ήταν εμφανές, πώς οι συγκεκριμένες παράμετροι αλληλεπίδρασαν με την υπάρχουσα διοικητική κουλτούρα.

7.5.3.2 Η κοινωνική καινοτομία και τα νέα πρότυπα εργασίας ως μηχανισμός προσαρμογής των Δήμων

Οι συντελεστές που συμμετείχαν στην έρευνα δεν ήταν εξοικειωμένοι με την έννοια της κοινωνικής καινοτομίας, ωστόσο εύκολα κατανοούσαν τον τρόπο με τον οποίο την συνέδεε η εργασία αυτή με την τραπεζική χρονον. Επίσης, σε κάποιες περιπτώσεις υπήρχε βαθιά επίγνωση της ανάγκης για ανάπτυξη καινοτομικής ικανότητας εκ μέρους των φορέων της τοπικής αυτοδιοίκησης, εν μέσω της κρίσης που τείνει να γίνει η κανονικότητα.

☞ Νέες αρμοδιότητες και τρόποι εργασίας

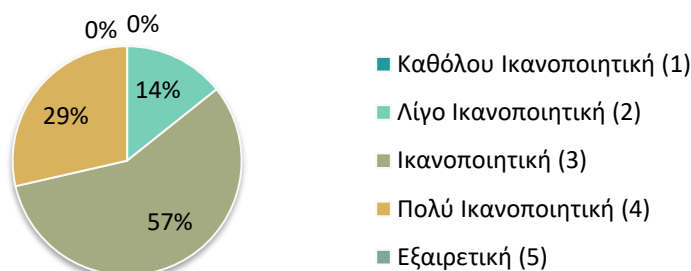
Σταδιακά, αλλάζουν τα αντικείμενα με τα οποία θα έπρεπε να ασχολείται η τοπική αυτοδιοίκηση. Σύμφωνα με τον εκπρόσωπο της Διοίκησης του Δήμου Β, οι Δήμοι θα πρέπει στο μέλλον να αρχίσουν να συνεργάζονται και να συμπράττουν με ιδιώτες και να κρατήσουν στη δικαιοδοσία τους μόνο την άσκηση κοινωνικής πολιτικής. Ως αιτιολογική βάση, από άλλη πηγή, αναδείχτηκε η μείωση των διαθέσιμων πόρων. «(Ο δημόσιος τομέας) Συρρικνώνεται λόγω της μείωσης των πόρων που εκφράζεται και με μείωση προσωπικού και το κενό αυτό καλύπτεται από τη δραστηριοποίηση ΜΚΟ και εθελοντών κ.λπ. Όχι μόνο στην οξεία φάση αλλά και στην κανονικότητα.» (ΜΠ 4 – Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου).

☞ Κοινωνική καινοτομία ή στατιστική των δεινοσαύρων

«Στη χώρα μας η οξεία φάση φαίνεται ότι τα επόμενα χρόνια θα γίνει μόνιμη κατάσταση. Άρα η Τοπική Αυτοδιοίκηση χρειάζεται να εφεύρει την κοινωνική καινοτομία αν δεν θέλει να μπει στη στατιστική των δεινοσαύρων και να εξαφανιστεί. Αν δεν το κάνει αυτό θα εξαφανιστεί.» «Το θέμα είναι αυτή η κοινωνική καινοτομία, πώς θα αξιοποιηθεί και τι παραφυάδες θα παράξει. Η κοινωνική καινοτομία δεν έχει όρια.» «Αυτός είναι ένας υγιής τρόπος για να προαχθεί η κοινωνία σήμερα, που χαρακτηρίζεται από αρκετούς περιορισμούς. Η κοινωνική καινοτομία είναι μια αποτελεσματική διέξοδος.» «Το ζήτημα παραμένει, επειδή η κοινωνική καινοτομία είναι μια θεωρητική περιγραφή/διανοητική προσέγγιση, πώς θα υλοποιηθεί στην πράξη. Από τη θεωρητική σύλληψη, μέχρι να έχουμε μια ζωντανή κοινωνική δομή που να είναι και αποτελεσματική, υπάρχει πολύς δρόμος.» (ΜΠ 4 – Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου)

Σε κάθε περίπτωση, η συμμετοχή των Δήμων στις εν λόγω τοπικές συμπράξεις συνιστά καινοτομία στα συνήθη πρότυπα διακυβέρνησης των Δήμων και αξίζει να δούμε πώς οι συντελεστές των Δήμων αξιολόγησαν τον αντίκτυπο αυτής της εμπειρίας. «Και μόνο η λειτουργία των Κοινωνικών Δομών, κάτι άλλαξε στο Δήμο.» (ΜΠ 1 – Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου)

ΓΡΑΦΗΜΑ 7.20 ΕΠΙΠΕΔΟ ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΔΗΜΩΝ
ΓΙΑ ΤΗ ΒΕΛΤΙΩΣΗ ΤΗΣ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥΣ ΝΑ ΣΥΝΕΡΓΑΖΟΝΤΑΙ
ΜΕ ΦΟΡΕΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ
ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΤΧ

Πηγή: Ερωτηματολόγιο Δήμων

Οι εκπρόσωποι των Δήμων που συμμετείχαν στην έρευνα ερωτηματολογίου, δήλωσαν σε ποσοστό 86%, επίπεδο ικανοποίησης τουλάχιστον ικανοποιητικό, από τη βελτίωσή της ικανότητάς τους να συνεργάζονται με φορείς της κοινωνίας των πολιτών, εξαιτίας της λειτουργίας της ΤΧ.

7.5.4 Συμπεράσματα

Η λειτουργία των ΤΧ/ΚΔ συνεισέφερε ουσιαστικά στην τοπική κοινωνία και σε αρκετές περιπτώσεις ενίσχυσε σημαντικά την ικανότητα των Δήμων για παροχή ποιοτικών υπηρεσιών. Ωστόσο, η εμβέλεια του αντίκτυπου του έργου τους, τόσο στην τοπική κοινωνία όσο και στο τοπικό σύστημα διακυβέρνησης των εμπλεκόμενων Δήμων, υπήρξε μικρή.

7.6 Ανασκόπηση Κεφαλαίου

Στο κεφάλαιο 7 εντοπίστηκαν οι ανάγκες και οι κοινωνικές προτεραιότητες στις οποίες στόχευσε η ανάπτυξη των ελληνικών Τραπεζών Χρόνου, παρουσιάστηκαν οι βασικοί δομικοί ρόλοι του πεδίου και αναλύθηκαν τα πρότυπα διακυβέρνησης μέσα από τα οποία σχετίστηκαν και τέλος σχολιάστηκε η ενδυναμωτική επίδραση των Τραπεζών Χρόνου, σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο. Μέσα από αυτές τις τρεις διαστάσεις, επιχειρήθηκε η εμπειρική μελέτη της τραπεζικής χρόνου ως μια μορφή κοινωνικής καινοτομίας.

Ακόμη, αποτυπώθηκαν οι αντιλήψεις των συντελεστών του πεδίου για τον κοινωνικό αντίκτυπο της λειτουργίας των Τραπεζών Χρόνου και την επίδρασή τους στα τοπικά συστήματα διακυβέρνησης, των συμμετεχόντων Δήμων.

Οι διαστάσεις βιωσιμότητας των ελληνικών ΤΧ

8.1 Εισαγωγή

Η βιωσιμότητα της κοινωνικής καινοτομίας είναι ένα θέμα που απασχολεί όλα τα κοινωνικά καινοτόμα σχήματα. Η επιστημονική διερεύνηση των συνθηκών βιωσιμότητας της κοινωνικής καινοτομίας μπορεί να δια φωτίσει το σχεδιασμό ενός διευκολυντικού πολιτικού και θεσμικού πλαισίου, καθώς και την καθημερινότητα των συντελεστών των καινοτόμων εγχειρημάτων, ωστόσο μέχρι σήμερα, υστερεί. Ειδικότερα, οι επιστημονικές πηγές για την τραπεζική χρονον, ερευνούν τα εμπόδια και τους διευκολυντικούς παράγοντες της λειτουργίας των Τραπεζών Χρόνου, χωρίς ωστόσο να επιδιώκουν τη συστηματοποίηση των συνθηκών βιωσιμότητάς τους και της τραπεζικής χρονον εν γένει. Η μελέτη της ελληνικής περίπτωσης, εξαιτίας του ενεργού ρόλου που είχαν οι φορείς της Τοπικής Αυτοδιοίκησης εντός του Χρηματοδοτούμενου θύλακα, βοηθά στην ανάδειξη μιας ιδιαίτερης πλευράς της βιωσιμότητας της κοινωνικής καινοτομίας και συγκεκριμένα, εκείνη που σχετίζεται με το δημόσιο τομέα.

Σήμερα, από τις 33 Χρηματοδοτούμενες ΤΧ, μόνο η ΤΧ της ΜΚΟ ΑΡΣΙΣ η οποία είχε συνεργαστεί με το Δήμο Θεσσαλονίκης στο πλαίσιο του Προγράμματος των Κοινωνικών Δομών, φαίνεται να συνεχίζει να λειτουργεί. Ο Κινηματικός θύλακας αντιθέτως, εμφανίζει ενίσχυση των Δικτύων που καταγράφηκαν στις αρχές της έρευνας.

8.2 Αντιλήψεις και μέριμνα των συντελεστών του ελληνικού πεδίου τραπεζικής χρόνου για τη βιωσιμότητα

8.2.1 Εισαγωγή

Στις ενότητες που ακολουθούν παρουσιάζονται οι αντιλήψεις των συντελεστών του ελληνικού πεδίου τραπεζικής χρόνου για τη σημασία της βιωσιμότητας και συζητούνται οι τρόποι με τους οποίους αντιμετώπισαν το θέμα αυτό.

8.2.2 Αντιλήψεις και μέριμνα των συντελεστών του Χρηματοδοτούμενου θύλακα για τη βιωσιμότητα των ΤΧ/ΚΔ

Η σημαντικότητα του θέματος της βιωσιμότητας, προέκυψε κατά την πρώτη περίοδο διερεύνησης του **Χρηματοδοτούμενου θύλακα**. Όπως αναλυτικά περιγράφηκε στην ενότητα 5.4, η έρευνα πεδίου (επιτόπια έρευνα-επισκέψεις σε Δομές και Δίκτυα Τραπεζών Χρόνου) έλαβε χώρα αμέσως μετά τη λήψη της πρώτης παράτασης λειτουργίας του Προγράμματος των Κοινωνικών Δομών. Πρακτικά, αυτό σημαίνει ότι οι συμμετέχοντες είχαν ήδη βιώσει την αβεβαιότητα σχετικά με τη συνέχιση ή την κατάργηση των Δομών τους. Μάλιστα, κάποιες ΤΧ/ΚΔ είχαν ήδη κλείσει.

Η βιωσιμότητα των ΤΧ/ΚΔ ήταν απόλυτα συνδεδεμένη στις αντιλήψεις των συντελεστών του Χρηματοδοτούμενου θύλακα, με τη χρηματοδότηση του προγράμματος. «Το μεγαλύτερο και σημαντικότερο εμπόδιο είναι αυτό της χρηματοδότησης. Εάν βρεθεί τρόπος επίλυσης αυτού, τίποτε άλλο δεν εμποδίζει την συνέχιση της Δομής.» (ΜΠ 4 – Εκπρόσωπος ΜΚΟ)

«Βιωσιμότητα = Χρηματοδότηση»

Εφόσον, θα συνεχιζόταν η εξωτερική χρηματοδότηση, θα μπορούσαν να διατηρηθούν οι υπάλληλοι της ΤΧ/ΚΔ στις θέσεις τους και να παραμείνει η ΤΧ «ανοιχτή». Βιώσιμη Δομή, στις αντιλήψεις κάποιων συντελεστών του Χρηματοδοτούμενου θύλακα λοιπόν, ήταν εκείνη που παρέμενε ανοιχτή, ανεξαρτήτως του αν παρήγαγε αποτελέσματα ή όχι.

«Βιώσιμη ΤΧ/ΚΔ = Ανοιχτή ΤΧ/ΚΔ»

Η παρούσα έρευνα εμβάθυνε ακόμα περισσότερο στο θέμα της βιωσιμότητας κατά τη δεύτερη περίοδο συλλογής εμπειρικών δεδομένων. Χρονικά αυτή συνέπεσε με τη μεταβατική περίοδο ανάμεσα στις δράσεις της Προγραμματικής Περιόδου 2007-2013, στο πλαίσιο των οποίων υλοποιήθηκε το Πρόγραμμα των Κοινωνικών Δομών για την Αντιμετώπιση της Φτώχειας, και τον Σχεδιασμό των νέων Προγραμμάτων Κοινωνικών Δομών, τα οποία πλέον θα διαχειρίζονταν οι 13 ελληνικές Περιφερειακές Αυτοδιοικήσεις μέσω των Επιχειρησιακών Προγραμμάτων τους της περιόδου 2014-2020.

Γενικά, *όλοι οι συντελεστές έδωσαν αξία στο θέμα της βιωσιμότητας, κανένας ωστόσο, δεν ανέλαβε την ευθύνη για τη συνέχιση της λειτουργίας των ΤΧ/ΚΔ.*

Οι συντελεστές των έξι περιπτώσεων που μελετήθηκαν έδειξαν υψηλό βαθμό ευαισθητοποίησης για τη βιωσιμότητα των Δομών:

«Είμαστε σαν οικογένεια και πας να τη διαλύσεις.» (ΜΠ 1 - Εκπρόσωπος ΤΧ), «... μέσα από αυτές τις Δομές λειτουργεί ο Δήμος» (ΜΠ 1 - Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου), «Το θέμα της βιωσιμότητας της δομής είναι ένα ζήτημα σημαντικό για εμάς και πρωτίστης σημασίας... Ως εθελοντική οργάνωση σεβόμαστε απόλυτα την προσπάθεια που έχουν καταβάλλει οι εργαζόμενοι όλο αυτό το διάστημα, αλλά και την γνώση και την εμπειρία που έχουν αποκτήσει. Επιπλέον, δεν μας επιτρέπεται να αγνοήσουμε όλο αυτόν τον κόσμο που εμπιστεύτηκε την δομή, έγινε μέλος της και ικανοποιεί τις ανάγκες του μέσω αυτής.» (ΜΠ 4 – Εκπρόσωπος ΜΚΟ)

Παρά την αναγνώριση της σπουδαιότητας της λειτουργίας των ΤΧ/ΚΔ, φάνηκε ότι δεικνύθηκε η απαραίτητη μέριμνα για τη διατήρησή τους. Το κλείσιμο των Δομών ήταν κάτι που σχεδόν κανείς δεν ήθελε, αλλά και που κανένας δεν επιχείρησε έμπρακτα να αποτρέψει.

☞ Δεν είναι δική μου ευθύνη-Αδίκος κόπος

«Όχι, δεν έχουμε συζητήσει τίποτα... δεν εξαρτάται από εμάς... Αδίκως συζητήσεις να κάνουμε; Έχει διαφορετική άποψη το Υπουργείο. Θα τα τρέξει όλα πολύ διαφορετικά.» (ΜΠ 1 – Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου)

Καμία από τις τέσσερις ομάδες συντελεστών δεν ανέλαβε την ευθύνη για τη διενέργεια συζητήσεων με θέμα την ομαλή μετάβαση των ΤΧ/ΚΔ μετά τη λήξη της χρηματοδότησης.¹⁸¹ Οι Διαχειριστές των ΤΧ, οι Δήμοι και οι ΜΚΟ εστίασαν στη συνέχιση του προγράμματος ως είχε. (Και όντως κατόρθωσαν να λάβουν είκοσι μήνες παράταση συνολικά.) Τα μέλη των δικτύων δεν προσκλήθηκαν να συνεισφέρουν τις ιδέες και να εκφράσουν την ενεργή τους πρόθεση για το μέλλον των Δομών.

☞ Ένας ελέφαντας στο δωμάτιο!

Η βιωσιμότητα των ΤΧ/ΚΔ που δημιουργήθηκαν στο εσωτερικό του Χρηματοδοτούμενου θύλακα και πολύ περισσότερο ο «θάνατός» τους, ήταν σαν «ροζ ελέφαντας στο δωμάτιο» που καταπίεζε τους πάντες αλλά και που κανείς δεν τόλμησε να θίξει. «Πριν την πρώτη παράταση και όταν περιμέναμε την ΤΧ να κλείσει σε λίγες μόνο μέρες, με ξένισε όταν είδα να μη θίγεται από τους υπαλλήλους της ΤΧ το θέμα της βιωσιμότητας... Δεν το ανακοίνωναν ούτε καν στα μέλη... δεν έκατσαν κάτω να

¹⁸¹ Υπήρξε μόνο μια αναφορά διενέργειας συζητήσεων με σκοπό την εύρεση εναλλακτικών λύσεων σε περίπτωση λήξεως του Προγράμματος, από την ΜΠ 3 ΤΧ Γ. Δυστυχώς και εκείνη σταμάτησε να λειτουργεί λίγους μήνες μετά την οριστική λήξη της χρηματοδότησης.

μιλήσουν αυτοί που είχαν λόγο να μείνουν οι Δομές ανοιχτές, που στη δική μας περίπτωση ήταν κυρίως ο Δήμος, αλλά και η ΜΚΟ που είχε το κομμάτι της εργοδοσίας, να συζητήσουν πώς αλλιώς θα μπορούσαν να το κάνουν... Ποιος θέλει όμως να μιλάει για το θάνατό του;»¹⁸² (ΜΠ 4 Συντονίστρια ΤΧ)

☞ *Βγάζοντας το φίδι από την τρύπα*

«... το πώς θα ανακοινώσεις στους ωφελούμενους ότι κλείνουν οι Δομές είναι δύσκολη υπόθεση.» «Στο τέλος της ημέρας ωστόσο, χρειάζεται ειλικρίνεια, στη βάση της οποίας έχει εξάλλου δομηθεί όλη η σχέση.» (ΜΠ 2 – Εκπρόσωπος ΤΧ)

Άλλο ένα πρότυπο που επαναλήφθηκε σε όλες τις ΤΧ/ΚΔ που συμμετείχαν στη δεύτερη περίοδο συλλογής δεδομένων ήταν ότι το βάρος της ανακοίνωσης της λήξης του προγράμματος το είχαν οι ίδιοι οι υπάλληλοί της. Όχι ο Δήμος, ούτε η ΜΚΟ. Υπήρξαν ΤΧ/ΚΔ που σχολίασαν ότι η ΜΚΟ τους είχε «απαγορέψει» να ενημερώσουν τα μέλη (ΜΠ 2) για το επικείμενο κλείσιμο των Δομών. Άλλες πάλι, ενημέρωσαν με δική τους πρωτοβουλία τα μέλη (ΜΠ 4, ΜΠ 6).

☞ *Εκεί που υπάρχει καπνός, υπάρχει και φωτιά*

Η ικανότητα των ΤΧ/ΚΔ να παραμείνουν βιώσιμες, έστω και μέσω εξωτερικής χρηματοδότησης, συνδέθηκε από εκπροσώπους των Δήμων με τη χαμηλή τους αποτελεσματικότητα.

Ο εκπρόσωπος της Διοίκησης του Δήμου Δ, όπου η εκεί ΤΧ/ΚΔ είχε κατά τη 2^η περίοδο λειτουργίας παρουσιάσει σπουδαίο έργο, χαρακτηριστικά σχολίασε ότι «Αν κρίνονταν από τα αποτελέσματά τους θα έπρεπε να είχαν αυτοκαταργηθεί.»

Ο εκπρόσωπος της Διοίκησης του Δήμου Α συνέδεσε την αποτελεσματική λειτουργία της ΤΧ/ΚΔ με το βαθμό υποστήριξης από τα μέλη του δικτύου και τη διαπραγματευτική της ικανότητα. Προς ενίσχυση αυτής της θέσης, είδαμε στην ΤΧ της ΜΠ 6, η οποία διατηρούσε υψηλούς δείκτες αποτελεσμάτων καθ' όλη τη διάρκεια του Προγράμματος, να υποστηρίζεται από τα μέλη και τους ωφελούμενους, μέσα από διαμαρτυρίες ενώπιον της Τοπικής Αρχής.

Συμπερασματικά, παρόλο που οι συντελεστές των ΤΧ/ΚΔ εκφράστηκαν κυρίως θετικά απέναντι στη χρησιμότητά τους και την αναγκαιότητα διατήρησής τους, δεν

¹⁸² Να σημειωθεί ότι η εκπρόσωπος της ΜΚΟ ανέφερε ότι «Γίνεται κάθε δυνατή προσπάθεια έτσι ώστε να διασφαλιστεί η συνέχεια της (ΤΧ) με οποιοδήποτε τρόπο. ... το θέμα της βιωσιμότητας έχει τεθεί σε διαβούλευση αρκετές φορές και μεταξύ των μελών της οργάνωσης και με τους εργαζομένους.» Γεγονός παραμένει ότι η συγκεκριμένη ΤΧ/ΚΔ έλαβε όλες τις δυνατές παρατάσεις. Όπως και γεγονός παραμένει ότι δεν συνέχισε τη λειτουργία της μετά της λήξη της χρηματοδότησης, ενώ επιπρόσθετα δεν άφησε ούτε καν ίχνη της ύπαρξής της, αφού μετά τη λήξη του προγράμματος καταργήθηκε μέχρι και η ιστοσελίδα που φιλοξενούσε διαδικτυακά την ΤΧ Δ.

συζητήθηκαν εναλλακτικά σενάρια βιωσιμότητας. Η επόμενη ημέρα, θα ήταν μια μέρα για όλους άγνωστη. Όπως και συνέβη την 1^η Μαρτίου του 2017.

Επιπρόσθετα, όχι μόνο δε λήφθηκε μέριμνα για τη συνέχιση της λειτουργίας των Τραπεζών Χρόνου που εξυπηρετούσαν εκατοντάδες δημότες κατά μέσο όρο ανά περίπτωση πανελλαδικώς, αλλά ούτε και επιδιώχθηκε η αξιοποίηση των αποτελεσμάτων τους (π.χ. διατήρηση βάσεων δεδομένων, ανάπτυξη κρίσιμων σχέσεων) από τους συμμετέχοντες στο Πρόγραμμα Δήμους.

Το θέμα της βιωσιμότητας στον **Κινηματικό θύλακα** νοηματοδοτήθηκε διαφορετικά.

8.2.3 Αντιλήψεις και μέριμνα των συντελεστών του Κινηματικού θύλακα για τη βιωσιμότητα των ΤΧ/Κ

Οι εκπρόσωποι των ΤΧ/Κ αναφέρθηκαν στις προκλήσεις δημιουργίας και λειτουργίας των εγχειρημάτων τους, χωρίς ωστόσο να θέτουν θέμα βιωσιμότητας.

Οι Κινηματικές ΤΧ, εξελίσσονται αργά, χτίζοντας πάνω στους δικούς τους πόρους και τις δυνατότητες των μελών και της τοπικής κοινωνίας στην οποία αναφέρονται. Σύμφωνα με τον εκπρόσωπο της ΤΧ Μεσοποταμίας, αρχικά υπήρχαν πολλές απορίες και δισταγμός ανάπτυξης της ζήτησης υπηρεσιών. Στη συνέχεια, «... οι υπηρεσίες ανταλλάσσονταν με μεγάλη ευκολία, σχεδόν όλοι κατάλαβαν το νόημα και την αξία του εγχειρήματος. Η αποδοχή από την κοινωνία με νέα μέλη βοήθησε στο να διευρυνθούν οι ορίζοντες της ιδέας.» Κατά το στάδιο της σταθεροποίησης, τα μέλη είχαν πια εμπειρώσει την «ιδέα της κοινωνίας που επιβιώνει χωρίς χρήμα».

Η εκπρόσωπος της ΤΧ Αθήνας εξέφρασε την πεποίθηση ότι η βιωσιμότητα του εγχειρήματος είναι δεδομένη. «Το δίκτυο έχει οργανωθεί έτσι ώστε να μη μας έχει ανάγκη. Δεν θα καταρρεύσει ποτέ!».

8.2.4 Συμπεράσματα

Η βιωσιμότητα, αναδείχθηκε ως σημαντικό θέμα από τους ίδιους τους συντελεστές του Χρηματοδοτούμενου κυρίως θύλακα. Ωστόσο, το φαινομενικά μεγάλο ενδιαφέρον τους για τη συνέχιση της λειτουργίας των ΤΧ/ΚΔ δεν εκφράστηκε έμπρακτα σε καμία από τις περιπτώσεις που μελετήθηκαν σε βάθος από την εργασία αυτή. Κατά κάποιο τρόπο, κανείς δεν αναγνώρισε ως δική του ευθύνη την έναρξη συζητήσεων με σκοπό την ανίχνευση άλλων τρόπων λειτουργίας των ΤΧ.

Για τον Κινηματικό θύλακα, η βιωσιμότητα των εγχειρημάτων αντιμετωπίστηκε σχεδόν ως κεκτημένο. Εκείνο που έχει μεγαλύτερη σημασία για τις ΤΧ/Κ είναι η μετασχηματιστική διάσταση της τραπεζικής χρόνου.

Στην αμέσως επόμενη ενότητα, συζητώνται οι συνθήκες εκείνες που σύμφωνα με τους συντελεστές του πεδίου, διευκόλυναν ή παρεμπόδιζαν τη βιωσιμότητα των ελληνικών ΤΧ.

8.3 Συνθήκες βιωσιμότητας των ελληνικών ΤΧ

8.3.1 Εισαγωγή

Σε αυτή την ενότητα παρουσιάζονται και οργανώνονται σε ευρύτερες κατηγορίες οι αντιλήψεις των συντελεστών του ελληνικού πεδίου τραπεζικής χρονον για τις συνθήκες που επηρέασαν τη βιωσιμότητα των εγχειρημάτων τους.

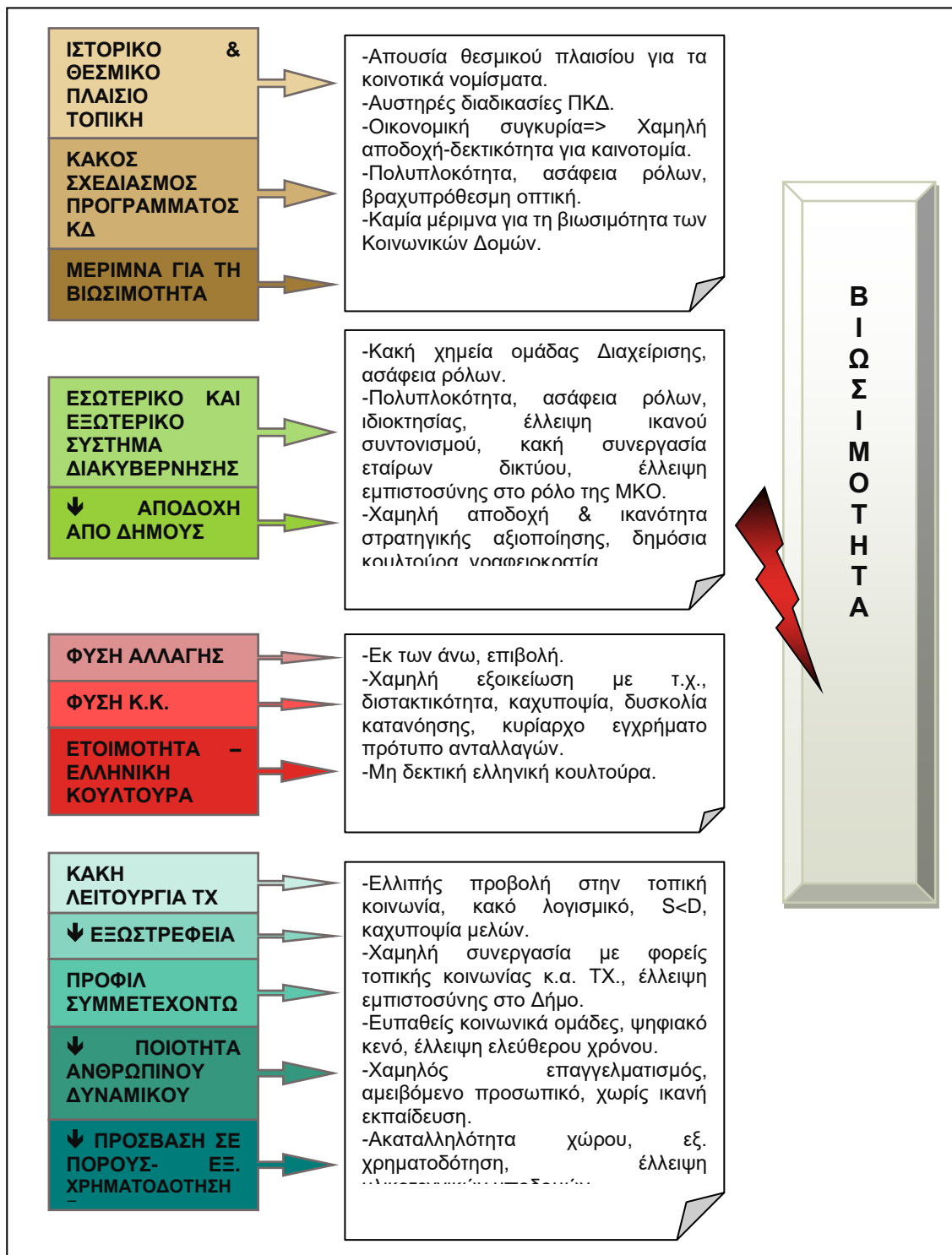
Τα στοιχεία που εκτίθενται στις επόμενες παραγράφους προέρχονται από την έρευνα ερωτηματολογίου όπου καταγράφηκαν οι αντιλήψεις των εκπροσώπων των Δήμων, των ΜΚΟ και των Διαχειριστών ΤΧ/ΚΔ για τους κρίσιμους παράγοντες επιτυχίας και αποτυχίας των εγχειρημάτων¹⁸³. Αυτά εμπλουτίζονται με τα δεδομένα που συλλέχθηκαν μέσα από τη μελέτη των έξι περιπτώσεων ΤΧ/ΚΔ του Χρηματοδοτούμενου θύλακα, κατά την 2^η περίοδο διερεύνησης.

8.3.2 Αντιλήψεις των συντελεστών του Χρηματοδοτούμενου θύλακα για τους παράγοντες που εμπόδισαν τη βιωσιμότητα των ΤΧ/ΚΔ

Οι παράγοντες που περισσότερο εμπόδισαν την επιτυχία και τη βιωσιμότητα των εγχειρημάτων ΤΧ/ΚΔ, ήταν σύμφωνα με τους συντελεστές του Χρηματοδοτούμενου θύλακα, ο κακός σχεδιασμός του Προγράμματος των Κοινωνικών Δομών και η παντελής απουσία μέριμνας για τη βιωσιμότητα τους, η εξάρτηση της χρηματοδότησης από εξωτερικούς μόνο πόρους, η ελλιπής προβολή της Τραπεζικής Χρονον, το άγνωστο εγχείρημα που δύσκολα εύρισκε προηγούμενα σημεία αναφοράς στις αντιλήψεις του κόσμου, η γενικότερη κουλτούρα ενός Έλληνα «αδρανή», η χαμηλή κατανόηση και αποδοχή των εγχειρημάτων από τις υπηρεσίες των Δήμων κ.α. Αναλυτικότερα, οι παρεμποδιστικές συνθήκες που καταγράφηκαν κατά τη διάρκεια της παρούσας έρευνας απεικονίζονται στο Σχήμα 8.1.

¹⁸³ Μολονότι μπορούμε να εικάσουμε ότι αντιστρέφοντας τους παρεμποδιστικούς παράγοντες, εμμέσως λαμβάνουμε πληροφορίες για τις συνθήκες που διασφαλίζουν την επιτυχία των εγχειρημάτων ΤΧ και τη βιωσιμότητά τους, επιλέχθηκε να παρουσιαστούν τα στοιχεία όπως ακριβώς εκφράστηκαν από τους συντελεστές του πεδίου. Ο λόγος είναι ότι η υποτιθέμενη αυτή αναλογία ανάμεσα σε θετικούς και αρνητικούς παράγοντες, δεν φάνηκε να υφίσταται πάντα στις αντιλήψεις των ανθρώπων που συμμετείχαν στην έρευνα.

ΣΧΗΜΑ 8.1 ΠΑΡΕΜΠΟΔΙΣΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΣΤΗ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΤΧ/ΚΔ

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Η ανάλυση των δεδομένων έγινε με τη βοήθεια της τεχνικής mind-map.¹⁸⁴ Μέσα από αυτήν προέκυψαν τέσσερις γενικές ομάδες αρνητικών επιδράσεων:

Α) Πλαίσιο και Κακός Σχεδιασμός Προγράμματος, Β) Εσωτερικό και εξωτερικό σύστημα διακυβέρνησης και αρνητική στάση των Δήμων, Γ) Φύση της αλλαγής και της κοινωνικής καινοτομίας και στοιχεία της υπερδομής, και Δ) Θέματα κακής εσωτερικής λειτουργίας, εξάρτηση από εξωτερική χρηματοδότηση και χαμηλή εξωστρέφεια και δικτύωση της Δομής.

Ακολουθεί τεκμηρίωση των συνθηκών εκείνων που προβλήθηκαν πιο έντονα από τις διαφορετικές ομάδες συντελεστών.

☞ *Κακός σχεδιασμός προγράμματος*

Οι συντελεστές του Χρηματοδοτούμενου θύλακα έθιξαν κατ' επανάληψη τον κακό σχεδιασμό του προγράμματος των Κοινωνικών Δομών. Η κριτική αυτή, αφορούσε (α) την στήριξη της χρηματοδότησης σε εξωτερικούς πόρους, (β) την αποκλειστική χρήση αμειβόμενης εργασίας για την διοικητική υποστήριξη της λειτουργίας της ΤΧ/ΚΔ, (γ) τη δημιουργία ενός πολύπλοκου σχήματος διακυβέρνησης που είχε ως συνέπεια την ασάφεια ρόλων και ευθυνών, η οποία με τη σειρά της είχε ως αποτέλεσμα την κακή διεύθυνση του προσωπικού των ΤΧ/ΚΔ και τον αμελή συντονισμό του έργου τους¹⁸⁵, (δ) τη δημιουργία ΤΧ/ΚΔ σε περιοχές που η τοπική κοινωνία δεν τη χρειαζόταν, (ε) τη σύνδεση της τραπεζικής χροάνου με το πρόβλημα της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού που είχε ως συνέπεια την προσέλκυση κυρίως ευπαθών κοινωνικών ομάδων, το προφίλ των οποίων (χαμηλό επίπεδο γνώσης και δυνατότητας χρήσης ηλεκτρονικών υπολογιστών και υπηρεσιών διαδικτύου, ανάγκη για να λάβουν και όχι να προσφέρουν) εμπόδιζε την ομαλή λειτουργία του σκέλους των ανταλλαγών, και τέλος, (στ) παντελής απουσία μέριμνας για τη βιωσιμότητα της Δομής.

- ✓ Φύση της αλλαγής – εκ των άνω επιβολή. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρθηκε από εκπρόσωπο της ΤΧ Λάρισας¹⁸⁶, «δε χρειάζεται να εκβιάζουμε τα πράγματα για να αναπτύξουμε οργανωμένα δραστηριότητες που δεν είναι αρκετά ώριμες να αναπτυχθούν επί του παρόντος.»
- ✓ Ελλιπής χαρτογράφηση του Δήμου. «Δεν έγινε καλή χαρτογράφηση του Δήμου... Δεν έχει νόημα η μεταφορά μιας ιδέας, πρέπει να γίνει *customization* και επιστημονική μελέτη της συμβατότητας/ λειτουργικότητας της ΤΧ...» Το πρόγραμμα δεν είχε προβλέψει επαρκές διάστημα για τη διενέργεια, «δημογραφικής, εθνοφυλετικής, ανθρωπογεωγραφικής μελέτης».

¹⁸⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Mind_map

¹⁸⁵ «Η άγαν ελευθερία εις άγαν δουλειάν μεταβάλλεται, είτε πρόκειται για τα άτομα είτε για την πολιτεία συνολικά.» (Μακρυδημήτρης 2015:102)

¹⁸⁶ Η ΤΧ/ΚΔ Λάρισας μολονότι λειτούργησε υποδειγματικά, δεν συνέχισε μετά τη δεύτερη παράταση τον Ιούνιο του 2014, λόγω της αλλαγής της Διοίκησης του Δήμου και της μικρής της αποδοχής από τη νέα.

«Αν δεν το έχεις κάνει και ο άλλος σου έδωσε τα λεφτά, φταίει αυτός που σου τα έδωσε, εσύ τα πήρες.» (ΜΠ 4 Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου)

- ✓ Προφίλ συμμετεχόντων. «Οι άνθρωποι που προσέρχονται στις συναντήσεις της ΤΧ είναι κυρίως άτομα που θέλουν να πάρουν. Μα στην ΤΧ χρειάζεται να έχεις και αυτόν που δίνει. Θα πρέπει να δουλέψει αυτό 50-50 ή 80-20. Η ΤΧ είναι μια κοινωνική καινοτομία που δεν είναι συσσίτιο. Δεν μπορείς όμως να στοχεύεις σε αυτόν που έρχεται να πάρει. Ούτε είναι τράπεζα των φτωχών. Έχουν χαμηλό μορφωτικό επίπεδο ή άσχετες δεξιότητες που δεν τις ζητάει κάποιος άλλος. Πώς ισορροπεί η προσφορά και ζήτηση; Δεν υπάρχει αυτή η ισορροπία.» (ΜΠ 4 – Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου)
- ✓ Σύμφωνα με τον Εκπρόσωπο της ΜΚΟ της ΤΧ Χ (ΜΠ 6) η χρονική συγκυρία ήταν ακατάλληλη γιατί η οικονομική κρίση είχε πλέον μετασηματιστεί σε προσωπική κρίση και «... όταν κάποιος αντιμετωπίζει διάφορα δύσκολα προβλήματα λίγο δύσκολα προσεγγίζει καινοτόμες προτάσεις. Τις βλέπουν με σκεπτικισμό κ.λπ.»
- ✓ Απουσία μέριμνας για τη βιωσιμότητα. «Εντάξει κάποια προγράμματα έχουν γίνει πρόχειρα στο βωμό της οικονομικής κρίσης και ίσως δε έχουν σκεφτεί το μετά (κάρτες αλληλεγγύης, οι δομές). Μετά από δύο χρόνια τι θα κάνουν οι ωφελούμενοι της ΤΧ που την έχουν ανάγκη; Δεν νομίζω να σκέφτηκαν τη βιωσιμότητα αυτών των δομών. Γιατί δε νομίζω να πίστευαν ότι σε δύο χρόνια οι δομές θα λύσουν το πρόβλημα 600 ανθρώπων και μετά θα κλείσουν. Νομίζω δεν το σκέφτηκαν από την αρχή.» (Διαχειριστής ΤΧ ΜΠ 6)

☞ Ακαταλληλότητα προσωπικού και κακή διεύθυνση των υπαλλήλων

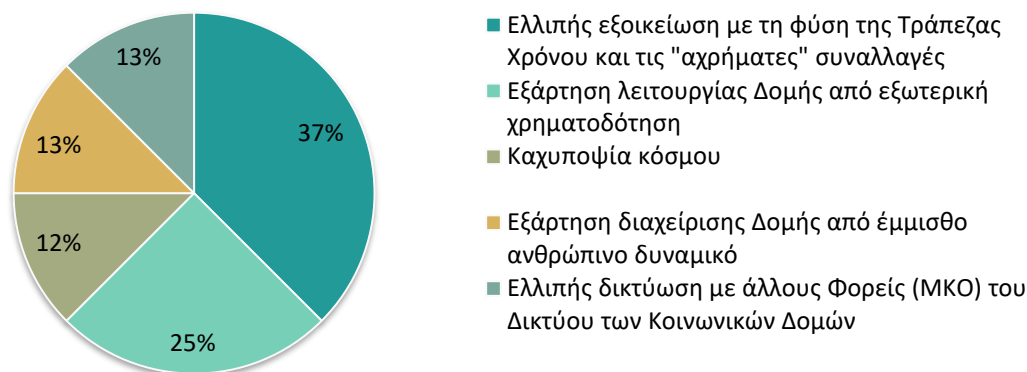
«Τα παιδιά αφέθηκαν σε μεγάλη ελευθερία, έως και αυθαιρεσία. Ίσως και να μην εκπαιδεύτηκαν.» (ΜΠ 4 – Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου) Μομφή για την αναποτελεσματικότητα των υπαλλήλων των ΤΧ/ΚΔ εκφράστηκε και από εκπρόσωπο κινηματικής ΤΧ «Κρίμα. Αν έδιναν σε εμάς τη χρηματοδότηση για «έναν» υπάλληλο και την πλατφόρμα, θα κάναμε θαύματα!»

☞ Η ετοιμότητα του κόσμου

Κοινή πεποίθηση των περισσότερων συντελεστών του εγχειρήματος, αλλά κυρίως των Δήμων και των ΜΚΟ ήταν ότι η ελληνική κοινωνία δεν είναι ακόμα έτοιμη να υποδεχτεί τέτοιου είδους εγχειρήματα.¹⁸⁷

¹⁸⁷ Το «άνοιγμα του παραθύρου της αλλαγής» καθορίζεται σε σημαντικό βαθμό από την οξύτητα των προβλημάτων και την έκταση της αποδοχής του νέου (Μακροδημήτρης 2004:416-417).

ΓΡΑΦΗΜΑ 8.1 ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΜΚΟ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΕΜΠΟΔΙΣΑΝ ΤΗΝ ΕΠΙΤΥΧΙΑ & ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΤΧ/ΚΔ ¹⁸⁸

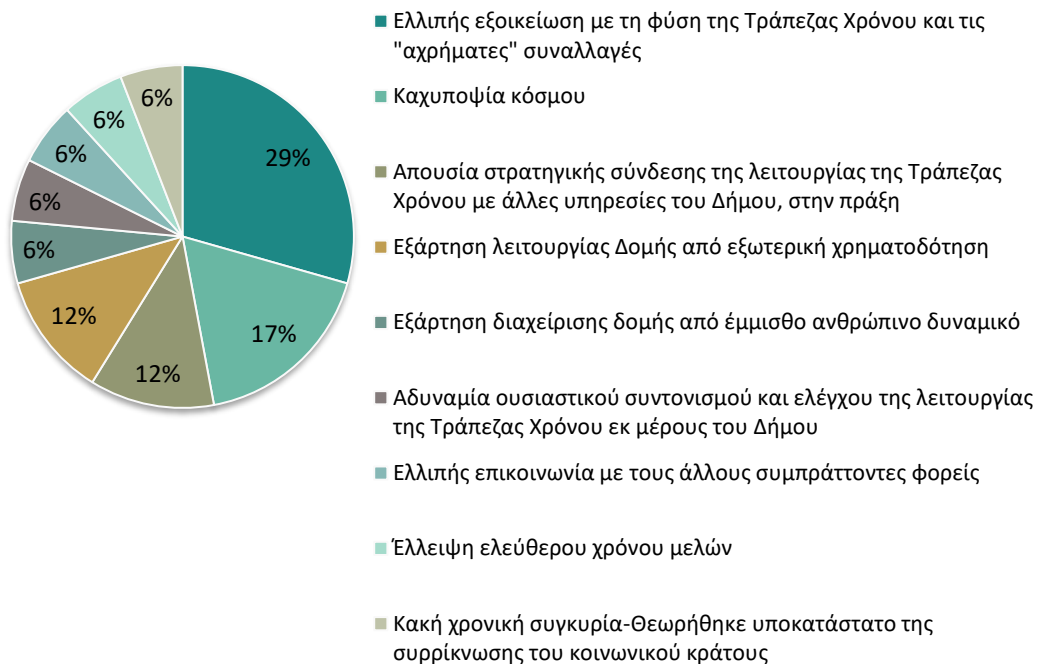
Πηγή: Ερωτηματολόγιο ΜΚΟ

Το 50% περίπου των εκπρόσωπων των ΜΚΟ εστίασαν σε παράγοντες που σχετίζονται με τη **χαμηλή εξοικείωση του κόσμου με τις αχρήματες ανταλλαγές και την καχυποψία** γύρω από αυτή τη νέα θεσμική διεύθετηση. Επίσης το 38% αναφέρθηκε στην **εξάρτηση από συγκεκριμένες μορφές πόρων** (εξωτερική χρηματοδότηση και έμμισθο προσωπικό), ενώ θίχτηκε και η **ελλιπής δικτύωση με άλλους Φορείς**.

Σε παρόμοιο μοτίβο απάντησαν και οι εκπρόσωποι των Δήμων (Γράφημα 8.2) με τη διαφορά ότι επιπρόσθετα σχολίασαν ζητήματα γύρω από τη **διακυβέρνηση των τοπικών συμπράξεων**, το **προφίλ των συμμετεχόντων** και τον **ιδεολογικό χρωματισμό της τραπεζικής χρόνου** ως εργαλείο του νεοφιλελευθερισμού. Το 46% των απαντήσεων αφορούσε τη **χαμηλή εξοικείωση με την τραπεζική χρόνου και την καχυποψία** του κόσμου. Το 24% αναφερόταν σε θέματα γύρω από τη **διακυβέρνηση του δικτύου και την κακή στρατηγική αξιοποίηση των ΤΧ/ΚΔ**. Το 18% αφορούσε την **εξάρτηση από εξωτερική χρηματοδότηση και έμμισθο προσωπικό** και ένα ποσοστό της τάξης του 12% με εμπόδια που προέκυπταν από το προφίλ των μελών των ΤΧ/ΚΔ (6%) και το γεγονός ότι η εισαγωγή της τραπεζικής χρόνου στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο συνδέθηκε με την σταδιακή αντικατάσταση του κοινωνικού κράτους (6%).

¹⁸⁸ Οι εναλλακτικές που δεν επιλέχθηκαν από τους εκπροσώπους των ΜΚΟ που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο είναι οι εξής: α) Ελλιπής υποστήριξη από την πολιτική ηγεσία του Δήμου, β) Κακή συνεργασία με τους άλλους εταίρους της Τοπικής Σύμπραξης (θέματα οριζόντιας διακυβέρνησης δικτύου), γ) Απουσία στρατηγικής σύνδεσης της λειτουργίας της Τράπεζας Χρόνου με άλλες υπηρεσίες του Δήμου ή στόχους του Φορέα μας, στην πράξη, δ) Αδυναμία ουσιαστικού συντονισμού και ελέγχου της λειτουργίας της Τράπεζας Χρόνου εκ μέρους του Φορέα μας, ε) Ελλιπής επικοινωνία με τους άλλους συμπράττοντες φορείς.

**ΓΡΑΦΗΜΑ 8.2 ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΔΗΜΩΝ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ
ΠΟΥ ΕΜΠΟΔΙΣΑΝ ΤΗΝ ΕΠΙΤΥΧΙΑ & ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΤΧ/ΚΔ¹⁸⁹**

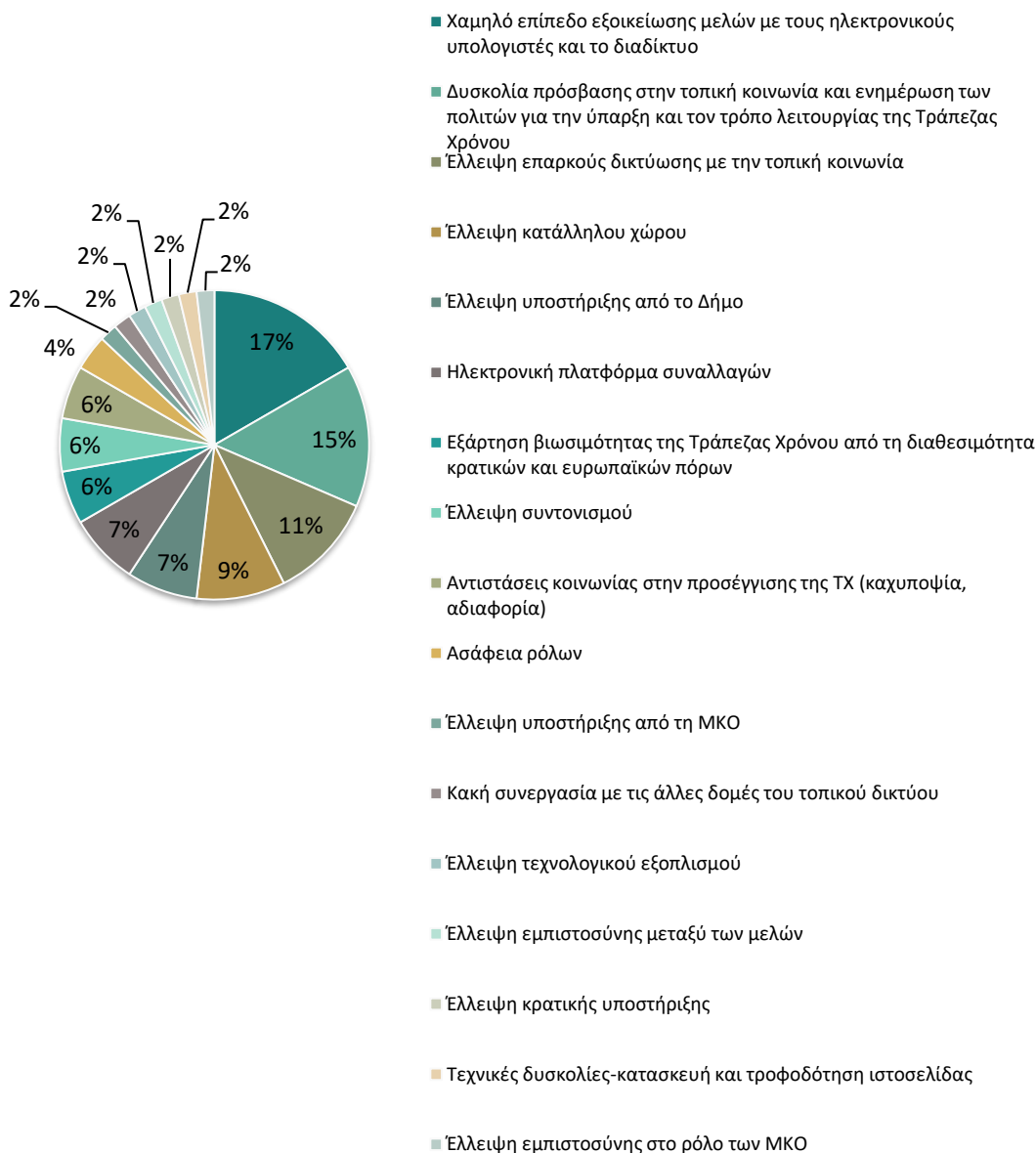

Πηγή: Ερωτηματολόγιο Δήμων

Τέλος, οι Διαχειριστές των ΤΧ/ΚΔ, εμφάνισαν μια αρκετά διαφορετική εικόνα, καταδεικνύοντας περισσότερους παράγοντες, με αναφορά σε διαφορετικές διαστάσεις της λειτουργίας μιας ΤΧ. Και εδώ, η **χαμηλή εξοικείωση και η καχυποψία** του κόσμου είχε σχετικά μεγαλύτερη βαρύτητα (21%), **θέματα ελλιπούς υποστήριξης** του έργου της ΤΧ/ΚΔ από διάφορους φορείς άγγιξαν το 20% και αν σε αυτά προστεθούν **τεχνολογικά ζητήματα**, το ποσοστό θα ανέβει στο 30%. Το προφίλ των συμμετεχόντων αναφέρθηκε σε ποσοστό 17%, κυρίως αναφορικά με το **έλλειμμα ψηφιακών δεξιοτήτων**. Επιπρόσθετα, δηλώθηκαν εμπόδια που προέκυπταν από τη **χαμηλή δικτύωση με τους φορείς της τοπικής κοινωνίας** (11%), η **εξάρτηση από εξωτερική χρηματοδότηση**, καθώς και **θέματα εσωτερικής διακυβέρνησης και ελλιπούς συντονισμού** (10%). Τέλος, σε μικρότερο ποσοστό θίχτηκε η διάσταση της χαμηλής εμπιστοσύνης μεταξύ των μελών αλλά και απέναντι στο ρόλο των ΜΚΟ.

¹⁸⁹ Οι απαντήσεις που δεν επιλέχθηκαν από τους εκπροσώπους των ΤΧ/ΚΔ ήταν α) Ελλιπής υποστήριξη από την πολιτική ηγεσία του Δήμου, β) Χαμηλό επίπεδο επίδοσης υπαλλήλων Τράπεζας Χρόνου, γ) Αδυναμία διαχείρισης του οριζόντιου δικτύου συνεργασίας, δ) Ελλιπής συνεργασία μεταξύ των υπαλλήλων της Τράπεζας Χρόνου και των υπαλλήλων του Δήμου, και ε) Ελλιπής δικτύωση με άλλους Δήμους του Δικτύου των Κοινωνικών Δομών.

ΓΡΑΦΗΜΑ 8.3 ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΤΩΝ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΩΝ ΤΧ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΕΜΠΟΔΙΖΟΥΝ ΤΗΝ ΕΠΙΤΥΧΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ ΤΟΥΣ¹⁹⁰

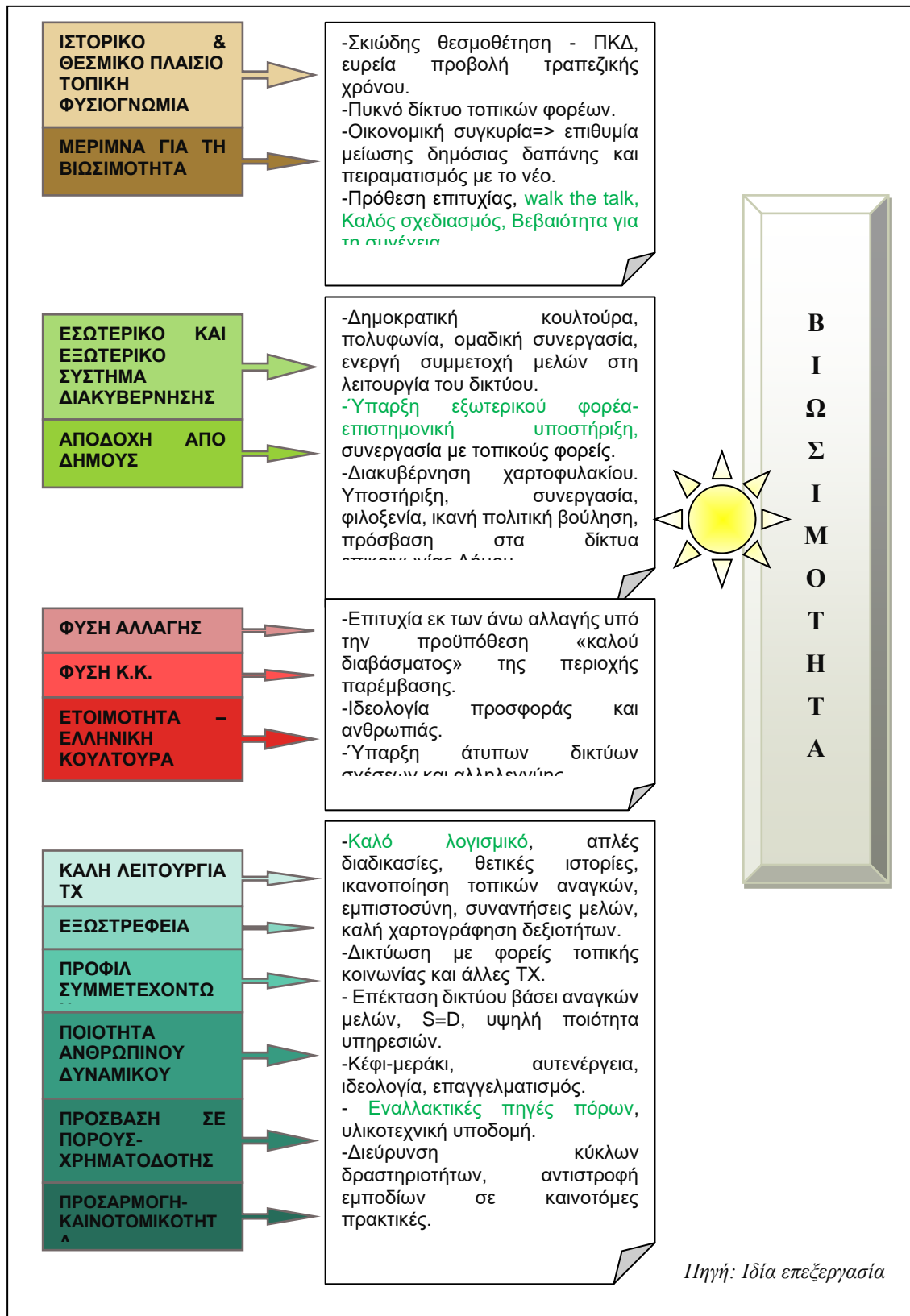
Πηγή: Ερωτηματολόγιο Διαχειριστών

Αφού παρουσιάστηκαν ποιοτικά και ποσοτικά στοιχεία γύρω από τους παράγοντες που εμπόδισαν, σύμφωνα με τους συντελεστές του Χρηματοδοτούμενου θύλακα, την επιτυχία και τη βιωσιμότητα των ΤΧ/ΚΔ, στην επόμενη παράγραφο συζητώνται οι συνθήκες που κρίθηκε ότι διευκόλυναν αυτή τη διαδικασία ωρίμανσης και σταθεροποίησης.

¹⁹⁰ Οι απαντήσεις που δεν επιλέχτηκαν από τους Διαχειριστές ήταν α) Επίπεδο γνώσεων υπαλλήλων Τράπεζας Χρόνου για τη φύση της Τράπεζας Χρόνου, β) Κακή συνεργασία μεταξύ υπαλλήλων Τράπεζας Χρόνου, και γ) Θέματα ηγεσίας.

8.3.3 Αντιλήψεις των συντελεστών του Χρηματοδοτούμενου θύλακα για τους παράγοντες που ενίσχυσαν τη βιωσιμότητα των ΤΧ/ΚΔ

ΣΧΗΜΑ 8.2 ΔΙΕΥΚΟΛΥΝΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΣΤΗ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΤΧ/ΚΔ

Οι παράγοντες που κρίθηκε ότι είχαν αποφασιστικό ρόλο στην επιτυχία των εγχειρημάτων ΤΧ/ΚΔ και δυνητικά στη βιωσιμότητά τους, ήταν σύμφωνα με τους συντελεστές του Χρηματοδοτούμενου θύλακα, η αυτενέργεια και το πάθος με το οποίο εργάστηκαν οι υπάλληλοί τους, η επαγγελματική επιμονή, η καλή συνεργασία των μελών της ομάδας, η διάθεση των ανθρώπων για προσφορά, η διεύρυνση των δραστηριοτήτων τους και η ανάπτυξη συνεργιών με την τοπική κοινωνία, η ευρηματικότητα και η καινοτομία, η διάδοση θετικών ιστοριών, η διασύνδεση με τις υπηρεσίες των Δήμων, η παροχή χώρου και υλικοτεχνικού εξοπλισμού, η ικανοποίηση διευρυμένου φάσματος αναγκών, η ύπαρξη καλού λογισμικού και ενός ισορροπημένου πλαισίου κανόνων, η απλότητα των διαδικασιών, η εμπιστοσύνη μεταξύ των μελών και απέναντι στην ομάδα Διαχείρισης και το θεσμό της τραπεζικής χρόνου κ.λπ.

Αναλυτικότερα, οι διευκολυντικές συνθήκες που καταγράφηκαν κατά τη διάρκεια της παρούσας έρευνας απεικονίζονται στο Σχήμα 8.2 με μαύρα γράμματα, ενώ με πράσινα γράμματα σημειώνονται οι δέουσες συνθήκες που αν είχαν κατακτηθεί θα είχαν, σύμφωνα με τους συντελεστές του πεδίου, συνδράμει στη βιωσιμότητα των ΤΧ/ΚΔ.

Ακολουθεί τεκμηρίωση των διευκολυντικών εκείνων συνθηκών που προβλήθηκαν πιο έντονα από περισσότερες ομάδες συντελεστών.

- **Ισορροπία προσφοράς και ζήτησης.** Για να λειτουργήσει καλά μια ΤΧ χρειάζεται να εξισορροπείται στο εσωτερικό της η προσφορά με τη ζήτηση. Επομένως, απαιτείται καλή στόχευση στις ομάδες εκείνες του πληθυσμού που θα ευεργετηθούν αμοιβαία μέσα από τη συμμετοχή τους σε ένα τέτοιο δίκτυο.
- **Ο παράγοντας «Άνθρωπος» με Α κεφαλαίο.** Σημαντικός παράγοντας επιτυχίας και βιωσιμότητας των ΤΧ/ΚΔ ήταν οι ίδιοι της οι άνθρωποι, οι γνώσεις και η τεχνογνωσία που έχτισαν καθώς τη δημιουργούσαν «από το μηδέν».

Η λειτουργία μιας ΤΧ είναι απαιτητική υπόθεση και άρα χρειάζεται η «πρόσληψη επιστημονικά καταρτισμένου ανθρώπινου δυναμικού για τη διοικητική της υποστήριξη.» (ΜΠ 4 – Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου) «Το μείζων όταν έχεις μηχανισμούς και διαδικασίες είναι η αυτενέργεια και τα ιδιαίτερα προσωπικά χαρακτηριστικά των προσώπων. Αφού το πλαίσιο είναι κοινό για όλους αυτό που έχει σημασία είναι αυτοί που εμπλέκονται, πόσο ενδιαφέρονται, πόσο νοιάζονται, πόση δημιουργικότητα θέλουν να βάλουν, αν θέλουν να φέρονται σαν τυπικοί δημόσιοι υπάλληλοι, αν θέλουν απλώς να απασχολούνται ή να υποαπασχολούνται για να περάσουν το πεντάμηνο-τρίμηνο κ.λπ. Κάποια πρόσωπα παίζουν καταλυτικό ρόλο, επειδή έχουν ηγετική φυσιογνωμία και η εργατικότητά τους παρασύρει το σύστημα. Όταν δημιουργείται μια κρίσιμη μάζα με καλά αποτελέσματα αυτό έχει θετικό αντίκτυπο, θετικές εντυπώσεις, θετικό έργο. Όταν είναι αρνητικές οι διαθέσεις τότε ακόμα και οι μονάδες που θέλουν να εργαστούν αποθαρρύνονται, επειδή δε βλέπουν να παράγεται αποτέλεσμα από τη

δουλειά τους και άρα η δομή αξιολογείται αρνητικά.» (ΜΠ 4 – Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου)

Οι εμπειρίες και οι ικανότητες των ανθρώπων που εμπλέκονται στη διαδικασία κοινωνικής καινοτομίας θεωρείται ότι έχουν καθοριστική σημασία για την επιτάχυνσή της (Terstriep et al. 2015: 48).

- **Αυτός που κρατάει την πρόθεση ζωντανή.** Ένας σημαντικός λειτουργικός-οργανωσιακός ρόλος που αναδείχτηκε στο πλαίσιο της εμπειρικής έρευνας ήταν εκείνου που διατηρεί το πάθος και την ευθύνη για την πραγμάτωση του οράματος.¹⁹¹ «... Κουράστηκα για να τους παθιάσω... έπεσε η ενέργεια. Κατάλαβα ότι για να μπορούν να τρέξουν καλά και οι υπάλληλοι των ΤΧ πρέπει αυτό να είναι το προσωπικό τους πάθος. Αν είναι απλά η δουλειά τους, όσο φιλότιμο και επαγγελματισμό και να έχουν πάντα κάτι θα λείπει.» (ΜΠ 4 – Συντονίστρια ΤΧ)
- **Αρτιότητα κανονισμού λειτουργίας.** «Χρειάζεται πλαίσιο και κανόνες καλής λειτουργίας για να μπορέσουν να προσφέρουν οι άνθρωποι που μπορούν, και άλλοτε ελευθερία. (Χρειάζεται) προσαρμοστικότητα.» (ΜΠ 4 – Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου)
- **Διασφάλιση υψηλής ποιότητας.** Αρκετά, αλλά όχι όλα, τα συστήματα ανταλλαγών, διέθεταν δυνατότητα ηλεκτρονικής αξιολόγησης της παρεχόμενης υπηρεσίας μετά το πέρας της συναλλαγής, χρησιμοποιώντας αστεράκια και σχόλια. Η ύπαρξη αυτής της τεχνολογικής δυνατότητας ήταν εξαιρετικά διευκολυντική για τον αποκεντρωμένο έλεγχο της διαδικασίας, ειδικά σε περιπτώσεις ΤΧ/ΚΔ όπως της ΜΠ 3 και της ΜΠ 6, όπου το πλήθος των συναλλαγών ανερχόταν σε πολλές χιλιάδες. Κοινή θέση όλων των ΤΧ με τις οποίες επικοινωνήσε η παρούσα έρευνα, ήταν ότι τα φαινόμενα όπου «κάτι δεν πήγε καλά» ήταν μεμονωμένα.

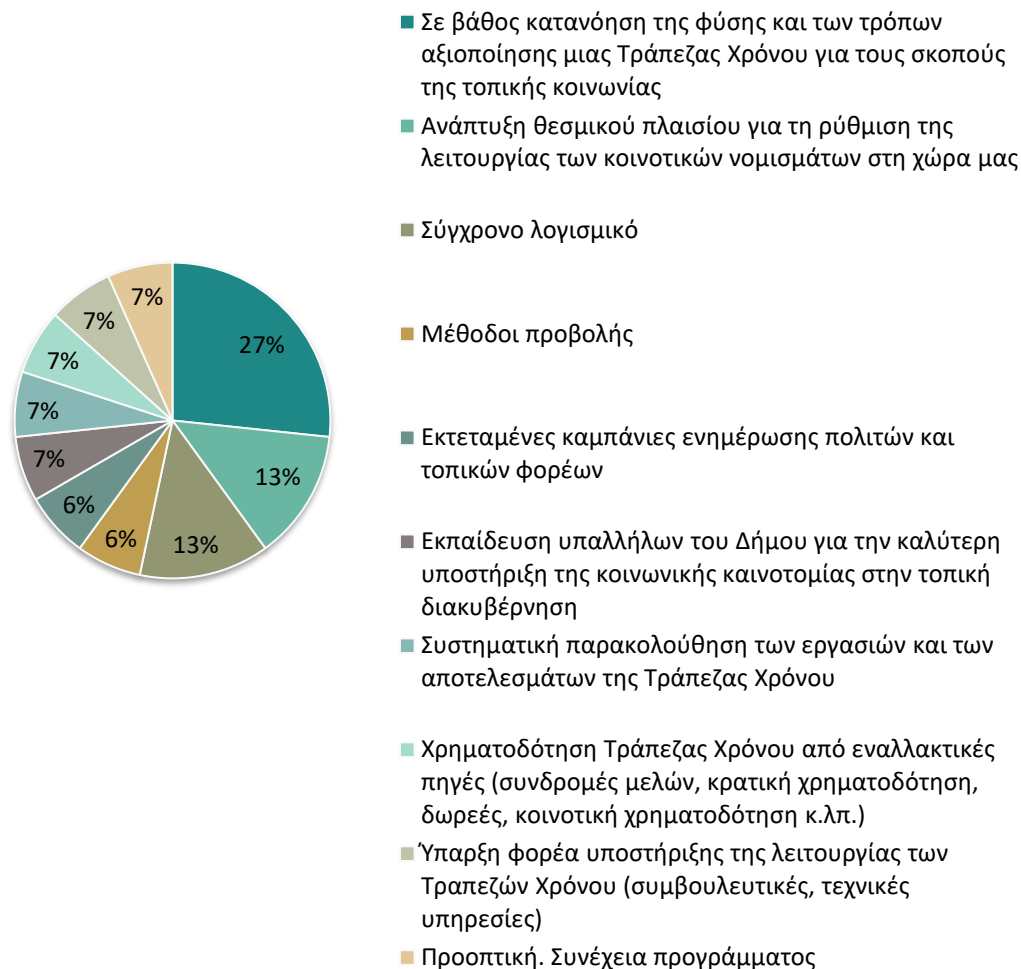
Όπως φαίνεται στα γραφήματα 8.4 και 8.5 ως καθοριστικότερος παράγοντας για την επιτυχία των ΤΧ/ΚΔ θεωρήθηκε από τους εκπροσώπους των ΜΚΟ και των Δήμων η **κατανόηση της φύσης και των τρόπων αξιοποίησης μιας ΤΧ** για τους σκοπούς της τοπικής κοινωνίας, σε ποσοστά 27% και 23% αντίστοιχα.¹⁹² Η **ύπαρξη θεσμικού πλαισίου** που να ρυθμίζει τη λειτουργία των κοινοτικών νομισμάτων, επίσης κρίθηκε σημαντική, στη δεύτερη και τέταρτη θέση αντίστοιχα, με ποσοστά 13% και 11%. Οι εκπρόσωποι των ΜΚΟ θεώρησαν εξίσου σημαντική την ύπαρξη σύγχρονου λογισμικού. Κατά κάποιον τρόπο, το θεσμικό πλαίσιο και η κατάλληλη τεχνολογία

¹⁹¹ Κατ'αναλογία στο ρόλο της έλλογης φροντίδας των κοινών υποθέσεων κατά τον Αριστοτέλη, χαρακτηριστικά αναφέρεται στο έργο του Α. Μακρυδημήτρη *Είναι ηθική η πολιτική;* (2015:91) ότι η ομαλή οργάνωση της πόλης δεν είναι ζήτημα τύχης, αλλά βούλησης, περίσκεψης και συστηματικής δουλειάς. Αυτή η ποιότητα της ηγεσίας, συνδέεται επίσης με την αρχή της υπευθυνότητας η οποία εκφράζεται μέσα από την «αταλάντευτη αφοσίωση στη δράση» (Μακρυδημήτρη 2015:322)

¹⁹² Απορία και ενδιαφέρον εμφανίζει το γεγονός ότι όπως φαίνεται και στην υποσημείωση 178 οι εκπρόσωποι των Δήμων δεν συμπεριέλαβαν την «Αξιοποίηση Τράπεζας Χρόνου ως εργαλείο πολιτικής για την προώθηση των στρατηγικών σκοπών του Δήμου» στις απαντήσεις τους.

είναι στοιχεία της υποδομής που ιδανικά θα έπρεπε να υποστηρίζουν τη λειτουργία των ΤΧ.

ΓΡΑΦΗΜΑ 8.4 ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΜΚΟ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΚΑΘΟΡΙΖΟΥΝ ΤΗΝ ΕΠΙΤΥΧΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΤΧ/ΚΔ¹⁹³

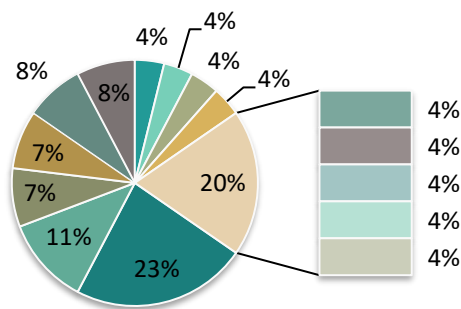

Πηγή: Ερωτηματολόγιο ΜΚΟ

Άλλος παράγοντας στον οποίο εστίασαν όλες οι ομάδες συντελεστών ήταν η **καλύτερη προβολή και επικοινωνία της φύσης και του ρόλου της Τράπεζας Χρόνου** στην τοπική κοινωνία. Επίσης όλοι οι εκπρόσωποι, αναφέρθηκαν στην αναγκαιότητα για **εναλλακτικές πηγές χρηματοδότησης**.

¹⁹³ Οι απαντήσεις που δεν επιλέχθηκαν από τις ΜΚΟ ήταν α) Εκπαίδευση υπαλλήλων Τράπεζας Χρόνου, β) Υποστήριξη καθημερινής λειτουργίας Τράπεζας Χρόνου από εθελοντές και τοπικούς φορείς, γ) Διαχείριση της Τράπεζας Χρόνου από ομάδες πολιτών με την υποστήριξη του Δήμου, δ) Δικτύωση με φορείς της τοπικής κοινωνίας και άλλους Δήμους που φιλοξένησαν αντίστοιχα δίκτυα ανταλλαγών, ε) Διασφάλιση διαφάνειας και λογοδοσίας υπευθύνων λειτουργίας της Τράπεζας Χρόνου, και στ) Εκπαίδευση ΜΚΟ για τους τρόπους υλοποίησης κοινωνικά καινοτομικών προγραμμάτων.

**ΓΡΑΦΗΜΑ 8.5 ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΔΗΜΩΝ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ
ΠΟΥ ΚΑΘΟΡΙΖΟΥΝ ΤΗΝ ΕΠΙΤΥΧΙΑ & ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΤΧ/ΚΔ¹⁹⁴**

- Σε βάθος κατανόηση της φύσης και των τρόπων αξιοποίησης μιας Τράπεζας Χρόνου για τους σκοπούς της τοπικής κοινωνίας
- Καμπάνιες ενημέρωσης πολιτών και τοπικών φορέων
- Ανάπτυξη θεσμικού πλαισίου για τη ρύθμιση της λειτουργίας των κοινοτικών νομισμάτων στη χώρα μας
- Πολιτική βούληση ηγεσίας Δήμου
- Ορισμός υπευθύνου λειτουργίας της Τράπεζας Χρόνου από το ανθρώπινο δυναμικό του Δήμου
- Δικτύωση με φορείς της τοπικής κοινωνίας και άλλους Δήμους που φιλοξένησαν αντίστοιχα δίκτυα ανταλλαγών
- Εκπαίδευση υπαλλήλων του Δήμου για την καλύτερη υποστήριξη της κοινωνικής καινοτομίας
- Διαχείριση της Τράπεζας Χρόνου από ομάδες πολιτών με την υποστήριξη του Δήμου
- Συστηματική παρακολούθηση των εργασιών και των αποτελεσμάτων της Τράπεζας Χρόνου
- Χρηματοδότηση Τράπεζας Χρόνου από εναλλακτικές πηγές (συνδρομές μελών, κρατική χρηματοδότηση, δωρεές, κοινοτική χρηματοδότηση κ.λπ.)
- Σύγχρονο λογισμικό
- Ύπαρξη κατάλληλου χώρου για τη διοργάνωση ανταλλακτικών Bazaar
- Διαμόρφωση κλίματος εμπιστοσύνης μεαξύ των μελών
- Ανάδειξη καλών πρακτικών και δημόσια επιβράβευση
- Αξιοποίηση Τράπεζας Χρόνου σε κοινοτικές ανάγκες και δράσεις

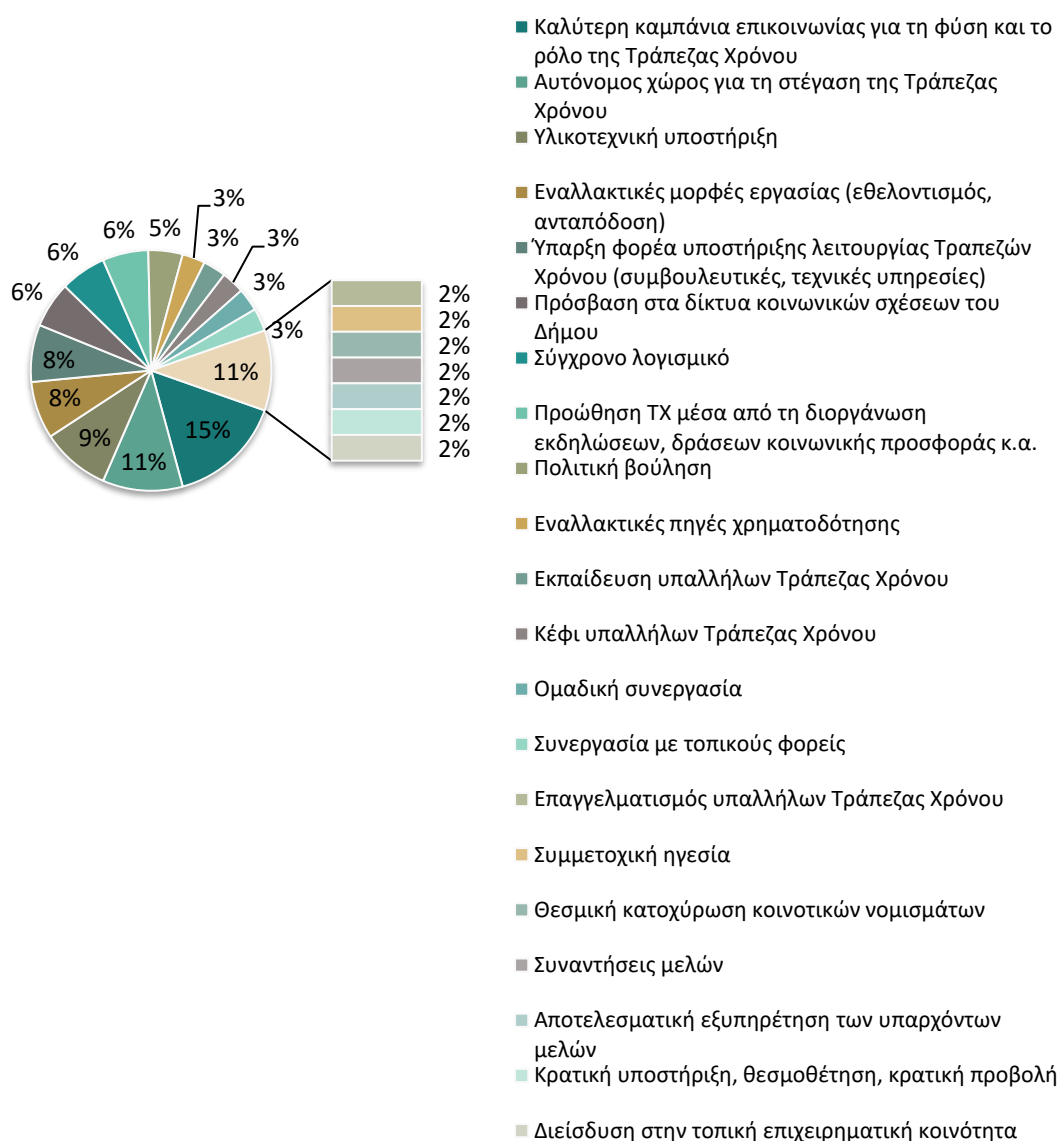
Πηγή: Ερωτηματολόγιο Δήμων

¹⁹⁴ Οι απαντήσεις που δεν επιλέχθηκαν από τους εκπροσώπους των Δήμων που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο ήταν: α) Συμμετοχή αιρετών στο δίκτυο υπηρεσιών της Τράπεζας Χρόνου, β) Αξιοποίηση Τράπεζας Χρόνου ως εργαλείο πολιτικής για την αξιοποίηση των στρατηγικών σκοπών του Δήμου, γ) Υποστήριξη καθημερινής λειτουργίας Τράπεζας Χρόνου από εθελοντές και τοπικούς φορείς υπό την εποπτεία του Δήμου, δ) Διασφάλιση διαφάνειας και λογοδοσίας υπευθύνων λειτουργίας της Τράπεζας Χρόνου, και ε) Ύπαρξη φορέα υποστήριξης της λειτουργίας των Τραπεζών Χρόνου (συμβουλευτικές, τεχνικές υπηρεσίες).

Οι Διαχειριστές των ΤΧ/ΚΔ εστίασαν κυρίως σε **θέματα εξωτερικής προβολής και δικτύωσης**, καθώς και σε θέματα υποστήριξης της καλής λειτουργίας της ΤΧ, με **υλικοτεχνικό εξοπλισμό, κατάλληλο χώρο και συμβουλευτικές υπηρεσίες**. Επίσης, σημείωσαν τα ποιοτικά χαρακτηριστικά μιας καλής ομάδας διαχείρισης που εργάζεται με **κέφι και επαγγελματισμό**, μέσα από **συνεργασία**.

Τέλος, θίχτηκε ο **ρόλος της εκπαίδευσης**, τόσο των υπαλλήλων των Δήμων ώστε να μπορούν καλύτερα να υποστηρίζουν κοινωνικά καινοτομικές διευθετήσεις, όσο και των Διαχειριστών των ΤΧ/ΚΔ οι οποίοι στην συντριπτική πλειοψηφία πρώτη φορά άκουγαν για την τραπεζική χρόνου.

ΓΡΑΦΗΜΑ 8.6 ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΩΝ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΚΑΘΟΡΙΖΟΥΝ ΤΗΝ ΕΠΙΤΥΧΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΤΧ/ΚΔ

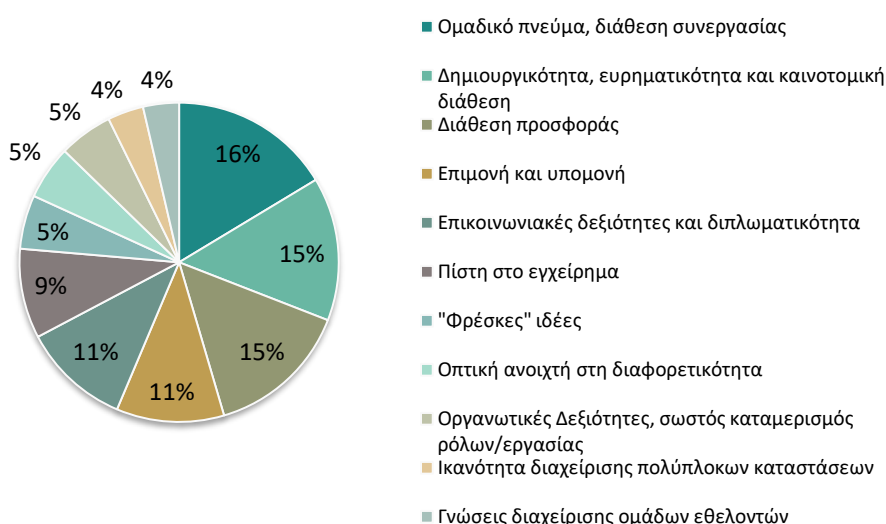
Πηγή: Ερωτηματολόγιο Διαχειριστών

☞ Οι απαραίτητες γνώσεις, αξίες, δεξιότητες

Η συλλογή των εμπειρικών δεδομένων επεκτάθηκε και στην καταγραφή των εσωτερικών εκείνων ποιοτήτων (γνώσεις, δεξιότητες και στάσεις) των βασικών πρωταγωνιστών του πεδίου τραπεζικής χρόνου, που υποστήριξαν το έργο τους ή αναπτύχθηκαν ως συνέπεια του. Τα στοιχεία αυτά έχουν ιδιαίτερη πρακτική βαρύτητα, καθώς εμπνεύουν τις στρατηγικές ανάπτυξης του ανθρώπινου δυναμικού που θα υποστηρίξει την καλή λειτουργία των Τραπεζών Χρόνου και αποτελούν τη βάση για την ανάπτυξη των κατάλληλων εκπαιδευτικών προγραμμάτων.

Μολονότι αυτή η παρουσίαση της συγκεκριμένης ομάδας ευρημάτων δεν είναι σκοπός της παρούσας εργασίας, εδώ δίνεται μια συνοπτική τους εικόνα, στο πλαίσιο διερεύνησης των συνθηκών που υποστήριξαν την καλή λειτουργία των ΤΧ/ΚΔ, παράγοντας που εξάλλου συντείνει στη βιωσιμότητά τους.

ΓΡΑΦΗΜΑ 8.7 ΟΙ ΓΝΩΣΕΙΣ, ΑΞΙΕΣ ΚΑΙ ΔΕΞΙΟΤΗΤΕΣ ΠΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΑΝ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΩΝ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΩΝ ΤΩΝ ΤΧ/ΚΔ

Πηγή: Ερωτηματολόγιο Διαχειριστών

Οι απαντήσεις που δόθηκαν αφορούσαν βασικές **στάσεις** όπως η διάθεση συνεργασίας (16%), καινοτομικότητας-δημιουργικότητας (15%), προσφοράς (15%), επιμονή και υπομονή (11%), πίστη στο εγχείρημα (9%), ανοιχτή οπτική στη διαφορετικότητα (5%), **δεξιότητες** όπως η καλή επικοινωνία (11%), η οργάνωση και η διαχείριση της πολυπλοκότητας (4%), και **γνώσεις** διαχείρισης του εθελοντικού δυναμικού (4%).

8.3.4 Κρίσιμοι παράγοντες της βιωσιμότητας του Χρηματοδοτούμενου θύλακα: μια σύνοψη

Αξιοποιώντας τα ευρήματα (βλ. Παράρτημα VIII) της 2^{ης} περιόδου εμπειρικής διερεύνησης, αναδείχθηκαν τρεις κρίσιμοι παράγοντες της βιωσιμότητας των Χρηματοδοτούμενων ΤΧ/ΚΔ. Αυτοί είναι η πολιτική βούληση, η χρηματοδότηση και το σύστημα της εξωτερικής διακυβέρνησης.

Η **πολιτική βούληση**, θεωρητικά θα μπορούσε να αποτελεί όχι μόνο αναγκαία αλλά και ικανή συνθήκη για τη βιωσιμότητα μιας Τράπεζας Χρόνου που λειτουργεί υπό την αιγίδα ενός Δήμου. **Τα στοιχεία τα οποία χρειάζεται για να εκφραστεί αποτελεσματικά η πολιτική βούληση είναι α) η γνώση των προοπτικών αξιοποίησης της κοινωνικής καινοτομίας για τους σκοπούς του Δήμου, β) η βαθιά πεποίθηση στην αναγκαιότητά της και η ικανότητα διάχυσης ενός θετικού κλίματος στην τοπική κοινωνία και το προσωπικό του Δήμου, ώστε να διευκολυνθεί η κινητοποίηση και ο συνδυασμός των κατάλληλων πόρων στα διάφορα στάδια υλοποίησης του εγχειρήματος. Τέλος, χρειάζεται γ) επιμονή στο αποτέλεσμα και την ενεργοποίηση των κατάλληλων γνώσεων, στάσεων, δεξιοτήτων και πόρων.**

Η κοινωνική καινοτομία προσκαλεί ολόκληρο το σύστημα να δημιουργήσει μια νέα τάξη και αυτή η διεργασία «προκαλεί» την τάση των ανθρώπων για διατήρηση των γνώριμων κοινωνικών συμβάσεων. Επομένως, χωρίς μέριμνα για αυτή την αναμενόμενη αντίσταση και χωρίς επιμονή στο αποτέλεσμα, δεν είναι δυνατόν να υλοποιηθεί η πολιτική βούληση εξ'ολοκλήρου.

Η συνέχιση της **εξωτερικής χρηματοδότησης** ήταν συνθήκη που τέθηκε κυρίως από τους διαχειριστές των Τραπεζών Χρόνου και τις ΜΚΟ. Οι Χρηματοδοτούμενες ΤΧ δεν ανέπτυξαν εναλλακτικούς τρόπους πρόσβασης στους πόρους που ήταν απαραίτητοι για τη συντήρηση των εγχειρημάτων. Γενικότερα, δεν μερίμνησαν για τη συνέχιση του προγράμματος μετά τη λήξη της χρηματοδότησης.

Η **κατακόρυφη και οριζόντια δικτύωση των Δήμων-ικανότητα συνεργασίας**, στο πλαίσιο της αλυσίδας της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης της κοινωνικής καινοτομίας και της οριζόντιας τοπικής διακυβέρνησης αντίστοιχα, υπήρξε ένας από τους ουσιαστικούς και συνάμα κρίσιμους παράγοντες για τη βιωσιμότητα των εγχειρημάτων που μελετήθηκαν. Συναντήθηκαν παραδείγματα ΤΧ/ΚΔ με εξαιρετικές επιδόσεις και αποτελέσματα σε όλους τους τομείς. Ωστόσο, δε συνέχισαν να λειτουργούν μετά την πρώτη παράταση του προγράμματος, λόγω των κακών σχέσεων ανάμεσα στους εταίρους της τοπικής σύμπραξης.

8.3.5 Μεταβαίνοντας σε «ένα παράλληλο σύμπαν τραπεζικής χρόνου», με αφετηρία το τέλος, αξιοποιώντας μαθήματα και εμπειρίες από το ελληνικό πεδίο Τραπεζών Χρόνου

*“Δεν μπορείς να γνωρίζεις το άγνωστο εκ των προτέρων.
Το γνωρίζεις καθώς το δημιουργείς.”*

Συχνά, στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας έγινε χρήση ερωτημάτων που παρακινούσαν τους συντελεστές να φανταστούν εναλλακτικές διαδρομές ανάπτυξης των εγχειρημάτων τους. Στις παραγράφους που ακολουθούν, αποτυπώνονται συνοπτικά οι απαντήσεις στο ερώτημα «*Εάν είχατε τη δυνατότητα να επιστρέψετε στην αρχή του εγχειρήματος, με εφόδιο τη σημερινή σας γνώση και εμπειρία τι θα κάνατε διαφορετικά;*» (Για μια αναλυτική καταγραφή βλ. Παράρτημα VIII¹⁹⁵)

Τα θέματα που αναδύθηκαν από το Χρηματοδοτούμενο θύλακα, ήταν ο χαμένος χρόνος στην αρχή του εγχειρήματος, η καλύτερη επικοινωνία και διαπραγμάτευση για την ενίσχυση του ρόλου του Δήμου στο εγχείρημα, η μεγαλύτερη επιμονή σε ένα καλό αποτέλεσμα και η υπεύθυνη καθοδήγηση των υπαλλήλων της ΤΧ/ΚΔ. Στον Κινηματικό θύλακα, αναδύθηκαν η καλύτερη προβολή και η οργανωμένη διείσδυση της ΤΧ/Κ στην τοπική κοινωνία και η αυτονομία της δράσης από χώρους με έντονη πολιτική-κομματική χροιά.

8.3.5.1 Μαθήματα από τον Χρηματοδοτούμενο θύλακα

Οι εκπρόσωποι των Δήμων έδωσαν μεγαλύτερη έμφαση σε αλλαγές που αφορούσαν τον ίδιο το σχεδιασμό του Προγράμματος, την οργάνωση των εργασιών και την ενεργότερη συμμετοχή του Δήμου.

□ **Επανασχεδιασμός στόχων και λειτουργικού μοντέλου.** Βασικές διαστάσεις ενός ιδανικού σχεδίου υλοποίησης θα ήταν να έχει ο Δήμος το συντονισμό, επιτυγχάνοντας με αυτόν τον τρόπο «*άμεση εποπτεία*» των υπαλλήλων και καλύτερο έλεγχο της λειτουργία του Προγράμματος. Επίσης αναφέρθηκαν τα θετικά αποτελέσματα που θα είχε μια καλύτερη διαπραγμάτευση της κατανομής των ρόλων μεταξύ των εταίρων της σύμπραξης. «*Θα είχα διαπραγματευτεί με τον Όμιλο (UNESCO) κάποια θέματα διαφορετικά, ειδικά σε σχέση με το ωράριο των υπαλλήλων, σε θέματα αξιολόγησης, συνέχειας συναντήσεων για την εξωστρέφεια του εγχειρήματος και την καλύτερη λειτουργία του προγράμματος.*» (ΜΠ 1 – Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου)

¹⁹⁵ Σε αυτή τη λογική δομήθηκε και η συνάντηση δικτύωσης των Τραπεζών Χρόνου Αττικής, τα αποτελέσματα της οποίας παρουσιάζονται στο Παράρτημα VI. Στο τελευταίο μέρος του εργαστηρίου διαλόγου, οι συμμετέχοντες έκαναν ένα άλμα στο χρόνο, γράφοντας επιστολές στους σημερινούς συναδέλφους τους από το μακρινό μέλλον. Μεθοδολογικά, αυτού του τύπου τα ερωτήματα κατορθώνουν να προσεγγίσουν ευρύτερα πρότυπα, θεμελιώδεις συνθήκες και βαθύτερα μαθήματα.

- ❑ **Επιμονή-Μεγαλύτερη εμπλοκή Δήμου.** Τα θέματα διεύθυνσης του προσωπικού, επίσης σχολιάστηκαν. «Το αφήσαμε λίγο μόνο του να τρέξει στον αυτόματο.» (ΜΠ 1 – Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου)

Οι υπάλληλοι των ΤΧ/ΚΔ σχολίασαν την οργάνωση του προγράμματος και τις σχέσεις που αναπτύχθηκαν μεταξύ των επιμέρους δομών, τη δική τους κινητοποίηση, τις υποστηρικτικές τεχνολογίες και τις δράσεις που θα μπορούσαν να έχουν συμβάλει από νωρίς στην προσέλευση και ενεργοποίηση περισσότερων μελών.

- ❑ **Καλύτερη οργάνωση από την αρχή.** «Εφόσον οι αχρήματες ανταλλαγές λειτουργούσαν μια ζωή άτυπα και είναι στο DNA μας, γιατί να μην το οργανώσουμε σωστά;» Κοινή ήταν η πεποίθηση ότι μέσα από καλύτερη οργάνωση από την αρχή της έναρξης του προγράμματος, «δεν θα είχε χαθεί πολύτιμος χρόνος». «[...] Θα είχαμε κινηθεί γρηγορότερα. [...] Χαθήκαμε στη σκέψη του πώς να το κάνουμε. Θα χτίζαμε σε αυτό που ήδη υπήρχε.» (ΜΠ 1 – Εκπρόσωπος ΤΧ)

Αρκετές ήταν εκείνες οι Δομές που ξεκίνησαν να λειτουργούν ουσιαστικά, περίπου ένα χρόνο μετά την έναρξη του Προγράμματος και άρα μόλις ένα χρόνο πριν την τυπική του αρχική λήξη. Οι υπάλληλοι της ΤΧ Δ, ξεκίνησαν να εργάζονται ουσιαστικά για την ΤΧ/ΚΔ μόλις το καλοκαίρι του 2014.

- ❑ **Περισσότερη διασύνδεση μεταξύ των Κοινωνικών Δομών.** Από τις διαχειρίστριες της ΤΧ Δήμου Δ, θεωρήθηκε ότι αν η εγγραφή όλων των ωφελούμενων του τοπικού δικτύου στην ΤΧ ήταν υποχρεωτική, θα ήταν και η λειτουργία της πιο επιτυχημένη.
- ❑ **Επίγνωση.** «Χρειάζεται βαθιά κατανόηση.»
- ❑ **Τεχνολογική υποστήριξη.** Σε κάποιες περιπτώσεις, το ίδιο το λογισμικό των ανταλλαγών περιόρισε σημαντικά τις δυνατότητες των δικτύων να λειτουργήσουν αυτόνομα και ευέλικτα. Να υπήρχε «καλύτερο λογισμικό, γιατί πραγματικά ήταν και αυτό τεράστιο πλήγμα». (ΜΠ 4 – Εκπρόσωπος ΤΧ)

Επίσης, αναφέρθηκαν συχνά σε δράσεις που θα είχαν δρομολογήσει νωρίτερα, όπως:

- ✓ Ανταλλακτικά παζάρια. «Θα οργανώναμε νωρίτερα, ανταλλακτικά παζάρια καθώς λειτούργησαν θετικά σε μια πρώτη επαφή των δημοτών με την Τράπεζα Χρόνου.»
- ✓ Καινοτομίες. «Θα προσπαθούσα να βρω ακόμα πιο πολλά καινούρια πράγματα να κάνουμε... περισσότερες δράσεις καινούριες, παράξενες, ιδιαίτερες... για παιδιά... ηλικιωμένους.» (ΜΠ 6 – Εκπρόσωπος ΤΧ)
- ✓ Συναντήσεις μελών. Οι συναντήσεις μελών, που καθιερώθηκαν από αρκετές ΤΧ/ΚΔ έδιναν στα μέλη την ευκαιρία να γνωριστούν μεταξύ τους και στους υπαλλήλους να αξιολογήσουν το έργο τους. «... είναι ευκαιρία να προτείνουν τα μέλη κάποιες αλλαγές που θα ήθελαν να γίνουν. Πολλές φορές έχουν προκύψει δράσεις από ιδέες των μελών. Τα μέλη ουσιαστικά χρησιμοποιούν την ΤΧ οπότε αυτά σκέφτονται τι είναι καλύτερο. Άρα είναι ευκαιρία και για

εμάς να δούμε πώς λειτουργεί αυτό που φτιάχνουμε τόσο καιρό. Πάει καλά; Είναι ευχαριστημένοι; Λειτουργεί;» (ΜΠ 6 – Εκπρόσωπος ΤΧ)

- ❑ **Αξιοκρατική επιλογή προσωπικού.** Σε αρκετές περιπτώσεις μοριοδοτήθηκαν στις συνεντεύξεις υποψήφιοι, οι οποίοι ήταν ανεπαρκείς για το ρόλο του διαχειριστή της ΤΧ ο οποίος απαιτεί υψηλό βαθμό εσωτερικής κινητοποίησης, μεράκι και ικανότητα ανάληψης ατομικής πρωτοβουλίας.

Οι εκπρόσωποι των ΜΚΟ και των Δήμων, εστίασαν στην ανάγκη για ριζικές αλλαγές στο σχεδιασμό του Προγράμματος, στη διάρκειά του, τα κριτήρια επιλογής του προσωπικού, τις στρατηγικές ανάπτυξης και λειτουργίας της ΤΧ/ΚΔ, το βαθμό εξωστρέφειας της ΤΧ/ΚΔ κ.λπ.

- ❑ **Η φιλοσοφία μιας ΤΧ.** Επίσης, αναφέρθηκε ότι θα ήταν σκόπιμο να ήταν η ΤΧ/ΚΔ «*πιο ανεξάρτητη από τις άλλες δομές και τη φιλοσοφία του Δικτύου*». Σε αντίθεση με τις άλλες δομές του δικτύου, η τραπεζική χρόνου δε στηρίζεται στη φιλανθρωπία αλλά στην αρχή της ανταπόδοσης και έχει ως λογική, την ισότιμη και όχι διακριτική μεταχείριση των μελών της.
- ❑ **Το προφίλ των συμμετεχόντων.** Επίσης, το γεγονός ότι η ΤΧ εντάχθηκε στο δίκτυο των Κοινωνικών Δομών, επηρέασε σε σημαντικό βαθμό τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των μελών της που ήταν κατά κύριο λόγο ωφελούμενοι των άλλων δομών του δικτύου, δηλαδή άτομα που ανήκαν σε ευπαθείς κοινωνικά ομάδες. Τα χαρακτηριστικά αυτών των ομάδων και ιδιαίτερα το χαμηλό επίπεδο εξοικείωσής τους με τη χρήση ηλεκτρονικών υπολογιστών ανάγκασε τους διαχειριστές της ΤΧ/ΚΔ να δαπανούν μεγάλο μέρος του χρόνου τους στην ηλεκτρονική καταχώρηση των συναλλαγών.

8.3.5.2 Μαθήματα από τον Κινηματικό θύλακα

Η συζήτηση με τους εκπροσώπους του Συντονιστικού της ΤΧ Χολαργού-Παπάγου «Με-Λύση» κατάδειξε τα δύο σημεία που ακολουθούν:

- ❑ **Αυτονομία και αυτοδιαχείριση.** «*Εγώ δεν θα έμπλεκα καθόλου με άλλα δίκτυα. Έστω και λιγότερα μέλη να ήμασταν, αλλά να ήμασταν μόνοι μας. Ήταν τόσο ενεργοβόρο και ψυχοφθόρο αυτό το πράγμα που μας έβαλε σε διλήμματα πολύ περίεργα και με τον κόσμο. Ειδικά την περίοδο των δημοτικών εκλογών¹⁹⁶ έπρεπε να αποδείξουμε ότι δεν είμαστε ελέφαντες, ότι δεν θέλαμε να προσηλυτίσουμε τον κόσμο.*»
- ❑ **Προβολή και διάδοση ιδέας.** «*Θα έδινα μεγαλύτερη έμφαση στο ότι δεν έχουμε ακόμα καταφέρει να γίνουμε πιο ορατοί στον κόσμο. Προσφέρουμε πολύ σημαντικά πράγματα στα μέλη μας αλλά αυτό δε βγαίνει προς τα έξω και άρα δεν αποτελεί*

¹⁹⁶ Η ΤΧ Με Λύση δημιουργήθηκε αρχικά ως άξονας του Δικτύου Πολιτών Χολαργού-Παπάγου, το οποίο είχε σαφή αριστερό προσανατολισμό. Μέλη του Δικτύου δημιούργησαν παράταξη και συμμετείχαν στις αυτοδιοικητικές εκλογές του 2014, με αποτέλεσμα να θεωρηθεί από αρκετούς ανθρώπους ότι η ΤΧ ήταν ένας τρόπος προσέλκυσης ψηφοφόρων.

λύση που θα μπορούσε κάποιος να την επιλέξει. Έχουμε ιστοσελίδα, έχουμε facebook, έχουμε λογισμικό αλλά αυτό, μένει μεταξύ μας. Νομίζω ότι θα μπορούσαμε να κάνουμε ενέργειες για να δημιουργήσουμε ένα εξωτερικό κύκλο ανθρώπων που μαθαίνουν για την ΤΧ, σχετίζονται με αυτή και είναι δική τους ευθύνη και επιλογή αν θα γίνουν ενεργά μέλη.»

8.3.6 Αντιλήψεις των συντελεστών του Χρηματοδοτούμενου θύλακα για τις προοπτικές βιωσιμότητας των ΤΧ/ΚΔ

Όπως ήδη ειπώθηκε στην ενότητα 8.3.2, οι συντελεστές των ΤΧ/ΚΔ συνέδεσαν τη βιωσιμότητα των εγχειρημάτων τους με την συνέχιση της εξωτερικής χρηματοδότησης, η οποία ωστόσο ήταν αναμενόμενο κάποια στιγμή να σταματήσει. Στο ερώτημα «Εάν και με ποιους τρόπους θα μπορούσε να διασφαλιστεί η βιωσιμότητα των ΤΧ που δημιουργήθηκαν στο πλαίσιο του Προγράμματος των Κοινωνικών Δομών Άμεσης Αντιμετώπισης της Φτώχειας, μετά τη λήξη της χρηματοδότησης από την κεντρική διοίκηση;» οι απαντήσεις ήταν ποικίλες. Κάποιοι στάθηκαν αρνητικά απέναντι στη δυνατότητα των ΤΧ/ΚΔ να γίνουν βιώσιμες, δεδομένου του σχεδιασμού τους και άλλοι πρότειναν εναλλακτικά σχέδια υλοποίησης της τραπεζικής χρονο με πρωταγωνιστές, άλλοτε τους Δήμους, άλλοτε τα μέλη του δικτύου και άλλοτε την τοπική κοινωνία.

8.3.6.1 Οι ΤΧ/ΚΔ ήταν σχεδιασμένες να αποτύχουν στην κατάκτηση της βιωσιμότητάς τους

☞ Θερμοκοιτίδα μέχρι τέλους

«Δεν μπορούν να γίνουν ποτέ βιώσιμες αυτές. Από την αρχή υπήρχε λάθος σχεδιασμός. Η λογική αυτών των δομών είναι λογική θερμοκοιτίδας μέχρι τέλους. Δεν έχουν στο σχεδιασμό τους να φτιάξουν αυτόνομες, βιώσιμες, δομές-οντότητες. ... Δεν τους ενδιαφέρει αυτό. Δεν μπαίνει καν στην ατζέντα. Και γι' αυτό οι δομές απλά κλείνουν. Έχουμε χρεοκοπήσει και κυριολεκτικά και μεταφορικά. Είναι θέμα σχεδιασμού ωστόσο και πάλι. Δεν υπάρχει ορθός λογισμός.» «... Όπως συμβαίνει και στην οικογένεια, αν ο πατέρας και η μάνα δεν ετοιμάσουν τα παιδιά για να ζήσουν μόνα τους... για την αυτοτελή και αυτόνομη επιβίωση τότε έχεις κάνει λάθος. Και αυτό είναι δομικό χαρακτηριστικό της ελληνικής κοινωνίας και οικογένειας.» (ΜΠ 4 Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου)

«Βλέπω ότι αν σταματήσει η χρηματοδότηση θα σταματήσουν και οι ΤΧ. Άρα αυτό είναι ένα κακό γιατί δεν μπόρεσαν να δουν τα διάδοχα σχήματα και ούτε ζήτησε η Κεντρική Εξουσία που σχεδιάζει αυτά τα προγράμματα από τους συμμετέχοντες μια διαβεβαίωση ότι αυτό θα συνεχιστεί.» (ΜΠ 4 – Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου)

8.3.6.2 Οι ΤΧ/ΚΔ θα μπορούσαν να συνεχίσουν να λειτουργούν υπό την αιγίδα των Δήμων

☞ Η λύση της Τοπικής Αυτοδιοίκησης

Σύμφωνα με εκπροσώπους των ΜΚΟ που συμμετείχαν στην έρευνα, η βιωσιμότητα των ΤΧ θα μπορούσε να διασφαλιστεί επισημώς, εάν ενσωματώνονταν στις υπηρεσίες της Τοπικής ή της Περιφερειακής Αυτοδιοίκησης. «*Βιώσιμες σαν δομές με τη δική μας λειτουργία, που έχουμε μη-κερδοσκοπικό χαρακτήρα, δεν θα μπορούσαν να ήταν, παρά μόνο σαν δομή που θα μπορούσε να υποστηριχτεί ή από το δήμο ή την Περιφέρεια. Μόνο τότε. Εμείς δεν θα μπορούσαμε δηλαδή να την έχουμε σε μόνιμη βάση.*» (ΜΡ 6 – Εκπρόσωπος ΜΚΟ)

Η εκπρόσωπος της Διοίκησης του Δήμου της ΤΧ Π (ΜΠ 5), όπου είχε δημιουργηθεί ΤΧ με πρωτοβουλία του Δήμου, πριν την έναρξη του Προγράμματος των Κοινωνικών Δομών, εξήγησε ότι το κόστος λειτουργίας μιας ΤΧ στα πρότυπα των Κινηματικών ΤΧ είναι ελάχιστο, και άρα η συντήρησή της από το Δήμο, εφικτή.

8.3.6.3 Οι ΤΧ/ΚΔ θα μπορούσαν να συνεχίσουν να λειτουργούν εθελοντικά

☞ Λειτουργία ΤΧ σε εθελοντική βάση

Η πρόταση της λειτουργίας της ΤΧ/ΚΔ σε εθελοντική βάση, με την ενεργοποίηση των μελών και των φίλων της, «*όπως γίνεται στο εξωτερικό και τις Κινηματικές ΤΧ*», ήταν κυρίαρχη. «*... θα μπορούσε να γίνεται στον ελεύθερο χρόνο και μόνο διαδικτυακά.*» (ΜΠ 6 – Εκπρόσωπος ΜΚΟ)

Μια δυσκολία που τέθηκε σχετικά με αυτή την εναλλακτική, από εκπροσώπους της ΜΚΟ ΑΡΣΙΣ, ήταν το έλλειμμα λογοδοσίας και διασφάλισης που θα προέκυπτε για τα μέλη. «*Η λειτουργία της τραπεζικής χρόνου στο πλαίσιο οργανισμών του δημόσιου, κοινωνικού και ιδιωτικού τομέα, παρέχει εχέγγυα για τις συναλλαγές και την προστασία των δεδομένων των συμμετεχόντων*». Βέβαια, η μακροχρόνια λειτουργία ΤΧ/Κ στο πλαίσιο άτυπων δικτύων πολιτών δείχνει ότι, μάλλον οι κοινοτικές ομάδες έχουν κατακτήσει την εμπιστοσύνη των μελών τους.

Επίσης υπήρξε συχνά η άποψη ότι η εθελοντική λειτουργία του δικτύου, θα έπρεπε να είχε προβλεφτεί από την αρχή της λειτουργίας της ΤΧ, καθώς κάτι τέτοιο δεν θα μπορούσε να προκύψει εξελικτικά, ενώ ήδη απασχολούνταν τέσσερις υπάλληλοι. Σε περίπτωση που κάποιος Δήμος ή Φορέας επιθυμούσε να συνεχίσει μέσα από την εθελοντική συμμετοχή των μελών, και πάλι, θα έπρεπε να μεριμνήσει για την εκπαίδευσή τους, από τους ίδιους τους υπαλλήλους της ΤΧ/ΚΔ. Βέβαια, το παράδειγμα της ΤΧ της ΜΚΟ ΑΡΣΙΣ, της οποίας η ΤΧ/ΚΔ είναι η μόνη που παραμένει «ανοιχτή», δείχνει ότι τελικά η συνέχιση της λειτουργίας της ΤΧ/ΚΔ μέσα από εθελοντικά σχήματα, ήταν εφικτή, προφανώς υπό προϋποθέσεις που αξίζει να διερευνηθούν στο μέλλον.

☞ *Η στρατηγική του «βλέποντας και κάνοντας»¹⁹⁷*

«Με δίκτυο εθελοντών στην αρχή και βλέποντας και κάνοντας.» (ΜΠ 1 – Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου). Η πρόταση αυτή έχει διαφορετικές αναγνώσεις. Αφενός, η κοινωνική καινοτομία και το νέο δεν είναι εφικτό να προσχεδιαστούν αλλά μάλλον προσκαλούν τον πειραματισμό μέσα από πιλοτικές εφαρμογές και προσεγγίσεις «δοκιμής-λάθους» (trial and error). Αφετέρου, μέσα από αυτήν, εκδηλώνεται ένα κυρίαρχο πρότυπο της ελληνικής δημόσιας διοίκησης που δείχνει μάλλον έλλειψη εξοικείωσης με την κουλτούρα και τις πρακτικές που ευνοούν τη διεργασία ανάδυσης και τους τρόπους οργάνωσης της κοινωνικής καινοτομίας.

8.3.6.4 Οι ΤΧ/ΚΔ θα μπορούσαν να συνεχίσουν να λειτουργούν μέσα από μικτά συστήματα

Μια περισσότερο πολύπλοκη αλλά δυνητικά αποτελεσματικότερη λύση που προτάθηκε, ήταν η αξιοποίηση ομάδων πολιτών με την υποστήριξη των Δήμων και τη χρηματοδότησή τους από εναλλακτικές πηγές, όπως συνδρομές μελών και δωρεές.

☞ *Συμπράξεις των Φορέων της Τοπικής Κοινωνίας*

«Θα μπορούσε να γίνει βιώσιμο αν συμμετείχαν στην οργάνωση, αν όχι από την αρχή, σταδιακά (μετά από 6-7 μήνες), τοπικοί φορείς, σύλλογοι κ.α. και φυσικά και κάποιον επιστημονικό προσωπικό και μετά να έπαιρναν αυτοί τη διοίκηση. Δηλαδή τα αρχικά χρήματα να ήταν για να στελεχώσουν την πρώτη φάση που χρειάζεται πραγματικά πολύς χρόνος για να στήσεις τη δομή αλλά και επειδή οι δήμοι εναλλάσσουν τη διοίκησή τους κάθε 3-5 χρόνια αυτό θα έπρεπε να το πάρουν στα χέρια τους οι τοπικοί φορείς. Όχι από μόνοι τους, στην αρχή επικουρικά και εφόσον υπήρχε το οποιοδήποτε πρόβλημα από τον κεντρικό φορέα να συνεχίσουν αυτοί...» (ΜΠ 2 – Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου) «Διαφορετικά χρειάζεσαι συνέχεια χρηματοδότηση.»

«Άρα στο σχεδιασμό θα έπρεπε, όχι να ήταν προαπαιτούμενο να συμμετέχουν οι τοπικοί φορείς, γιατί τότε πάμε σε άλλο σημείο, αλλά στα παραδοτέα του έργου, στο τέλος της χρηματοδότησης να ήταν η βιωσιμότητά του μέσω της τοπικής κοινωνίας... όχι από την αρχή, επειδή από την αρχή δεν γίνεται να ζητήσεις κάτι τέτοιο. Πάμε και βάζουμε φορείς εικονικούς. Τους τοπικούς φορείς θα τους ανακαλύψεις εκεί, δεν τους ξέρεις από πριν...» (ΜΠ 2 – Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου)

☞ *Η εθελοντική λύση με εσωτερική χρηματοδότηση*

¹⁹⁷ Για μια βαθύτερη μελέτη του προσαυξητικού μοντέλου στη διοικητική οργάνωση και λήψη αποφάσεων, βλ. Lindblom 1968, March & Olsen 1976, Μακροδημήτρης 2004, Αλεξόπουλος & Παπαδημητρίου 2006.

Δεδομένου ότι οι ΤΧ/ΚΔ έκλεισαν όταν σταμάτησε η εξωτερική τους χρηματοδότηση, μια εύλογη εναλλακτική θα ήταν να λειτουργήσει μέσα από συνδρομές των μελών του δικτύου. Ο Εκπρόσωπος της Διοίκησης του Δήμου Δ (ΜΠ 4), πρότεινε ένα μικτό σύστημα λειτουργίας της ΤΧ όπου ο διαχειριστής θα αμειβόταν μέσα από το ίδιο το δίκτυο, ενώ ταυτόχρονα τα μέλη θα πλήρωναν μια χαμηλή συνδρομή. «*Το σύστημα θα μπορούσε να έχει πόρους από μόνο του. Για παράδειγμα να κοστίζει ένα ευρώ... Όταν η ΤΧ έχει απόθεμα υπηρεσιών, τότε ηλεκτρονικά και μόνο μπορείς να τη χειριστείς εύκολα.*» «*Ο διαχειριστής θα μπορούσε να αμείβεται σε εναλλακτικό νόμισμα.*» Πέραν της κάλυψης των δαπανών λειτουργίας της, η πληρωμή ενός ελάχιστου αντιτίμου, σύμφωνα με τον Εκπρόσωπο της Διοίκησης του Δήμου Β (ΜΠ 1) επιβεβαιώνει το ρόλο, την ύπαρξη και την ουσία του εγχειρήματος, που είναι η ανάληψη ευθύνης από τους πολίτες για τα θέματα που τους αφορούν. «*Ο,τι παρέχεται δωρεάν στον πολίτη, δεν το σέβεται[...] δεν έχει κύρος.*»

☞ Κοινωνική επιχειρηματικότητα

«*Ειδικά η ΤΧ... θα μπορούσε να σταθεί μόνο αν εξελισσόταν σταδιακά σε κάποια μορφή κοινωνικής επιχειρηματικότητας, σε κάποια ΚΟΙΝΣΕΤΠ ή ΙΚΕ, ΑΜΚΕ που με συγκεκριμένο business plan να είχε βιωσιμότητα.*» (ΜΠ 4 – Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου)

8.3.7 Αντιλήψεις των συντελεστών του Κινηματικού θύλακα για τις συνθήκες βιωσιμότητας των ΤΧ/Κ

Κατά την 1^η περίοδο συλλογής εμπειρικών δεδομένων, η επικοινωνία με τις Κινηματικές ΤΧ του πεδίου ανέδειξε **τρεις** κυρίως **ανασταλτικούς παράγοντες** της βιωσιμότητας των Τραπεζών Χρόνου: *την ελλιπή ενημέρωση της τοπικής κοινωνίας που περιορίζει την έκταση του πεδίου, την έλλειψη κατάλληλων χώρων και την ανεπαρκή επικοινωνία με παρόμοια εγχειρήματα.*

Η ΤΧ Χολαργού-Παπάγου, κατά τη δεύτερη περίοδο εμπειρικής διερεύνησης κατονόμασε μεταξύ των παραγόντων που θα μπορούσαν να διακυβεύσουν τη βιωσιμότητα του εγχειρήματος, *την έλλειψη χώρου, τη χαμηλή ενεργοποίηση των μελών στη διοίκηση της ΤΧ/Κ και το γεγονός ότι συνδυαστικά «το πάθος και η ευθύνη» μοιράζονται μεταξύ λίγων ανθρώπων.*

- **Χώρος.** «*Κάθε φορά για να βρούμε χώρο δυσκολευόμαστε. Στην ολομέλεια, τις προάλλες που ήμασταν 70 άτομα δε μας χώραγε με τίποτα αλλά ήταν ο μεγαλύτερος χώρος που μπορούσες να πας.*» «*Κάθε μέρα έχουμε δραστηριότητες που φιλοξενούνται σε σπίτια, στο Ωδείο... και με αυτό βολευόμαστε και είναι πιο ζεστά. Αλλά περιορίζουμε την έκταση των πραγμάτων που θα μπορούσαμε να κάνουμε και το πλήθος του κόσμου που θα μπορούσαν να έρχονται εξαιτίας του*

χώρου. ... Οπότε ο χώρος είναι ένας ανασταλτικός παράγοντας στα πράγματα που θα θέλαμε να κάνουμε.»

- **Ενεργοποίηση μελών.** «-Θα ήθελα να συμμετέχει περισσότερο ο κόσμος και στο Συντονιστικό. Αλλά τα θέλουν έτοιμα. Όταν δεν ανταποκρίνονται μπαίνουμε στη διαδικασία να το κάνουμε εμείς. ... θέλουμε περισσότερη συμμετοχή, ενεργή στο χτίσιμο.»
- **Πάθος και ευθύνη.** «Φοβάμαι ότι αν παραμείνει το συντονιστικό έτσι, θα υπάρξει κούραση... Η μη ανάληψη ευθύνης και από άλλους ανθρώπους.» «Είναι λες και τα μισά μέλη του συντονιστικού είναι ενεργά αλλά και τα μισά από τα ενεργά μέλη να είναι περιορισμένης ευθύνης. Ακόμα και στο να προτείνουν ιδέες, αλλά περισσότερο στην υλοποίησή τους. ... Πρέπει αυτός που έχει την ιδέα να μπει μπροστά και να οργανώσει τους υπόλοιπους. Χρειάζεται μια τέτοια αντίληψη.»

Επίσης, άλλο ένα ζήτημα που αναφέρθηκε από μέλη Κινηματικών Τραπεζών Χρόνου ήταν η ανάγκη ύπαρξης μελών στο δίκτυο με σοβαρό ιδεολογικό υπόβαθρο και η ανεξαρτησία από πάσης φύσεως κομματικές εξαρτήσεις.

8.3.8 Συμπεράσματα

Η βιωσιμότητα των Κινηματικών Εγχειρημάτων ΤΧ/Κ φαίνεται ότι είναι άμεσα συνυφασμένη με την αποτελεσματικότητά τους, την καλή εσωτερική λειτουργία του δικτύου, την πρόσβαση σε πόρους, την ιδεολογική συνοχή των μελών και τη διευρυμένη «εθελοντική» συμμετοχή τους στη λειτουργία της ΤΧ.

Από την άλλη, **η βιωσιμότητα των Χρηματοδοτούμενων Εγχειρημάτων ΤΧ/ΚΔ**, φαίνεται ότι μόνο μερικώς συνδέθηκε με την αποτελεσματική λειτουργία των εγχειρημάτων. Αν και οι παράγοντες επιτυχίας τους ήταν πολυάριθμοι, οι κρίσιμες συνθήκες βιωσιμότητάς τους ήταν (α) η πολιτική βούληση από τη μεριά του Δήμου, (β) η συνέχιση της εξωτερικής χρηματοδότησης και (γ) η ικανότητα συνεργασίας μεταξύ των φορέων που συμμετείχαν στις τοπικές συμπράξεις. Στις περιπτώσεις που μελετήθηκαν και που απουσίασε μία από αυτές τις συνθήκες, η λειτουργία της ΤΧ/ΚΔ διακόπηκε.

Σήμερα, η βιωσιμότητα του ελληνικού πεδίου Τραπεζών Χρόνου, εξαρτάται σχεδόν αποκλειστικά από τη βιωσιμότητα των Κινηματικών ΤΧ. Επομένως, η «θνησιμότητα» της συντριπτικής πλειοψηφίας των εγχειρημάτων ΤΧ/ΚΔ, μετασχημάτισε τα δομικά χαρακτηριστικά του πεδίου, πιθανόν να εξασθένησε τη δυναμική του, αλλά σίγουρα δεν το κατήργησε.

Αξιοποιώντας τις οπτικές των ίδιων των συντελεστών του ελληνικού πεδίου ΤΧ, θα λέγαμε ότι ανεξαρτήτως του αν το πείραμα πέτυχε «η εμπειρία της τραπεζικής χρόνου ωρίμασε (την κοινωνία) και συνέβαλε στη δημιουργία μιας άλλης κουλτούρας», (ΜΠ 5

– Εκπρόσωπος Διοίκησης Δήμου) μέσα από την ανάπτυξη ανθρώπινων σχέσεων και την ενεργοποίηση των χαρισμάτων των ατόμων.

8.4 Συμπεράσματα Κεφαλαίου

Η σημαντικότητα του θέματος της βιωσιμότητας, αναδείχτηκε από τους ίδιους τους συντελεστές των ελληνικών ΤΧ και ιδίως του Χρηματοδοτούμενου θύλακα. Στη συνείδησή τους, βιώσιμη ήταν η ΤΧ που παρέμενε ανοιχτή, ανεξάρτητα από το αν παρήγαγε έργο ή όχι. Ως εκ τούτου, η βιωσιμότητα των ΤΧ/ΚΔ συνδέθηκε με τη συνέχιση της εξωτερικής χρηματοδότησης του Προγράμματος των Κοινωνικών Δομών. Παρά την κρισιμότητα της διατήρησής τους, κανείς φορέας δεν ανέλαβε την πρωτοβουλία για την εύρεση εναλλακτικών τρόπων λειτουργίας των ΤΧ. Πίσω από αυτή τη στάση αποστασιοποίησης διαφαίνεται ότι οι Δήμοι δεν αντιμετώπισαν τη λειτουργία των Τραπεζών Χρόνου ως δική τους ευθύνη και τις ΤΧ ως κτήμα τους. Σε αρκετές περιπτώσεις, το κλείσιμο των ΤΧ θεωρήθηκε ότι ήταν φυσικό επακόλουθο της κακής τους λειτουργίας.

Μεταξύ των παραγόντων που εμπόδισαν την καλή λειτουργία και τη βιωσιμότητα των ΤΧ/ΚΔ καταγράφηκαν ο κακός σχεδιασμός του Προγράμματος, η έλλειψη μέριμνας για τη βιωσιμότητα, η εξάρτηση της χρηματοδότησης από εξωτερικούς μόνο πόρους, η ελλιπής της προβολή, η νεωτερική της φύση σε συνδυασμό με τα χαρακτηριστικά της «κουλτούρας του Έλληνα», η χαμηλή κατανόηση και αποδοχή της. Ως διευκολυντικοί παράγοντες εκτέθηκαν η αυτενέργεια και το πάθος με το οποίο εργάστηκαν οι υπάλληλοι των ΤΧ/ΚΔ, η διάθεση των ανθρώπων για προσφορά, η διεύρυνση της ταυτότητας των ΤΧ μέσα από την επέκταση της δράσης τους πέραν του στενού πυρήνα των ανταλλαγών, η ευρηματικότητα και η καινοτομικότητα, η διασύνδεση με τις υπηρεσίες των Δήμων και τους φορείς της τοπικής κοινωνίας, η διάδοση θετικών ιστοριών, η ύπαρξη ενός ισορροπημένου πλαισίου κανόνων και των απαραίτητων υποδομών. Τέλος, θίχτηκε το θέμα της εμπιστοσύνης, μεταξύ των μελών και απέναντι στο θεσμό της τραπεζικής χρόνου.

Ωστόσο, οι κρίσιμοι παράγοντες που καθόρισαν τη βιωσιμότητα των ΤΧ/ΚΔ που εξέτασε η εργασία αυτή, ήταν η πολιτική βούληση, η εξωτερική χρηματοδότηση και η ικανότητα συνεργασίας των φορέων στο πλαίσιο του πολύπλοκου συστήματος κατακόρυφης και οριζόντιας διακυβέρνησης μέσα από το οποίο υλοποιήθηκε το Πρόγραμμα των Κοινωνικών Δομών.

Οι Τράπεζες Χρόνου του Κινηματικού θύλακα νοηματοδότησαν τη βιωσιμότητα διαφορετικά, ως κάτι κεκτημένο. Οι παράγοντες που σύμφωνα με τους συντελεστές των ΤΧ/Κ ήταν καθοριστικοί για τη βιωσιμότητα του κινήματος ήταν η κομματική ανεξαρτησία και η ενεργός συμμετοχή των μελών στην καθημερινότητα και τη διαχείριση των δικτύων. Άλλοι ανασταλτικοί παράγοντες ήταν η ελλιπής ενημέρωση της τοπικής κοινωνίας, η χαμηλή δικτύωση με άλλες Τράπεζες Χρόνου και η απουσία των απαραίτητων υποδομών.

Μέρος Δ΄
Ερμηνεύοντας τα αποτελέσματα
Γενικά συμπεράσματα
&
Συστάσεις Πολιτικής

Γενικά Συμπεράσματα

9.1 Εισαγωγή

Στο τελευταίο Μέρος αυτής της εργασίας, ερμηνεύονται τα ευρήματα που παρουσιάστηκαν στις προηγούμενες ενότητες και απαντώνται τα ερευνητικά ερωτήματα της διατριβής. Σε αυτό το πλαίσιο διατυπώνονται συστάσεις πολιτικής και επιστημονικά ερωτήματα που αξίζει να διερευνηθούν στο μέλλον.

9.2 Ερμηνεύοντας τα αποτελέσματα και απαντώντας τα ερευνητικά ερωτήματα

9.2.1 Εισαγωγή

Τα ερευνητικά ερωτήματα της παρούσας εργασίας είναι δομημένα σε δύο επίπεδα. Το πρώτο επίπεδο αφορά τη μελέτη της ελληνικής περίπτωσης τραπεζικής κρίσης. Μέσα από αυτήν, επιδιώκεται σε ένα δεύτερο επίπεδο η εξαγωγή γενικότερων θεωρητικών συμπερασμάτων για την κοινωνική καινοτομία και τη δημόσια κοινωνική καινοτομία στο τοπικό επίπεδο (κοινωνική καινοτομία στην τοπική διακυβέρνηση) ειδικότερα.

9.2.2 Το ελληνικό πεδίο τραπεζικής κρίσης

Ποια είναι τα δομικά χαρακτηριστικά του ελληνικού πεδίου τραπεζικής κρίσης και ποιο το θεσμικό και ιστορικό πλαίσιο ανάπτυξής της;

Δεδομένου ότι δεν υπήρχε προγενέστερη αποτύπωση των στοιχείων του ελληνικού πεδίου τραπεζικής κρίσης, απαραίτητο αρχικό βήμα ήταν η καταγραφή και ανάλυση των δημογραφικών του χαρακτηριστικών και η ανάχνευση του ιστορικού και θεσμικού του πλαισίου ανάπτυξης.

Το ελληνικό πεδίο τραπεζικής χρόνου, την περίοδο διεξαγωγής της παρούσας εμπειρικής έρευνας αποτελούνταν από **δύο θύλακες, τον Κινηματικό και τον Χρηματοδοτούμενο**. Πρωταγωνιστές του πρώτου ήταν άτυπες ομάδες πολιτών και του δεύτερου οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών και φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης. Ο Κινηματικός θύλακας αποτελούταν από περίπου δέκα Τράπεζες Χρόνου, ενώ ο Χρηματοδοτούμενος από τριάντα τρεις. Η μεταξύ τους επικοινωνία και διασύνδεση υπήρξε αμελητέα.

Οι ελληνικές Τράπεζες Χρόνου δημιουργήθηκαν σε πόλεις, γεγονός που επικυρώνει τη διαπίστωση που συναντάμε στη βιβλιογραφία ότι **η κοινωνική καινοτομία είναι κυρίως αστικό φαινόμενο** (Moulaert 2009). Το προφίλ των μελών των δυο θυλάκων ήταν αρκετά διαφορετικό, με τις Χρηματοδοτούμενες Τράπεζες Χρόνου να «στρατολογούν» σε υψηλό ποσοστό άτομα που ανήκαν σε ευπαθείς κοινωνικά ομάδες, εξαιτίας της υπαγωγής τους στο Πρόγραμμα των Κοινωνικών Δομών για την Άμεση Αντιμετώπιση της Φτώχειας. Χαρακτηριστικά κοινά και στους δύο θύλακες ήταν **η κυριαρχία του γυναικείου φύλου και το μεγάλο ψηφιακό έλλειμμα των συμμετεχόντων**.

Το μέσο μέγεθος των ελληνικών Τραπεζών Χρόνου, με περισσότερα από 300 μέλη, χαρακτηρίζεται μάλλον ως υψηλό σε σχέση με εκείνο των δικτύων που συναντάμε στη βιβλιογραφία (βλ. ενότητα 3.2.3.4). Ωστόσο, το επίπεδο της ενεργοποίησης των μελών τους ήταν ιδιαίτερα χαμηλό, γεγονός που οφειλόταν σε διάφορους παράγοντες, όπως η μικρή τους εξοικείωση με τις αχρήματες ανταλλαγές, η έλλειψη ελεύθερου χρόνου και η χαμηλή ικανότητα χρήσης ηλεκτρονικών υπολογιστών και υπηρεσιών διαδικτύου.

9.2.3 Τα κοινωνικά καινοτόμα χαρακτηριστικά του ελληνικού πεδίου Τραπεζών Χρόνου, επί της αρχής και εκ του αποτελέσματος

Ποια ήταν τα κοινωνικά καινοτόμα χαρακτηριστικά του ελληνικού πεδίου τραπεζικής χρόνου (περιεχόμενο, διαδικασία, ενδυνάμωση) επί της αρχής και εκ του αποτελέσματος;

Ένα ερευνητικό κενό που επιδίωξε αυτή η εργασία να καλύψει ήταν η θεωρητική και εμπειρική τεκμηρίωση της τραπεζικής χρόνου ως μια μορφή κοινωνικής καινοτομίας. Επί της αρχής, έχοντας ως σημείο αναφοράς τον ορισμό για την κοινωνική καινοτομία και την επισκόπηση της βιβλιογραφίας για τις Τράπεζες Χρόνου στο Κεφάλαιο 3, **η τραπεζική χρόνου είναι μια μορφή κοινωνικής καινοτομίας** (Seyfang & Longhurst 2012, 2015, Jørgensen et al 2015). Ωστόσο, η εμπειρική μελέτη της ελληνικής περίπτωσης τραπεζικής χρόνου, έδειξε ότι **η πρακτική αποτύπωση αυτής της θεωρητικής ταύτισης ισχύει μόνο υπό προϋποθέσεις**.

9.2.3.1 Τα κοινωνικά καινοτόμα χαρακτηριστικά της τραπεζικής χρόνου, επί της αρχής

Χρησιμοποιώντας ως βάση τον ορισμό εργασίας μας για την κοινωνική καινοτομία,

«Η κοινωνική καινοτομία είναι μια κοινωνική πρακτική η οποία εντείνεται σε περιόδους κρίσης. Αποσκοπεί στην ικανοποίηση αναπάντητων ανθρώπινων αναγκών και την αντιμετώπιση σύγχρονων προκλήσεων, μέσα από αλλαγές στα κυρίαρχα πρότυπα διακυβέρνησης και κοινωνικής συσχέτισης, τη δημιουργική χρήση αναξιοποίητων χαρισμάτων και πόρων και τη συνεργασία διαφορετικών τομέων της κοινωνίας και φορέων. Εγγενής στη διαδικασία κοινωνικής καινοτομίας είναι η ενδυνάμωση των εμπλεκόμενων ανθρώπων, χρηστών και κοινοτήτων.»

θεωρούμε τις Τράπεζες Χρόνου ως κοινωνικά καινοτόμα σχήματα που διευκολύνουν την ανθρώπινη συσχέτιση και τη διασύνδεση των μελών τους, με τους πόρους και τις δεξιότητες που είναι απαραίτητοι για την ικανοποίηση των αναγκών τους. Σε εποχή κρίσης, οι Τράπεζες Χρόνου μπορούν να παράσχουν σε ανθρώπους που θίγονται οικονομικά και κοινωνικά, τις υπηρεσίες και τα αγαθά που είναι απαραίτητα για **να διασφαλίσουν ένα ελάχιστο επίπεδο συνθηκών διαβίωσης**. Πολύ περισσότερο, οι Τράπεζες Χρόνου δίνουν στα μέλη τους την ευκαιρία **να ικανοποιήσουν ένα ευρύτερο φάσμα αναγκών, να αξιοποιήσουν τις δικές τους δεξιότητες και γνώσεις και να παραμείνουν ενεργοί πολίτες**. Επομένως, οι Τράπεζες Χρόνου ικανοποιούν αναπάντητες από το κράτος και την αγορά ανάγκες, όπως είναι η ανάγκη για συμμετοχή ή ακόμα και η ανάγκη για επιβίωση σε περιόδους οικονομικής δυστοκίας.

Επίσης, **δημιουργούν νέα πρότυπα διασύνδεσης των ανθρώπων** οι οποίοι αναπτύσσουν μεταξύ τους οριζόντια δίκτυα σχέσεων και φιλίας. Στη βιβλιογραφία είδαμε ακόμα και παραδείγματα Τραπεζών Χρόνου που αξιοποιούνται ως εργαλείο ανάπτυξης της τοπικής δημοκρατίας και συμμετοχής (Seyfang 2002b, βλ. υποσημείωση 114), και άρα ως **καταλύτες αλλαγής των σχέσεων διακυβέρνησης στο τοπικό επίπεδο**.

Τέλος, μέσα από την ικανοποίηση των αναγκών, την ενεργοποίηση των δεξιοτήτων και την ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων, **οι συμμετέχοντες, αλλά και η κοινωνία συνολικά, ενδυναμώνονται**.

9.2.3.2 Τα κοινωνικά καινοτόμα χαρακτηριστικά της ελληνικής περίπτωσης τραπεζικής χρόνου, εκ του αποτελέσματος

Η Τράπεζα Χρόνου αναμφίβολα υπήρξε πρωτοποριακή μορφή κοινωνικής οργάνωσης για τα ελληνικά δεδομένα. Παρά τη γενική παραδοχή του «νέου» και καινοτόμου χαρακτήρα της, **κανένα από τα εγχειρήματα που μελετήθηκαν δεν διαχειρίστηκε, ούτε και αξιοποίησε την τραπεζική χρόνου ως μια μορφή κοινωνικής καινοτομίας, έννοια για την οποία εξάλλου δεν υπάρχει ακόμα κοινή κατανόηση**.

Ο Χρηματοδοτούμενος θύλακας συνολικά, αντιμετώπισε την Τράπεζα Χρόνου ευκαιριακά, ως μια εξωτερικά χρηματοδοτούμενη «Κοινωνική Δομή» με μικρό ορίζοντα ζωής και στενά προσδιορισμένους στόχους. Οι ΤΧ/ΚΔ στη συντριπτική τους

πλειονηφία λειτούργησαν ως εργαλείο του υπάρχοντος δημόσιου συστήματος κοινωνικής ευημερίας και του συστήματος φιλανθρωπίας του κοινωνικού τομέα, και δεν ανέπτυξαν τη δυναμική τους με όραμα την ολοκληρωμένη ικανοποίηση των ανθρωπίνων αναγκών, την πραγμάτωση ουσιαστικών αλλαγών στις σχέσεις διακυβέρνησης και την ενδυνάμωση των πολιτών, των φορέων της τοπικής κοινωνίας και των ίδιων των Οργανισμών της Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Ως εκ τούτου, **δεν αξιοποίησε την τραπεζική χρόνου ως μια μορφή κοινωνικής καινοτομίας.**

Ο Κινηματικός θύλακας, επίσης δεν φάνηκε να ταυτοποιεί την τραπεζική χρόνου με την κοινωνική καινοτομία. Ωστόσο, ο τρόπος ανάδυσης των ΤΧ/Κ, η πιστή εφαρμογή των αρχών και της φιλοσοφίας του κινήματος, ο συμμετοχικός τρόπος λειτουργίας τους, η διάθεσή τους για πειραματισμό και ευελιξία, η σύνθεση διαφορετικών χώρων και οπτικών καθώς και η επιδίωξη ευρύτερων συνεργασιών, είναι όλα στοιχεία που δείχνουν ότι **εφάρμοσε έστω και συμπτωματικά την κοινωνική καινοτομία στην πράξη.**

Επομένως, **η εμπειρική μελέτη του ελληνικού πεδίου τραπεζικής χρόνου έδειξε χαμηλό επίπεδο επίγνωσης των συντελεστών του γύρω από τις προοπτικές αξιοποίησης των Τραπεζών Χρόνου ως μια μορφή κοινωνικής καινοτομίας.** Πάραυτα, ο Κινηματικός Θύλακας, έστω και συμπτωματικά φάνηκε να πραγματώνει τις κοινωνικά καινοτομικές διαστάσεις της τραπεζικής χρόνου.

Ειδικότερα, για καθεμιά από τις τρεις διαστάσεις του ορισμού εργασίας μας για την κοινωνική καινοτομία, συμπεραίνουμε τα εξής:

1. Η διάσταση του περιεχομένου της κοινωνικής καινοτομίας: ανάγκες

Ποιες ανθρώπινες ανάγκες ικανοποιήθηκαν μέσα από τη λειτουργία των ελληνικών Τραπεζών Χρόνου;

Ποιους σκοπούς και κοινωνικούς ρόλους επιτέλεσαν;

Η βιβλιογραφία για την κοινωνική καινοτομία συνήθως ορίζει τη διάσταση του περιεχομένου με αναφορά στις αναπάντητες από το κράτος και τις αγορές κοινωνικές ανάγκες. Η εμπειρική διερεύνηση αυτής της γενικής θεωρητικής διατύπωσης δεν είχε ωστόσο μέχρι σήμερα απασχολήσει την επιστημονική κοινότητα. Το ερώτημα, «*Ποιες είναι οι ανάγκες στις οποίες απαντά η κοινωνική καινοτομία;*» παρέμενε αναπάντητο αλλά πολύ περισσότερο, αδιατύπωτο.

Για την καταγραφή των ανθρώπινων αναγκών που ικανοποιούνται μέσα από την τραπεζική χρόνου, χρησιμοποιήθηκε ως θεωρητικό πλαίσιο, η Μήτρα Ανθρώπινων Αναγκών του Manfred-Max Neef (βλ. ενότητα 5.3.6). Σε αυτήν καταγράφονται εννιά

«θεμελιώδεις ανθρώπινες ανάγκες»¹⁹⁸, των οποίων οι τρόποι ικανοποίησης αλλάζουν διαχρονικά και από τόπο σε τόπο.

Η εμπειρική μελέτη του ελληνικού πεδίου τραπεζικής χρόνου, έδειξε ότι οι Τράπεζες Χρόνου ως συστήματα ανταλλαγών, και ιδιαίτερα εκείνες που ανήκαν στο χρηματοδοτούμενο θύλακα, **δεν είχαν την απαραίτητη δυναμική ώστε να ικανοποιήσουν επαρκώς την ανάγκη των μελών τους για επιβίωση, παρόλο, που αυτός ήταν ο δηλωμένος στόχος του Προγράμματος στο εσωτερικό του οποίου αναπτύχθηκαν.** Ωστόσο, ως ευρύτερη θεσμική διευθέτηση, ικανοποιούν ένα μεγαλύτερο φάσμα ανθρώπινων αναγκών, κυρίως για συμμετοχή, δημιουργία, στοργή/κοινωνικότητα, διασκέδαση ταυτότητα/ανήκειν, και μάλιστα πολύ αποτελεσματικά.

Επίσης, **υπάρχουν ενδείξεις ότι η πραγμάτωση των ανθρώπινων αναγκών μέσω των ΤΧ γίνεται με πιο ολοκληρωμένο τρόπο**, δηλαδή επιτυγχάνοντας μεγαλύτερες συνέργιες μεταξύ των διαφορετικών «ικανοποιητών» - τρόπων ικανοποίησης των αναγκών (satisfiers). Η πρόταση αυτή, μένει να ελεγχθεί εμπειρικά.

Μια ευρύτερη κοινωνική ανάγκη (κοινωνική με την έννοια του συλλογικού της χαρακτήρα) είναι η αξιοποίηση του ανενεργού δυναμικού μιας κοινότητας ανθρώπων. Δηλαδή, **μέσα από την ενεργοποίηση των χαρισμάτων των ανθρώπων που συμμετέχουν σε μια ΤΧ**, προσφέροντας τις υπηρεσίες και μοιράζοντας τις δεξιότητες τους, **συντελείται η αυτοπραγμάτωση ολόκληρης της κοινότητας.**

Παρότι **η αποτύπωση των σημείων συνέργιας και ανταγωνισμού ανάμεσα στις ΤΧ και το επίσημο σύστημα παροχής υπηρεσιών των Δήμων**, με κριτήριο το είδος των παρεχόμενων αναγκών, δεν ήταν σκοπός της παρούσας έρευνας, παρατηρήθηκε το εξής: Υπήρξαν περιπτώσεις από το Χρηματοδοτούμενο θύλακα, όπου η φιλοσοφική διαφοροποίηση των ΤΧ ως προς τον τρόπο αντιμετώπισης των ευάλωτων κοινωνικά ομάδων προκάλεσε προστριβές. Οι Τράπεζες Χρόνου, μέσα από την υιοθέτηση της αρχής της ανταπόδοσης προσκάλεσαν τους ανθρώπους που μειονεκτούσαν κοινωνικά, να γίνουν από ωφελούμενοι κοινωνικών παροχών, συμμετοχοί και συμπαραγωγοί των λύσεων στα προβλήματα που τους απασχολούσαν. Με αυτόν τον τρόπο, ενισχυόταν η ικανότητά τους να στέκονται με υπευθυνότητα απέναντι στη δική τους ζωή. Αντίθετα, η κουλτούρα παροχής κοινωνικών υπηρεσιών από τους ελληνικούς Δήμους, ακολουθούσε, και συνεχίζει να ακολουθεί, το πρότυπο της φιλανθρωπίας.

Επομένως, είναι «η διάσταση της διαδικασίας» της τραπεζικής χρόνου, την οποία σχολιάζουμε στην επόμενη παράγραφο, εκείνη, η οποία εμπλέκοντας τα μέλη των δικτύων ενεργά στις συναλλαγές και τις δραστηριότητες, ενθαρρύνει την ολοκληρωμένη ικανοποίηση των αναγκών τους, με έναν τρόπο που το επίσημο σύστημα παροχής κοινωνικών υπηρεσιών των Δήμων αδυνατεί.

¹⁹⁸ Οι εννιά θεμελιώδεις ανάγκες είναι η επιβίωση, η συμμετοχή, η κατανόηση, η ασφάλεια, η ελευθερία, η φροντίδα-στοργή, η ταυτότητα-ανήκειν, η αναψυχή-διασκέδαση και η δημιουργία.

II. Η διάσταση της διαδικασίας: διακυβέρνηση

Η μελέτη της ελληνικής περίπτωσης τραπεζικής χρόνου και ιδιαίτερα του Χρηματοδοτούμενου θύλακα αποκάλυψε τουλάχιστον τέσσερα επίπεδα θεωρητικής ανάλυσης της διάστασης της διαδικασίας της κοινωνικής καινοτομίας. Ακολουθούν διατυπωμένες ως υποθέσεις εργασίας.

α) Η κοινωνική καινοτομία μεταβάλλει τα πρότυπα κοινωνικής συσχέτισης, καθώς μειώνονται τα επίπεδα της κοινωνικής περιθωριοποίησης και κοινωνικού αποκλεισμού και χτίζονται πιο δυνατές και ανθεκτικές κοινότητες.

Αυτό είναι το επίπεδο ανάλυσης της έννοιας της διάστασης της διαδικασίας που θίγεται στη βιβλιογραφία για την κοινωνική καινοτομία. Μέσα από τη μελέτη της ελληνικής περίπτωσης τραπεζικής χρόνου, είδαμε ότι η αλλαγή στις σχέσεις διακυβέρνησης είναι όχι μόνο επακόλουθο της λειτουργίας των Τραπεζών Χρόνου, αλλά και προϋπόθεση για την καλή και αποτελεσματική τους λειτουργία.

β) Η κοινωνική καινοτομία αναπτύσσεται μέσα σε σύνθετα δίκτυα οριζόντιας και κατακόρυφης διακυβέρνησης.

Το ελληνικό παράδειγμα τραπεζικής χρόνου επιβεβαιώνει την πρόταση αυτή, εν μέρει. Ο Χρηματοδοτούμενος θύλακας εμφανίζει ένα πολύπλοκο πλέγμα σχέσεων αλληλεπίδρασης με άλλους φορείς, σε αντίθεση με τον Κινηματικό θύλακα.

Στο πλαίσιο του Χρηματοδοτούμενου θύλακα, οι Τράπεζες Χρόνου αναπτύχθηκαν και χρειάστηκε να λειτουργήσουν μέσα σε ένα σύνθετο πλέγμα οριζόντιας και κατακόρυφης διακυβέρνησης. Οι φορείς της πρωτοβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης κλήθηκαν να υλοποιήσουν ένα πρόγραμμα που είχε σχεδιαστεί σε εθνικό επίπεδο και του οποίου οι όροι χρηματοδότησης προβλέπονταν από τον Ευρωπαϊκό Κανονισμό για τα συγχρηματοδοτούμενα προγράμματα της περιόδου 2007-2013. Μάλιστα, προκειμένου να αναπτύξουν δίκτυα Κοινωνικών Δομών για την Αντιμετώπιση της Φτώχειας στην περιοχή τους, χρειάστηκε να συνεργαστούν με φορείς της Κοινωνίας των Πολιτών/Αστικές Μη Κερδοσκοπικές Εταιρείες (ΜΚΟ) και άλλους Δήμους.

Μια ιδιαιτερότητα του Προγράμματος ήταν ότι Συντονιστής/Φορέας Υλοποίησης μπορούσε να είναι μόνο η ΜΚΟ και όχι οι Οργανισμοί της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, αφαιρώντας επομένως από τους Δήμους ένα ρόλο οικείο και τη δυνατότητα αποκλειστικού ελέγχου της πορείας υλοποίησης των σχετικών έργων.

Τα πρότυπα διακυβέρνησης των τοπικών συμπράξεων που μελετήθηκαν ήταν σχεδόν, όσα και οι τοπικές συμπράξεις. Παράγοντες διαφοροποίησης ήταν πρακτικοί λόγοι, όπως το αν οι υπάλληλοι της ΤΧ/ΚΔ φιλοξενήθηκαν σε χώρο του Δήμου ή της ΜΚΟ και η χωρική εγγύτητα της ΜΚΟ στην περιοχή υλοποίησης του Προγράμματος, η συμμετοχή ενός ή περισσότερων δήμων στην σύμπραξη, οι προσωπικότητες των εμπλεκόμενων από τη διοίκηση του Δήμου και της ΜΚΟ, η καλή ή ελλιπής κατανομή ρόλων από την αρχή της λειτουργίας του προγράμματος, η συχνότητα και η ποιότητα της επικοινωνίας μεταξύ των εταίρων της σύμπραξης, η ικανότητα συνεργασίας και εξισορρόπησης των ρόλων και των επιδιώξεων των εταίρων, η προηγούμενη εμπειρία

με τη λειτουργία Τραπεζών Χρόνου, η καλή ή κακή υποδοχή της Τράπεζας Χρόνου από το προσωπικό των Δήμων, η δυνατή ή ασθενής πολιτική βούληση των Δήμων, η αλλαγή των πολιτικών διοικήσεων των Δήμων μετά τις αυτοδιοικητικές εκλογές του Μάη του 2014 κ.α. (βλ. Πίνακα 7.1)

Η ικανότητα εξισορρόπησης των διαφορετικών ρόλων και επιδιώξεων των εταίρων της σύμπραξης ήταν καθοριστικής σημασίας για την καλή λειτουργία και τη βιωσιμότητα των Τραπεζών Χρόνου. Τυπικά, τον συντονισμό των οριζόντιων δικτύων είχαν οι Φορείς Υλοποίησης του Προγράμματος. Σε καμία από τις περιπτώσεις που μελετήθηκαν δεν παρατηρήθηκαν καθορισμένες ρουτίνες συλλογικής παρακολούθησης της καλής λειτουργίας του Προγράμματος και συνεργασίας των ΜΚΟ και των Δήμων για τον προσδιορισμό των επόμενων βημάτων. Ως εκ τούτου, συμπεραίνουμε ότι **η διακυβέρνηση των οριζόντιων δικτύων δεν έγινε συνειδητά και σχεδιασμένα αλλά είχε ad hoc χαρακτήρα.**

Για τη «**μεταδιακυβέρνηση**» των οριζόντιων δικτύων συνεργασίας δημιουργήθηκε ο ενδιάμεσος οργανισμός «Κοινωνία SOS» που είχε ως σκοπό τον συντονισμό των τοπικών συμπράξεων. Ο ρόλος του ωστόσο παρέμεινε τυπικός, λειτουργώντας ως ενδιάμεσος διαχειριστικός κρίκος μεταξύ του Υπουργείου Εργασίας και των τοπικών δικτύων Κοινωνικών Δομών. Επίσης, σε καμία περίπτωση δεν έγινε διαχείριση των Δικτύων Τραπεζών Χρόνου αλλά και του ίδιου του Προγράμματος, ως μια μορφή κοινωνικής καινοτομίας, παρά τα κοινωνικά καινοτόμα χαρακτηριστικά του επί της αρχής.

Ένα ακόμα επίπεδο διακυβέρνησης αφορούσε τη διαχείριση των σχέσεων της Τράπεζας Χρόνου με τις άλλες Δομές του δικτύου και τις υπηρεσίες των Δήμων. Στη βιβλιογραφία, αυτή η μορφή διακυβέρνησης ονομάζεται «**διακυβέρνηση της παροχής δημόσιων υπηρεσιών**» (public service governance). Η συνεργασία της Τράπεζας Χρόνου με τις άλλες Κοινωνικές Δομές ήταν κυρίως το αποτέλεσμα της αυτοοργάνωσης των υπαλλήλων των Δομών και λιγότερο αποτέλεσμα εκ των άνω καθοδήγησης (από το Δήμο ή/και τη ΜΚΟ).

Ως προς τη συνεργασία με τις άλλες υπηρεσίες του Δήμου, αποκλειστικά υπεύθυνη ήταν η ηγεσία των Δήμων. Η εμπειρική μελέτη των Χρηματοδοτούμενων Τραπεζών Χρόνου έδειξε ότι **οι περιπτώσεις όπου οι Τράπεζες Χρόνου δικτυώθηκαν με τις υπηρεσίες των Δήμων με σκοπό την αμοιβαία αξιοποίηση πόρων και την παραγωγή συνεργιών ήταν λίγες**. Παρατηρήθηκε ότι οι Τράπεζες Χρόνου αξιοποιήθηκαν, πρώτον, για την καλύτερη οργάνωση του εθελοντικού δυναμικού του Δήμου και την ενίσχυση των κοινωνικών υπηρεσιών του σε προσωπικό, δεύτερον, για την ενίσχυση του Δήμου γενικότερα σε προσωπικό, τρίτον, για την υποστήριξη των άλλων Κοινωνικών Δομών του δικτύου.

Στην πλειονότητά τους, **οι Χρηματοδοτούμενες Τράπεζες Χρόνου** εργάστηκαν παράλληλα με το υπάρχον σύστημα κοινωνικών υπηρεσιών της τοπικής αυτοδιοίκησης χωρίς την ανάπτυξη ουσιαστικών συνεργιών. Κάποιες λειτούργησαν συμπληρωματικά στο υπάρχον σύστημα, μέσα από την ανάπτυξη αμοιβαίων σχέσεων

αλληλοϋποστήριξης. Τέλος, τα παραδείγματα όπου η ΤΧ/ΚΔ θεωρήθηκε ότι λειτούργησε ανταγωνιστικά προς τις υπάρχουσες υπηρεσίες των Δήμων ήταν περιορισμένα. *Ενδιαφέρον είχε το γεγονός ότι η ανταγωνιστικότητα δεν συνδέθηκε με το περιεχόμενο των παρεχόμενων υπηρεσιών, αλλά εφορμούσε από το σχήμα διακυβέρνησης των τοπικών δικτύων Κοινωνικών Δομών, στα οποία οι Δήμοι δεν είχαν τον απόλυτο έλεγχο.* (Βλ. Παράρτημα VIII)

Τέλος, στο κατώτερο επίπεδο ανάλυσης, βρίσκεται η **εσωτερική διακυβέρνηση** (corporate governance) των κοινωνικά καινοτόμων εγχειρημάτων, δηλαδή οι σχέσεις που αναπτύσσονται στο εσωτερικό των ομάδων διαχείρισης των Τραπεζών Χρόνου καθώς και ο ρόλος των μελών στη διαχείριση και λειτουργία του δικτύου. **Τα εγχειρήματα του κοινωνικού τομέα, εμφανίζουν πιο σύνθετα σχήματα εσωτερικής διακυβέρνησης, επειδή εμπλέκουν ενεργά τα μέλη τους στη διαδικασία σχεδιασμού και λήψης αποφάσεων.** Η Γενική Συνέλευση είναι το ανώτατο όργανο των Κινηματικών ΤΧ και το Συντονιστικό έχει εκτελεστικό ρόλο. Αντίθετα, η **εσωτερική διακυβέρνηση στην περίπτωση των Χρηματοδοτούμενων ΤΧ** αφορούσε κυρίως τη δυναμική στο εσωτερικό της ομάδας διαχείρισης (των υπαλλήλων) της ΤΧ/ΚΔ.

γ) Η διακυβέρνηση των οριζόντιων δικτύων και των πολλαπλών επιπέδων στο πλαίσιο των οποίων οργανώνεται η κοινωνική καινοτομία, προϋποθέτει τις δεξιότητες και τα πρότυπα εργασίας της νέας διακυβέρνησης.

Η εμπειρική διερεύνηση των απαραίτητων δεξιοτήτων που υποβοηθούν την αποτελεσματική διακυβέρνηση της κοινωνικής καινοτομίας εστίασε μόνο στην ομάδα των διαχειριστών ΤΧ. Οι ποιότητες που υποδείχθηκαν από τους ίδιους ήταν η ομαδικότητα και η συνεργασία, η καινοτομικότητα και η ευρηματικότητα, η επιμονή και η υπομονή, η πίστη στο εγχείρημα, δεξιότητες επικοινωνίας και οργάνωσης και η διαχείριση πολύπλοκων καταστάσεων.

Πώς οργανώνεται η διοίκηση των οριζόντιων δικτύων όταν χρειάζεται η ηγεσία να εναλλάσσεται ανάμεσα στα συμμετέχοντα μέλη; Μέσα από τη ματιά της ερευνήτριας, αποφασιστικό χαρακτήρα για την έκβαση των εγχειρημάτων και την καλή τους διακυβέρνηση είχε η εξοικείωση με τη «συμμετοχική ηγεσία».¹⁹⁹ Αυτή η ποιότητα εμφανίστηκε στο εσωτερικό πολλών Τραπεζών Χρόνου, αλλά όχι στο εσωτερικό των τοπικών συμπράξεων. **Τα καθιερωμένα πρότυπα κατανομής ρόλων ανάμεσα στους δημόσιους, κοινωνικούς και ιδιωτικούς φορείς ήταν δύσκολο να καμφθούν, μέσα σε τόσο μικρό χρονικό διάστημα.**

¹⁹⁹ Ο συμμετοχικός ηγέτης αναπτύσσεται ως εξέλιξη/στον αντίποδα του ηγέτη ήρωα (<https://www.forbes.com/sites/mikemyatt/2012/02/28/the-problem-with-heroic-leaders/#4890a3a85320> Μακρυδημήτρης 2015:409). Θεωρείται καταλληλότερος τύπος ηγεσίας για τη διακυβέρνηση σε συνθήκες υψηλής πολυπλοκότητας και συνδέεται με τους ρόλους της ηγεσίας που διευκολύνει (facilitative leadership) (Greasley & Stoker 2008) και του ηγέτη-οικοδεσπότη (Art of Participatory Leadership Art of Hosting), βασική δεξιότητα του οποίου είναι η δημιουργία χώρου για την έκφραση των διαφορετικών οπτικών, μέσω εποικοδομητικών συζητήσεων.

δ) Η κοινωνική καινοτομία επηρεάζεται από το τοπικό σύστημα διακυβέρνησης στο εσωτερικό του οποίου αναπτύσσεται, και αντιστρόφως το επηρεάζει.

Διαφορετικές ποιότητες του τοπικού συστήματος διακυβέρνησης επέδρασαν ποικιλοτρόπως στην εξέλιξη των τοπικών δικτύων Τραπεζών Χρόνου.

- ✓ **Οι συγκρούσεις που προκύπτουν από τις διαφορές στην κουλτούρα φαίνεται να εμπόδισαν σημαντικά την ανάπτυξη και λειτουργία των ΤΧ.** Η βιωσιμότητα ενός κοινωνικά καινοτόμου project διασφαλίζεται όταν οι άνθρωποι νιώσουν ότι τους ανήκει. Αυτή η αναγκαιότητα, προσκρούει ωστόσο στην τάση για συγκέντρωση της εξουσίας (centralism), την ανάγκη των Δήμων να παραμείνουν οι μόνοι ιδιοκτήτες και στην παντελή έλλειψη μέριμνας για εργασία με την κοινότητα.
- ✓ **Ο Καλλικρατικός ή μη τύπος των Δήμων που μελετήθηκαν φάνηκε ότι επηρέασε τη λειτουργία των ΤΧ.** Συγκεκριμένα, σε Καλλικρατικούς Δήμους παρατηρήθηκε «οργανωσιακή ανωριμότητα» και χαμηλότερη ικανότητα ενσωματώσης των νέων δομών στις υπάρχουσες οργανικές μονάδες.
- ✓ Η πολιτική ιδεολογία των κυβερνώντων παρατάξεων των Δήμων δεν είχε ουσιαστική επίδραση. **Η πολιτική βούληση υποστήριξης του εγχειρήματος, ήταν καθοριστικής σημασίας.** Άλλοτε επηρεάστηκε από την αλλαγή διοίκησης και προσώπων, και άλλοτε όχι.
- ✓ Επίσης, **σημαντική ήταν η επίδραση των καθιερωμένων οργανωτικών και διοικητικών προτύπων εργασίας του Δημόσιου τομέα.**

Από την άλλη, η επίδραση της λειτουργίας των ελληνικών ΤΧ/ΚΔ στο Τοπικό Σύστημα Διακυβέρνησης, ήταν μικρή (Βλ. Πίνακα 7.2).

- ✓ Συνέδραμε στην παροχή υπηρεσιών αρμοδιότητας της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, κοινωνικού, εκπαιδευτικού και πολιτιστικού χαρακτήρα.
- ✓ Κάλυψε προσωρινά, κενά σε προσωπικό των Δήμων.
- ✓ Είχε μικρή επίδραση στην κουλτούρα και τα οργανωτικά και διοικητικά πρότυπα των Δήμων.
- ✓ Ωστόσο, είχε θετική επίδραση στην ενδυνάμωση και την ενεργοποίηση των πολιτών.

III. Η διάσταση της ενδυνάμωσης: χτίζοντας ικανότητες

Οι ΤΧ, σύμφωνα με τις μαρτυρίες των διαχειριστών και κυρίως των μελών τους, **συνέβαλαν ουσιαστικά στην ενδυνάμωση των ανθρώπων που συμμετείχαν αλλά και της τοπικής κοινωνίας γενικότερα.**

Οι **συνεδρίες ψυχοκοινωνικής υποστήριξης** που παρέχονταν από «την» κοινωνική λειτουργό των ΤΧ/ΚΔ, ήταν μια συστηματική ενίσχυση των ανθρώπων των οποίων η ψυχολογία και το ηθικό είχε αρχίσει να επηρεάζεται από τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης και την κοινωνική απομόνωση. Επίσης, μέσα από αυτές τις συνεδρίες τα μέλη των ΤΧ/ΚΔ είχαν τη δυνατότητα να επανασυνδέονται με τις δημιουργικές πτυχές του εαυτού τους και τις δεξιότητές τους, τις οποίες μπορούσαν να συνεισφέρουν με τη

σειρά τους για τη διενέργεια ανταλλαγών ή την εθελοντική προσφορά στην ΤΧ και το κοινωνικό σύνολο. Μια ειδικότερη μορφή ενδυνάμωσης ήταν η βελτίωση της απασχολησιμότητας των ανέργων που συμμετείχαν στην ΤΧ/ΚΔ.

9.2.4 Το ελληνικό πεδίο τραπεζικής χρόνου μέσα από το πρίσμα της μετασχηματίζουσας κοινωνικής καινοτομίας

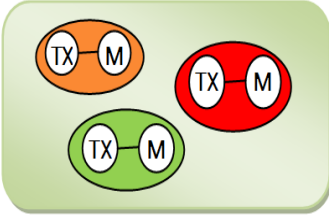
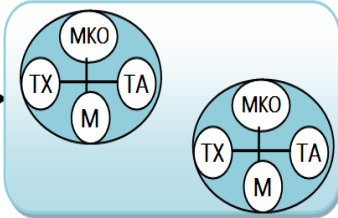
Στο πλαίσιο της εργασίας αυτής επιχειρήθηκε η ανάλυση της ελληνικής περίπτωσης τραπεζικής χρόνου ως προς τις «πέντε αποχρώσεις αλλαγής» (five shades of change) (βλ. Πίνακα 5.1) που εισήγαγε το ερευνητικό πρόγραμμα TRANSIT το οποίο μελετά τη μετασχηματίζουσα διάσταση της κοινωνικής καινοτομίας και που παρουσιάστηκε αναλυτικά στην ενότητα 2.3.5.

Σύμφωνα με τη θεωρία για τις πέντε αποχρώσεις αλλαγής, **αλλάζοντας το παιχνίδι παράγοντες**, όπως η οικονομική κρίση, μεταβάλλουν τις μακρομεταβλητές του συστήματος και δημιουργούν χώρο για την επέκταση κοινωνικών καινοτομιών, στα ανώτερα κοινωνικά υποσυστήματα (**καινοτομία συστήματος**) και την κοινωνία συνολικά (**κοινωνικός μετασχηματισμός**). Σημαντικό ρόλο σε αυτή τη διεργασία μετασχηματισμού διαδραματίζουν τα **αφηγήματα αλλαγής** που είναι τα στοιχεία εκείνα της υπερδομής του πεδίου κοινωνικής καινοτομίας που λειτουργούν ως πρότυπα μεταφοράς της κοινωνικής καινοτομίας στα άλλα κοινωνικά υποσυστήματα.

Η επεξεργασία των εμπειρικών δεδομένων της παρούσας εργασίας ως προς τις «πέντε αποχρώσεις της αλλαγής» και η σημαίνουσα παρουσία της έννοιας της κουλτούρας κατά την εξέταση των συνθηκών επιτυχίας-αποτυχίας της τραπεζικής χρόνου, έκανε ορατή την ανάγκη προσθήκης μιας ακόμα αναλυτικής διάστασης, την **υπερδομή του πεδίου κοινωνικής καινοτομίας**.

Η υπερδομή (suprastructure) του πεδίου κοινωνικής καινοτομίας περιλαμβάνει όλες τις άυλες «κατασκευές», αξίες, πεποιθήσεις, αντιλήψεις, συνήθειες, κοσμοθεωρίες που επηρεάζουν την ικανότητα της κοινωνικής καινοτομίας να κερδίσει χώρο για την ανάπτυξη και εδραίωση της. Μια ιδιαίτερη πτυχή της υπερδομής είναι τα αφηγήματα αλλαγής, τα οποία ωστόσο επιλέχθηκε να διατηρηθούν στο σχήμα ως ξεχωριστή διάσταση, καθώς χαρακτηρίζουν την ιδιαίτερη κάθε φορά μορφή καινοτομίας και όχι την κοινωνία στην οποία αυτή εφαρμόζεται, συνολικά (βλ. ενότητα 5.2.3 Χάρτης εννοιών).

ΣΧΗΜΑ 9.1 ΤΡΑΠΕΖΙΚΗ ΧΡΟΝΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΑΠΟΧΡΩΣΕΙΣ ΑΛΛΑΓΗΣ, ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΖΟΥΣΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ

	ΤΡΑΠΕΖΑ ΧΡΟΝΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΙΚΗ – ΤΧ/Κ	ΤΡΑΠΕΖΑ ΧΡΟΝΟΥ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΟΥΜΕΝΗ – ΤΧ/ΚΔ	
ΑΛΛΑΖΟΝΤΕΣ ΤΟ ΠΑΙΧΝΙΔΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ: Οικονομική Κρίση, Πρόγραμμα Κοινωνικών Δομών, αυτοοργάνωση	«Μετασχηματίζουσα Αλλαγή» Τοπίο-Landscape	Επικράτηση αχρήματων ανταλλαγών/mainstreaming κοινοτικών νομισμάτων. Οικονομία στην υπηρεσία του ανθρώπου και όχι το αντίθετο.	Δεν φιλοδοξούν να αλλάξουν το σύστημα ριζικά!
	«Αφηγήματα Κοινωνικής Καινοτομίας»	-Νέα Οικονομία, Κοινωνική & Αλληλέγγυα Οικονομία -Κοινωνική Αλληλεγγύη, Ισότητα, Ανταποδοτικότητα	-Ανταλλακτική Οικονομία -Κοινωνική Αλληλεγγύη, Τοπική Εναλλακτική Μονάδα (TEM) -Προσφορά, Κοινωνική ένταξη -Ωφελοούμενοι
	«Συστημική Καινοτομία» Καθεστώς-Regime	-Βιωσιμότητα -Εναλλακτικά πρότυπα ανταλλαγών και οικονομίας -Κοινότητα, Χτίσιμο δυνατών κοινοτήτων -Τοπική ανάπτυξη και αυτονομία	-Κοινωνικός Αποκλεισμός, Φτώχεια, Ανεργία -Κράτος πρόνοιας -Υπουργείο Εργασίας, ΕΕ (ΕΚΤ) -Θεσμοθέτηση κοινοτικών νομισμάτων
	«Κοινωνική Καινοτομία» Τράπεζες Χρόνου	Εξελικτικός Θύλακας ΤΧ	Τεχνητός Θύλακας ΤΧ
		Ανυπαρξία Ενδιάμεσου Οργανισμού	Ύπαρξη Ενδιάμεσου Οργανισμού, «ΕΘΝΙΚΟΣ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΣ»
			
	Κοινωνική Καινοτομία από τη βάση	Κοινωνική Καινοτομία εκ των άνω	
	Υπερδομή Η «κουλτούρα του Έλληνα», χαμένος κοινοτισμός, διοικητικά πρότυπα και κουλτούρα ασύμβατη με την τ.χ., βαθιά πολιτισμική «εμπέδωση» στο υπάρχον σύστημα ανταλλαγών, δυσπιστία, χαμηλά επίπεδα ενδιαφέροντος για τα κοινά.		

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Υπόμνημα: ΤΧ: Τράπεζα Χρόνου, Μ: Μέλη, ΜΚΟ: Μη-Κερδοσκοπική Οργάνωση, ΤΑ: Τοπική Αυτοδιοίκηση

Στις επόμενες παραγράφους αποτυπώνονται οι έξι αυτές διαστάσεις για την ελληνική περίπτωση τραπεζικής χρονο και εξετάζεται η αλληλεπίδραση ανάμεσα στο ελληνικό πεδίο ΤΧ με τα ευρύτερα συστήματα πολιτικής, τους αλλάζοντες το παιχνίδι παράγοντες, τα αφηγήματα αλλαγής και την κυρίαρχη κουλτούρα στο πλαίσιο μιας ευρύτερης διεργασίας κοινωνικού μετασχηματισμού.

9.2.4.1 *Αλλάζοντες το παιχνίδι παράγοντες (game changers)*

Με τον όρο «**αλλάζοντες το παιχνίδι παράγοντες**» εννοούμε τις μακρο-εξελίξεις που αλλάζουν το παιχνίδι της κοινωνικής αλληλεπίδρασης.

Ποια παράθυρα ευκαιρίας και ποιες συγκυρίες ευνόησαν τη δημιουργία και τη ραγδαία εξάπλωση της τραπεζικής χρόνου στη χώρα μας την περίοδο 2010-2016;

Η **οικονομική κρίση** και η **έλλειψη χρηματικής ρευστότητας** λειτούργησαν καταλυτικά στην ανάδυση της τραπεζικής χρόνου στην Ελλάδα, και άρα θεωρούνται ως οι κύριοι **παράγοντες αλλαγής του παιχνιδιού**. Οι αρνητικές επιπτώσεις τους στο επίπεδο της καθημερινής διαβίωσης των πολιτών ήταν η κινητήριος δύναμη για την οργάνωση ομάδων αλληλεγγύης και η αιτιολογική βάση πίσω από το σχεδιασμό του Προγράμματος των Κοινωνικών Δομών για την Άμεση Αντιμετώπιση της Φτώχειας. Το εν λόγω Κοινοτικό Πρόγραμμα δημιούργησε ένα θύλακα για τον πειραματισμό, την ανάπτυξη και τη διάδοση της τραπεζικής χρόνου στην Ελλάδα. (βλ.ενότητα 6.2.2.4)

Παράλληλα ωστόσο με την οικονομική κρίση, που χαρακτηρίστηκε από τους συμμετέχοντες στην έρευνα ως συγκυριακό φαινόμενο, επισημάνθηκε μία ακόμα κινητήριος δύναμη για την ανάπτυξη της τραπεζικής χρόνου στη χώρα μας: **η ανάγκη των ανθρώπων να εκφράσουν αλληλεγγύη** και να σχετιστούν μεταξύ τους μέσα από ένα «πιο ανθρώπινο» πλαίσιο.

Η ανάγκη των ανθρώπων για κοινωνική προσφορά και αλληλεγγύη είναι προϋπάρχουσα της οικονομικής κρίσης, ωστόσο φαίνεται ότι οι κοινωνικές συνέπειες της δεύτερης, έγιναν η αφορμή για να εκφραστεί αυτή η κοινωνική ενέργεια με πιο οργανωμένο και εμφανή τρόπο.

Επομένως, **η μακρο-εξέλιξη που υποβοήθησε την ανάδυση της τραπεζικής χρόνου στην Ελλάδα την περίοδο 2013-2016 ήταν η οικονομική κρίση. Καταλυτικό ρόλο έπαιξαν το πρόγραμμα των Κοινωνικών Δομών για την Αντιμετώπιση της Φτώχειας, μέσω του οποίου αναπτύχθηκαν οι ΤΧ του χρηματοδοτούμενου θύλακα και η οργανωμένη έκφραση κοινωνικής αλληλεγγύης από «αυτοοργανωόμενες» ομάδες πολιτών.**

9.2.4.2 *Συστημική Καινοτομία (system innovation)*

Η συστημική καινοτομία είναι η αλλαγή στο επίπεδο των κοινωνικών υποσυστημάτων, συμπεριλαμβανομένων θεσμών, κοινωνικών δομών και φυσικών υποδομών.

Οι ΤΧ του Κινηματικού και του Χρηματοδοτούμενου θύλακα φάνηκε ότι επιδίωκαν να παρέμβουν σε διαφορετικά υποσυστήματα της κοινωνίας και στόχευαν σε διαφορετικά πεδία πολιτικής.

- ☑ **Οι Κινηματικές ΤΧ αποσκοπούν στην εγκαθίδρυση πιο δίκαιων συστημάτων και θεσμών για την ικανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών αξιοποιώντας τους πόρους που υπάρχουν διαθέσιμοι στο εσωτερικό της τοπικής κοινωνίας.**
 - ✓ Το **χτίσιμο δυνατών κοινοτήτων** και η **βίωση της ζωής με ανθρωπιά** είναι βασικοί στόχοι των Κινηματικών ΤΧ.
 - ✓ Ο τρόπος με τον οποίο ακόμα και σήμερα, επιδρούν στα εν λόγω κοινωνικά υποσυστήματα είναι περιφερειακός και με μικρό αντίκτυπο, καθώς **κινούνται εξωσυστημικά.**
- ☑ **Οι Χρηματοδοτούμενες ΤΧ δημιουργήθηκαν εντός του επίσημου κράτους πρόνοιας με σκοπό τη μείωση του κοινωνικού αποκλεισμού και την αντιμετώπιση της φτώχειας και της ανεργίας των νέων. Μέσα από το Πρόγραμμα των Κοινωνικών Δομών επιτεύχθηκε η σκιώδης θεσμοθέτηση των κοινοτικών νομισμάτων αλλά αυτό δεν ήταν τελικά επαρκές για την εδραίωσή τους.**

Ο θετικός κοινωνικός αντίκτυπος που θα μπορούσαν να έχουν οι ΤΧ/ΚΔ μέσα από την ανάπτυξη σχέσεων αμοιβαίας αλληλεξάρτησης με το υπάρχον σύστημα παροχής υπηρεσιών κοινωνικής πολιτικής των Δήμων ήταν μεγάλος. Επίσης, σημαντικά ήταν τα περιθώρια εδραίωσης μιας νέας κουλτούρας στο τοπικό σύστημα παροχής υπηρεσιών και την οργάνωση του εθελοντισμού. Ωστόσο, για λόγους που μένει να διερευνηθούν, **οι ΤΧ/ΚΔ λειτούργησαν στην πλειονότητά τους αποκομμένες και ανεξάρτητα από τις επίσημες υπηρεσίες των Δήμων και ο αντίκτυπός τους παρέμεινε μικρός.**

Επομένως, η «**σκιώδης θεσμοθέτηση**» των **Τραπεζών Χρόνου μέσω του Προγράμματος των Κοινωνικών Δομών** δεν ήταν επαρκής συνθήκη για την καθιέρωση τους ως θεσμό και καθημερινή πρακτική των ελληνικών Δήμων.

9.2.4.3 Κοινωνική καινοτομία (social innovation)

Το επίπεδο της κοινωνικής καινοτομίας αναφέρεται στην ιδιαίτερη μορφή καινοτομίας που κάθε φορά εξετάζεται. Περιλαμβάνει το σύνολο των αλλαγών στις κοινωνικές σχέσεις, τους τρόπους κοινωνικής αλληλεπίδρασης, παιδείας, νοσηματοδότησης και μάθησης, γύρω από τον ξεχωριστό τρόπο ικανοποίησης των ανθρώπινων αναγκών και δόμησης της κοινωνικής πραγματικότητας.

Το ελληνικό πεδίο τραπεζικής χρόνου την περίοδο 2013-2016 αποτελούνταν από τους δύο θύλακες που μελετήθηκαν σε αυτή την εργασία. Σύμφωνα με το «Two loops model» του Berkana Institute (βλ. ενότητα 2.3.3.4), **η διασύνδεση των μεμονωμένων εγχειρημάτων, επιδρά καταλυτικά στην ταυτοποίησή τους ως μέρος ενός ενιαίου όλου.**

- ☑ Ο Χρηματοδοτούμενος θύλακας αρχικά υποστηρίχτηκε από την ύπαρξη ενός ενδιάμεσου οργανισμού, τον Εθνικό Μηχανισμό του Προγράμματος για την Αντιμετώπιση της Φτώχειας, την «Κοινωνία SOS», ο οποίος προσέφερε στοιχειώδη εκπαίδευση στους υπαλλήλους των Δομών στις τεχνολογίες της τραπεζικής χρόνου. Επίσης ήταν υπεύθυνος για την προβολή των δράσεων των Κοινωνικών Δομών σε πανελλαδικό επίπεδο.
- ☑ Για τον Κινηματικό θύλακα δεν υπήρξε μέχρι σήμερα κάποια διαρκής συλλογική προσπάθεια για τη διασύνδεση των μεμονωμένων εγχειρημάτων και την ανάπτυξη του πεδίου συνολικά.

Επομένως, οι σχέσεις δικτύωσης, τόσο στο εσωτερικό του κάθε θύλακα, όσο και ανάμεσά τους ήταν από περιορισμένες έως ανύπαρκτες, με αποτέλεσμα **το πεδίο κοινωνικής καινοτομίας που μελετάται σε αυτήν την εργασία να είναι περισσότερο μια θεωρητική κατασκευή παρά μια κοινά αντιληπτή πραγματικότητα.**

9.2.4.4 Κοινωνικά Καινοτόμα εγχειρήματα

Η εμπειρική έρευνα στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής εστίασε κυρίως στο επίπεδο των κοινωνικά καινοτόμων εγχειρημάτων, δηλαδή στο επίπεδο των εγχειρημάτων Τραπεζών Χρόνου.

Όπως έχει ήδη ειπωθεί **οι ελληνικές ΤΧ δεν λειτούργησαν συνειδητά μέσα από το πρίσμα της κοινωνικής καινοτομίας.** Στον Χρηματοδοτούμενο θύλακα, οι έννοιες του πρωτότυπου, του νέου και του καινοτόμου συνδέθηκαν κυρίως με τις δυσκολίες που το νέο ενέχει για τη διάδοση και την εδραίωση του εγχειρήματος και όχι με την εναλλακτική ευκαιρία που προτείνεται μέσω της τραπεζικής χρόνου για την κοινωνία συνολικά. Ο Χρηματοδοτούμενος θύλακας υιοθέτησε πιο διεκπεραιωτικό και λιγότερο οραματικό χαρακτήρα. Αντίθετα, **οι Κινηματικές ΤΧ, όπως έχει ήδη εκτεταμένα σχολιαστεί, αναπτύχθηκαν ως μια μορφή κοινωνικής καινοτομίας, έστω και συμπτωματικά.**

Η αναδυόμενη φύση της κοινωνικής καινοτομίας στην περίπτωση των Κινηματικών ΤΧ, σε αντίθεση με τη σχεδιασμένη-επιβαλλόμενη φύση στην περίπτωση των Χρηματοδοτούμενων ΤΧ, θα μπορούσε να ερμηνεύσει αυτή τη διαφοροποίηση. Οι Κινηματικές ΤΧ αναδύθηκαν εξελικτικά-φυσικά και συνειδητά, μέσα από την κοινωνική βάση της κοινωνίας, με σκοπό την αντιμετώπιση της δύσκολης κοινωνικής και οικονομικής πραγματικότητας που δημιουργήθηκε την εποχή της κρίσης. Αντιθέτως, ο Χρηματοδοτούμενος θύλακας προέκυψε από την εκ των άνω (από το κεντρικό κράτος) εισαγωγή μιας νέας θεσμικής διευθέτησης με τρόπο «επιβαλλόμενο», εργαλειακό και τυποποιημένο.

9.2.4.5 Η υπερδομή του ελληνικού πεδίου τραπεζικής χρόνου

Στοιχεία της υπερδομής είναι η κουλτούρα, οι αξίες, οι κοσμοθεωρίες, οι πεποιθήσεις και οι βαθιά ριζωμένες συνήθειες. Τα στοιχεία αυτά μπορούν να αποτυπώνονται σε σύμβολα και λόγο ή να παραμένουν άδηλα.

Η λειτουργία των ΤΧ δημιούργησε νέα κοινωνικά αφηγήματα και καλλιέργησε μια διαφορετική κουλτούρα συσχέτισης των ανθρώπων. Ένα από τα κυρίαρχα ευρήματα της παρούσας εργασίας ήταν η καθοριστική σημασία στοιχείων της υπερδομής του ελληνικού συστήματος τραπεζικής χρόνου, όπως η κυρίαρχη κουλτούρα και η «νοοτροπία των Ελλήνων», στην θετική ή αρνητική έκβαση των εγχειρημάτων. Συχνά, σχολιάστηκαν ως σημαντικά για την εξέλιξη των εγχειρημάτων ΤΧ, στοιχεία της ιδιαίτερης τοπικής κουλτούρας και φυσιογνωμίας, όπως η ανοιχτή ή κλειστή κουλτούρα απέναντι στο νέο και την ανταλλακτική οικονομία ειδικότερα, η διάθεση συνεργασίας και οριζόντιας δικτύωσης και η πρόσφατη οικονομική και κοινωνική ιστορία κάθε τόπου.

9.2.4.6 Αφηγήματα αλλαγής (narratives of change)

Με τον όρο αφηγήματα αλλαγής αναφερόμαστε στο λόγο, στα σύνολα εννοιών, ιδεών, μεταφορών και ιστοριών αλλαγής και καινοτομίας, που χρησιμοποιούνται από τους φορείς της κοινωνικής καινοτομίας.

Τα αφηγήματα αλλαγής διαφοροποιήθηκαν, όπως εξάλλου ήταν αναμενόμενο, ανάμεσα στους δύο θύλακες. Οι Κινηματικές ΤΧ έκαναν αναφορές σε έννοιες όπως ισότητα, αλληλεγγύη και αυτοδιαχείριση, αχρήματη οικονομία, κοινοτική και αλληλέγγυα οικονομία. Από την άλλη, οι Χρηματοδοτούμενες ΤΧ «μίλησαν» για την ανταλλακτική οικονομία που είναι υποσύνολο και εργαλείο των προηγούμενων, ενώ σημαντικό μέρος του λόγου τους καταλάμβαναν έννοιες όπως κοινωνική προσφορά, κοινωνική αλληλεγγύη, ενεργοποίηση και κοινωνική ένταξη.

- Οι πρώτες, έδωσαν έμφαση στην ανάπτυξη της κοινωνικής αλληλεγγύης στο εσωτερικό της κοινωνίας γενικά, ενώ οι δεύτερες, εστίασαν στην κοινωνική αλληλεγγύη ως εργαλείο αντιμετώπισης του κοινωνικού αποκλεισμού των ευάλωτων κοινωνικά ομάδων, στις περιοχές παρέμβασής τους.
- Οι Κινηματικές ΤΧ φάνηκε να αποσκοπούν στο ριζικό κοινωνικό μετασχηματισμό και τη σταδιακή αντικατάσταση του επίσημου νομισματικού συστήματος από μια αχρήματη κοινωνία, ενώ οι Χρηματοδοτούμενες ΤΧ επιδίωξαν να βοηθήσουν το υπάρχον σύστημα στις δυσκολίες που αντιμετώπιζε λόγω της κρίσης.
- Μάλιστα, οι Κινηματικές ΤΧ απέδιδαν στα μέλη τους την ιδιότητα του συνδημιουργού σε αυτή τη διεργασία κοινωνικού μετασχηματισμού, ενώ οι Χρηματοδοτούμενες ΤΧ είχαν την κύρια ευθύνη για την παροχή υπηρεσιών στα μέλη τους, τα οποία στην πλειοψηφία τους ήταν ωφελούμενοι του Προγράμματος των Κοινωνικών Δομών για την Άμεση Αντιμετώπιση της Φτώχειας, δηλαδή ανήκαν σε ευπαθείς κοινωνικά ομάδες.

- ☑ Τέλος, οι ΤΧ του κινηματικού θύλακα εφάρμοσαν με απόλυτο σεβασμό την αρχή της ισοτιμίας και της ανταπόδοσης σε αντίθεση με εκείνες του χρηματοδοτούμενου θύλακα που κινήθηκαν πιο κοντά στην κυρίαρχη κουλτούρα δημόσιας παροχής υπηρεσιών, που θέλει τον ωφελούμενο εξαρτώμενο των κρατικών δομών.

9.2.4.7 Κοινωνικός μετασχηματισμός (social transformation) – Μετασχηματίζουσα Κοινωνική Καινοτομία (Transformative Social Innovation)

Κοινωνική μεταμόρφωση είναι η θεμελιώδης και επίμονη αλλαγή στην κοινωνία, που διαπερνά και ξεπερνά τα κοινωνικά υποσυστήματα και συμπεριλαμβάνει αλλαγές σε πολλά κοινωνικά υποσυστήματα ταυτόχρονα.

Όπως έχει ήδη σχολιαστεί, οι Κινηματικές ΤΧ έχουν μια σαφή ιδεολογική ατζέντα που αποσκοπεί στη ριζική αλλαγή της κοινωνίας, ενώ αντίθετα οι Χρηματοδοτούμενες ΤΧ δημιουργήθηκαν ως εργαλείο του υπάρχοντος συστήματος. Η σύνθεση των παραπάνω σημείων, η ανάλυση των οποίων τροφοδοτήθηκε από τα ευρήματα της εμπειρικής έρευνας του ελληνικού πεδίου Τραπεζών Χρόνου την περίοδο 2013-2016, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι **οι όποιες μετασχηματίζουσες ιδιότητες της τραπεζικής χρόνου αναμένεται να προκύψουν μέσα από αλλαγές στο σύστημα της υπερδομής, δηλαδή, από τη σταδιακή αλλαγή της κυρίαρχης κουλτούρας.**

Η «μετατόπιση του συστήματος» που έγινε την περίοδο λειτουργίας των 33 ΤΧ/ΚΔ ήταν προσωρινή και επιφανειακή, και η κατάργηση των Τραπεζών Χρόνου μετά τη λήξη του Προγράμματος δεν προκάλεσε ιδιαίτερα κενά στη λειτουργία των Δήμων.

Αναμένεται ωστόσο ότι οι άνθρωποι που βίωσαν την εμπειρία της τραπεζικής χρόνου να είναι πιο ανοιχτοί σε αντίστοιχες κοινωνικές καινοτομίες στο μέλλον.

9.2.5 Συνθήκες βιωσιμότητας της κοινωνικής καινοτομίας στην τοπική διακυβέρνηση

↪ Ποιοι παράγοντες εμπόδισαν και ποιοι παράγοντες διευκόλυναν τη βιωσιμότητα των ελληνικών Τραπεζών Χρόνου;

Η βιωσιμότητα των Κινηματικών Εγχειρημάτων ΤΧ/Κ φαίνεται ότι είναι άμεσα συνυφασμένη με την αποτελεσματικότητά τους, την καλή εσωτερική λειτουργία του δικτύου, την πρόσβαση σε πόρους, την ιδεολογική συνοχή των μελών και τη διευρυμένη «εθελοντική» συμμετοχή τους στη λειτουργία της ΤΧ.

Από την άλλη, η βιωσιμότητα των Χρηματοδοτούμενων Εγχειρημάτων ΤΧ/ΚΔ, φαίνεται ότι μόνο μερικώς εξαρτήθηκε από την αποτελεσματική λειτουργία των εγχειρημάτων. Οι τρεις βασικές συνθήκες βιωσιμότητάς τους ήταν η πολιτική βούληση από τη μεριά του Δήμου, η συνέχιση της εξωτερικής χρηματοδότησης και η ικανότητα

συνεργασίας μεταξύ των φορέων που συμμετείχαν στις τοπικές συμπράξεις. Στις περιπτώσεις που μελετήθηκαν και όπου απουσίασε μία από αυτές τις συνθήκες, η λειτουργία της ΤΧ/ΚΔ διακόπηκε.

Η συνέχιση της **εξωτερικής χρηματοδότησης** ήταν συνθήκη που τέθηκε κυρίως από τους διαχειριστές των Τραπεζών Χρόνου και τις ΜΚΟ. Οι χρηματοδοτούμενες ΤΧ δεν ανέπτυξαν εναλλακτικούς τρόπους πρόσβασης στους πόρους που ήταν απαραίτητοι για τη συντήρηση των εγχειρημάτων. Γενικότερα, δεν μερίμνησαν για τη συνέχιση του προγράμματος μετά τη λήξη της χρηματοδότησης.

Η κατακόρυφη και οριζόντια δικτύωση των Δήμων-ικανότητα συνεργασίας, στο πλαίσιο της αλυσίδας της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης της κοινωνικής καινοτομίας και της οριζόντιας τοπικής διακυβέρνησης αντίστοιχα, υπήρξε ένας από τους ουσιαστικούς και συνάμα κρίσιμους παράγοντες για τη βιωσιμότητα των εγχειρημάτων που μελετήθηκαν. Συναντήθηκαν παραδείγματα ΤΧ/ΚΔ με εξαιρετικές επιδόσεις και αποτελέσματα σε όλους τους τομείς. Ωστόσο, δε συνέχισαν να λειτουργούν μετά την πρώτη παράταση του προγράμματος, λόγω των κακών σχέσεων μεταξύ των εταίρων της τοπικής σύμπραξης.

9.2.6 Συνθήκες βιωσιμότητας της κοινωνικής καινοτομίας στα διαφορετικά επίπεδα ανάλυσης

Η εξέταση της ελληνικής περίπτωσης τραπεζικής χρόνου μέσα από τη θεωρία για τη Μετασχηματίζουσα Κοινωνική Καινοτομία (TSI Transformative Social Innovation) έδωσε ερέθισμα για τη θεώρηση των συνθηκών βιωσιμότητας της κοινωνικής καινοτομίας, όχι μόνο στο επίπεδο του εγχειρήματος, αλλά και στις άλλες «αποχρώσεις αλλαγής», δηλαδή στα επίπεδα του πεδίου κοινωνικής καινοτομίας, των κοινωνικών υποσυστημάτων (συστημική καινοτομία), της υπερδομής και των αφηγημάτων αλλαγής, και της κοινωνίας συνολικά (κοινωνικός μετασχηματισμός).

Η βιωσιμότητα της καινοτομίας στα διαφορετικά αυτά επίπεδα, αναμένεται να επηρεάζεται από διαφορετικές συνθήκες. **Θεωρητικά, η ικανότητα της κοινωνικής καινοτομίας να μετασχηματίσει ολόκληρη την κοινωνία οδηγώντας την σε ένα εναλλακτικό παράδειγμα που διέπεται από άλλες αρχές, πεποιθήσεις, αρχικούς μύθους και πρακτικές, εξαρτάται από την ετοιμότητα της κοινωνίας, την ανάπτυξη επιτυχημένων θυλάκων κοινωνικής καινοτομίας που κατακτούν χώρο έναντι του κυρίαρχου παραδείγματος και την υποστήριξη άλλων συνηθειών ανθρώπινης συνδιαλλαγής, μέσα από εναλλακτικά αφηγήματα.**

Η πιο λογική υπόθεση για το πρότυπο επέκτασης της κοινωνικής καινοτομίας, από το επίπεδο του εγχειρήματος στην κλίμακα της κοινωνίας είναι ότι αυτή επιτυγχάνεται μέσα από την κατάκτηση της βιωσιμότητας στα προηγούμενα επίπεδα. Ωστόσο, ένα εναλλακτικό σενάριο που αναδύεται υπό το πρίσμα της θεωρίας για τη Μετασχηματίζουσα Κοινωνική Καινοτομία, είναι ότι **τουλάχιστον θεωρητικά, υπάρχει η δυνατότητα, ακόμα και αν δεν ισχύσει η συνθήκη της βιωσιμότητας στο**

επίπεδο των εγχειρημάτων, να επέλθουν συστημικές αλλαγές και κοινωνική μεταμόρφωση, μέσα από την επίδραση «τυφλών σημείων» του συστήματος.

Για παράδειγμα, η αποτυχία των Χρηματοδοτούμενων εγχειρημάτων τραπεζικής χρόνου να παραμείνουν βιώσιμα μετά τη λήξη της εξωτερικής χρηματοδότησης, θα μπορούσε είτε να ενισχύσει την κυρίαρχη κουλτούρα των εγχρήματων ανταλλαγών και να αποτρέψει τον πειραματισμό με τέτοιου είδους θεσμικές διευθετήσεις ή θα μπορούσε να δώσει περισσότερο χώρο για την ανάπτυξη του θύλακα των Κινηματικών ΤΧ, αξιοποιώντας μάλιστα τα μαθήματα της αποτυχίας των ΤΧ/ΚΔ. Επίσης, η τετράχρονη λειτουργία των ΤΧ/ΚΔ είναι πιθανόν να συνέβαλε μερικώς στην αλλαγή της κυρίαρχης κουλτούρας καλλιεργώντας περισσότερη αλληλεγγύη. Τέλος, η γνωριμία με μια εναλλακτική μορφή οικονομίας, καθιστά τους ανθρώπους ικανούς να αναγνωρίσουν και να βιώσουν με οικειότητα αντίστοιχες προσπάθειες στο μέλλον.

Κρίνεται λοιπόν ότι η βιωσιμότητα της κοινωνικής καινοτομίας στα διαφορετικά επίπεδα εκδήλωσής της, δηλαδή το εγχείρημα, την κοινωνική καινοτομία, τη συστημική καινοτομία, την υπερδομή-αφηγήματα αλλαγής, τον κοινωνικό μετασχηματισμό, δεν χρειάζεται απαραίτητα να ακολουθεί γραμμική πορεία.

- ✓ «Αποτυχημένα-Μη βιώσιμα» εγχειρήματα αλλά με σημαντικό αντίκτυπο όσο ήταν ενεργά, μπορούν να συνεχίζουν να τροφοδοτούν μια δυναμική κοινωνικής αλλαγής, ακόμα και μετά την παύση τους.
- ✓ Αντίστροφα, επιτυχημένα «βιώσιμα» εγχειρήματα κοινωνικής καινοτομίας, ίσως να μην μπορέσουν να εκφραστούν σε συστημικές καινοτομίες και ευρύτερο μετασχηματισμό της κοινωνίας.

9.2.6.1 Επίπεδο εγχειρήματος

Αναλυτική παρουσίαση των συνθηκών βιωσιμότητας στο επίπεδο του εγχειρήματος έγινε στην ενότητα 8.2. Ενώ οι αντιλήψεις των συντελεστών για τις συνθήκες επιτυχημένης λειτουργίας των εγχειρημάτων ΤΧ εμφάνιζαν αρκετές ομοιότητες ανάμεσα στους δύο θύλακες, λαμβάνοντας πάντα υπόψη τη διαφορετικότητα του πλαισίου λειτουργίας τους, οι συνθήκες βιωσιμότητας παρέμεναν διαφορετικές.

Συγκεκριμένα, **η βιωσιμότητα των Χρηματοδοτούμενων ΤΧ εξαρτήθηκε κυρίως από την πολιτική βούληση, τη συνέχιση της εξωτερικής χρηματοδότησης και την ποιότητα της εξωτερικής διακυβέρνησης των τοπικών δικτύων Κοινωνικών Δομών.**

Αντίθετα, **η βιωσιμότητα των Κινηματικών ΤΧ είναι κυρίως συνάρτηση της καλής τους λειτουργίας, της ικανότητάς τους να βρίσκουν εναλλακτικούς πόρους χρηματοδότησης και της καλής εσωτερικής διακυβέρνησης των Δικτύων, όπου η ενεργός συμμετοχή των μελών παίζει σπουδαίο ρόλο.**

9.2.6.2 Επίπεδο κοινωνικής καινοτομίας – επίπεδο πεδίου

Η βιωσιμότητα στο επίπεδο του πεδίου εξαρτάται από την εσωτερική ποικιλότητα του πεδίου και την ύπαρξη δυνατών, αυτόνομων και εξελισσόμενων θυλάκων στο εσωτερικό του. Όπως χαρακτηριστικά ειπώθηκε, η «θνησιμότητα» της συντριπτικής πλειοψηφίας των εγχειρημάτων ΤΧ/ΚΔ, μετασχημάτισε τα δομικά χαρακτηριστικά του πεδίου, πιθανόν να εξασθένησε τη δυναμική του, αλλά σίγουρα δεν το κατήργησε.

Επίσης, θεωρείται ότι η τετραετής παρουσία του Χρηματοδοτούμενου θύλακα συνέβαλε στην προβολή και επικοινωνία της ιδέας της τραπεζικής χρόνου σε περισσότερο κόσμο, και άρα βοήθησε την ελληνική κοινωνία να ωριμάσει, μέσα από την οργανωμένη έκφραση αλληλεγγύης.

9.2.6.3 Επίπεδο κοινωνικών υποσυστημάτων (συστημική καινοτομία)

Η βιώσιμη συστημική καινοτομία καταρχάς προϋποθέτει την έκφραση της κοινωνικής καινοτομίας λειτουργικά ή/και θεσμικά στο επίπεδο των κοινωνικών υποσυστημάτων. Αυτό, μπορεί να συμβεί μέσα από την αξιοποίηση των Τραπεζών Χρόνου ως εργαλείο πολιτικής των διαφόρων τομέων της κοινωνίας (δημόσιο, ιδιωτικό, κοινωνικό και κοινοτικό), τη θεσμοθέτηση της συγκεκριμένης μορφής συναλλαγών σε διαφορετικά πλαίσια πολιτικής ή συνολικά κ.λπ.

Για να μπορέσει η κοινωνική καινοτομία να είναι βιώσιμη στο επίπεδο των κοινωνικών υποσυστημάτων, χρειάζεται να αναπτύξει μηχανισμούς προσαρμογής στο υπάρχον σύστημα χωρίς ωστόσο να αφομοιωθεί από αυτό.

☞ *Η σχέση της τραπεζικής χρόνου με το υπάρχον σύστημα θεσμών και αντιλήψεων*

Στην επιστημονική λογοτεχνία για την κοινωνική καινοτομία γίνεται αναφορά στην ανταγωνιστική σχέση που συχνά αναπτύσσεται ανάμεσα στα κοινωνικά καινοτόμα εγχειρήματα και ιδέες, και τους υπάρχοντες θεσμούς (Terstriep et al. 2015:32).

Αναλύοντας την ελληνική περίπτωση τραπεζικής χρόνου, παρατηρούμε ότι ο Χρηματοδοτούμενος Θύλακας, αναπτύχθηκε έχοντας ως σκοπό τη συνέργια ανάμεσα στις Τράπεζες Χρόνου και τις άλλες δομές παροχής υπηρεσιών κοινωνικής προστασίας των Δήμων. Αυτός ο στόχος σε κάποιο βαθμό επιτεύχθηκε. **Επί της αρχής λοιπόν, οι Τράπεζες Χρόνου του Χρηματοδοτούμενου θύλακα δεν ήταν ανταγωνιστικές προς το υπάρχον σύστημα «ευημερίας».** Ωστόσο, υπήρξαν ενδείξεις ότι η θεμελιώδης της φιλοσοφία για ενεργοποίηση των πολιτών και συμπαραγωγή, ήρθε σε σύγκρουση με τις καθιερωμένες διοικητικές πρακτικές και την κυρίαρχη κουλτούρα των Δήμων.

Για παράδειγμα, η εξέταση της περίπτωσης της «ΤΧ Α» ανέδειξε ως παρεμποδιστικό παράγοντα, τις καθιερωμένες νοοτροπίες που επικρατούν στην ελληνική τοπική αυτοδιοίκηση, οι οποίες δεν διευκολύνουν την αυτονόμηση και ενεργοποίηση των πολιτών, αλλά τείνουν να τους κρατούν «δέσμιους» του επίσημου συστήματος παροχής υπηρεσιών. Επομένως, **η τραπεζική χρόνου, όσο κι αν αξιοποιήθηκε ως εργαλείο**

του συστήματος «ευημερίας», στην υλοποίησή της προκάλεσε βασικές του αρχές και ρουτίνες, και σε κάποιες περιπτώσεις, απορρίφτηκε ως ανεπιθύμητη.

Ο Κινηματικός Θύλακας από την άλλη μεριά έχει μια σαφή ατζέντα που αναπτύσσεται ενάντια τόσο στο υπάρχον νομισματικό σύστημα, όσο και στο καθιερωμένο σύστημα κοινωνικής ευημερίας. Ωστόσο, το μέγεθος και ο αντίκτυπος από τη λειτουργία του, παραμένουν μέχρι σήμερα εξαιρετικά μικρά για να μπορούμε να πούμε ότι «ανταγωνίζεται» το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο και σύστημα. Ίσως η αντίληψη του επίσημου συστήματος για τη χαμηλή αξία του Κινηματικού θύλακα, να ερμηνεύει το γεγονός ότι μέχρι σήμερα δεν έχει θεσμοθετηθεί επίσημα ο χώρος των κοινοτικών νομισμάτων.

9.2.6.4 Επίπεδο κοινωνικού μετασχηματισμού

Συνδυάζοντας στοιχεία από την προϋπάρχουσα βιβλιογραφία για τη μετασχηματίζουσα κοινωνική καινοτομία και τις κοινωνικο-τεχνολογικές μεταβάσεις με τις «επιστημονικές ενοράσεις» από τη μελέτη της ελληνικής περίπτωσης τραπεζικής χρόνου, θεωρούμε ότι η βιωσιμότητα της κοινωνικής καινοτομίας στο επίπεδο της κοινωνίας, θα εξαρτάται από παράγοντες όπως: α) ετοιμότητα της κοινωνίας να την αποδεχτεί, β) υποστήριξη από την κυρίαρχη κουλτούρα και τα εναλλακτικά αφηγήματα, γ) ικανότητα της καινοτομίας να επηρεάσει περισσότερα συστήματα και πεδία πολιτικής μέσα από την ενσωμάτωσή της στα επίσημα εργαλεία πολιτικής (συστημική αλλαγή και διακυβέρνηση στην παροχή δημόσιων υπηρεσιών) και τη θεσμοθέτησή της, και δ) αποτελεσματικότητα της συγκεκριμένης μορφής καινοτομίας να απαντήσει στα ερωτήματα που της έχει θέσει η κοινωνία.

Προφανώς, το ελληνικό πεδίο τραπεζικής χρόνου, δεν έφτασε ποτέ σε αυτό το στάδιο ωρίμανσης. Αξίζει ωστόσο να σημειωθεί το εξής: Οι Τράπεζες Χρόνου του Κινηματικού θύλακα, οι οποίες αποσκοπούσαν συνειδητά στην ευρύτερη κοινωνική αλλαγή ήταν πιο επιτυχημένες και βιώσιμες. **Ενδεχομένως λοιπόν, η συνειδητή πρόθεση για κοινωνικό μετασχηματισμό, να ενισχύει μέσα από παράγοντες που αξίζει να διερευνηθούν σε μεγαλύτερο βάθος, τη βιωσιμότητα στο επίπεδο του κοινωνικά καινοτόμου εγχειρήματος.**

ΣΟ•Ω

- «Κρίσιμη» για την εδραίωση της κοινωνικής καινοτομίας και την επέκτασή της, σε όλα τα επίπεδα, θεωρούμε ότι είναι η απόδειξη της ικανότητάς της να αντιμετωπίζει αποτελεσματικά και να επιβιώνει σε «κρίσιμες» καταστάσεις.
- «Κρίσιμη» για την απόδειξη της ικανότητας αποτελεσματικής αντιμετώπισης κρίσεων είναι η κατάκτηση μιας «κρίσιμης» κλίμακας αποδοχής.
- «Κρίσιμη» για την κατάκτηση ευρείας αποδοχής είναι η επιμονή στον πειραματισμό, αξιοποιώντας τα «κρίσιμα» μαθήματα του παρελθόντος.

9.2.7 Μία μεταφορά για τη βιωσιμότητα της κοινωνικής καινοτομίας με αναφορά στο ελληνικό πεδίο τραπεζικής χρόνου: το δέντρο στην γλάστρα και το δέντρο στο δάσος

Η ανάπτυξη της τραπεζικής χρόνου στο πλαίσιο του Χρηματοδοτούμενου θύλακα ήταν σαν να φυτεύεις δενδρύλλια στον κήπο, μέσα σε πλαστικό δοχείο. Όσο κι αν εξασφαλίστηκε η τροφοδοσία τους με νερό (εξωτερική χρηματοδότηση και άλλες μορφές υποστήριξης), το δοχείο δεν επέτρεψε στις ρίζες τους να μεγαλώσουν επαρκώς, ώστε να υποστηρίξουν την περεταίρω ανάπτυξή τους και την αξιοποίηση όλων των θρεπτικών στοιχείων του εδάφους. Οι ρίζες κάποιων, δυνάμωσαν αρκετά ώστε να παράξουν καρπούς, αλλά όχι αρκετά ώστε να διασυνδεθούν με τις ρίζες άλλων δενδρυλλίων και δένδρων του πεδίου, ώστε να ανταλλάξουν μεταξύ τους τις απαραίτητες πληροφορίες και ενέργεια.

Από την άλλη πλευρά, η ανάπτυξη της τραπεζικής χρόνου στο πλαίσιο του Κινηματικού θύλακα, προσομοιάζει περισσότερο με τα δενδρύλλια που δημιουργούνται μέσα από φυσικές διεργασίες του οικοσυστήματος. Αναπτύσσονται εκεί όπου οι συνθήκες είναι ευνοϊκές και αναλογικά με τους διαθέσιμους κάθε φορά πόρους. Η διεργασία ανάπτυξης είναι πιο αργή, αλλά κάποια στιγμή οι ρίζες των δενδρυλλίων θα μπορέσουν να αναπτυχθούν αρκετά, να δικτυωθούν μεταξύ τους και ίσως να γίνουν το κυρίαρχο είδος του οικοσυστήματος.

Επομένως,

- ✓ Η εδραίωση της κοινωνικής καινοτομίας, όταν ακολουθεί μια φυσική-αναδυόμενη πορεία εξέλιξης, όπως συνέβη στον Κινηματικό θύλακα, λόγω της μικρής της ικανότητας διείσδυσης, χρειάζεται περισσότερο χρόνο αλλά εμφανίζει μεγαλύτερη ανθεκτικότητα (resilience).
- ✓ Η εδραίωση της κοινωνικής καινοτομίας μέσα από την εκκόλαψη της σε τεχνητούς θύλακες πειραματισμού, προϋποθέτει επίγνωση, σαφή πρόθεση και μέριμνα για τη βιωσιμότητά της, ήδη από το στάδιο του σχεδιασμού. Διαφορετικά, όσο προβάδισμα κι αν της δοθεί, η ανθεκτικότητά της θα παραμένει χαμηλή.

Τι θα συνέβαινε άραγε αν υποστηρίξαμε με πόρους αυτή τη φυσική διεργασία και τι θα συνέβαινε αν αρχίζαμε να φυτεύαμε δενδρύλλια χωρίς τη γλάστρα;

9.2.8 Η φύση της δημόσιας κοινωνικής καινοτομίας και ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης

- ↪ Κατά πόσο ήταν συνειδητή η ανάπτυξη και φιλοξενία ΤΧ από τους ελληνικούς Δήμους;
- ↪ Αξιοποιήθηκαν οι ΤΧ ως εργαλεία πολιτικής των Δήμων και αν ναι, ποιους στρατηγικούς τους στόχους εξυπηρέτησαν;

Η μελέτη της ελληνικής περίπτωσης τραπεζικής χρόνου και ειδικότερα του χρηματοδοτούμενου θύλακα, βοήθησε στη διάκριση μιας ειδικότερης μορφής κοινωνικής καινοτομίας, τη **δημόσια κοινωνική καινοτομία στο τοπικό επίπεδο**.

9.2.8.1 Στρατηγική ή Ευκαιριακή Αξιοποίηση των Τραπεζών Χρόνου και αντίκτυπος της τραπεζικής χρόνου στην ελληνική κοινωνία

Η ανάπτυξη και φιλοξενία Τράπεζας Χρόνου στο πλαίσιο του Προγράμματος των Κοινωνικών Δομών για την Αντιμετώπιση της Φτώχειας δεν ήταν συνειδητή επιλογή στην πλειονότητα των περιπτώσεων που εξετάστηκαν από την παρούσα έρευνα. Ακόμα και εκεί όπου οι σχεδιαστές του τοπικού δικτύου Κοινωνικών Δομών είχαν προηγούμενη εξοικείωση με την ιδέα της τραπεζικής χρόνου, βρέθηκαν απροετοίμαστοι σε ό,τι αφορούσε τη λειτουργία της στην πράξη. Σχεδόν για όλους τους συντελεστές που συμμετείχαν στην έρευνα, **η Τράπεζα Χρόνου ήταν μια νέα ιδέα, την εφαρμογή της οποίας έμαθαν στην πορεία**.

Οι εκπρόσωποι των Δήμων που συμμετείχαν στην έρευνα ερωτηματολογίου και τη μελέτη περιπτώσεων δήλωσαν ότι οι στρατηγικοί στόχοι των Δήμων τους οποίους υπηρέτησαν οι Τράπεζες Χρόνου ήταν **η καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού και η ανάπτυξη του εθελοντισμού**, ενώ ακολουθούσαν δευτερευόντως στόχοι, όπως το χτίσιμο δυνατών κοινοτήτων και γειτονιών και η συμπαραγωγή υπηρεσιών κοινωνικής πρόνοιας, και τέλος η ανάπτυξη θύλακα κοινωνικής καινοτομίας, η κοινωνική επανένταξη ευπαθών ομάδων και η ενίσχυση της τοπικής οικονομίας.

Συνεκτιμώντας τα αποτελέσματα της αξιολόγησης της λειτουργίας των ΤΧ/ΚΔ από τους ίδιους τους εμπλεκόμενους, καταλήγουμε ότι **ο στόχος της καταπολέμησης της φτώχειας δεν ικανοποιήθηκε** και άρα ότι η Τράπεζα Χρόνου δεν ήταν κατάλληλο εργαλείο για την καταπολέμηση αυτού του φαινομένου που έχει βαθύτερα δομικά κοινωνικά και οικονομικά αίτια. Ωστόσο, **η αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού** επιτεύχθηκε σε σημαντικό βαθμό, καθώς οι ΤΧ ενίσχυσαν την κοινωνικότητα των συμμετεχόντων και ικανοποίησαν την ανάγκη τους για συμμετοχή.

Η τραπεζική χρόνου, θεωρήθηκε ιδιαίτερα επιτυχημένη ως μηχανισμός οργάνωσης του εθελοντικού δυναμικού. Πράγματι, στις περιπτώσεις που η ΤΧ/ΚΔ

διασυνδέθηκε με την Υπηρεσία Εθελοντισμού του Δήμου, αναπτύχθηκαν αξιοσημείωτες συνέργιες.

Ο **στόχος χτισίματος δυνατών κοινοτήτων και γειτονιών**, αξιολογήθηκε από τους εκπροσώπους των Δήμων ότι επιτεύχθηκε σε σχετικά ικανοποιητικό βαθμό. Ωστόσο, η **συμπληρωματικότητα ανάμεσα στην Τράπεζα Χρόνου και τους στόχους κοινωνικής πολιτικής των Δήμων**, αξιολογήθηκε αρνητικά. Αντίστοιχα, κρίθηκε ότι η λειτουργία της Τράπεζας Χρόνου δεν ενίσχυσε **την τοπική οικονομία και ανάπτυξη**.

Θετική ήταν η εκτίμηση για τη συμβολή της ΤΧ στην εξοικείωση των Δήμων με την κοινωνική καινοτομία και την ανάπτυξη μιας πιο ανοιχτής κουλτούρας. Το εύρημα αυτό επιβεβαιώνει τη γενική διαπίστωση της εργασίας ότι **η τραπεζική χρόνου επέδρασε κυρίως στη διάσταση της υπερδομής**.

9.2.8.2 Πρακτικές Διακυβέρνησης στην παροχή δημόσιων υπηρεσιών

Η διακυβέρνηση στην παροχή δημόσιων υπηρεσιών (public service governance) είναι η διάσταση εκείνη της διακυβέρνησης που εξετάζει το επίπεδο οριζόντιας ολοκλήρωσης (integration) ανάμεσα στην εφαρμογή της τραπεζικής χρόνου με τις υπηρεσίες των Δήμων και τις άλλες Κοινωνικές Δομές του Δικτύου.

Κατά τη διάρκεια της 2^{ης} περιόδου εμπειρικής διερεύνησης αναδείχτηκαν κάποια ενδιαφέροντα παραδείγματα διακυβέρνησης στην παροχή δημόσιων υπηρεσιών. Στην περίπτωση της Μελέτης Περίπτωσης 4, η Τράπεζα Χρόνου χρησιμοποιήθηκε για την καλύτερη οργάνωση του εθελοντικού δυναμικού του Δήμου, ενώ για οκτώ περίπου μήνες λειτούργησε μέσα από τον Ανοιχτό Χώρο Συνάντησης ως κέντρο δικτύωσης και προβολής των δράσεων των φορέων της τοπικής κοινωνίας. Στη Μελέτη Περίπτωσης 1, η Τράπεζα Χρόνου σχεδόν εντάχθηκε στην Κοινωνική Υπηρεσία του Δήμου, σε συνεργασία με την οποία αναπτύχθηκαν δράσεις για τα ΚΑΠΗ και το Κοινωνικό Φροντιστήριο του Δήμου. Η Τράπεζα Χρόνου της Μελέτης Περίπτωσης 3, διασυνδέθηκε υποδειγματικά με τις άλλες Κοινωνικές Δομές του Προγράμματος, συνεισφέροντας μέσα από τη συνεργασία της με μεγάλη ιδιωτική εταιρεία, στην χρηματοδότηση της λειτουργίας των άλλων δομών, όχι όμως και με τις υπηρεσίες του Δήμου.

Ωστόσο, όπως ειπώθηκε πιο πάνω, **τα παραδείγματα διακυβέρνησης στην παροχή δημόσιων υπηρεσιών, δεν ήταν ο κανόνας**. Το γεγονός ότι οι ΤΧ/ΚΔ εργάστηκαν δίπλα στις επίσημες υπηρεσίες των Δήμων και όχι μαζί τους, ερμηνεύει ενδεχομένως μερικώς την αδυναμία τους να εδραιωθούν και να παγιωθούν ως κοινωνική δομή της τοπικής αυτοδιοίκησης.

9.2.8.3 Λειτουργικοί ρόλοι των Δήμων

Το πρόγραμμα διοικητικής μεταρρύθμισης Καλλικράτης²⁰⁰ αναδιάρθρωσε ριζικά τους αυτοδιοικούμενους οργανισμούς σε τοπικό επίπεδο (Κτιστάκη 2014: 69) και μετέφερε ένα μεγάλο μέρος των αρμοδιοτήτων κοινωνικής πολιτικής από το δεύτερο βαθμό αυτοδιοίκησης στον πρώτο (Hlepas 2016: 278). Ταυτόχρονα παρατηρήθηκε μια στροφή αντίληψης, στο πλαίσιο της οποίας έγινε περισσότερο σαφές ότι οι συνέπειες της οικονομικής κρίσης και δομικά προβλήματα όπως η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός εκδηλώνονται με πολύ διαφορετικό τρόπο από περιοχή σε περιοχή και άρα δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν ενιαία από την Κεντρική Διοίκηση.

Τα τελευταία λοιπόν χρόνια έχει αρχίσει να αναπτύσσεται ένα σύνθετο πλέγμα σχέσεων αλληλεπίδρασης ανάμεσα στα διαφορετικά διοικητικά επίπεδα, με τους Οργανισμούς της α/βάθμιας Τοπικής Αυτοδιοίκησης να παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο άλλοτε στο σχεδιασμό, π.χ. Προγράμματα ΤΟΠΣΑ και ΤΟΠΕΚΟ, και άλλοτε στην υλοποίηση των εθνικών στρατηγικών για την αντιμετώπιση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, την ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού κ.α.

Μια άλλη τάση των τελευταίων ετών είναι η αύξηση του χώρου που καταλαμβάνουν ο κοινωνικός και ο κοινοτικός τομέας, στη διαχείριση κρίσιμων καταστάσεων και τη διαδικασία τοπικής ανάπτυξης. Η κοινωνική καινοτομία είναι προϊόν αυτής της διεργασίας.

Σε αυτό το περιβάλλον εργασίας, οι Δήμοι υποχρεούνται προκειμένου να λάβουν εξωτερική χρηματοδότηση για την υποστήριξη των δράσεών τους να συνεργαστούν με άλλους Δήμους και φορείς της Κοινωνίας των Πολιτών, μέσα από ρόλους που δεν είναι εκ των προτέρων καθορισμένοι, αλλά αναδυόμενοι.

↳ Ποιους ρόλους ανέλαβαν οι φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης στο πλαίσιο των τοπικών συμπράξεων που υλοποίησαν το Πρόγραμμα των Κοινωνικών Δομών για την Άμεση Αντιμετώπιση της Φτώχειας;

Στο πλαίσιο της μελέτης της ελληνικής περίπτωσης τραπεζικής χρόνου είδαμε ότι **οι Δήμοι ήταν οι κύριοι διαμορφωτές του περιβάλλοντος εργασίας και των προοπτικών ανάπτυξης των ΤΧ/ΚΔ**. Η υποστήριξη του εγχειρήματος και η συνεργασία με τις υπηρεσίες του Δήμου είχαν καθοριστικό ρόλο σε όλα τα στάδια ανάπτυξης των Τραπεζών Χρόνου, αλλά κυρίως στα αρχικά.

Οι Δήμοι εκτός από το ρόλο του διαμορφωτή του πλαισίου εργασίας, ανέλαβαν στην πλειονότητά τους την **υποστήριξη της λειτουργίας των Τραπεζών Χρόνου**, μέσα από την παραχώρηση κτιριακών και άλλων υποδομών και εξοπλισμού. Επίσης, σε αρκετές περιπτώσεις ανέλαβαν ουσιαστικούς ρόλους, όπως τη διευκόλυνση της πρόσβασης της Τράπεζας Χρόνου στα δίκτυα επικοινωνίας και επαφών τους, το

²⁰⁰ Ν. 3582/2010 «Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης – Πρόγραμμα Καλλικράτης», ΦΕΚ 87/Α' /7-6-2010.

συντονισμό των εργασιών της Τράπεζας Χρόνου και την επιστημονική εποπτεία και παρακολούθησή τους.

Ωστόσο, **δεν ήταν πάντα ο ρόλος των Δήμων βοηθητικός**. Είδαμε ότι προκαταλήψεις σχετικά με το ρόλο των ΜΚΟ στη διαχείριση των τοπικών θεμάτων και η δυσπιστία των υπηρεσιών απέναντι σε δομές που λειτουργούσαν τόσο «εντός», όσο και «εκτός» του Δήμου, δημιούργησαν ένα κλίμα αρνητικότητας που δεν μπόρεσε να έλξει την αποδοχή και τη συνεργασία.

9.2.8.4 Συγκοινωνούνται δοχεία ή στεγανές δεξαμενές;

Άλλο ένα στοιχείο που θεωρήθηκε σημαντικό να εξεταστεί ήταν η αλληλεπίδραση ανάμεσα στους Δήμους και τα εγχειρήματα Τραπεζών Χρόνου.

Η ύπαρξη και λειτουργία κοινωνικά καινοτόμων δομών όπως η Τράπεζα Χρόνου στο εσωτερικό ενός Δήμου δεν φάνηκε να επηρεάζει τα συνήθη πρότυπα εργασίας. **Ο αντίκτυπος από τη λειτουργία της Τράπεζας Χρόνου στους άλλους υπαλλήλους και τις υπηρεσίες του Δήμου ήταν περιορισμένος και εμφανής μόνο όπου υπήρχαν ήδη οι απαραίτητες προϋποθέσεις** (π.χ. υπάλληλοι ικανοί να υποδεχτούν καινοτόμες πρακτικές και μη συμβατικούς τρόπους εργασίας).

Από την άλλη πλευρά, η λειτουργία των Τραπεζών Χρόνου που φιλοξενήθηκαν σε κτίρια των Δήμων, επηρεάστηκε ιδιαίτερα από τα πρότυπα λειτουργίας των άλλων υπηρεσιών. Συχνά, αναφέρθηκε η γραφειοκρατία του Δημόσιου τομέα ως ανασταλτικός παράγοντας της ομαλής πορείας εξέλιξης των Τραπεζών Χρόνου και παρατηρήθηκαν **έντονα φαινόμενα αφομοίωσης** των διαχειριστών των Τραπεζών Χρόνου στην καθημερινότητα των Δήμων. **Ο χώρος φιλοξενίας της Τράπεζας Χρόνου φάνηκε να είναι ο πιο καθοριστικός παράγοντας στη σχέση που αναπτύχθηκε ανάμεσα στους Δήμους και τις Τράπεζες Χρόνου.**

Οι Τράπεζες Χρόνου και οι Δήμοι στις περισσότερες περιπτώσεις που μελετήθηκαν, λειτούργησαν μάλλον ως στεγανές δεξαμενές παρά ως συγκοινωνούνται δοχεία. Παραδόξως, αυτό το πρότυπο δε φάνηκε να επηρέασε την αποτελεσματική λειτουργία των Τραπεζών Χρόνου, αφού τα πιο επιτυχημένα παραδείγματα που εξετάστηκαν, είτε λειτούργησαν εντελώς ανεξάρτητα από το Δήμο, είτε παράλληλα με αυτόν, αλλά όχι σε συνεργασία μαζί του. Ωστόσο, με αρκετή βεβαιότητα μπορούμε να αποφανθούμε ότι **η αδυναμία ανάπτυξης αμοιβαίων σχέσεων αλληλεπίδρασης επέδρασε αρνητικά στη βιωσιμότητά τους.**

9.3 Συστάσεις πολιτικής και προβληματισμοί για το μέλλον

9.3.1 Εισαγωγή

Σκοπός της ενότητας αυτής είναι να διατυπώσει νέους προβληματισμούς για την επιστημονική έρευνα, να αναδείξει κρίσιμα επιστημονικά ερωτήματα και να συνεισφέρει μέσα από συγκεκριμένες συστάσεις πολιτικής, στη βελτίωση των όρων διαχείρισης και αξιοποίησης της κοινωνικής καινοτομίας από τους φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης και το δημόσιο τομέα γενικότερα.

9.3.2 Συστάσεις πολιτικής, πρακτικοί και επιστημονικοί προβληματισμοί

9.3.2.1 Σχέση επιστήμης-κοινωνίας-πολιτικής: επιστημονική θεώρηση vs πρακτική πραγματικότητα

Όπως σχολιάστηκε εκτενώς, η έννοια της κοινωνικής καινοτομίας ήταν άγνωστη στα υποκείμενα της έρευνας. Όλοι αποδέχονταν ότι η τραπεζική χρόνου είναι μια μορφή καινοτομίας, αλλά ουδέποτε προβληματίστηκαν γύρω από τις πολιτικές και πρακτικές επεκτάσεις από τη θεώρησή της ως μια μορφή κοινωνικής καινοτομίας. Εύλογα λοιπόν αναδύθηκε το ερώτημα:

Μπορεί ο επιστήμονας να μιλά για την πραγματικότητα που ερευνά, μέσα από έννοιες που δεν χρησιμοποιούν και δεν αντιλαμβάνονται οι βασικοί δρώντες στην καθημερινότητά τους;

Αν υποθέσουμε ότι σκοπός της επιστήμης είναι η ανίχνευση προϋπαρχουσών αληθειών και νόμων, θα έμοιαζε με παραδοξότητα η επιβολή κατασκευών νοηματοδότησης της πραγματικότητας που δεν αφορούν τα υποκείμενα αυτής. Αν όμως υποθέσουμε ότι η επιστήμη έχει μετασχηματίζοντα χαρακτήρα, δηλαδή συμμετέχει στη σφαίρα που ερευνά και επιδιώκει την αλλαγή της πραγματικότητας προς συγκεκριμένες κατευθύνσεις, τότε η επιστημονική «επιβολή νοημάτων» ίσως λειτουργεί διαφορετικά.

Πιο συγκεκριμένα, η επιστημονική σφαίρα, μέσω της διάστασης της πολιτικής πρακτικής, αλλά και άμεσα, μπορεί να παρεμβαίνει στις διεργασίες που πραγματοποιούνται στη σφαίρα των φαινομένων, βελτιώνοντας τα επίπεδα επίγνωσης, συνδέοντας παρόμοιες πραγματικότητες και τελικά αλλάζοντας τη ροή.

Η σφαίρα της επιστήμης, της πολιτικής πρακτικής και των φαινομένων είναι όλες μέρος μιας ενιαίας πραγματικότητας. Η αλλαγή των κοσμοαντιλήψεων που υποστηρίζουν τη μετάβαση από ένα Παράδειγμα σε ένα άλλο, μπορεί να προκύψουν σε κάθε μία από αυτές ή και σε όλες συγχρονικά.

Πρότείνεται ως κριτήριο διάκρισης του κατά πόσο ένα επιστημονικό νόημα επιβάλλεται ή προτείνεται-αποκαλύπτεται, η αποδοχή του από τα υποκείμενα της σφαίρας του φαινομένου. Στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας η θεώρηση της

τραπεζικής χρόνου ως κοινωνική καινοτομία, βρήκε αποδοχή και ενέπνευσε τους συντελεστές των εγχειρημάτων. Ως εκ τούτου, πιστεύεται ότι η έρευνα είχε μετασχηματιστικά χαρακτηριστικά (transformative elements) και ότι συνέβαλε στη διεύρυνση της αντίληψης των συντελεστών του ελληνικού πεδίου τραπεζικής χρόνου που συμμετείχαν σε αυτή.

9.3.2.2 Θέσμιση διαδικασιών συμμετοχικής παρακολούθησης και αποτύπωσης των μαθημάτων

Το πεδίο της τραπεζικής χρόνου είναι ένα ανοιχτό και διαρκώς εξελισσόμενο πεδίο. Το ίδιο ισχύει και για την κοινωνική καινοτομία. Διαρκώς μαθαίνουμε. Ωστόσο, **δεν είναι εφικτή η συγκομιδή των καρπών των μαθημάτων, εάν δεν είναι συνείδηση όλων των εμπλεκομένων ότι διανύουν μια διαδρομή μάθησης.** Η ακαδημαϊκή έρευνα συμβάλλει στον εντοπισμό των μαθημάτων που αναδύονται κατά τη διάρκεια της καινοτόμου διαδικασίας. Όμως, χωρίς τη θεσμοθέτηση ρουτινών αποτύπωσης των μαθημάτων, με τρόπο συλλογικό, από τους ίδιους τους εμπλεκομένους, το μεγαλύτερο μέρος αυτών, θα συνεχίζει να χάνεται και να μην αποτυπώνεται σε προβληματισμούς, νέα ερωτήματα και ενέργειες προσαρμογής.

9.3.2.3 Καινοτομική ικανότητα του δημόσιου τομέα

Ένα ερώτημα που προέκυψε κατά τη διάρκεια της εξέτασης του ιδιαίτερου ρόλου της τοπικής αυτοδιοίκησης στην κοινωνική καινοτομία, που αξίζει να διερευνηθεί σε μεγαλύτερο βάθος είναι: *Ποιοι παράγοντες επηρεάζουν την καινοτομική ικανότητα του δημόσιου τομέα στα διαφορετικά επίπεδα διακυβέρνησης; Η τοπική, περιφερειακή και εθνική κοινωνική καινοτομία επηρεάζονται από τις ίδιες συνθήκες ή διαφορετικές; Πώς αυτές αλληλεπιδρούν μεταξύ τους; Πώς μπορούν να συντονιστούν καλύτερα;*

Ιδιαίτερα σε περιπτώσεις που δεν υπάρχει επαρκής εμπειρία ή κουλτούρα δεκτική στην οριζόντια συνεργασία και σε πρότυπα δικτυακής οργάνωσης των σχέσεων, όπως συμβαίνει με τους οργανισμούς της ελληνικής τοπικής αυτοδιοίκησης, απαραίτητη είναι η μέριμνα για τη **μεταδιακυβέρνηση της οριζόντιας διακυβέρνησης.** Μέχρι σήμερα γνωρίζουμε πολύ λίγα για αυτή τη σημαντική διάσταση τη διακυβέρνησης.

Επίσης, ένα εύρημα που συνδέεται με την καινοτομική ικανότητα του δημόσιου τομέα είναι το **υποστηρικτικό πλαίσιο ανάδυσης της κοινωνικής καινοτομίας.** Ο σχεδιασμός Προγραμμάτων στο επίπεδο της κεντρικής διοίκησης, χωρίς τη συμμετοχή των φορέων της τοπικής αυτοδιοίκησης που θα κληθούν να τα υλοποιήσουν, σχεδόν νομοτελειακά οδηγεί σε αποτυχημένα προγράμματα με χαμηλό αντίκτυπο και διάρκεια. Επομένως, κρίσιμη αναδεικνύεται για την ανάπτυξη και υλοποίηση προγραμμάτων που φιλοδοξούν να επιφέρουν αλλαγές στα ευρύτερα κοινωνικά υποσυστήματα, η ενσωμάτωση των εμπλεκόμενων φορέων, ήδη από το στάδιο του σχεδιασμού, καθώς και η καλή καταγραφή των κοινωνικών αιτημάτων και «ετοιμοτήτων».

9.3.2.4 Οι ανθρώπινοι πόροι της κοινωνικής καινοτομίας

Οι ποιότητες και η κατάρτιση των ανθρώπων που λειτούργησαν και συντόνισαν τις ΤΧ/ΚΔ, ήταν κρίσιμες για την επιτυχία τους. Το ζήτημα της χαμηλής ποιότητας του ανθρώπινου δυναμικού της ελληνικής Δημόσιας Διοίκησης έχει τεθεί από παλιά (Μακρυδημήτρης 1991, Μακρυδημήτρης & Μιχαλόπουλος 2000: 204). Στην τοπική αυτοδιοίκηση, το πρόβλημα είναι ίσως ακόμα πιο έντονο. Ωστόσο, η ενεργοποίηση των στελεχών όλων των κλιμάκων είναι απαραίτητη συνθήκη για την αντιμετώπιση των πολύπλοκων προβλημάτων που αντιμετωπίζουν τα σύγχρονα διοικητικά συστήματα (Μακρυδημήτρης 1996: 20). Σήμερα, υπάρχει ανάγκη για έναν νέο τύπο εργαζομένου που ο Α. Μακρυδημήτρης (2015: 401) αποκαλεί «οργανικό διανοούμενο», με χαρακτηριστικά τη διανοητική οξύμεια και επιστημονική εξειδίκευση. Πολύ περισσότερο, η δημόσια (κοινωνική) καινοτομία και η δικτυακή/συνεργατική διακυβέρνηση που καλύτερα την υποστηρίζει, προϋποθέτουν νέες δεξιότητες, όπως «ανοιχτότητα», περιέργεια, ευελιξία, στρατηγική σκέψη, διάθεση πειραματισμού, πολιτική επίγνωση κ.α. (OECD 2017).

Αναδύονται επομένως τα ακόλουθα ερωτήματα: Ποιες είναι οι γνώσεις, δεξιότητες και στάσεις που υποστηρίζουν τη διαδικασία κοινωνικής καινοτομίας και τη διακυβέρνηση των σχέσεων μεταξύ των εμπλεκόμενων φορέων; Πώς μεταδίδονται, πώς χτίζονται και πώς καλλιεργούνται αντίστοιχα; Ποιοι θεσμοί μπορούν να διασφαλίσουν την επιτυχή έκβαση στην προσπάθεια ανάπτυξης του ανθρώπινου δυναμικού της δημόσιας διοίκησης προς αυτήν την κατεύθυνση;

9.3.2.5 Τα πρότυπα διακυβέρνησης των τοπικών συμπράξεων

Στον Πίνακα 7.3 παρουσιάστηκαν όλες εκείνες οι παράμετροι που φάνηκε ότι επηρέασαν τα πρότυπα διακυβέρνησης στο εσωτερικό των τοπικών συμπράξεων. Η περαιτέρω ανάλυσή τους και η διαπίστωση της μεταξύ τους αλληλεπίδρασης μπορεί να συνεισφέρει στην βαθύτερη κατανόηση των παραγόντων που συνεπιδρούν στη διαμόρφωση των εκάστοτε προτύπων συσχέτισης και διακυβέρνησης, μεταξύ των εταίρων των οριζόντιων σχημάτων. Η ανωτέρω εμβάθυνση και η συνδυαστική μελέτη της σχέσης ανάμεσα στα ποικίλα πρότυπα διακυβέρνησης και τις επιδόσεις των κοινωνικά καινοτόμων εγχειρημάτων, πιθανόν να μπορούν να αποκαλύψουν τις μεταβλητές εκείνες που μπορούν να διασφαλίσουν ευνοϊκές συνθήκες για την επιτυχία και τη βιωσιμότητα της κοινωνικής καινοτομίας στην τοπική διακυβέρνηση.

9.3.2.6 Ο χρόνος θέλει χρόνο

Η εξέταση του ελληνικού παραδείγματος τραπεζικής χρόνου, που είναι μια μορφή κοινωνικής καινοτομίας της οποίας η καλή λειτουργία προϋποθέτει την ενεργό συμμετοχή των «αποδεκτών» της, έδειξε ότι **ο χρόνος είναι ένας πόρος σε σπανιότητα**. Περισσότερο από το 50% των μελών που συμμετείχαν στην έρευνα ερωτηματολογίου, δήλωσαν την έλλειψη ελεύθερου χρόνου ως τον βασικό παράγοντα που εμποδίζει την ενεργό τους συμμετοχή. *Τι γίνεται όμως όταν η ροή-το νόμισμα (currency) στην οποία στηρίζεται ένα σύστημα ανταλλαγών βρίσκεται σε σπανιότητα;*

Αντίστοιχα, διαπιστώθηκε η χαμηλή εξοικείωση των μελών με τις νέες τεχνολογίες, στη βάση των οποίων λειτουργούν τα συστήματα Τραπεζών Χρόνου. Και τα ερωτήματα που αναδύονται με αφορμή αυτές τις διαπιστώσεις είναι τα εξής: *Πώς μπορούν οι φορείς λήψεως πολιτικών αποφάσεων να «διαβάζουν» την τοπική κοινωνία, τις ανάγκες της και τη δυνατότητά της να αφομοιώνει το νέο, ώστε να επιτυγχάνεται η μέγιστη δυνατή αξιοποίηση της κοινωνικά καινοτόμου πρότασης; Πώς μπορούν οι φορείς των κοινωνικά καινοτόμων εγχειρημάτων να ξεπερνούν τέτοιου είδους εμπόδια και να αντιστρέφουν τα περιοριστικά χαρακτηριστικά του πλαισίου εφαρμογής τους, σε ευκαιρίες ανάπτυξης και συστημικής αλλαγής;*

9.3.2.7 Η θεσμοθέτηση της τραπεζικής χρόνου

Ποια θα ήταν τα χαρακτηριστικά ενός πλαισίου θεσμών και νομικών κανόνων που θα ισχυροποιούσε την ανάπτυξη της τραπεζικής χρόνου στην Ελλάδα και θα υποστήριζε τη συμμετοχή των Δήμων σε σχήματα Τραπεζών Χρόνων, χωρίς να καταπνίγεται η απαραίτητη ευελιξία που προϋποθέτει η καλή λειτουργία των εν λόγω συστημάτων κοινωνικής οργάνωσης;

9.3.2.8 Μια κοινωνία του μοιράσματος και της γενναιοδωρίας;

Το παράδειγμα της τραπεζικής χρόνου που μελέτησε η εργασία αυτή είναι ένα παράδειγμα έκφρασης της κοινωνικής αλληλεγγύης των ανθρώπων σε καιρούς κρίσης. Τελικά, ***η ανάγκη για προσφορά και έκφραση γενναιοδωρίας δημιουργήθηκε λόγω της κρίσης ή προϋπήρχε αλλά παρέμενε αδρανής και εκδηλώθηκε πιο φανερά και οργανωμένα μέσα στη συγκυρία της κρίσης; Τι θα συνέβαινε αν αλλάζαμε την κομβική μας υπόθεση για την εγωιστική φύση του ανθρώπου, στην οποία στηρίζεται το μεγαλύτερο φάσμα των παραγόμενων νόμων και δημόσιων πολιτικών του δυτικού κόσμου και τι θα συνέβαινε αν αρχίζαμε να σχεδιάζουμε θεσμούς και να χτίζουμε συνήθειες που αξιοποιούν την αλληλεγγύη και καλλιεργούν τη γενναιοδωρία;***

Η λογική του μοιράσματος έχει εισαχθεί πολύ ενεργά σε πολλά πεδία της καθημερινής ζωής (οικονομία, κατοικία, χρήση περιβαλλοντικών πόρων, αξιοποίηση νέων τεχνολογιών, παραγωγή, ανοιχτά δεδομένα κ.λπ.). Κινήματα, φιλοσοφικά συγγενή με την τραπεζική χρόνου και την ανωτέρω προβληματική, είναι η «Κοινωνία της Γενναιοδωρίας»²⁰¹ (Giftivism) (Nipun Mehta 2012) και η «Κοινωνία του Δώρου» (Gift Society) ή «Οικονομία του Μοιράσματος»²⁰² (Sharing Economy).

²⁰¹ Αυτή η προσέγγιση, εισάγει μια νέα κουλτούρα που αξιοποιεί μορφές κεφαλαίου όπως α) ο εθελοντισμός και η στοργή (compassion capital), β) η αξία που προσθέτουμε μέσα από νέες ανακαλύψεις (untapped capital) και γ) η διασύνδεση και αξιοποίηση συνεργιών (synergistic capital).

²⁰² Η Οικονομία του Μοιράσματος είναι ένα παράλληλο σύστημα «ευημερίας», όπου οι άνθρωποι α) αντί να ανταγωνίζονται, συνεργάζονται, β) αντί να κατέχουν ατομικά, μοιράζονται, και γ) αντί να συσσωρεύουν πόρους για την απόκτηση κέρδους, επενδύουν στη συλλογική σοφία από την οποία όλοι μπορούν να επωφεληθούν. (Ronald van den Hoff's Society 3.0) Ιδιαίτερα σημαντική είναι η συμβολή της τεχνολογίας. https://en.wikipedia.org/wiki/Sharing_economy

9.3.2.9 Οι ευάλωτες κοινωνικά ομάδες ως «δημιουργικός συμμετοχος στη λύση»

Η κοινωνική καινοτομία αλλάζει την οπτική μας για τις ευάλωτες ομάδες της κοινωνίας, τις οποίες θεωρεί όχι θύμα αλλά «ανθεκτικό δημιουργικό συμμετοχο στη λύση» (Prahalad 2005: 1).

Τι εξυπηρετεί η υιοθέτηση αυτής της οπτικής και με ποιες αρχές, πρακτικές και ομάδες του υπάρχοντος συστήματος συγκρούεται; Πώς θα ήταν σχεδιασμένο ένα σύστημα κοινωνικής ευημερίας που υποθέτει ότι τα άτομα που ανήκουν σε ευπαθείς κοινωνικά ομάδες είναι ικανά να συνεισφέρουν στην αντιμετώπιση και διαχείριση των προβλημάτων τους; Πώς μπορούμε να εντάξουμε την αρχή της συμπαραγωγής στα τοπικά συστήματα παραγωγής/παροχής κοινωνικής υπηρεσιών;

9.3.2.10 Ο ρόλος της «χωρικής» και της «θεματικής κοινότητας»

Η εξέλιξη των ΤΧ/ΚΔ φάνηκε ότι επηρεάστηκε περισσότερο από την αρχιτεκτονική και τη ρητορική του προγράμματος στο πλαίσιο του οποίου δημιουργήθηκαν και τους τρόπους διακυβέρνησης των οριζόντιων δικτύων που αναπτύχθηκαν μεταξύ των Δήμων, των ΜΚΟ και των ΤΧ και λιγότερο από παράγοντες του χώρου, της πόλης και της γειτονιάς. Στοιχεία της φυσιογνωμίας του τόπου που φάνηκε ότι είχαν σημαντική επίδραση σε όλες τις περιπτώσεις που μελετήθηκαν, ήταν το βιοτικό επίπεδο των κατοίκων και τα πολιτιστικά τους χαρακτηριστικά.

Αντίστοιχα, για τις Κινηματικές Τράπεζες Χρόνου σημαντικότερη είναι η επιρροή της θεματικής και όχι της χωρικής κοινότητας.

Ενώ στο εξωτερικό, και ιδίως στις αγγλοσαξονικές χώρες, η κοινότητα και η γειτονιά παίζουν σημαντικό ρόλο, στην Ελλάδα οι Τράπεζες Χρόνου στηρίχθηκαν σε δίκτυα φίλων, στα μέλη κινημάτων όπως εκείνο της Πλατείας Συντάγματος και άλλων φορέων της Κοινωνίας των Πολιτών και σε ad-hoc διαδημοτικά δίκτυα.

Ωστόσο, αυτή την πληροφορία συχνά διαχειριζόμαστε ως δεδομένη μεταβλητή και μέχρι σήμερα δεν έχει τεθεί ως ερώτημα καθοδήγησης της δημόσιας πολιτικής *«Πώς μπορούμε να ενισχύσουμε ξανά το αίσθημα του κοινοτισμού στην ελληνική κοινωνία και πώς θα αναβιώσουμε τη “χαμένη ελληνική κοινότητα”;*»

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Ελληνική Βιβλιογραφία – Αρθρογραφία

- Βορίσης & Χόνδρου (2014) “Ο ρόλος της τοπικής κοινωνικής καινοτομίας στην περιβαλλοντική προστασία, την οικονομία και την ολοκληρωμένη ανθρώπινη ανάπτυξη: θεωρητικό πλαίσιο και μελέτη παραδειγματικών περιπτώσεων”, εισήγηση στο 12ο Εθνικό Συνέδριο ERSA-GR, Αστική και Περιφερειακή Ανάπτυξη: σύγχρονες προκλήσεις, 27 - 28 Ιουνίου 2014, Ίδρυμα Σάκη Καραγιωργα, Αθήνα. <https://www.academia.edu/8065119/>
- Γεώργιας, Κ. (2014). *Κοινωνική Οικονομία. Θεωρία, εμπειρία και προοπτικές*, Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα.
- Ζάννης, Π. (2013). *Δημοκρατία και Κοινωνική Πολιτική σε Μετάβαση. Ο Τρίτος Τομέας: μια γενική θεωρία*, Εκδόσεις Παπαζήση: Αθήνα.
- Καρκατσούλης, Π. (2011). *Ρύθμιση-Απορρύθμιση-Μεταρρύθμιση. Μεταλλαγές του κανόνα δικαίου στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*, Εκδόσεις Σιδέρη: Αθήνα.
- Καρκατσούλης, Π. (2004). *Το Κράτος σε μετάβαση. Από τη «διοικητική μεταρρύθμιση» και το «νέο δημόσιο μανάτζμεντ» στη «διακυβέρνηση»*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης: Αθήνα.
- Καρκατσούλης, Π. (2001). Νέο δημόσιο-μάντζμεντ: αρχές, εξελίξεις, προοπτικές. *Διοικητική Ενημέρωση, Τετραμηνιαία Επιθεώρηση Διοικητικής Επιστήμης*, τεύχος 20:45-52.
- Κατσούλης Δημήτρης (2019), *Τομές Δημοκρατίας στην Αυτοδιοίκηση. Οι Δήμοι και οι Περιφέρειες πέρα από τον «Καλλικράτη» και τον «Κλεισθένη Ι»*, εκδόσεις Δεδεμάδη, Αθήνα
- Κοντιάδης, Ξ. Ι. (2006). Η δικτύωση των κοινωνικών υπηρεσιών και ο ρόλος της Τοπικής Αυτοδιοίκησης. *Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη*. The networking of social services and the role of local government. *Social Cohesion and Development*, 1(1), 49-66. <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/SCAD/article/viewFile/9003/9227>
- Κτιστάκη, Σ. (2014). *Εισαγωγή στη Δημόσια Διοίκηση*. Εκδόσεις Παπαζήση: Αθήνα.
- Μακρυδημήτρης, Α. (2015). *Είναι ηθική η πολιτική; Και άλλα ερωτήματα*, Επιστημονική Σειρά Διοίκηση και Κοινωνία 11, Εκδόσεις Σάκκουλα: Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Μακρυδημήτρης, Α. (2008). *Δημόσια Διοίκηση Στοιχεία Διοικητικής Οργάνωσης*, (3^η Έκδοση), Επιμ. Μαρία-Ηλιάννα Πραβίτα, Εκδόσεις Σάκκουλα: Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

- Μακρυδημήτρης, Α. (2006α). *Κράτος και κοινωνία των πολιτών. Ελευθερία και κοινωνική δικαιοσύνη*, Μεταμεσονύκτιες εκδόσεις: Αθήνα.
- Μακρυδημήτρης, Α. (2006β). *Κράτος των Πολιτών. Προβλήματα μεταρρύθμισης και εκσυγχρονισμού*. Εκδόσεις Λιβάνης: Αθήνα.
- Μακρυδημήτρης, Α. (2004). *Προσεγγίσεις στη Θεωρία των Οργανώσεων*, (4^η Έκδοση), Εκδόσεις Καστανιώτη: Αθήνα.
- Μακρυδημήτρης, Α. & Ν. Μιχαλόπουλος (επιμ.) (2000). *Εκθέσεις Εμπειρογνομώνων για τη Δημόσια Διοίκηση, 1952-1998*, Εκδόσεις Παπαζήση: Αθήνα.
- Μακρυδημήτρης, Α. (1996). *Η διοίκηση σε κρίση*, Εκδόσεις Λιβάνη: Αθήνα.
- Μακρυδημήτρης, Α. (1991). 'Η ποιότητα του ανθρώπινου δυναμικού. Το ζήτημα της εκπαίδευσης', στο *Ο εκσυγχρονισμός στη δημόσια διοίκηση*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλας: Αθήνα.
- Μελετόπουλος, Μ. (2013). *Κοινοτισμός. Το έργο του Κωνσταντίνου Καραβίδα και οι συγγενείς προσεγγίσεις*, Εναλλακτικές Εκδόσεις: Αθήνα.
- Μπέσιλα-Βήκα, Ε. (2011). *Τοπική αυτοδιοίκηση - Τόμος II (Δ' έκδοση)*. Εκδόσεις Σάκκουλα: Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Νάσιουλας, Ι. (2016). *Θέματα Κοινωνικής Οικονομίας. Από την κοινωνική επιχειρηματικότητα, στις κοινωνικές επενδύσεις και την κοινωνική τραπεζική*, Ινστιτούτο Κοινωνικής Οικονομίας: Θεσσαλονίκη.
- Παναγιωτοπούλου, Ρ. (1997). *Η επικοινωνία στους οργανισμούς*. Εκδόσεις Κριτική: Αθήνα.
- Παπαδημητρίου, Κ. (2018). *Η κατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ Κεντρικής Διοίκησης και Τοπικής Αυτοδιοίκησης, από οργανωτική, διοικητική και πολιτική σκοπιά*. Εκδόσεις Σιδέρης: Αθήνα.
- Σωτηρέλης Γιώργος (2008), *Η Αναβάθμιση της Τοπικής αυτοδιοίκησης ως απάντηση στην κρίση του πολιτικού συστήματος*», στο έργο: Κοντιάδης Ξενοφών & Ανθόπουλος Χαράλαμπος (επιμ.), *Κρίση του ελληνικού πολιτικού συστήματος*; εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, σελ. 252-270.
- Τριάντης, Ι. (2017). "Επιχειρησιακός Προγραμματισμός στους Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Η περίπτωση του Δήμου Αχαρνών." (Διπλωματική εργασία) <http://oceanis.lib.puas.gr/xmlui/bitstream/handle/123456789/4231/triantis.pdf?sequence=1>.
- Τσέκος, Θ. (2014). "Μεταρρυθμίζοντας το κράτος εν μέσω κρίσης", στο Α. Μακρυδημήτρης, Μ. Σταματάς, Ε. Πρεβεδούρου, Μ.-Ηλ. Πραβίτα (επιμ.) (2014). *Μεταρρυθμίσεις στη Δημόσια Διοίκηση. Δυνατότητες, Προοπτικές, Αδυναμίες*, Πρακτικά 4ου Συνεδρίου Διοικητικών Επιστημόνων, Εκδόσεις Σάκκουλας. σσ. 57-92.
- Φερόνας, Α. (2017). *Κοινωνία των Πολιτών: Η θεσμική συγκρότηση και ο ρόλος της σε Ευρωπαϊκή Ένωση και Ελλάδα. Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, 14(56).
- Φερόνας, Α. (2004). *Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός σε Ευρώπη και Ελλάδα: έννοιες, αντιλήψεις, πολιτικές*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλας: Αθήνα-Κομοτηνή. (αναφέρεται στο Κοντιάδης 2006:57).

- Χλέπας, Ν.-Κ. (1999). *Η τοπική διοίκηση στην Ελλάδα. Ο διαλεκτικός ανταγωνισμός της αποκέντρωσης με την αυτοδιοίκηση*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλας: Αθήνα-Κομοτηνή.
- Χλέπας, Ν.-Κ. (2001). *Τοπική αυτοδιοίκηση*, στο Σπηλιωτόπουλος Ε. & Α. Μακρυδημήτρης (επιμ.) *Η Δημόσια Διοίκηση στην Ελλάδα*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλας: Αθήνα-Κομοτηνή. σσ. 65-86.
- Χλέπας, Ν.-Κ. (2007), *Πτυχές της τοπικής πολιτικής ηγεσίας: το ηγετικό στυλ των Ευρωπαϊκών Δημάρχων*», στο έργο: *Αντ. Μακρυδημήτρης/Μ.-Ηλ. Πραβίτα* (Επ.), *Διοικητική Θεωρία και Πράξη – Διοίκηση και Κοινωνία*. 1^ο Συνέδριο Διοικητικών Επιστημόνων, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σελ. 5-26.
- Χλέπας, Ν.-Κ. (2009) *Ορισμένες σκέψεις σχετικά με το σύστημα διακυβέρνησης των νέων δήμων*», Επιθεώρηση Τοπικής Αυτοδιοίκησης, τχ. 124/2009, σελ. 17.
- Χλέπας, Ν.-Κ. (2016) *Οι δημοτικοί σύμβουλοι. Μεταξύ δημοτικής ηγεσίας, εκπροσώπησης των πολιτών και διαμεσολάβησης των συμφερόντων*, στο έργο: *Μεταζάς, Αναστάσιος-Ιωάννης* (Επιμ.), *Πολιτική Κοινωνιολογία. Κοινωνική Εκπροσώπηση και Πολιτική Συμμετοχή* (IV Τόμος), Ι.Σιδέρης, Αθήνα.
- Χλέπας Ν-Κ, Γετίμης Π., (2018), *Δημοσιονομική εξυγίανση στην τοπική αυτοδιοίκηση. Προβλήματα και Διέξοδοι υπό συνθήκες κρίσης*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- Χόνδρου Σ. (2010). “Θεσμική Καινοτομία και Βιώσιμη Τοπική Ανάπτυξη: μια συγκριτική μελέτη περιπτώσεων”, (Διπλωματική Ε.Σ.Δ.Δ.), (αδημοσίευτη), Ιούνιος 2010. https://www.ekdd.gr/ekdda/files/ergasies_esdd/20/3/1358.pdf
- Χόνδρου, Σ. (2012) “Η τοπική καινοτομία ως οχυρό απέναντι στην οικονομική κρίση και η οικονομική κρίση ως προωθητικός παράγοντας τοπικής καινοτομίας: οι περιπτώσεις της Κοινότητας Ανάβρας Μαγνησίας και του Δήμου Μελιβοίας”, αδημοσίευτη εισήγηση στο 9ο Εθνικό Συνέδριο ERSA-GR, Περιφερειακή Ανάπτυξη και Οικονομική Κρίση, 6 - 7 Μαΐου 2011, Αθήνα. <https://www.academia.edu/8065026/>
- Χρηστάκης Μ. (2016), *Κοινωνική οικονομία και τοπική αυτοδιοίκηση*, *Εφημερίδα Skywalker*, Τρίτη 6 Δεκεμβρίου 2016.
- SolidarCity (2012). *Τράπεζες Χρόνου. Πρακτικός Οδηγός Λειτουργίας Τραπεζών Χρόνου*, Interreg IV Innovation and Environment Regions of Europe Sharing Solutions, Ιούνιος.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία μεταφρασμένη στα ελληνικά

- Dror, Y. (2008). *Η ικανότητα της διακυβέρνησης*, (μετ.-επιμ.) Γ. Χονδρολέου & Ν. Παπαναστασόπουλος, Εκδόσεις Σιδέρη: Αθήνα.
- Heilbroner, R.L. (2000). *Οι φιλόσοφοι του οικονομικού κόσμου. Η ζωή και οι θεωρίες τους*, (μετ.) Ν. Λιγγρή, Β. Λιγγρή & Κ. Παπαμιχαήλ, (επιμ.) Θ. Μανιάτης, Εκδόσεις Κριτική: Αθήνα. σσ. 146-185.

Weber, M. (1997). Βασικές Έννοιες Κοινωνιολογίας. (Επιμέλεια Ψυχοπαίδης Κ., Μετάφραση Κυπραίος Μ.), Εκδόσεις Κένταυρος: Αθήνα.

Ξενόγλωσσες Αναφορές

- Abma, T. A., Molewijk, B., & Widdershoven, G. A. (2009). Good care in ongoing dialogue. Improving the quality of care through moral deliberation and responsive evaluation. *Health care analysis*, 17(3), 217-235.
- Abramo, P. (2009). Social Innovation, Reciprocity and the Monetisation of Territory in Informal Settlements in Latin American Cities, In D. MacCallum, F. Moulaert, J. Hillier, S. Vicari Haddcok (eds). *Social Innovation and Territorial Development*, pp. 115-130.
- Adams, D., & Hess, M. (2008, March). Social innovation as a new public administration strategy. In 12th Annual Conference of the International Research Society for Public Management (IRSPM XII).
- Agranoff, R. & McGuire, M. (2003). Collaborative Public Management: New strategies for local governments, Washington DC: Georgetown University Press.
- Ahmed, N., Reynolds, S., Stanley, I., Gulyurtlu, S. & Gabriel, M. (2017). “How is EU employment policy riving social innovation?”. Social Innovation Community, D 5.6 Annual State of the Union Report-Part 2.
- Ailenei, O. & Lefebvre, B. (2010). Social inclusion and exclusion in the neighbourhood of L'Épeule, Roubaix. The innovative role of the Alentour Association. In F. Moulaert, F. Martinelli, E. Swyngedouw, S. Gonzalez (eds). *Can neighbourhoods save the city? Community Development and Social Innovation*, London and New York: Routledge, pp. 105-116.
- Allen, J., Cars, G. & Manadipour, A. (eds). (1998). *Social Exclusion in European Cities: Processes, Experiences and Responses*, Jessica Kingsley, London (αναφέρεται στο Seyfang 2004b).
- Alexander, D., Lewis, J. M., & Considine, M. (2011). How politicians and bureaucrats network: A comparison across governments. *Public Administration*, 89(4). 1274-1292.
- Alvesson, M. & Sköldbberg, K. (2017). *Reflexive methodology: new vistas for qualitative research*, Sage.
- Alvesson, M. (2003). “Methodology for close up studies: struggling with closeness and closure”, *Higher Education*, 46(2): 167-193.
- Amin, A., Cameron, A., & Hudson, R. (2002). The UK social economy: panacea or problem?. *Social Capital in the Economy, Russell Papers Civic Series*, 4, 22-45.
- Amorevole, R., Colombo, G., and Grisendi, A. (1998). *Le banque del tempo*. Milano: Franco Angeli. Αναφέρεται στο Papaoikonomou & Valor 2016.

- Andersen, H. & R. Van Kempen (eds). (2001). *Governing European Cities. Social Fragmentation, Social Exclusion and Urban Governance*. Aldershot: Ashgate. (αναφέρεται στο Oosterlynck et al. 2013).
- Angelidou, M., & Psaltoglou, A. (2017). An empirical investigation of social innovation initiatives for sustainable urban development. *Sustainable Cities and Society*, 33, 113-125.
- Arthur, W .B., J. Day, J. Jaworski, M. Jung, I. Nonaka, C.O. Scharmer, P. M. Senge (2002). Illuminating the Blind Spot. In: *Leader to Leader*, Spring 2002, 11-14.
- Ashby, W. R. (1957). An introduction to cybernetics.
- Ashby, W. R. (1991). Requisite variety and its implications for the control of complex systems. In *Facets of systems science* (pp. 405-417). Springer, Boston, MA.
- Atkinson, M. M., & Coleman, W. D. (1992). Policy networks, policy communities and the problems of governance. *Governance*, 5(2). 154-180.
- Avelino, F., & Wittmayer, J. M. (2016). Shifting power relations in sustainability transitions: a multi-actor perspective. *Journal of Environmental Policy & Planning*, 18(5), 628-649.
- Avelino, F., Wittmayer, J., Haxeltine, A., Kemp, R., O’Riordan, T., Weaver, P., Loorbach, D., Rotmans, J. (2014a). “Game-changers and Transformative Social Innovation. The Case of the Economic Crisis and the New Economy”, TRANSIT working paper, TRANSIT: EU SSH.2013.3.2-1 Grant agreement no: 613169.
- Avelino, F., Wittmayer, J., Kirner, B. (2014b). “Report Synthesis Workshop: Game-changer & Transformative Social Innovation”, TRANSIT Proceedings, Synthesis Workshop Rotterdam, 1-2 September 2014, TRANSIT: EU SSH.2013.3.2-1 Grant agreement no: 613169.
- Avelino, F. & Wittmayer, J. (2014). “Insights for Policy on Game-Changers & Transformative Social Innovation”, TRANSIT discussion paper, TRANSIT: EU SSH.2013.3.2-1 Grant agreement no: 613169.
- Avelino, F., Bosman, R., Frantzeskaki, N., Akerboom, S., Boontje, P., Hoffman, J., Paradies, G., Pel, B., Schoten, D., Wittmayer, J. (2014c). “The (Self). Governance of Community Energy: Challenges & Prospects”, DRIFT practice brief nr. PB 2014.01, Rotterdam. www.drift.eur.nl/wp-content/uploads/2014/02/PracticeBrief_CommunityEnergy_DRIFT_2014.pdf.
- Ayob, N., Teasdale, S., & Fagan, K. (2016). How social innovation ‘came to be’: tracing the evolution of a contested concept. *Journal of Social Policy*, 45(4), 635-653.
- Bader, V. (2014). “Associative Democracy: From ‘The Real Third Way’ or a realist, experimentalist utopia back to Utopianism? A sad or at least sobering story”, TRANSIT Workshop on governance.
- Balourdos, D. & K. Geormas (2012). *Social Economy*, Comments Paper Greece, Peer Review on Social Economy, France.
- Bason, C. (2010). *Leading Public Sector Innovation: co-creating for a better society*, Policy Press, Bristol.

- Batchelor, J. (2003). More than tea and biscuits; the role of time banks and lets in local economic development. *Local Economy*, 18(3). 253-253.
- Baumgartner, F. R., & Jones, B. D. (1991). Agenda dynamics and policy subsystems. *The Journal of Politics*, 53(4), 1044-1074.
- Becker, H. S. (1958). Problems of inference and proof in participant observation. *American Sociological Review*, 23(6), 652-660.
- Beetham, D., Blick, A., Margetts, H., Weir, S. (2008). 'Power and Participation in Modern Britain', Democratic Audit, London (αναφέρεται στο Davies & Simon 2013).
- Bekkers, V. J. J. M., Tummers, L. G., & Voorberg, W. H. (2013a). From public innovation to social innovation in the public sector: A literature review of relevant drivers and barriers. Rotterdam: Erasmus University Rotterdam.
- Bekkers, V. J. J. M., Tummers, L. G., Stuifzans, B.G. & Voorberg, W. H. (2013b). Social Innovation in the public sector: an integrative framework. LIPSE Working Papers (no.1). Rotterdam: Erasmus University Rotterdam.
- Bekkers, V. (2014). "The governance of social innovation: a multi level perspective", TRANSIT Workshop on governance.
- Benneworth, P., Amanatidou, E., Edwards Schachter, M., Gulbrandsen, M. (2015). "Social Innovation futures: beyond policy panacea and conceptual ambiguity". TIK Working Paper, Oslo Centre (διαθέσιμο στο <http://ideas.repec.org/p/tik/inowpp/20120127/html>).
- Bensman, J., & Vidich, A. (1960). Social theory in field research. *American Journal of Sociology*, 65(6), 577-584.
- Berger, R. (2015). Now I see it, now I don't: Researcher's position and reflexivity in qualitative research. *Qualitative Research*, 15(2), 219-234.
- BEPA (Bureau of European Policy Advisers - European Commission). (2011). *Empowering people, driving change: Social Innovation in Europe*, Publications Office of the European Union: Luxembourg.
- BEPA (Bureau of European Policy Advisers - European Commission). (2014). *Social Innovation. A Decade of Changes*. Publications Office of the European Union: Luxembourg.
- Bevir, M., & Rhodes, R. A. (2001). "A decentered theory of governance: rational choice, institutionalism, and interpretation." Paper to a colloquium at the Institute of Governmental Studies, University of California, Berkeley, 9 March 2001.
<https://cloudfront.escholarship.org/dist/prd/content/qt0bw2p1gp/qt0bw2p1gp.pdf>.
- Biggs R., Westley F. and S.R. Carpenter (2010). "Navigating the Back Loop: Fostering Social Innovation and Transformation in Ecosystem Management", *Ecology and Society* 15(2).
<https://pdfs.semanticscholar.org/8437/f9ee12b8e44ca1184a905b7b12d564995fce.pdf>

- Blanc, J. (2011). Classifying “CC”: Community, complementary and local currencies types and generations, *International Journal of Community Currency Research*, 15, pp.4-10.
- Blanc, J. (2010). Community and complementary currencies. *The Human Economy: A Citizen's Guide*, 303-312.
- Blatter, J. & Law, J. (1992). *Designing case studies: explanatory approaches in small-N research*. Palgrave Macmillan.
- Bommert, B. (2010). Collaborative innovation in the public sector. *International Public Management Review*, 11(1). 15-33.
- Borrás, S. & Edler, J. (2015). The governance of change in socio-technical and innovation systems: three pillars for a conceptual framework. In Borrás, S. & J. Edler (eds). (2015). *The governance of socio-technical systems*. Edward Elgar Publications: Cheltenham, UK, pp. 23-48.
- Borins, S. F. (2014). *The persistence of innovation in government*. Brookings Institution Press with Ash Center for Democratic Governance and Innovation.
- Borins, S. (2002). Leadership and innovation in the public sector. *Leadership & Organization Development Journal*, 23(8). 467-476.
- Borins, S. (2001). *The challenge of innovating in government*. Arlington, VA: PricewaterhouseCoopers Endowment for the Business of Government.
- Bouckaert G. (2015). Governance: a typology and some challenges, in Massey A. & K. Johnston Miller (Eds). *The International Handbook of Public Administration and Governance*. Edward Elgar Publishers, pp.35-55.
- Bourdieu, P. & Wacquant, L. (1992). *An invitation to reflexive sociology*, Chicago: University of Chicago Press.
- Bovaird, T. (2007). Beyond engagement and participation: User and community coproduction of public services. *Public administration review*, 67(5). 846-860.
- EC-JRI - Boyle, D. (2014). “The potential of Time Banks to support Social Inclusion and Employability. An investigation into the use of reciprocal volunteering and complementary currencies for social impact”, European Commission, Joint Research Centre, Publications Office of the European Union, Luxemburg <ftp://ftp.jrc.es/pub/EURdoc/JRC85642.pdf>.
- Boyle, D. (2005). "Sustainability and Social Assets: The potential of time banks and co-production", paper presented at the Grassroots Innovations for Sustainable Development conference, UCL London, 10th June, 2005 <http://www.mitimebanks.org/wp-content/uploads/Sustainability-and-social-assets-David-Boyle-2005.pdf>.
- Boyle, D. (2004). Is this how to end public service failure?, *New Statesman*, February 24, (αναφέρεται στο Boyle 2005:9).
- Boyle, D. (2003). The new mutualism and the meaning of time banks. *Local Economy*, 18(3). 253-257.
- Boyle, D. (2000). “Time traders”, *Green Futures*, September/October.
- Boyle, D. (1993). “What is New Economics?”, New Economics Foundation: London.

- Boyle, D. (Χωρίς Ημερομηνία). *The co-production principle and time dollars*, <https://timebanks.org/wp-content/uploads/2014/01/Co-ProductionPrinciple.pdf>
- Boyle, D., and Harris, M. (2009). *The Challenge of Co-production*, Nesta/New Economics Foundation, London.
- Boyle, D., Burns, S. & Conisbee, M. (2004). *Towards an Asset-based NHS*, New Economics Foundation, London.
- Brodie, E., Hughes, T., Jochum, V., Ockenden, N., Warburton, D. (2011). « Pathways through participation: What creates and sustains active citizenship?». Final Report, Involve.
- Bronwyn B., P. Dawson, K. Devine, C. Hannum, S. Hill, J. Leydens, D. Matuskevich, C. Traver & M. Palmquist (1994-2012). Case Studies Writing, <http://writing.colostate.edu/guides/guide.cfm?guideid=60>.
- Bryant, A., & Charmaz, K. (Eds.). (2007). *The Sage handbook of grounded theory*. Sage.
- Buchanan, J. M., & Tullock, G. (1962). *The calculus of consent* (Vol. 3). Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Burt, R. (2002). 'The social capital of structural holes', in M.F. Guillen, R. Collins, P. England, M. Meyer, *The New Economic Sociology*, New York: Russell Sage Foundation, pp. 148-192 (αναφέρεται στο Menders et al. 2012).
- Bryne, D. (2002). *Complexity theory and the social sciences: an introduction*. Routledge.
- Cahill, G. (2010). Primer on social innovation. A compendium of definitions developed by organisations around the world. *The Philanthropist*, 23, pp.259-271.
- Cahn, E. S. & Gray, C. (2015). The Time Bank Solution, Stanford Social Innovation Review, Summer 2015 (διαθέσιμο στο https://ssir.org/articles/entry/the_time_bank_solution ανακτήθηκε στις 7-2-2016).
- Cahn, E.S. (2011). Time Banking: an idea whose time has come? (<https://www.yesmagazine.org/new-economy/time-banking-an-idea-whose-time-has-come>, 17-11-2011).
- Cahn, E. S. (2000). *No more throw-away people: The co-production imperative*. Edgar Cahn.
- Cahn, E., & Rowe, J. (1992). *Time dollars: the new currency that enables Americans to turn their hidden resource-time-into personal security & community renewal*. Emmaus. Pennsylvania: Rodale Press.
- Cahn, Edgar S and Barr, Nicholas (1986). *Service credits: a new currency for the welfare state*. Welfare State Programme Discussion Papers, WSP 008. Centre for Analysis of Social Exclusion, The London School of Economics and Political Science, London, UK.
- Cajaiba-Santana, G. (2012). Social Innovation: moving the field forward. A conceptual framework, *Technological Forecasting & Social Change*, 82, 42-51.
- Callison, S. (2000). "All you need is love?" Assessing 1time Banks as o Tool for Sustainable Economic Development, *Local Economy*. 18(3). pp. 264-267.

- Carmona-Lavado, A., Cuevas-Rodriguez, G., Cabello-Medina, C. (2010). Social and organizational capital: Building the context for innovation, *Industrial Marketing Management*, 39, pp.687-688 (αναφέρεται στο Menders et al. 2012).
- Carpenter, J. (2011). Addressing Europe's Urban Challenges: Lessons from the EU URBAN Community Initiative, *Urban Studies*, 43, pp. 2145-2162.
- Castells, M. (2012). *Aftermath: The Cultures of the Economic Crisis*, Oxford: Oxford University Press.
- Caulier-Grice, J., Kahn, L., Mulgan, G., Vasconcelos, D. (2010). Study on Social Innovation, paper prepared by the Social Innovation eXchange (SIX) and the Young Foundation for the Bureau of European Policy Advisors.
- Chalmers, D. (2012). Social innovation: An exploration of the barriers faced by innovating organizations in the social economy. *Local Economy*, pp.1-18.
- Chambon, J.L., David, A., Devereux, J.M. (1982). *Les innovations sociales*, PUF, Paris.
- Chapman, J. (2002). System Failure. Why governments need to learn to think differently, London, DEMOS.
- Chen, J. S., Tsou, H. T., & Ching, R. K. (2011). Co-production and its effects on service innovation. *Industrial Marketing Management*, 40(8). 1331-1346. (5-2-2016).
- Chilvers, J. & Longhurst, N. (2015). A Relational-coproductive Approach to Studying Socio-technical Transitions, EPSRC Realising Transition Pathways Project Working Paper, UEA: Norwich.
- Chilvers, J. (2013). Reflexive engagement ? Actors, learning and reflexivity in public dialogue on science and technology, *Science Communication*, 35(3). 283-310.
- Choi, N., & Majumdar, S. (2015). Social innovation: towards a conceptualisation. In S.Majumdar, S.Guha & N. Marakkath (eds.), *Technology and innovation for social change* (pp. 7-34). Springer India.
- Christensen, C.M., Baumann, H., Ruggles, R. and T.M. Sadtler. (2006). Disruptive innovation for social change. *Harvard Business Review*, December 2006. http://www.cnid.cl/wp-content/uploads/2015/10/Disruptive-Innovation-for-Social-Change_2006.pdf.
- Christensen, T. & Laegreid, P. (2007). The Whole-of Government Approach to Public Sector Reform, *Public Administration Review*, 67, pp. 1059-1066.
- Christaens, E., Moulaert, F., Bosmans, B. (2007). The end of social innovation in urban development strategies? The case of Antwerp and the neighborhood development organization "BOM", *European Urban and Regional Studies*, 14, pp. 238-251.
- Christiano, T. (2018). *The rule of the many: Fundamental issues in democratic theory*. Routledge.
- Chrysostomou, A. (2015). "When the State Fails: the rise of Informal Civil Society Organisations in Greece", Dissertation, University of Lund, Department of Political Science.
- Clark, J. (2007). *Voluntary Sector Skills Survey 2007 England*. London: NCVO.
- Cleaver, F. (1999). Paradoxes of participation: questioning participatory approaches to development. *Journal of International Development*, vol.11, pp.597-612.

- Cohen, S & Hlepas N. (2017), "Financial Resilience of Greek Local Governments" (with Cohen, Sandra). In: Steccolini Il, Jones M. and Saliterer Ir. (eds.), *Governmental Financial Resilience: International Perspectives on how Local Governments Face Austerity*. Public Policy and Governance, Volume 27. Bingley, West Yorkshire 2017: Emerald Publishing, pp. 135-152.
- Collom, E. (2008). Engagement of the elderly in time banking: The potential for social capital generation in an aging society. *Journal of aging & social policy*, 20(4), 414-436.
- Collom, E. (2007). The motivations, engagement, satisfaction, outcomes, and demographics of time bank participants: survey findings from a US system. *International Journal of Community Currency research*, 11, 36-83.
- Cooke, B. & Kothari, U. (eds). (2001). *Participation: The New Tyranny*, Zed Books, London
- Cooke, P., Moulaert, F., Swyngedouw, E., Weinstein, O., Wells, P. (1992). *Towards global localization*, London: UCL Press.
- Cornwall, A. (2008). Unpacking "participation": models, meanings and practices, *Community Development Journal*, 43(3). pp.269-283 (αναφέρεται στο Davies & Simon 2013).
- Cornwall, A. & Brock, K. (2005). 'Beyond buzzwords: "Poverty reduction", "participation" and "empowerment" in development policy.' United Nations Research Institute for Social Development, Overarching Concerns, Programme Paper Number 10.
- Cornwall, A. & Coelho, V. (eds). (2007). *Spaces for Change? The Politics of Citizen Participation in New Democratic Arenas*, (αναφέρεται στο Davies & Simon 2013:17).
- Creswell, J. W. (2013). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage publications.
- Cruz I., Stahel A. and M. Max-Neef (2009). "Towards a systemic development approach: Building on the Human-Scale Development paradigm", *Ecological Economics*, 68: 2021-2030.
- Dalziel, D., Hewitt, E., Evans, L. (2007). *Motivations and Barriers to Citizen Governance*, London: Communities and Local Government.
- Davies, A. & Simon, J. (2013). "The value and role of citizen engagement in social innovation" a deliverable of the project: "The theoretical, empirical and policy foundations for building social innovation in Europe" (TEPSIE). European Commission-7th Framework Programme, Brussels: European Commission, DG Research.
- Debref, R., Alijani, S., Thomas, L., Boudes, M. & Mangalagiu, D. (2015). Meta-analysis of Social Innovation across Europe. Deliverable D3.1 of the project "Boosting the Impact of SI in Europe through Economic Underpinnings" (SIMPACT), European Commission – 7th Framework Programme, Brussels: European Commission, DG Research & Innovation.

- Defourny, J., & Nyssens, M. (2013). Social innovation, social economy and social enterprise: what can the European debate tell us?. *The international handbook on social innovation*, 40-53.
- Defourney, J., & Pestoff, V. (2008). Images and concepts of the third sector in Europe. <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:322874/FULLTEXT01.pdf>.
- Del Moral, L. (2013). “Espacios comunitarios de intercambio, bienestar y sostenibilidad de la vida : estudio de casos sobre bancos de tiempo en un contexto europeo.” Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Pablo de Olavide, Σεβίλλη, Ισπανία. Αναφέρεται στο Παραιοικονομου & Valor 2016.
- Dente, B., Bobbio, L., & Spada, A. (2005). Government or Governance of Urban Innovation? A tale of two cities. *DisP-The Planning review*, 41(162). 41-52.
- Denters, B., & Rose, L. E. (2005). Comparing local governance—trends and developments. New York.
- De Young, R., & Princen, T. (2012). *The Localization Reader*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Dietz, T., Ostrom, E., & Stern, P. C. (2003). The struggle to govern the commons. *science*, 302(5652), 1907-1912.
- Dimitrov, V. “Complexity, Chaos and Creativity: A Journey beyond System Thinking”, <https://teoriadacomplexidade.com.br/wp-content/uploads/2018/01/Complexity-Chaos-and-Creativity.pdf>.
- Djellal, F. & Gallouj, F. (2012). “Social innovation and service innovation.” In H.W. Franz, J. Hochgerner, J. Howaldt (eds). *Challenge Social Innovation*. Berlin: Springer Verlag.
- Dosi, G. (1988). The nature of the Innovative Process. In G.C. Dossi, N. Freeman, G. Silverberg, L. Soete (eds). *Technical Change and Economic Theory*, Pinter: New York, pp.221-238.
- Downs, A. (1957). An economic theory of political action in a democracy. *Journal of Political Economy*, 65(2), 135-150.
- Dutfield, G. (2006). “Promoting Local Innovation as a Development Strategy”, *Innovations*, summer 2006, pp.67-77.
- Edmiston, D. (2016). *The (A) Politics of Social Innovation Policy in Europe: Implications for Sociostructural Change and Power Relations* (No. 32). CrESSI Working Papers.
- Edquist, C. & Johnson, B. (1997). “Institutions and Organisations in Systems of Innovation”. In Edquist, C. (ed). (1997). *Systems of Innovation: Technologies, Institutions and Organisations*, London: Pinter.
- Edquist, C., & Hommen, L. (1999). Systems of innovation: theory and policy for the demand side. *Technology in Society*, 21(1). 63-79.
- Edwards-Schachter, M. E., Matti, C. E., & Alcántara, E. (2012). Fostering quality of life through social innovation: A living lab methodology study case. *Review of Policy Research*, 29(6), 672-692.
- Edwards-Schachter M. (2015). “Social innovation as institutional innovation”. Paper prepared for the 2015 Annual Conference of the EU-SPRI Forum on Innovation

- Policies for Economic and Social Transitions. Developing strategies for knowledge, practice and organisations.
- Eggers, B. & Singh, S. (2009). *The Public Innovators Playbook. Nurturing bold ideas in government*. DC: Ash Institute, Harvard Kennedy School of Government.
- Elster, J., & Church, C. (2002). *Thinking locally, acting nationally: Lessons for national policy from work on local sustainability*. Joseph Rowntree Foundation.
- Evers, A., & Laville, J. L. (Eds.). (2004). *The third sector in Europe*. Edward Elgar Publishing.
- Evans, P. (2004). "Development as Institutional Change: The Pitfalls of Monocropping and the Potentials of Deliberation", *Studies in Comparative International Development*, vol.38, No.4, pp.30-52.
- Evers, A. & Ewert, B. (2012). "Approaches and instruments in local welfare systems: innovation, adoption and adaptation", Comparative report of WILCO Welfare innovations at the local level in favour of cohesion.
- Farrell, G. (2014). "Institutionalisation of Social Innovation: an oxymora? (Why keep together two terms whose sense should keep them away?)." TRANSIT Workshop on governance.
- Feldman, M. S., Khademian, A. M., Ingram, H., & Schneider, A. S. (2006). Ways of knowing and inclusive management practices. *Public Administration Review*, 66(s1), 89-99.
- Fisher, C. (2007). *Research and Writing a Dissertation. A guidebook for business students*, Second Edition, Prentice Hall.
- Fontan, J.-M., Klein, J.-L., Tremblay, D.-G. (2008). Social Innovation at the Territorial Level: from Path Dependency to Path Building. In P. Drewe, J.-L. Klein and E. Hulsbergen (eds). *The challenge of social innovation in urban revitalization*, Amsterdam: Techne Press, pp. 17-27.
- Ford, M.E. and Nichols, C. W. (1987). A taxonomy of human goals and some possible applications. Pp.289-311 in M.E. Ford and D.H, Ford (eds). *Humans of self-constructing systems: putting the framework to work*. Hillsdale, N.J.: Erlbaum.
- Αναφέρεται στο Papaoikonomou & Valor 2016.
- Foster, P. (1996). Observational research. In Sapsford, R. and Jupp, V. (Eds), *Data collection and analysis*, Sage: London, pp. 57-93.
- Franz, Y. (2015). Designing social living labs in urban research. *info*. 17(4), 53-66.
- Franz, H.W., Hochgerner, J., Howaldt, J. (2012). *Challenge social innovation: potentials for business, social entrepreneurship, welfare and civil society*. Springer ISBN 978-3-642-32879-4.
- Freeman, C. (1991). Networks of innovators: a synthesis of research issues. *Research policy*, 20(5). 499-514.
- Freeman, C., Clark, J., & Soete, L. (1982). *Unemployment and technical innovation: a study of long waves and economic development*. Burns & Oates.
- Frees, W., Bouckaert, G. & W. van Acker (2014). The sustainability of public sector innovations: the role of feedback, accountability and learning. <http://www.lipse.org/upload/publications/The.pdf>.

- Funtowicz, S., & Ravetz, J. (2003). Post-normal science. *International Society for Ecological Economics* (ed.), *Online Encyclopedia of Ecological Economics*. <http://www.isecoeco.org/pdf/pstnormsc.pdf>.
- Funtowicz, S. O., & Ravetz, J. R. (1993). Science for the post-normal age. *Futures*, 25(7), 739-755.
- Gardner, R., Ostrom, E., & Walker, J. M. (1990). The nature of common-pool resource problems. *Rationality and Society*, 2(3), 335-358.
- Gasper, D. (2007). "Human Rights, Human Needs, Human Development, Human Security: Relationships between the Four International Human Discourses", GARNET Working Paper: No 20/07.
- Gaventa, J. & Barrett, G. (2010). "So what difference does it make? Mapping the outcomes of citizen engagement". Working Paper, Vol.2010, No. 347, IDS, CDR.
- Geels, F., & Deuten, J. J. (2006). Local and global dynamics in technological development: a socio-cognitive perspective on knowledge flows and lessons from reinforced concrete. *Science and Public Policy*, 33(4). 265-275.
- Geels, F. W. & Schot, J. (2010). "The dynamics of transitions: a socio-technical perspective". In: J. Grin, J. Rotmans and J. Shot. (eds). (2010). *Transitions to sustainable development. New directions in the study of long term transformative change*. New York: Routledge, pp. 9-101.
- Geels, F. W. & Schot, J. (2007). Typology of sociotechnical transition pathways. *Research Policy*, 36(3). 399-417.
- Geels, F. (2010). Ontologies, socio-technical transitions (to sustainability) and the multi-level perspective. *Research Policy*, 39(4). 495-510.
- Geels, F. W. (2005). Processes and patterns in transitions and system innovations: refining the co-evolutionary multi-level perspective. *Technological forecasting and social change*, 72(6): 681-696.
- Geels, F. (2002). 'Technological transitions as evolutionary reconfiguration processes: a multi-level perspective and case study', *Research Policy*, 31(8-9). 1257-1274
- Gerometta, J., Haussermann, H., & G. Longo (2005). Social Innovation and Civil Society in Urban Governance: Strategies for an Inclusive City, *Urban Studies*, 42(11):2007-2021.
- Getimis, P. (2016). *Adapting to EU multi-level governance: regional and environmental policies in cohesion and CEE countries*. Routledge.
- Getimis, P., & Grigoriadou, D. (2004). The Europeanization of urban governance in Greece: a dynamic and contradictory process. *International Planning Studies*, 9(1), 5-25.
- Gibson-Graham, J. K., & Roelvink, G. (2013). 34. Social innovation for community economies. *The International Handbook on Social Innovation: Collective Action, Social Learning and Transdisciplinary Research*, 25-38.
- Giddens, Anthony (1998). *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*, Polity Press, Cambridge. Αναφέρεται στο Boyle D. (2005:3).

- Gill, S., Johnson, P., Dale, J., Loudon, G., Hewett, B., & Barham, G. (2005). THE TRADITIONAL DESIGN PROCESS VERSUS A NEW DESIGN METHODOLOGY. In *Home-Oriented Informatics and Telematics* (pp. 209-223). Springer, Boston, MA.
- Glaser, B., & Strauss, A. (1967). The discovery of grounded theory. 1967. *Weidenfield & Nicolson, London*, 1-19.
- Glynos, J., & Speed, E. (2012). Varieties of co-production in public services: time banks in a UK health policy context. *Critical Policy Studies*, 6(4), 402-433.
- Godin, B. (2012). Social Innovation: Utopias of Innovation from c. 1830 to the Present. *Project on the Intellectual History of Innovation Working Paper*, (11). http://www.csiic.ca/PDF/SocialInnovation_2012.pdf.
- Granovetter M., (1985). "Economic Action and Social Structure: the problem of embeddedness", *American Journal of Sociology*, 91, pp. 480-510
- Greasley, S., & Stoker, G. (2008). Mayors and urban governance: developing a facilitative leadership style. *Public Administration Review*, 68(4), 722-730.
- Gregory, L. (2009). Spending time locally: the benefits of time banks for local economies. *Local economy*, 24(4). 323-333.
- Grin, J., Rotmans, J., & Schot, J. (2010). *Transitions to sustainable development: New directions in the study of long term transformative change*. Routledge.
- Hargreaves, T., Hielscher, S., Seyfang, G., Smith, A. (2013). Grassroots innovations in community energy: The role of intermediaries in niche development, *Global Environmental Change*, Volume 23, Issue 5, October 2013, pp. 868-880.
- Hämäläinen, T.J. & Heiskala, R. (eds). (2007). *Social innovations, Institutional change and Economic Performance: Making Sense of Structural Adjustment Processes in Industrial Sectors, Regions and Societies*. Edward Elgar Publishing: Cheltenham UK. (Αναφέρεται στο The Young Foundation 2012).
- Hammad, R., Inglis, V., Leung, P., Park, Chad., Yadav, A., Babos, D., Economou, V., Fillas, N., Flevaris, S., Hondrou, s., Lambrou, D., Tsipos, M. (2002). "Regional System of Innovation Influencing the Olive Grove on Lesbos", Report of the Regional Innovations Group, during the Strategic Environmental Development of Lesbos exercise of University of Aegean and Lund University.
- Handler, J. F. (1996). *Down from bureaucracy: The ambiguity of privatization and empowerment* (Vol. 24). Princeton University Press.
- Harris, M. & Albury, D. (2009). *The Innovation Imperative*, NESTA, London.
- Harrison, D. & Jensen, J. (2013). Social Innovation Research in Europe. Approaches, trends and future directions, paper commissioned for the European Commission and the WILCO project.
- Hartley, J., Sørensen, E., & Torfing, J. (2013). Collaborative innovation: A viable alternative to market competition and organizational entrepreneurship. *Public Administration Review*, 73(6). 821-830.
- Hartley, J. (2005). Innovation in governance and public services: Past and present. *Public money and management*, 25(1). 27-34.

- Haus, M., Heinelt, H., & Stewart, M. (Eds.). (2004). *Urban governance and democracy: leadership and community involvement*. Routledge.
- Haxeltine, A., Kemp, R., Dimitru, A., Avelino, F., Pel, B., Wittmayer, J. (2015). "A first prototype of TSI theory", TRANSIT Deliverable 3.2.
- Hayashi, M. (2012). Japan's Fureai Kippu Time-banking in Elderly Care: origins, development, challenges and impact. *International Journal of Community Currency Research*, 16: 30-44.
- Heinelt, Hubert (2019), *Challenges to Political Decision-Making. Dealing with information overload, ignorance and contested knowledge*, Routledge: London and New York.
- Heinelt, Hubert, Hlepas Nikos, Swianiewicz Pawel and Kuhlmann Sabine (2018), Local Government Systems: Grasping the Institutional Environment of Mayors, in H. Heinelt et al. (eds.), *Political Leaders and Changing Local Democracy. Governance and Public Management*. London 2018: Palgrave Macmillan, 19-78.
- Heinelt Hubert (2018). *Handbook on participatory Governance*, Cheltenham/Northampton: Edward Elgar
- Heinelt Hubert & Lamping Wolfram (2015), Introduction. How to explain differences in urban strategies and measures to deal with climate change, *Urban Research and Practice*, vo. 8, No. 3, 275-282
- Heinelt Hubert & Hlepas Nikos (2006), *Typologies of Local Government Systems*, στο έργο: Henry Back, Hubert Heinelt, Annick Magnier (Eds.), *The European Mayor. Political Leaders in the Changing Context of Local Democracy*, VS Verlag, Wiesbaden, 21-42.
- Hazelkorn, E. (2009). Community engagement as social innovation. (<https://arrow.dit.ie/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://scholar.google.gr/&httpsredir=1&article=1013&context=cserbk>).
- Hewstone, M. (2003). Inter-group contact: panacea for prejudice? *The Psychologist*, 16(7).
- Hines, J. (2005). "Grassroots initiatives in housing", paper presented at the Grassroots Innovations for Sustainable Development conference, UCL London, 10th June, 2005.
- Hlepas, N. (2018). Nikos Hlepas, Pawel Swianiewicz, and Norbert Kersting. *Sub municipal governance in Europe: decentralization beyond the municipal tier*, 247. <http://www.regscience.hu:88/record/432/files/DEMO-BOOK-2018-008.pdf?subformat=pdfa&version=1#page=255>.
- Hlepas, N. K. (2016). Is it the twilight of decentralization? Testing the limits of functional reforms in the era of austerity. *International Review of Administrative Sciences*, 82(2), 273-290.
- Hlepas, N. (2015) Cultural Diversity and National Performance", στο έργο: Javier Albarracín (ed.) *SEARCH Research and Assessment on Euro-Mediterranean Relations*, European Institute of the Mediterranean (IEMed.) Barcelona, 163-192, Documents 10 IEMed.

- Hlepas, Nikolaos-Komninou (2014), Centralization, Decentralization, Recentralization: Lessons from the Greek Experience, στο έργο: Göumen Korel & Sazak Onur (eds.), *Centralization Decentralization Debate Revisited*, IPM/IPC Sabanci: Istanbul, 171-202,
- Hlepas, N. K. (2011). The impact of local government reforms in Greece: A critical overview. *Public Administration in the Balkans: From Weberian Bureaucracy to New Public Management. South-Eastern European Administrative Studies, ASsee Online Series*, (1). http://www.balcannet.eu/papers_grecia/Hlepas_Nikolas.pdf.
- Hlepas, N.K. (2010) Incomplete Greek territorial consolidation: From the first (1998) to the second (2008-09) wave of reforms, *Local Government Studies* 36 Vol. 2, 223-249.
- Hlepas, N. K. (2003). Local government reform in Greece. In: Vetter A. & Kersting N., *Reforming Local Government in Europe* (pp. 221-239). VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden.
- Hodgson, G. M. (2017). Karl Polanyi on economy and society: a critical analysis of core concepts. *Review of Social Economy*, 75(1), 1-25.
- Hodgson, G. M. (Ed.). (2002). *A modern reader in institutional and evolutionary economics: key concepts*. Edward Elgar Publishing.
- Holliday, Adrian (2016). *Doing and Writing Qualitative Research* (Third Edition). London: Sage Publications.
- Holling, C.S. (2001). Understanding the complexity of economic, ecological, and social systems, *Ecology and Society*, 16(1).
- Holling, C.S. (1973). "Resilience and stability of ecological systems", *Annual Review of Ecology and Systematics*. Vol 4, pp. 1-23.
- Hoogma, R., Kemp, R., Schot, J. and B. Truffer (2002). *Experimenting for Sustainable Transport: The Approach of Strategic Niche Management*, Spon Press: London.
- Howaldt, J., Kaletka, C., Schröder, A. & Zirngiebl, M. (2018). Atlas of Social Innovation – New Practices for a Better Future. Sozialforschungsstelle, TU Dortmund University: Dortmund. https://www.socialinnovationatlas.net/fileadmin/PDF/Atlas_of_Social_Innovation.pdf
- Howaldt, J., Butzin, A., Domanski, D., Kaletka, C. (2014). "Theoretical Approaches to Social Innovation – A critical literature review". A deliverable to the project: Social Innovation: Driving Force of Social Change (SI-DRIVE).
- Howaldt, J. & Kopp, R. (2012). "Shaping social innovation by social research". In Hans-Werner Franz, Josef Hochgerner, and Jürgen Howaldt (eds). (2012). *Challenge social innovation: potentials for business, social entrepreneurship, welfare and civil society*, Springer: Berlin/Heidelberg, 43-56.
- Hughes, A. (2005). Geographies of exchange and circulation: Alternative trading spaces. Αναφέρεται στο Papaoikonomou & Valor 2016.
- Jakob, A. (2001, February). On the Triangulation of Quantitative and Qualitative Data in Typological Social Research: Reflections on a Typology of Conceptualizing"

- Uncertainty" in the Context of Employment Biographies. In *Forum Qualitative Sozialforschung/ Forum: Qualitative Social Research* (Vol. 2, No. 1).
- James, S. (2005). *The impact of co-production on people outside of paid work*, Rhondda: Wales Institute for Community Currency (αναφέρεται στο Gregory 2008).
- Jochum, V. (2003). *Social Capital: Beyond the Theory*, London: NCVO.
- Jones, L. R., & Thompson, F. (1999). *Public management: Institutional renewal for the twenty-first century* (Vol. 10). Emerald Group Publishing.
- Jørgensen, M.S., (2012). Mapping and navigating transitions – The multilevel perspective compared with arenas of development, *Research Policy*, 41(6). 996-1010.
- Jørgensen, M.S., Dorland, J., Pel, B., Wittmayer, J. (2015). Characterisation and comparison of case study findings – Batch 1 cases, TRANSIT Deliverable 4.2.
- Jørgensen, M.S., Wittmayer, J., Avelino, F., Elle, M., Pel, B., Bauler, T., Kunze, I., Longhurst, N. (2014). TRANSIT methodological guidelines for case studies Batch 1, TRANSIT Deliverable 4.1.
- Jung, C. G. (1952). *Synchronicity-An Acausal Connecting Principle*.
- Kalimeri, V. (2018). The Kallikrates vs the Kapodistrias Reforms in Greece: A Story of Moderate Success. *Politics in Central Europe*, 14(1), 65-76.
<https://www.degruyter.com/downloadpdf/j/pce.2018.14.issue-1/pce-2018-0003/pce-2018-0003.pdf>.
- Kazepov, Y. (Ed.). (2010). *Rescaling social policies: towards multilevel governance in Europe* (Vol. 38). Ashgate Publishing, Ltd..
- Kemp, R. 1997, *Environmental Policy and Technical Change: A comparison of the Technological Impact of Policy Instruments*, Edward Elgar.
- Kemp, R. and J. Rotmans. 2001, 'The Management of Co-evolution of Technical, Environmental and Social Systems', Paper for the International Conference 'Towards Environmental Innovation Systems', Garmisch-Partenkirchen, September.
- Kemp, R., Schot, J. and R. Hoogma (1998). "Regime shifts to sustainability through processes of niche formation: the approach of strategic niche management", *Technology Analysis and Strategic Management*, vol. 10(2). pp.175-195.
- Kemp, R. & Soete, L. (1992). The greening of Technological Progress: An Evolutionary Perspective, *Futures*, 24, (5). pp. 437-457.
- Kesby, M. (2003). "Tyrannies of transformation: a post structural and spatial understanding of empowerment through participation". Paper presented at the conference "Participation: from Tyranny to Transformation", Manchester, IDPM, February (αναφέρεται στο Davies & Simon 2013:12).
- Kickert, W. J., Klijn, E. H., & Koppenjan, J. F. M. (Eds.). (1997). *Managing complex networks: Strategies for the public sector*. Sage.
- Kimmel, S.D. (2008). "Beyond volunteerism: Timebanking as a catalyst for community and economic regeneration", *Social Policy*, Fall:4-9.

- Kingdon, J. W., & Thurber, J. A. (1984). *Agendas, alternatives, and public policies* (Vol. 45, pp. 165-169). Boston: Little, Brown.
- Klein, J. L. (2009). Introduction: Territorial development and social innovation. *Canadian Journal of Regional Science*, 1, 3-12.
- Klein, J. L., Tremblay, D. G., & Bussi eres, D. R. (2010). Social economy-based local initiatives and social innovation: a Montreal case study. *International Journal of Technology Management*, 51(1), 121-138.
- Knapp, M., Bauer, A., Perkins, M., & Snell, T. (2010). "Building community capacity: making an economic case." Personal Social Services Research Unit (PSSRU). <https://www.pssru.ac.uk/pub/dp2772.pdf>.
- Kooiman, J. (2002). Governance. A social-political perspective. In *Participatory Governance* (pp. 71-96). VS Verlag f ur Sozialwissenschaften.
- Kooiman, J. (1999). Social-political governance: overview, reflections and design. *Public Management an international journal of research and theory*, 1(1). 67-92.
- Kooiman, J. (1993). *Findings, speculations and recommendations*. 249-262.
- Klijn, E.H. & Koppenjan, J.F.M. (2012). Governance Network Theory: past, present and future, *Policy & Politics*, 40(4). 587-606.
- Klijn, E. H., & Skelcher, C. (2007). Democracy and governance networks: compatible or not?. *Public administration*, 85(3). 587-608.
- Koppenjan, J.F.M. & Klijn, E.H. (2004). *Managing Uncertainties in Networks: a network approach to problem solving and decision-making*, London: Routledge.
- Ladner Andreas, Keuffer Nicolas, Baldersheim Harald, Hlepas Nikos, Swianiewicz Pawel, Steyvers Kristof, Navarro Carmen (2019). *Patterns of Local Autonomy in Europe*, Houndmills Basingstoke: Palgrave MacMillan 2019.
- Langley, A. (1999). Strategies for Theorizing from Process Data, *The Academy of Management Review*, 24(4):. 691-710.
- Lauritzen J.R. K. (2013). "Social innovation in Local Government, experiences from Denmark", Copenhagen: Danish Technological Institute.
- L evesque, B. & Lajeunesse-Crevier, F. (2005). Innovations et transformations sociales dans le d veloppement  conomique et la d veloppement social : approches th oriques et politiques publiques, Cahiers du CRISES Collection Etudes th oriques, No. 507.
- Lewis J.M. & Ricard L.M. (2014). Innovation capacity in the public sector: Structures, networks and leadership. LIPSE working papers (no. 3). Rotterdam: Erasmus University Rotterdam.
- Lincoln, /y.S. & Guba, E.G. (1985). *Naturalistic Inquiry*, London: Sage.
- Lindblom, C. E. (1968). *The policy-making process*. Prentice-Hall.
- Loorbach, D. (2010). Transition management for sustainable development: a perspective, complexity-based governance framework, *Governance*, 23(1). 161-183.

- Loorbach, D. (2007). Transition management: new mode of governance for sustainable development (PhD Thesis). Rotterdam, Erasmus University Rotterdam (διαθέσιμο στο <http://repub.eur.nl/pub/10200/proefschrift.pdf>).
- Lorenz, E. (2000). The butterfly effect. *World Scientific Series on Nonlinear Science Series*, 39, 91-94.
- Lowndes, V., Pratchett, L. and Stoker, G. (2002). The locality effect: local government and citizen participation. *ESRC End of Award report*, December.
- Lowndes, V., Pratchett, L., & Stoker, G. (2001). Trends in public participation: part 2—citizens' perspectives. *Public administration*, 79(2). 445-455.
- Lowndes, V., Pratchett, L., & Stoker, G. (2001). Trends in public participation: part 1—local government perspectives. *Public administration*, 79(1). 205-222.
- Lundvall, B. Å. (1985). *Product innovation and user-producer interaction*. Aalborg Universitetsforlag.
- Lundvall, B. Å. (2002). The learning economy: challenges to economic theory and policy. A Modern Reader in Institutional and Evolutionary Economics: Key Concepts, Edward Elgar, 26-47.
- Lundvall, B. Å., Johnson, B., Andersen, E. S., & Dalum, B. (2002). National systems of production, innovation and competence building. *Research policy*, 31(2), 213-231.
- MacCallum, D., Moulaert, F., Hillier, J. & Vicari-Haddock, S. (eds.) (2009). *Social innovation and territorial development*. Ashgate Publishing, Ltd.
- Macmillan, P., & Cain, T. (2010). Closing the Gap: Eliminating the Disconnect between Policy Design and Execution. *Washington, DC: Deloitte*.
- Mandelbrot B., (1982). *The fractal geometry of nature*, NY: Freeman and Co.
- Mansuri, G. & Rao, V. (2004). Community Based and Driven Development – A critical Review. *The World Bank Research Observer*, 19:1.
- March, J. G., & Olsen, J. P. (1979). *Ambiguity and choice in organizations*. Universitetsforlaget: Bergen.
- Markard, J., Raven, R., Truffer, B., (2012). Sustainability transitions: an emerging field of research and its prospects. *Research Policy*, 41, 955-967
- Marks, M. B. (2012). Time banking service exchange systems: A review of the research and policy and practice implications in support of youth in transition. *Children and Youth Services Review*, 34(7), 1230-1236.
- Marsh, D., & Rhodes, R. A. W. (1992). *Policy networks in British government*. Clarendon Press.
- Martinelli F., Moulaert F., Swyngedouw E. and Ailenei O., (2003). “Social innovation, Governance and Community Building”-Final Report of the SINGOCOM Project: SERD-2000-0028, EU-DG XII.
- Martinelli F., Moulaert F., and Ailenei O., (2002). “Territorial Innovation Models: a critical survey of the international literature”-Intermediate Report of the SINGOCOM Project: SERD-2000-0028, EU-DG XII.
- Mauthner, N. S., & Doucet, A. (2003). Reflexive accounts and accounts of reflexivity in qualitative data analysis. *Sociology*, 37(3), 413-431.

- Max-Neef M., Elizaldem A. and M. Hopenhayn (1991). *Human Scale Development: conception, application and further reflections*, Apex Press: New York.
- Max-Neef, M. (eds). (1993). *Real-Life Economics: Understanding Wealth Creation*, Routledge: London.
- Max-Neef, M., Elizalde, A. and M. Hopenhayn (1991). *Human Scale Development*. The Apex Press.
- McGhee, G., Marland, G. R., & Atkinson, J. (2007). Grounded theory research: literature reviewing and reflexivity. *Journal of advanced nursing*, 60(3), 334-342.
- McGowan, K. A., & Westley, F. (2017). Constructing The Evolution of Social Innovation: Methodological Insights from a Multi-Case Study. *European Public & Social Innovation Review*, 2(1), 93-109.
- McLean, S. & Andersson, E. (2009). “Activating Empowerment: empowering Britain from the bottom up”. Involve and Ipsos Mori, London (αναφέρεται στο Davies & Simon 2013:12).
- Meijer, A., & Bolívar, M. P. R. (2016). Governing the smart city: a review of the literature on smart urban governance. *International Review of Administrative Sciences*, 82(2), 392-408.
- Meltzer, G. (2005). *Sustainable Community: Learning from the Co-Housing model*, Trafford: Crewe.
- Mendes, A.; Batista, A.; Fernandes, L.; Macedo, P.; Pinto, F.; Rebelo, L.; Ribeiro, M.; Ribeiro, R.; Sottomayor, M.; Tavares, M.; Verdelho, V. (2012). ‘Barriers to Social Innovation’. A deliverable of the project: “The theoretical, empirical and policy foundations for building social innovation in Europe” (TEPSIE). European Commission – 7th Framework Programme, Brussels: European Commission, DG Research.
- Miguel, E., Camerer, C., Casey, K., Cohen, J., Esterling, K. M., Gerber, A., Glennerster, R., Green, D.P., Humphreys, M., Imbens, G., Laitin, D., Madon, T., Nelson, L., Nosek, B. A., Petersen, M., Sedlmayr, R., Simmons, J. P., Simonsohn, U. & Van der Laan, M. (2014). Promoting transparency in social science research. *Science*, 343(6166), 30-31.
- Miller, J. (2008). Teruko Mizushima: Pioneer Trader in Time as a Currency. *Intersections: Gender and Sexuality in Asia and the Pacific*. Issue 17, July 2008. <http://intersections.anu.edu.au/issue17/miller.htm>.
- Miller, J. (2008). Both Borrowers and Lenders: Time Banks and the Aged in Japan. Διδακτορική διατριβή, Australian National University, Αυστραλία. (Αναφέρεται στο Papaoikonomou & Valor 2016.)
- Mitlin, D. (2008). With and beyond the state—co-production as a route to political influence, power and transformation for grassroots organizations. *Environment and Urbanization*, 20(2). 339-360.
- Mohan, G. (2001). “Beyond participation: Strategies for deeper empowerment in B. Cooke and U. Kothari (eds). *Participation: The New Tyranny*, Zed Books: London.

- Monlar, S. (2011). Time is of the essence: the challenges and achievements of a Swedish time banking initiative. *International Journal of Community Currency Research*, 15(A). 13-22.
- Moore, M. & Westley, F. (2011). Surmountable chasms: networks and social innovation for resilient systems, *Ecology and Society*, 16(1).
- Mossberger, K., & Stoker, G. (2001). The evolution of urban regime theory the challenge of conceptualization. *Urban affairs review*, 36(6). 810-835.
- Moulaert, F., Swyngedouw, E., Martinelli, F., & Gonzalez, S. (Eds.). (2010). *Can Neighbourhoods Save the City?: Community development and social innovation*. Routledge.
- Moulaert, F. (Ed.). (2013). *The international handbook on social innovation: collective action, social learning and transdisciplinary research*. Edward Elgar Publishing.
- Moulaert F. and J. Nussbaumer (2005). Defining the Social Economy and its Governance at the Neighbourhood Level: a methodological reflection, *Urban Studies*, Vol. 42, No11, 2071-2088.
- Moulaert, F., & Sekia, F. (2003). Territorial innovation models: a critical survey. *Regional studies*, 37(3), 289-302.
- Moulaert F., (2009). Social Innovation: Institutionally Embedded Territorially (Re). Produced, in Social innovation and Territorial Development, eds D. MacCallum, F. Moulaert, J. Hillier and S. Vicardi Haddock.
- Moulaert F., Swyngedouw E., Martinelli F. and S.Gonzalez (2010). *Can neighbourhoods save the city? Community development and social innovation*, Taylor& Francis.
- Moulaert, F. (2010). "Social innovation and community development. Concepts, theories and challenges". In F. Moulaert, F. Martinelli, E. Swyngedouw and S. Gonzalez (eds.), *Can Neighbourhoods Save the City?: Community Development and Social Innovation* (4-16), London: Routledge.
- Moulaert, F., MacCallum, D., & Hillier, J. (2013a). Social innovation: intuition, precept, concept. *The International Handbook on Social Innovation: collective action, social learning and transdisciplinary research*, 13.
- Moulaert, F., MacCallum, D., Mehmood A. & Hamdouch A. (2013b). "General introduction: the return of social innovation as a scientific concept and a social practice", (1-6). In Moulaert, F (ed.) *The international handbook on social innovation: collective action, social learning and transdisciplinary research*. Edward Elgar Publishing.
- Mruck, K., & Breuer, F. (2003, May). Subjectivity and reflexivity in qualitative research—The FQS issues. In *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research* (Vol. 4, No. 2).
- Mulgan, G. (2008). *The Art of Public Strategy: Mobilizing Power and Knowledge for the Common Good*, Oxford: Oxford University Press.
- Mulgan, G. (2007). "Ready or not? Taking innovation in the public sector seriously", NESTA, Provocation 03, April.

- Mulgan, G. (2006). "The Process of Social Innovation", *Innovations: Technology, Governance, Globalization*, 1(2). pp. 145-162.
- Mulgan, G., Sanders, B., Ali, R., Tucker, S. (2007). *Social Innovation: what it is, why it matters, how it can be accelerated*, London: The Young Foundation.
- Mulgan G. and D. Albury, (2003). "Innovation in the public sector", paper available at: <http://michaellittle.org/documents/Mulgan%20on%20Innovation.pdf>.
- Mulgan, G. Tucker, S. Ali, R. and B. Sanders. (2007). "Social Innovation: What it is, why it matters and how it can be accelerated", Working Paper, SKOLL Centre for Social Entrepreneurship, http://www.youngfoundation.org/files/images/03_07_What_it_is__SAID_.pdf.
- Mumford, M.D. (2002). Social Innovation: Ten Cases form Benjamin Franklin, *Creativity Research Journal*, 14(2). pp.253-266.
- Murray, R., Mulgan, G., Caulier-Grice. (ND). "How to innovate: The tools for social innovation", NESTA, pp.1-41.
- Murray, R. Caulier-Grice, J., Mulgan, G. (2010). "The Open Book of Social Innovation", The Young Foundation, NESTA, available at: http://www.euclidnetwork.eu/data/files/resources/782/en/Open_Book_of_Social_Innovation.pdf.
- Nambisan, S. (2008). "Transforming Government through Collaborative Innovation", *Innovation Series*, IBM Center for The Business of Government.
- Narayan, D. (2005). *Measuring empowerment: cross disciplinary perspectives*. Washington: The World Bank.
- NESTA (2012). *People-Powered Health Co-production Catalogue*, Nesta: London
- Nelson, R.R. & Winter, S.G. (1982). *An evolutionary theory of economic change*. Cambridge Mass: Harvard University Press.
- Nelson, R.R. & Winter, S.G. (1977). In search of a useful theory of innovation. *Research Policy*, 6(1). 36-76.
- Nelson, R. R. (Ed.). (1993). *National innovation systems: a comparative analysis*. Oxford university press.
- Neumeier, S. (2012). Why do Social Innovations in Rural Development Matter and Should be Considered More Seriously in Rural Development Research? – Proposal for a Stronger Focus on Social Innovations in Rural Development Research, *Sociologia Ruralis*, 52(1).
- New Economics Foundation (2004a). *Co-production works! The win:win of involving local people in public services*. London: NEF.
- New Economics Foundation (2004b). *Exploring co-production: an overview of Past, Present and Future*. London: NEF.
- New Economics Foundation (2008). *Co-production: A manifesto for growing the core economy*. London: NEF https://b.3cdn.net/nefoundation/5abec531b2a775dc8d_qjm6bqzpt.pdf.
- New Economics Foundation (2002). Putting the life back into our health services Public involvement and health.

- New Economics Foundation (2001). "Time Banks: a radical manifesto for the UK", July 2001
- Newman, J. (2001). *Modernizing governance: New Labour, policy and society*. Sage.
- Nicholls, A. & Murdoch, A. (2012). *Social Innovation: blurring boundaries to reconfigure markets*, Palgrave Macmillan. (Αναφέρεται στο The Young Foundation 2012).
- Nicholson, L. (2005). Civic participation in public policy-making: a literature review. *Scottish Executive Social Research*.
<https://www.gov.scot/Resource/Doc/69582/0017808.pdf>.
- NLGN (New Local Government Network). (2005). *New Localism in Action*, NLGN: London
- North, P. (2003). Time Banks – Learning the Lessons from LETS. *Local Economy*, 18(3): 267-270.
- Nussbaumer, J. & Moolaert, F. (2007). "L'innovation sociale au Cœur des débats publics et scientifiques", in J.-L. Klein and D. Harrisson (eds). *L'innovation sociale*, Québec: Presses de l'Université du Québec, pp. 71-88.
- Oosterlynck, S., Kazepov, Y., Novy, A., Cools, P., Barberis, E., Wukovitsch, F., Sarius, T., Leubolt, B. (2013). "The butterfly and the elephant: local social innovation, the welfare state and new poverty dynamics", IMPROVE (Poverty Reduction in Europe: Social Policy and Innovation). Discussion paper No. 13/03 (available at <http://improve-research.eu>).
- Oosterlynck, S., Kazepov, Y., Novy, A., Cools, P., Wukovitsch, F., Saruis, T., Barberis, E. & Leubolt, B. (2013). *Exploring the multi-level governance of welfare provision and social innovation: welfare mix, welfare models and rescaling* (No. 13/12). Herman Deleeck Centre for Social Policy, University of Antwerp.
- Organization for Economic Cooperation and Development (OECD). (2011). *Fostering innovation to address social challenges*, Paris: OECD.
- Osborne, S. P. (2006). "The New Public Governance?" *Public Management Review*, 8(3): 377-387.
- Osborne, S. P., & Strokosch, K. (2013). It takes two to tango? understanding the Co-production of public services by integrating the services management and public administration perspectives. *British Journal of Management*, 24(S1). S31-S47. (5-2-2016).
- Osborne, S. P. (2010). Public governance and public services delivery: A research agenda for the future'. *The new public governance*, 413-428.
- Osborne, S. P. (Ed.). (2010). *The new public governance: Emerging perspectives on the theory and practice of public governance*. Routledge.
- Ostrom, E. (2014). Collective action and the evolution of social norms. *Journal of Natural Resources Policy Research*, 6(4), 235-252.
- Papadopoulos, Y. (2007). Problems of democratic accountability in network and multilevel governance. *European law journal*, 13(4), 469-486.

- Papaoikonomou, E. & Valor, C. (2016). Time Banking in Spain. Exploring their structure, management and users' profile. *Revista Internacional de Sociologia*, 74(1). 1-14, DOI : <http://dx.doi.org/10.3989/ris.2016.74.1.028>
- Pel, B., Bauler T., Kemp, R., Wittmayer J., Avelino Flor, Dorland, J. (2015). "From research design to meta analysis guidelines, TRANSIT Deliverable 5.1, TRANSIT: EU SSH.2013.3.2-1 Grant agreement no: 613169
- Pel, B. and Bauler, T. (eds). (2014). *The institutionalization of Social Innovation: Between Transformation and Capture*, TRANSIT Deliverable 2.2, TRANSIT: EU SSH.2013.3.2-1 Grant agreement no: 613169.
- Pel, B. (2014). Intersections in system innovation: a nested-case study co-evolving innovation journeys, *Technology Analysis & Strategic Management*, 26(3): 307-320.
- Penink, C. & Zijderwijk, L. (2015). "Governance Tools for Transformative Social Innovation: 2nd Training tool", TRANSIT Deliverable 6.4, TRANSIT: EU SSH.2013.3.2-1 Grant agreement no: 613169.
- Peters G., Pierre J., Randma-Liiv T. (2011). "Global Financial Crisis, Public Administration and Governance: Do New Problems Require New Solutions?" *Public Organization Review*, 11:13-27.
- Phills, R., Deiglmeier, K., Miller, T. (2008). Rediscovering Social Innovation, *Stanford Social Innovation Review*, 6(4): 34-43.
- Pol, E. & Ville, S. (2008). Social Innovation: Buzz Word or Enduring Term? *Journal of Socio-Economics*, 38(6):878-885.
- Polanyi, M. (1966). *The tacit dimension*, Garden City, New York: Doubleday.
- Polanyi, M. (1944). *The Great Transformation*, Holt Rinehart: New York.
- Pollitt, C. (2015). Innovation and LIPSE: an interim assessment of an innovative research project, <http://lipse.org/userprofiles/uploads/INNOVATION-LIPSE-Keynote.pdf>.
- Pollitt, C., & Bouckaert, G. (2011). *Continuity and change in public policy and management*. Edward Elgar Publishing.
- Pollitt, C. & Bouckaert, G. (2004). *Public management reform: An international comparison*, Oxford University Press, USA.
- Prahalad, C. K. (2005). *The fortune at the bottom of the pyramid*, Chicago: Wharton Publishing.
<http://portaldeperiodicos.unisul.br/index.php/EeN/article/viewFile/39/39/>.
- Pressman, J. L., & Wildavsky, A. B. (1973). *Implementation: How Great Expectations in Washington are Dashed in Oakland; Or, why It's Amazing that Federal Programs Work at All...* University of California Press.
- Pryor, F., (1991). "A Buddhist Economic System-In Practice", *American Journal of Economics and Sociology*, 59(1).
- Putnam, R.D. (2000). *Bowling Alone: the collapse and revival of American community*. New York: Simon and Schuster.
- Putnam, R.D. (1993). *Making Democracy Work: civic traditions in Italy*, U.K.: Princeton University Press.

- Ragin, C. (1994). *Constructing Social Research. The Unity and Diversity of Method*, Pine Forge Press, Thousand Oaks, London, New Delhi.
- Raißig, R. (2014). "Transformation – specific type of social change. An analytical and social-theoretical conceptual design". In M. Brie (ed). (2014). *Futuring. Perspectives of Transformation in capitalism and beyond*. Westfälisches Dampfdepot, pp. 53-54.
- Realpe, A., & Wallace, L. M. (2010). What is co-production. *London: The Health Foundation*.
- Rhodes, R. A. (1997). *Understanding governance: policy networks, governance, reflexivity and accountability*. Open University Press.
- Rhodes, R. A. W. (1996). The new governance: governing without government¹. *Political studies*, 44(4). 652-667.
- Ridley, F. (1996). The New Public Management in Europe: Comparative Perspectives. *Public policy and administration*, 11(1): 16-29. (αναφέρεται στο Κτιστάκη 2014:90).
- Rip, A. & Kemp, R. (1998). "Technological Change" in Rayner, S. and E.L.Malone (eds). *Human Choice and Climate Change*, Volume 2, Batelle Press: Columbus.
- Roberts, S. (2005). "Grassroots initiatives in Energy", paper presented at the Grassroots Innovations for Sustainable Development Conference, UCL London, 10th June, 2005
- Rogers, B. and Robinson, E. (2004). *The Benefits of Community Engagement: a Review of the Evidence*, Home Office: London.
- Rotmans J., Kemp R., van Asselt M.B.A., Geels F., Verbong G. and Molendijk K., (2000). 'Transitions and Transition Management: the case of a low-emission energy supply', ICIS-Report, Maastricht, October.
- Rotmans, J., Kemp, R. and van Asset, M., (2001). More evolution than revolution: transition management in public policy, *Foresight*, 3: 15-31.
- Rosenau, J. N., & Czempiel, E. O. (Eds.). (1992). *Governance without government: order and change in world politics (Vol. 4)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rubin, H. & Rubin, I. (2005). *Qualitative Interviewing : The Art of Hearing Date*, Sage: London.
- Rüede, D., & Lurtz, K. (2012). Mapping the various meanings of social innovation: Towards a differentiated understanding of an emerging concept. EBS Business School Research paper 12-03, <https://www.siceurope.eu/sites/default/files/field/attachment/Rueede%20Lurtz%20-%20mapping%20the%20various%20meanings%20of%20social%20innovation.pdf>
- Ryan, R. & Deci, E. (2000). The darker and brighter sides of human existence: basic psychological needs as a unifying concept. *Psychological Inquiry: an International Journal for the Advancement of Psychological Theory*, 11(4): 319-338.

- Sabato, S., Vanhercke, B., & Verschraegen, G. (2015). *The EU framework for social innovation-Between entrepreneurship and policy experimentation* (No. 15/21). Herman Deleeck Centre for Social Policy, University of Antwerp.
- Sacchetti, S., Christoforou, A., & Mosca, M. (Eds.). (2017). *Social Regeneration and Local Development: Cooperation, Social Economy and Public Participation*. Routledge.
- Salamon, L.M., Sokolowski, S.W. and List, R. (2003). *Global Civil Society: an overview*, Baltimore (Maryland): Center for Civil Society Studies Institute for Policy Studies, Johns Hopkins University.
- Saunders, M., Lewis, P. & Thornhill, A. (2003). *Research methods for business students*, (3rd edition), London, UK: Prentice Hall.
- Scharmer, C. O. (2009). Seven Acupuncture Points for Shifting Capitalism to Create a Regenerative Ecosystem Economy, Paper prepared for presentation at the: Roundtable on Transforming Capitalism to Create a Regenerative Economy, MIT, June 8–9; Sept. 21.
- Scharmer, C. O. (2008). *Theory U: Learning from the future as it emerges, the social technology of Presencing*, Berrett-Koehler Publishers.
- Scharmer, C. O. (1999). Organizing Around Not-Yet-Embodied Knowledge. In: G.v. Krogh, I. Nonaka, and T. Nishiguchi (eds). *Knowledge Creation: A New Source of Value*. New York: Macmillan, 36-60.
- Scharpf, F. W. (1994). Games real actors could play positive and negative coordination in embedded negotiations. *Journal of theoretical politics*, 6(1): 27-53.
- Schmitz, B., Krlev, G., Mildenerger, G., Bund, E., Hubrich, D. (2013). Paving the way to Measurement – A Blueprint for Social Innovation Metrics. A short guide to the research for policy makers. <http://www.tepsie.eu/images/documents/tepsie25.pdf>.
- Schneider, A., & Ingram, H. (2007, August). Ways of knowing: Implications for public policy. In annual meeting of the American Political Science Association.) Consortium for Science and Policy Outcomes, Arizona State University, Phoenix. Available from <https://pdfs.semanticscholar.org/1cd2/1a926baf112b7b4a94c3680c1356eaf94e18.pdf> (accessed April 2010).
- Schön, D. & Rein, M. (1994). *Frame reflection: toward the solution of intractable policy controversies*, New York: Basic Books.
- Schumpeter, J.A. (2000). Entrepreneurship as Innovation, *Entrepreneurship: The Social Science View*, 51-75.
- Science Communication Unit, University of the West of England, Bristol (2014). “Science for Environment Policy In-depth Report: Social Innovation and the Environment”, Report produced for the European Commission DG Environment, February 2014.
- Segarra, P., Papaoikonomou, E., & Li, X. (2012). 14. The entrepreneurial experience of small and medium sized firms in times of crisis: empirical evidence from

- Catalonia, Spain. *The Shift to the Entrepreneurial Society: A Built Economy in Education, Sustainability and Regulation*, 198.
- Seyfang, G., & Haxeltine, A. (2012). Growing grassroots innovations: exploring the role of community-based initiatives in governing sustainable energy transitions. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 30(3). 381-400.
- Seyfang, G. & Longhurst, N. (2015). "What influences the diffusion of grassroots innovations for sustainability? Investigating Community Currency Niches", *Technology Analysis & Strategic Management*, 28(1). 1-23.
- Seyfang, G., & Longhurst, N. (2013). Desperately seeking niches: Grassroots innovations and niche development in the community currency field. *Global Environmental Change*, 23(5). 881-891.
- Seyfang, G. & Longhurst, N. (2012). "Grassroots innovation for sustainability: a niche analysis of community currencies", 3S Working Paper 2012-10.
- Seyfang, G. and A. Smith (2010). "Community Action: A Neglected Site of Innovation for Sustainable Development?" EDM 06-10.
- Seyfang, G. (2009). Green shoots of sustainability. <http://transitionculture.org/wp-content/uploads/green-shoots-of-sustainability.pdf>.
- Seyfang, G. (2008). "Grassroots Innovations in Low-Carbon Housing", ECM 08-05.
- Seyfang, G. and Smith A.(2007). 'Grassroots innovations for sustainable development: Towards a new research and policy agenda', *Environmental Politics*, 16:4, 584 – 603.
- Seyfang, G. (2006a/2007). Cultivating carrots and community: local organic food and sustainable consumption. *Environmental values*, 105-123.
- Seyfang, G. (2006b). Harnessing the potential of the social economy? Time banks and UK public policy. *International journal of sociology and social policy*, 26(9/10), 430-443.
- Seyfang, G. (2006c). New institutions for sustainable consumption: an evaluation of community currencies. *Regional Studies*, 40(7), 781-791.
- Seyfang, G. (2005). "Shopping for sustainability: Can sustainable consumption promote ecological citizenship?" *Environmental Politics*, vol. 16(4), 584-603.
- Seyfang, G. (2004a). Time banks: rewarding community self-help in the inner city?. *Community Development Journal*, 39(1), 62-71.
- Seyfang, G. (2004b). Tackling social exclusion with community currencies: learning from the LETS to Time Banks, <http://ijccr.group.shef.ac.uk/vol/vol6/Tackling%20social%20exclusion.htm> (27-8-2014).
- Seyfang, G. (2004c). Working outside the box: Community Currencies, Time Banks and Social Inclusion. *Journal of Social Policy*, 33(1), 49-71.
- Seyfang, G. (2003). "Growing Cohesive Communities, One Favour at a Time: Social Exclusion, Active Citizenship and Time Banks", *International Journal of Urban and Regional Research*, 27(3), 699-706.

- Seyfang, G., & Smith, K. (2002). *The Time of Our Lives: Using time banking for neighbourhood renewal and community capacity-building* (New Economics Foundation, London).
- Seyfang, G. (2002a). Tackling social exclusion with community currencies: learning from LETS to Time Banks. *International Journal of Community Currency Research*, 6(1): 1-11.
- Seyfang, G. (2002b). Time on our side: Time banks and active citizenship. *New Economy*, 9(4). 242-247.
http://complementarycurrency.org/ccLibrary/materials/time_banks_and_active_citizenship.pdf, (ανακτήθηκε στις 28-8-2014).
- Seyfang, G. (2001a). Community Currencies: Small Change for a Green Economy *Environment and Planning A*, vol.33(6), 975-996.
- Seyfang, G. (2001b). Working for the Fenland Dollar: an evaluation of Local Exchange Trading Schemes (LETS). as an informal employment strategy to tackle social exclusion, *Work, Employment and Society*, 15(3). (αναφέρεται στο Seyfang 2004b).
- Shapiro, I. (1999). "Enough of Deliberation: Politics is about interest and power". In S. Macedo (ed.). *Deliberative Politics: Essays on Democracy and Disagreement*, New York: Oxford University Press.
- Shawki, N. (2013). Understanding the Transnational Diffusion of Social Movements An Analysis of the US Solidarity Economy Network and Transition US. *Humanity & Society*, 37(2). 131-158.
- Sicily Region Department of Labour (2012). Monitoring and evaluation report on Banca Tempo Services in Bulgaria and in Greece, SolidarCity.
- Simon, H. A. (1957). *Models of Man Social and Rational, Mathematical Essays on Rational Human Behavior in a Social Setting*. J. Wiley and Sons.
- Sley, J. (2011). More than money: literature review of the evidence base on Reciprocal Exchange Systems, Nesta, London.
- Smith, A., Voß, J.-P., Grin, J. (2010). Innovation studies and sustainability transitions: The allure of the multi-level perspective and its challenges, *Research Policy*, 39(4), 435-448.
- Smith, A. (2007). Translating sustainabilities between green niches and socio-technical regimes. *Technology Analysis & Strategic Management*, 19(4), 427-450.
- Smith, A. (2002). 'Transforming Technological Regimes for Sustainable Development: a role for Appropriate Technology niches?', Electronic Working Paper Series, No.86 September 2002, διαθέσιμο στη διεύθυνση: www.sussex.ac.uk/spru/environment.
- Smith, A., & Raven, R. (2012). What is protective space? Reconsidering niches in transitions to sustainability. *Research Policy*, 41(6). 1025-1036.
- Smith, A., Seyfang, G., Hielscher, S., & Hargreaves, T. (2013). Constructing grassroots innovations for sustainability.
- Smith, G. (2009). *Democratic innovations: designing institutions for citizen participation*. Cambridge University Press.

- Smits, R. & Kuhlmann, S. (2004). The Rise of Systemic Instruments in Innovation Policy. *International Journal of Foresight and Innovation Policy*, 1(1/2), 4-30.
- Sørensen E. (2014). “The metagovernance of public innovation in governance networks”, Paper presented at the Policy & Politics conference in Bristol, 16th – 17th of September 2014.
- Sørensen, E., & Torfing, J. (2013). Enhancing Social Innovation by Rethinking Collaboration, Leadership and Public Governance. *NESTA Social Frontiers*.
http://rudar.ruc.dk/bitstream/1800/13187/1/191799289_Enhancing_Social_Innovation_by_Rethinking_Collaboration_Leadership_and_Public_Governance.pdf
- Sørensen, E., & Torfing, J. (2011). Enhancing collaborative innovation in the public sector. *Administration & Society*, 0095399711418768.
- Sørensen, E., & Torfing, J. (2009a). “Enhancing Social Innovation by Rethinking Collaboration, Leadership and Public Governance”, paper presented at the Conference “Social Frontiers”.
- Sørensen, E., & Torfing, J. (2009b). Making Governance Networks Effective and Democratic through meta governance, *Public Administration*, 87(2), 161-431.
- Social Protection Committee (2012). *The social impact of the economic crisis and ongoing fiscal consolidation*. Third Report of the Social Protection Committee (2011).
- Sotiropouloulou, I. (2012). Exchange Networks and Parallel Currencies: theoretical approaches and the case of Greece, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τμήμα Οικονομικών.
- Squire, C., Andrews, M., Tamboukou, M. (2008). “Introduction: What is narrative research?”. In M.Andrews, C.Squire and M.Tamboukou (eds). (2008). *Doing Narrative Research*. Sage: London.
- Stake, R. E. (1994). Case Studies. In N.K. Denzin & Y.S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (236-247). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Stake, R. E. (2006). Multiple Case Study Analysis. New York.
- Stebbins, R. A. (2001). *Exploratory research in the social sciences* (Vol. 48). Sage.
- Steen-Johnsen, K., Eynaud, P., & Wijkström, F. (2011). On civil society governance: An emergent research field. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 22(4). 555-565.
- Steinmo, S., & Thelen, K. (1992). *Structuring politics: historical institutionalism in comparative analysis*. Cambridge University Press.
- Stevens, V., & Verhoest, K. (2015). Theorizing on the metagovernance of collaborative policy innovations. Conference Paper prepared for the 2015 ICPP conference in Milan.
- Stewart, J. (2000). *Evolution's Arrow: The direction of evolution and the future of humanity*. Chapman Press.
- Stoker, G. (2004). New localism, participation and networked community governance. *University of Manchester*,
<http://www.ipeg.org.uk/papers/ngcnewloc.pdf>

- Stoker, G. (1998). Governance as theory: five propositions. *International social science journal*, 50(155), 17-28.
- Stolzenberg Phillip. Terizakis Giorgos. Hlepas Nikos, Getimis Panos (2016), *Cities in Times of Crisis. Fiscal Consolidation in Germany and Greece*, Nomos Verlagsgesellschaft: Baden-Baden
- Stone C.N. (1989). *Regime politics: Governing Atlanta, 1946-1988*. Lawrence: University Press of Kansas.
- Suddaby, R. (2006). From the editors: What grounded theory is not. *Academy of management journal*, 49(4), 633-642.
- Talbot M. (1991). *The Holographic Universe*, Harper Perennial: Harper Collins.
- Teece, D. J. (1992). Competition, cooperation, and innovation: Organizational arrangements for regimes of rapid technological progress. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 18(1), 1-25.
- TEPSIE (2014a). 'Social Innovation Theory and Research: a Summary of the Findings from TEPSIE.' A deliverable of the project: "The theoretical, empirical and policy foundations for building social innovation in Europe" (TEPSIE). European Commission-7th Framework Programme, Brussels: European Commission, DG Research.
- TEPSIE (2014b). *Building the Social Innovation Ecosystem in Europe*. <http://www.tepsie.eu/images/documents/d73final.pdf>.
- Terstriep, J., Kleverbeck, M., Deserti, A., & Rizzo, F. (2015). Comparative Report on Social Innovation across Europe. *Deliverable D3. 2 of the project «Boosting the Impact of Social Innovation in Europe through Economic Underpinning»(SIMPACT)*, European Commission-7th Framework Programme.
- Tickle S. (2017). "Ethnographic research with young people: methods and rapport", *Qualitative Research Journal*, Vol. 17 Issue: 2, pp.66-76, doi: 10.1108/QRJ-10-2016-0059.
- Time Dollar Institute (2003). "Time Dollar Youth Court Annual Report 2003". Washington DC: Time Dollar Institute.
- The Young Foundation (2012). Social Innovation Overview: A deliverable of the project: "The theoretical, empirical and policy foundations for building social innovation in Europe" (TEPSIE). European Commission – 7th Framework Programme, Brussels: European Commission, DG Research.
- Torbert, W. R. (2000). Transforming social science: Integrating quantitative, qualitative, and action research. In *Transforming social inquiry, transforming social action* (pp. 67-91). Springer, Boston, MA.
- Torring, J., & Triantafillou, P. (2013). What's in a name? Grasping new public governance as a political-administrative system. *International Review of Public Administration*, 18(2), 9-25.
- Torring, J. (2012). *Interactive governance: Advancing the paradigm*. Oxford University Press on Demand.

- Tsekos, T. N. & Hlepas, N. K. (2019). Greek Municipalities Before and During the Austerity Era: Imposed Policies, Local Resistance and Unsuccessful Reforms. In *Local Public Services in Times of Austerity across Mediterranean Europe* (pp. 49-71). Palgrave Macmillan, Cham.
- Vale, A. (2009). “A new paradigm for social intervention in Social Innovation” in *Social Innovation, New perspectives*, Lisbon: Sociedade e Trabalho Booklets, no. 12 www.socialinnovationexchange.org/node/4959.
- Van Bueren, E. M., Klijn, E. H., & Koppenjan, J. F. (2003). Dealing with wicked problems in networks: Analyzing an environmental debate from a network perspective. *Journal of public administration research and theory*, 13(2), 193-212.
- Van der Geest, L. & Heuts, L. (2008). Barriers to innovation, in B. Nooteboom, E. Stam (eds). *Micro-foundations for Innovation Policy*, Amsterdam University Press, 173-198 (αναφέρεται στο Menders et al. 2012).
- Verbong, G., Geels, F. W., & Raven, R. (2008). Multi-niche analysis of dynamics and policies in Dutch renewable energy innovation journeys (1970–2006): hype-cycles, closed networks and technology-focused learning. *Technology Analysis & Strategic Management*, 20(5), 555-573.
- Vernon, R. (197). *Les conséquences économiques et politiques des entreprises multinationales*, Robert Laffont: Paris.
- Wilber, C. K., & Francis, S. (1986). The methodological basis of Hirschman's development economics: Pattern model vs general laws. *World Development*, 14(2), 181-194. <https://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/036.pdf> (ανακτήθηκε στις 10-5-2017).
- Ville, S. and Pol, E., (2008). Social Innovation: Buzz Word Or Enduring Term?, Department of Economics, University of Wollongong, <http://ro.uow.edu.au/commwkpapers/194>
- Vladimir Dimitrov, (2003). *A new kind of social science: study of self organization of human dynamics*, Lulu press: Morrisville, NC.
- Waldrop M.D., (1992). *Complexity: The emerging Science at the Edge of Order and Chaos*, New York: Simon& Schuster, cited in: Matutinovic, I., (2001). The aspects and the role of diversity in socioeconomic systems: an evolutionary perspective, *Ecological Economics*, 39, pp. 239-256.
- Walker, B. C. S. Holling, S. R. Carpenter, and A. Kinzig. (2004). “Resilience, adaptability and transformability in social ecological systems”, *Ecology and Society*, 9(2).
- Weaver, P., Dimitru, A., Lema-Blanco, I., Garcia-Mira, R. (2015). Transformative Social Innovation Narrative : Timebanking. TRANSIT: EU SSH.2013.3.2-1 Grant agreement no: 613169/31st of March 2015.
- Westley, F., Goebey, S., & Robinson, K. (2017). Change lab/design lab for social innovation. *Annual Review of Policy Design*, 5(1), 1-20.

- Westley, F. (2013). Key Note Lecture in The History of Social Innovation, at NESTA Conference “Social Frontiers: the Next Edge of Social Science Research, 14-15 November 2013, http://www.nesta.org.uk/sites/default/files/key_note_speech_frances_westley_on_the_history_of_social_innovation.pdf.
- Westley, F. (2008). The Social Innovation Dynamic, Social Innovation Generation, University of Waterloo
- Westley, F. (2001). “Dynamic interactions of societies and ecosystems, in Gunderson”, in C.S. Holling (eds). *Panarchy: Understanding Transformations in Human and Natural Systems Theories for Sustainable Future*, Washington: Island Press, 195-240.
- Westley, F., Zimmerman, B., & Patton, M. (2009). *Getting to maybe: How the world is changed*. Vintage Canada.
- Westley, F., & Antadze, N. (2010). Making a difference: Strategies for scaling social innovation for greater impact. *Innovation Journal*, 15(2).
- White, N. (ed). (2002). Sustainable Housing Schemes in the UK. (Hockerton Housing Project, Hockerton, Notts).
- Widdershoven, G., Abma, T., & Molewijk, B. (2009). Empirical ethics as dialogical practice. *Bioethics*, 23(4), 236-248.
- WILCO (2013). A summary of the findings. (διαθέσιμο στο σύνδεσμο www.wilcoproject.eu/wilco-projectfindings-summary/)
- Wildman, W.J. (2006). An introduction to relational ontology, Boston University, May15 (αναφέρεται στο Haxeltine et al. 2015).
- Williams, R. (1976). *Keywords*. Picador: London (αναφέρεται στο Davies & Simon 2013: 4).
- Wilson, M., & Sapsford, R. (1996). Asking questions. *Data collection and analysis*, 74.
- Wilson, J. V. (2015). ‘Time eases all things’: a critical study of how time banks attempt to use time-based currency to alleviate Social Exclusion (Doctoral dissertation, University of Salford). <http://usir.salford.ac.uk/37721/4/FULL%20THESIS%20JULIETTE%20WILSON.pdf>
- Winter, R. (1989). *Learning from experience: principles and practice in Action-Research*, Lewes: Falmer Press.
- Wolfe, D.A. (1999). "Innovation Systems for Healthy & Sustainable Communities," Discussion Paper prepared for the Symposium on Innovative, Healthy, Sustainable Communities: Regional Strategies for Community Economic Development in South-Eastern Ontario, Kingston, Ontario, March 9-11, 1999.
- Woodside, A.G. (2010). Bridging the chasm between survey and case study research: Research methods for achieving generalization, accuracy and complexity. *Industrial Marketing Management*, 39(1). 64-75.
- World Bank and ENoLL (2015). Eskelinen, J., García Robles, A., Lindy, I., Marsh, J., Munte-Kunigami, A., (Editors),. Citizen-Driven Innovation – A Guidebook for City Mayors and Public Administrators. World Bank and ENoLL.

http://www.openlivinglabs.eu/sites/enoll.org/files/Citizen_Driven_Innovation_Full.pdf.

- Young, S. (1997). "Community Based Partnerships and Sustainable Development: a third force in the Social Economy", in S. Baker, M. Kousis, D. Richardson and S. Young (eds). *The Politics of Sustainable Development: Theory, Policy and Practice Within the European Union*, Manchester University Press: Manchester, 217-236.
- Yin, R. K. (2013). *Case study research: Design and methods*. Sage publications.
- Zuijderwijk, L., Beccera, L., Juarez, P., Olivotto, V., Wittmayer, J. (2014). "Transformative Social Innovation: 1st Training Tool with Modules and Online Canvas", TRANSIT Deliverable 6.3, TRANSIT: EU SSH.2013.3.2-1 Grant agreement no: 613169.
- Papaoikonomou E., Valor C. and Martinen de Ibarreta C. (2013). Estudio a usuarios de bancos de tiempo. <https://es.slideshare.net/juliogq/estudio-a-usuarios-de-banco-de-tiempo-2013>.

Εθνικά Στρατηγικά Κείμενα & Εκθέσεις Διεθνών και Ευρωπαϊκών Οργανισμών

- Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Πρόνοιας. (2014). *Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο για την Κοινωνική Ένταξη*. Αθήνα, Δεκέμβριος 2014. <https://www.ypakp.gr/uploads/docs/7695.pdf>.
- CRESSI Working Papers (No. 17/2015). *Executive Summary of an EU Social Innovation Policy Survey*. By Daniel Edmiston. Part of deliverable 6.1 of the CRESSI research programme. ISBN: 978-0-9932078-6-0 http://eureka.sbs.ox.ac.uk/5948/1/CRESSI_Working_Paper_17_Summary_EU_Social_Innovation_Policy_Edmiston.pdf.
- Goldenberg, M., Kamoji, W., Orton, L. & Williamson, M. (2009). *Social Innovation in Canada: An Update*. Canadian Policy Research Networks. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.567.5844&rep=rep1&type=pdf>.
- Daglio, M., Gerson D. & Kitchen H. (2015). *Building Organisational Capacity for Public Sector Innovation*, Background Paper prepared for the OECD Conference “Innovating the Public Sector: from Ideas to Impact”, Paris, 12-13 November 2014. <https://www.oecd.org/innovating-the-public-sector/Background-report.pdf>.
- The Economist Intelligence Unit. (2016). *Old problems, new solutions: Measuring the capacity for social innovation across the world*. <https://www.essmart-global.com/wp-content/uploads/2016/12/2016.09.29-Economist-Social-Innovation-Index.pdf>.
- EC, (European Commission). (2009). *EU 2020 Consultation Paper*. <http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/eu2020.pdf>.
- EC, (European Commission). (2010a). *Europe 2020, A European Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth*. Στρατηγική ΕΕ 2020 για μια «Έξυπνη, Βιώσιμη και Χωρίς Αποκλεισμούς Ανάπτυξη».
- EC, (European Commission). (2010b). *This is European Social Innovation*, Publications Office of the European Union: Luxembourg. <https://youngfoundation.org/wp-content/uploads/2012/10/This-is-European-Social-Innovation.pdf>.
- EC, (European Commission). (2010c). *Εμβληματική Πρωτοβουλία στο πλαίσιο της Στρατηγικής Ευρώπη 2020 – Ένωση Καινοτομίας*. COM (2010) 546/6.10.2010.
- EC-JRI, (European Commission-Joint Research Institute). (2014). *The potential of Time Banks to support Social Inclusion and Employability. An investigation into the use of reciprocal volunteering and complementary currencies for social impact*. ISBN 978-92-79-34722-1.
- EC, (European Commission). (2013a). *Guide to social innovation*, http://s3platform.jrc.ec.europa.eu/documents/20182/84453/Guide_to_Social_Innovation.pdf.

- EC, (European Commission). (2013b). *Social Innovation Research in the European Union. Approaches, findings and future directions: Policy Review*, http://www.net4society.eu/_media/social_innovation.pdf.
- EC, (European Commission). (2013c). *EaSI: New EU umbrella programme for employment and social policy*, Publications Office of the European Union: Luxembourg.
- EC, (European Commission). (2013d). *Employment and Social Innovation, Social Agenda*, no.35, 11/2013.
- EC, (European Commission). (2017a). *Social Innovation as a Trigger for Transformation – The Role of Research*, (Επιμέλεια Moulart F., Mehmood A., MacCallum D., & B. Leubolt), DG for Research and Innovation. ISBN 978-92-79-68441-8.
- EC, (European Commission). (2017b). Addarii, F., & Lipparini, F. (eds.) *Vision and trends of social innovation for Europe*. Technical Report). Brussels: European Commission. ISBN 978-92-79-73512-7. <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/a97a2fbd-b7da-11e7-837e-01aa75ed71a1/language-en>.
- OECD. (2017). *Working with change. Systems approaches to public sector challenges*. <http://www.oecd.org/gov/systems-approaches-to-public-sector-challenges-9789264279865-en.htm>.
- OECD. (2011). *Fostering Innovation to Address Social Challenges*. <http://www.oecd.org/sti/inno/47861327.pdf>.
- REMACO. (2015). Μελέτη Αποτίμησης της Δράσης των Κοινωνικών Δομών, 3^ο Παραδοτέο, Νοέμβριος 2015.
- World Economic Forum. (2016). *Social Innovation A Guide to Achieving Corporate and Societal Value*. http://www3.weforum.org/docs/WEF_Social_Innovation_Guide.pdf.
- URBACT II. (2015). *Social innovation in cities*. URBACT II Capitalisation. http://urbact.eu/sites/default/files/03_socialinn-web.pdf.

Διαδικτυακοί ιστότοποι

Κοινωνική Καινοτομία

ImPRovE: <http://improve-research.eu/>

SINGOCOM: <http://users.skynet.be/bk368453/singocom/index2.html>

TRANSIT: www.transitsocialinnovation.eu/

SINGOCOM: <http://users.skynet.be/frank.moulaert/singocom/index2.html>

WILCO: www.wilcoproject.eu

SI-DRIVE: www.si-drive.eu

Community Economies Institute: www.communityeconomies.org

SIX: www.socialinnovationexchange.org

Social Innovation Community: www.siceurope.eu

Social Innovation Academy: <http://www.socialinnovationacademy.eu/>

Waterloo Institute for Social Innovation and Resilience: www.sig.uwaterloo.ca

Social Reporting Standard: www.social-reporting-standard.de/en

Third Sector Impact: www.thirdsectorimpact.eu

Stanford Social Innovation Review: www.ssireview.org

International Institute of Social Studies: www.iss.nl

Innovation Cities Program: www.innovation-cities.com

Smartees Local Social Innovation: www.local-social-innovation.eu/

Τράπεζες Χρόνου

Time Banks UK: www.timebanks.co.uk

New Economics Foundation: www.neweconomics.org

Fair Shares: www.fairshares.org.uk

London Time Bank: www.londontimebank.org.uk

TimeBank: www.timebank.org.uk

Time Dollar Institute (USA): www.timedollar.org (<http://carebanks.org/>)